

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું ચો પાન્યું.

નં ૧૬ અપાલો સીટ—કોટ.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની કુંબઝની સાખાની
મેનેજીંગ કમીટીની સત્તા તલે.

સાંકળી થું.

		પાણી.
કોટલ:	આગ આગીના જોડાયા ઉપર જીવે એકબીજા રૂપીઆનો કરવા મારેલો ખરખ.	૧
ચાહુમ:	હિંદુસ્તાનની ટેકડીવાળી જગ્યાએથી ઉદ્યોગી કુરોપતેની વસ્તી કરાવવા વિષે.	૫
પ્રીચાર્ડ:	બ્રિટીશ સરકાર અને દેહી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ	૧૫

મુંબઈ.

દફતર આશકારા છાપાખાના મધે
હરખાલ કુરુનગની કપનીએ છપાવેલું.
૧: મેદાપલ હોરમલ સીટ. નાં ૩ તથા ૧૧.

સને ૧૮૭૦ ઇસવી.

ઈસ્ટ ઈન્ડીયા આસોસીએશન.

૨૦, ગ્રેટ બ્રિજ, સીટ, લંડન.

અધ્યક્ષ.

રાઇટ આનરેબલ લાર્ડ લીડન.

ઉપાધ્યક્ષ.

અર્થ આવ કલે, સી. ખી.
મર નેમ્સ ફરગ્યુસન આરોનેઝ.
માર્કિવેસ આવ ચાલ્મર્સ.
હાર્ડ હારીસ, જી. સી. એમ. આર્થ.
બાર્ડ ઉપીલીયમ કે.
અર્થ આવ ચાલ્મર્સ, કે. જી.
નેનરલ લાર્ડ રેવેન્નેર્ન, જી. સી. ખી.
જી. સી. એમ. આર્થ.

અર્થ આવ એલનખરો, જી. સી. ખી.
ક્રુના ગવ સહેબ.
હાર્ડ કપીનન.
કર્નલ ચાર્લિસ, એમ. ખી.
નેમ્સ સ્ટાન્સલીફ ઇન્ડિકવાયર, એમ. ટી.
ચુનાધનના નવાબ સહેબ.
મર ચાર્લસ ઈ. ટગવેલ્સન, કે. સી. ખી.

કાઉન્સીલ. ૧૮૭૦-૭૧.

અધ્યક્ષ—અર્થ આવ કલે, સી. ખી.

ઉપાધ્યક્ષ—નેનર નેનરલ, સી. એમ. નાર્થ.

કાઉન્સીલનાં અધીકારીઓ.

હાર્ડ અર્થકીન.
હાર્ડ ઉપીલ્મ કે.
કર્નલ ડબલ્યુ એમ. ચાર્લિસ, એમ. ખી.
બ્રુ. કર્નલ બગવીસ, એમ. ખી.
એફ. એમ. ઉપીલ્મસ ઇસિંગ એમ. ખી.
ઈ. ખી. ઇસ્ટરીક ઇન્ડિકવાયર સી. ખી.
એફ. આર. એમ. એમ. ખી.
મર હેન્રી ચાપીનસન, કે. સી. ખી.
નેનરલ મર જ્યાર્જ પોલાક, જી. સી.
ખી; જી. સી. એમ. આર્થ.
મર સી. ઉપીનારીફ, એમ. ખી.
નેનર નેનરલ મર વીન્સન્ટ એર. કે.
સી. એમ. આર્થ.
નેનર નેનરલ મર આર ઉવાલેસ કે.
સી. એમ. આર્થ.
નેનર નેનરલ ડબલ્યુ ઈ. એમ. સ્કાટ.
ડબલ્યુ એમ. શીટ્ર ઉપીલ્મ ઇસિંગ
ખી. ડી. ગાર્ડન ઇન્ડિકવાયર.

કર્નલ ખી. ડી. ફ્રેન્ચ.
મેજર હવાન્સ એમ.
ડબલ્યુ ટેલર ઇન્ડિકવાયર.
એમ. ખી. ટો. ઇસિંગ એફ. આર. જી.
એમ.
ખી. એમ. તેડ. ઇસિંગ એફ. એમ. એમ.
હાલાખાઈ નવરોજી ઇસિંગ
ડી. ડી. ક્રામા ઇન્ડિકવાયર.
ફ્રાંકન ડબલ્યુ, સી. પામર.
જે. જે. ગ્રાન્ડર ઇન્ડિકવાયર.
અક્ટર ગોલ્ડસ્ટ્રોકર.
એમ. એ. વાહાડપા ઇસિંગ
આર્થ. ડી. પ્રિયાં ઇસિંગ
બિચન કામી શાહાબુદીન.
ચાર્લિ અલમદાન ઇસિંગ સી. એમ. આર્થ.
ગોલની મુદ્દિ મીરઅલી.
બાબુ કીચોરીગોલન માતરજી.

હાનરરી મેંચી,

મીં હાલાખાઈ નવરોજી.

ઈસ્ક ઈન્ડીયા આસોસીએશનની પ્રબંધની શાખા

સરનગીન,

સર જમશેદજી ટાટાઈ બારાનેટ.

નાએબે સરનગીનો.

આનંદેન નમનદાસ નયુબાઈ.	શ્રી વિનાયકરાવ ગંગાધર વાસ્તી
— શ્રી કામંજી નોવરવાનજી મેન.	“ ખરચેજી નોવરવાનજી કામા.
આનંદેન નેહિરામજી ટાટાઈ.	“ વરજીનદાસ માવિવતસ,
શ્રી વિનાયકરાવ જગન્નાથ સુરેશી.	“ રેમદ ઉપેસા.
“ દિનના માણેજી પેટીટ.	“ ડાનણ ઉપેડગનન.
ડાક્ટર બાઈ ટાટા.	

ઈસ્ટ ઇન્ડીયા આસોસીએશનની મુંબઈની સાખાની કારોબાર મંડળી.

મનશીન—ડાક્ટર બાઉ દાહી.

નાએમે મનશીન—સેઠ ડબ્લ્યુ ઉવેદર્બન.

આનરરી સેક્રેટરીઓ— { સેઠ કીરોજીશ મેહરવાનજી મેહતા.
સેઠ બાલ મંજેશ વાગલે.

સેઠ સોહરાજી શાપુરજી બગાવી.
" અરવેંદજી નોચરવાનજી કામા.
ગવ મહિબ વીશ્વાય નારાયણ મડબીક.
સેઠ ઉવીલીઆમ મારશીન ઉડ.
" હેનરી મેનીસ્લી
" મેડીઉ મય.
" ગુનાથ નારાયણ.
" ધનજીભાઈ કામજી પટેલ.
" અરવેંદજી કામજી મુમ.
" શાન્તારામ નાગવણ.
ડાક્ટર આર. એ. ડાહસ.
સેઠ અડગવ મીમનરાવ મેદારકર.
" હેરમજી દાદાભાઈ.
" અરવેંદજી રુસ્તમજી કામા.
રેવરડ ધનજીભાઈ નવરોજી.
સેઠ માહાદેવ ગોવિંદ રાનાડે.

સેઠ જહાગીર મેહરવાનજી.
ડાક્ટર આત્માગમ પાડુરગ.
સેઠ રામશીશ્ણા ગોપાલ બડાગકર.
" પેશનજી દીનશ.
" મનચેરજી કાવસજી મરઝબાન.
" જ્ઞાપ્રદીપ અમારામ ગાડગીલ.
ડાક્ટર રુસ્તમજી કાવસજી બાહાદુરજી.
સેઠ હાકરદાસ આત્મારામ.
" જયેશીલાલ ઉશ્વાયકર.
" કેપ્તરજી નવરોજી કામા.
ડાક્ટર રુસ્તમજી નોચરવાનજી જોરી.
સેઠ વીજી પગસગમ.
" નાનાભાઈ મેહરામજી જીજીભાઈ.
ડાક્ટર વીરજીગમ દેવતરામ.
" સી. એફ. શામ.
સેઠ જી. એફ. રીમીઅન.

જો ગ્રહરોએ એકેસ ૩૧૦૦ બરીયા હોય તે મિત્રાએ

દરેક મહામંદિ વરસ બાસે બરવા..... ૩૧૦—૦—૦

આસોસીએશનના જર્નલ માટે દરેક મહામંદિ વરસે બરવા. ૩ ૩—૮—૦

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું ઓપાન્યું.

તા ૧૪ મી ડીસેમ્બરે મળેલી સભા.

પી. પી. ગાર્ડન ઈસ્ટ—અધ્યક્ષ.

સર આર્ટર ક્રાટને નીચે લખેલો નિબંધ વાંચ્યો હતો.

વિષય—આગ ગાડીનાં બાંધકામ ઉપર બીજાં એક અબજ રૂપીઆનો કરવા ધારેલો ખર્ચ.

જ્યારે આગ ગાડીનાં બાંધકામ ચરૂ કરવાની દરખાસ્ત પેહલ પેહલી કરવામાં આવી, ત્યારે તેની હિંદુસ્તાનની સાથે સોમતા, ત્યાંની મર્જે પુરી પાડવાની તેની શક્તિ, ખીજી રીતિએ વ્યવહાર ચલાવવાની રીતિ કમતા આ રીતનું અદાપણું અને તે દેશની મેહસુલ ઉપર તેહની અસર, વિશે સઘળો વાદ વિવાદ, અટકાવ્યામાં આવ્યો હતો. આ આગગાડીનાં બાંધકામથી હિંદુસ્તાનના મેહસુલ ઉપર મોટો ખર્ચ પડશે કે નહીં, તે દેશની ઉપજ નિપજનો દર. મો ભાગ પછ તે લઈ જવાને શક્તિવાન થશે કે નહીં, ત્યાંની પેદાશની જોડાણ માંગણી વિકાસ કરે તે સઘળી પુરી પાડવાને તે હિંદુસ્તાનને શક્તિવાન કરશે કે નહીં, અથવા હિંદુસ્તાનની હાલની હાલત પ્રમાણે લાવ લઈ જવની ખીજીકોઈ રીત આ કરતાં વધારે સવલ પડી શકશે કે નહીં તે બાબદ એક પણ શબ્દ ઓચરવા દીધામાં આવ્યો ન હતો.

જ્યારે આ બાંધકામ વિશે વિલાયતમાં પેહલી તકરાર થઈ ત્યારે ઘણા ખર્ચ સઘળાં પત્રો તેની સામે હતાં. પેહલાતો એ કામ કેવલ અશક્ય છે પછી તો તે રાજ્ય લાભથી-હલકુંદે અને છેવટે એથી અતિઘણા ગેરફાયદા થશે હતી-વાદી બાદનાં તેઓએ કાઢાડ્યાં.

એક બાબદની પુરતી તપાસ કરી શીવાય તે ઉપર એક અબજ રૂપીઆ ખર્ચવા એથી અવીક, સુખઈ જોડી હોયતો એક વેળા ઉપલી મકમ ખર્ચવા પ-

હી તેહુ શુ પડીલુમ નિયતે તે જોશ ચીરાય એકીસ બીજી રકમ ખરચ
વી એકે અને ખર તેનીસ હાનત આપણી ધાર્ધિકીએ આપણે હિંદુસ્તા
નમા મડો બાધવા પડાઉં એક અમલ રૂઠીઆની ગણી રકમ ખરચીએ અને
એ મડક ઉપર દરમી પદર વર્ષ મુની કમ ચાલુએ તેથી શુ કાપદા અને શુ
ગેરકાપદા થાયએ એ જોવાની આપણને વડ મળી તે ઉપર કેલો ખચ બેચેએ
એ આપણે તપાસુએ તેઓ શુ બાન મળિએ, કેલો માલ લઈ જાયએ અને શુ
બાકી રહેવા રીયેએ એ આપણે આવીપડ જોડુએ શાગ નસીવને લાવે બ
લવાતા વખતમા તેઓ શુ કમી નહેએ એ આપણા ડીમામા આપુ નથી, અને
તે જોવાની આપણને અગત્ય પલુ નથી, કમલુ આપણે જાણીએ છીએએ તેની
પેશાએ તઓનો નાવ એક દાહામા યાઈ વરશે અને જો નીને માર્ગે લવક
મોકનવાની કુતી ન બનીતો આપણને પેની રહેલુ પલુ પડે હવા મનવમા
આપણે પેદા નાણુ ખચવા તેહુ શુ ચેવ આપુ એ જાણુ વગર ખીત
ખરચ એ મુખીઈ નઈતિ નીજુ શુ કેલવા?

આગમગીની મડકની રૂતે અને હાર ઉપર આપણુ મેલેશ, આપણુ
નામ કુકાળથી જતા સે કે કેવો જાન મા ની ખુશરી અથવા ખચાન, વિના
જાતા જરખાણુઓ મટે તરેહવાર પદરથા વગેરેનો મોડેલો આધારએ, તેઓ
ધિરાવામા એક નાહાની આખર ઉપર જેટલુ ચિદ બગાડવામા આવે તેહુનો
દરમી બાગ પલુ આ મહાજાગ કમ ઉપર બગાડવામા આવેનો નધા

હવે જે મડકો હાન તેવાર થાયએ અને યથા માડીએ તે ઉપર નીચે બચે
બા પ્રનો ધના જોઈએ —

૧—તેઓ ઉપર શુ ખચ બેચેએ ?

૨—તેઓને બાધતા કેમી મુલ લાગેએ ?

૩—તેમાથી શુ કલ્પ બાયએ ?

૪—બાલ લઈજાયલુ શુ લીધામા આવેએ ?

૫—જેટલુ અને શુ તેઓ લઈ જાયએ ?

૬—તેઓ બાકી શુ રાખી જાયએ ?

૭—હિંદુસ્તાનના મેલકન ઉપર તેની શુ અમરએ ?

૮—હિંદુસ્તાનના કામે, કુકાળ, તાલ, જગાલ વગર ઉપર તેઓની
શુ અમરએ ?

૯—દેશના ખચાન માટે તેઓ કેટલુ કમી રીકેએ ?

૧—જેટલુતો તેઓ ઉપર શુ ખચ બેચેએ ? આ વગરના માર્ગે
માથ મુની એકદર ખરચ રૂપા ૭૦ કરોડનો થયો હતો આ ખરચમા મ
રકારની ચોકશીની, બેાવખાઈની તથા બ્યાજનો ખરચ ગલુતા નથી

અડમ્બામાં બતાવ્યા પ્રમાણે મહત્તમ મેલનો ખર્ચ • ૩૯૮૦૦૦૦૦૦૦)	
તેમાં ૧૮૯૮ સુધીની જમીનમીલીના બાજના •••• ૩૨૧૦૦૦૦૦૦૦)	
જમીન વગર •••••••••••••••••••• ૩ ૫૦૦૦૦૦૦૦)	
	૩ ૧૨૬૦૦૦૦૦૦૦)
આદ વાલુ જરૂર બાજ. ૩ ૧૩૦૦૦૦૦૦૦)	
	જુમલે ૩ ૧૧૬૦૦૦૦૦૦)

અથવા દર મેલે ૩૧૬૦૦૦૦)

કોઈપણ મડકનો મર્યાદા મેલિયે ખર્ચ ૧૨/૦ મેલના રૂડીઆ માહાડી મતાનીય કરેડ થાયછે અને તે ઉપર બાજ મતાના ૩૩ કરેડ વાને દર મેલે રૂડીઆ ૨૫૦૦૦૦) થાયછે.

૨—તેઓને બાવતાં કેટલી મુદત લાગેછે ? તેને પૂરૂ થતા ૨૭ વ-૨મ વાગશે અને દર વર્સે ૨૨૦ મેલનો અડમ્બો આવશે.

૩—તેમાંથી શું ઉત્પન્ન થાયછે—ગયા વરમમાં એકદર ઉપજ ૨) કરેડ રૂડીઆની હતી, અને તે વેળાની આખી મડક ઉપર એકદર ખર્ચ રૂડીઆ ૭૧ કરેડનો પેડો હતો, ત્યારે રૂકત બાગત ખર્ચ ઉપજ વાલુ ટકાનુ બાજ મરામતી છોલુ કેટલાય. પણ મરી ગયના બાજ તથા જમીનના ૨૦ ટકા મરી પુરતી થાયલુ ૮૫ કરેડ રૂડીઆની થાઈ, ત્યારે બાજ માત્ર હડી ટકા મહત્તમ અને બાકીના હડી ટકા કરે મર્યાદા આપનામાં આવીઆ હતા. દર ઉપર મહત્તમ આગમાંડીની મડકનો નફો ખર્ચ.

લાગત થાયલુ •••••••••••••••••••• ૩ ૮૪૦૦૦૦૦૦૦)	
મરી ગયલુ બાજ અને બાવ •••••••• ૩ ૧૮૦૦૦૦૦૦૦)	
	એકદર ખર્ચ •• ૩ ૧૦૨૦૦૦૦૦૦૦)
ઉપજી થાયલુ બાજ •• •• •• •• ૩ ૫૧૦૦૦૦૦૦)	
આદ નફો ઉપજ • • • • • ૩ ૨૧૦૦૦૦૦૦)	
	દર વર્સે બાવ •• ૩ ૩૦૦૦૦૦૦૦)

આ ઉપરથી આદ દેખાયછે કે હિંદુસ્થાનને આગમાંડીઓ પડ્યાં દર વરમ ૩) કરેડ રૂડીઆ કાઢવા પડે, વગી ખીજુ એ માદ શુખ્તુ જોયેછે કે આ કમ્પેન્સમેન્ટ વાલુ કરેડની વરતી ને આગમાંડીઓથી મેલે કરે મેલ કુ રા-વાને લીધે તેઓના બાજ લેતા નથી તેઓ ઉપર વર્ષ પડે.

૪—લાવ લઈજાવતું શું હામ પડેછે ? જામ વર્ગના ગિરિઓ પા કાપી બે પદી પાધામાં આવેછે અને સંહકે ૬૦ ટકા એ વર્ગના લિંગઓ.

૯—દેશના બચાવ માટે તેઓ શું કરી શકે છે ? મરવ કોઈ જાણે છે કે બગવાના હોંગામમાં આગગાડીઓનો નાશ એક દાહાડામાં થઈ જાય અને જો લાવ લઈ જાય માટે જળ માગ્ય ન હોય તો સગદારની સી અવસ્થા થાય તે વિચારવું મહાલકે. ઈગી આગગાડીઓ કગતા નેડેશનો બચાવ સેફિંગ યાર્ડ શેકે, તેમણી ઉપર લડાયક વાહાણો બપારને હાણી પેહિઆડીઆ વગર ફરતા ગાખી શકાય. આ મંજૂના ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે દેશના બચાવ વાડે આગગાડીઓ ઉપર વિશ્વાસ ગાખવો વ્યર્થ છે.

આ ઉપર દેખાડેલા હાંખ અને ગણતરી ઉપરથી જણાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં બપારની મગવડ કરી આપવાની જરૂર છે અને તે ઉપર મર્વદાહ્યાન આપવાની અગત્ય છે, અને એ હીમાબ ઉપરથી જો તેમ નહીં માન્ય પડે તો હવે કોઈ એથી ખીજી પુગવારી બાકી રહી નથી.

નેડેશને માર્ગે જે આવજાય તથા લાવ લઈ જાય કરવામાં આવે છે તે માય મરખાવતા આગગાડીનું કામકાજ કાઈજ નથી એમજુજ નહીં પણ એ આગ ગાડીની મડકો પૂરતું બ્યાજ પણ આવી શકી નથી. માય મતાનો માખીસમો ભાગ અથવા ઉતાડેઓનો દયમો ભાગ પણ લઈ જઈ શકી નથી. જમીન ખેડી રજવ ત કરવા તથા પાણી પેાટેઆડવામાં એ મડકે કાઈખી મદદ આવી નથી, અને દુકાળના વિકાળ ડાચામાં પકડાય ના તથા ઘણાક વરયોની તીડકારી તાવથી મુકાઈ ગય ના લોકોને કાઈ પણ આશરો આપ્યો નથી. હિંદુસ્તાનની હાલની હાલત પ્રમાણે મેતી વધારતાગ નેડેશ કે આગગાડી વરાઈ પોગપડે એ બાબદ કાઈખી વાદવિવાદ આજમુધી ચાલયો નથી એ શું આશર્ય પ્રમાડનાર નથી આપણે એ ખનને મરખારી જોઈએ.

આગગાડી.

ખરચ દર મેલે ૨૪૦૦૦૦) રૂપીઆ.

માન ચતારી શેકે દર વર્ષે ૧૦૦૦૦૦) રન.

ઉતાડેઓ દરેશજ ૧૦૦૦).

પુર બ્યાજ પણ આવી ન શકે.

ખેતી તથા વપડાચ આર પાણી ન પુર પાડી શકે.

ઘભરાઈના વખતમાં બચારી ન શકાય.

નેડેશ.

ખરચ—મરગી ખેતી માટે નેડેશ તથા આખાઓ મગી દર મેલે ૧૨૦૦૦૦) રૂપીઆ.

માલ ચતારી શેકે દર વર્ષે ૪૦૦૦૦૦૦) રન.

ઉતાડેઓ દરેશજ ૧૦૦૦૦).

૨૦ થી ૩૦ ટકા બ્યાજ આપે.

દશ લાખ એકર જમીન ફળવેત કરે,

ધનરાશિ વખતે બચાવ થાઈ શકે.

ઉતારએને ધણી મુલ્ય પડે.

દુકાળ તથા તાપને દુર કરે.

દર વર્ષે પાંચ લાખની ઉપજ દેખાડે.

આ સઘળા હિસાબ ઉપરથી ધારવું સેહેજ છે કે જુની મડકાએ હાલું પ-
રિણામ દેખાડ્યું ત્યારે વધી તે ઉપર ખીજા અબજ રૂપિયા અરચવાથી શું
થાય ? વળી પેહલી મડકાએ ધણી જાણીતી જગ્યાએમાંથી પગાર ચાપછે અને
નવી બાંધવા ધારેલી મડકાએ મુખ્ય કરી નાહના ગામોમાંથી પગાર થશે અને
જેટલી નિપજ આગળામાંથી વર્ષ દાહડે થાયછે તેટલી આ નવી મડકામાંથી
કદાપી થનાર નથી, અને હવેનું દેશને લાજકારી થાઈ પડવાને બદલે તે ઉપર જો-
રેથી જોગે થાઈ પડે તેહનો પુર્વે પિચાર કરવાની અગત્યછે, અને મુકાર આ
એક અબજનો ખર્ચો મહાભારત અરચ હિંદુસ્તાનને કપાળે ચોટાંદાડે તેની
અગાડિ આ મધુની ખીનાં તેમના ધ્યાનમાં લાવવાની આ આસોસીએશનની
ફરજછે અને મરકાર ખર્ચાત મિલુ ખાશુ તપાસવા વના રહે નહીં એવી પણ
ખાવી રાખવી. વળી વિજ્ઞાપતની અમાર ઉમરાવોની પારલ્યામટ પણ હમણા
હમણા હિંદુસ્તાનનું હીત ધરિયા લાગીછે, અને હિંદુસ્તાનનાં કસ્યાણુ અર્થે આ
ખાખાની તપાસ માટે કમીટીએ રગવશે એમાં કાંઈ શક નથી.

આ સુંદર બાપાણુ પુરું થવા પછી અધિકારી ભાલ્યા કે આપણે ધણી હિંતે-
જારીથી હમણા વખાણે નિર્બંધ માંભજોછે અને તે ઉપર વાદવિવાદ થવો
જોઈએછે પણ તે જરૂર કરી લાગિ વધારી માહાર હેલું મતછે કે આ નિર્બંધ
છવાવી પ્રગટ કરવો.

આ દરખાસ્તને મીઠી રીઝ અનુસરતા થવા, અને ખાલ્યા કે આ કામનુંછે
કે પેલું તે ઉપર તકરાર કર્યા વગર જેહ આગમગાડીઓ અને નેહરે શા મારે ન
કામ આવે એ ઉપર વિચાર થવો જોઈએછે અને તેહના મત પ્રમાણે આગમ-
ગાડીઓ નેહરે કરતાં વધારે અગત્યનીછે. રનાં દુકાળની પેલા હિંદુસ્તાનનાં
મધ્ય પ્રતામાં જે સુકાળ ચાલ્યો તે આગમગાડીઓને લીધે હતો. તેહના પિચાર
પ્રમાણે વીંચ વર્ષમાં એક અબજ રૂપિયા કાંઈ ધણા ન ફેલવાય.

મીઠી જગ્યાએ કેવળે અધિકારી મનને દેહ આપે અને ખાલ્યા કે આ
ખાખાનો વાદવિવાદ ખરે લાજકારીએ તેમ પારલ્યામટ હિંદુસ્તાનની હાલત
ઉપર ચીત લગાડે એ ખનવું કેવળ જરૂરનુંછે. વધારે કૃપની મરકારનાં હાથ-
માંથી એ રાજ્ય રાણી મરકારને સ્વાધીન થયું ત્યારે મધ્યગાએને આશા હતી કે

હવેથી પારલ્યામેંદ હિંદુસ્તાનના ભક્તો અર્થે ઠીક લક્ષ દેશે પણ તે આશા નિ-
શ્ચળ યાદછે અને પૂર્વે જેટલું લક્ષ આપવામાં આવતું હતું તેમાં પ્રભુ વિશેષ
ધ્યાન ધર્મ ગણાવે. આગગાડી સારી કે નેહરૂં સારી તે ઉપર વાંધાઓ ઉ-
ઠાવી તકરાર કરવાને કેટલાંક આગગાડીઓના ઉપયોગીએ કે નહીં અને તે
ઉપર અરસેના રૂપીઆ નફા ભરેલી રીતે વપરાયાં કે નહીં તેહના નિકાળ કે-
રવા જોયેછે. 'મારા મત પ્રમાણે તો વીસ વર્ષના અનુભવ ઉપરથી કોઈ પણ
એમ નહીં કેહશે કે હિંદુસ્તાનમાં બાવિલા રહેવાનાં બાધકામોથી એ દેશને લાભ
નથી થયો, એટલુજ નહીં પણ હવે પછી વચરે ફાપરા થવાની આવા રાખી
શકાયછે. બાધાણુ કર્તા કેહવે કે દેશમાં એક જાણુ આગગાડીમાં મુસાફરી કરતો
હશે પણ એમ કેહવું જુવ બરેલુંછે. ત્યાં જોણે લાગી મુસાફરી કરી પડે તે-
ઓ મુશ્કળા આગગાડીઓમાંજ કરેછે. વળી નિમકની જગાત વિશે બાધાણુ
કર્તાના વિચાર આવેછે.

મી૦ ડૅંડે અબીપ્રાથ આપ્પો કે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ ઉપર ધણે
અરસ થાયછે એ વાત ખરીછે પણ એથી લાભ થયો એમાં શક નથી.

મી૦ હાઈડ કપાઈ પોલ્યા કે હિંદુસ્તાનમાં નેહરૂંના બાધકામની તે હીમાયત
કરેછે, તોએ બાધાણુ કર્તાના કેટલાક મતોને હું મળતો નથી એમ નથી. એક
દમ આગગાડીઓને તુચ્છકારી કહાડવાની બાધાણુ કર્તાની મતોને તે સ્વીકારતો
નથી. દેશના લાભને અર્થે તથા રેલવેના બંધોને અર્થે જેટલી નેહરૂં તથા
નાજાઓની અગત્યએ તેટલીજ આગગાડીઓની પણ અગત્યએ.

અર અર્થેર કાટને જાણુણુ કે તેહના બાધાણુનો હેતુ કોઈ હેતુ જાણુવવાનો
નથી કે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ ઉપર એક અબજનો અરસ ન કરેવો પણ
તે પુરતો તપાસ કરીને કયો, તેહને પોતાના નિબધમાં ઘણા અબીપ્રાથ આપવાને
બદલે મુશ્કળી ખીના બહાર કરીછે.

આ પછી અર આરથર કાટનો તેહના નિબધ માટે ઉપકાર માની મંબા
વીસર્જન થઈ.

તા ૧૧ મી જાનેવારી ૧૮૭૦, અને મંગલવારે પાછલા
પોહોરનાં મળેલી સભા.

એડવૉર્સ બિ ઈસ્ટવિકે ઈસ્ટ એન થી—અર્થચક્ષુ.

મુંબઈની રીજમીટનાં આગલા ડાક્ટર ગ્રહામે નીચે
લખેલો નિર્ણય વાંચ્યો હતો.

વિષય—હિંદુસ્તાનની ટેકડીવાળી જગ્યાઓમાં ઉદ્યોગી
યુરોપિયનોની વસ્તી કરાવવા વિષે.

હિંદુસ્તાનમાં ઉદ્યોગી પ્રસ્થાન સ્થાપવાની બાબતમાં ઘણીક અડચણો હશે
થ નહીં આવીછે. જુદી જુદી જગ્યાઓનું તેમાં મારૂં યોગ્ય જોઈએ, અને તે
વારંધડીએ યોગ્યુતો અમુકપર્યંત હોય છે કે તે ઉપર પુરતો ઈતિવાર મળી શકતો
નથી, અને એટલા માટે આ બાબત વાચનાગમ્યોએ તથા સાબળનાગમ્યોએ ઘણી
ધુર મેનની જોઈએ.

હિંદુસ્તાનની સઘળી પ્રજા ઉપર શિદ્ધીપ મુકારે મોહિતો આચાર્યવાદ રૂઢ-
યોછે અને એ મવાળુ મુકારના ત્યાના આડતીઆઓએ અને કાગળારીઓએ
તે હાહાપણ અને જુદીથી હાકમી ચલાવીએ તે ખરૂં આશ્ચર્ય પામીડવા યોગ્યછે.

હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ ત્રણ જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચાય શકાયછે.

૧—મુઘલમણે અથવા આર્યનો નેઓએ પ્રથમમાં ઉત્તર તરફથી ઉતરી આ-
વી સપાટ જમી ઉપરના અમની રૂઢવાસીઓને મળી કરી પેહલુ બાને બાક-
લુ અથવા હિંદુ કુળ મથાકુ.

૨—તેઓની પછ્યારે મહમદીઆન લેઠિએ ઉત્તર તરફથી નિકળી આ-
વી જય મેળવ્યો અને આખાં હિંદુસ્તાન ઉપર કરી વાગી મહમદીઆન વચની
આપના કરી.

૩—લીજી મજા શિદ્ધીશાનુ યકુ, અને મર્યા કરતા તેઓની સેફતવાહત
વચારે મજાનુત હતી. તે હાલ મહમદીયો વિરોગવાના તામા તમે હિંદુસ્તાન
ઉપરનું ત્રીજી વંશ રૂઢવાયછે.

આ છેવા વચે ખીજ આગળા કરવાં કેવળ જુદીજ રીતે પોતાનું રાજ્ય
ચલાવવા માંડયું. ઉત્તર દવા તરફથી અમણીત જગ્યાનાં મુમજમાનોની મુઆ
ફક એક હાયમા નાગી તજવાર પકડી “મોહત અથવા રીન” ના પોકાર માર-
તા અને હિંદુ મુર્તી પુજાને ખીજીવડાવતા, તથા હિંદુસ્તાનની રમાય જમીનો
લય ફૂટતા આવવાને ટેકાણે સુરોપની પરિમિ એક છેડેનાં હાપુમાં વસતા, આ
શિદ્ધીપ મજાવનીઓએ, હિંદુસ્તાનના લોકને અણુજાણવા એક અપાર્શ્વની નમ
પેરી તરફ આ જમી ઉપર પગ મેલ્યો.

આ અપાર્શ્વ લેઠિએ અનુક્રમે પોતાનો ધમપેમારો જતરી ગમ્યો પછ તે
૨.

મધલાનું કારણ ત્યાંના દેશી લોકોની પોતપોતામા ગેરસમજુતાને લીધે હતું. જો તેમ ન હોત તો આજ લગણુ એ પદ્ધતીઓ સાધારણ વ્યપારીઓની અવસ્યામાજ રહેત.

હવે કોઈ હવે પ્રશ્ન કરે કે હિંદુસ્તાનની નિશાની પણ થોડી વસ્તી વાળી ધણીક જગ્યાઓ ઉપર બુદ્ધોપ્પનોના ઉદ્યોગી સંસ્થાનો સ્થાપ્યાની આપણને શું સત્તા છે, તો તેહનો ઉત્તર એજ કે આપણે જાણો છકછે. જો છકથી ખીજાઓએ પૂર્વે એ રાજ ધણુ હતુ તેજ છક આપણે પાણુછે. હિંદુસ્તાન અચ્ચ કોણુ છે ?

આગગાડીઓ માટે જમીન આપવાને સરકારને આગાઉ કાઢખી અડચણ નડી ન હતી તો હવે સંસ્થાનો માટે તેમ જા માટે થણુ જોઈયે ?

આગલા જણાવ્યા ઉપરથી અષ્ટ માવમ પડયે કે ખીજાં શિદ્ધીપ સંસ્થાનો કરતા હિંદુસ્તાનનુ રાજ્ય કેવલ જુદીજ વતનુછે. ત્યાંની જમીન, ઉપજ, નિપજ અને ધારા કેવલ મહારાષ્ટ્રી તથા પારલ્યામૈટનાજ સ્વાધીનમછે.

ધણેક કેકાણેથી વારંધડીએ એમ એચાર કરવામા આવેછે કે આપણને હિંદુસ્તાન સાથ કાઈ લાગતુ વનગતુ નથી. પણ આપણા એ પશ્ચિમ રાજનો જો પરાજય થાયતો બુદ્ધોપ્પનોના મધજા રાજ્યો વચે તથા એશિઆખંડ મધેથી આપણી મધજા સત્તા ભગ્ન થાઈ આપણુ રાજ દુર્બજ થઈ જાય. ધણીવાર હેણુ કેહવામા આવેછે કે હિંદુસ્તાનના દેશીઓ હેવા વિદ્વાન અને અંચપંછે કે પોતાનુ મજબ અને અવીકાર ચજાવવાને તેઓ પુરા શક્તિમાનછે અને બુદ્ધોપ્પનોનાં સંસ્થાનો કરવાની ત્યા કાઈ અમત્ય નથી. વળી ત્યાંની ઉપજ નિપજનો વધારો કરવામા તથા ઉદ્યોગનો પ્રચાર કરવામા સરકારે મદાય થણુ જોઈએ કારણુ કે હેની કોઈની બનાવટ શુછ બરેલી અને આધડી નથી જો દેશીઓ ચેહજાઈથી ન શીખી શકે અને જેમા બુદ્ધોપ્પનો કરતા વખતે ચડતા પણ નિકળી શકે.

અંહકાર વગર એમ કેહવાઈ સકાયે કે આ મધલા અભિધાય જેઓ ઉપર આપણી સરકાર વતેછે તે કેવજ અચુદ્ધે અને જો એ પ્રમાણે જહાજન દાહાડા ચાલયે તો આપણા દેશના કારીગરોને નુકસાન થયે, એજુજ નહીં પણ દેશીઓને પોતાનેજ ધણે તોટા જયે અનેછેલુ આપણી સત્તાને બારી ધોડા પેહિત્યયે.

હાર્ડ ઉવિલ્પમ બેનડીક જેવા અને હાર્ડ મેટકાફ જેવા ગાજ્ય અધીકારીઓએ અભિધાય આપ્યાછે કે શિદ્ધીપ હિંદુસ્તાનનુ અવિધ્યમાં કળ્યાણુ કોંઈજ નહીં પણ બુદ્ધોપ્પન સંસ્થાનોથી થયે, અને આ મત ધણાક ઇંગ્લેજો અને તેમજ દેશીઓએ સ્વિકાર્યછે.

શિદ્ધીપ સંસ્થાનોને ચોમ થોડીક ટેકડી વાળી જગ્યાઓનું હવે વણુંન આપેછે.

ચિંડવારા અને માહાધેવની ટેકડીઓ—નાગપોરની ઉત્તર દશાએ

૦૬ મેલ દૂર મિંડવારા આવેલું છે, ત્યાંની હવા નિરાશી અને શીતળ છે અને હવા ફેરને માટે ત્યાં આપણા લોકોનાં સીંપાણીઓને માફલવામાં આવે છે. ત્યાંની જમીન રસાયણ છે અને મધ્યે લાલ પથ્થર જેવામાં આવે છે, અને રૂનાં પાકને લાયક ૧૫૦૦૦ એકર જમીન ધારવામાં આવે છે. હમણા હમણાજ ત્યાં કોલસાની ખાણોની શોધ થઈ છે.

ઉપલાંજ મધ્યની પડખામાં સાતપુડાની ટેકડીઓની હરોલમાંજ માહાધવની ટેકડીઓ આવેલી છે. અહીં આથી દોડતાં મધ્યનાં નાજામિતા તળીઆમાંથી મણેખરો કોલસો માલમ પડે છે પણ તે આગમાંથી માટે કાંતે લગાડવા તે આર કરવાને આણુ જોડનારા હુશીઆર કારીગરોની અછત છે. વળી નર્મદાની ખીણમાં પ્રુકક લોડાંની આણુ મળી આવે છે અને તે લોડું હાર પાડવાને નકી પ્રદેશન કારીગરો નોંધે છે.

સાતપુડાની ટેકડીઓની શીતલ હવા, વનમપતિ વગર, સંસ્થાન કરવા લાયક છે અને તેથી આપણા મહોતેને, આણુ જોડનારોને, હુદારને અને મધ્યની વચ્ચેનાં કારીગરોને પુરતું કામ મળે છે તેવું સાબિત કરવાનો આપણે યત્ન કરીએ અને એવો ખાતરી કે સંચલ હિંદુ અથવા મુસલમાન કારીગરો કરતાં પ્રદેશન કારીગરોની અર્થ કાંઈ જાણને મેસે નહીં.

અસ્થાની ટેકડીઓ—સંસ્થાન સ્થાપવા લાયક ખીણ જગ્યા માટે હવે આપણે મેહિદી નદી અહમ પૂતની પેલીબર હિંદુસ્તાનની પૂર્વ તરફ જઈએ જ્યાં મહમદીઆનો પોતાનો કાલુ કોષ વેળા લઈ ગયા ન હતા. અસ્થાની ટેકડીઓ આસામની મેહિદી ખીણની દક્ષિણે આવેલી છે. આ સપાટ ટેકડીઓ ઉપર મેહિદાં ધાતુ લાગાં એતરે છે અને મેહાની મેહિદી ધણીક નદીઓ વેહે છે. વળી આખી ખીણમાં પ્રુકક લોકોનાં જંગલો છે. ત્યાંની હવા ઘણી કુશલ છે કાંઈ વેળા જાહાજ હિંમ પેડે છે પણ પાકનો નાશ કરે એટલી ખધી પડતી નથી. જમીન એકદમ રસાયણ કારણ કે ત્યાંના રેહવાશીઓ પોતાના નિર્વાહ માટે પણ બાત રાખતા નથી અને બહિર ગામથી લાવે છે. બાત પછી બાજરી; પટેલ—મકઈ વગર રાખવા લાયક જમીન છે. પટેલ ઘણા જાહાજી ઉમે છે અને સારા સમયમાં ઘણા આતર સાથે ગણુ મણુ રાખાથી હેથી મણુનો પાક ઉતરે છે. એટલીને હુતર ત્યાં ઘણો બાબાવસ્યામણિ અને રેહવાશીઓનો મેહિદા ભાગ એકના કામમાં બજારોઓને, આણુવાની છીટ રાખે છે. ત્યાં ટેકડીઓ ઉપર કોશની નિપજ ઠીક છે અને અસ્થાના લોહી ગઈમાય આનારા છે. વળી યોડાની ઉત્પત્તી ચારી ચાલ હેતુ છે. દુકાનાં મધ્યની જાતનાં ઇંચેજ અનાજ, મેથા, ફળફળાડી વગર ત્યાં યાંઈ શકે હેવી એ જમીન રસાયણ છે. ટેકડીઓ ઉપર કોલસો, લોડું તથા ચુનો વારધડીએ પ્રુકક મળી આવે છે. લોડાંની બાત હેવી છે કે તેમાંથી તીજું લોડું મણુ ચારી જાતનું બની શકે અને તેમાંથી પ્રદેશન વસનારાઓને અહીં રાજ પાકે.

હિંદુસ્તાનના મર્યાદામાં જતા પુરોપન્યાસને, જાહેરમાં દારૂ પીવાથી જરૂર અપ્રાપ્ય નોંધે, કાગળ કે હિંદુસ્તાનના જેઓ પોતાની આશીર્વાદતા જોઈ આ વેડે તેહનું મુખ્ય કારણ તેઓના દેહના પ્રમાણે ત્યાંની હવા પાણી નહીં પણ તેઓનું અતિશય દારૂનું વ્યવહાર છે.

આશનાની દલીલો આમામ જવાબ મંત્રોએ આપેલાં જો કારીગરોનું એક ઉદ્યોગી મર્યાદા નોંધતો તેઓ ત્રાસે અથવા એક મુઠક ઉપર આનંદની ગાડીઓના આનંદમાં અથવા આગગાડી પણ બારી શકે હાલ આમામના ૫ નકામ કલકતાથી આવેડે પણ જો પુનીયા સુધાગ, લોહારી નોંધતો એની જરૂર રહે નહીં અને વળી ત્યાંની ઉપજ જે હાલ પડી ગઈ છે તે કામ લાગે

દારજીવીંગ—મર્યાદા કયા બાને વારંધડીએ એક માધ્યમ વધી ઉઠાવામાં આવેડે તે એકે “શુ હિંદુસ્તાન વસ્તીથી ઉભાઈ જવું નથી અને તેની સ્થિતિમાં વધારે સોડો ત્યાં મોડનના એ શુ થાયડે? અને તેહનો ઉત્તર એકે મેદાનો અને મપાળ જમીનો ઉપર ત્યાં વસ્તીએ અગી પણ ટેકડીઓ ઉપર કામી જાહેર નથી, અને ત્યાં આપણા અને નીચા દેશોના ત્યાં રહેવાસીઓ વસી શકે હાલમાં તેનું એક મર્યાદા દારજીવીંગમાં મ્યાપ્યામાં આવ્યું છે આ જમ્યા ઉચી ટેકડી વાળી અને મધ્યમ પ્રત્યક્ષે અને કલકતાથી આશરે ૩૦૦ મેન હોડે ત્યાંની વસ્તી પેહલા જે ૪૦૦૦) થી ૫૦૦૦) ની હતી તે બે વર્ષમાં વધીને મમણા થાઈ ગઈ અને ત્યાંના પુરોપન્યાસના હાથ તમે આકરી રહેવાને ખુતાન દીમે અને નિષ્કામતા સોડો પુરી પડે ત્યાં જાણના પુરોપન્યાસ બાજેડા વિનાયતના જેવાજ નિરોગી અને કાણ રહે છે.

કુમાઓન—દારજીવીંગના વાવજીલામાં આશરે ૧૦૦ મેલ દૂર એક ઘણીજ કુશલ જમ્યામાં કિરીયાનું કુમાઓન પરગણું આવ્યું છે ત્યાંના મા હાલ મેદાનો અને ડોડવાઓ ગામ થાયડે હિમાલયની તળેડીમાં આવેલી જમ્યાઓમાંથી જે પ્રપક્કા સોડુ મળી આવેડે તેહનો ઉપયોગ ઘણા ગારી થાઈ શકે અને હુમીયાગ કારીગરો વિનાયત કરતા પણ એકે ભાવે સોડુ અગ્રે પુર પાડી શકે ત્યાંના જગજોમાં ઉચતા પાઈનના જાહેડામાંથી તરતીનખનિ તેન નિકળી શકે આ મધ્ય કામ વિનાયતની આવડી વેપારી પે ગમ્યાથી કમચિત પણ ન થાય, પણ ઉદ્યોગી, કાનૈન અને કુટુંબવાળા ઇંગ્લેન્ડે ત્યાં પોતે જઈ વમતુ જોઈએ વળી જગજોમાં રેવમ વગરની ઉત્પત્તિ થાય પુડે અને તેથી વાણકરો વગરને પણ કામના તોડા ન રહે.

ઢેરાડુન—ઇંગ્લેન્ડ અમરદારી વગરને હિંદુસ્તાનનો ઘણા થોડા અનુભવેડે તેઓ વારંધડીએ બુન કરેડે અને ફરેડે કે અમેરીકાની માફક હિંદુસ્તાન ઇંગ્લેન્ડે રહેવા લાયક નથી, પણ એમ કેહવું જોડું છે કુમાઓનની પડોશમાં અને હિમાલયની તળેડીમાં ઢેરાડુનની એક ઘણીજ અભિય ખીન આવી છે તે કલકતાથી ૧૨૦૦ મેલ દુર છે.

ધંજલાંડથી કાઠીગરો અને વચનારાઓ. જે માકલવામાં આવે તે હલકાં કુલના, નિચ અને બેદરકાર છાકરા સોક, જેઓને દેશી વાળીઓ પણ ધીકારે અને જેઓને જોઈ તેઓ પણ અગડી બન્યા, એવા ન જોયે પણ મળ્યુત ઉદ્યોગી, શીખેલા અને ચંચલ લોક જોઈએ, હેવા નહીં કે જેઓને વિલાપતમાં કામ ન મળતું હોય; પણ જેઓ જીવાન હોય અને કાંઈની નવું પ્રાકમ હોવાવાને તત્પર હોય તેઓ ગરીબ અને વિવેકી હોવા જોઈએ અને મુખ્યત્વે ફરી તેઓ પુરણેલા હોવાની જરૂર છે.

ખીજ સંસ્થાનવાલાં કેકાણાં કાંગરા, ચંબા, કુલુ વગેરે જગ્યાઓએ.

કાંગરાં એ પંચતળમાં આવ્યુછે, ત્યાં ચાહાનો પાક ધીમે ધીમે થવા લાગ્યો છે. ત્યાં કોઈ વેળા જાહાજ ગરમી પડે છે.

ચંબાનુ મથક આસરે ૩૨૧૬ ચોરસ મૈલ વીરતારમણિ અને ત્યાંની રચના ધણી જોવા જોયછે. એ મહિયી રાપી અને ચીનાય નદીઓ વહીછે. ત્યાંના રાજ્ય રજપુતછે. ત્યાં સ્કેટ, જાંબું, સોદું, પલ્મેંગો અને મીસુ મળી આવેછે.

કુલુની આગિલવા ધણી શીતમછે. આ જગ્યા આસરે ૬૦ મૈલ લાંબા છે અને ૧૦ થી ૧૫ મૈલ પેહીણીછે.

ઉપર જણાવેલાં અને એવાંજ ખીજ મથકો ધણીઓએ પણ તેઓનું લાંબુ વર્ણન આપવાનું કેવળ અવશ્ય છે. તેઓની ઉપજ નિપજનાં આવેલા ચોડા હેવાલ ઉપરથી માલમ પડે કે ઉપલી જગ્યાઓ ફળવંત અને રમણ છે અને તેમાં પુરોહિત કુટુંબો આવી રહેવાથી ઘણા કાપેલા થાય. વળી તેઓને ત્યાં માકલવા માટે વાહાણો, આગચોટની જોગવાઈ ઇંગ્લેન્ડ સરકારે ફરી આપવી જોઈએ, અને ત્યાં પેહિંચ્યા પછી તેઓને જમીનો મૂકત. આપવી જોઈએ તથા તેમનાં બાળકોને શીખાડવા માટે નિયાજો વગરે સ્થાપવી જોઈએ. વળી પેહલ પેહલાં એ સંસ્થાનીઓને પુરેપુરા કેકાણે પડે ત્યારેતુવી નાણા પણ ઉછીકાં આપવાં જોઈએ.

હિંદુસ્તાનથી બ્રિટીશ રાજને અતિથણા કાયદા થયાછે; અને એ જૂમી હાલ ને કાળતો મહારાણીની અને મારલ્ગર્મેટની મીલકત કેલવાય, પણ એટલું વાદ રાખવું જોઈએ કે તે માત્ર રાજ્યનીજ મીલકત નથી તે બ્રિટીશ લેડિની પોતાની મીલકત છે. એ ચાહાનચાહા મેલવામાં ઇંગ્લેન્ડ સીપાહીઓએ અને અસામીઓએ પોતાના પ્રાણ ગોપાછે માટે તે કલ્પવાન જૂમીમાં ભાગ લેવાને આપણા કાઠીગરોનો અને મંજુરોનો હક્ક છે, અને તેમ ગ્રીધાથી આપણને તેમ જ તમાના દેશીઓને અગણીત લાભ થશે.

આ બાપાણુ વંચાઈ રહેવા પછે મીં ૦ હાઈડ કુલાર્કે અભિપ્રાય આપ્યો કે કાંકરે ચાહામે જે જણાવ્યું તે ઉત્તેજન આપવા લાગ્યું છે. એ વાદવિવાદ એક

વેળા પારલ્યામંડમા પણ નિકર્યો હતો પણ તેહનો કાઈ માગવા આવ્યો નહીં હિંદુસ્તાનના સોમના કલાણુ અર્ધે તેઓમા ધંચેછ તત્ત્વ બેતાણુ જોધએડે.

કર્નલ ફ્રંચે ડાક્ટર ગ્રાહમના જે નાક વાકષો ઉપર વાંસો ઉઘાડ્યો અને એ પત્ર છપાવ તે અગાઉ તેમા સુધારો કરવાની હુઆમ્ત કરી. હામ્તવા તર્કિક, તે પોતાના પત્રમા એમ જણાવેડે કે હિંદુસ્તાનની મધ્યની ભૂમી મગધરનીડે પણ તેમ નથી, મગધરની ખરી જગ્યાતો તેઓએ વેચાણી લીધી તેજ માત્ર વળી બાપાણુ કર્તાએ પોતાના બાપાણુમા દેશીઓ વિષે કેસોફ સેવિધામ બતાવ્યોડે, તે જણાવેડે કે દેશીઓને હુલર, ૫૧ ચામ્ત્ર વગર નીઆડણુ ન જોધએ ડાણુ તેમ ઘણાથી કરાપિ તેઓ એ મરખી શક્તિ આપણીજ મામે લગાડે વળી તે કે હેડે કે આગગાડીઓ, વચમ્ત્ર નો ચમવમ્ત્ર માટે દેશીઓને કામે ન લગાડવા જોધએ પણ તે (કર્નલ ફ્રંચ) પોતે એક રેલ્વે કુ પત્રીનો મખાપતી થાધને ફેરેડે કે તેના અમતકની ગાડીઓમા જો મરતાજ દેશીઓ હોયતો તે ચાછ થાવ વળી હિંદુસ્તાનની આનોહમ્ત બાપાણુ કર્તાના હેલવા પ્રમાણે પુરોધ્મનોની આ રામ્તને યોગ્ય નથી

આ પછી અધ્યક્ષ બોળાડે કર્નલ ફ્રંચના વિચારને તે અનુમરતોએ અને આ પત્ર છપાવા અગાઉ તેમા ઘણો સુધારો કરવો અગત્યડે. વળી એક અણભૂંછી જગ્યામા વિનાયતથી સેડો મોકનસ અને તેમણી સ્થિતિ ઉપર ધ્યાન ગામ્તવુ એ વગર નીજ મધ્યની ગોડવરેનો જોખમ મગધરને હધોડે

મી૦ હા બાઈ નવરોજીએ અભિપ્રાય આપ્યો કે દેશીઓ ઉપર બાપાણુ કર્તાનો સેવિધામ ઘણો અસુધરતો હે અને મરથાનોની બાનસમા ઘણી તપામ ચામ્ત્રવાની અગત્યડે. આ જગ્યા આપરી અને હ નાણી આપરી તે ઉપર વિચાર કર્યા અગાઉ એ જગ્યા કોણનીડે તે પેહ ના નક્કી કરવુ જોધએડે વળી દેશીઓ અને ધંચેજો વચે ફેર રાખ્યામા આવેડે અને તેથી દેશીઓ બરખાંછે તેમા કાઈ નસા નથી અનયતા ઉડોગી અને મારા સ્વભાવના ચોડાક ધંચેજો ત્યા જાયતો કાપદોતો થવા વળા રેલ્વે નહીં ઘણ રલગીરી બરેલુડે કે કેટ નાક ધંચેજો ત્યા જાઈ દેશીઓનો ચાહ મેનવવાને ડોકાણે તેઓની નજર મા હનકા પડી આવેડે

મી૦ ગોર્ડન, ડાક્ટર ગ્રાહમને એકમતો થયો અને જણાવ્યુ કે જમીન ઉપર મગધરનો હક પુરેપુરેડે પણ મોહો મકમતો આપોહવાનોડે

દેશીઓના અણુતણુપણુ ઉપર બાપણુ કર્તાએ જે દીકા કરવા તેના ઉવરમા કાત્રી શાહાણુદીને નહીં આગ્રામા બાલકામો તથા મુખર્ષ મોરીશીઅમ્ પાતે આવતા જતા વાહાણોમા દેશીઓનો હામ્તો આપ્યો

ત્યાપછી બાપાણુ કર્તાનો તથા અધિકારી ઉપકાર માણી મમા વીમર્ગન થાઈ

તા ૨૮ મી જાનેવારી ૧૮૭૦ અને સુકવારે મળેલી સભા.

૪ બી. ઇસ્ટવિક ઇં એમ પી—અધ્યક્ષ.

નીચે લખેલો નિબંધ ઇલેટ્યુડસ પીચાર્ડ ઇં એફ. એસ એસ.

બારીસ્ટર એટલા એએએ વાંચ્યો હતો.

વિષય—બ્રિટીશ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ.

બ્રિટીશ હડયા વિશે મહાત્માના લખનાગએમા પ્રવિણ માધ્યમ પોતાના ઇતિહાસના બીજા પુસ્તકના ૬૦ મા પાનામા નિચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપે છે.

“બીનધારીએ અને મરાઠાઓ સાથે ૧૬૪૮મા ફોર્મલ ઉત્તરવાચી લાઈ હેન્ડીગસે બ્રિટીશ રાજ્યને હિંદુસ્તાનમા મરેથી અઠગ રાજ્ય બહિર કબુ, અને હિંદુસ્તાનમાં મહાધારી ગણવા અને વોધા ચૂકવનાની લનાદી પણ તે રાજ્યને સોંપી. ઇંગલાડમાં એટલાંતો મત ફેર પડી ગયો કે અગાઉ એજ વિચારને સ્વપ્ના સરખો ગણતા હતા તે હવે વગર વાંધે બાહ્ય ગણવામા આવ્યો.” આ બનાવથી બ્રિટીશ હંડયામા એક ડેવળ જુદોજ મનો આવી લાગ્યો અને આ પણ પેહલ વેહવા ત્યાંના દેશી અને આપખપત્તા ગળ્યોનાં સંબંધમા આવ્યા અને તે બાબદ વિશે આ પત્રમા વાદવિવાદ કરવાનો વિચારછે. આ બાબદ વિશે ઇંગલાડમા કાઈ બહાજ દરકાર નથી. પણ હિંદુસ્તાનમા એ બીના અમૂલ્ય છે, અને જો આપણે બ્રિટીશ રાજ્યને મરેથી અઠગ ગણવા માગતા હોઈએ તો સારૂ ગળ ફક્ત હિંદુસ્તાનની વાત હેતી અદર અપાવનાની તમનીજ કરની અને વધારે માતમર લેહોના અને દેશી રાજ્યો તથા તેમના રાજ કર્તાના બનાવપર ધ્યાન ન આવે તો આપણે તેમની સેવા પુરેપુરી કરેલી નહેલાય.

હિંદુસ્તાનના નકશા ઉપર નજર ફેરવીશુ તો સેહજ જાણીએ કે એશિયાખંડનો કોણો મોટો ભાગ હજુ સુધી ઇંગ્લેન્ડ રાજ સાથે નાહોનો સંબંધ ધરાવે છે. સાલ્કાકરી રાજ્યો સાથે ગણના આપખત્તાર ગળ્યોમા ૬૦૦૩૧ ચોરસ મૈલ જમીન આવે છે અને તેમા આગરે ૫૩૦૦૦૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે. અડનો આ ભાગ ધણુક નાહોના નાહોના ગળ્યોમા વહેંચાઈ ગયો છે, તે દરેક ઉપર એક ગળકર્તા રાજ અજાયે છે અને તેને તેહના ઇન્બારમા તેહની દબા અથવા તેહના અમાર હમગણીની મળા મદદ કરે છે. આ રાજ્યોમાથી મરેથી મોટા અગત્ય ગળ્યોમાં એક બ્રિટીશ અમલદાર રહે છે તેને રેસીડેન્ટ કહે છે અને જે બ્રિટીશ રાજ તરફના એવચી યાને પ્રધાનનું કામ બજાવે છે. હાલત કરતા અગાઉ રાજ્યોમા રેસીડેન્ટ વચરે હતા. હાલ નિમમ હોય છે કે દેશી ગળ્યોમા એક અધિકારી પોલીટીકલ એજન્ટને નામે રહે છે અને તેવા ધણુક ગરહરો ઉપર વગી એક ઉપરી રહે છે. જેમકે રજપુતાના ખાતેના ગવર્નર જનર્મનો અધિકારી ત્યાં છેક સતપજ નદી ઉપર શરિઅંપોરથી ઇં.

ત્રેજી રાજ તરફથી દેખરેખ રાખે છે તેજ પ્રમાણે ગવર્નર જનરલનો મંત્ર હિંદુ સ્થાનનો આડતીઓ, ઝીંધા અને પાણક તથા ભોપા નદી બેગમના ગળ્યો ઉપર નજર રાખે છે. દક્ષીણ દેશગણાણ સંસ્થાન અથવા જે નિગમના સંસ્થાનને નામે યોજાયાય છે ત્યાં હજી રેસીડન્ટ નેમલે છે. રેસીડન્ટ અને પોલીટીકલ એજન્ટ વચ્ચે ફર માત્ર એજેન્ડા કે રેસીડન્ટ પોતાનો મરજો બ્યવહાર માધરે ગવર્નર જનરલ સાથે અથવા “ફરિન ડીપાર્ટમેન્ટ” ના મંત્રી સાથે રાખે છે. પણ પોલીટીકલ એજન્ટનું મધ્યક કામ તેહના વડા યાને ગવર્નર જનરલના આડ તીઆની મારફતે “ફરિન ડીપાર્ટમેન્ટ” માં થાય છે. ઘણીક વેલાએ જ્યારે કોર્ટ આપખત્યાર રાજ્ય છુટું પડેલું તેમ અને શિદ્ધીપ જૂમીની હદમાં આવ્યું હોય ત્યારે તે ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તે રાજ્યની પડાશમાં આવે ના શિદ્ધીપ સંસ્થાનના ઉપરીનેજ સોંપવામાં આવે છે. એ રીતિનું રાજ્ય પતીઆજાનું પતીઆજાના માહારાજાની દરખાસ્તમાં પોલીટીકલ એજન્ટ નથી, પણ મધ્યક કામ અમાનાનો કમીશનર ચલાવે છે. વળી કેટલેક કેસો કેવળ જુદીજ રીતિ વાપડવામાં આવી છે પણ મુખ્ય ત્યે કરી મધ્યની જગ્યાએમાં તો ઉપર વળી પીચ રીતિ ચાલે છે. આ મધ્યની વાતનો મર્ચ કોઈને માલમ છે પણ કદાપિ કોઈ વાતનાર અખત્યારો હોય તે મોટે ઉપર આવેલી વિગતની તરફ છે.

હિંદુસ્તાન જેમ છે તેમ જોતા અને હિંદુસ્તાન જેમ હુવાજોમાં, રીપોર્ટોમાં અને લખનારાઓના મરજીમાં જેમ ચીતારે છે તેમાં ઘણી ફર છે. ખીતમો આપણે વિશે ધુ ધારે છે અને આપણે પોતે કેવી સ્થિતિમાં છઈએ એ જાણવું કોઈ વેળા યારે લાગે છે. પણ હિંદુસ્તાનમાં શિદ્ધીપ રાજ્ય વિશે દેશીઓના વિચાર આ પાણને ઘણા રાજ કરશે નહીં. અનમતા એ દેશીઓના વિચાર કોઈ તદત ખરેખર છે હેવ કેલવાઈ સકાશે નહીં. પણ એવું મેલું બમ છે કે ઇંગ્લેન્ડે જો એમ જાણતા હોય કે શિદ્ધીપ રાજ્ય ઉપર રેસીડન્ટ મોહી પડાય છે તો તેમ વિચારવામાં તેઓની ભુલ છે. આ મધ્યક કેલવાની કોઈ અગત્ય પડતે નહીં પણ ઘણાક લખનારાઓ ખરી ખીતને કેવળ જુદા રૂપ આપે છે અને આપણા રાજ્ય કારભારમાં દેશીઓનો પણ ચોડો હાથ રાખી તત્કાલની ધાર ઉપર રાજ્ય પ્રકારી રાખવા કરતા કોઈ વધારે મજબુત પાયા ઉપર આપણી એ સાહનશાહ સ્થાપવાની અગત્ય છે.

પણ દેશી રાજ્યમાં ઇંગ્લેન્ડ બ્યવહાર વિષેનું ચોટું મત ઘણું જ જૂનું છે. રેલુ અને નાલકાગડે, તે મત કોઈ રાજ્ય કારભાર કેમ ચાલે છે તે વિશે નહીં કા રણુ આપખત્યાર રાજ્યોમાં રાજ્ય કારભાર ત્યંતિ રાજ્ય નામને ધકી ચળાવે છે, પણ એ જૂનું એ રાજ્યો વચ્ચે અરસપરસ અને આપણા રાજ્ય સાથના સંબંધ વિષે એક હાથ ઉપર એ રાજ્યોને જે વેળા આપણે આપખત્યાર ગળ્યો ગણતા હતા અને તેહના સંબંધ આપણા સાથ ફક્ત કોલકગરેયાજો હતો તે

વેળા, અને જ્યારે ખીજ હાથ ઉપર ઉપલાજ ગળ્લોને આપણે ખાનગી સીલ-
કત તરીકે લેતા હતા તેહને ત્યાં પોતાના નિયમો જાણે ચળાવવાની રજા આ-
પી હોય, તે વેળા હવે વહી ગઈ છે. છેલ્લા પચાસ વર્ષમા અને મુખ્ય કરી
છેલાં દસ વર્ષમા હિંદુસ્તાન ઉપર મહિયો ફેરફાર ચાલિ ગયેછે, અને હજુ પ-
છી થશે. તે ઉપર આપણે આંખ વિચારીને મેથી ગહીશું અને જે રીતિઓ
અને કળાઓ અગાઉની હાલતને યોગ્ય હતી તેજ રીતિઓ આ ફેરવાતા વખ-
તને પણ કામ લગાડીશું તો નક્કી આપણુ વાહાણ ખડક ઉપર અડકમા વણા
ફેલશે નહીં. મિશ્રીય હડપા અથવા હિંદુસ્તાનમા કંઈએને હસતકનો મુખક દેશી
રાજ્યોમાં સાથ આપણો હાનનો સંબંધ કામ્યેમ ગમ્યવાને શકિતમાન નથી.
આગાહીની મરફો જે ઉપર એક દેશના ખીજતા વ્યપારનો મુખ્ય આધારછે
તે પણ હાલના ચાલતા મૈયા પ્રમાણે ઘણી અડચણો વગર બધાઈ મરફો ન-
હી અને દેશી મરફો સાથના આપણા ખાનગી કોલકરારથી તેમા કાઈ જ-
હાજુ સેહિજ પડવા નેવું નથી. ગળ્લ કારભારની નજરે જોતતિ આ મ
સ્થાનો સાથ કોલકગર કરવા અને આપખત્યાર ગળ્લોમાં સાથ સુલેહ તથા મી
ત્રાચારી રાખવામા ધગલાડને લાભછે કાગલુ કે એ મરફો પોતાના ઘોડા ઉપર
મણો વગ ધરાવેછે. જોકે કેટલેક કેસણે વળી દુર્ભાગ્યે જુલમ અને કાસ્તીની
દુર્મોદ પણ સાબળવામા આવેછે. જેની પણ વેળા આવશે કે ભયારે એશિયા
ખંડ મહિલાં પાગકાં ગળ્લો સાથ આપણે બિલાઈ ભઈ મધ્ય એશિયામાંથી ફ-
રીઆન વાળાઓનો મરફો કાહાડી નાખવાની પુકતી આપણે નિમ્નજ ગણી
મ કરીશું. આ પુકતીને ધરો મલ્યા પછે અને સારીપો નુશ્તાન ખમવા પ-
છી ઝોડી દેવા કરતાં પૂર્વજ છોડી દીધામા વધારે લાભછે. જ્યારે તે વેળા
આવશે ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ ગળ્લ અરીકરીઓ જોશે કે હિંદુસ્તાનમા આપણી ગ-
ળ્લ નીતિ ફકત એ દેશમા આપણે પાપો મળજીત કરવાની અને ત્યાં આગ
ગાડીઓ વગરે વધારી નાખવાનીછે કે જેથી આપણી મરફો વેચવી હદ આ-
પણી પાને ઘેટ મિશ્રનની પડોતમા આવી જાય.

એક દેશની સ્થિતિમા સુધારો કરવાની પેહલી રીતિતો એજ કે તેના ખચા-
વના ઉપાયો પેહલાંથી કરવા. કાગલુ તેમ ન ઘાપતો સુલેહના અને હુન્ગ કા-
ના તથા કેળવણી વ્યપારના કાસમા જે સાધનો વપડાવા જોઈએ તે મરફો લશ
કરી ખર્ચના હંડ મારમા વપડાઈ જાય. જાહેરના હોમવાની ધામતી મરો
એટલુ કેલુ ખચે. વળી જેવો ની વખત આવશે કે ભયારે કંઈએને જાણુયે
કે ઇસ્ટ કંપાની હિંદુસ્તાનની ચરહદ જેવી મળજીત સીલવા જેવીકે કે કદાપિ
અખંડ જીમિમા ખીજ એવી ન હોય. મધ્ય એશિયાની ખાબદમાં ઘણુક
ચાપાન્યાઓ નિકજેછે અને લખાણો વાપછે અને તેના લખનારાઓ આપણી
ચરહદના ખચાવ મરો નાના પ્રકારની રીતિઓ ખતાવેછે અને જીમના કરેછે

પણ તે મધ્યસ્થ ઈસ્તિસ્ના આપણે માટે તૈયાર મુક્યું છે અને ખોટી આપણી તેના હુકમ મુજબ માનવાની જાય છે. પશ્ચિમ દિશાએ તથા વાચાણુલામાં આપણી સ્થિતિ વિશે કેહતાં જોને આપણુ આપણી ખામી સમજશે છઠ્ઠીએ તેજ અરેખર જોતાં આપણા મોઢામાં મોઢા બચાવનું મૂળ છે. એ જગતી અને આપણ-ત્યાં સોઢા જોએ પત્તબની પૂર્વીતરે, સંધિના ક્રીનાગ ઉપર હજાર આગળથી લખાતા પાહાડમાં વસે છે તેઓ માટે જોણું છે. હિંદુસ્તાનની ઉત્તર અથવા પશ્ચિમ તરફથી કાઠિયા બચહાર સલાવેલા હોયતા આ પાહાડમાંથી ચલાવેલા પડ અને જો એ પાહાડીઓ આ રસ્તા અટકાવી રાખે અને તેઓને ઇંગ્લેન્ડ સહાય થાયતા આ રસ્તા પસાર કરવાનું કેવળ મુશ્કેલ યાદ પડે. ઉપલા પાહાડીઓ સાથ જો મીત્રાચારી પડેતા હિંદુસ્તાનમાં ઘાખત થવાના દરવાજા હોયતા ચોકસાઈ બંધ થાય કે પૃથ્વી ઉપર કોઈની તે ઉધાડી શકે નહી. આપણી સગકાર દેશીઆનોના પુર્કસ્થાનમાં કાણુ નરમ પાડવાને આપણી સરહદની બહાર કોઈ ભાગા તુગ રાજ્ય સાથ મીત્રાઈ ગાળવાનો ચલ કરે છે તે કરતા અને આક્રમણીસ્તાનમાં એકુ પક્ષત્રાજા જે આજે રાજ્ય ચલાવે અને કાજે નાહાયવા પડે તેવાઓને મદદે જોલાવે છે તે કરતા, આ પાહાડી સેડિંગની નિમકદક્ષાની અને પ્યાર ઉપર જો આપણી સગકાર આધાર રાખેતા તે ધણુ દાદાપણુ બરેણુ કેહવાય. જે સેડિંગ વારેકડીએ લુઆ અને દગાઓ કેહવામાં આવે છે તેઓની નિમકદક્ષાની અને પ્યાર વિશે જોનવુ એ કદાપિ કોઈને આશ્ચર્ય લાગશે. પણ ખરી વાતતો એ છે કે આ પાહાડી તોવાની સાપચમણુ નીલ દેશના જગતી પાહાડીઓથી કંઈ કેવળ જુદી નથી, અને અનુભવ ઉપરથી કેહવાઈ શકાય છે કે તેઓમાં વગ ધગ વ્યાપી તેઓ પાસરા ઉતરે છે.

એવો વગ પૂર્વે શ્વિટીય અમનદારેએ ચલાવ્યો છે અને હજુની જો સરકાર ચાહે અને સરહદ માટે તેવાજ વખણતવા અને લાયક અમનદારો મુદ્દી કાઢવાનો મમ લેયતા તે વગ ચલાવી શકે એવીજ હાલત હિંદુસ્તાનના મોઢેલા ભાગના બચાવની છે. રાજ્ય નીલિની નજરે જોતા ઈશ્વરે આપણને શક્તિના સપુર્ણ સાધનો આપેણુ કર્યું છે અને તે હાથ કરવા માટે આપણે પાધગ માર્ગ ઉપર ચાલવુ જોઈએ, પણ ખીજા હાથ ઉપર આપણે જો ખોટો માર્ગ પકડે તે જોજ સાધનો આપણી ખામીઓ અને નબળાઈ ગણાય અને વગી કેવળ ધા સ્તી બરેલા યાદ પડે.

આપણી જીવનીના મધજા બચહારમાં અને રાજકુવારી મધજી અટપટમાં દુરસ્થો, ઘણી, વેળા, ફોજાસીના સીનદ દેખાડે અને હિંદુસ્તાન, જોજ દેશમાં, તો જરૂર તે અગત્યનો છે. જે દેશ કોઈનાં પણ દીકરામાં આવશે કે આસને આ-સને ધણુ વધુ જાય છે અને હિંદુસ્તાનના રાજઅરીકારીઓ જો પોતાના તર-જના કામકાજમાંથી માહુ કાઢાડી જાયતા તેઓને રપટ દેખાય કે જો આપણું

હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય મજબૂત કરવાનું હોય અને જો ગાળને બાબતે અવસ્થા-
માંથી કાઢાડી તેને દરતીજ આપવી હોય અને જો તેની ઉપજ નિપજને
બધાર સંધારવાના હેતુથી અને સુધારાને કાળે વાપડવી હોય તો તેમ કરવાનો
ઉપાય માત્ર એજ છેકે આપખત્યાર રાજ્યેને શિદ્ધીપ ગાળ સાથે હુવી રીતે જોડી
તાપવાં કે નેથી તેઓ પોતાના લાભને અર્થે અને મર્વેના ભલને અર્થે એક
મળતાં રહે નેથીજ માત્ર તેઓના તથા આપણા રાજ્યેને પૂકડી મલશે.

હમણા લખવાની તથા બોલવાની હુવી તે પડી ગઈ છે કે હિંદુસ્તાનની
સંધળી ધારતી ફક્ત હમેશની માફક બાહારના હોમજાનીછે, પણ ખરી વાતતો
એછે કે જો આપણે તે તરફ યોડીની મંભાલ સાચીતો કેવળ નચીત રહીએ.
આપણી ખરી ધારતી અને ખરી બચાવ એકમાજછે અને તે ત્યાંની પ્રજાનો
સ્વભાવછે અને મુખ્ય કરી આખખત્યાર રાજ્ય વાળાઓ નેઓ શિદ્ધીપ કોડો
સાથે બાહારનારનો મંબંધ રાખેછે, આ વાતની કીમત જો હવે આપણે નહી
વીઠાણી શકયેતો ૧૮૫૭ ના બળવાએ આપણને કમિા ડોડા આપેલો કેહવાય.
આપખત્યાર રાજ્યે સાથે જો આપણને કીક હોય અને તેઓની મદદ અને
અનુગતી આપણને એકમલતી અને હોય તે સાથે આપણી પોતાની રક્ષિતની
આપણા ઉપર આદા હોયતો બાહારના હોમજાની આપણને કપચીતજ ન્ધાયવી
રાખવી પડે. પણ જો ઉપલી મદદ ન હોયતો કોઈ શિદ્ધીપ મત્તા પડી બાગે એમ
નથી પણ તે સંધા ટેકવી ગાખવાને શિદ્ધીપ ગાળને ઘણો અર્થ પડે હમાંબી
કોઈ મંબંધ નથી.

જુદાં જુદાં ગાળોથી મળતી મદદનું મૂળ તેઓની શક્તિ પ્રમાણે વર્તી શકા-
યછે, પણ એક છુટા રાજ્યની સંધળી સારી નીજા બમાડવી હોયતો તેઓને હ-
લકાં પાડવાથી તેમ યાંઈ શકેછે. હાલ આપખત્યાર ગાળો સાથે આપ
ણે જે રીતિ ચલાવે છએ તે ઉપરું પગીચુમ લાવવા પામ્યછે. આપખત્યાર
રાજ્યેનાં સરદાર કવચીત પણ જાણતા નથી કે શિદ્ધીપ રાજ્ય વાળાઓ તેઓ
સાથે કેમ બનેય. કોઈ વેળા એઓ સાથે શિદ્ધીપો પારકાં ગાળવાલાઓની
માફક કામ ચલાવેછે અને જાણે હેગલાંડ સાથ તેઓ કોઈ કોલકસારથી જો-
ડાયેલો હોય તેમ કોઈ વાંધાનો ચુકદો અરસપરસ ધારાની રહે ચુકેછે. ત્યારે
કોઈ પસાર થઈ ગયલી ખીનાઓમાં તેઓને પડવા બાવતું નથી અથવા ત્યારે
જે જાણુ. લડતા હોય અને પોતાને ખેડુ સાથ ભલા થવું હોય અથવા ત્યારે
કોઈ સરદાર પોતાનાજ હકમાં નુકસાન કરવા માંગેતો હોય તેને નુકસાન વધા-
રવાનુંવાની તેઓની મતલબ હેલ અથવા દેશી રાજવાડામાંથી ત્યારે એક
આગગાડી પસાર થતી હેલ તે અકસવાની તેઓની મરજી હોય ત્યારે
આની વતણુક શિદ્ધીપ ગાળ વાળાઓ દેશી રાજ વાળાઓ સાથ ચલાવેછે.
પણ વળી કોઈ વેળા તેઓ તેઓનાં રાજ્યોમાં હોય ધાલેછે અને પોતાને

માથે એક પોલીસ અમ નદારની અને શીશીકની ફરજ ખેચી લઈ મતબ કા
મલામતી નીતિ જખરીયા સીખવના પડી જાયલે. આ વિચાર કે મધના
મતબોને, તેઓમા હાથ ધાનના અમ નદારોને, આપણી મરકારને પોતાને, અ
ધીન રીતે આગળ કરેછે જેથી એક નિમજ્જવાય નોકર અને ઉપવોગી
મોત ફરવાઈ જાયને એક અદિઓ આમિત ધાર્મ રહેલે અને પોતાના તથા સ
જવના નામ મરિ કાર્મ કરી મકતો નથી, કાગલુ તેના રૂધધમાથી મધવી આવ
મતકા મુમ ધાર્મ જાયલે. આપણુ મતબની ચોખામા વળી ખાલે ધાર્મ
આપણી “ પોલીસિકન એજનસી ” મનાવવાની રીતિયા ધાયલે. આ “ એ
જનસી ” જોમા એક અમ નદાર હિંદુ પોતાના લયકરમાથી રમી પદર વર્ના
અનૂજમો મુગી કાણુલો રાયલે તેહની માથે ધણક મેહતાઓ, જખનારઓ
મુનવીઓ, અપમશીઓ સેફે ના રાયલે. આ વર્ના સોડો માથે ઉપના અમ
લદારને કામ જેવુ પડેછે કેમકે મધણુ કામકાજ દેશી બાધામા મનાવવુ પડેલે અને
નીચુ પગચાળુ કામકાજ અને નીજીવ ચાલેને મટે થણુ તેઓનીજ અમત્ય
પડેલે આ લેણેને હિંદુ તથા મુસલમાન અને આતના સોડોમાથી નિવડી કા
હાડવામા આવેલે તેઓએ આપણી મરકારી નિચાતેમા ફેજલકી સીધી
રાયલે. આ સોડો મમન, લીલુ જુલિયા અને આગુર્વ હાવાથી જમુલુ
કામકાજ સેહજ મમણુ લેપલે અને પછી પોતાના હથેણ વડાઓને ધણક
પોગી ધર્મ પડેલે આ લેણેની મારકુતે હથેણે ખીનતેમા માથે વ્યવહાર મ
વારી રહેલે તેઓની મારકુત વખર વડાઓ આગળ જવાઈ મકાનુ નથી
આ લેણેમાને જોખામા એડો એક જાણુતો જરૂર પોતાના વડાને ધીમજી
ખીસમતમા ધાર્મ રહેલે પડે પોતે મમે એ હાથા ઉપર હાથ. ધણક પોતાના
મા મેહતાને અથવા મુનવીને પોતાનો ખાતગી રીસામુ નોકર ખનારી થમે
લે, કે સોડો પોલીસ અમ નદારોને કામે લગાડેલે અને વળી કોઈ વેળાએ લો
ખાતગી મિદુ પોતાનો વડો નોકરજ હાથલે તેહેને જમાદાર અથવા ધરના કા
ભારીનુ નામ આપેલુ હાયલે આ જાતના સોડોથીજ અને તેઓના પોતાના
વડા માથના વખતે લીરજ આપણી મતબનીતિ સોડોના નવદવાય જામને અ
લુગમતી ધર્મ પડેલે સોડો માથે પોતાને લેજાઈ જવુ હાથ અથવા તેઓને
વિધાય મેનસો કાવતો તેમ કચાની દેશીઓમા અનુભવ જેવી તદખીડે
પોતાના દેશી બાહા આ ઉપર અધોજા વિધાય મેત્યાથી અનુભવ વળી અ
મ નદારોએ ૧૮૫૦ મા અમજના એ રાંતો હાથ મહેલે એ વાત હાથ કેહવા
તરિકે ચાલેલે. થણુ નીજ ખવી રીતિ મારકુત અદગતી જુસસો હિંદુસનમા
જુલે રીતેનો નથી. ધણી વેળા જેવુ બનેલે કે પોતાના વડાનો વિધાય મેળવા
પડે એક દેશી વેલુ એ કરેછે કે તે વિધાયમાત કરેલે હિંદુસનમા દેર
હથેણની આસપાસ એજાતો દેશી નોકરો હાથલે કે મારકુત વાળાઓને કુમવ

વ્યાપી અને નોકરોને ધણીક પૈશાની હાલત આપ્યાથીજ એકુ ગરીબ-દેશી સહિષ્ણની હંમર જઈ શકે. આપણી હિંદુસ્તાનની રાજનીતિને માત્ર મળતું નથી તેહનું મુખ્ય કારણ આજે. કારણ કે મધલા નિયા કુળનાં પ્રશ્નોની માફક જ્યારે તેઓને સેહજબી મતા મળે છે કે આ કચેરીનાં કામદારો પોતાના સ્વદેશીઓ સાથે અતિ કંઠજો ઉપજાવનારી પતરાણ દેખાડે છે. આ શીખેલા તોએ નિયા કુળનાં મતાપર આપેલા કામદારોને હાથ અપમાન તથા જુલમ અમવા કરતાં એકુ આખરદાર દેશી ખીજી કંઠખી અમવાને તકમાર થયે. આપણા ધરમાં કોઈ આખરદાર દેશી મુલાકાત માટે આવે તેને દેશી નોકરો, ચપરાશીઓ, મેહતા અને હુવાજ ખીજાઓ યોગ્ય સન્માન આપે હોવી જોઈએ રાખવાનું કામ આપણને કેટલું અઘરું થઈ પડે છે તે આપણા મહેના ધણા જાણુને માલમહે. પણ જો હિંદુ અમલદારની હાલત સ્વહતી હોય અને તેહની મુનાકાતે આવનાર દેશી સાધારણ આદરસંકાર મોટે જો આવ્યો હોયતો આ અડચણ ધણી વધી પડે છે.

આ મધખી ખીતાનો જો કોઈ હિંદુને સેહજ અનુભવ મેલવે હોયતો તેણે વિચાર કરવો કે જાણે અત્રેના મધલા માણસતરે, અમીર, ઉમરાવો, નાયબીસો અને જાહેર અમલદારોની આમવા લંડન ચેહરના હલકી વરણના લોકો ફરી વળાઈ, જોએ સ્વચ્છ કપડે અને યોડી કેળવણીએ કરી બહિરથી આખરદાર હોય, અને જોએને આ જમીની મધલી જાહેર કચેરીમાં કાગળે યોડી હોય અને પોતાની મારફત વર્ગર કોઈખી પ્રશ્નને જાહેર અથવા ખાનગી કામ માટે પોતાના વડા આગલ જવાનો અટકાવ કરતા હોય.*

આ રીતથી જો અતિધણું નુકસાન થાય છે તેમાં દેશી રાજ્યો માથેનાં આપણા સંબંધમાં જેટલું થાય એટલું ખીજી ક્ષામાં થતું ન હોય—“પોલીટીકલ એજન્ટ” ની ફરજ સુધે અને તેહને કેટલી સત્તા છે તે બરાબર ન જાણવાથી જો રાજવાડામાં તેને નેકર હોય છે ત્યાં તેહની અને રાજની વર્તણૂક સારી હોય છે તો તેના કામ પણ વધારે હોય છે. રાજ આલસુ હોય અને એજન્ટ ચંચળ અને ક્રાંતિના લોભીઓ અને મત્તાનો મુખ્યો હોયતો તે રાજ્યમાં તે મોઢમમાં મુખ્ય રાજ્ય કર્તા થઈ પડે છે. અથવા ખીજા બોસામાં બોલીએતો વડા પ્રધાન સાથે મળી જઈને રાજ્યની સમજી અગત્યની કારકીરદી પોતાને હાથ કરે છે. કેદારિસિલની ચાલ હોવીખી હોય કે એજન્ટનાં હાથમાં સમજી સત્તા ન સોંપે તોયે દરબાર અને પ્રધાનેશી મારફતે પોલીટીકલ એજન્ટનો એટલો વગ હોય છે કે તેહનું મયક મધજ કાપા દાવાનું કેટાંઈ ચાઈ પડે છે, કારણ કે તે ધારે

* આ કચેરીના લોકોને હિંદુસ્તાનમાં પોતાના વડા સાથેના વગ અને તેઓના જુલમ અપમાણીકપણાના જો કોઈ સારીસ એવવે હોયતો “પીલીસિયનસ આફ એન આરડરલી” નામનું એક નાદાનું પુસ્તક જોઈ જો કોઈ વરસ ઉપર બનારસમાં પ્રગટ થયું છે અને હિંદુસ્તાન માંહેના દરેક સત્તાવાળા ઈંગ્લેન્ડને અજાણ્ય છે.

તેને અસીકાર ઉપરથી ખસેડી શકે છે. આપણા રવિદાસીઓ ઉપર વિશ્વવાસ મેલીને તેઓ માને દેશીઓ. જે ભણે તે આપણે રદ કરી મોકીશું. દેશી રાજાઓમાં ત્રાહાની નોકરી માગાઓએ નાણાની મેહિદાદી રકમ અને દ્રવ્ય એકઠું કરેલું છે એ માત્ર મરેને જાણીતી છે. આ બાબદ ઉપર પુરાણ માંથી વહીવટ રાખનારા આપણા અસીકારીઓના અભિપ્રાય જોઈએ મારું સીસીલ ખીડતના ઘણા અમુક યાદ પડશે. પરંતુ આપણી વાતમાં મરેલું કે મળકીય વહીવટ એવા મડી મરેલું કે એમાં આવી અનીતિ થવા વગર રહે નહીં—અને તે પ્રમાણે અનીતિ ન થાયતો મોટી અનુભવ વાત સમજવી.)

આ પ્રમાણે થયાથી દેશી રાજકર્તાઓમાં આપણે વીરે મધ્યો આદર્યત કાર જતા રહે અને મધ્ય ગંગાજળીપણે ચાલે હોમા નવાઈ નથી અને તેટલું છતાં ની તે ખાંડે પડી આપણી નજર આગળ આવે નહીં પણ જેમ કાસિરા એક જગ્યામાં સતાઈ રહી જારે કાઈ કારણ મરે ત્યારે ઉભાઈ આવે છે તેમ આ અધિરમાં વળી કાઈ ખીજી વધારે ટેકાનું કારણ મળ્યાથી તે આપણી આખમાં આગળ આવે છે કારણતાનું મધ્ય ખી એ ગુપ્તપણું છે. એવાખી દાખના બનવાએ કે ગપારે જે જણ વચેના તટો ચુકવવાને પોલીટીકલ એજન્ટ અથવા તેહનાથી વડાને અથવા ખુદ મરકારને વચે પાડવામાં આવે છે આ વખતે પોલીટીકલ એજન્ટ ઉપર મધ્યો આધાર રહે છે જે પક્ષવાળાઓ કારણતાનના કામ ચલાવવાને બનતી મધ્યની તજવીજ કરે છે જે કેમ કરેલું તે ધ્રેજોને કરતા દેશીઓ વધારે મનજે છે, તેઓ વચે પડનારા મધ્યનાઓને બગાડે છે અને મધ્યની એકતરફી વાતો બતાવે છે એક મુકદમા મધે સામાના દાવાની ઉપર ગુપ્ત પણ લાવી મેળવાની એશિયાના લેફ્ટાની સચવાઈ અને તદખીર ધ્રેજો ચોડાજ મનજે છે, એટલુંજ નહીં પણ એ બાબદમાં ન્યાયની જે તપાસ ચાલે છે અને તેમાં જે ખારીક પુછપરછ થાય છે તે પણ સાચી વાત જોડી કાઢવાને શક્તિમાન નથી અને એટલું છતાં ખી કોઈ મુકદમામાં જ્યાં ઘણી ક્રીમતી સીને વીરે વધે પડેલા હોય અને જ્યાં ઘણી જવાબદારી લેખી તથા સખજીયાની લેવાની હોય ત્યાં ઘણી વેળા વગર અનુભવવાળા પોલીટીકલ એજન્ટને કામ સોંપવામાં આવે છે જ્યાં કોઈ વેળા તેનાં અમલકના રાજ્ય અને ખીજા વચે પડેલા વાધાનો રીપોર્ટ કરવાની તેને ફરમાશ થાય છે પણ એડી વખતે તેહની હાલત પ્રમાણે તેનાથી અપેક્ષાત મત કદી પણ અજાણ નહીં, તેહનું મત હમેશ પોતાના રાજ્યના લાભમાં પડે છે કારણ કે તે હમેશ તે રાજ્ય સાથે જોડાયેલો છે અને તેની તરફ ધારી કરવાની તેને ટેવ પડી ગઈ હોય છે—તે પોતાના ઉપરની એક ખાનગી 'રીપોર્ટ' કરે છે અને તે ઉપર એક ખાનગી રીપોર્ટ મરકારને કરે છે અને મરકાર તે રીપોર્ટ પ્રમાણે હુકમ કરે છે, ખાનગી એમકે એ રીપોર્ટ ખાંડેર પડતા નથી અને 'રીપોર્ટમાં' સુ આવ્યું છે અને સામાવાજો સુ દીક્ષ

લાવ્યોછે અને સરકારને તેકેમ સસખીઆમાં આવ્યાછે તે વાત કોઈ પક્ષવાળાને ખબર પડતી નથી, અને જો આ રીપોર્ટો કદાચ દેખાડવામાં આવેછે તો તે હક દાખલ નહીં પણ મેહરબાની દાખલ દેખાડવામાં આવેછે.

ઈસ્ટ ઇંડયા કંપનીના વખતમાં આ રીતિ એટલીતો સ્થાપરણુ ધાર્મ પડી હતી અને હજુ એટલી ચાલેછે કે ઇંડયા હાઉસની ખાનગી કમીટીના અધ્યક્ષને તથા ખીજા બે સભ્યોને તેઓ આગળ જો કામકાજ આવે તે છુપું રાખવા ને મુખત વટીક આવેલા સંમજજમાં આવ્યાછે. આ વાતને એક રમુજ દાખલો આપવામાં આવ્યોછે. ઘણાક વરસો અગાઉ જ્યારે હિંદુસ્તાન માં આ ગમેછ માર્ગે ઇંગ્લેન્ડમાં મંબંધ કરાવાની વાત પેહલ પેહલી બીકની ત્યારે હુકેટીય નદીની કાલવાલા બાગની તપાસ કરવામાં આવી હતી. આ તપાસ બી પેલાએ એક ઘણી અગત્યની અને કીમતી ચીજ મલી આવી હતી. કીમતી એટલા માટે કે તે ઘણી પુરાની હોયતી હતી, અને પૃથ્વિના હેવા બાગમાંથી મળી આવી હતી કે જે મનુષ્ય જાતની કારેલી અસમ જાણી અને પેહલાં સુધારાની અને સાહાનસાહતની જગ્યા ધારવામાં આવેછે. એ ચીજ એક માણસની સોનાની સીકલ હતી. આ અજાણની બેલી સોપ જે વાજાની રીતે ધિટીય મુજીઅમમાં સુકાઈ થકાય હેવી હતી તે તપાસ કરનાર અમલદાર રીપોર્ટ સાથે વિશાલ ઇંડયા હાઉસની ખાનગી કમીટી ઉપર મોકલાવી. આ ડોકુ ખાનગી કમીટીના કાગજાઓમાં વરસોના વરસો સુધી પડી રહ્યું, કારણ કે કાંઈની આવદ જાહેર ન પાડવાને તેઓને મુખત આપવામાં આવ્યા હતા. પછવાડેથી એક ધરહસાય જે કમીટીને અનીકારી થયો હતો તેને આ ડોકુ મળી આવ્યું અને તેને લાગ્યું કે આની એક અગત્યની ચીજ પુજથી બેરેલાં દસ્તાવેજમાં પડી રેલી નંગોઈએ. પછવાડે પુરવાર થયું કે ખાનગી કમીટીએ આ ડોકુને જાળવી રાખવાની જે મહેનત લીધી હતી તે ફાકટ મઈ નહી. તે ઇંડયા હાઉસના મંદિરસ્થાનમાં સુકવામાં આવ્યું પણ પછવાડેથી પેછ મંદિર લઈ જતાં કોઈ ચોરી ગયું.

પણ દેશી રાજ્યો માંથી અપલી મેહલણે તથા વુકાઇઓમાં આ જતનું ખાનગીપણું ધણુંજ નુકશાનકારક છે. આ રીતિથી જે હિંદુસ્તાનના લોકો એના મંબંધમાં આવેછે તેઓના કાંઈના જાણ થતો નથી. તે ઉપર અપીલ કરવાને તેઓને કાંઈ જાહેર રસતો નથી, જે માંથી તરફથી ખાનગી તરફો આ લેછે તો પૌતાના બચાવ મટે એજ લેવાય લેવાની તેઓને દરજ પડેછે, જેવાની સાથ તેવા થયા વગર આજનું નથી. જે એવરે જાહેર અને વાજાની રીતિએ ન મળી શકે તે છુપી અને ગેરવાજાની રીતિએ મેલવ્યા વગર ચાલેનું નથી. અને રાજ્યોનાં મંબંધનું કામકાજ કરનારી હાઈસેમાં ઘણી ગુમચા અને ગરબડ હોવાથી તે એક ખાનગી પ્રજ્ઞરજની નિશાન, ખોટારાંનું ધર, અને કાંઈની

દેવના રાજ્યકારભાર ચલાવવાની સર્વેથી આડી રીતિ થઈ પડે છે. તેનું પગીણામ એ નિપજે છે કે જેમ એક પ્રમાણીક પુરુષને તેમાંથી નફો મેલવવાની આશા રે હતી નથી તેમ એક અપ્રમાણીક તેમાંથી નફો મેળવવાની આશા હોડતોપી નથી અને જેહુ પક્ષવાળાઓ જ્યારે પાધરી રીતિએ કામ ન કરે ત્યારે છુપી છાણી રીતિએ પોતાને કાયદો ચલાવી કોશિય કરે છે.

બાપણુ કર્તા કેહેછે કે જે ઉપાય હું બતાવુ છું તે વીધે મહેને ખબર છે કે અત્રેના તેમજ હિંદુસ્તાનના દેશી રાજવાડાઓને તે પ્રણેજ પસંદ આવશે આ ઉપાય હિંદુસ્તાનના અમલ રાજમંડળીના એક કસાબ ના અને અનુભવવાળા અમલદારે અગાડિ બતાવ્યો હતો જે અમલદારે આમની સંભાષા તથા ઈસ્ટ ઇંડીઆના અધિકારી તરીકે હોધા ચલાવ્યા હતા અને ધણીએ જેના બુનથી અથવા બેદરકારીથી ઈજ્જત પામતા હોય આને જાલનાને જેહેને અરજ કરવામાં આવી હતી એ ધરહમથ કર્નલ આફ્રિમજે હવે જે ઉપાય હું કરવા ધારુ છું તે એકે એક અપક્ષપાત ન્યાયની દરબાર હિંદુસ્તાનમાં સ્થાપરી આ ઉપાય સર્વેને મનગમતો છે એ વીધે મહેને લાયકીનાળા અને વગ ધરાવનારા ધરહમથો તરફથી ખાતરી મળી છે આ અપક્ષપાત ન્યાયની દરબાર અનખતા દેશી રાજ્યો નેચો છંચેજ કોરોબની સત્તામાં આડી ન થઈ તેઓના ફેરના કરશે, તે આરે કાઈ નવા ધારાના ખગડાઓની કાઈ અગત્ય નથી અથવા કોનકારારે ફેરવવાની અથવા ફરીથી તપાસી જવાની ની કાઈ જરૂર નથી, જેમ હાલે તેમતો મધલા હીસા અને વાધાઓ સુકવનાર ત્રિદીપ ગમ્તે અને એ ઉપરાત વળી તે પોલીસના ન્યાયવીરનુખી કામ ચલાવે છે અને સમનાની મુલેહ જાળવવા અથવા આધારુ કાયદો તોડનારને તથા અરેર કારભારને ઠેકાણે લાવવાને પણ પોતાની સત્તા વાપરે છે આવી તકરીર કરનારને પેહનતી તેહેનો મુનક જુદી લઈ સજા કરવામાં આવતી હતી પણ હમણા વળી શિક્ષા જુદી રીતિએ કરવામાં આવે છે. હમણાતો અપરાધ કરનારને હાડી મુકી તેહેનો મુનક તેહેના હાથમાંથી લઈ લીધામાં આવે છે, પણ આ મધલા સુકદમાંએમાં અપરાધીની તપાસ કરવાને કાઈ દરબારે કચેરી હોતી નથી અને જ્યાસુવી સમ્માઈ સોડી કાલવાને આવી કાઈ ગેમવલુ દોષ નહી ત્યાસુડી ધણી નુકસાનકારક જુલો યાચ એતો દેખીવું છે મનુષ્ય જાતના અનુભવે દેખાડી આપ્યું છે કે જ્યાં જે બાજુ વાત પોતાના પક્ષની વાતો લાવે, એક કાઈ કેહે તો ખીજે તે ના પાડે—જ્યાં વાતમાં પડેલી બાબતો નજરે જોનારાઓની મુખજુ બાનીઓ ઉપગી પૂરવાર કરવી પડે ત્યારે ખરી વાત કહી છે તે સોધી કાઢવાને જરૂર કરી જે લડનારા શીવાય ત્રીજે જોધએ જગમી સોડોમાં પણ કાઈ ખી વાંધા સુકાવવાને પચ્ચ જેલુ કાઈ નજર આવે છે હંતરાફ કહી અગાડિ હોઈ ખી જાતની તપાસ જોવામાં આવશે પડે તે ગમે હેવી કાચી હોય હિંદુસ્તાનમાં ત્રિદીપ રાજ કર્તાઓ જાહેર ન્યાય કરવા વગર દીવાની અને ફાજદારી

ધારાઓ મેષડક અમલમાં આણી ધનિયાફ મુકવેછે તેવો હાખસો ઇતીહાસનાં આગલા અથવા પાછલા જમાનામાં કવચિતજ મધી આવશે. અગાઉ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે વાંધાઓનું બાહનું કાલાડી સંઘર્ષું સુપસુપ ચલાવી પારકા સંસ્થાનો શ્રિદ્વીપ સાથે જોડી નાખવાની રાજનીતિ અને બીજા સંસ્થામાં બોલ્યેતો પારકા રાજ્યો હુમ્મ્યાઈ અને દગાધી હજમ કરી જવાની રાજનીતિનો વારસો હાલની રીતિછે એમ કહીએતો ચાલે.

જો પંચ સ્થાપવાની હું સુચના કરૂં તે જાણે માહારે આગુ બોળવાની કાંઈ અગત્ય નથી. એક વેલા તેના મૂળ તત્વો નક્કી થયાં કે પછી તે હાર પાડવાના ઉપાય ધણા સેહલાછે. પેહલી વાતતો એજ કે અપક્ષપાતપણુ જાળવવું. આ દરબારમાં બધા દેશી સરદારે આવી શકેજ નહી, મોટે તેમાં એક ઇંગ્લેન્ડ કોઈનો ન્યાયધીમ અને બીજા લશ્કરી આતામાથી અને બીજાં આતમિમાંથી ઉંચી પહોળા અમલદારે નેમવા અને અલખતાં સરદારોની ઇંગ્લેન્ડને બાહાલ રાખશે. આ દરબાર વર્ષમાં એક વાર મલવી જોઈએ કે જોડી અમલદારે ઉપર કામતો ધણા જોળે આવી ન પડે. પણ વાદ ગાખવું કે આ દરબારમાં સર્વથી અગત્યની મીજ તો અપક્ષપાતપણું અને આપખત્યારી જોઈએછે, વખતે આ દરબારમાં એક આગુએથી આગણી પોતાની સરકાર પણ આવે, અને સરકારથી પોતાનો ધનિયાફતો ચાલજ નહી. સર્વ કોઈને વાદ હશે કે અગાઉ હિંદુસ્તાનમાં જુની કમિમ કોઈને કેટલું માન હતું, અને જ્યારે સરકાર તેમાં ધનિયાફ આલ્યા પોતે આવતી ત્યારે સોડિને પકો બરસો આવેતો કે આ કોઈ ખરેખરી અપક્ષપાત હશે.

મેં સુચના કીધી તેથી જો દરબાર હિંદુસ્તાનમાં ચાલતો વેલા કંઠાલા બરેલા કચેરીના કારકુનોતો. ઉપદ્રવ ધણે દરબારે જોછે ચાપ, દેશી સરદારે અને તેમના પ્રધાનો દરબારનાં સંઘલા શીઘરના ભાગ ન થાઈ પડે, અને તેઓ પોતાને સત્તામત સમજે.

મારી ખાતીએ કે આ અગત્યની બાબદ મેં સપુર્ણ રીતે તમારી આગલ કરી નથી, અને સેવો કર્નલ આઈકિસના કુટલાક હમણ વિચારે ઉતારી લઈ આ નિબંધ પૂરો કરું છું. તે લખેછે કે:—

“દેશી રાજ્યો અને શ્રિદ્વીપ રાજ્ય વચ્ચેના સંબંધ બાબતે તમારે નિબંધ વાંચતી વખતે માહારા થોડાક અભિપ્રાયો જોહર પાડવાની જો મહેને તક મધી હોતવો હું ખુશી થાત. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કાચેરકારોની સખામાં મેં વાંચેછીએ મારું મત આપ્યું હતું કે નાહતાં અને મોહોટાં રાજ્યો વચ્ચે તથા વાંધા મુકવવાને હિંદુસ્તાનની સરકારથી કેવળ વેગળી એક બીજી દરબાર જોઈએ. દીવાની મુકદમાઓમાં હિંદુસ્તાનના કોઈબી દેશી પ્રિરી કાઉન્સીલને અસલ કરી શકેછે તો રાજદરબારી મુકદમાઓમાં પણ તેનીજ અસલ કાં ન ચાલે ?”

આપણી એક બૂનતો એકઠે કે આપણે ઘણાક નાહાની નાહાની રાજ્યોને એકમાત્ર ભેટી નાખ્યે છઈએ, જેમકે બ્રુડવપડમાં ૩૫, ગળપુતાનોમાં ૧૮, હે-ડારમાં ૯ ઇત્યાદી અને એ સરખા મળી ૧૧૮ નાહાના સરદારો અથવા ગળ એછે. હિંદુસ્તાનના ક્ષત્રીહામનો કોઈની લખનાર ત્યાના મહારા અને ગળઓની પારકી બાબતમાં માંયુ ધાસવાની ટેવથી અલુક્કાણે ન હશે, અને આઠ્ઠી ભાટી મપ્પામાં કોઈની હક ન ધરાય અથવા ગેરહાજરી ન થાય એમતો બનેજ નહીં. આપણે ક્ષત્રકરોને લાવ લઈજતવ કરવા માટે દર વર્ષે લખ્ખો રૂપિયા ખર્ચી-એ છઈએ. લડાઈનો મરનગમ લેવામાં લખ્ખો રૂપિયા ઉઠાવે છઈએ, બેરાઓ અને કોઠા બાધવા પછવાડે કરોડોનો ખર્ચ થાય છે, પણ આમરે થાય કરોડ ૩૦ વામ આદમીઓની વસ્તીવાળા દેશી ગળથોડીને જે અગત્યની ચીજ, ધનમીઠુ. તે આપણે પૂરી પાડતા નથી.

મીઠ દાદાભાઈએ મર લી મરાડ જેકળ તરફથી જીએ પ્રમાણે એક પત્ર વાંચવો.
પ્રીય મીઠ દાદાભાઈ,

તમારી અગત્યની ચીજ ઉપર માહાત્રી તદ્દસ્તીમાં બગાડો ધધાને લીધે પુરવ્વુ છાન આવવાને બન્યુ નથી. મીઠ પ્રીયારે આપણે માટે જે પત્ર થા અવાજો તૈયાર કર્યેછે તેમાં માહારાથી આવવાને બન્યે નહી તેથી હલગીર છું.

આત્મસુ રી દેશી રાજ્યો માંય આપણા સ બધામાં કાઢખી નિયમ નથી, અને તેટલા માટે આપણી શુ મતવબજે તે તેઓ મમજી શકતા નથી. આપણે તેઓ માંય ધણી અધર ચાલ ચલાયેછે. એકમથી આપણે વધે પડવાની ના પાડ્યે છઈએ અને બીજી તરફથી ખરાબ રીતિએ કારભાર ચલાવવા માટે આપણે તેઓને બગતરફ કરીએ છઈએ. આપણે આટલું અને મતારામાં તેમજ કર્યુ છે.

માહારી હવે ખાલી કે રાજ્ય અધીકારીઓને મીઠું લગાડનારી આ રાજ્યનીતિ હવે બધ પડશે. મહા રાણીજીએ ગળથની લગામ પોતાનાં હાથમાં લીધા પછે જે ઢઢેરા બાહર પાડયો છે તેમાં જણાવ્યા મુજબ મુશ્કુ મુશ્કરી જશે.

દેશી રાજ્યોના હકા જાળવવાને હું તવપરવુ પણ વધે નહી પડવાની ધથે-જોની ગળનીતિને હું પસંદ કરતો નથી. આ રાજ્યો ધથેજી રાજ્યને લીધે તો ઝડે અને તે આમરે જો ન હોયતો તેઓ પોતપોતામાં લડી મરી એકબીજા-ને હાથે નાબુદ થાય, અથવા કોઈ ગણજીતમીઠ અથવા હાઈદરઅલી જેવા નિકામી આવે જેને હાથે હિંદુસ્તાનની બૂમીની હદ ફેરવઈ જઈ રાજ્ય અવમથામાં ફેરફાર ચાલિતવ. પ્રિય રાજ્ય એક અકરેમાંજી અકરે છે તે જો ઉઠું તો સ-ધવા લીખરાઈ પડે, અને જો દેશી ગળથઓને તેઓને મધે એમ પોતાની રહ-પત ગાય વર્નવા દે તો તેથી જે રૈયતને નુકસાન થાય તેમાં આપણે પણ ખામ લીધેલા કેહવાય. આપણી મરકારે હિંમતથી બાહર પાડવું જોઈએ કે આપણે દેશી રાજ્યોના સાચા હક સંધજા જાળવીશું, અને તેમાં સુખ્યત્વે કરીને વારંસો

કરી આપવાની નીતિને અરે રોકા આપીશું, પણ જ્યાંસુધી તેઓમાં શક્તિ હશે ત્યાંસુધી કોઈને વોકું થવા ન દઈશું.

આપણે દરજ્જાને જાળવવાને જવારે વચ્ચે પડવાની અમત્ય છે તારેતો કોઈને અડચણ યાદ કંઠાશે ન આપે હેવી રીતે વચ્ચે પડવું જોઈએ. આ બાબદ ઘણી મારીક અને જોખમ ભરેલી છે, અને તે મોટે ઘણા છુટથી કાપદા કરવા જોઈએ.

રેપતનાં અસલી કાપદા કાનુનોને માન આપવું જોઈએ, અને દેશી અરદારોને જાણવું જોઈએ કે તેઓએ જે રાજાની લગામ રાખી છે તે જેમ પોતાનાં લાભને મોટે છે તેમજ સોફિના સવાર્યને મોટે પહોંચે. આ મતલબ મારે પાડવા મોટે, એક ગાદીનાં બાળક વારસેને આપણી અરદારે એક બાળક છોકરા દાખલ આણ્યો જોઈએ અને તેનાં ઉપર બાલિકામાં આવી પડતા જોખમ ભરેલા હોદ્દાને મોટે તેહને લાયક કેળવણી આપવી જોઈએ.

હિંદુસ્તાનનાં ખસતિ અર્થે એતો અમત્યનું છે કે દેશી અરદારોએ શ્રિદ્વીપ રાજ્યેને નાશકારક રાજ્ય દાખલ નહીં પણ અમાર કરનાર રાજ્ય તરીકે જોવું જોઈએ, અને જે કામ આપણે હાલ જાગૃક્તતાથી કરીએ છીએ તે હવે પછી સેહલાઈથી અને મહેને સતોપકારક રીતિએ થાય હેવી આપણને ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

આપણે જે માલ દેશી રાજ્યો સાથે ચલાવીએ તેથી નિપજેલા આપણા વિષનાં માફા વિચાર એક જમાનામાં નાખુદ થાય એમતો ધારણ નહીં. પણ મારી વર્તણુકને પીછાણનારાં જેવા હિંદુસ્તાનનાં લોકો અપજાએ તેવા ખીજાં વળી ચોડાજ હશે."

આ પછે શેઠ દાદાબાઈ બોલ્યા કે "આજ મને મીંઠ પ્રિયારડે જે બાબદ આપણા આગળ ધરીએ તે ઉપર કાણે તપાસીને મંબાળથી વાદવિવાદ થયો જોઈએ અને મીંઠ પ્રિયારડે તેમજ કમુછે. આ બાબદ ઉપર મેં પોતે ઘણુંક થઈ જ્ઞાન આપ્યું છે અને તે વિષે લંબાણથી બોલવાને હું આગ્રહું, પણ હું ધારણું કે જ્યારે મીંઠ પ્રિયારડેનો આ નિર્બંધ છપાઈ સભાસદોમાં વહેંચવામાં આવશે ત્યારે આ અમત્યની બાબદ ઉપર વચ્ચાર ચકચાર થવા વળા રહેશે નહીં. મોટે હું હેવી સુચનાં કરું કે આ મળાને સુલતથી રાખવી. વળી હું એટલું જણાવવા માંડું કે જે મુઠિયાએ આ સુબાખીત નિર્બંધ ઉપર બોલવું હવે તેઓએ તેમ કરવાને સુકવું નહીં.

મીંઠ હામલ પ્રીયારડે બોલ્યા કે "માલુમ મીંઠ દાદાબાઈને જે દરખાસ્ત કરી તેહને હું પછી આપણું કે હવે પછી આ નિર્બંધ ઉપર તકરાર કરવા મોટે તે છપાવી સભાસદોમાં પ્રસિદ્ધ કરવો. હું હિંદુસ્તાનમાં વસેલો નહોત્તાથી મીંઠ પ્રિયારડનાં નિર્બંધમાં કોઈ બોલી શકતો નથી પણ હું એટલું તો કહી શકું કે

આ નિમધ દેવત મ પુણ્ડિ અને ઘણે કાનેત્યતથી લખાયેલો. આ નિમધ વચ્ચા પડે માહારી આની યહિ કેવાડ કેની ગજવો નવરત તરીકે ને કાગકાગદી દેશી ગજવો માથ ચલાવવાની ગોદી હતી તે વાજખી હતી અને તેથી અરેખાત દેશી ગજવોના ખાતામા મુધારે થયા વના રેહત નહી. આપણે આને ને માખતુએ તે ઉપરથી જાણાય છે કે દેશી લોખિનો ત્રિગ્રીવ ગજવ ઉપર ખ્યા તથી તેમા નમદ નથી. પણ જો વાગડ કાનીગિ કરવા ધારેલી ગ જવનીતિ કામે બગાડી હોતો ઇંગ્રેજ પ્રજા અને દેશી પ્રજા વચ્ચે થોડા વર્ષમા મીનાઈના ગાઠ બધાન અને દેશીઓ આપણી મનામે પમદ કરન. ધર કદાડ આદમીઓની પ્રીત મેળવા પડે દેશીઆનો અથવા બાગના બીજા કોઈની હોમનાનો આપણે વૃદ્ધકાગથી જાણા આડી શકત એમ દેહવાની કાર્ક જરૂર નથી. હાત ને પ્રમાણે ત્રિગ્રીવ લોખિ દેશી ગજવોની વચે પડે તેનો દેવાય માખતી હુ આશ્ચર્ય પામ્યો. વગી અજાણ્ય નેવુએ કે આડી મીની માથ આપણુ ગજવ હજુ મુડી રહ્યું છે. આ અભિપ્રાય આડી માહારી મીત્રની દગખાસ્તને ડેગે આપવાની મન લઈ છુ ”.

મીં એમ. પેચનન છ બોલ્યા કે “હિંદુસ્તાનમા ઇંગ્રેજોનો મનકાગવાર આમ જરૂર છે તેવુ એક ઇંગ્રેજને માહિર તેહને પેહલ પેહલુ માખતુ છે. મીં પ્રિયાગે ધણીક ખામીઓ દેખાડી, અને અવેના તથા કેવાડ હિંદુસ્તાનના લોક મનલે છે કે હિંદુસ્તાનમા થયુ મુદ્દ ગજવ આલે છે એ વાત કે હલ દરજાને જોગે તે પણ તેહને દેખાડાની આપુ છે તેણે ને બાબદ હાથ ધ રી છે તે ધણી અગત્યની છે તેમાત્રી મ મજબ નથી. તેણે ખામીઓ દેખાડા એક ઉપાય પણ દેખાડે છે, પણ હુ ધારુ કે તે કાર્ક આડી ને તેનો નથી અને તેનુ માડુ કારણ માન એજ કે હિંદુસ્તાનમા એક આપણુખ-ચાર દગવાર રચા પવાની વાત વિચારમા મારી લોગે પણ ખરેખર તેમ કરવુ થાયુ મુશ્કેલ છે આ ત્યાવની દગમાને કયા તત્વોથી ચલાવવી ? તેમા કયા કાયદાઓ આલુ રાખવા, તેમા દેશીઓના લાખ શી રીતએ તપાસના. આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એ જ કે ના કાયદા બનાવવા જોઈએ પણ તે કોણ ધડી કાહડે ? હુ એ ના મો કદુ છુ કે આપણત્યાર ત્યાવની દરખાગની વાત કાણને આનદ પમાડે છે ખરી, પણ પાર પાડવી માહા મુશ્કેલ છે.

મીં નેરમીક બોલ્યા કે “આ નિમધની સામે કોઈ બોલુ હોતો ઠીક વાત કારણ તેથી વાદવિવાદમા લગાગ જોમ આપે છે નાં ધૂરથ ને બોલ્યા તે વાજની છે કે નવાવની દગવાર કાણને બાહરથી આનદ પમાડે છે અને તે ઉપર થી તેની અતલમ એડી મમજાવે છે જે આ આનદ પમાડનારી દગવાર ખ રખર બની શકતી હોયતો તેને કાર્ક વારી નથી તેહની મોગી અડચણતો તે કેમ ઉભી કરવી તેનીજ માત્ર છે, અને તે કાર્ક એને અરેખાત નાપમદ ક

ગ્લો નથી મારી ખાતરી કે ઇંગ્લેન્ડની અને દેશીઓની નચ્ચેના સંબંધની વાત ઉપર બેઠું ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્તાનના દેશીઓ અતુરતાથી ચીત લગાડશે આખી પૃથ્વી ઉપર આ બેઠું વર્ગના લોકો મહા સ્થાના અને દાદાપણ વાળા છે અને મહેને કેહવાને કાર્યની આવકો લાગતો નથી કે જે દેશી રાજ્યો અને ઉચે વાંચેના દેશીઓ, તથા સંપત્તી વરણના ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે પુરુષ પર બંધાવ આણેતો, આપણા દેશે જે કીર્તી મેળવી છે તે એમનીએમ કાવચ રેહ અને હિંદુસ્તાનને પણ અંતે વાળજ યાવ ત્રિપીપથી જે બની રહ્યું તે આ દેશ માટે કસ્ટા પછે ટપે ત્રિપીપ તેમા ભાગ લેવા માગેતો તેમા કાઈ જોટું નથી, એમ કહું તો હું ધારણ કે હાન હાજર થયના દેશી ધૂસ્થોને માહું લાગશે નહીં મહેને કેહવાને આનંદ ઉપજે છે કે જ્યારે હું કાઈ કેદાણે દેશી ધૂસ્થોને મનતો હતો ત્યારે ખીજા પારકી માવના લોકો કરતા તેઓની મડગી હું વધારે પડે કરતો હતો અને હજુ ની કરજી કરણ કે તેઓની રીતિ અને સ્થિતિ આ પછીને મહા મનતી આવે છે આ વિચાર માહાગ એમનાના નથી પણ નીજ ઘણાઓનાં છે. મીંડ પ્રિચાર કે જેની ની વાંતો કહી છે તે ખરે ઘણીજ દલ મીરી ઉપજવનારી છે આ રીતિ જ્યાંસુની આલચે ત્યાંસુની લેકામા સંબંધ પૂરે આનના નથી, કારણ જ્યારે એક દેશી ધૂસ્થ એમ જાણે કે તેનાથી છુ પી ઇંગ્લેન્ડ સાથે મેનાપ ચર્ચ ચકનાર નથી અને જ્યારે ઇંગ્લેન્ડ એમ જાણે છે કે તેનાથી દેશી સાથે બરાબર વાત ચર્ચ ચકનાર નથી ત્યારે તે બેઠું વચ્ચેના વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે એકતરફી નજરે જોતા જે મોલુતો આ વર્ગના દેશીઓ સાથે સમજુતી ગમવામા આપણને પોતાનેજ લાભ છે અને આપણને અને તેમણે બેઠુંને લાભ યાવ જેની ચોક્કસ કુવામા તેઓ આપણને નફો મદદ કરશે મીંડ પ્રિચારકો તેના કામેલ અને સ્વભાવીક નિબંધ માટે ઉપકાર માગી હું મેલવાની ગત લઉં છું ”

આ પછી અધિક્ષ મોલ્યા કે “ મીંડ દાદાબાઈએ આ અગત્યની બામદ ઉપર વાદવિવાદ કરવાને મુજતની ગમવાની જે સુચના કરી તેને મંજૂરઆ મ જુગ રાખ્યે, કારણ કે અને કે તાક જણ જેઓની હજુગમા આ વાદવિવાદ થયો જોઈએ તેઓ હાજર નથી અમની કે તાક પોલીટીકલ એજન્ટો અને રસીડો અને હાજર હતા અને સાથે દેશી રાજ્યોની સામે વિચાર ધરાવનાર યોગદાર આ અનંદ હાજર હતા આ તકગમમા ગગ આનંતે કારણ ત્યારે આપણને મેં બાગુની તકરા મળવાને બની અજાણે આનંત વાદવિવાદ કરખને દાદા માહાદે પાગળામેગમા જ્યાંનું પાથી માહારે કલપિ આવજને મનથે નહીં માટે આ દેશી સંદર્શને માહા પ્રીય બાબદ ઉપર યોગ સમદો બોળ વાની રજા માયુ છું હિંદુસ્તાનની રાજ્ય કારભારી નોકરીમા મેં પણ ચોડાક વ માત કાદાકપાડે, અને માહાદે દુકી મુજતમા મેં પણ ચોડાક અનૂભવ મેળવો

છે. આ અનુભવનું પરીણામ એ નિષ્પત્તિ છે કે દેશી સરદારોના વાજબી હોંડોને ત્રિશીષો સમજી શક્યા નથી. આ માટે પરીણામ કોઈ કોઈવાર કચેરીથી નિષ્પત્તિ એ વાત ખરી છે. છેવા જોલનાર ધૂલિયે ધણી દાદાપણથી તકરાર ચલાવી છે પણ હિંદુસ્તાનની તેની ખીનમાહિતવારીને લીધે તેને કચેરીનું આજુ તરફ કાઢાડી નાખવા જણાવ્યું એ કેવળ અવશ્ય છે. આપણને મુનશી, મેહતા અને અપરાધીઓ તો જોઈએ, પણ દેશી દરબારમાં નેમાણા મધ્યના અમલદારોની ફરજ છે કે ધણી તપાસ રાખવી અને આ લોકોને ફાવવા દેવા નહી, આ લોકોના વગથી ઉપજતા ધણા માઠા પરીણામો મે પોતે જોયા છે પણ હું ધારું કે જો એક ધૈર્ય અમલદારને પોતાના હમતકના દેશી ગજબોનુ હીત હૃદયે હોય અને તે ત્યાંની ભાષા સારી પઠે જાણે હોય અને પોતાની ફરજ બજાવવામાં તત્પર હોય તો ત્યાં કચેરીના આદમીઓનું કાર્ય આલગુ નથી. ગમે એમની હોય પણ તે લોકોને આપણથી કાઢાડી શકાતા નથી. ધણુ કરીએ તો આપણે આવચેત રહીએ, પણ મોહાદી વાતો એ જ છે કે બારડ સંપ્રદાયને હમતક ની કચેરી આપણી સરકારના દરબારમાં જાહેર કર્યું છે કે હવેથી ધૈર્ય સરકાર દેશી સરદારોના મતલબો જોડી નાખવાને ઈચ્છતી નથી. તેઓએ હેતુબી જાહેર કર્યું છે કે તેઓ દેશી સરદારોના હોંડોને માન આપશે, અને જો રાજ્ય નીતિને વાજબીપણે અભાવવાની આપણી ઈચ્છા જ હશે તો પછી દેશી સરદારોને ખીલી વાનું કાર્ક કાગણુ રૂલશે નહી. વખતે હેતુ બી બને કે એક રાજ્ય પોતે રીતિએ રાજ્ય અભાવવાને અશક્તિવાન માન્ય પડે તો તેહનું રાજ્ય તેના જ કુટુંબના કોઈ લાયક માણસને આપ્યામાં આવશે, હેતુ જો આપણ તરફથી આપ્યા હિંદુસ્તાનના સારી પઠે જાહેર કરવામાં આવે તો આપણી સરકાર ગેરહતિસારી કરશે હવેથી ધામની દેશી સરદારોમાંથી નીકળી જાય, હિંદુસ્તાનમાં જ ન્યાયની દરબાર કમવાની જે મુમતા કરવામાં આવી છે તે વિશે હું એટલું જ કહું છું કે એ બનવું કેવળ મુશ્કેલ છે, પણ વળી ત્યાંની ગવર્નર જનરલ હેવા વાંદાઓના મુકાદા હાઈકોર્ટને મા મોટે ન સેરિ તે પણ હું સમજી શકતો નથી. દેશી સરદારોને મોટું હું જણાઉં છું કે જો એ સારું મહેને ઓળખાણુ હતી તેઓ મધ્યના મીત્રાઈને લાયક હતા અને જો કે તેઓમાના કેટલાકને ખમવું પડ્યું છે તો એ હું ધારું છું કે તેઓ ખરેખર આપણી સરકારના પુરેપુરા વફાદાર છે.

આ પછે મીં દાદાબાઈ ઓળવડે મહેને ધામની લાગે છે કે માહારા મીં મીં ચેમતનજીએ આપખ-ચાર દરબાર સ્થાપવામાં જે વાંધા દેખાડ્યા છે તેમાં તેઓ મીં પ્રિયારડની મતલમ સમજ્યા નથી. હું ધારું છું કે મીં પ્રિયારડની મતલમ એમ છે કે, ધણીક વેળા ત્રિશીષ સમજ તથા દેશી રાજ્યો વચ્ચે અથવા વચ્ચે દેશી રાજ્યો વચ્ચે મીંકતની બાબતના અથવા રાજ્યદરબારી વાંધાઓ ઉછે જો ઉપર પોલીટીકલ એજન્ટ રીપોર્ટ કરે છે અને તે ઉપરથી આપણી સર-

કોરે અનભણુપણે ઠગાવ કરેછે. જે પક્ષની માથે ચુકાદો કરવામાં આવેછે તેઓને સાચી તરફના ધણીઓનાં વાંધાઓનો રદીઓ આપવાને બનતું નથી અને વહી એકતરફી નવાવ કરવામાં આવેછે. હવે જો આવા મુકદ્દમાઓ ચુકવવાને દરખાસ્ત સ્થાપવામાં આવેતો તે મોટે નવા કાયદાઓ લડવાની કાંઈ અગત્ય નથી, સંધારણ સંમતથી કોમ ધણું ચેલણું ચાઈ રહે. આ નવાયની કોર્ટમાં દેશી રાજવંશીઓના વીધાસુ અમલદારો જેવાકે હાઈકોર્ટના જડજો, સીડીલીઅનો વગર હાપતો તેઓ ધણુ મહુ થાય. આ જડજો માધારણ નવાયવીસોની મા ફક બિહુ બાગુની આખરીઓ તપાસી પોતાના મુકદ્દા કરે અને તેઓ ઉપર ચપરનર જનરલનો કાજ રહે. હું ધારું કે મીઠ પ્રિયારડની મતમળ આજ જોતની કોર્ટ સ્થાપવાની હશે. આ વાંધાઓ કાંઈ ગિરતન અને અમિરીકા અ-યવા ગિરતન અને ફ્રાંસની વચ્ચે પડતા વાંધાઓ જેવા નથી. જે એકુ દેશી રાજ્યને ખીજા દેશી રાજ્ય સાથ વાવો પડેતો અનબળતાંતેહનો મુકદ્દો વડા રાજ્ય-થીજ થાય. તેઓ માહિમોહિ લડીતો રહેજ નહી કારણુ તેમ કરતાં હિંદુસ્તાનના ભલાને અર્થે તેઓને બિટ્ટીયોનુ વડું રાજ્ય અટકાવેછે. આવા મુકદ્દમાઓ ચુક વવાને હાલ જે રીતિ અલાચ્યામાં આવેછે તે નુકસાનકારક, ક દાલા ભરેલી અને ચુકવણુ ભરેલી છે. અમલા યાને કચેરીના આતાંની બખરમાં હું ધારું કે મીઠ નેસ્મીકની મતમળ એ હતીકે આ કચેરીથી થતા બગાડાને અટકાવ કરનારી કોર્ટ ખીજી રીતિ વાપડવી. અભર એક ધણી મારી રીતિ બતાવીછે અને એક બીજી મારી હું જાણુ છું કે જો દેશી લોકો શું કેલવા મળેછે તે બરાબર સંમતવાની પંચેજ અમલદારો તત્તલીજ કરે અને તેઓને પોતાની આગળ છુટથી આવવા દેતો આ કચેરી આતાંની જે અલીધણી કુર્ચા કરવામાં આ-વીછે તે ન થાય. અહ જોનાં હાલની હાલત પ્રમાણે હેવા ચખચોના હાથમાં મેના આવવામાં આવીછે કે જેઓ ચોડુંજ પંચેજ જાણેછે અને પોતાની બતા પ્રમાણીકપણે અને કુર્ચા ભરેલી રીતિ કેમ વાપડરી તે તેઓને આવડતી નથી. આમાં કચેરીનાં આતાને કાહાડી મુકવા હેવું કેલવાની મીઠ નેસ્મીકની મત-મળ હું ધારતો નથી. પણ તેથી ઉપજતાં નુકસાનનો અટકાવ દેશીઓને પોતા-ની પાસે આવવા વીધાથી થકવિકશે, અને એઉપાય પંચેજોના પોતાનાજ હાથમરિ.

મીઠ દાદાભાઈનાં બિલી રહેવા પછે મીઠ પ્રિયારડે ઉત્તર આવવો કે “બી” મુચનાઓ કરી તે ઉપર જે વાંધાઓ ઉઠાવ્યામાં આવ્યા તેહનો ઉત્તર મીઠ દાદા-ભાઈએ ધણે મારી રીતે આપ્યોછે હેવું હું ધારું. માહાગ ચીતમાં જે પ્રિયાર હતા તે આખેહુધ એવેજે જાહેર પાડ્યાછે. આવી નવાયની કોર્ટનાં દા-ખલા જો જોઈતા હોયેતો હું હાલનાં હિંદુસ્તાનનાં ઇતીહાસ ઉપરથી આવી સકીય. જેમકે ૧૮૪૮ માં વાનમ્ એમન્ડ અને કેપ્ટન એનડરમનનાં પુનર્માં સમીક રહેવાનો અપરંધ દીવાન સુજાજ ઉપર ચુકવામાં આવ્યો હતો અને

૧/૬૯ ની ૧૩૬૫૫૨ી ચતાજ તેહને દનેમાફ માટે ઉભો કરવામા આયો તે હની વાજખી તપાસ આલી પણ તેહના ઉપર જ્યાસુવી સીરી રીતે વાક મુકનામા આયો નહી તાહાસુ રી તે અપરાધીની પુરવાર ન થયો અને તેહને શીક્ષાખી કરવામા ન આરી તે સીરી રીતે એકે જાહેર અને વાજખી તપાસ કરવી અને અપદાપાત ન્યાયવીસો પાચે બેહુ બાજુઓની રાક્ષીઓ મેનાવરી, એવીજ એક ખીજી તપાસ બનવા પડે દીલહીના ગજની યાઈ હતી આ મુકદમામા જેટલા લોકો ઉમરેરાયા હતા તેવા બીજા કયામા ન હશે તોએપણુ ધનસાફની વાતમા વચ્ચે કોઈ પડ્યુ નહી તેહની તપાસ પદાપાત કે અપદાપાત હતી તે વિષ એક મંખુત કોઠમ્મે કાઢાડયો ન હતો તેના ઉપર અપગાન મેન વામા આપ્યા પણ તેહને પોતાનો બચાવ કરવાને અને નિરઅપગાની પુરવાર કર વાને તક આપવામા આરી હતી આ શીવાય બીજા ઘણા દાખના હુ ધતી હાલમાથી આરી થકીય પણ આ બેજ ઉપરથી માનમ પડેકે ગમે એવા અમાધાગણુ મુકદમાઓમા પણ આ રીતિ સલાવવાની કાઈ દરકત નથી મે ઉપર દાખના ગાકી બતાવ્યાહે તેમાતો ખાનગી પુરવો ઉપર અપરાધ મેલવામા આપ્યાહે પણ ઘણાક દાખના દેવા મળી આવશે જેમા દેશી ગજયો વચ્ચે વા ધા પડેના હશે મુકમા હુ એકદાખલો આપુ કે જેમા ન્યાયની કોર્ટની અગત્ય હતી તોએ હુ ચાફ જણાવના માણુકે કેકેઈ પદા વાજા ગાયા હતા તે હુ કહી શકતો નથી આમરે વણુ વર્ષ અગાઉ જેપુરના મરયાનમાથી લકદીરમ્મીંગ ધ હાક માણુસો ચાથે નીકળ્યો અને અનનારના મરયાનમા લુગ્દાટ ચનારી ધ હાક માણુસોના છન લીધા અને ઢાંચેની ચોરી કરી આ અખાણુ ધણુક મુરી આલ્યુ અને ઘણી નુકસાની યાઈ અનવારના માહારાજને ખબર પડી કે લડાઈના હોગામની માફક તેહના મરયાનની ખુશરી યાયહે તેણે મનાવા જાઓને આ વાતથી વધુક કીધા અને રકતે રકત તે પત્રોમા આરી ત્યાપહે લકદીરમ્મીંગને હુકમ થવાથી તે જેપુર પાંડો ફરવા અલવાગના માહારાજને થયરી નુકસાનીનો દાવો તેણે જેપારના માહારાજ ઉપર ઉઠાવ્યો આ દાવો ધ હાક લાખ રૂપીઆનિ હતો આ દાવાના બદલામા જેપુરના માહારાજએ મા મા અનનાગના માહારાજ ઉપર તેટલીજ રકમનો દાવો ઉઠાવ્યો દને આ ને અગત્યના મેલિટા ગજયો વચ્ચે વાધો પડયો તેનો સુઝદો કેમ થાય ? મે સુચ ના કરી તેરી જે ન્યાયની કોર્ટ હતો આ મરણો મુકદમા ન્યાયવીસો પાસે આવેતે અને તેઓ બેહુ બાજુની રાખસીઓ તપાસી વાજખી ધનસાફ કરતે તેમાટે કોઠખી ધારો કાવદા કર્મ જોઈતે નહી, મધ્યુ આધારણુ અજનુ કામ હતુ પણ તેરી કોઈકોઈ ન દેવાને લીધે આ મુકદમાનુ સેવ ધણુ લુલુ આલ્યુ “સુરેત, હાજી” મા લખો વખત સુધી, ચરચા અલવા પડે આ મુકદમાને એરી રીતે માડી વાલ્યો કે જેથી જે મહિયી એક પદાવાજાને ધણુ જ માફુ

લાગણું હશે અને પોતાના ઉપર ગેરહાજરી યાદી હેતુ મુશ્કેલી તે ભવિષ્યના સુ-
ધી તેહના રૂઢપણા ઘોલાયા કરશે. મેં સુચના કરી હેવી જો ગાડવણ યાવ, આ
યવા તેની નવાય દરબાર અગત્યની વખતે હોતી કરવામાં આવેલો આ ભવિષ્યના
મુકદમાઓના મુકદમાઓમાં બેઠું બાળુવાળા રાજા યાવ. આ બાબત ઉપર હિં-
દુસ્તાનના દેશીઓ માથે મેં ઘણી વાત કરી છે અને જ્યારે આ સુચના મેં તેઓ
આગળ ધરી છે ત્યારે તેઓએ ઉત્તર વાળ્યો છે કે, “જો તમે આ કરવામાં રહે
પામો તો આ દેશના આશીર્વાદ તમારા ઉપર રહી જશે, કારણ તેની ઘણી અ-
ગત્ય છે.”

આ પછી અલ્લખ બોળ્યા કે “મીં પ્રિયારડે જે દાખલો આપ્યો તે ઘણો
સંબંધિતો છે. તેમાં જેપુર અને અલ્લખના જે મોટા રાજ્યો વચ્ચે વાંધો પ-
ડ્યો છે. હવે બનાવ એવો બન્યો કે બલવા પહેલાં કાનીગે સીવીઆ, જેપુરના
ગત્ત અને અલ્લખના માહારાજનો ઉપકાર માણ્યો હતો અને ઉપકાર બેઠું જાણુ
આપણી સરકારના વફાદાર હતા. ત્યારે એવા મુકદમા કોઈ નવાય આત્મિ
સંદેશમાં શ્રિદ્વીપ સરકારને પોતાને લાગે હતો. તેથી તે રાજ્યોના મનમાં આ-
પણી તરફથી પક્ષપાતપણાની ભાંતી ન આવત અને આપણે એક કંટાલા ભરે-
લી તપાસ કરવાની ફરજમાંથી બચી જાત. વળી તે નવાયને દેશી રાજ્યો પંચદ
કરત હેવી માહારી પાત્રો, એટલા માટે જોકે આ સુચના એકદમ પાર પાડવા
હું કેહતો નથી, તોયે તે ઉપર પુખ્ત વિચાર કરવાની હું બલામણુ કહું છું.”

મીં સાધનસે પ્રશ્ન કર્યો કે શું આવા મુકદમાઓ માટે નવાયની દરબાર
સ્થાપવાને ગવરનર જનરલને મત નથી ?

તેનો ઉત્તર મીં પ્રિયારડે વાળ્યો કે તેહને તેવી ચતા છે ખરી પણ કમનશીયે
એ મત તે વાપડતો નથી. હવે માહારી ઇંગ્લેન્ડ એ છે કે : આ મત અલાવવા-
ને પારલામેન્ટના કોઈધારાથી અવવાઈ ડવા દાશીયાના હુકમથી તેહને ફરજ પાડવી.

મીં પ્રિયારડના ઘણાજ અગત્યના અને કાનેવીઆત ભરેલા નિબંધને
માટે તેહને ઉપકાર માણવાની મીં નારમીકે દરખાસત કરી અને તેહને મીં
દાદાબાઈ નવરોજીએ ઘણીજ ઉદ્દેશી પુછી આવી. ત્યાર પહેલાં અલ્લખની
ઉપકાર માણી મળા વીમર્જન યાદી.

ચોરેનશાહી

પાક ખોરદેહ અવસતા.

ચોટા કારા ટાઈપમાં

ગમવામાં રેહી ચકે હેવી નાપલી તખતીમાં

વેચાતી ચાંમકાંથી બાધેલી

કીમત રૂ ૧૫૦.

દફતર આચકાસ છાપાખાનામાંથી મલકે

(છપાઈ બાદેર પડયેલે.)

રૂમતમ અને સોહોરાળ.

નાટક ૫ અંકી.

વીક્ટોરીઆ નાટક મંદલીએ ચોતાની

નાટક ચાલામાં હ વાર કરી બતાવેતો ઉપમે

નાટક નેમ અમલ લખાએયોડે તે પરમોહિ

મદામશે અથવાં ગાયડે. સુધા હમણા છાપો

પરગટ કરેયોડે, અને તેનું ૧૨૪ સંશનું

એક પુસ્તક બનીયું છે. એ પુસ્તક દફતર

આચકાસના પાખાનામાંથી અથવા દર સનીવા

દે વીક્ટોરીઆ કોટેરમથી મલકે, કીમત રૂ ૧૦

રૂઆતથી મંગાવનારાએએ પોમટેન

ના ૦૭૦ ૧૧ વાવતા.

ગુલીવરની યુસાફરી.

ભાગ ૧ લેખ.

હીલીપટનાં વેહુંતીઆં,

ધ્યાને

ગુલીવર નામના યુસાફરે

લોલીપટ રેથનાં વેહુંતીઆં આણુસોમાં

કીવેલી યુસાફરીના

ગુજરાતી તરજુમે.

કીમત રૂ ૧૦

દફતર આચકાસ છાપાખાનામાં મલકે.

વીક્ટોરીઆ નાટકના ગાયથો.

દફતર આચકાસ પરેસ.

કીમત રૂ ૧૦

ચી બોધ.

આ આશીક ચોપાનીયું શ્રીચિને વાંચ

વા લાવક નાખદોયો પરગટ કરવામાં આવેલે

તેનાં ચીતમે વગરે ઉપર ખરમ કરવાની કાંઈ

કમુર સાખવામાં આવતી નથી.

રાસત ગોકૂતાર

તથા

રાસત પ્રકાશ.

ગુજરાતી અને મરાઠી પતરો

માં સરવેલી વધારે ફેલાવો પામેલું.

દર આદીતવારે નીકલતું ખતર.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬૬.

તનદરોસતી.

તનદરોસતી અને સુખાકારી

ને મારે આખા હીંદુસ્તાનમાં ફ

કત એક ઉપલુંજ ચોપાનયું દર

મામે બાહાર પડેલે.

કીમત વરસનાં રૂ ૩૦.

વેપાર પતર.

દરેક ચીનનાં મેલ ઉપલવાની

એક ફાહોડો આગમમ પરગટ

થાયલે.

ઈસ્ટ ઇંડયા આસોસીએશનનું ઓ પા ન્યું.

નાં ૧૬ અપ્રિલ સીટ—કોટ

હીસ હાઈનેસ જીનાથદાસ નવાબ સાહેબના આસપાસથી
ઈસ્ટ ઇંડયા આસોસીએશનની મુંબઈની સાખાની
મેનેજિંગ કમીટીની સલા તલે.

સા ક જી યુ .

મેહુલી	મુંબઈ ઇંડયા આસોસીએશનની કોટ ઇન એડ ની ગોઠવણ	પાંચ
ટેલર	હિંદુસ્તાનથી મેલાત અખીર કરનારાઓને ઇનસાફ મનવામાં થતી	૬૫
	ધીન તેના કરેલો ફરીફો મો અંગે જાણતા હિવા	૫૦
કાબરો	ઈસ્ટ ઇંડયા આસોસીએશન અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય	૦૪
કોટન	આગમીનીના બાધકામ ઉપર જી અરમ કરવા બાબે તકરાર	૮૮
વધીક સમા બુધવાર, ૨૫ મી મે ૧૯૦૦		૬૮
ઈસ્ટ ઇંડયા આસોસીએશનની ટ્રાસિંગ કમીટી રીપોર્ટ		૧૦૧
વધારા પેટવાઈ		૧૦૬

મું બ ઈ ,

દફતર આગમીના છાપાખાના મધે
બેંગલોર ૬૭૬૫૭ની કપનીએ છાપીકેડે.
કોટ બેંગલોર હોરમળ સોટ નાં ૬ તથા ૧૧

સને ૧૯૭૧ ડિસેમ્બર

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું ઓપાન્યું.

તા. ૨૨ મી ડીસેમ્બરે (૧૮૬૯) મુંબઈ મધે મળેલી રેખા.

વિનાયકરાવ જમનાધરાય સંકરચેટ ઈસકાપર—અધ્યક્ષ.

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનની મુંબઈની શાખાની એક ભરતીર મળ્યા તા. ૨૨ મી ડીસેમ્બરે કામજી કાવજી ઇન્ડીયન ઇસ્ટ મધે મળી હતી જે જે-જાણે વિનાયકરાવ મહિધા મી. વિનાયકરાવ જમનાધરાય સંકરચેટ પુરસી ઉપર ખીરાળ્યા હતા. કામજી શરૂ કર્યા અમારું તેઓ પોતાના કે—

માહારા મી. મી. શ્રીરામચંદ્ર મેહતા “થાંટ ઈન્ એડ” ની બાબત ઉપર એક નિર્ણય વાંચનાર છે જે સંબંધિત માટે આપણે અને મિત્રા યથા હેએ. આ નિર્ણયના શુભ, તે સંબંધિતથી જાણીએ આવશે અને ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનના હસ્તકમાં જવાતા સમજા નિર્ણયોમાં આ જોડાયાથી તે એમાં મારો વધારો થશે હેવી મારી આવશે. ઉપરનાં ઓપાન્યોમાં જો આસોસીએશનનો દરએક અગ્રીકારી કાંઈ કાંઈ વધારતો જાયતો હશે પછીના પો-કેને અગત્યની અને વાંચવા યોગ્ય બાબતો મળે. જે દીને ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનની મુંબઈની શાખા સ્થાપનામાં આવી ત્યારે જે માહારા અભિકામ આપ્યો હતો કે આ મુલાકાતી મરકારને ઘણો ટોકો થશે, અને આ મુલાકાત વચ્ચે અને કાનેવ હાનરરી સેક્રટરી મી. શ્રીરામચંદ્ર મેહતા જે દાખલો ધરશે તે પ્રમાણે આજવાને ઘણકાને ઉત્તર થશે હેવી હું આશા રાખું છું.

આ પછી મી. શ્રીરામચંદ્ર મેહતાએ મેહતાએ પોતાનો નિર્ણય વાંચ્યો હતો.

વિષય—મુંબઈ ઈસ્ટાકામાં દાખલ કરેલી “થાંટ ઈન્ એડ”
ની ગેરઠણ.

હંડનમાં ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનની હજીર મુંબઈ ઈસ્ટાકાના કેનવ-જી આતાં થી જે જે માટે નિર્ણય જાહેર વાંચ્યો ત્યારે હિંદુસ્તાનની રેલીએને કેનવજી આપવાના કાવલ, ગેરફાયદા થી જે જાણવાની મને ઘણી યોડી અથવા

કાર્જન અગત્ય પડી ન હતી તે વીચ બાનવાનુ હુ જો માથે સેતતો એ મારી ફરજ ઉપાત કામ માથે લીધું હુ મને તે વેળા લાગ્યું હતું, અને તેમ જો થાતો આવી કનડીન અડચણો મામે મારે લડવું પડત તે વેળાએ એક એ પડી મહિર પડી હતી, (Ideas of the Day on Policy) જેમા મલદુઆરી નિતીના આનુ વિચારોનો વખાણવાજોગ આવે અને બરમા લાવક માર હતો હેવુ મગને કેકાણેથી કેહવામા આવતુ હતુ તે માં હિંદુસ્તાનની બાબતુ પ્રકરણ કાહાડી જોતા મીં સી બકમટને નીચે પ્રમાણે વિચાર આપેના મારા જોવામા આવયા “કોઈ પણ દેશ જીહીતી તે ઉપર રાજ ચલાવનારાઓ વચે અને હિંદુસ્તાનમાં ક્ષીત્રીય સોફોના રાજ્ય કાર બાર વચે એક માહાભારત ફર એવોજાહે કે મરકી પેહુના આપણે પોતાના બનાને અર્થ તહીં પણ તથાના સોફોના બનાને અર્થે રાજ ચલાવે જોઈએ ઘણીક અડચણો અને અપવાદ છતા આ બની રાજનીતિને ક્ષીત્રીય મલ જુલીથી પકડી રહાછે અને અર જોતા તે તેઓના કાગબારનુ મૂજ તત્વ યર્હ લાગ્યું છે” તે વ મતે આ વાત મારા અભ્યાસ અને અનુભવથી મહને માચી લાગી હતી પણ આ દેશમા પાંડો ફરયા પાડી મને આપોઆપ માનમ પડ્યું કે જે વગના સોફો આ તત્વને હવી કાહાડેછે અને એવી રાજ્યનીતિ રાખવાથી કોઈ પેળા નાચ થઈ હેવી નીખામણુ પોતાના જાતબાધઓને અને આપણને આપેછે તે વર્ગ કોઈ નાદાનો નથી આ જમાનામા ઉચામા ઉચી કેળવણી આવી મકાય તેવી દેનીઓને આપવાની સુચનાની તેઓ એ કદમ મામે યાવડે અને ઉચી કેળવણી આપવાના ગેરફાયરા ધણા અખત ચન્દોમા ક્ષી મબજાવેછે

આ સોફો વીચ એમારે કરવાની મારી મનમજ એટલીજ કે હાલના જ માનાના ઉચામા ઉચી વણેના મગજા સુધારા અને વધારાઓમા દેશીઓને કેળખામા અને તે મનમજ પાર પાડવા માટે જોઈર કેળવણીના ઉપાયો કરવા માં ઇગવાડનો ધર્મ અને લાભક અને એજ વિચાર ઉપર મેં મારે નિમ ધે રચેછે એવુ હુ મરઆતલીજ કેહવા માચુહુ

દેશીઓને કેળવણી અપવા માટે અન્ધાર સુરી જે કોયસો કરવામા આવીછે અને તેથી જે પરીણામ અભ્યારસુરી નિપજ્યકિ તે નુ મજારી કાડવામાં નચુહુ કેહવાવ અને વની આપણે જુપી જવુ ન જોઈએ કે જવારે એ વાત હાયમા લીધામા આવી ત્યારે ધણીક અડચણો પમાર કરવી પડી હતી અને ઘણીક રીતિઓ અજમાવરી પડી હતી પેહલા ૪૦ વર્ષનો ક્રકત અધકારમા જોતા આવામાજ ગયા એમ કીએ તેો માસે પણ ૧૮૫૬ મા લાગ્યું કે કેળવણીને પામરે રરતે તિારવાનો અને મલજુત પાયો નાખવાનો દવે વખત અકુલોછે અને તેજાજ વિચાર ઉપરથી ૧૮૫૬ નો

મોહિટો કેળવણી આતાનો દસ્તાવેજ પ્રતિષ્ઠ કરવામાં આવ્યો તે દસ્તાવેજ મોટી એક માટી બાબદ 'ચાલ ઇન એડ' ને હિંદુસ્તાનમાં ઘાખલ કરવામાં આવીએ તે વીચે આ નિબંધમાં હું બોલવા માચું.

તે જાતના રાજ્ય અધિકારીઓ તરફથી આ દસ્તાવેજ ઘડવામાં આ વ્યોએ તેઓને અણગમ તે ન હતો. સખાલથી લખેના અને સખાનથી ધા રેલા રાજદુઆરી દસ્તાવેજો મોહિના ઘણાએક ગુણો તેમાં હતા તેમાં આ બાબદ વીચે આગના અનુભવના ઘણા અપદ્ધાત અને વાજખી વિચારો આપ્યાએ અને ઘણા જોલદાર અને સ્પષ્ટ સખદોમાં સંક્ષેપમાં અભિપ્રાય આ પ્યોએ, બનિશમાં કેરી રીતિ ચનાવરી તે તેમાં સખુર્ણ અને સ્પષ્ટ રીતિએ દેખાડી આપ્યુંએ, અને પૂર્વની પછાત પડી ગએવી એકે કીમતી વિદ્યાને કેકાણે પરિચમની વિદ્યા હવર લાચુ કરી હિંદુસ્તાનની સંસ્ક્રાતની કેળવણીને મોહિટો લાભ કરી આપ્યોએ આ દેશની બાબાઓને અને હ ગ્રેજીને કેળવણીમાં સરખા ભાગ આપીને હ ગ્રેજી તથા દેશી બાબાઓની હીમાયતી કરના રાખો વચેનો લાગો લઘડો આ દસ્તાવેજો માડી વાજ્યોએ જાહેર કેળવણીને મોટો તેમાં જુદુ આગ પાડવાનો હોકમ કર્યો અને અત્યારસુધી નેચાએ એ કામ ચતાવ્યું તેઓની મદદ પણ કાયમ રાખીએ, અને એજ ઉપચોગી દસ્તાવેજમાં તાહાની, માટી નિચાગો અને મધરેશાઓ સ્થાપીએ અને તેઓને માથે એક 'કુનીવરસીટી' સ્થાપી સમજુ સખુર્ણ કરણએ.

પણ નેમ આ દસ્તાવેજમાં હ ગ્રેજી જુખીએ છે તેમ હ ગ્રેજી આમી એખી છે, તેમાં કેળવણી આપના વીચે સગળી ગોઠવણો નક્કી કરવા પછી પુરતજ આપણા કાન ઉપર નાખ્યું છે કે "દેશીઓને કેળવણી આપવા મોટો જોઈતા સગળા સાધનો કાઈ એખસી સરકારથી લાઈ શકેજ નહીં" વળી કેળવણીએ ને અત્યારસુધી પગના બરણએ અને મૂખ્ય કરી 'કસિલો' એ અને નિચાજોએ ને સુધારો અને વધારો કર્યોએ તે બાબે તેમાં પોતાને આપસતોવથી મુનારકબાતી આપીએ સરકાર તરફથી ઘણાજ યોડા નાણાની મદદથી સગળી અગત્યની કેળવણી અપાઈ ચક્રય એવી રીતિ ઘાખલ કરી ચકાચે હેવુ તેમાં જડપથી મનમનાવામાં આજુએ અને દેશી કેળવણીમાં આ 'ચાલ ઇન એડ' ની રીતિ લાચુ કરવા મોટો તેમાં એવી તકરા ચનાવીએ કે તેથી હ ગ્રેજીને તે વાજની લાગ્યા વના રહે નહીં. તેમાં લઘુવિએ કે "આ રીતિ પૂરતી ફોલેથી આ દેશમાં યોગ્ય ચાઈ પડીએ" લાઈ બાતીંગ શ્રોક હતીહાચના અજ્ઞાસ વીચેજ પોતાના પુસ્તકમાં લખેએ કે "એક દેશના લોકો ગર્વથી પોતાના ધાર, કાયદા, અને રીતબાતોને અચુક ગણી તે ઉપરથી ખગા ખોટાને નિબંધ બાધેએ તે જીવી હસવા સરખી અને નેકશાનમારક મૂર્ખાઈ માણસજાતમાં ખીજી ન હોય." એવાજ મતજુત કરા

એને લીધે ઉપલો દસ્તાવેજ 'સાંઘ ઇન એડ' ની રીતિને ઉપરથી પકડે છે અને હિંદુસ્તાનની કેળવણી માટે તેને ઘણીજ માફક અને અચૂક ગણે છે.

મેં માદાગ આગલા નિબંધમાં જણાવ્યું હતું કે એકકથી ઉતરી બે ભતની બોધથી હિંદુસ્તાનને ખમવું પડે છે. ખરેખરી ઉપેચી ઇંગ્લેન્ડ કપાઓ જેની હિંદુસ્તાનને અગત્ય છે તેથી ની તે બેનથી જ છે અને જે તેના ઉપર લાગુ પાડવામાં આવે તે તેની સ્થિતિને મૂલ્ય માફક આવતી નથી. યજી સાંઘ ઇન એડની રીતિ હાલ વેદાન્તમાં નિકળી જાય છે તેવું લાગે છે કારણે જે કારણોને માટે તે લખ્ય કરવામાં આવી હતી તે હવે રહ્યાં નથી અને એ લીધારથી આપણા મકદના બાર કાંઈ એવું થતો નથી. ગમે એમ હોય તોયે એટલું તો આપણે દેખાડી શકીશું કે જે કારણ માટે એ રીતિ અજમાવી જોવાની ઇંગ્લાંડમાં ગજ પડી હતી તે કારણ હિંદુસ્તાનમાં હોય નહીં. તે કારણ એકે પેહલું તો કેળવણીની અગત્ય ત્યાં લોકોને મારી પડે માન્ય છે, બીજું એકે ત્યાં વધતી જાય છે અપૂર્ણ અને મોટી થાપણની બહેનિયા વાની કાસેજો અને નાણાની નિશાજો હતી અને ત્રીજું ત્યાં જુદા જુદા વર્ગની કેળવણી-રીતિ લખ્ય કરવાની અગત્ય છે.

હવે હિંદુસ્તાનમાં ઉપના કારણો મહિનું પેહલું, એમ ઇંગ્લેન્ડની કડી શકાવા-નુંજ નહીં; કારણ કે આ દેશ જે તેઓએ જીવિતી લીધું તે માટે તેઓનું બા-હાનુંબી એજ કારણ છે હેવું મીઠું બુદ્ધિવાક જેવો અપહવાત લખનાર કેહે છે. પણ ખરી વાત તો એજ છે કે માધ્યમરણ કેળવણીના કાયદાથી હિંદુસ્તાનના દેશીઓને મોટા ભાગ અનજાણ છે, અને ઇંગ્લેન્ડના આપ્યા પછે કાંઈ તેમાં જાણી વધારે થયો હોય હેવું નથી. હવે વર્ગની કેળવણી આ-પવા માટેના કેળવણી આગાઓ ઉધાડવાને નાણું ખર્ચવા માર લોકોને ઉપર થાય હોય કાંઈ વધારે કરવામાં આવ્યો નથી, અને ઘણાજ જુદા દેશીમાં ખાનગી મદદથી 'કાસેજો' અને મોટી 'મુલો' ઉધડી છે.

ઉપર આપેલા ખીલનું કારણ ઉપર આપણે હવે આવે છેએ. ઇંગ્લાંડમાં "સાંઘ ઇન એડ" અજમાવી જોવાનું બની શકે છે તેવું હતું કારણ કે ત્યાં અ-ગાઉની સ્થાપેલી નિશાજો અને "કાસેજો" હતી જેમાં ત્યાંના ગાંતઓએ અને રાજ્ય અધિકારીઓએ મોટી નાણાની બહેનિયા આવી હતી. અને આ બહેનિયા, કેળવણીની ખરી કદર જુજ તેને મોટેજ કરવા કરતા એ બહેનિયા કર નારાઓમાં ધર્મની કેળવણી આપવાની કાયજ વધારે હતી એમ કહીયે તો જાહેર કેહવાયે નહી. ગમે તેવી મનખજ હોય તોયે આ આગાઓ પકા પાયા ઉપર તે વેળાએ હતાં અને કદાપિ અગાઉ તેઓ ખીજું કાંઈ મારતાં હોય પણ હાલતો મુખ્ય કામ બજાવે છે. હવે જ્યારે કાસેજો અને પોતાનો દસ્તાવેજ ખા-હેર પાડ્યો ત્યારે ઉપરને મનવું કારણ મુખ્ય ઇલાકામાં શું હતું? આપણે ૧૮૫૪

માં હતી તેથી તહી પણ આજ કાલની આપતી સરકારની સ્થાપેલી નીયાજો અને કેસિજો તપાસી જોયે. પેહલા "હાઈ સ્કુલો" ને જોતા મોટા દસ્તાવેજમાં 'મેટ્રીક્યુલેશન' ની પરીક્ષા સુધી સીખવવાનું તેઓને માટે હેઝબુકે. આ હાલતમાં તેઓને ઇંગ્લેન્ડની બહાર નિયાજો જેવી કે 'ઈટન', 'રગબી,' 'હેરો,' 'હોસ્ટ મીન્સ્ટર' ઇતીં ગાયે સુખ્યાવી શકાય અથવા ક્રાસની કેટલીક મોટી નિયાજો (190૬૯૪) જેવી કે પારીચની 'લુઈ ધી ગ્રાડ' નેપો લીઅન,' 'સેંટ લુઈ,' 'બોનાપાર્ટ' ઇતીં સાથ તેઓને સરખાવી શકાય. આ માહેની એક નીયાજ 'લીસે સેંટ લુઈ' જેનું વર્જુન મીં મેચ્યુ આરનોલડના કામેન હાથ તમે થયલું છે તેની સાથ આપણી 'હાઈ સ્કુલોની' હાલત સરખાવી જોઈએ. ઇંગ્લેન્ડ નિયાજને બહાર ક્રેડિટ નિયાજ પકડવાનું કારણ એકે પેહલા ક્રતા ખીલ્લમાં વધારે ગ્રાફાઈ અને નીમ રાખવામાં આવેડે. આ 'લીસે' માં શી ચીજ છે જે આપણી નિયાજોમાં નથી તે જોતા માનમ પડે છે કે પેહલવેહલુતો 'લીસે સેંટ લુઈ' નું ધર થલું સોબાયમાત, મગવડ થાલું અને સુખ્યાકારી બરેલુડે, અને ૮૦૦ નિયાજ્યાઓની મગળી ગરજો પુરી પાડવાને કેવળ યોગ છે. તેમાં તંદરેસ્તી જળવવાની મગળી ગોઠવણ અને કચગત, ગમતને મોટેની જગ્યાએ ઘણીજ સમાજથી કરવામાં આવી છે અને તે ઉપર સરકારને મેહિટો ખરચ થોડે.

હવે આપણી મોટામાં મોટી 'હાઈ સ્કુલ' જે 'સેન્ટરલ સ્કુલ' ને નામે ઓળખાય છે તેને દાખલો પકડયે. તે કેમ બધાઈ છે તેની વાત પડતી નાખ્યે. જોએ તે બાગી તુટી હાલતમાં જે માટે કેળવણીખાતાના વડાના દરે એક રીપોરટમાં તે બાબે કૃષી કરવામાં આવેડે. તે માહેના મગળા નિયાજ્યા તેમાં સમાતા નથી અને તેમાં દાખલ થયા યોગ્ય ખીજ ધણક ઉમેદવારને જગ્યાની તાલુને લીધે ના પાડવામાં આવેડે. તંદરેસ્તી જળવવાના સાધનો તો તેમાં છેજ નહીં, અને કચરત અથવા રમતને મોટેની તેમજ જલુવુ. ઘણીક મુક્તીલની 'હાઈ સ્કુલો' માટે હાલ નવા મકાનો બાધવા માં આવ્યા છે. પણ જાણે માત્ર ચાર દેવાલ અને માથે જમણુ હેવી સરતો થીજ આ ઇમારતો બાધવાને હોકમ થયો હોય તેવુ મગણુ છે.

વળી "સેંટ લુઈ" ની નિયાજમાં નિયાજ્યાઓને રહેવા ખાવાનુ મગણુ ત્યાજ સમુલ્લે જે આપણી નિયાજમાં તો નામનુખી નથી. આ પ્રમાણે અવે કરવામાં કેટલીક અડચણો અગાઈ નડતી હતી. પણ હમણા 'એલશી-નર્મન' અને 'દખણુ ક્રલેન્સો' મા વિદ્યાર્થીઓને ચોક્કસ સરતોથી રહેવા દીધામાં આવેડે અને તેના લાભ લેવાને ઘણક કિતરી પડેડે માટે હવે કાંઈ ખી અડચણુ જેવુ દીચતુ નથી અને જલદીથીજ તપાસી જોવા માટે એ કાલતની નિયાજો સ્થાપની જોઈએ જેમાં સોક્કાઓને ખાવા પીવા, રહેવાનુ

મગણ સાથે હોય કેળવણીની અગત્ય એક બાજુએ મુકના આવી નિયા
જોની હિંદુસ્તાનમાં સચારી અને રાજકુઆરી અગત્ય છે મેં એક વેળા
આગળ જણાવ્યું તે પ્રમાણે 'યુનીવર્સીટીઓ' અને 'કોલેજો' ના વિદ્યાર્થી
ઓમાં એકમેકમાં બાઇબલધર્મ યવાથી પ્રજામાં બાઇબલધર્મ અને એખનાસ
વર્ધે અને તેથી નાત જાતના બંધારણો ટોડી નાખવામાં ઘણી મદદ થા
ય છે તથા કુમતા મનો સાથે મલ્યાથી જાતી બેદ જતો રહે છે

હવે આપણી મોગી નિશાળના અને 'લીથે' ના શીક્ષકોને સરખાવી
જોઇએ મગણાઓ કમુન કરએ કે કોઇની નિયંત્રણ સહતાપણુ તેના શી
ક્ષક ઉપર મોટા આધાર રાખે છે શીક્ષકો પૂરે પાડવાનું માહા ઉપયોગી
કામ કરાસમાં Ecole Normale Supérieure નામના ખાતાથી ચાલે છે
તેમાં હાલ ૧૧૦ નિશાળ્યાઓ છે, તેઓ મગના પગારદાર છે અને વર્ષ દાહાંડે
તેઓને ૮૦ પૌડની 'સ્કાન્ડરનીપ' મળે છે જેમાંથી તેઓને યુનિવર્સી યાપે છે
તેઓની શીખવાની મુદત ત્રણ વર્ષ છે ત્યાં દાખલ થવા માટે કોઈ ખર્ચ થયે
પેહનાતો ૧૮ વર્ષની ઉપર અને ૨૪ ની અંદરની વયનો જોઇએ અને શીક્ષક
ના કામમાં અગત્યથી કરે તેવી તેનામાં કાઇ ખર્ચ શરીરની ખામી નથી હોવી જાન
ઠગની સરકારી જોઇએ તથા ચારી આનની જામીનગીરી સફળમાંથી મળવી
જોઇએ જે તેહન કમુન રાખવામાં આવ્યો તે દસ વર્ષ સુધી જાહેર કેળ
વણી ખાતામાં નોકરી કરવાને તેહને ખાસી લીધામાં આવે છે વળી તેહને
(Bachelor of Arts) ખી એ ની અથવા (Bachelor of Science) ખી
એજની પદવી મેનવરી જોઇએ માહરે જણાવવું જોઇએ કે ફ્રેંચ નિશાળમાં
એક શીક્ષક પોતે જેમાં પચાસ યાદ ચોગ્ય રૂપે હોય તે શીવાય ખીજી
કોઈ બાબતમાં નિશાળ્યાઓને શીખવવા લીધામાં આવતો નથી પચાસ થયતા
ઉમેલવારે મેં આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ સુધી શીખે છે અને તે
કામ વજતમાં તેઓનું મન ધણજી કમવામાં આવે છે અને તેઓને શીક્ષકની
સ્થાતિને ચોગ્ય કરવાને ખુબ મેહનત લીધામાં આવે છે ફ્રેંચ નિશાળના એક
શીક્ષકને પચાસ વર્ષ દાહાંડે ૭૫૦૦ ફ્રાંક અથવા ૩૦૦ પૌડથી તે
૩૫૦૦ ફ્રાંક અથવા ૧૪૦ પૌડ સુધી હોય છે આ પ્રમાણે જોતાં
કાસમાં શીક્ષકો નિશાળો માહિના એકપણમાંથી ચુગી કાહાડવામાં આ
વે છે અને તેઓને તે માટે જુદીજ વણી ઉચી કેળવણી મળે છે
હવે આપણે ખીજી બાજુ તપાસે અત્યાર સુધીતો આપણામાં 'નારમત
સ્કુન' ન હતી પણ નાઈ ડનડરીરી કાપિ કે છે તેમ કાઈ તેવું બાચુ પુટું
હવે ખરૂં, પાણુ જવાથી અગત્યવાર અને પુતા, 'વરનાકુનર, કાસતો,'
ને ફેરવી શીક્ષકો તપાર કરવાની સફલો ખનાવવા માં આવી છે ત્યારથી આ
વાત ઉપર સેહજ લક્ષ આપણે સાચે છે પણ આ મરે આ 'કેરનીંગ સ્કુલ'

અને કલિંગમાં શું ફરક છે ? વાદ રાખવું કે 'સ્કુલો' મર્યાદા સરસ નિશાળ્યા-
ઓ સુદી કાઢાડી દેશમાં આવતી ઉંચામાં ઉંચી ફેળવણી જ્યાંસુધી તેઓને
મળે નહીં ત્યાંસુધી આ 'નારમલ કલિંગો' નહોં હોયતી બાતી. 'કંકાલ
નારમલ' માં દાખલ કરતી વખતે ને કરડી સરતો કરવામાં આવેછે
તેથી અમદાવાદ અને પુના 'ટરેનીંગ સ્કુલો' માં કરવામાં આવતી
નથી. અને તેમાં શી નવાઈ ? 'કંકાલ નારમલ' માં ને 'સકલરશી-
યો' મળેછે અને તેથી તેઓનું સુજ્જન થાયછે તેથી અત્રે મળતી
નથી, અત્રેની 'ટરેનીંગ' નિશાળો જેમ હાલછે તેમ તો સાધારણ ખીલ
વર્ગની નિશાળો જેવીછે, અને ઘણું નાણું ખર્ચી નિશ્ચય કેમ થવું તે શી-
વાય જાહાજી કાંઈ શીખાડતી નથી, અને તેટલાં લાવક શીક્ષકો વગર ખોટું
નિશાળોને અમલું પડેછે. વડા શીક્ષકોના હોદ્દા ઠીક ફેળવણીના કેટલાક
ધુન્દીવરસીડીના ગ્રાંટપ્રયોગના હાયમલિ પણ નાહાના શીક્ષકોની જગા
થોડા પગારવાળા જુવાન સખોથી ભરાયતીએ અને ને નિશાળ્યાઓને ફેળ-
વવા તેઓને નેમ્યાછે તેમના કરતાં આ શીક્ષકોને કાંઈ વધારે આવડતું
નથી. નિશાળોની ખરાબ હાલત વીધે વારંવારની ઉપરીઓના રીપોર્ટોમાં
ને કુધીદ જોવામાં આવેછે તેનું મૂળ કારણ આજછે. અને જ્યાંસુધી સારા
પગારવાળા અને ખુબ ફેળવણી, શીક્ષકો પુરા પાડવા મટિના ઉપાયો કરવા-
માં આવશે નહોં ત્યાંસુધી નિશાળોને કપાળે આ આપણ ચોટલીજ નાણાં.

હવે આપણે શું અભ્યાસ થાયછે તે સરખાવી જોઈએ, વાજખીપણે
કેહેવાઈ સકાયે કે જ્યાંસુધી એક ચોક્કસ અભ્યાસને શીખાડનાર ખરાખર કોઈ
ન હોય ત્યાંસુધી તે અભ્યાસને આપણે મેજ કરી રાખ્યો એ ધણું અધીન-
તણે એટલું છતાંની બેહુ દેશોમાં ને અભ્યાસનો નિયમ પકડવામાં આવ્યોછે
તેહને સરખાવી જોવામાં કાંઈ નુકસાન જેવું નથી. ફ્રેંચ નિશાળનાં અભ્યાસ
સત્તાથી કેડવવામાં આવેછે અને દેશના એક નાકાંથી તે ખીલ નાકાં સુધી
એકસરખો ચોક્કસ અને સુલેછે. ફ્રેંચ 'લીસે' માં ૮ વર્ગ હોયછે જેમાંના
છેલ્લા બે આપણી નાહાની યાને "આંગલો વરનાકુતર સ્કુલો" ને મળતા
આવેછે અને ખાકીતા ઉપલા વર્ગો આપણી 'હાઈ સ્કુલો' ને મળતા આવેછે.
એક વર્ગમાંથી ખીલ વર્ગમાં ચઢતાં એક વર્ષ લાગેછે અને ૮ વર્ષની ઉંમરે
ઘણુંકરી એકુ છોકરી દાખલ થઈ શકેછે. હવે ત્યાંના અભ્યાસની વિગત
તપાસે, વળી પાછું આપણે મીઠા આરનોલડનાં માફ સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ
બોલો ઉતારી લઈએ જેમાં વધે નિકળી શકેજ નહોં. "પોતાની દેશી બા-
પામાંથી મોહાડે ચહડાવવાની ઘણી લાગકારક રીતિ છેક નિચળા વર્ગથી તે
છેક પેહલા વર્ગ સુધી આજ રાખવામાં આવેછે. છેક આઠમાં વર્ગથી (Classe
de huitième) તે સાતમાં વર્ગ સુધી (Septième) લાટીત સર ઝીધામાં

આવેછે પછી ત્યાંથી ચિક અને ખીજી આ જમાનાની ભાષાઓ શીખાડવાનું આવેછે. તેમાં ઇંગ્લેજ, જર્મન, ફ્રાન્સીસ, અથવા ઇટાલિયનની હોય અને તે જેમ જેને ભાવે તેમ અથવા નિશાળાઓના માખાપની ખુશી ઉપર આધાર રાખેછે. ચીતારવાનું અને ગાવાનું ફ્રેચ નિશાળોમાં અગત્ય કરી શીખાડવામાં આવેછે અને તેનું કંઈ વધારે દામ પડતું નથી. ચીત્ર પાડવાનું ગમત દાખવ નહીં પણ હુન્નર દાખવ શીખાડવામાં આવેછે અને છેક લીટી લીટાના સાદા અભ્યાસથી તે નક્કીદાર અને સાચા પદાર્થ જોઈને પાડવાનું તેઓને શીખવેછે.”

“પાંચમાં વર્ગમાં આપણે અમુખી મીત્ર કાઠનીલ્યસ નિષોમ શીખાડવામાં આવેછે અને વળી જમુદીન, ઇલીઅન અને લુગીઅન જેવા લખનારાઓનોખી અભ્યાસ કરવામાં આવેછે જે હું ધારૂં છું કે આપણી નિશાળોમાં ચાલતો નથી. આ અને છઠ્ઠા વર્ગમાં પાઠ લેવાના વખત એકસરખો વેહેંચી નાખેલોછે; એક અઠવાડીઆમાં દસવાર અને બે કલાક ગાવાનું, એક કલાક ચીતારવાનું અને બે કલાક કસરત કરવાની. એક વર્ગ બે કલાક મુખી ચાલેછે અને તેમ ગણતાં કસરતના કલાકો બાહેર રાખનાંખી એક અઠવાડીઆમાં ત્રેવીસ કલાક પાઠ ચાલેછે. આ કલાકોને નીચે પ્રમાણે વેહેંચી નાખવામાં આવ્યાછે. સાહાડાસાત પાઠો યાને ૧૫ કલાક અમુલી મુખ્ય ભાષાઓ, એક પાઠ બે કલાક, ઇતીહાસ અને જૂગોળ વિદ્યા, બે અડધા પાઠો, બે કલાક ચાલુ ભાષા; અડધા પાઠ, એક કલાક ગણિત શાસ્ત્ર.

“ચોથા વર્ગમાં (Quatrième) લાટીન ભાષાના ક્વીતા વિચાર અને જુમિતિ વધારે શીખાડવામાં આવેછે. આ વર્ગમાં એક કલાક પુરાની ભાષાઓને ઓછો અને ગણિત શાસ્ત્રને વધતો આપવામાં આવેછે, ચીત્ર પાડવામાં પણ એક કલાક વધારે મળેછે.

“ત્રીજા વર્ગમાં (troisième) લાટીન ક્વીતા સર થાયછે અને આખી નિશાળમાં પેહલવેહમું હઈઆંજ હોમર નજરે પડેછે. આ વર્ગમાં ‘ટરેન્સ,’ ‘ઇસોક્રીસ,’ ‘પ્લુટાર્કસ મોરલસ’ અને ‘ચિક ફાધર્મ’ એ પુસ્તકોને મંજૂરમાં શીખાવતા માહારા જોવામાં આવ્યા. આ વર્ગમાં ગણિત અઠવાડીઆનાં ચાર કલાક શીખવવામાં આવતું હતું. જૂગોળ વગર ફક્ત ઇતીહાસ ઉપર બે કલાક રોકાયા હતા. જૂગોળ ઉપર અઠવાડીઆમાં એક કલાક અને ચાલુ ભાષા ઉપર બે કલાક આપ્યામાં આવ્યા હતા. ગાયલુ શાસ્ત્ર ફક્ત એકજ કલાક કીકું હતું અને એ પ્રમાણે જોતાં શીખાડવાના કલાક ૨૪ ઉપરથી વધીને ૨૬ થયા હતા.

બીજા વર્ગમાં (Secondè) ઉપર પ્રમાણેજ ભોગો પાડવામાં આવ્યા હતા પણ ગણિત અને જુમિતિને બદલે અહીંઆં ખીજગણિત અને કુદરતી પદો.

ધોનું જ્ઞાન વધારે આપવામાં આવતું હતું. 'તાસીટુસની આશ્ચર્યાકાંક્ષા' 'એલેક્સાન્ડર' ના સેહલા 'ડાયલોગ્સ' ડીમાસ્ટ્રીનીસના સેહલાં બાપાણો વગરે વાંચવામાં આવતાં હતાં.

હદઅંતરે આપણે નિશાળો પેહલા વર્ગમાં ચહડતો હતો જેને ફ્રેંચ અક્ષરથીજ પેહલો વર્ગ કેહતા નથી. પણ 'Classe de rhetorique's' કરી કહેછે. ફ્રેંચ ભાષામાં તેઓને *Pensées of Pascal, the Oraisons funèbres of Bossuet, La Bruyère, Fenelon's Lettre à l'Académie Française, Buffon's Discours sur le Style, Voltaire's Siècle de Louis XIV; Boileau's art Poétique* અને *La Fontaine's Fables*, એ ચોપડીઓ શીખાડવામાં આવેછે.

ખારીક બાબતો અને ગોઠવણો બાબત ગમે હેવાંખી ફેરફાર મત હોય તોખી ખીજ વર્ગની કેળવણી માટે આવો અભ્યાસ જોઈ કોઈખી વાતખી-પણે મગર થયે. આપણી હાઈ સ્કૂલોએ તો આવો અભ્યાસ ચલાવવાનું માથે લીધેલું હોય તો આપણે સંતોષ પામ્યે, પણ શું તેમછે ? આપણે જાહેર કેળવણી ખાતાના રીપોર્ટમાં એ વીધે જોઈએ. કેળવણી ખાતાનો વડો પોતાના ૧૮૬૫-૬૬ ના રીપોર્ટમાં લખેછે કે "મેટરીક્યુલેટ વિદ્યાર્થીઓને ત-હમ્માર કરવા માટે હાલના કરતાં હજુ વધારે ધારી હાલતમાં હાઈ સ્કૂલો હોય તોએ હું સંતોષ પામતો નથી. આ હાઈ સ્કૂલોએ પોતાનું કામ પૂરતું બજાવવા માટે ઇંગલાંડની સ્કૂલોની માફક અક્ષરી મુખ્ય ભાષાઓનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ, તેઓએ હેવા વિદ્યાર્થીઓને 'ક્રેલેન્સ' માં મોકલવા જોઈએ કે તેઓ ફક્ત ક્લારીકસીટીમાં દાખલ થઈ શકે એટલુંજ નહીં, પણ ઇંગરેજ ભાષાનું ધાર્ જ્ઞાન રાખે અને લાટીન અથવા સંસ્કૃત ભાષાના મુજ તત્ત્વો ધારીપેરે સમજે, તેમાં હાલની જરમન અથવા ફ્રેંચ વધારવાને હું નમ્રતાથી મા હારી વિચાર આપુંછું." ઉપલાજ રીપોર્ટમાં ખીજે ઉકાણે લખેછે કે "અત્યાર સુધી તો પુરાની ભાષા શીખવાનું ક્લેસમાં દાખલ થતા પછીજ અ-રેખર શરૂ થાયછે, અને હાઈ સ્કૂલોમાં નિશાળાઓ તે શીખીને મેટરીક્યુલેશ-નની પરીક્ષામાં જાય હેવી આશા રાખવામાં આવતી હતી, પણ હજુ સુધી તેમ થયું નથી. હજુ સુધી સંસ્કૃત અથવા લાટીનમાં પચાર થાઈ કોઈ ઉમે-રવાર ક્લેસમાં દાખલ થયો નથી." ૧૮૬૬-૬૭ ના રીપોર્ટમાં ડાયરેક્ટર જણાવેછે કે "આ ઇલાકાની સરકારી હાઈ સ્કૂલોની ખરાબ હાલત વીધે બિસ્તતાં માહારે મેટરીક્યુલેટ થયતા કેટલાક વિદ્યારથીઓ ઉપર ધમાન પોંચાડ-વું જોઈએ. તેઓ એટલાતો ક્રમા અને અધુરા હોયછે કે તેઓ ક્લેસમાં દાખલ થાયછે ત્યારે તેઓમાં ભાષાનો કાંઈ જોશ હોતો નથી અને પુરાની ભાષાનો તો એક શબ્દ પણ જાણતા નથી, અને વળી ઇંગરેજ એટલી

બેકાયદે હાઈ સ્કુલોમા શીખાડવામા આવેલે કે યુનીવર્સીટીમા શીખનારાઓ ધપ અને જોડણીમા બચકાર જૂનો કરેલે અને ઘણાજ આરા વિદ્યારથીઓ જવલેજ તેમાથી મોકના યાઈ થોકેલે ”

હાઈ સ્કુલો ઝોડી હને આપણે કાલેજે ઉપર આવે, પણ જોડુ સ્કુન ઉ પર આપણે ધ્યાન આપ્યુ તેટલુ આ ઉપર આપવાની અગત્ય નથી કારણ કે માફા મુજમાથી સારૂ ફળ નિકળે એ બનલુ મુશકેજલે અને મગલ સ્કુલોમા થી સારી કાલેજે કુટેજ નહી પણ મુજ ખરાબ હોય એટલુજ નહી, મગજા વચે આવેના રમતાઓ અને માર્ગોની ખરાબલે અનેની બેકુ કાલેજેમા શીખવનારાઓની ઘણી ખુબની કુર્બાદ સાબળવામા આવેલે ૧૮૬૬—૬૭ ના રીપોર્ટમા જાણીલે કે “રોડ કોડ આદમીની વસ્તીની કેળવણીને જે કાલ મુખર્મિ ઇલાકાની યુનીવર્સીટી તમા ઇલીહાથ માટે અથવા લાટીન, ગ્રીક, અરબીક અથવા હિંદુ બાશાનો એકની પ્રોફેસર ન મળે, જોકે આ મ ગળી બાષાઓની પરીક્ષા લેવાનુ યુનીવર્સીટીની ટીપમા આવેલુલે વળી આ પછી તરફથી આપણે ફ્રેન્ચ અથવા જરમન, સ્વીડ પાડવાનુ અને માયલુ વિદ્યા હુનરીએતો ચાલે અને આ દરેક બાબદમા ઘણાક ઉમેદવારો વારે ધડીએ પરીક્ષા આપવા આવેલે રમાયલુ શાસ્ત્ર માટે ફક્ત એકજ પ્રોફેસરલે અને જોતીય શાસ્ત્ર માટે અથવા જરમન શાસ્ત્ર માટે તો મુતનગ જેજ નહી અને ‘ઈડીઅન લા’ યાને આ દેશના ધારા શીખાડવા માટે પાલુકોષ નથી ” ૧૮૬૭—૬૮ ના રીપોર્ટમાની એજ કુર્બાદ જારીલે “એનરી મગન કાલે જમા વિદ્યારથીઓની શખ્યા અને શીખવનારાઓની શખ્યા વચે પ્રમાણુ હ સ્વા સરઓ યાઈ ગયાલે ” આ જાતની બેદાલીની જોટલી કુર્બાદ કરશુ તે ટલી થોડીલે

હાઈ સ્કુલો અને કાલેજોની આ પ્રમાણે જડપમા તપાસ કરવા પછી હવે આપણે જોઈએલે કે ઇંગ્લેન્ડમા ‘ગ્રાઇન એડ’ સ્થાપવાનુ બીજુ કા રલુ જે ત્યાની મોટી કાલેજો અને નિયાજોલે અને જેમા મોટી બક્ષેશા થ વધી અને ઝડપુર્ણ હાજતમાલે તેવી નિયાજો યાને, કારણુ અને નથી અને જ્યારે ઉપજો મોહોટો દસ્તાવેજ બાહર પડયો ત્યારેની મુખર્મિ ઇલાકામા ન હુ કદાચ ડાએરેકરશેએ એમ ધારલુ હોય કે આ દસ્તાવેજ બાહર પડયાથી આપોઆપ તની ઉચી કેળવણી માટે નિયાજો ઉભી થયે હવે આ “ગ્રાઇ ઇન એડ” બાહર પાડનારે દસ્તાવેજ ૧૫ વર્ષ થયા અમતમા આવ્યોલે અને તેના પરીણામ આપણે જોયાલે

૩ એકબારગી ઇંગ્લેન્ડમા ઉપજા બે કારણોની હસ્તીની હતે તોએ બા ‘ગ્રાઇ ઇન એડ’ ની જાહાજ અગત્ય પડતે નહી, પણ ત્યાની પ્રજના મુદા મુદા થયના લોકોની બેચેઅને અને ધરમના ઝહનનને લીધે આ પ્રમાણે

કરી તેઓને ધરમના છુટાપૂછાને નામે માગેલા હક આપવાની ત્યાંના રાજ્ય અધીકારીઓને ફરજ પડી હતી. ઇંગ્લાંડમાં કોઈપણ મંથવાળા, ધરમના ગ્રાંટ વગરની ખીણ કેળવણી આપવા માટે કર બરનાર નથી, પણ તેઓનેતો પોતાને ખરચે આપતી નિશાળોમાં પોતાના ધરમ સંબંધી મતો જોડે છે. ત્યારે આ બેલ્ગ્રાંટીના અને ઝહનુની લેક્ટેમથી છુટવાનો ઉપાય માત્ર એજ કે તેઓને ખરચે ધરમ શીખવનારી સ્કુલો ચલાવવી અને તેમાં ખીણ કેળવણી માટે સરકારે થોડું નાણું આપવું.

સુબાઈએ આ કારણ હિંદુસ્તાનમાં છેજ નહીં ત્યાં પેહલાઈલી ધર્મની બાબતો બાતેલ કાઢાડવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો હતો. બ્યારથી માર્ચેસ્ટર-અરટ એજીશીનરને પોતાની કેળવણી વીધેની નામીચી મીનીટમાં લખ્યું હતું કે “આપણા કેળવણી આતાના બંદોબસ્તમાં જરાપી ધર્મની વાતની બેલવાની હું એકમ સામે છું” ત્યારથી તે આજ ૧૮૫૪ ના તોટા દસ્તાવેજ સુધી એજ નિયમને પકડી રાખવામાં આવ્યો છે. આ બાબદ મુકી દેવા અગાઉ મીથનરીઓ ને પાયા ઉપર ફર્યાદ કરે છે, કે જે ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ કાઢાડી નાખી તો તેઓની નિશાળોમાં અપાતી ખીણ કેળવણી માટેની મદદ બંધ થશે, તે વાત તપાસી જોઈએ. પેહલાઈતો વાત એકે રાજ્ય તરફથી સંપૂર્ણ કેળવણી હુમાત્તા સ્થાપ્યાથી કાંઈ જરૂર કરી ચોક્કસ સરતોથી ખાનગી સ્કુલોને મદદ આપવામાં અટકાવ નથી. અને આપણે ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ ની સામે આપણે લડે છે છઈએ તેનું કારણ કાંઈ અવારનવાર તે આપવા માટે નથી પણ ચોક્કસ રીતે તરીકે સમજાં કેળવણીના કામમાં લખ્યજ કરવા માટે છે. વળી મીથનરીઓની નિશાળોને આ મદદ માંગવાનો શું હક છે તેખી તપાસવાનું છે. કારણ કે ને લેકો પોતાનાજ મહત્ત્વની કેળવણી આપનારી નિશાળોમાં પોતાના બાજકોને સુકવા માંગે છે તે જતના લેકો આ મીથનરીઓ નથી.

ઉપથી તકરાર ઉપરથી અપણા જોવામાં આવ્યું. કે ઇંગ્લાંડમાં ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ ચાલુ રાખવાને જે જે કારણો પડવા છે તેમાંનું એકે હિંદુસ્તાનમાં છેજ નહીં, તોએ હિંદુસ્તાનમાં એ રીતે લાગુ પાડવા માટે કાંઈ ખીજાં તે ઉપરાંત કારણો મોટા દસ્તાવેજમાં દેખાડવા છે કે નહીં તે આપણે તપાસીયે. પેહલું તો ગએરેક્ટરેએ મોટા હરખથી સોથી કાઢીયું છે, કે “જરૂરખનોની સુધરેલી વસ્તીની આસેપાસેજ નહીં પણ માહેના પ્રતિમાંખી સારી કેળવણી મેળવવાનો દેશીઓના શોખ વધતો જાય છે, અને પોતાની આગ્રતા દેખાડવા માટે તેઓએ ઘણીક વેળા નાણાંની રકમો પોતે ભરી છે. એ ઉપરથી ઉપલી વાત સામેતે થાય છે.” અને તે વાત હંઆ વર્ગના લેકો ઉપર ગએરેક્ટરે વધારે જોશથી લાગુ પડે છે. આ વાદબિવાદો અને વાતો નેટલી આપણને ઠગે છે એટલું ખીજું કશું ન હશે. સેહલાઈથી મળવી કેળવણીના લાભ

સેવાની ઇચ્છાની વાત, અને કેળવણીના ફાયદા સમજી તે ઉપર કેળવણી આ-
તાએને બહુશ આપવાની અથવા ઉભા કરવાની વાત કેવલ શુદ્ધિનું છે. જે
જો ધણુતો તેઓ નિશાજોના પગાર આપવાને ઇચ્છા બતાવશે, અને મરકારી
નિશાજોએ પગાર ન લેવા હેતુ હમે કેહવા માંગતા નથી, પણ ઉમદુ તંદ મળવે
આસતે આમંતે વધારતા લેવાની મજામુત બધામણુ કમ્પે છેએ. પણ ખરે
પ્રસ્તુતો શુદ્ધિ છે, તે એકે શુદ્ધિએ એકલા બધા મુધરી ગયાએ કે ચોકશ
ચોડા વખતમા પોતાને માટે નિશાજો સ્થાપશે ? આની રીતિના કાંઈક ચાંદો
ડાએરક્ટરને માનમ પડવાથી તેઓ ખુરી યાવડે, પણ વળી સવાલ એકે કે
કાંઈ છુટી છાઈ બહુશો મહી પણ હેતુ યાદ શરૂએ કે આતંગી બહુશો ચાલુ
રહી હાવની મરકારની નીશાજોને બધે ડાએરક્ટરની ઇચ્છા પ્રમાણેની બી
છ નિશાજો સ્થાપી ચાલુ રાખી શકાશે ? ઉચા વર્ગના લોકો કેહતા નો
શ્રીમત સમજવામા આવતુ હોયતો તે લોકોએ ડાએરક્ટરના કેહવા પ્રમાણે
૧૮૫૪ માંતો શુ પણ ૧૮૬૯ માંથી કાંઈ કેળવણીની હેતુ બતાવી ન
હતી ના, એટલું જ નહી પણ જે કેળવણી તેઓને માટે તૈયાર હતી તે પો-
તાના બાળકોને આપવાને પણ તેઓ પછાત પડ્યા હતા. મુબંઈ ઇન્ડાક્રમો
જે ઉચી વર્ગની કેળવણી આપવામા આવેછે, તે પેસાદાર લોકો અથવા ઉચા
વર્ગના લોકો લેવેછે હેથી મુજબલમા ડાએરક્ટરે પડ્યાછે, પણ હિન્દુસ્તાનમાં
શ્રીમતો અને ઉચા વર્ગના લોકોમા ફરેછે. બ્રાહ્મણો જેઓ મેસારી અને
ધર્મની સ્થાપિતમા મુધરેલાછે તેઓએ ઉચા કેળવણીને લાભ સર્વે કરતાં વ
ધારે લેવેછે, પણ તેઓ ધણુકરી અતીશય મરીબ હોયડે. એટલે જ્યારે
ડાએરક્ટરે સીતામાથી દુર યાવડે, કે ઉચી કેળવણી ઉચા વર્ગના લોકો લે
વેછે, ત્યારે ખરી વાતતો એકે કે ખરેખર માતખર લોક નોકે પુર શક્તિવાન
છે, તોયે મરકારી કેળવણીઆતોની આમીઓ મુધારવા પછવાડે પોતાની દો
લતમાથી કાંઈ બીજી કાંઈ આપવામાં નાખુશી બતવાવેછે. એટલું જ નહી
પણ મુગ્ધરને ખરેખરી પોતાના બચાએને કેળવણી આપવાની ના પાડેછે,
પણ બીજા હાથ ઉપર ઉચા વર્ગના લોકો જેઓ કુળે અને અકળે ઉચા છે
તેઓ ચોડાધણે પગાર આપાનેની જેમ બને એમ કેળવણીનો લાભ મમ્મહી
લેવાને આતુરછે ખરા, પણ ઉચી કેળવણીને માટે કાંઈ મોટી બહુશો આ
પવાની ખરે તેઓમા શક્તિ નથી.

'ગ્રાટ ઈન એડ' ની તરફલુમા ડાએરક્ટરે એક બીજી મરકાર લાવેછે, તે
ઓ કેહેછે કે "આ રીતિથી પોતપોતા ઉપર ભરસો રાખવામાં ટેવ મડેછે
અને પોતાનાજ હતાકા માટે પોતેજ મહેનત કરવાને તેઓને અભ્યાસ પડેછે
અને તે પ્રત્તને ધણુ લાભકારી છે". હિન્દુસ્તાનમા આપગંગ્ય અભ્યાસવા માટે
લોકોમાં હોય ઉત્તપન કરવા માટે ડાએરક્ટરે જે મરકાર બનાવેછે તેની પુ-

રતી તારીફ યાદી સજી નથી. કેળવણીખાતાં આણુ કરવાથીજ ને પરીણા
માં નિપજ ને પરીણામે પેહલાં મેલવવા માટે ઉપકાર ખાતાં ચર કરવામાં
ધીમ કરવી એ ગોળ તકરાર કેહવાય. ઉંચા વર્ગની કેળવણીથી આપરાન્ય
અજાવવાની નેટની શ્રદ્ધો આવશે એટલી ખીજી કચાથી આવનાર નથી. ઉં-
ચા વર્ગની કેળવણીપરથી બાળકોની કેળવણી ઉપર આવ્યેતો એટલું કેહવાઈ
શકાય કે તે કાંઈ ઘણી ખરાબ હાલતમાં નથી અને તે માટે મુંબઈની મ-
ગરૂરી કયુમ કરવી પડે. પણ તેમ તે કાંઈ જોઈએ એટલી ઉજળતી હાલતમાં
ખી નથી. માઠાં બાગે આ ને યોડીવણીની ક્તેહ ગળીછે તેથી 'સાંટ
ઇન એડ' ને રદ કરવાનું વધારે કારણ મળે, કારણ કે "સાંટ ઇન એડ" ની
રીત કાઢાડી નાખવાથીજ આ પરીણામ નિપજાય છે. જોકે ઉંચાડી રીતે નહીં
પણ ધીમે ધીમે ૧૮૬૪ માં મુંબઈની સરકારે ઇડર રાજ્યોના ધરમના ઉ-
ધરાણાઓ (Jencerolences) ની માફક રાજ્યપુરીથી ઉધરાણાની સે-
હલી રીત સોધી કાઢાડી. તેઓએ મેલવવાખાતાંએને ખુશ તબેથી હાકમ
કરવા કે તેઓએ જમીનના કરમાં સેહેકડ ૧ રોકા કાંઈ હેરા વધતો જોયો.
આ 'સાક્રવસેમ' થી ચપલા કામદાઓની તારીફ કેળવણીખાતાંના હાથેદારો
આપાકરથી ગાયછે. પણ ખરેખર જોતાં આ શું છે? તે ઉપર ઠીકથી કીછી-
કી કાઢાડી માંઆ અને જોયેતો જાણ્યું કે તે કાંઈ નહીં પણ કેળવણીના કા-
મ માટે જમીન ઉપર પાથરે કરે.

આપણે હવે દેખાડ્યું છે કે કેળવણીખાતાંના કામ માટે 'સાંટ ઇન એડ'
દિલ્લિસ્તાનને મુદળ માફક આવતી નથી અને ખીજી રીતે સરકાર તરફથી મ-
ળતી કેળવણીના કામદા ખતાંની આપ્યાછે. ઉંચી કેળવણીને માટે આવી ખા-
નથી નિશાજોની પુરતી મુંબા રથાપવામાં "સાંટ ઇન એડ" ની રીતિ કાંઈ
કામ લાગી મથી તે આપણે દેખાડ્યું છે. સરકારની રથાપેની નિશાજોની ખાં-
મીઓ સુધારવામાં મદદ કરવામે અને તેઓને ખતી અશત્યનો ટેકો આપવાને
આ રીતિ તકન નિમ્કળ થાઈએ તે આપણે દેખાડ્યું છે. વળી એક 'નાર-
મળ કનિજ' રથાપવાની મૂળ વાતખી તેણે છેડી નથી. હજી કેળવણી
આપવા માટે આ રીતિ લીખી દેવી પડી હતી એની આપણા જોવામાં આ-
વ્યું છે. હજી આપણે આગળ ચાપી દેખાડી શકે કે ધણાજ સારા વખત-
માંથી, પૈશા અને જાનની ખુવારી મવા ન રહેવાં, ધડીધડીએ અખતરાઓ
અજામીની થાકરી ન જાએ રેવાં, અનુભવનો લાભ આપે રેવાં અને હાનના
કુધારાને એકમંજારા કુરવાળાં અપૂર્ય ગાધનો આ રીતિ રચાવી ન શકત.
પણ 'સાંટ ઇન એડ' ની તરફથી કરવાવાળાઓ અહીંઆં આપણને કહેછે કે
આ રીતિના મમે રેવાની વાંદે હેરા અને આમીઓ હેરા તેઓ, તે કાઢાડી
નાખી તેહને ખાલે ખીજી લખત કરવાની મેહન એથી વધારે છે. ડાએર-

૫૨૨૦ જણાવે છે કે "ચોક્કસ વખતમા આવડે મહી ખાડા પુરે હેરી કેવળ મર કારના ખરચની રકુલો અને કાનેજો મ્થાથી તે વડે હાથ અપાતી કેવળથી વધારવાને અને આપણે હંદહીએ છેએ તેવી શીતિ લાગુ કરવાને પૂતા મારનો મેળવવાને કેટલી અપાઝ અડચણો નરે તે હમાગથી વિચારવા વના રેહવાનુ નથી." ટિફુતાનમા કેવળથી આપવા વીચે મગમર નહુ શીતિએ બધાપથી તે આપણે એકવાર આગળ વળુલુએ એકોતો મળકતી તરીકે, ખીજીતો જમીન ના ધણીએ તરીકે અને ત્રીજીતો આ રેશના વતની મુધારા કરતા ધણે હ જાને સહજતા મુધારાના તેઓ મારીદોછે. આ નહુ ફરજો માથે ન લેતાની ને માહાજાગ અડચણો ડાએરકરેશ વિચારેછે તે ધણી મહારાવેશી કે વધી આપણે મુન ન કરી જોઇએકે મગમરનાજ કેકાથી કેવળથી ખાનુ ઉઘાડવાની હાત જેટલી અગત્યકે તે કરતા વધારે મોટા પુરેપુરા ખાતા કાઠાડવાની કાઈ ફરજ પડે એવેકે કાનેજોમા રાખત ધત્ર ઉમેલ્વારો માટે મગમ પાચ કાલેજની કોપ પલુ રમ જાધરી પડે અને 'નરમન કાલેજ' મા ૫૦ જ ગાની મરજ દોપ ત્યા ૧૦૦ ઉઘાડરી પડે. મરકારને મુ મુ કરણ પડે તે ઓકુ કેવળમા મારે છે. પેહલુતો એકે નાહાની નિશાજો, 'હાઈ રકુલો', 'નામ ન મુલો', 'કાલેજ' અને પુનીવરસીગેઓનુ એક ચોક્કુ મરકારે ઉમુ કરણ ને જોડે ધણુજ વિદ્યાવાન ન હોઈ શકે પણ જેમ વખત આગળ વધતો જાય તેમ તેમાની વિદ્યા મપાદન કરવાના માધનો ખીનતા જાય, અને ખીજીતો એકે જગારે કોઈ જગ્યામા એકુ કેવળથી ખાનુ ધાને "હાઈ રકુન" સ્થાપવામા આરી કે તુરત મરકારે તેહને ખાનગી અને તે જગ્યાની ઉપજમાથી નાણાની મદદ આપવી, તે સીવાય ખીજી બાહરની મદદ મને તે ખી આપવી પણ જો તે મળેતો તે માટે બોટી થવુ નહી વળી મરકારની મદદ પુરેપુરી જોઇએ અને કોઈની અગત્યની મરજ રકુનમા રહી જાય નહી તેની તપામ રાખરી જોઇએ ત્રિશય ખાતાઓ મુવેથી મરજકે હોવા મર્વ રાખી બેથી રેહવા કરતે જો ડાએરકરેશએ ક્રમ, જગમની, સીદરકરકાડ તરફ નિધાહા પુગાડી હવેતો તેઓને મા નમ પડતે કે ત્યા આ મગજી અડચણો આસ્તે આસ્તે કેમ મરી ગઇકે અને તે જેવી ધારવામાં આવતી હતી તેવી કહણ ન હતી. જો વાજખી મખાનથી કામ કરવામા આવેતો 'ગ્રામ ઇન એક' ની શી તિને ખલે હમોએ જનામલુ કચીકે હેરી શીતિ કાઈ ખરચ વધવા વગર લાગુ પડી શકે ૧૮૧૫—૧૬, ૧૮૧૧—૧૭ અને ૧૮૧૭—૧૮ ના દરેક વર્ષમા મુખ્ય ઇલાકામા કેવળથી ખાતા ઉપર સાહાજાનવ લાખ રકુમા ની સેજ અદર ખર્ચ લાગ્યોકે અને તે આખા ઇલાકાની મેહસુરને સેહેકેડે ૧૬૪૮ ટકાના રમાલુમાટે ૧૮૧૬—૧૭ ના શીપોરમા કેવળથી ખાતાનો વડો જણાવેછે કે "જો આખા ઇલાકાની ઉપજમાથી બે ટકા મુખજને આપવા-

માં આવેતો માહારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આખી ધુનીવરસીટીના મુશળાં ખાતોનો આકાર તદ્દન ફેરવાઈ જાય." ત્યારે આપણને સારી સલાહી કેલવામાં આવે છે, એ ટકાથી આટલું બધું થાય ત્યારે આપણે સેલ્ફ ગોઈ સંકલ્પ કે પાંચરે મરકારે અરવ માથે લીધાથી કાંઈ જોડાં માહામારત અરવ ચનાર નથી. કદાપિ ખીજી એક ટોકા અરવ વધારેની યાવતો, એટલો અરવ હિંદુસ્તાનની નખખી પડેની રંગોમાં અરેખરૂં કાવત આપનારં ઘોલી રેડી અને તેથી ખીજે રમતે, એક હજાર હુપે મારે હિંદુસ્તાનની મેહસુલમાં ઉછાલો કરવો એ શું કાંઈ માડી કરકમર કેલવાયે. આ બાબદને જો આપણે ન બને હેથી મમજી કાહાડી નાખવાને બદલે ધોરથી જોઈશુંતો તે બારી લાગનાર નથી. એક દે-યની નિપજનો વધારો કરવાને પ્રજા ઘણી આતુર અને કેળવણી જોઈએ એમાં તો કાંઈ શક નથી. સુરેષખંડમાં આ વિચારે હાજ મજબુત પાયો ધોઈ છે. કાંમની ઉચ્ચપાયત્રની પેળાના ત્યાંના મેહિશ રાજ્ય અધીકારીઓ-એ એકમમથી સુરેષખા મુશળા જોડાઈ મયકા રાજકર્તાઓ સાથે લડાઈ ઉઠા-વનાં ખીજીમથી આ વાત ઉઠાવી હતી પણ તે વખત મરખડાતો હોવાને લીધે કોનહોરસેટ અને રાજ્યસ્વીઅરની આ ગોઠવણે પડી ગઈ, તોમ્મે આજ સુધી અડચણ અને મેહનતના વખતમાંની મરકારના દસતકમાં, કારજારમાં અને અરવમાં તદ્દર કેળવણી ખાતાંએ હિંદાડવાને કાંમ, જરમની, ઇટાલી અને સ્વીટઝરલંડે કાંઈ ખાટી રાખ્યું નથી. તેઓના વારસીક હસાખના કોહા તેઓની એ વીંચેની ચીંતા દેખાડી આવે છે. સારીપે જણાયું છે કે સ્વીટઝરલંડમાં કેળવણી માટે ત્યાંની આખી ઉપજનો કાંઈ ત્રીજો ભાગ આ-પવામાં આવે છે. ૧૮૬૫ માં જાહેર કેળવણી ઉપર ઇટાલીમાં મરકારને ૫૦૬૦૦૦ પૌંડ ચાને ૫૦ થી ૫૮ લાખ રૂાઆનો અરવ બેઠો હતો. તેજ વર્ષમાં કાંચને ૭૫૬૭૨૫ પૌંડ ચાને ૭૫ થી ૭૬ લાખ રૂાઆનો અરવ બેઠો હતો. હિંદુસ્તાનમાં બજેટમાં કેળવણી ખાતાં વીંચે કેટલો આંકડો આવવો જોઈએ તે વીરે આ ઉપરથી ટકા મળે છે. વળો એમ ન ધારવું કે ઉપજાં દેશોએ મોટી રકમો કેળવણી પછવાડે અરચી એટલા માટે તેઓની મેહસુ-લમાં રેલઝેલ થાઈ જતી હશે. આ અરચો પુર ચીંતાના વખતમાં રાજ્ય-દરખારી અને નાણાની મરખડના વખતમાં તેઓએ અપ્પેરે હતો. આવા કામને માટે અરવ કરવાને કાંઈજ નહીં પણ ખરીજ અગત્ય તેઓએ જોઈ હશે. આજલી મહિની મરઆતમાં જ્યારે આખુ સુરેષ ખેનાપારટના પગ આગળ નમ થઈ પડ્યું હતું ત્યારે ધુમ્મીઆએ હાજના પાવા ઉપર પોતાનું જાહેર કેળવણીનું ખાતું રથાપવા માંડ્યું હતું. કાંમ જે વેળા પોતાની માહા-મારત લડાઈએ અને અંદરખાનેની ઉચ્ચપાયત્રના ખોજ તમે કમડાયકું હતું તે વેળા તેણીએ આ પ્રમ આરંભ્યું હતું. ૧૮૬૦ માં જ્યારે ગારી-

ખાતડીએ બટાવીના જીલમગાર ફંગાલોને હાંસી કાઢાડ્યા ત્યાંબુધી તેઓએ ઇ-
 ઠાલીના ચેકાર કર્યો હતો, અને જ્યોત્તી માફક તેણીનું મગજું લોહી ચુંચી
 લેતા હતા અને આ કામ સ્થાપતી વેળાએ ઇઠાડી તેનો ખસેલો લેતી હતી.
 ઇઠાલી છુટું થવા પછી તે કોઈ જોવા તેવાં નાણાંની તંગમુઠમાં આવી નથી.
 અને બોહોટા કરતો અને દમ બાંધીને મેહસુખમાં ખાડા છતાં તેણીએ મો-
 તાને માથે જાહેર કેળવણીનો મોજો રેહવા લીધો તેથી તેઓની એ વીરની
 સમજણ પુરવાર થાય છે. માહર આટલું લાંબું બોલવાની અગત્ય પ્રક્રિયા
 કારણકે મોટા ખર્ચ કરવાને વડી સરકાર અને વેલામતની સરકાર ના પાડે છે.
 તેનું કારણ એ છે કે લામો ખર્ચ કરવાથી પછવાડેથી આખાદાંની વધશે હોવા
 તેઓને કેળવણી ઉપર વિશ્વાસ નથી. સાચું કહીએ તો આપણી સરકારી કેળ-
 વણીના ખાતાના અધિકારીઓ આપણી કેળવણીખાતાની ખામીઓથી પુરા
 વાડે છે અને તેના ઉપાય કરવાની મતલબથી તેઓએ ધૂણીવાર નાણાંની મ-
 દો માગી છે, પણ તેઓની અરજ ઉપર કશું લેવામાં આવ્યું નથી. કશું
 લાડના લોકો હિંદુસ્તાન ઉપર પણ વાસ્તવિક રીતીએ અને દુરઅંદેશથી રાજ
 અજાવવા માટે છે જેમાં મહેને કર્યો થયો નથી. અને માહારી ખાત્રી છે કે જો
 એક કેળવણીના લાભ ઉપર તેઓનો ઇતિહાસ મોકો, તો જલદીથીજ આપણું
 જાહેર કેળવણીખાતું ખરબાઈ જવાનું. ઇંગ્લાંડે મહુ ખતાવી આપ્યું છે કે
 જો એક વેળા તેણીનું મન મોકળું થયું અને જાડી અથવા મરી
 રીતે તેણીનો કોઈ ખાખદ ઉપર ઇતિહાસ આવ્યો કે પછી નાણાંની
 કોઈની રકમ કાઢી આપવાને તે આંચકો ખાતી નથી. ખોતાના ખા-
 હેરના સંસ્થાનો માહેલો મોક્ષમોને છુટા કરવા તેણીએ ફેરવો ખર-
 વ્ય પેતે ખુશીથી કર્યો હતો તે આપણને ચારી પોતે માલમ છે. કારણ કે તે
 અધર્મ હતા જેથી તેણીની ખાત્રી થઈ હતી. એટલા માટે હું કહું છું કે એ-
 કવાર કેળવણીના લાભ લીધે ઇંગ્લેન્ડને ઇતિહાસ આવવા દો અને પછી ' યાંટ
 મન એડ ' હમિયનું બુત્તું લામવાની, અને તેથી ખતાવ અનવાની જલ-
 લીથીજ તરી રાખી ચકાવે છે કારણ કે હાલ ઇંગ્લેન્ડમાં અપાતી કેળવણીની
 રીતથીજ ત્યાં બહુજાહેર ઉમેરો છે, અને ચોડાજ સખતમાં આ ખાખદ હાત-
 ની ઉદાર મનની ખારલ્યામેંટમાંથી નિકળ્યા વના રહેનાર નથી. દેશમાં પ્રદ-
 રશનો કવાની સુખતા હોય તે તેજાએ અને ઇંગ્લેન્ડ અને જાહેરની સુલો
 અને કોલોને તપાસવાને ' કમીશન ' રૂપમાં આવ્યું ત્યારે એક નવા વિ-
 ચારના લોક ઉભા થયાં હતાં તેઓના અભિપ્રાય પણ ખોલતા હતા અને તે-
 યો મગળી સંચારી ખાખદ પણ ખાત્રીથી તપાસતા હતા, અને ત્યારે
 તેઓ ફોદ પામતા ત્યારે તે રીતિઓ અમલમાં આવવાને તેઓને હિંમત હતી.
 પરખડીઆ હમણાં લોક તરિક પેહલાતો તેઓનો તિરકાર કરવામાં આવ્યો

અથવા કલ્પીત કીલ્લા બાંધનારાઓ તરીકે તેઓની મર્યાપરી યાદ પાડું તે-
ઓએ આખરે રાજ્યમાં મન્દા ગેજની છે, અને તેઓને મધિ શીશસુશીમાં
મીઠી મીઠા જેવા અને રાજ્યમધીકારમાં મીઠી આદિ અને ગ્લાડસ્ટન જેવા
સરદારો આપ્યાછે. આલું હોવાથી કેળવણીની બાબત જલદીથી જ ઉંચકી
લેવામાં આવશે જેથી વધી રખાયછે અને આપણે 'આથા રાખે છેએ કે
મસ્ટ ઇંડ્યા આસોસીએશનની મારફતે જો આપણેની આપણો નમ પણ
અગત્યનો દાખા રજુ કરશુંતો હિંદુસ્તાનનો સેક્રેટરી આવ મેટેટની વખતે સ-
ગળી મરખડ સરખડમા લાગશે ૧૮૫૪ નો દસ્તાવેજ કાઢાડી નાખે અને વધારે
સુખદાયક અને સગવડ બરેસો કેળવણી માટે આપણને નીચમ બાંધી આપે.
કેળવણી માટે બપકાદાર અને બેદોખસ્તવાલાં બહિર ખાતાંઓ ઉભાં કરવાથી
જેટલો ઇંચરજોના પગદંડો અને મજબુત થશે તેટલો બિયનેટો અને બંદુ
કોની ધાસ્તીથી યતાર નથી. તે ખાતાંઓથી મીઠી મિથુ આરનાલડના
કેલવા પ્રમાણે રાજ્ય પુર બપકામાં ઉઘર મનનું અને સુધરેલું ખીરાજી
નિકળશે અને સોકોને મગર રેહવાનું કારણ મળશે. અને આ સુધારા અંદ-
કારમાં તેહને લખમ કરનારાઓ પોતાથી જુદાંએ એવું જલદીથી જ બુલી જશે.

કાદર ને. એમ. મેનરિસા બોલ્યા કે "મીઠી મેહતાએ જે સંપૂર્ણ
અને કાબેલ નિબંધ વાંચ્યો તે માટે આપણે તેમના બારે આભારમાં છેએ
અને આથા છેકે આ આસોસીએશનના ખીજ સભાસદોની એજ પ્રમાણે
અને એવાજ નિબંધ વાંચનાં મીઠી મેહતાનો લખણ પદકશે. આ દેશના
બહાને અર્થે કેળવણી એ એક અતી અગત્યની બાબતછે તે હમણા આપણે
સાંભળ્યું, તેમ ધીરજથી તપાસીઆથી તે ઘણી ઉપોગી અને આનક આપનારી
લાગશે. હું મીઠી મેહતાનો ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત કરું છું."

મીઠી એમ. જી. રાનાડે બોલ્યા કે "માહારી પેહલાં પોલનાર મૂહર્યે આ-
પણા સેક્રેટરીના જે ઉપકાર માનવોછે તેને હું અતઃકરણથી ટેકો આપું છું.
જે નિબંધ હમણા વાંચવામાં આવ્યો તે મધિ એક જ આમીએછે જેથી તેની
કિમ્મત ઘણે દરજ્જે એાછી યાવછે, તે જો ન હોતતો હું પુરેપુરો ખુશી યાત.
૧૮૫૪ નો મોટો દસ્તાવેજ હડનારા "કારદ આવ ડાએરકટર" વીચ પોલ-
તાં તેઓ તરફ માનપૂર્વક ચખ્દો વાપડવાની આપણી ફરજછે પણ તે આજના
નિબંધમાં ન મળવાથી હું ખરેખાર દલગીરહું. ઇંગ્લેન્ડની રીતબાંત ઉપર
ખાલ્લાં અને તેઓના કરેલા કાયદાકારક હડયો તેઓ અમમમાં લાવતાં પછાત
પડછે તે વીચ કેહતાં મીઠી મેહતાએ તેઓને માંધે યાદ દીધા કરવાછે પણ તે આ-
પણા જેવા સોકો જેઓને ઇંગ્લેન્ડ આમીએ ઉપર ઇનચાર્જ કરવા બેસવા કરતાં
પોતાને ઘણા લાંબા જીવુંછે તેઓ તરફથી આ દીધા દીધ લાગતા નથી. હિંદુ-

સ્તાનની હા નની હા નતને માફ આવતી કેળવણી આપવાની રીતિ સો રી કાલ
 ડનાને ઉપના રમતાવેજ ધડનારાઓએ જે ઉમદા નિયમ કાઢાડયોએ તેમા તેઓ
 ખુદ્યા હોય હેવુ મહને કનમિત્ત પણ ગગતાર નથી રાજ તરફથી મળવી
 કેળવણીના મતમા આ દસ્તાનેજે જણુ ગોઠા ફરફાર કયાએ તેણે
 અમરી કેળવણી આગુ ચલાવનારી મુખ્ય કાઢાડી નાખીએ અને તેને ખલે
 ગહેર કેળવણીનુ એક આગુ કાઢાડી તેહને માથે એક નોખમદાર અમનદાર
 નેમયોએ ખીજુ ઉચા વગની કેળવણીના દેશમા પ્રચાર કરવા માટે તેઓએ
 ધુનીવરસીગીએ સ્થાપીએ અને પરીક્ષાએ લઈને ઉચા વર્ગમા મહડવાની મ
 રસાઈનો વધારો કરયોએ અને ત્રીજુ આપણે "ગ્રાટ ઇન એડ" ના નિયમ
 ઉપર આવ્યે ઉએ જે બાને આજ રાત્રે વાદવિવાદ ચાલ્યોએ આ નિયમ
 શુ કરી શકેએ તે ખરાખર નો જાને હજુ પુરેપુરો વખત મળ્યો નથી તેટલામાજ
 તે જુન બેરેસાએ અને નિરુજ યયોએ એમ આપણાથી કેમ કેહવાઈ શકાય
 આ નિયમ રચવાને હજુ પાંચ વર્ષ થયા નથી અને તેના વખતમા ઘણીક
 નિશાજોએ મરકારથી અપાતા આ નાણાનો લાભ પોતાના કામના પ્રમાણુ પ્ર
 માણે લીધોએ પણ આ વાતમા એટલુ યાદ રાખયુ કે કોઈખી નીશાજોને
 પછી પાદરીઓની કે માધારણુ તેઓના કામકાજના પરીણામ ઉપર ધવાન
 આપ્યા વગર કાઈ નાણાની મોટી રકમતો આપવામા આવતોજ નથી એમ
 નો હતો તો પાદરીઓની સ્કુલોને મદદ આપવામા હુ વાધો લેત, પણ તેમ
 નથી ફરક સ્કુલ નેરો વધારો કરેએ તે પ્રમાણુ તેઓને પોતાની મજે
 આપોઆપ શોધ્ય મદદ મળુથી પ્રમાણુ મળતી જાયએ વળી મને જણાવયુ
 નોખએકે મીયનરીઓની સ્કુલોને મદદ આપવાની માને અખત ખેલિમા ખા
 લતા અને તેઓને મદદ લેવાને શુ હકેએ તે યીધે પુછતા મીઠ મેહતાએ હેવો
 અભિપ્રાય બતાવ્યોએ કે અને હાજર રોલાઓમાથી કોઈ તેહને એકમળતો થતો
 ન હશે હેવુ હુ ધારણુ આપણી પ્રજાને ઉચી અને હની જાતની કેળવણી
 આપવાને નો મીયનરીઓ માથે સે તો તેઓને નાણાની મદદ કા ન મળવી
 નોખએ તે હુ સમજી શકતો નથી નો કાઈખી વાક હોયતો 'ગ્રાટ ઇન એડ' મા
 લેકોનુ નાણુ ઉકાચી દેવામા નથી પણ તે ઘણુ ઘોડુ આપ્યામા હશે મહને
 કેટલીક ખાનગી નિશાજોની અખરએ જેઓએ ચરકારી મોટી નિશાજો કરતા
 બમણા ડોકારાઓ 'મેટરીક્યુલેશન' મા પચાર કયાએ પણ તેઓ મજબુત
 પાયાની નિશાજો નથી પણ નહાને માટે ખાનગી ગૃહસ્થોએ ઉભી કરીએ અને
 તેથી તેઓ 'ગ્રાટ ઇન એડ' જેળવજા વાલી સ્કુલોની યોગમા આવતી નથી
 હેવુ બાહાનુ કાઢાડી તેઓને ઉપલી મદદ આપવામા આવી નથી વખત જતો
 કેળવણીના ગુણુ વધારે જણાયાથી ખાનગી ખાતાઓ ઉભા થશે અને ત્યારે
 'ગ્રાટ ઇન એડ' ની ખરી કિમ્મત પોચાયે એટલા માટે એ નિયમ ઉપર

વિચાર આપવાનો હજી વખત આપ્યો નથી. જ્યાં સુધી કામ ચાલુ છે ત્યાં સુધી આ રીતિ ફતેહ પામી છે. મરકાર પેતે એવાલુ નેજાં કરી શકે તે કરતાં બીજાઓની મદદ સાથે વધારે કરી શકે એવો કેળવણી ત્યારે તે વાત આ દેશમાં કેમ ન લાગુ પડી શકે. થોડાક વર્ષે થયાં કેળવણી ખાતાં બીજે એક આતાનો કર નાખ્યાથી કેળવણી ખાતું સેફ્ટ જો ઉપર આવ્યું છે. આ કર બીજે માહારા વિચાર જીવદાન છે પણ હું અત્રે જણાવું કે એ કર તેઓને પોતાને જ શીખવવા માટે છે. મરકાર તરફથી મગજી ઉપજમાંથી બેથી ત્રણ ટકા કેળવણી માટે મળતા જોવાને આપણે ખુશી થઈશું પણ હજારો અડધ-છોને બીજે સરકારથી તેમ થઈ શકતું નથી. ત્યારે તેઓ તરફથી ને થોડું ધણું મળે છે તે લોકો તરફથી મળતાં નાણા સાથે બેથી નાખી તેના ઉપયોગ કરશે જોઈએ. માટે ને એક આતાનો કર છે તે જો કે આપખજીનો નથી તેઓ આપણા બધાને અર્થે તે ઉપર મોટી આશા બાંધી જોઈએ છે, ખરી વાત છે કે 'થોડકા સેડ' મરકારના હાથમાં નામગીરી પણ ખરી વહીવટ તેહનો કેળવણી ખાતાંના અમલદારો ચલાવે છે. એ આમી વખત જતે સુધરશે. આ કામને માટે ને કુરસત અને ચચવાઈ જોઈએ છે તે હાન કોઈ વર્ગમાં ન હોવાથી આપણે સરકાર ઉપર વિસ્વાસ રાખી બેશી રહેવું જોઈએ છે. મગજી જોતા હું કહું કે 'ગ્રાંટ ઇન એડ' ની રીતિએ નિશ્કળ થાઈ આપણને નાશીપાશ કરવા કરતાં ફતેહમદ ઉતરી છે અને બીજા ૨૦ વર્ષમાં અનીયણી ઉપયોગી થાઈ પડશે હેવી મારી ખાતી છે. ઉપથી જે કહેવી વાતો બાજી રાખીને મીંઝ મેહતાનો ઉપકાર માનવાની ને દરખાસ્ત થાઈ હતી તેહને હું ખુશીથી પુછી આપું છું.

મીંઝ બાજી મગેશ વાગજે—આજના નિપજ ઉપર જોવાતા માહારા મીંઝ મીંઝ રાનારોએ જણાવ્યું કે ૧૮૫૪ ના મોહરા દસ્તાવેજ ઉપર ટીકા કરતાં મીંઝ મેહતાએ કોઈ આવ જાએરકટરો તરફ પુરતુ માનપુર્વક લખ્યું નથી પણ તે હું જીન સમજી છું. આ મોહરા દસ્તાવેજ કયરી કાહાડવાનું ધણું માહાબારત હતું ખરી અને તેથી જાએરકટરોને મોટું માન થયે છે. પણ તે દસ્તાવેજ મા-રેજી. યો. ડી. ક્ર. મિ. સ. ડ. મિ. એ. મ. મ. નથી થતા. જેવું કેહવામાં આવ્યું. તોજાઈ નથી. અને તેમજ મીંઝ મેહતાએ કર્યું છે. તેમાં અનિતા 'ગ્રાંટ ઇન એડ' માં તેહને વાધો લાગે છે અને તે દસ્તાવેજ ઉપર ટીકા કરતાં તેણે પોતાના વિચારો આપ્યા છે. તેના વિચાર પ્રમાણે તે રીતિ અત્રેના લોકોની હાલની સ્થિતિને લાયક નથી. તેટલા માટે શું આપણે તેહનો વાંક કાહાડવો ? ના—એવો જણીતું છે કે આપણા મુવદેરીઓ કેળવણીની ખરી ખુખી પીછા-છવામાં હજી પગાત છે અને તેની અચલ જાણતા નથી. તેઓ પોતાના ખાજીને કોઈ કેળવવાને માટે નિયાજોમાં મોકલતા નથી પણ તેમ ન કરેતા

સરકારી ચાકરીમાં જવાય નહીં. આપણા સ્વદેશીઓ વીનાશ કરવા પછવાડે હમરો રીઆ આરએએ પણ નિશાળની બે ત્રણ રીઆની શી ભગતા તેઓ આરબડે. દાખના તરીકે યોડાક વખત ઉપર એક નિશાળો એન્જીનસ્ટન કોલેજમાં મુકત દાખન થવા માટે ગરીબાઇની સરકારીક લેના આઓ અને એક માસ અગાઉજ તે રીઆ ૫૦૦૦) આરમીને પરણ્યો હતો. આ વાતો જ્યારે આપણે જાણીએ છેએ ત્યારે શુ આપણે કહી શકશુ કે “ગ્રાટ ઇન એડ” અહીંયા માફક આવતીએ કેળવણીતો જોઇએ અને લોકો તેની કદર ન બુજેતો પછી કાર્કની આરએ સરકારે તે કામ માથે લેવુ જોઇએ, અને જો લોકો ઉભા થશે તો હમે મદદ કરીશુ એમ કહી બેસી રહેવુ ન જોઇએ અને હુ જો બુનતો ન હોવિતો “ગ્રાટ ઇન એડ” ની મતનબ એજએ. આ નિયમ સ્થાપ્યા પછી નાહાની નિશાળો ઘણી મુધરીએ અને આગવી મ બાને ડોકાણે જાહેર કેળવણી આગુ ઠીક સ્થાપ્યામાં આપણે એ હુ કણુવ ક રૂકુ. પણ તેથી શુ આપણા હાથમાં અમરી ચવાડી ધરમશાનાઓને બલે નિયાતોને મરે કુમારે ઉમારતો આરીક. મુખ્ય ઉપરજ ધ્યાન પોઝોઆરથે તો “ગ્રાટ ઇન એડ” કેટલી નરી નિશાળો, કોલેજો ઉભી કરીએ. મીથનરીની નિશાળો કાર્ક મતનબથી ઉભી થવામાં આવેએ અને તેહને આ રીતિ સાથ કાર્ક લાગર્નુ વગગુ નથી, અને જો “ગ્રાટ ઇન એડ” કાહાડી નાખવામાં આવે તોખી તેઓ કાર્ક બધ પડી જવાની નથી હમી માહારી આગીએ. વળી આનગી ગુહરથો જોએએ સ્કુલો ઉધાડી અને જોએ મેટરીકુલેશન મથે ઉમેદવારી શાકનેએ તેઓને આ મદદ આપવામાં આવતી નથી અને તેઓના ખાતાઓ પાયા વગગનાએ હેવુ કેહવામાં આવેએ. હાલની રીતિ પ્રમાણેતો સરકાર લોકોને કેહેએ કે તમાગ ગામમાં જો નિશાળ જોઇતી હોયતો તમેજ ઉધાડો અને જો વર્થને છેડ નિશાળ્યાઓ એક ચોકથ હદ ઉપર આવશેતો હમો તમને ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ ની મદદ આપીશુ. હાલની હાનવ પ્રમાણેતો હાથમાં નાકુ લઇ સ્કુન ઉધાવના માટે લોક દોડી આવે એ ન બનવા જેવુ છે. હાન આ પછુને જરૂર કરી ચારી સ્કુલો માટે ઇમારતો અને મારા રીક્ષો જોઇએએ. અને તે સરકારે પુરા પાડવા જોઇએએ અને ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ વગગ જોમ સરકાર તે ઉતાવળે કરશે તેમ આપણા લાભમાં સારકે.

મીંડ કાકરદાસ આતમારાએ અભિપ્રાય આપ્યો કે ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ ની રીતિ ચારી હતી. અને હિંદુસ્તાનમાં કેળવણી વધારવાના કામે ઘણો વધારો કર્યો હતો. ‘લોકલ સેસ’ પણ મારી હાલતમાં આનવી હતી અને તેના વિચાર પ્રમાણે ર્ધાદનુ કાર્ક કરણુ ન હતુ.

મીંડ રામકૃષ્ણભાઈ બડારકરે મન આપ્યું કે ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ માં ચોકક વખાણવા લાયક છે. તેમજ ધીકારવા લાયક છે અને મીંડ રાનાડેના કેહવા

પ્રમાણે 'લોકલ સેમ' અને 'ગ્રાંટ ઇન એડ' ને સું લાગેલ પલગેલ તે તે સ-
મજી શકતો નથી. અને તે કેળવણીને માટે પાધરે જમીન ઉપર કરેલે છેવું
મીં બેઠાએ કહ્યું તેને તે એકમળતો યતો હતો.

મીં નારાયણ માહાવેળી યોગક ટીકા કર્યા હતા, ત્યાર બાદ મીં મે-
હતા બોલ્યા કે:—

“ વખત ઘણો મોડો થયા આપોછે તેથી હું લખી ઉત્તર આપવાની
તજવીજ કરતો નથી. ૧૯૫૪ ના મેહિરા દસ્તાવેજને મેં પુરો સનગ્રહ ન
આપ્યો હોયો માહારા મીં મીં રાનાડે માહારા ઉપર દાવ મુકેલે, પણ તેમ
કરવાને બદલે મેં તે દસ્તાવેજની ઘણી વખાણ કરીછે અને મેં જે વાક કહા-
ડયો તે તે દસ્તાવેજ અમલમાં આણવાની રીતિ વીધે હતો. વળી મીં
રાનાડે માહારા નિબંધની મતલબ મુક્યાછે, આ મેહિરા દસ્તાવેજ બીજી
વધારે મારી અને મક્કમ રીતિએ અમલમાં આણવાને ડાખેરકરેને કાંઈ
બીજી મુકિત મુજ પડી શકે કે નહી તેનો ઉતર આપવાની મેં તજવીજ કરી
હતી. ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ થી થોડું ઘણું યાદ રહ્યુંછે તે મેં ના પાડ્યું નથી.
પણ તેથી મેહિરા અરજ વગર વધારે યાદ ન શકતો? પુરોપના અંડની કે
જવણી કારબારમાંથી મેં થોડાક લખાણ ઠાંક્યાછે તે બાબે મીં રાનાડે વાધો
લેવછે, જેમ ડાખેરકરેએ કર્યું તેમ એકનો એકજ લખણો હાંડેને
પકડી રેલવા કરતાં ઘણીક જુદી જુદી રીતિએને મેળવી જોવામાં થું કામદો
નથી? આમ કરવાથી આપણે મૂળ તત્વ ઉપર આપ્યે હોએ અને તેમાંથી
આપણને કામ પડતું સીધી કહાડી શકે હોએ. મીચનરી સ્કુલોને મદદ આ-
પવા માટે મીં રાનાડેએ જે ટીકા કર્યા તે માટે એટલુંજ હું કહુંકું કે મારે
નિબંધ બરાબર સાંભળી પાળી ટીકા કરવા હોતો કીક પડતો. જ્યાંસુધી “ગ્રાંટ
ઇન એડ” ની રીતિએ ત્યાંસુધી મીચનરી સ્કુલોમાં અપાતી સાધારણ કેળવ-
ણીને માટે તેઓને મદદ આપવી વાજબીછે. પણ એંતો એમ કહ્યું હવું
કે કદાપિ જે “ગ્રાંટ ઇન એડ” નીકલી જઈ તેને બદલે પાધરી મરકારની ચત્તા
તજેજ કેળવણીઆતું ચાલેતો તેમ થવાથી પાધરીએને મદદ ન મળશે હોવી ત-
કરાર હોવી. ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ બધું પડતી અટકાવવાને મીચનરીએને કાંઈ
હકછે? મેં તે વાતની ના પાડી હતી અને તેથી કાંઈ તેઓને હાલ મલતી
મદદને લાગતું વતનગતું નથી. દુકમાં હું આજ રાખુંકું કે વધારે આ નિ-
બંધ છપાઈ બહિર પડશે ત્યારે તે સંભાળથી વાંચાથી હાલની તકરારમાં
જ્યાં મુઝવણ પડી શકે તેનો ખુલાસો યશે.”

‘સળાપનીનો ઉપકાર માનતાં મીં ઉપડજનન બોલ્યા કે “અરકારે કહી
રીતિ કેળવણી માટે પકડવી તે ઉપર તકરાર કર્યા અગાઉ મરકારની તેમાં થું
ફરજછે તે જોવી જોઈએ. યાદ રાખવું જોઈએ કે લોકો પાસેથી ઉપ-

ડાવેલું નાણું ખરચતાં મરકાર ફક્ત લોકોના તરફથી દાખલ વર્તે છે. અને લોકોના લાભને અનુકૂળ પડતી રીતે નાણું આપે છે. ઉંચી કેળવણીમાં નાણું કેટલું કઢાવવું અને કેમ કરવું તે વીષે લોકોમાં મત ફેર છે પણ લોકોના મોટા ભાગને માટે આધારણ કેળવણી તો મરકારેજ આપતી જોઈએ તેમાં શક નહીં અને મોટો ખર્ચ એ મોટાજ કરવો જોઈએ. લોકોની તંદરસ્તી જાળવવા માટે મરકાર ઉપાય લેય છે તેમજ તેમણી મનગી નિરાશતા જાળવવા માટે લેવા જોઈએ કે જેથી લોકો શરીરે તેમજ મગજે નિરાશી રહી વફાદાર રહેવા યાદી મોકે. હવે આપણા ધંધાકામાં જે હવેથી કેળવણી આપવામાં આવે છે તે આ મતનુજ પાઠ પાડે હોય છે. “લોકન સેમ ફંડ” માંથી ધરે વાધવાને નાણું આપવામાં આવે છે અને પરીણામે જાણીને તે પ્રમાણે મદદ કરવાથી મીક્ષિકોને ઉનટ થાય છે. વળી આજના જેવા નિબંધની વેનાએ શ્રેષ્ઠ વિનાયકરાવ મળાપતીની ખુરશી ઉપર ખીરાજ્યા છે તેથી હું ‘સુશી છું’ કારણ એવણુ વગવાળા અને માતખર ગૃહસ્થો માહેના છે અને કેળવણીખાતામાં નાણાની તેમજ ખીજી મદદ કરી શકે હેવા છે.”

આ દરખાસ્તને મીઠ મેહતાએ પ્રુટી આપી અને જણાવ્યું કે મીઠ વિનાયકરાવ ધણી અડચણ ખમીને અને આવા હતા. મધજાઓ તેમાં એક મતથી મામેલ થયા અને મળા વીસર્જન યાદી.

તા. ૮ મી માર્ચ ૧૮૭૦ અને સુકતાર મળેલી મુબા.

અલ્ફ્રેડ એસ કોટ્ટર ઉવીલ્સન ઈસકવાયર—અધ્યક્ષ.

નિચે લખેલો નિબંધ ઉવીલ્સન ટેલર ઈસકવાયર

એએએ વાચ્યો હતો

વિષય—હિંદુસ્તાનથી વેલાત અપીલ કરનારાઓને ઈનસાફ
મલવામાં થતી ધીલ, તેહના કારણે, પરીણમે,
અને બનતો ઉપાય.

આજે નિબંધ વાચવા માટે જે બાબદ મે સુમી કાઢીએ તે આગળની
બીજી બાબદોના જેવા મીઠાશ આપશે નહીં હોવા હું ભય રાખું છું તે છતાંબી
આ બાબદ હિંદુસ્તાનના હબ્બરો લોકોના મુખ અને બના શાયર બધ રાખેલે,
અને આપણી સખામાં સાબનવા વેચાયે કાલુ કે ભાસુરી એ બધાંથી,
હું કમ્પન કરવામાં આવેલે અને તેના ઉપાય જોડે સોહના નથી તોએ તે કાલ
હથકાળી કેહવાય નહીં ત્યાસુરી એ બાબદ હેરી કે સરકારના કાલુ ઉપર
ખીને નાખવા વગર તે ઉપર ધ્યાન લાગવાનું નથી. આ બાબદ ઉપર ખીન
બી તકારારો આનવી હતી તે ઉપર હવે બહાર ધ્યાન આવવા લાગ્યું છે થોડા
વખત આગઉ છેના જુન અથવા જુનાઈમાં ધારાના એક પ કાવના બીમાયતી
મીંડ ફોરસીયે 'ટ્રાઈમસ' પત્ર ઉપર નીચે પ્રમાણે કાગજ નખ્યો હતો.

શાહેબ—શ્રીમી કોન્સીનનરી જુડીશીઅન કમીશી આગળ જે હિંદુસ્તાનથી
અપીલો આવેલે તે ઉપર તમારે ધ્યાન ખેંચવા માગ્યું આપણા તાબા તજેનો
૧૦ કોડ રૂંદી સિકોના બની શાય અને શ્રીમી રાજ્યના અઠતા માન શાય
આ બાબદ સખધ ધરાવેલે, કુકત કનકતા અને આગરાથીજ ૧૮૬૬ ના
બનેવારીની મહઆતથી ૩૬ અરીના કાગજઆએ કોન્સીન હારીસમાં આ
વી પેહિઆએ આગઉને વર્ષે એજ કેકાણુએ ઉપરથી ૪૦ આપ્યા હતા
એતો મારીપો જણાવ્યું કે હિંદુસ્તાનની કોર્સની એક અરીન જેનાવ માટે
તોધ્યા પહે તે આગ પાસ વર્ષે અને આવી પુગેલે તેનું કારણ કે તેના બરાબર
અને જડપમાં તરજુમાં કરનારાઓની તાણુએ ત્યારે જો સરામરી બગાન
ની ૫૦ થી ૬૦ અરીસો ગણ્યે તો વચે નીકની જતા પાસ વર્ષમાં કુકત બ
ગાલથીજ મગળી મહી ૨૫૦ થી ૩૦૦ અરીસો અને આવવા માટે તેવાગ થવી
જોઈએ હવે જુડીશીઅન કમીશીએ શુ કર્યું તે ઉપર ધ્યાન પુગાડયેતો માનમ
પડ્યું કે ૧૮૬૬ ના રૂંદીએથી માસખ સાબનવા માટે કાલુડેરી ૩૬ અરીસો
મા ૨૨ તો ગયા નવે મખર માસની ગાકી રહેની હતી, અને તે મહિની
જેવો ૧૮૭૦ મા સાબનવા માટે રહેની હતી આવા વર્ષની ટીપમાં ગાઈ

બેઠકની ૧૭ અસી બાકીએ અને નની ૩૯ છે જેથી મુગળી મળી ૫૪ અસી બહાર છે. અવખનાં આ મુગળીતો પુરી થાઈ શકનાર નથી અને આવતા નવેમ્બર સુધી થોડીક રાખવામાં આવશે. આ કારણે કાઈ મંતો-પકાક નથી, પણ તેનો કપડો કાંઈ જુડીશીઅમ કમીડીને માથે નથી, અને તેની તારીફ કરવાની ની કાંઈ અગત્ય નથી. તેમાં ઘણું જડપથી કામ થાય છે પણ મુકદમાઓ ઘણા નીરેથી માળજવામા આવે છે અને તે ઉપર મુકાદા ઘણા બાકી થાય છે, પણ આ કોઈ કાંઈ જાણુકની નથી, તે વર્ષમા વણવા મેળે છે. હિંદુસ્તાનની અસીલો તેમજ ખીત્ત મંસ્થાનોની અને દરીઆવરથી કોઈની અને ધરમખાતાની અદાવતોની અસીનખી તેઓને માળજની પડે છે અને તેઓ ઉપર કામના ચોડા ચઢે છે એવો ના કેહવાઈ શકવાનું જ નથી. વગર મુચારે કામ કરતા ઉદ્યોગી અને પડીત અસીકારીઓની મેહનત છતાં, હાનની હાનતમા આથી વધારે કામ ઉપરી કોઈ કરી શકે જ નહીં, અગાઉ હિંદુસ્તાનથી એટલી બચીતો અસીલો આવતી કે એક ધારે પસાર કરવાની જરૂર પડી હતી જેની હજી અસીન કરનાર અને મામાવાળા તરફથી આડતીઆઓ ડોડવાને ઈસ્ટ ઇસ્ટા કંપનીને ફરજ નાખી હતી. તે વેલાએ મોં હું મુકતો ન હોઉં તો ૪૦૦ અસીલો ચડી નહીં હતી. તે ધારે પછવાડેથી કાઢી નાખ્યો હતો પણ તેથી કાંઈ ખરી અડચણ મડી નહીં પણ હાલ જડપ થાઈ શકતી નથી, અને ઈનસાફમા વીચ થકાથી આડતીઆઓ અને અસીન કરનારાઓ બન્નેના ઘન મુડી જાય છે. હિંદુસ્તાનથી વેલાત અસીન માફખથી તે મુમુદ્રની મુપાદી ઉપર કોઈ ઘણા પાછી મેજવવાની આશાએ રોડી તરતી નાખવા ને વુઝે. ઐરશ્ચિત્ત નેવા મોહટા અને ધનવવાન ગાજ્યમા આણુ આણુ ન જોઈએ. પણ આશાએ કે આ દુક દીકાથી લાગતા વખગતાઓને માંપતા ઉપાયો કરવાનું મુત્ત પડશે.

ઉપલો પત્ર પરગટ થયાથી સતાવાલાઓ ઉપર શું અસર થાઈ તે કેહવાઈ શકાતુ નથી, પણ કાંઈ સુખસુખ પુજ્યરજ આવી હતી ખરી. અને ચોડાએકે જ પછી મર આરબજ વીગશીદ ને હિંદુસ્તાનના હોતેચ્છુ છે તેણે આમની મુભામાં સવાન કર્યો હતો કે ત્યાંથી અત્રે અસીલો રવાના કરવાને મુવન પડવા માટે શુ બંદોબસ્ત કરવા ધાર્યો છે. અવખવા આ બીનતો ખુદ હિંદુસ્તાનમા જ થતી હતી અને આપણા નિમધ માથે તેને કાંઈ પાધરું લાગતુ વખગતું નથી. એ બાબદ ઉપર વધારે જોડતેજો કરવા વગર પક્ષ કેહવાઈ શકાતું નથી કે આ ધીન થાય છે તેમા હિંદુસ્તાનની કેટલી કસુર છે. મધરાજ અને મુબઈની માહારી પાસે બીગતો નથી. મુબઈમા ધારાનુ કામ ચોડું ચાલે છે યો નીજ ઈનાકા કરતા હલકી કીસમનુ ચાલે છે કારણ કે ત્યાંથી ધિરી કોનસીપમાં ઘણા જ ચોડા મુકદમાઓ આવે છે. મધરાજથી પણ મુકદમાઓ ચોડા આવે છે

અને તે ઇલાકાના એક વર્તમાન પદમાની હમલાન મે એક રૂદે વાચ્યો, જ્યાં મીં કારસીકની કૃષીદને ઘણા યુસ્થાથી એકી જલસીકે. પાત્રી બ માન રહ્યું. ત્યાંથી જે મુકદમાઓના દગના અરિતે તે ઉપરથી તે માલ અને મુખ્ય તુકાની માનમ પડેકે.

પબ્લ, લખન અને લાલખુલુના પ્રાતે જે બ માનમાલકે તેમાંથી હાલતો પેડી અરીત આવેકે. પણ આપણી કોર્મની મ માનથી અને આ પછા કાયદાઓની જડપથી એ અસિધાની વધતી જલે. ન તાને મોટે મુ તો ત્યાંની હાઈકોર્ટમાં થતા કામની જડમ વીધે મહેને પોતાને કાર્ડિયા નિ આર નથી અને વીલાયતની મરકા તરખી લગાઈ કપકો મનવે કામ વગર જડપથી ચલે ખર. પણ મદને ખખર મનના મુખ્ય જે અરી ટીન થાયકે અને જેમ થવાનું મુલન કારણ નથી તે આપણા દેવમ કે દિલ્લતાનમા તર જુમો કપાનું અને કાપવાનું કામ થાયકે અને હેવા જલગ પોધાઓ એની વારે કપાના તેથી ર મતે ટીન થાઈ શકે તરખુમા કપાનું કામ દમેલ ક મતો ઉપજનનારકે અને મુખ્ય કરી ખગલ અહીંથી એલ લગામતા કાગળે ઉપર લખેના હીમાનો, માલિઓ, અને આચરીઆનો તરખુમા કપો ઘણેજ આરકે અને બગ ા થુલ કરવાને કેવો વખત તમે એ ચોકલકેલુ મુરકેકેકે.

વરી દિલ્લતાનમા મુકદમાઓ મનાવનારઓ પોતે અથત તેમણા આ હીઆઓ અને વડીલો જડપમા મુકદમાઓનું કામજાન મનાવનાને હડમાની કોર્ટોમા હાજર રહેકે અને જે વિત જ લાગેતો તેઓની કૃષીક ઉપર દાદ લાગેકે.

એના મોટે એ બામદ ઉપર મુ હાન મોલખર માગેના નથી પણ માહાગ નિમદમા જલુવેની થાત નોઈરિ હડમા એસોસીએશન, સેમેટરી આલ મોટ ના ધાન ઉપર લાવવાનું માથે લેયતો મુકદમાઓ મોકરનામા દિલ્લતાનની કો ટોએ જડપ મખરી હેવા દોડમ બાહા પાડવાને મુખતા કરતી. પણ ખરી બા માનના મુકદમા મનાવનારઓની મુખ્ય કૃષીક એકે કે દિલ્લતાનમા ચોકા તર મગના કમલ બજાવવાને હડમાડમા મોડલુ કેવળ અમુલુકે, અને તે બામદ ઉપર હુ આસોસીએશનનું ધાન ખેંચના મામુલુ.

આ આસોસીએશનના મગળા અરીતરીઓને ખખર હરે કે દિલ્લતાનથી અને મરથાનોથી આવતી અસિધાની હેલરી કોર્ એ રાણી મોહેબની મીરી કોન્સીકકે આ કોર્ટમા મેલનાર દરેક જલજાની કામે થત ઉપર મોનવાની કાઈ અગત્ય નથી કાગલુ કે તે મુલુકે અને જે મુલુકને, ખારીર, સોની સીટ અથવા આગીઆને તેઓ નાચ કામ મડ્યુકે. તેઓ આ કોર્ટના કામ મજબી નતોપ બતાવેકે અને જે વીરજળ અને મમાની તેમણી તકરારો મામુલીકે તે નોટે તેમણા ઉપર માનવેકે પણ મ કા બાગે આ મોટ વ

મ્યાપેલી કોર્ટ વર્ષમાં યોગ્ય દાદાડા બેઠેલે, અને તેમાંથી વળી એક ન્યાયીશ ઝેરદાજર રેદારથી અનત પડેલે અને એમ દિગ્ગજતાનમાં પડી રહેલા પછી અને હંગાડામાં ૨૧૬૫૫ પછી ઘણાક તૈયાર મુકદ્દમાઓ આ બેઠકથી પેલી બેઠક સુધી મુતતરી આપડે અને તેનું મુખ્ય કારણ એકે તેને માટે કેડેની કોર્ટ પુતી નથી અને તે પછી આગમ એ નીકળેડે એક અગત્યની ફજ પડતી નાખનામાં આનેડે ઇનિમાક બગાળર ચતો નથી, અણુતલુપણે મોટી ઇલ મણી આલમની હિદુરતાનની પ્રતને થાયડે.

પેટલી પે ૧૧૧૧ દુભા ટાકી જતાઆ પહે ત્રીજી બાબદ ઉપર હુ આ લુલુ તે એ આ પગ િનો અગ્રાવ શુ? મ અગાજત જણાવેલુડે કે દરેક ન્યાયીનગી કાનેલ્યન અને આખર ઉપર ટીકા થાઈ શકશેજ નહી પણ ને કારણ માટે આ કોર્ટ આપનામાં આવીડે તે કામને તે લાવકેડે નહી તે શક જરેલુડે.

મ કારણ બા રોના કાવદાઓ જેમાં હાંદઓના અથવા મહમદીઆનોના ધારા બિનાયના ન હાથ અથવા હાંદુઓની કાઈ જગીતી રમમ બિનાયલી ન પોષતો તેવા મુકદ્દમ મુકવવાને આ કોર્ટ રૂરેપુરી નાવકેડે અને હાંદુજી મોટી કોર્ટોના નામાડીત વાવરીયો ત્યા આની બેથવાથી તેમાં બેથક મરતબાનેાવ ધારે થાયડે પણ નહી આ િ શક જરેલુડે કે ને મુકદ્દમાઓ અગત્યના હોય અને તેમાં પુવ તરતના કાવતઓના શક જરેના વાવાઓ હોયતો પછી ત્યા બેથના ન્યાયવ શુ કાઈ ઘણુ આનજ નથી પણ આ વાત ઉપર પેહતા લક્ષ આપવા ગતા નહી 'જુડીશીઅપ કમીટી' થાય તે વેતાએ આપલુ વગરે થોમ્પડે હાવ તરતતો આ ઇનસાફમાં ધીન પડયાથી ને પોશરે અને ઇલ થાયડે તતા તરત વેળા ઉપાવ કરવાને એક જથુક પગદાર જલુ અથવા પામ ન્યાયીશીની કોર્ટ સથાપની, આ માહેના મોગ બાગને હિદુ અથવા મદમદીઆન કાવત આનડવા જોઇએ અને જો બનેતો હિદુરતાનથી ત્યાની રીતબાત થી, લોમીથી, અને ધારાથી જાતે વાકેક જોઇએ આ મધજ બકોલ પોતામાં રા મીન પછી પોતાની શક્તિ અને અનૂભવથી પોતાની હજુર આવવા મુકદ્દમાઓ મુકવવા

આરીકો જો વર્ષમાં અતારનવાર છ માસ બેથે તો જેવા મુકદ્દમા સાબનવા માટે તૈયાર થાય તેમાં મુકી જાય અને વિતાવમાં એમ જગપ કામ ચત્રાથી દિગ્ગજતાનમાં પણ મોટોને, આડલીઆઓને તથા કુતોને જગપ કરવી પડે આગી શર્મીદગીનુ મૂળ જગુ રેહ અને ઘણા નાશ અને નીતિના જમા ડોલો અગ્રાવ થાય આવીકોર્ટ અચો માટે સામાન તૈયારડે અને પડી પ્રીવિ કો સીનમાં ઘણાક જણીવા ધાગના હીમાયતીઓડે તેઓને એકમનીથી ગા જગપઓ ગાગી જોએ આ દિગ્ગજતાનથી ઘણાક હાઈ કોર્ટ ૧૧

બેન અને અનુભવ વાળા ન્યાયવીરો અને પાશ વારેપાશીએ કરે છે તેઓથી ખાતરી પડેલી જગ્યાઓ પુરવી જોઈએ.

માહારે જણાવવું જોઈએ કે થોડાક દાદાડા રાયા હિંદુસ્તાનના અને મં-સ્થાનોની અરીતાનું કામકાજ કરનારા કેટલાક સુખ્ય વજીનો અને આડતી-આઓએ લાર્ડ ચાન્સરને એક અગ્ર કચેરી અને તેમાં હમણા મેં દેખ-ડાલ્યુ એવીજ મનમનની સુચના કરીત્રિ. ધધા નારૂ આ અગ્ર સેવાથી વ-ખતે તે એકતરફી લાગે પણ હંતો ત્રાગ કાવદાની જનમા લખરાયના દેખી-ઓના લાભ માટે મોલુધુ.

લાજા મુકદમાઓથી થતી ખરાબી અને નાશ મેં તજરે જોયપાછે અને મારીતો ખાતરી કે ધનચાકુ કામ જતવી ચાતવાથી હિંદુસ્તાનના લોકો ઉપર એક મોટા આગ્રીવીદ રહેલા કેહવાયે. માહારે નિબંધ પુરે કરતાં હું દરખા-સ્ત કરવાની રજા લઉં છું કે સેક્રેટરી આવ મોટની હજુર આ વાત જાણ-વાને અને તેની મદદ માગવાને એક 'કન્સુલેશન' મોકલવું અથવા તેમ નહીતો આ આગ્રીવીએશનની કૌન્સિલે તે નામદાર ઉપર એક અરજી કરવી.

મર આર્થમ ઉનિવર્સિટીઝ મોલ્યા કે: મીં ટેનરનો આજો નિબંધ માળ લવાનો મને લાભ મળ્યો નહી અને ચુનાઇને માટે જોડી રહેલા મુકદમાની મખ્યા અને તે માંબતવા માટે કેટલી વીન થાયછે તે તેણે આ રીતે કે નહી તેની મને ખબર નથી. તે વ્યાકાશ્મો મહને ખબર નથી માટે આ બિદાઇ કાદાં શુ રી ચાખીએ તે હું કહી શકતો નથી. પણ તે મુકદમાઓ કરવામાં વધારે જડપ જોઇએ, એ હું કહુન કરછું. વળી દેખીઓતા મુકદમાઓ માટે અને અમે અતીલ મોકલવા માટે હાથ વીધે મીં ટેનર જે કહ્યું તેને એક તદન એકમમતો છું. ડયુક આલ આરમાઇલને અગ્ર કરવાની સુચના થાઇએ તે માટે હું કેહવા માયું છું કે ત્યારે આ નિબંધ છપાઇ તેઆર થયે ત્યારે તે મહિના આંકડા વગરે જોઈ, તે જાણદ ઉપર હું મારું મત આપીશ. મીં ટેનરે એક માડી સુચના કરીએ તેને હું સ્વીકારું છું તે એકે હાલની કોર્ટમાં હિં-દુસ્તાનના ધારાનું તત્ત્વ વધારવું, તેમાં કેટલાકે નોકરી છોડી આવેવા અને હિંદુસ્તાનમા મોટા હોદા ઉપરથી આવી હામ ઇંગલાંડમા રહેતાએ તેઓને હમેશા. હમેશ કેટલા ન્યાયવીરો બેઠે છે તેની મને ખબર નથી. મીં ટે-લર કેહુએ કે શ્રીવિ કૌન્સિલ જોઇએ એટલા દાહડા બેઠતી નથી. હું ધારછું કે વગરે દાદાડા બેઠવા માટે શ્રીવિ કૌન્સિલને પુછવું અપરીત લાગશે. મીં ટેનર એમ કેહવા માગે છે કે આ મુકદમા મુકલવા માટે પમારદાર કોર્ટ રાખવી. આ કોર્ટનો પમાર હિંદુસ્તાનમાંથી આવવો પડે અને હાલ ત્યાં નાણાનો એસ્થેતો જાઓ આવી પડયોએ કે હો વગરે અગ્ર અનેની મુકાર આ-પણ રે ની.

મીં ૭૮— ધારણ કે નામ ધામુ સેદનાઈવી મીં ચે.

મીં ૭૯— અર્થીન એ, મીં કુર્ષીના ઉપાય મીં થી ચે.

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—હિ દુસ્તાનની મેમુન તમણુ એમ્પતિ પા રાખ હાનવમીકે કે કોઈ નાણુ માગવાની સુચના લાગે મગકા પામ જવાઈ તે તામડતોગ ઉડી જવાની

મીં ૮૦—હા, તે જો પાનના પતેથી આપણુ પડેતો તેમ થાન પણુ ધારણ કે ખાનના ઉર પોત્તે ન પડે કેવી રીતે એ મમ્મ આવી મગકે

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—તોએપણુ એ ખાન ઉપર રિચાર કરેતો જો ધમે આ રીતે કૌન્સીનાની અભિનમા આપી રીત અરે આપડો ખમ્મ પાપડા દેગીએને કુખી કરેતે મીં તેમા કેમ જર્નવુ તે ઉર આપણુને પાન આપવાની અગત્યે

મીં ૮૧—રાગ ખાનને લગતો મગકો ફેકાર કવાનુ વાડે આ નમન મે પીકેતે પણુ માગ માગનવામા અપણુ કે ફેકાર રીતે કૌન્સી લને-૪ તે હાથ લગાડના માગતો નથી

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—અરજીને એક ખગડા તે આપ કડી આપણી આસુરીએવનની કૌન્સીના ફેરવો રોષતો તેમા ધગતા ફેકાર ધાર્ધ થે, ધારણ કે આ ખાખ લગાર મખાનથી હાથ ધરવી જોઇએ મે આક કાએ પામ્યા નથી તેથી હુ જલુતો નથી કે હિ દુસ્તાનમા અભિન નોધાયા પડે મગનાડમા માગનવામા આવે ત્યાસુ રી કેવેલો વિતળ લાગે

મીં ૮૨—મે, તણુ અપવા આ વર્ષ, પણુ વીનમે મેરો બાગ વજીતો અને આડનીઆએને લીરે, મહુ તેમ આ માટે વાર ૧ એવી ખડીતો વીન થાપકે કે મુકદમામા રાકયના મગજાએને તેમજ વીન ફરવાની રેવ પડી ગઈ. હિ દુસ્તાનનો એક પદા વાજો જો નચે કે માહારા મુકદમા આપના તો હજુ તણુ, આર વર્ષ જોઇએ, અને એમ જલુથી તે અવે નાણુ વાપતો નથી. વીન ઉપરથી વીન થાપકે. જો જલુકની કોઈ હોયતો ૧૨ મુકદમા એક વર્ષમા મુરી જલ્લ હાન તે ઉપર તણુથી આ વર્ષ લાગે.

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—જો મુકદમાએ જલવી ચમિતો ત્યાંથી કાગે છઆએ જાવરે અવે હવુ તમે ધારેડો ?

મીં ૮૩—તેમા કાક ફેર નથી

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—હિ દુસ્તાનની કોઈ ઉપર એટલા બધો દરો લાગતો નથી.

મીં ૮૪—માની વીન થાપકે, મારા તણુમાએ કનાગ મર્જના મુકદમ પડે અને તરણુમા ફરવાનુ કામ થમ્મ અપણુ અને કનાગ બેરે ઉંચે, જો ૧૧૨ે માનુમે નગાડા રોષતો કામ જવાઈ થા

અ ગાનનું હિનનકિદિ—આ નિવન જ્યારે પ્રથમ થયે, ત્યારે શુ
કરવું તે નહીં મહત્ત્વ પડયે હાનની જુદીમીઅન કમીની વચ્ચે પગારે કા
મ કરેડે એવના મારે તેઓને ઘણી કુશ મુકની જોઈએડે. જ્યાસુરી ત
મે પગાર આપો નહીં ત્યામુરી તેઓને વચારે કામ કરવાને આપણાથી કેહ
વાઈ શકાય નહીં. પણ જ્યારે તમે પગારમાર કોઈ કરો ત્યારે તતકાલ તે
જાએ વાલો હાવવામા આવશે હેનું મને લાગેડે તોએપણ આપણે અ
જુ દાન આ ઉપર આપણની અગત્યડે અને ડણક આન આરગાઈવ ઉ
પર જાકતવા વારેરી અરજીમા જો આપણે એકમત થ શુ તો પછી વાપી
હાથેન નથી આ અરજી કતેહ પામે એનું મને લાગતું નથી, પણ તોએ
આપણને તે વાત તેની આગત મુકવી જોઈએ

મીં ૩૨—આ બામ આપણ આગત ધરા મારે મીં ૨૯નરનો ઉ
પકાર માત્રો જોઈએ એ પારેખર વચી કડી કર્યાડે અને તે ચનાવા
જાએ આગત રજુ કરી તેઓનેજ હવાય સોરરાતુ સોકનામા આપણે જો
કુ કશું નથી. આ રૂપી આસોનએચનની મારફતે બાહે પાડનાથી તેને
બગામર ડેકાણે લાગુ થયે અને તેથી તેના ઉભય થવા વના રહેયે નહીં.
જે મુદ્દાથી પ્રીતિ કોન્સીનમા પચેડે તેઓને જોડે પગાર આપવામા આવતો
નથી તોની તેઓને ભારે પેન્ગન ગલેડે વળી તેઓને ઉમગનની મનામા િ
હાજર થવું પડેડે જડજર આહેયેને પોતાની મરોમા ખીગજવું પડેડે અને
તેઓ જ્યારે પ્રીતિ કોન્સીનમા આવેડે ત્યારે તેઓ કાઈ પોતાની જગા ઉ
પર આભાર નથી અને જડજર આહેયેને ભેરાયા વગર જો કોઈ મની ન
ચકેતો તેમા કાં બોટું હાડું જોઈએ. હિંદુમતાન જેવી શાહાનશાહત સાથે
અને મીં ૨૯નગા કેહવા પ્રમાણે ૧ કોડની વસ્તી સાથે અરીતની બરામત
કોઈ ન હોત અને હિંદુમતાની અરીતો સરચનોની અરીતો સાથ જેવી
નાખવામા આવે એ અત્યવળ આવેડે. આપણે એક પોગવ અરજી ઘડી
કાઢાડી તે પોલોસાડરા સાર સાથે જવામા ૬ કાઈ બોટું મમાગતો નથી
ડે હુરેચન ચનાથી તે ઉપર બગામત દાન આપવામા આવેડે કાણ કે જે
અરજી આવી માનવનામા આવશેતો તે, વચાઈ એક બાજુએ મુકાઈ તેનો
પારી લમેતો ઉતર આવશે ૬ ધારકુ કે ડેકુવરથી અરજીને ટેકા મારશે.

નજર ઇલાનું મેન—આ નિવન માનેની એક બામ ઉપર આ આસો
મીએચનમા વા વિસાઈ થયે જોઈએડે હિંદુમતાન લોકોના લાભ તર
જોતા તેવું જરુર પડેડે આ ડેરોનું બ સાચું કુશી કાઈક ઉપાયો મોરી કા
લાકોનાની તરવીજ કરના કરવા આ ડેર એક મ કાઢાડી નાખવાનોજ ઉપાય
જોઈવાર અક મુક થા મને સામા વાળાને હાથરો મેન ૨૭ ઇંગનાડ ઘમડી
તાલી મોમે બગમત કરનાની એ માતમર શુરુઆ મના ૧૧મે મા મારે

તક આપવી જોઈએ, અને મીઠા દેખના કેદવા પ્રમાણે “કંઠાના બરેલી ની-
લના ઈનસાફ કરતાં જરૂરની ગેરઈનસાફી બની.” ત્યારે શું અનેના નામીયા
-વાયરીયોને હાથે ચુકેના મુકદમાઓ કરતાં હિંદુસ્તાનની ઈલાકાઓનીજ કો-
ઈમાં ચુકેના મુકદમાઓ દેશીઓ વચારે પચાંદ ન કરશે ? આ બાબત પુરેપૂરી
ધ્યાન ઉપર લીધા વગર આસોસીએશનથી અરજીનો અરજો ધમધમકાયે ?
પણ હું કંબુત કહ્યું કે મને એ વાતની સમજ ન હોવાથી એ કામ વચારે સમ-
જનારને હું સોપુ છું.

મીઠા જે. ડી. ખેન—જેકે આ આસોસીએશનનો હું મળાચદ નથી તોએ
આ પ્રશ્નને આવવાથી હું ખુશી થયો છું, કારણ કે જે વાત ઉપર હું આજ
ધણે થકું લક્ષ આપતો હતો તેજ વાત આજે મીઠા દેશરે તમો ઉત્તરે ધરીએ.
છેલ્લો હું પંનાવ આચો તેની અમાઉ હું હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેન્ડ વચે આ-
વળવ કરતો હતો. ઇંડીમાં ત્યાં અને ગરમીના પેનાવ હું રહેતો હતો. પ્રીવિ
કોન્સીલનું ચોક્કસ કામકાજ મેં જોયું હતું, અને તેઓથી ચુકી અમીનિ પીચે
દેશીઓનું શું મતછે તે જાણવાની મેં ઇચ્છા રાખી હતી. એટલા માટે આ બા-
બત ઉપર ધૈર્યથી બોલુ છું. મારી અમાઉ જે મૂલ્યે બોલ્યા તેનો હું પ્રતિભાવ
આપુ છું અને સગળા અને બેકેના દેશીઓ તેને એકમતતા થયે રેવું ધારુ છું. નો
તેઓના વિચારનું હું જાદુ વર્ણન આપતો તેઓ મારી ખુશ ભાંજશે. જો હું સાચું
દેખાડતો તેઓ મને ટેકા આપશે. અને તે એકે દેશીઓના મનમાં જેવી
વાત આવી ગઈછે કે ઈનસાફનું મૂખ મૂખ તે આપણી મહાગણીએ અને
તેઓની આસપાસ ધણાજ ઉચી વરણના અને ધણાજ કાનેવ મૂલ્યેનો બે-
ચેંઈ અને તેઓની હાજર તેઓને અડીન કરવાનો હકછે. જે દેશી મૂલ્ય-
ર્યો સાથ મેં એ વાત કરીએ તેઓ એમ બોલ્યાછે, કે “જો તમો રાંછી સા-
હેબની કોન્સીલમાંથી અડીન કાઢાડી નાખશોતો મુકદમા અમાવનારાઓએ
છેક છેડે શું રી ઉપાય ન કર્યા એવું સમજ તેઓ નાખુશ થશે.” હું સા-
ચું બોલુ છું કે નહીં તે માટે હું દેશી મૂલ્યેનો પુછું છું. જો હું જોઈ બોલ-
તો હોડતો હિંદુસ્તાનના ધણાક અનુભવવાના મૂલ્યેનો સાથ આ બાબતે લી-
ધે વાત કરી મેં જાદુ અનુમાન કરેલું કેદવાયે. જો હું સાચું કેદતો હોડિ-
તો અડીન કોઈને મોખા અને દરજ્જો જેમ બને તેમ બાવવો જોઈએ.
હાલ આપણને જેવી જોઈએ તેવીજ કોઈએ પણ તેમાં -વાયરીયો બરાબર
આવના નથી. આ કોઈને મુશરે આપવાની વાત ઉપર હું આવું છું અને
અધિક્ષક મોહેબ, હું ધારુ છું કે મર માર્કમ ઉવિ-ગરીબ અને બીજાઓ જે-
ઓને આ ઉપર લક્ષ આપણે છે તેઓ હું તમોને જે વાત કેદવા માયુછું તે
અમાવની વિચારશે. પેહલું તો એજ કે કોઈ પણ આદમીને તે કામ કિર
તેનું કામ જમાવની ગતે નહીં ત્યાસુની તે તન રઈ કામ દરનાર નહીં. કેટલાક

ગૃહસ્થોએ આપણા દેશમાં ન્યાયથીનીની સેવા બજાવે છે. કેરુલાકોએ હિંદુ-સ્તાનમાં ન્યાયથીનીનું કામ કર્યું છે અને જેઓ પેનશન લેવાને પુરતી રીતિ લાયક છે. જેઓએ થોડી ઘણી વિદ્યા બરેલા લખાણની ગમત શીવાય આ-રામમાં પડી રહેલું જોઈએ, અને તે પેનશન વાલાને પછી, તે આનંદમયરત્નું ૫૦૦૦ પૌંડનું, વડા ન્યાયથીનીનું ૨૦૦૦ પૌંડનું, કે નાહતા ન્યાયથીનીનું ૧૫૦૦ પૌંડનું હોય તોયે તેને તેની આઘાએયમાંથી જોલાયી વર્ષના ૧૨૦ દાહામ કાર્મ કરાવવાનો, કોર્ટમાં બેસાડી મુકદમા તપાસાવવાનો આપણને કાંઈ દેક ન-થી. વડી યાદ રાખવું કે તેઓને કોર્ટમાં બેસવું પડે છે એટલું જ નહી, પણ મુકદમા થડી કાહાડવા પડે છે અને મામાના વડાંથી ટાંકી બતાવેલા મુકદમાઓ જોવા પડે છે. વળી તેઓને બાહર કામ કરવું પડે છે, જેનો બીજાઓને વિચાર નથી. કોર્ટમાં મુકદમા મુકવવાને અને કામ બરાબર ચલાવવાને જો વર્ષનો ત્રીજો ભાગ બેસવામાં ન આવે તો કામ ધાયજ નહી, હું પુછું કે એ વા-જબી છે ? હિંદુસ્તાનમાં બેહતત કરી મોટા બદલાની આગમાં એક જણ પો-તાને વંતન આવે ત્યારે તેને ક્રીવિ કો-સીકમના બેસવાનું માન મળે છે અને તે ધાણું જોડું કેહવાય છે. આખરેને ખાતર તે બાય છે પણ શું ફકત તેને માનનો બદલો મળી શકે ? કોઈ માણસને આપણે મગાર આપ્યે નહી ત્યાંમુખી તેના પાસેથી કામ લેવું મને તો ગેરવાજબી લાગે છે. જેવું કેહવામાં આવશે કે હિંદુ-સ્તાનની નાણા મંબંધી હાલત જોતાં આ વાત બની શકતી નથી. પણ હું તેમ ધારતો નથી, તેનું કારણ એકે ફકત કલકત્તાને જ મળતાં ત્યાં હમણા ૪૦૦ અગીસા તર્જમાર ધાય છે. તર્જમાર ધાય છે એટલે કે કોર્ટની હાજુર એક અરજી મુકવામાં આવે છે કે પ્રિ કો-સીકમમાં મુકદમા ચલાવવા માટે પ-રવાનગી આપવી ત્યારે પછી તે મુકદમાને તર્જમાર કરવામાં આવે છે અને તે ઉપર ખરચ હમણા આપણે કરવા પારેલી રીતિ કરતાં અતિચપ વધારે ધાય છે. 'યાદ રાખવું કે અગીસામાં જોઝામા એટલે ૩૧૦૦૦૦ વાંધો જો-ઈએ. પણ મરાઠી જોતાં અગીસા ૩૫૦૦૦૦ ના વાંધાની આપતી હશે, તર્રારને માટે આપણે દરેક અગીસા મરાઠી ૧૦૦૦૦ રૂપીઆની લઈએ તો ફકત ૪૦૦ અગીસા તો કલકત્તાથી જ આવનાર છે અને તેથી ૪૦ લાખ રૂપી-આની રકમના મુકદમાઓ ચલાય છે. મીંડેર સુચના કરી હવી અને તેને હું ટેકા આપું કે અગીસા રંગમણ કેહવાથી ઘણી અને ભાડુન વચ્ચે મંબંધ પડે છે. એ શીવાય ચપટા હુકમનામાંની રકમ ઉપર મેહંકેડે ૭ રકાનું બ્યાજ લીધામાં આવે છે. હવે ૪૦ લાખ રૂપીઆનું બ્યાજ શું થયું ? ૨ લાખ ૪૦ હજાર રૂપીઆ. હું કારી ચતાયી કુછું કે આ મહિની એક-ખી અગીસા ચાર વર્ષમાં તો ચુકવી જ નથી માટે ચાર વર્ષનું બ્યાજ એકંદર મળતાં ૬ લાખ ૧૦ હજાર રૂપીઆનો આંકડો આવે છે, અને

હિંદુસ્તાનના મુકદ્દમા અલાવનારાઓને મોટું વેટલે ૯૧૦૦૦૦ રૂપિયાની રકમ આપવી પડે, પણ જો વર્ષ દાહાડે દોહાડ લાખ રૂપિયા આપવામાં આવે અને આ અસીસા જડપ જડપ નીકળી જાય અને ધણી બાડતો વચે વધારે મમજુની રહેતો વધારે માર કે નહીં આ છ ટકાના વ્યાજનો સવાલ થયો અગત્યનો છે. વર્ષો છ ટકા ઉપર મુકદ્દમાનો અરસ ધાય છે અને ચોજો અમલ છે તે એમકે ૨૧૦૦૦૦ ની અસીસ ઉપર ખીજો ૧૫૦૦૦ નો અરસ ધાય છે. ગૃહસ્થો, હવે તમારે માલ ગામણું કે હિંદુસ્તાનની મરકાર મગતો અરસ વિભાવતમાં આવે છે પણ ધારાની બાબતો નહી. હિંદુસ્તાનની મેહમુલ ઉપર લગકરનો અરસ મુકદ્દમામાં આવ્યો છે તે જુઓ, તે મહિનો મોટો બાગતો વિભાવતમાં પડે છે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યું નથી. હિંદુસ્તાનની મેહમુલ ઉપર દીવાની કેટલોક અરસ મુકદ્દમામાં આવ્યો છે તે જુઓ તે નામુ કદીની હિંદુસ્તાનમાં રહેતું નથી. તેથી હિંદુસ્તાનને કાંઈ ફાયદો થતો નથી. હું પ્રકુલું કે હિંદુસ્તાનના અરસ પાટામાં અસીસ કોર્ટ કિયાવના મોટા ખીજ દોહાડ લાખ રૂપિયા વર્ષ દાહાડે નાખવા માગતો કોલુ ના પાડયો હું ધારું કે ના. ચોડાક વખત ઉપર મે એક સુચના કરી હતી જે માહારા દશી મીત મીત ડખલું. સી. બાનરજી કચકતાના ખાસીમદરે એક ધારાને લગતાં ચોપા-વામાં મારી રીતે રખાડી હતી તેમાં કાંઈની વાધો ન હતો. તે સુચના એકે માત્ર ગૃહસ્થની એક કોર્ટ મધાવવી. કેવા ગૃહસ્થો જોઈએ તે આપણે મરકારને સોંપીએ છઈએ, તેમાં હમલડ અને હિંદુસ્તાનના ઘણાજ ક્યાવલા અને અનબ વવાલા ન્યાયીયો જોઈએ. તેમાં હમલડ તત્વ લાખ કરતું જોઈએ નહીતો દશીઓ રાજ થનાર નથી. વળી તેમાં હિંદુ તત્વ અને હિંદુઓના ધારા કાયદા જાણનાર જોઈએ. અસીસ કોર્ટમાં ત્રણ ન્યાયધીઓની ન આવે અને પાંચની ન આવે. કાવાર કે કારણ કે હિંદુસ્તાનની કીરીજન કોર્ટમાં કોઈ વેલા ત્રણ અને કોઈ વેલા પાંચ ન્યાયીયો હોય છે. જ્યારે કાંઈ અપડા મુકદ્દમા હોય છે ત્યારે પાંચ બેઠે છે અને પાંચ જડજોના મુકદ્દમા ખંગાલની કોર્ટમાં આપણે વારંવાર જોઈએ જાતલે છઈએ. હવે પાંચ જાણના મુકદ્દમા અત્રેના ખીજ પાંચ ઉડતાથી નાજે તેથી દશીઓ નામજી યામ. તેથી હું સુચના કરું કે માતની કોર્ટ જોઈએ અને એક તેમાં પ્રમુખ જોઈએ, આ કોર્ટ પ્રિવિ કોન્સીલની એક ચાખા કેહવાય તે રાણી મહિનની સનામાં જોઈએ અને તેના મુકદ્દમા રાણી શાહેને કોન્સીલમાં પોતે મજુર રાખવા જોઈએ. જે ગૃહસ્થોએ પ્રિવિ કોન્સીલમાં નરેમજર માગમા બેસવું હોય તેઓએ જુદાઢથી અનર આપવી જોઈએ, વળી તે પછીનાથી વર્ષમાં બેસવા માગતા તેઓને ચોક્કસ મુકદ્દમા આપવો જોઈએ. દરેક જાણે ૨૦૦૦૦ રૂપિયાનું માળીઅનું જોઈએ અને તે ઉપરાંત તેને મળતું હોય તે જુડું. વળી પ્રમુખને વધારે

મનુષ્યે જોઈએ. કોઈને તે પછીના જુલાઈ માસમાં નિકળી જવું હોયતો તેણે પોતાનો વિચાર અગાઉથી જણાવવો, નિકળી જવાની ઇચ્છા ન હોયતો ખીજે વર્ષે પણ તેજ ધણીએ કામ ચલાવવું. આ મૃદુરથોએ પેહલી નવેમ્બરથી તે ૧૫ મી ડીસેમ્બર સુધી છ અડવાડીઆં બેસવું. ૧૫ મી જાનેવારીથી ફેબ્રુઆરીના છેડા સુધી, અને પેહલી મેથી તે જુલાઈની અપવચ સુધી, જેથી વર્ષમાં છ માસ બેસી શકાય. અને છ માસ બેસતાંખી બાગેજ કામ પૂરું થાઈ શકે. કેમકે અપીણ કોઈને માટે મુકદમાઓ માફકનારી ૨૫ હિંદુસ્તાનમાં ફોટો છે. કમજામાં છ છે. તેઓ ધણી જડપમાં અપીણો માફક છે, દાખલા તરીકે ૪૦૦ અપીણોતો તેઓની રસ્તામાં છે.

તે શીવાય મુંબઈ, મદ્રાસ, પંજાબ, આંધ્ર, મુલમીત અને આગરામાં મળી ખીજી ૨૫ ફોટો, આ અપીણ કોઈને માટે બિરાફ માફક છે અને તે ઉપરાંત સંસ્થાનોની અપીણો તો જીવી. હું હિંદુસ્તાનના દેશોએને કેહવા માંડું છું કે સંસ્થાનોની કોઈથી જીવીજ એક ફોટો અપીણ માટે તેઓને વાસ્તે જોઈએ. હું કહું છું કે જો ફક્ત હિંદુસ્તાનનાજ મુકદમાઓ લીધામાં આવે તોએ અપીણ કોઈને એકમારગી હમચનું નહીં તોએ ચાર પાંચ વર્ષનું તો નક્કી કામ નિકળે, અને મનતા હેવું બાંધે છે કે કેટલી અપીણો બાંધે છે તેના હીસાબ કાઢવો જોઈએ અને હિંદુસ્તાનની મેહસુલમાં આટલો ચોડો વધારો કરવાને કાંઈ દેશોએને અડચણ છે કે નહીં તે તેઓને પૂછવું જોઈએ. તેઓના જવાબ હું ધાંઈ છું કે એમ આવશે કે અમને એક મારી કોઈ કરી આવે તોના મુકદમા ચરવેથી છેત્રા હોય અને અમને ખાતરી કરી આવે કે તે ઉપર આશા બાંધી શકાય તો અમે કાંઈખી રકમ આપવાને તૈયાર છેએ. જ્યારે એક દેશીને તેના પેસા માટે કાંઈ તેને મળે છે ત્યારે તે નાણુ આપવા રાજી થાય છે પણ અમલતાં જ્યારે કાંઈ મનુષ્ય નથી ત્યારે આનાકાની કરે છે.

મીઠ દાદાબાઈ નવરોજી—આજ રાત્રે એક શબ્દ પણ ન બોલવાનો મેં નિશ્ચય લેવા કર્યો હતો પણ મીઠ બેઠતા બોલવાથી મને એક બે પ્રશ્નો મુજબા છે તે હું પૂછવા માંડું છું. પપરે ને મેળવવા ચોખ્ખી જીવ હશે તે દેશીઓ માંગવાના, અને જડપમાં ઇનસાફ વાપરે તેઓને અગત્ય કરી જોઈએ. અને હું કમુજ કરું છું કે જડપમાં ઇનસાફ આલે એટલા માટે જવાબ દીસોએ. બસિ પપ્પત બેસવું જોઈએ અને તે માટે તેઓને કોઈ મળવું જોઈએ. ત્યારે હવે વધારે એકે કે તેઓને ક્યાંથી આવવું ? જો હિંદુસ્તાનની મેહસુલમાંથી તેઓને પગાર કરવામાં આવે તો તેની મતલબ એકે મરીબ રેચત પામથી ઉપડાવેલાં નાણામાંથી તેઓને પગાર કરવામાં આવે. કારણ કે હિંદુસ્તાનના ધણાખરા મગજા કરેલો મોટો જાગ મરીબ લોકો પામથી સેવામાં આવે છે. આપણે જોઈએ કે તેઓના મુકદમાં છેક ઈંગ

લાડ શુદી આરિએ તેઓ ધયુકરી માતમ રોપડે. ત્યારે શુ તેવા દ્રવ્યવાનના મુકદમાઓ ચતાવવા માટે હિંદુસ્તાનના મુગલા સેક્રી પામેથી નાચુ સેવુ વાજખાંડે ? ને કોઈની અગત્ય આટલી બધી માતમ પડે તેના આતના ખરચ ચતાવવા માટે મુકદમાઓ ઉપર શી સેવાઈ શકાય કે નહીં તે હુ કહી શકતો નથી કાગલુ કે એ બાબતનુ મને જ્ઞાન નથી જો આ રસ્તે ધરવામા આવેતો ને આ કાઈનો ત્યાગ સે તે તેને માટે પગાર પણ કરે. જો પમા ધનેશ્વર ચારેતો આ શી બગવાળી મુકદમાઓનો ખર્ચ ધાવના નેરોસા ધાવ નરી.

મીઠ ખેત—તેના જગમમા ૧ એમ કુટુંબ કે મુકદમાઓનો જડપમા છે હા લાચાથી દરેક પગલુમા પાણે લાખ ધાવડે અને તેવુ પરીણામ નાવજ માટે તેઓ ખુશીથી કુ આપશે, અને તેઓને થતા નફા માથ મુખ્યાત્વા આ કુ પાણે જુલ કેદવાશે.

મીઠ દા બાઈ નરરાખડ—જુલ પગલુમા કાઈ જુલ મેહમુ નથી મીઠે નના કે ના પ્રમાણે મુમધમા મરેથી પોડા મુકદમાઓ ઉભા ધાવડે.

મીઠ ખેત—પણ મને ખમા મળીએ કે જોકે આજસુદી મુખધમે અ િત્રા મોકરી ન હતી તેઓ આજ ત્રણ મામમા કતકતામા ૧૦૦ અશ્વિનો ના ધાઈએ અને મુમધમા ૩૦૦ નો રાઈએ એ ઉપરથી દેખાવડે કે મુખધને પોતાની મેહનપણીની અતિમાઈ લાગીએ અને કતકતા નેરુજ કામ મોકે ન વાને ખતી માતમ પડે.

મર ચાર્મ મેરીગરિ નડ—હુ ધારહુ કે મીઠ દાદાભાઈની સુચના વાજ માટે, ક્રરણ કે ને રખસો પ્રીવિ કો મીનમા મુકદમા લાવેએ તેઓ ધણુ કરી ધન્યવાન હોયએ ધણુ મગ મુકદમાઓ રૂ૧૦૦૦૦ થી અતીધણુ વધારે રોષ કે ધણુ કરી મુકદમાઓ કુટુંબ કનીવાને લગતા હોયએ અને તેમા રૂપતને કામખી લાગતુ વતગતુ નથી અને એક કુટુંબના બે માતખર પ્રરેને લડી મગવા માઈ સેક્રી નાણુ આપે એ કેવમ ઉતરુએ

મીઠ શાહાશુદીન—હિંદુસ્તાનને બદલે ઈંગ્લાડમા અરી ન સાખતવા માટે એક મૃહસ્ય બોલ્યા તે માટે દેશીઓનુ મતવો એવુ કે હિંદુસ્તાનના મુકદમા કાઈ સેવના મનપતીજ નહી તેઓને ઈંગ્લાડમા મુકદમા કરાવવા ગમેએ ગભ્ર ઓના તાબામા રેહવાને તેઓને ટેવ પડી ગઈએ હિંદુસ્તાન કરતા ઈંગલાડની માહારાણીની પ્રીવિ કો સીનથી મુકદમાઓના રૂચના કરાવવાને તેઓ ગણ થશે

૧) મીઠે નડ—આ સદવિત નધ કરવા માટે હુ મારાક રખસો સેનત મેહ પુહુ. આ બાવદ અગત્યની અને જ્ઞાન આપવા જોગ ધાગવામા આવી

તે માટે હું ઘણો મતોષ પામ્યો છું. મારા અગત્ય ઉવિ-ગદિદે જાણાવ્યું કે જો કાર્ક ઉપાય આપણે શોધી કાઢ્યું અને તેમાં જો નાણાની વાત આવીતો તે ઉપાય મદ જવાનો તે વાતને હું સ્વીકાર્યું. મેજર ઇલાન્સ બેલે મવાન હાથો કે અસિમા આ દેશમાં લાવવી જ ના માટે જોઈએ, પણ તેનો ઉપર એકે આપણી વાત તે નથી. આપણે જો શોધવા બેઠાં કે જાણે સગળી અસિમા વેતાલમાં આવેતો તેનો ઉપાય શું કર્યો. અનન્યતા એક ધણીને મુકદ્દમા ચ લાવના માટે છેક ઈંગ્લાંડ થઈ જાય છે અને વર્ષ ધકા અવાડવા એ પેહાંતો ઘણું કાણુ દેખાય છે. પણ સેવનો ફેસલો દુન્યાના પાપલા ન્યાય સીસો કરે તે દેશીઓને એવોતો બાવેં કે એ બક્ષીય કાઢી લેવાથી તેઓ કવચીત પણ રાજ થનાર નથી. હિંદુસ્તાનના ન્યાયસીસોના મુકદ્દમો વારંધીએ અગેની કે ઠો ઉધા વાલે છે તે જોતા મુકદ્દમી ગામે આવતા કોઈ આપડા મરીબને કેમ ધનસાફ મળે છે તે જોતા આ હેતો ઉપાય કાઢી લેવાને કોણુ મજા થાય ? મીં બેલે આપણી આગળ જે સુચનાઓ કરી તે વિચારવા જોગ છે. પણ હા લ તરત બારીક આપણે જાણી અગત્ય નથી. મારી મત નખતો આ બા બાંની મુખ્ય કોશીઅત જણાવવાની છે. મે દેખાડી આપ્યું કે ધણીક મુકદ્દમા ચનાવતારાઓ જેઓમાં મોડી રકમના વાધા પડે તો તેઓ વર્ષોના કાળે સુડી ૨ હજાર કરે છે અને જ્યારે મુકદ્દમા મોળજના માટે તદ્દિમા થાય છે ત્યારે ગણી અગેની મોડી કોઈ દશ હાજાર બેશીને ઉડી જાય છે પણ જો પાપ દા હાજાર વધારે બેસેતો તેઓના મુકદ્દમા મળવાઈ જતે. અગત્યની બાબદમાં મીં દાદાબાઈ નવરામજીની સુચનાને હું પુષ્ટી આપ્યું કે જો દેશી મુકદ્દમા ચનાવતારાઓને અમલના હોય કે કોઈની ફી બરવાથી તેઓના મુકદ્દમા બે વર્ષ ઉનાવના મુકદ્દમો તેઓને તે આપનાને આનાકાની કરનાર નથી નાણુ કેમ એકકુ કરવું તેની ગોઠવણુ લગતું શુચવાનું બરિલી છે. શીમતોના મુકદ્દમા માટે ગરીબો પાચેથી મેહસુલમાંથી આપાવવું એ ગેરવાજબી છે અને માટે જેઓને જડપના ઈનસાફી ફાયદો થાય તેઓ પાચેજ અરમ અપાવેલા લાભે મટે. અ ને તેઓ આપવાને રાજીબી થશે. પણ આપણી આસોરીએશનને એ વાત મા વધે પડનાની જરૂર નથી દેશીઓના લાભ જલવનાગ તરીકે આપણી ફરજતો એવી જ કે આ માફુ લગતજારી થીડકારક, અને અરમનાળી અરી લ કોગ્નુ બાપાલુ સગળુ ચતાવાલાઓ આમન રજી કરવું અને તેનો ઉપા વે કરનાવું તેઓને સોફવું. એના માટે હું આરામ રાખું કે હાલમાં કર વા મારે ના ફેરફારમાં હિંદુસ્તાનને ધણુ લાગે છે તે લારડ માનસનરતા કાન ઉપર લાવો માટે હણુ આન આગાઈબને આપણે કોઈ રીતે જાણાવવું જોઈએ.

પ્રમુખ—સર ચાર્લસ ઉડી ગદિલડ, મીં બેન અને મીં જૂહસ્થોએ આ બાબત એમની પુગી રીતે તપાસી છે કે હવે મારે કેહવાનું એવું જ મહ્યું છે

કે આ અગતની બાવદ ઉપર શ્રી સીતાએ ક્યુક આવ આગમોર્ધનનુ ધ્યાન
પ્રગાડવું તે બાને વિચાર કરવાને આ આસોમીએવને આપતા ઉપાયો સેવા
એની ને દરખાસ્ત મુ ચાર્લમ ઉવિન્ગકિદે કરીએ અને જેને મીં ૭૫૨ ૭
કે આપોએ તેને હું એકમલનો ચાઉંધું. એ બાવદમાં ને આપણે ઉપાયો
લઈએ તેમાં મુ ચાર્લમ ઉવિન્ગકિદે અને બાવદમાં આપણને મદદ કરશે
રૂથી આશાએ અને આ વાદવિનાદમાં ને બાવ તેઓએ લીધેએ તે મો તે
ઓનો આબાર માનુંધું.

મીં દાદાબાઈની દરખાસ્ત ઉપરથી અને તેમને મુ ચાર્લમ ઉવિન્ગકિદે
દેખા આપાધી મીં ૭૫૨નો તેના નિબધ મોટ ઉપકાર માનવામા આવી અને
મુબા વિમર્શન થઈ.

તાં ૮ મી ફેબ્રુઆરી સન ૧૯૭૦ ને દીને મુંબઈ મહે મળેલી સભા.

સા વિનાયકરાવ ભગવાણજી સંકરસેન—અધ્યક્ષ.

મીં કેમ્બરજી નવરોજીજી કાળરાજીએ કરેલું ભાષણ.

વિષય—ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશન અને ઈંગ્લેંડ રાજ્ય.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની મુંબઈની શાખાની તરફથી એક જાહેર સભા ફરામજી કાવચજી ઈનસ્ટીટ્યુટના મોટાં દીવાનખાનામાં મળી હતી, જે વેળાએ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનાં ઇંગ્લેંડ રાજ્ય સાથનાં મુંબઈ વીશે મીં કેમ્બરજી નવરોજીજી કાળરાજીએ મુબરાતામાં એક ભાષણ કર્યું હતું.

સભાની ખુરસી યેંક વિનાયકરાવ ભગવાણજી સંકરસેન લીધા પછે, સેક્રેટરી મીં પ્રીશાનચાહા મહેરવાનજી મહેતાએ આગલી સભાની મીનીટ વાંચી સંભળાવી, જે પછે મરેનથીને હેલ્થ ટોકેલું ભાષણ કરી સભા બોલાવાનું કારણ કહી સંભળાવ્યું.

“મીંભક્ષના સહેબો,

આજ દીને તમેને અતરે તમઠી આપવાને મળ્ય તમે સહેબોને સાંચીપો ખબરછે. મારા મીંત મીં કેમ્બરજી નવરોજીજી કાળરાજી આજની સભામાં જે અગતનું અને પ્રીમલી ભાષણ કરનારછે, તે સંભળવાને આપણ હોઆ બેગા મળીઆ છધએ. મીં કેમ્બરજીની તમારી સાથે મરેમતા પ્રમાણે કરી પણ ઉપર ઉપરની એજાજાણુ દરાવાની જરૂર નથી, કાકે અમેના બહિસો રેલાયો પામેમાં અને લોકકીય જન રક્ત ગોફતાર જેના એએ સુખક્ષમી અધીવતીછે, તે મહેલાં પ્રસીધ લખાંણથી એએમે તમે સહેબો મારીપો એજાજોહો. મીં કેમ્બરજીનું આજનું ભાષણ “ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશન અને ઈંગ્લેંડ રાજ્ય” એ વિષય ઉપર ચતારછે. આગળ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશન વિષે આ દીવાનખાનામાં પ્રોફેસર દાદાભાઈ નવરોજીજી અને મીં વીચનુ પરશરામ ચાસ્ત્રીએ સંભાષણો કરયાંછે, તેપણુ મારે આમીન મત એવુંછે કે એ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની નેમ અને મતજમે શુંછે, તથા એ સભા પ્રબનું કેટલું ક્ષેત્રમાંલું કરવાને હેતુ રાખેછે, તે ઉપર જેમ આપણુ વધારે બોલીએ તેમ સારછે અને લોકોને જાહેર તથા એજાજી રીતે સમજવાને આવાં સંભાષણ સહીથી મારો ઉપાયછે. મીં કેમ્બરજીને ભાષણની ખીજા જાખવ, હાંદુસ્તાનની મરકાર વીચે તમે મર્વ મૂલ-રયો કશ્વ કરચો કે આપણુ દેશમાં જે જે રાજ્યો થઈ ગયાંછે તે સર્વમાં ઇંગ્લેંડ રાજ્ય એકલું એવુંછે કે જે પુર જુગાપણથી આપણને આપણા વીચારો

જાહેર કરવાની જોગવાઈ અને જોડવાઈ કરી આપેડે. એ બાબે બાપલુ ક રતા તપસીનવાર બધાન કરશે. માટે એ વિષય ઉપર લ બાપલુ કરી હુ તમારો વખત રોકવા ચાહતો નથી, પણ હવે મીંડ કેન્સરને પોતાનુ બાપલુ શરૂ કરવાની આજ્ઞા કરેલું.”

આ પછી મીંડ કેન્સર બોલ્યા કે —

શાહેબો—

આપણા માનવ તા અને લાવકી વાળા પ્રોફેસર દાદાબાઈ નવરોજીએ હિંદુસ્તાનની જુદી જુદી રાજડુવારી મળાઓ માને ગયા મન ૧૮૧૮ ના અક્ટોબર મહીનામા લડનની ઇન્ડિયન આર્મીસીએસનની હજુર એક બાપાલુ કીધું હતું અને તે બાપલુમા આપણી એ રાજડુવારી મળાઓની ફરજો સમજાવી હતી તેમાની પેહેલી ફરજ જે તેવશે મળાની હતી, તે નહીં કે સરકાર સાથજ રાજડુવારી સંબંધા સ્થાવર, નહીં કે સરકારની રાજડુવારી બાબતો ઉપર આજ્ઞાઓ લઈ ધરવા જવું એની ફરજ પેઢીની મેળી નહીં હતી. એ ફરજ થીક દાદાબાઈએ બીજી મેળી હતી અને એ રાજડુવારી મળાઓની પેહેલી ફરજ એ જણાવી હતી કે તેઓએ પેહેલા લોકો સાથ સંબંધો અને પેહેવાર સ્થાવરો, લોકોને રાજડુવારી અનેક સ્થાવરો વધીક કરવા, તેઓને તેમના રાજડુવારી હોદ્દા બાબે કેળવણી આપવી અને એ પ્રમાણે તેઓનો ટોકો મેળવવા પછી તેઓને પોતાની માથે સીરા પાડી, જેમ અને તેમ તેઓની વધતી સંખ્યાને પોતાની સંખ્યા હોતેવા પછી એ મળાઓની બીજી ફરજ જે સરકાર આમજ બાબતો લઈ જવાની, તે રેખાડી હતી. એજ બીના ઇન્ડિયન આર્મીસીએસનની મુખર્જીની શા મા ઉભી કરવી વખતે ધ્યાનમા રાખવામા આવી હતી અને તેથી જનર થીક દાદાબાઈએ હોઆ આપીને ઇન્ડિયન આર્મીસીએસનના મીસનરી તરીકે બારી મેલેન તથી આ શા મા ઉભી કરી, ત્યારે જેમ સરકારના કામકાનો ઉપર ધ્યાન આપી, સરકારનું તેવર ધ્યાન બેચવાનો હેતુ રાખ્યો હતો, તેમજ પ્રજના લોકો સાથ સંબંધો સ્થાવરો મળાને લગતી જુદી જુદી બાબતોને લોકોને સમજાવવાનો, તેઓને તેઓની પોતાની બાપાઓમા સમજ પડે એવી, ખતરી ધાય એવી રીતે આલાસ કરવાનો પેહેલેથીજ નિશ્ચય રાખ્યો હતો તેથી જેમ સરકારનું ધ્યાન પોહોચાડવાના નિયતિ ઇત્યાદીને માટે આ શાખાની “પેપર કમીટી” સ્થાપી હતી, તેમ લોકોના ધ્યાન ઉપર તે બાબતો લાવવા માટે “સેક્રેટ કમીટી” ધીરે હતી. તે કમીટીની તરફથી હુ આજ દીને લખેલું કરવા ઉભો જઈ. પણ તેમ કંતા મને ઘણી રીતનો આચકો નાગરે પેડે નાંતો મારે એકદમ કષ્ટન કરવું જોઈએ કે આ મારે બાપાલુ પેડેન વેલુંડે

આગળ કોઈની આવી સખામાં જાહેર બાપાણ કરવાની શે' હીમત ચલાવી નથી, તેથી આજનું બાપણ કેવું થયે તેની મને ખબર નથી. અગરને માણ બાપણમાં કોઈ ખ્યાન રાકનારી અને કમાહત બરેલી જાણાંદરાણની વડી રાખ્યો તો મને બધ લાગેછે કે તેમાં તમા નિષ્ફળ થયો. તેમજ વળી એ બાપણની બાબતથી પણ તમા નિરૂજ થયો, કેમકે એ બાબદ એવીછે, કે તે ઉપર પ્રોફેસર દાદાબાઈએ કહેવાનું કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી, એટલા માટે મારા બાપણમાં કાંઈ નવું જલણવાની તમા વેરી રાખ્યો નહીં, તે છતાં હું એ બાબદ ઉપર બાપણ કરું છઉં, તેમા કાંઈ ખામી ઈઆ જુવ નજર આવે તે દરમુજર કરવી એટલું હું માગી લઉં છઉં.

હરદ ઇંડયા આસોસીએશનની બાબદ વિષે ઉપર કહેવા મુજબ ઘણું જોવાઈ જુવુછે, તેથી એ બાબે બાપણ કરવું મને વધારે સેહેન લાગેછે. પણ એ બાબદ જોઈની સેહેન નથી, તે કરતાં વધારે તે અગત્યનીછે. એ બાબદ આપણને પોતાને, આપણી સખાને લગતીછે. આપણી ઘણીખરી મગળી સખાઓ પ્રજાનાં ટેકા વગર ગોવા રીતેછે. સંસારી, ધર્મ સંબંધી કે વીલા અને હોતર સંબંધી સખાઓને પુરતી મદદ અને આમરે મળતો નથી, તારે હરદ ઇંડયા આસોસીએશનને એકદમ પુરતી મદદ નહીં મળે એ દેખીતુછે. હરિદ ઇંડયા આસોસીએશન પોતાની જાગની નવીમવી અને પેહલવેદવી સખાછે. પ્રોફેસર દાદાબાઈના, ઈલને ઉમેકેરનારા ને બાપણે આ ઈલાનખાનામાં આપણે માગ્યાં, તે તમઘી લીંચાપછી આપણી આ ઈઆ સખા ઉભી થઈછે. એ મગળુ બનવાને ઘોડાજ વખત ગયોછે, માટે હજી એ સખા વિરે લોકોમાં પુરતી પીઝાન થઈ નથી. પ્રોફેસર દાદાબાઈ ઈઆ હતા, તે વખતે ને ઘણીક ઉપર હતી, તે તેવણનાં રવાને થવા પછી તેવણ પાકી સેતા મથાછે. મુંજવની આપણી આખા નામને ખાતર જીવેછે અને ગોવા દાયાં વમજીને રાજા બાલેછે. અધલો ઉપાધલો, કારેબાગીઓ અને આલાક સેક્ટરીઓનાં મારા રમાસા છતાં એ આખાની કારેબાર મંડલોની ઉંઘતી સખાની જુલતી નિકો યાવછે, પણ મખાનું કામ એટલુંતો અગત્યનું છે કે સખાની એ હાલતમાં ઘણે મુધારે કરવાની જરૂર છે, અને જાંહાંમુની તે મુધારે ઘણી મનખાનવી રીતે યાવ નહીં, જાંહાંમુની એ સખાને જેવા મુરતકીમ યાવા ઉપર મજબુત કરવા માંગીએ ઉએ તેની હાલતમાં તે આવે નહીં, જાંહાંમુની સખાને લગતાં બાપણે જાગી રાખવાં જોઈએ, જાંહાંમુની એ બાપણેમાં કમાવિ નડું કહેવાનું નહીં હોય તોવપણ તે જુનું મણાએ નહીં.

હરદ ઇંડયા આસોસીએશનની એ જોહાઈ બાબદનો માત્ર એક બાગ આજનાં બાપણને માટે પસંદ કરેલોછે. તે હરદ ઇંડયા આસોસીએશનનાં ઇંગ્લેન્ડ મરદાર માધનાં મુંજવની જાણ છે. એ માટી સખાને મગળું

કામ મરકાર માથ પાડવું છે. મરકાર એટલે કે ગાન રાજકરતી રાણી અથવા રાજ અનાવનારા પ્રધાનોજ હું ગણતો નથી, પણ રાજ્ય કરતી પારલામેન્ટ અને આખી રાજ્ય કરતી કોમ માથ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને કામ છે. મુખાનો ઇંગ્લેન્ડ મરકાર માથનો એ મુખધ કે ટલો છે, કેવા છે, કીઆ પ્રકારનો છે, રાજ્યની તરફેણ મીનામારી બરેસો છે કે રાજ્યની વિરુદ્ધ અદાવત બરેસો છે, તે મગજ આ બાપણુમા આપણુ ત પામવા માગે છેએ આટલુંતો જાણીતું છે કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન એક રાજકુમારી સભા છે, એટલે કે આપણી ખીજ સભાઓ કરતા તે જુદીજ કીમતની સભા છે. એમાની કોઈ સભા મમારી, કોઈ ધર્મ સભા, કોઈ કેળવણી સભા, કોઈ વીણા હોનરના જાનનો ફેલાવો કરનારી સભા છે એ દરએક સભાની મત નબ દેવનું કબ્બાણુ અને સુધારનો વધારો કરવાની છે, પણ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને એ મગખી બાબદો માથ કામ છે. તે એક રાજકુમારી સભા છે, એટલે માત્ર દેલીઓને મોટા હોધા અપાવવા અથવા એવાજ ખીજ યેડાક સુવાસોનેજ શુચવા કરવાનું એ સભાનું કામ નથી, પણ ઉપની જુદી જુદી સભાઓ ને એકેક કામને મોટે સ્થાળી છે, તે મગજા કામો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને મરકારના મુખધમા એકલે હાથે બાજવવાનું છે, અને તે ઉપરથીજ માનમ પડે છે કે સભાનું કામ કેટલું માહાબારત છે. તેમ એક અદલ અને માયાણુ મરકારની ફરજ છે કે સોકોના જાન માલનો સભાલ કરવો, તેમ તે મરકારની ફરજ છે કે જુનમાત, લુટફાટ ઇઆ લુઆઈ સામે રેઅતને દાદ અને ઈનયાફ આપવો, તેમજ તે મરકારની ફરજ છે કે સોકોમા કેળવણી અને જાનનો, વિદ્યા હોનર અને કપાકઉચલ્પનો વધારો કરવો, ઉ હોગ અને ખેતીવાડી, બપાર અને આબાદાનીને ટેકો આપવો, દરની મદદી કળાના નેટલા ચાધનો હોય તે સુધજા કોધવા, ખીનવવા, તપાસવા અને વ પારવા. એ મગજા કામો મરકારની રાજ્યનીતિના મુખધમા આવે છે અને એજ મગજા કામો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને લાગેવળે છે વળી એ મગજા જુદા જુદા કામો એક છપાકા છઆ એક કોમનાજ બનતે મોટે બ ભવવા નહી, પણ આખા હિંદુસ્તાનના મગજા બેસુમાર વર્ગો અને મગજી અગણીત કોમોની એકમરખી સેવા અને તેઓની એકમરખી હીમાયત ઉપલા કામો બાપે કરવાને એ મખા ઉભી થક છે અને એ રીતે આપણી આ પેહેલ પેહેલી મોટી રાજકુમારી સભાનો ખરો અર્થ જોરો અને વિસ્તીર્ન થાય છે

પણ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનના ઇંગ્લેન્ડ મરકાર માથનો મુખધ ત પામવા જતા, મઉથી પેહેના એક અગલ્યનો મુશવ તપામીને નખી કરવો તેજ એકે સભાની શરૂઆતથીજ, તેના હસ્તીમા આવવાજ તેની મામે એક મોટા વાધો ઉભો થપો છે, કે ને વાગે આપણા દેલીઓને અગલ્યજ નેવા,

અણગણ્યોને નહીં સમજાવ્યું પડે એવો, વિચારવંતોને દલગીરી ઉપજાવનારો અને જોશ વાળાઓને લગભર ક્રોધ ઉપજાવનારો. ઇરિ ઇંડીયા આસોસીએશન મુખ્ય રાજકુવારી છે, એટલે રાજ્ય વિરુદ્ધ છે, એવો કેટલાક માણસોને સંશય ઉપજે છે અને એવો વિચાર કેટલેક કેટલેથી વારંવાર આપણું માંબળીએ છે. તેઓ એવું તોહિમત મેળવે કે જાણે એ મુલાની નેમ ઇંગ્લેન્ડ સરકારની સામે થવાની હોય, અથવા એ સરકારના સુખ કામકામોને આડે આવવાની હોય, અથવા સરકારના દરએક ઉપાય ઇન્ડિયા ગોડવણની મુખે લોકોમાં પાકી ઉમરોની કરવાની હોય. એ રીતે આપણી મુલાપર બેવકાઈનું બરુમાન લઈ જવામાં આવે છે, તેના આચાર ઉપર થક ભરેલી નજરથી જોવામાં આવે છે અને જો ઇરિ ઇંડીયા આસોસીએશનનો પાપો મુરતકીમ બનાવેલો હોયતો પેહેલાં તેના ઉપર ને આ લાલ લગાડવામાં આવે છે, તે પુરવી રીતે મહાડી આપેલો જોઈએ છે. હીઆં પેહેલો મવાલ એ ઉઠે છે કે મુલા ઉપર બેવકાઈનું આ તોહિમત મેળનાર કોણ છે? એ તોહિમત યોગક ચોક્કસ ઇંગ્લેન્ડના બે વર્ગો તરફથી રજુ કરવામાં આવે છે. તે માટેના એક વર્ગ વાળા કેટલાક ઇંગ્લેન્ડે જાણી જુજીને, તાણી તોડીને, જોડી કાઢીને, પોતાની કોઈ ચોક્કસ મતક્ષમ અને સ્વાર્થ માંધવા માટે મુલાને આ મારું અપમાન આપે છે. એ ઇંગ્લેન્ડે તે ચોક્કસ વર્ગના છે, કે ને વર્ગ સુએક્ષની મુલાગી ભૂમી પસાર કીધા પછે ખરા ઇંગ્લેન્ડ તરીકેનાં પોતાના ખારીકા જાતી જુજીને પોતાની પાછળ મુલાપમાં જ મેળી આવે છે. અરસ ઇનસાફનો કોટા ને ઉપર તમામ ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યનો મોટો આધાર છે, અને છુરાપણનો કાનુન ને દરએક ઇંગ્લેન્ડને પોતાના પ્રાણ કરતાં પ્યારે છે, તેના મીકામ બરેલા, માયા બરેલા, ઇનમાન્યત બરેલા ખવાસેને બદલે, તેઓ હિંદુસ્તાનને તતવારે છીલીતી લઈ તકવારે જ તાજે રાખવાના અંગીનિ બરેલા, ઇનમાન્યતી ઉલટા, જંગલી રાજ્યોને મલતા કાનુનને તેઓ પસંદ કરે છે. તેઓના મથાનમાં હિંદુસ્તાનને શીતી લેવાનું યુમાન ધણું ધુમે છે તથા નેને ઇંગ્લેન્ડમાં *rights of conquest* ઇન્ડિયાને ફતેહનાં હક કેહે છે, તે હક મેળવવા અને બિગવવાને તેઓ ધણા જુમ્પા હોય છે. પણ એ ફતેહના હક માંધવા એટલે શું, તે ઇંગ્લેન્ડ સામેર દરાઈડન ધણી અસરકારક રીતે સમજાવી ગયો છે, અને તેના બેલો આ ચોક્કસ વર્ગના ઇંગ્લેન્ડના મોહોમાં આવ્યે તો તેઓ આ પ્રમાણે માગતા માગમ પડે છે—

We claim by right,

Of conquest; for when kings make war,
No law betwixt two sovereigns can decide,
But that of arms, where fortune is the judge,
Soldiers the lawyers, and the bar, the field.

એટલે કે આ ઇંગ્રેજો કહે છે કે અમે ફોર્મલના ૮૭મી કલો કરીએ છીએ કાયદે જ્યાં જે રાજ્યો આમન આમન લડવા હોય, તારે તેઓનો ખીજ કોઈ ધારાથી ઇઆ ધનસાફની અદલતથી સુક્રદો થતો નથી. પણ હથીઆ રના ધારાથી સુક્રદો થાય છે; તે સુક્રદો કરનાર જડજ કોઈ આદમી નહી પણ માત્ર નસીનહે, તે સુક્રદામા સીપાહઓ તે વકીન બારીમુરતુ કામ કરે છે અને ખુનરેજીનુ મેદાન તે કોરરતુ બાર છે. હિના ઇંગ્રેજોની એ બની વાત, સોડો આધારણ રીતે બોલે છે તેમ માન તરીઆપાવની વાત છે, એ ગોવા છેક “છેરે પાટલે બેસવાની વાત છે.” તેઓની એ વાત, જોરેમદે નબનાને પોતાના વધતા બળથી મદદ આપવાની નહી. પણ માત્ર એકાએ કુવત આપ્યું, તેટલા વાગતે પોતાના કુવતથી નમનાને હોડા પાડવાની એ વાત છે. સર્વે માણસ જાતને બાઈબિય ગણીને એકેકને બચાવા અથવા મદદ કરવાની એ વાત નથી, પણ વધતા બળને લીધે નમનાને બોચીમાંથી બચડના અને ધગ તમે ઘણવાને એ વાત મળતી આવે છે એ સુમાનને લીધે તેઓ એકમુઆ ધારા તાપસ કરે છે અને એકસરખા ઇનિઆફને આડે આવે છે તેવા યોગક ધધાદારી ઇંગ્રેજો, તેજ વિચારના યોગક સત્તાવાળાઓ અને તેઓને મળતા વિચારના યોગક લખનારાઓ સભા ઉપર ઉપજુ તોહોમત મળે છે. સભા ઉભી થવાથી પોતાના આડ કામે ઉઘાડા પડવાની, પોતાની મતનબોમા હારી જવાની તેઓને ધારતી છે. તેથી તેઓ સભા ઉભી થવાથી દલગીર છે, અને તેને બાજુ પાડવાને ખુશી છે. મારા ભાષે એવા વિચારના ઇંગ્રેજો જેટલા આગળ હતા, તેટલા હાન નથી અને હજુ યોગક થતા જાય છે. પણ એ ઉપાત વળી ખીજ કે તાક ઇંગ્રેજ ગૃહસ્થો સભા ઉપર એજ તોહોમતનો દોષ લાગુ પાડતા, તેના આચાર અને વિચાર ઉપર એજ પ્રમાણે થક લઈ જતા માનમ પડે છે. પણ તેઓ માત્ર અણજાણપણેથી અને જૂગથી સભા ઉપર એવુ બદ સુમાન લઈ જાય છે, અને વળી આપણે કબુત કરવું જોઈએ કે અણજાણ સોડો સભાની મતનબ નહી સમજવાથી સભા ઉપર જોરો થક લઈ જાય એવા આપણી સભાનો દેખાવ બાહરથી લાગે છે ખી ખરો. તે અણજાણા ઇંગ્રેજ ગૃહસ્થો જોય છે કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન એક રાજકુવારી સભા છે. તેને ઇંગ્રેજ રાજ્ય બાને ઇંગ્રેજ મરકાર ગાય મગજુ કામ પડે છે અને વળી તેમાનુ ધણુક કામ સત્તાવાળાઓની સામેનુ છે, ધણુક કામ સત્તાવાળાઓના વિચારોથી ઉતરૂ કરવુ પડે છે, ધણી વખત સત્તાવાળાઓના કામકાજ બાને સભાને કર્યાદો ઉકાવવાની છે. તેઓ જોય છે કે જેને રઇએતના હક કહે છે, તેવા જે હક નથી મળેના તે માગવાનુ આપણી સભાનુ કામ છે અને જે હક મળેતા કે તે વવારવાનુ ખી તેનુ જ કામ છે. એ મગજુ જરે અણજાણાઓ જોય ત્યારે જો તેઓ એવા ખુતાવો આપ કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન સભા ઇંગ્રેજ

ગાળ્યની વીરુધ્ધતાએ, તે તે બુદ્ધ ઇંડીયાર આપણુ ખુદરતી ગણીયુ વળી આપણા વિષે એ રહેવનો મુશ્કેલ લઈ જવાને તેઓને એક પીઠીની માહાતુ મળે, તે હિંદુસ્તાનની હાલની રાજકુવારી હાલતએ. એ હાલત ઘણીજ પડવીએ. એમલુજ નહી, પણ એ હાલત પારકા રાજ્યને આધારે પડીએ. એના એક રાજ્યના દેશીઓ પારકાને બલે પોતાનુ રાજ્ય પકડ કરે, અથવા પારકુ રાજ્ય દેખી નહી શકે અને તેથી પારકાઓને દેશની સપાટી ઉપરથી હાકી કાઢાડવા માટે એના પુરિષેનો સરેસતોએ અને તેજ સરેસતા મુજબ આપણુ વિષેની તેવુજ અનુમાન લઈ જવામા આવે તેની નવાઈ નથી. પુરિષેની આસપાસ આપણુ ફરતી નજર ફરીએ હોએતો સગળા રાજ્યોમા તાહાના દેશીઓનુજ રાજ્ય આનનુ માનમ પડે છે ઇંગ્લાન્ડમા ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય કરે છે, ફ્રાન્સમા ફ્રેન્ચેનુ રાજ્યએ અને રશીઆમા રશીઆનિનુ રાજ્ય આલે છે, એમલુજ નહી પણ ઇન્ડીયનુ રાજ્ય ને પરરાજ્યના હાથમા હતુ તે ઇન્ડીયનિના હાથમા આવ્યુ છે, જરમનીમા તાહાના પણ ઘણા રાજ્યોને બલે મીડુ અને મલખુત એકમા રાજ્ય થયુ છે, પોતાને જોહનનામા કેહેસડતા મીનાઓ પોતાનુ ગાળ્ય પોતે ચલાવે છે, અડધા જગતી દારદારો અને આરબોનો દોર આરબસ્તાન અને તુર્કસ્તાનમા છે, ટુકમા પુરિષેને એક છેડે નેપાલમા અને બીજે છેડે છેક વેરા ઇન્ડીયમા વીક લાના દેશીઓનુજ ગાળ્ય આલે છે પણ હિંદુસ્તાન, આખ્યા અને પ્રગતન ક્રિદ વતન, ને એકના કાકી અને પ્રતાપી રાજ્ય મણાવુ હતુ, જેણે પોતાના વખતમા વીક્રમ અને જોજ નેવા રાજ્યોને જલુમ આપ્યો હતો, જેણે અકમર અને જૌર ગજબ નેવા પાદશહોની હકુમત મોગવી હતી, અને નેના માતારજગ તથા ઈકગય સરખા રાજકુવારીઓના આજેની મગરરી અને માનથી નામ રેવા મા આવે છે, તે ગોટુ અને માન પામેલુ રાજ્ય આજે સુરેપના એક પરરાજને આતીન પડયુ છે. હિંદુસ્તાનની રાજકુવારી હાલત એટલી બડી પરતવ છે હો એવી હાલતમા ઇંડીય આસોસીએશન દેશહીતકારીપણના દાવો કરે છે, પણ અરે દેશહીતકારીપણુ નેમ મમલવામા આવે છે તેનો અર્થ તો એમ થાય છે કે પારકાઓ માને પોતાના દેશનો બચાવ કરવો, પોતાના દેશને મોટો લડવુ, પોતાના દેશ ઉપર જીવ આપવો એનુ નામ ને દેશહીત કારીપણુ હોય અને ઇંડીય આસોસીએશન નો દેશહીતકારી મના હોય તો બોના ઇંગ્લેન્ડ આપણુ દેશહીતકારીપણુ પારકા રાજ્યની વિરુધ્ધ વિચારે એ ખુદરતી બનાવને મળવુ છે.

અનનતા આવુ વિચારનારાઓની જુન છે અને આવુ જોનનારાઓ જાદુ જોને છે. પણ ત્યારે એનો જોનાસો શુ છે? ઉપલુ જોનનારાઓ પુછી શકયે કે તમે દેશહીતકારીમા અપવાનો દાવો કરો છો અને વળી તમારે માથે

પારકા રાજ્યને પત્ર દ કરવાનું ડાહ્યા ધણિયાં, તે એક ચીજ કેમ બને ? તેઓ કહી શકશે કે જો તમે દેશહીતકારી હોવો તો પારકી તોફાને પોતાને મળે એ જાણવા આજે નહીં, અને જો તમે પારકું રાજ્ય આહવાતા હોવો તો તમે દેશહીત કારી હોવો નહીં. બેશક આ એક બેતરતીબી જોવા છે, એ ખુદરતથી હવે હાનત લાગે છે, પણ તેની સેહિલથી મનજ પડી શકે છે. આપણુ બાપોકારથી કહીશું કે અમે ખરા દેશહીતકારી છેએ. આપણુ બાગિશુ ૧૬ જાહેર કરીશું કે અમારું દેશાબીમાન મળી ચોખ્ખું, મંડી નાદર પ્રકૃતિનું છે અને તાપણુ આપણે દીમતથી કહીશું કે અમારું તે દેશાબીમાન ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને આહવામા છે, ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યની દીમાયત કરવામાં, ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને વાસ્તે લડવામાં ઇંગ્લેન્ડ રાત દીમ ગીત ગાય છે કે “જરીટનમ કદી ગોનામ યવાના નથી”, અને આપણુની કહીશું કે દેશીઓ કદી ગોનામ યવાના નથી પણ તફાવત એવો છે કે પારકી મતામા જવુ એ ઇંગ્લેન્ડને મનસે ગોનામ યવા ખરાબર છે, પણ આપણે એક પારકી મતાને ખારથી પત્ર દ કરીએ છેએ. દેશહીતકારીપણા નો દેવ “ક્રુપીડ” ઇઆને કમદેવની મીથાને આધાર નથી તેનીતો એક હજાર આખ હોડી જોઇએ અને હરએક કુદકો મારવા અગાઉ મારીપેડે તપાસ રાખવી જોઇએ. આખ વીચીને દેશની હીમાયત કરવામાજ દેશહીતકારીપણુ નથી, પણ દેશને કાષ્ટો યાચ અને લોક મુખી યાચ એવી રીતે દેશની હીમાયત કરવી એ ખરું દેશીતકારીપણું છે, અને તે દેશહીતકારીપણુ આપણને દેખાડે છે કે હિંદુસ્તાનમા દેશી કે પરદેવી ખીજુ કોઈજ નહીં પણ ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય જોઇએ છે. હિંદુસ્તાને દેવી રાજ્ય બોલે છે અને હાન તરતતો ગોવા મહાનુજ બોલે છે તે પાણુ મેનવવાની આથા નથી, પણ વળી જો સ્વદેશી રાજ્ય આપણને પાણુ મળેતો તે ભોગવવાની આપણમા શકતી નથી, અને રાજ્ય અનાવવાની શકતી વગર પોતે રાજ્ય અનાવવા જવુ એ રાજ્યનો આપણાત કીધા ખરા ખર છે. જો ઇંગ્લેન્ડ મકાર આને હિંદુસ્તાનનું આપણુ રાજ્ય છોડી જાય તો પડે દેશના શુ હાન યાચ, તેનોજ જરા વિચાર કરે. કોરાવર નખતાવર તુડી પડે લડાઈ, ખુનામરકી અને કાતલ આખા દેશની મપાટી ઉપર ફેલાવો પામે, મુલેહ અને મમાધાની છેવી મવામ કરી જાય આખર દરકાર બરેલો ધધા ધાધો બધ પડે, લુકાઈ આણુ અને જુનમાત જારી યાચ પણ તે મોટી આકતને આ દેશ ઉપરથી મટાડવી હોયતો બોલો ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને મ લામત રાખે એવી કુવા મામડી જોઇએ. આપણા દેશમા દેશી રાજ્યો ધણા ધર્મ ગયા છે અને આપણને તેનો ધણો અનુભવ મલ્યો છે. તે તમામ અનુભવ જો બે બાલમા કેહેવો હોયતો એટલું જ છે કે ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય હિંદુસ્તાન ઉપર એક આશીર્વાદ છે, બોલાતાનાની આપણુ ઉપર ઉતરે તો એક મોટી નવા નેશક, તે મહેમની એ એક મોટી કરમખખેશ છે. હિંદુસ્તાનનું ઇંગ્લેન્ડ

રાજ્ય પૃથ્વીની એક મોટી અનુવર્તીતા છે; તવારીખનાં સફા ઉપર તે એક અલગાટ ભરેલો અમલકારતો છે; મુખ્યત્વે વ્યપારીઓ વ્યપાર કરવા આવે અને ૧૨૦૦૦ મૈલ દુર આરધાં હુરોપખંડ નેવડાં જાત જાતનાં શિકાધી વસેલા, અનેક ધર્મી પાલનારા અને અનેક જાણીયાં પાલનારા આ મોટા ભર-તખંડનાં પાદશાહા ચર્ચ ગયા, તે એક મોજેજ નેવુતો લાગેછે, પણ તેટલાં ઉપરથી માંડગાંમરી નામનો કવી જરે એમ કહેછે કે,

War, disguised as commerce came,

Won an empire, lost a name.

ત્યારે એ રીતનો તેણે ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને આપેલો ઇપકો વાજખી દીયતો નથી. હિંદુસ્તાન ઉપર હકુમત મેળવીને ઇંગ્લેન્ડ પોતાનું નામ મોહાલું નથી યા પોતાની કીર્તીને જાંખ લગાડી નથી અને જવારે ઇંગ્લેન્ડે હિંદુસ્તાનને છો-ડી જશે ત્યારે તેમની ધધાંચી તરીકે હીઆં માત્ર આલી બાટલીઓજ રહી-જશે એમ કહેવું પણ ખરું નથી. વેપારી તરીકે આવ્યા, પેટુલવાં તરીકે આવ્યા, યા ગમે તેમ આવ્યા, પણ તેઓનું આવવું એ હિંદુસ્તાનનો મોટામાં મોટો લાભછે; તેઓએ આવીને લાંબી સુદતાં જીવમાતમાથી, નહીં અમાપ એવાં દુષ્ટોમાંથી, ખુદ નાશનાં પંજમાંથી આપણને છોડ્યાછે અને તેઓનાં આવવાથી જે સઉથી સરસ રાજ્ય તેજ આપણને હાથ લાગુછે. તે સરસછે તે આપણા દેશી રાજ્યો કરતાંજ નહીં, સરસ આપણાં પડોશી એશીયાટીક રાજ્યો કરતાંજ નહીં, પણ સરસ હરોપખંડ સુધરેલાં રાજ્યો કરતાં, સરસ પૃથ્વીની મોટી મોટી પાદશાહીતો કરતાં. સરસ રીશીઆં કરતાં, કે જે રાજ્યે પોતાની વચલીનાં કુ બાગ નેટલાં મોલામોને હમણાજ છુટા કીધાછે, અને જેણે હિંદુસ્તાન ઉપર ઉતરી આવવાની તથા જેનાં તરફ દેશીઓનું દીલ ખેં-ચાવાની મોટી જીમો રીકટ ઉઠતી રહેછે; સરસ છટલી કરતાં કે જાંહાં ધર્મને નામે આવતા ટોચો હેઠળ નાંહાંની ગરીબ પ્રજા કચડાઇ ગઇછે; સરસ કાંચ કરતાં, કે જાંહાં છુટાપણને માટે આજેખી ઇનિતેજર સોડાને આપણુ લડતા જોઇએ છેએ. સરસ અદલ ઇનસાફમાંજ નહીં, કે જાંહાં સાધારણ કહેલત સુ-જળ વાદ્ય અને ખરડું એકજ એજારે ધાંચી બીએછે; સરસ દ્રવ્ય કાંતુતમાંજ નહીં કે જે મગજી રેવતી મરજી મુછીને પચાર કરવાનો ધારેછે; સરસ રા-જ્યનાં બાંધામાંજ નહીં, કે જાંહાં રાજ્ય રાણી માત્ર નામનાં અને રેવતવા સોડેમગજાં રાજ્ય અસાવવાને કામનાંછે; સરસ રેવેતનાં હકમાંજ નહીં કે જેણે રાજ્યને વડીક છુટાપણથી ફોસીએ અસાવવાનાં દાખલા આપણુ જાંણીએ છેએ પણ, વળી મગજી સરસ તે રાજ્ય પોતાની પ્રજાનું હીત ઇચ્છવામાંછે; મગજી સરસ તે ધર્મ સંજાંથી છુટાપણને મારેછે, કે જે છુટાપણું સર્વેને પોતાના જીવ કરતાં વાહાલુછે, અને જેને માટે બારી લગાઇઓ ચાલીએ તથા રાજ્યે

ખુદાર થયા છે, છેલ્લે મરણ તે એમને કે એજ રાજ્ય આપણને રાજ કરતા શીખાડવા માગે છે, એજ રાજ્ય આપણા બહેના રાજકુમારી હોય તે લવી આપવા માગે છે, એજ રાજ્ય આપણુ પોતાનું ને રાજ્ય ગયું, તેની જગ્યા પુરી આપવા માગે છે. હિંદુસ્તાન દેશની હાલની હાલત, એ દેશ ઉપર ઇંગ્રેજ રાજ કરેલા આ મુર્ખે ઉપકારની અહીં ગવાહી પુરે છે. હીમાલય પવતના એક ડેડાથી તે કન્યાકુમારીના બીજા છેડા સુધી દેશના આખા વિસ્તાર ઉપર તમામ સમાધાની ચાલે છે, લુગર અને ચોરાણુ ઘણું બધું પડ્યું છે તતવારેની હાલ બની છે અને ચોમેર ધધા રાજગાર ઉપરનું ધ્યાન વધુ જાય છે, એ મુગળ ઇંગ્રેજ રાજ્યથી છે. દર વર્ષે દેશની અઢતી કળામા અજબબ જેવા વધારા અને અજબબ જેવા ફરકા ચાલ્યો જાય છે, તે હીઆ સુધી કે ૧૫ થા ૨૫ વર્ષના રાજકુમારીઓ રાજકારણવારના કામને માટે તેટલું વખત પડે ગોયા રદખાતન ગણાય છે અને નવા ફરકાર પ્રમાણેના નવા વિચારવાળા અરીકારીઓ દર દસ વર્ષે ઇડયા કોસીનમા બદલાતા રહે છેવા ધારે બાધવાની પારલ્યામંટને ફરજ પડી છે, એ મુગળ ઇંગ્રેજ રાજ્ય થી છે. આપણા રેલવે અને ટેલીગ્રાફ એ રાજ્યથી છે, આપણા કારખાના, ઉદ્યોગ અને બપાર એ રાજ્યથી છે, આપણી દોનત અને દરજ્જો, ફેજ વણી અને મુધારો, આબાદ અને અઢતી કળા એ રાજ્યથી છે, અપણી જહોજલાની અને છુરાપણુ એ રાજ્યથી છે, આપણા વર્તમાન પતો અને સભાઓ એ રાજ્યથી છે. આને હુ હીઆ બાપણુ કરવા ઉતો છઉં, મને કોઈ પુછનાર પરછનાર પ્રધાન નથી, કોઈ અટકાવનાર અરીકારી નથી, કોઈ શીખાડનાર “ડીકેટર” નથી, એ મુગળ એ રાજ્યથી છે. હવે ત્યારે જો આપણે ખરા દેશહીતકારી હોઈએ તો એવું ને મુખદાયક રાજ્ય તેને પસંદ કીધા વના ચાલિજ નહીં તેને બાહાન રાખવા વના છુડકોળ નહીં, તેની સલામતીને માટે રાત દીન દુવા માગવા વગર બીજા ઉપાયજ નહીં તેમ છે, તે ઉપરથી ઇંગ્રેજ રાજ્ય તરફ આપણે બેવફા રહેવાનું તોહિમત તદજજ જોડુ પડે છે અને એ તોહિમત મેજવામા આપણા વિચારો અને આચાર ઉપર કેવા મોટા મેરદનચાક યાય છે તે માનમ પડી આવે છે. આપણી આ દેશહીતકારી મુખા ઇંગ્રેજ રાજ્ય તરફ વફાદાર છે અને ખરા દીતથી વફાદાર છે. આપણી એ વફાદારી કઈ બાહેરની નથી માની દેખાવાની નથી. હિંદુસ્તાનના દેશીઓના આ મુલુતો ધણીજ જાણીતો છે કે પોતાને બહુ રનાર તરફ તેઓ હમેશ હેશાનમદ રહે છે. ઇંગ્રેજ રાજ્યની આ દેશમાં મરખાત થઈ તે વખતથી તે આજ સુધી ને ને નામીઆ રાજ અવીકારી એ હીઆ રાજ્ય અલાવી યા આપણા માથે મારી પડે સબધમા આવી યા છે, તેઓ દેશીઓના મુલુ, લક્ષણો વિષે એકચરખી ચાહાદતો આપી ગયા છે અ

ને તે શાહાદતો કેવી મજબૂત હોય છે, તે મીઠા જાન આપેલો જવાબ આપેલો છે. “હિંદુસ્તાનની મોકલીમાં જેટલા માન પામેલા નર થઈ ગયા છે, તેઓ કહે છે કે દેશીઓમાં એવા યુવોની નવાજ્ય થયેલી છે કે જેઓ તેમની માથે બેસાડે તેઓ તેમને માન આપવા વગર રહેતા નથી.” આ કુરેશ ઇંગ્લેન્ડના પીપલ વિશે તા. ૨૪ મી જુન ૧૮૫૮ ને દીને મીઠા જાન આપેલો કુરેશનાં બાપલુ ઉપરથી મેં ઉતાર્યો છે—મીઠા જાન આપેલો, હોયોગી મરીનોનો ખેરખાહ, સ્વતંત્રપણનો પહેલવાન, હુડા વ્યાપારનો હીમાયતી, જેની નજરમાં એક આયરલાંડનો એકલો આમેરીકાનો ગોલામ, હજારો હિંદુસ્તાનનો દેશી મુકદ્દમો એકમરખા છે, જેને ખાતર ઇંગ્લેન્ડ દેશ મગર છે, જેનાં નામને કુનાં માંન આપે છે, તે મીઠા જાન આપેલો ઉપરના કુરામાં મગજા નામીયા રાજ્યપીકારી તથા લખનારાઓની શાહાદત એકી કરીને કહે છે. અને આપલુ જોઈશું તો મતે, જે આ દેશનાં ઘોડો નીચાં પર એવી રીતે રાજ્ય ચલાવવાને બદલે દેશમાંથી ઇંગ્લેન્ડને હાંકી કાઢાવવાનું વધારે પડેલું કરી ગયે છે, માલકમ જે દેશી પ્રજાને રાજી રાખવા વગર હિંદુસ્તાનમાં ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય લાંબી મુદત સુધી બંધી રહેવાની આશા આપી ગયો નથી, તથા એતરીનરન જે દેશી તથા ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય વચ્ચે ઘોડોક મુકાબલો કરતાં રાજ્ય માથે રીંચતને વધારે મંદાવવાની બાબતમાં પહેલાને વધારે પડેલું કરી ગયે છે, તે આગલા નામોદીત રાજ્ય કુપાચીઓનાં વખતથી તે મર બારટલ ફિગર જે મુંબઈની હુનીવરસીડીનાં પેતિ બેસાં છેલાં કાલેકોલેશનમાં બાપલુ કરવી યેજા કેજવણી પાંચેલા દેશીઓને ઇંગ્લેન્ડ મરકારની રાજનીતિનાં મુકદ્દમો મરમ પ્રકારક અને તે રાજનીતિને લાગુ પાડવામાં મુકદ્દમો મરમ મદદનીય ગણી ગયે છે, તેનાં છેક છેલા અને પાછલા વખત સુધીમાં એવા પુરોવાનાં જેવી મત આપલુ એકાં કરીએ છેએ, તે મીઠા જાન આપેલો વાકયને ટેકો આપે છે. પ્રોફેસર વીલમન, પુરાતન હિંદુ રાજ્યના પાંડીત્યના જુવંદ તખ્ત ઉપરથી મરને એતવણી આપે છે કે “ઇનસાફ, રવા, મખાવા, નેકી અને ખીલ યુવોની કીમત હિંદુઓ નથી પીજાલુતા એમ મમજવું નહીં.” અને તે કીમત તેઓ કેટલી પીજાંશે છે તે મરનાર મર જાન ચોરે ૩૦ વર્ષ ઉપર હજારોમાં કામગીમાં મળીજા અમરકારક રીતે દેખાડ્યું છે. તરે તે નામદાર પહેલ પહેલા હિંદુસ્તાનમાં આવેલા તારે તેણે ઇંગ્લેન્ડની અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યકારનારની મરમાઈ વિશે કેવા મારા વિચારો બાંધ્યા તે પ્રથમતો આ કામગીમાં જણાવે છે, પણ પછે જવારે તે બાહેલા પ્રાંતમાં આકરીએ ગયો અને દેશીઓ વચ્ચે વધારે પડેલાઈ તેઓને વધારે પીજાંલુવા, તારે પછે તે શું કહે છે તે જુઓ—હું તેનાં પેતાનાં, બિલિ રાંકું હું અને તે આ પ્રમાણે છે. “મારા આગલા વિચારોની ખુબ અને

“ બે પાસાં મેં નોખું ” અને મેં તરત ઝાલી શકાય છે એકે રંગીએ
 “ આપણી જુદી રીત અને જુદી આમડીનહિ તેપણુ તેઓમા માન અને
 “ બાવરીવાળાં માણુસોહિ. ” અજુગી વહાણી તથા પોતાનુ બડુ કરનાય
 એ તરફની રેગાનમંદીની એવી વખારે માહારતો જોઈતી દેખતો તે પુષ્કળ
 મળી આવશે, પણ ઉપની બરમિશ અને વળતાર માહારતો ઉચાત ખીલ
 વખારે પુગવાની જરૂર નથી. આપણું રેમીનગીયાયુ આપણા ઇલને હી
 થેલ જેવા પાઠશાળાની વિરુદ્ધ ધમડું નથી, પણ તેની તરફલુ બેગેડે એ
 ચોક્કસ છે. આપણને એ પાઠશાળાની તરફલુ એટલા મારે બેગેડે કે આપણી
 હાતની ગાળવવાગી ઝીડીમા એજ રાજ્ય આપણા રેમને મઠવી લાયુ પડુ
 અને માફ આવુ છે—એવી ચોક્કસ છે, અને એટલા મારે આપણુ નિમ
 કદનામ ખરા છમગી એ ગાળની મમામતી આનિએ છમએ, તે ઉપર નેઓ
 મા અને પેટમતા મુમાનથી જુએડે તેઓ જુત કરેડે—એ પણ ચોક્કસ છે.

આ પણ બાબતો ચોક્કસ ધમતો હિ દુસ્તાનમા હી થેલ રાજ્યના મ ન ધમા
 ઇચ્છે હી ડા આયોનીએશન ને હી મમાની અગમ્ય અને જરૂરીયાત પણ
 પોતાની મિત્રે માનેત પાવડે. હથેલ ગાળવ હિ દુસ્તાનને મારે જેવુ જોહએ
 એવુડે, મગર તે ગમે એવુ માફ આવુ હોય, તેની તેને આ પાઠશાળા
 રાજ અતાવતાં ધણી મુગેડે અને મુમીખતો અમવાની મગજત તેને મણિ
 હ માવતીડે, અને તેમ ધવાતા ધણા કારણો છે. પેટલુ કારણતો એ છે કે
 હિ દુસ્તાન કાઈ નાહુ મુકુનુ રાજ્ય નથી એ એક મિટોસિ, વિમતીર્ન જ
 રતખડ છે. તે રેમીનુ રેગ, તે રાજ્યોનુ રાજ, તે માહાનમાહાત છે. ૧૩
 લાખ ચોક્કસ મેલતો એ મુતક, આપણી ઉપર રાજ કરનારા ખુદ હી મતડે રે
 મના કરતા ૨૦ પડુ મીટુ છે, ફક્ત જ માત્ર પ્રાંતજ કાનમ નેવડે અને
 આખા ધરોપના ખીલ બાજ નેટવી જમીન આ એમીવાખડમા ધગવીને
 હ મગડે મીંડ ડીમરાએવીના બેગેમા “ એમીવાટીક પાવર ” તરીકે કીર્તી મે
 જતીડે. હિ દુસ્તાનમા હથેલ રાજ્ય મુગેડેલ અને જોખમ બરેલુ હોવાનો
 ખીલો મખખ એ છે કે તે હીઆં પારડુ રાજ્યડે પરદેશીઓ નેઓ આ
 પણા રેમી અલુલજા, બાપાધી અલુલજા, ધર્મધી અલુલજા, સોડાધી
 અલુલજા, તેમની હાલતથી અલુલજા અને તેમની હાજતોથી અલુલજા
 એવા પરદેશીઓ પોતા બાબે તેરલુલ અલુલજાપાયુ ધગવનારા સોક ઉપર રા
 જ્ય અતાવેતો તે મેલને મુગેડેલ ઘણ પડે એ ખુલ્લતી છે. એ મુગેડેલુ ત્રી
 જુ કરલુ એ છે કે એ હથેલ રાજ્ય આપણે મણિ દુરનુ છે અને દુસ્તાન
 મુતકથી આવડે છે. હ મતડ ૧૨ હજાર મેન ઉપર બેકુ બેકુ રાજની લ
 ગામ દહિડે તે પોતાના યરમુખા, મુખા અને તેમજ હાય ટેકમના સીવીલી
 અન તથા લશકરી કામદારોને આધારે પડીને રાજ્ય અતાવેડે તેવા ૨૦૦૦

સીવીલીઅનો પોતાના આત્મિક સાથ તથા નજીક મે લાખ લશ્કરી નોકરો પોતાના ૩૧૦૦ અમલદારો સાથ વચ્ચે દાહડે કુલ ૧૦ કોડ રૂપિયાના પગાર આર્તા રાજ ચલાવે છે, ત્યારે એવા માંચાએ રાજ વહીવટ મુશ્કેલ થઈ પડે એ દીક્ષુ છે. વળી એ મુશ્કેલી અને જોખમનું ચોથું કારણ રાજકરતાના આ કામદારોના જુદા જુદા મુલ્ય લક્ષણો અને જુદા જુદા અવાસો છે. તે અવાસો અને તે ઉપરથી નિયંત્રી વરતણક તરફવાર કીસમના અને નાના પ્રકારના છે. કોઈ સ્વભાષે ધણા પાછા અને મીઠા હોય છે, કોઈ છુનીઆરે હલકા અને જાતે છાલકા હોય છે, કોઈ મીઠા અને મેકાલી જેવા લખનારા-એએ દેરીયોના માટા ભાગ વિષે આપેલા મહારાજોના હેવાલો કાચા કાંચની સાંભળી આપેલા હોય છે. એવા વિચાર વિચારો અને આચારો વાળાં આદર્શોના હાથમાં રાજ્યનું સુકાત હોવાથી રાજની કીસમને સમામત હંકારવાનું કામ મુશ્કેલ થઈ પડે એમાં કશો શક નથી. પણ હજી એ મુશ્કેલીનું એક પાંચમું કારણ રહ્યું છે, તે આપણા લોકો અથવા રૈયત પેતે છે. તેઓ ભાલા, બેદરકાર અને બેખબર છે, તેઓની હાલત ગરીબ અને હાલતો ઘોડી છે, તેઓ જાસ્તીની શંભે પોતાનો બચાવ કરવાને અશક્ત છે, પોતાના હક માગવા યા મેજરવામા તેઓ બેપરવા અને મેનુંભા છે.

એ સગળી અડચણો સાથે મળવાથી હિંદુસ્તાનનું ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે; મુશ્કેલ નહી પણ રાજ ચલાવવાનું કામ બાહીક સંબાલનું અને ધનિતે-જારી પેદા કરનાર થઈ પડ્યું છે. એ સગળા કારણો સાથે મળવાથી રાજ્યમાં ધણી પ્રકારની હાલતવાલી આવે છે; ધણી પ્રકારોના જુલમ અને જાસ્તી આવે છે; દરરોજ કોઈ નવી કૃષી ઉત્પાદન ઉત્પાદન રહે છે; ઇનમાઈ કેટલીકવાર બરાબર મળતો નથી; અને રાષ્ટ્રીની પોતાની વડી સરકાર તરફથી પણ કેટલીકવાર દાદ મળતી નથી. એ સગળાં કારણો એકાં મળવાથી, જેમ મુશ્કેલમાનોના રાજમાં મુશ્કેલમાનો વધારે સુખી હતા અને ચમત્કેય શુભરતા હતા, તેમ ઇંગ્લેન્ડે રહેવા છે; જેમ મરાઠાઓના વખતમા એ લગભગ લોકોનો દાર ધણો મોટો હતો તેમ આપણા વતનમા કેટલાક ઇંગ્લેન્ડે ત્રાસદાયક દાર અને જાસ્તી ચલાવવા જાય છે; અને જેમ દેશીઓ મુશ્કેલ મુગે મોટું ખમતા તથા કસી કૃષી કરતા નહી હતા તેમ આજેની તેઓ ખમતો બેશી રહે છે. ઉપ-લાં સગળાં કારણો એકાં મળવાથી રાજ અને રૈયત વચ્ચે મોટો તફાવત રહે છે, અને તેઓ વચ્ચે મહત્તમમાં દૂર આવે છે; તેઓ પરમપર એકેકની મુતવચ મેળવતા નથી; રૈયતને અણમતાં કામો કોઈવાર સરકાર તરફથી યાચે અને સરકારને નહી ગમતી વાતોને કોઈવાર રૈયત ચપાવે છે.

આવી અડચણોને મને બેની વચે ષડનાર કોઈનીએ આજામી જોઈએ. કોઈ એવો વર્ગ ઉભો થયો જોઈએ કે જે સરકાર અને રૈયત બેકુને બીજાલુતો

હોય, જે રાજ્ય અને પ્રજા બેહુનુ યાન ધરાવતો હોય અને તેથી જે બેહુની બૂન બતાવવાને તથા બેહુને અરમ્પરમ્ એકિંગની પીછાણ કરાવવાને, એકિંગ વિરોધ મહમત્વા પાડવાને તથા એકિંગ વિરોધ એકનીબાને આત્રી કરવાને ચક્રિતવાન હોય તે વર્ગ આ દેશમાં આપણા કીર્તીવાન રાજ્ય આપણને આપેલી કેળવણીથી ઉભા થયો છે. હરિષ્ઠ મુકદ્દરે જોતા આજે દેશી જવાનને કેળવણી આપીએ, જે કેળવણી પોતાને કેળવનાર તરફ તેમને નિમકહલાન બનાવે છે એટલું જ નહીં, પણ તે કેળવણી તેમને રાજ્યને પીછાણવાના માર્ગ ઉપર ચાલતા રીખે છે. પોતાના દેશીઓ બાબેની માહિતી તેઓને છે, તેમાં વળી આ કેળવણી હરિષ્ઠ બાબેની માહિતી હુમેરે છે અને એટલા જ માટે જેમ લાર્ડ મેકારી તેઓને ગયા જમાનામાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચેના દુભાવીયા મળે છે તેમજ મર પ્યારટન ક્રિયર આજના જમાનામાં તેઓને મળેલી મરથ પ્રકારક અને દુભાવીયામાં મળે છે એ દુભાવીયાઓ એકા મળી આપણી રાજ્ય વારી સખાઓ મથાપે છે, અને તે સખાઓના મોયા મરદાર આપણી આ હરિષ્ઠ ઇડીયા આસોસીએશન છે. એ રીતે મળા મથાપીએ તે માત્ર કામ જ નહીં પણ દુભાવીયાઓ તરફ મેકારીના વખતથી તેઓમાં મેળાપની ઉમેદને અરી પાડવા મળે છે એવા દરએક દુભાવીઓ એકલો પડીને રાજ્ય અને પ્રજા વચે જે કામ નહીં બજાવી શકે તે ધણાઓએ એકા મળીને બજાવવાની આ મળા છે. દુકમાં કહીએ તો હરિષ્ઠ ઇડીયા આસોસીએશન હરિષ્ઠ રાજ્યનો અરી મરદાર છે, તે હરિષ્ઠ રાજ્યની સત્તામતીનો એક મૂળ પાપો અને ટેકો છે તથા એ ટલાજ માટે તે હરિષ્ઠ રાજ્યનો દુશ્મન નહીં પણ દારત છે. હરિષ્ઠ ઇડીયા આસોસીએશન જેવી મળા જરૂર રાજકરતા તથા પ્રજા વચે પીછાણ વચારવાનું કામ કરે છે, એકમેકની ફરજો ચેતવવા અથવા સુચવવાનું કામ કરે છે, એકમેકની ધાગણા અને મુગદ સમજવવાનું કામ કરે છે, ત્યારે એવી મળા હરિષ્ઠ રાજ્યના કાવતરને માટે જાનની જરૂરની છે. એ મળા જરૂર હરિષ્ઠ અને દેશી વચે પીછાણ વધારે છે તારે તે હરિષ્ઠ રાજ્યનો મરુ નહીં પણ ખેરખાહ છે. તેની નેમ અને મકમદ અરમ્પરમ્ અતમ્પ યા દુશ્મની વધારવાની નથી, પણ મ પ આ સુલેહ વધારવાની છે. માટે હરિષ્ઠ મરદાર પોતે આવી રાજ્ય દુવારી સખાઓને પમદ કરે છે તથા બારીક યા ગુચવાડા બરેલી બાજગોમાં, દેશીઓને લગતા બા યતા અનિક મવાલોમાં મરદાર પોતે આવી સખાઓના મત તથા મરુ નહત પુત્રે છે. હરિષ્ઠ ઇડીયા આસોસીએશન કાઈ આવરલાડના કીનીબનાના ટોળાઓ તથા સેનટરોની મીચાળે હરિષ્ઠ રાજ્યને ઉધુ વાલવા માગતી નથી. એ, સખા, જાઈ પંચન, જાઈ “સુખાલી” જાઈ “મરદાર” મનમ આસોસીએશન” ની મીચાળે રાજ્યદુવારી હોડા માગવા માર મેદાનીમાં બએડો ઉઠાવવાની અથવા સુલેહમાં બગાડો કરવાની નથી. એ મળા કાઈ

કાંચની છુતી રાજકુમારી ટોળીઓની મીઠાસી તખ્ત ઉપર તરણ મારવાને તલબી રહેવાની નથી. એ મુબા કાંઈ ઇંદીલી બાળા માંઝીની યા ગારીગાલડીના બંદોની મીઠાસી પારકો દસ્ત દેશ ઉપરથી લડીને તોડવા માગતી નથી. રાજકુમારી મંડળીઓમાં મહુથી નરમ, મહુથી સમાધાની ભરેલી તોપણ એકમરખી ઉપોગી અને જરૂરની મંડળી ઇસ્ત ઇંડીયા આસોસીએશન છે.

માહેબો, ઇસ્ત ઇંડીયા આસોસીએશન સાથ ઇંગ્રેજ સરકારના સંબંધ કેવા છે તેની તપાસ કરતાં અત્યારમુલ્યેન ધણું લંબાણ થયું છે. ઇસ્ત ઇંડીયા આસોસીએશન ઠાલી ઉઠાકેરણી કરનારી, રાજની મુખે ચરચા ચલાવનારી અને દેશહીતકારીપણાનું જાહેર ડાળ ધાલેનારી છે, એવું તોહિમત મતલબીઆં માંણસો તરફથી કોઇવાર મેલાવણે, માટે કસી પણ વધુ તપાસ કીધા પેહેલાં એ તોહિમતને તોડવું નોંધ્યે છે. ઇસ્ત ઇંડીયા આસોસીએશનને ઇંગ્રેજ રાજ સાથ શું અને કેટલું કામ સેવું છે, તે અગત્યની તપાસ હજી કરવાની રહી છે, પણ તે તપાસ કીધા આગમચ ઇંગ્રેજ રાજનાં સંબંધમાં કામ બેઠાવવાતો એ સબાનો હક મુખેત કરવા નોંધ્યે છે તથા ઇંગ્રેજ રાજ્ય તેને કાંબે માંત આપે, તથા કાંબે પમુંદ કરે તે બતાવવું નોંધ્યે. તે તપાસ આપણે આ બાપણમાં કરી છે. ઇસ્ત ઇંડીયા આસોસીએશનના ઇંગ્રેજ જાજ સાથ મીઠાસાથી ભરેલા સંબંધ છે, ઇંગ્રેજ રાજની અને એ સબાની નેમ તથા મુરાદ એકજ છે, ઇંગ્રેજ રાજમાં એ મુબા જરૂરની છે, તેટલું બતાવ્યા વગર આગળ આતવું નહી નોંધ્યે. તે બતાવી રહેવા પછે હવે રાજના સંબંધમાં એ મુબાને કેટલી ફરજો બબવતી છે, તે ઉપર આપણુ આજે હૈએ, પણ તેટલાં ઘણું મોડું થયું છે અને એ બાગ બાબે ખીલ જણ કમાક સાથ એટલી "નોટ" મારી પાસે એકી કરેલી છે, માટે આ બાપણને હીઆંજ પ્રહ કરવાની મને ફરજ પડે છે અને બાકીનો બાગ નો બનગેતો એક ખીલ બાપણમાં સમાપ્ત કરીશું.

ઉપલું બાપણુ યદ રહેવા પછે,

આલજ શેક વીનાએકરાવ જગબાયજીએ કહ્યું કે "મારા મીત બાઈ કેપુચરેએ ને સુબાપીત સંબાપણુ કર્યું છે, તે માટે એએની ગોટા ઉપકાર માનવાની હું દરખાસ્ત કરું છઉં."

શેક નવરોઝજી ફરફુનજીએ ઉપલી દરખાસ્તને ટેકા આપતાં જણાવ્યું કે "ઇસ્ત ઇંડીયા આસોસીએશનના ઇંગ્રેજ રાજ સાથના સંબંધ બાબે બાઈ કેપુચરેએ ને અમરકાક અને કીમતી બાપણુ કર્યું છે, તે બાબે તેવણુને ઉપકાર માનવાની દરખાસ્તને હું મોટી ખુશી સાથે ટેકા આપું છઉં." એ પછે આ બાપણુ માહેલી બાબત વિષે શેક નવરોઝજીએ લંબાણથી કેટલાક વિચારે આપ્યા, તેમા તેઓએ આવી રાજકુમારી મુબાઓની અગત્ય તથા જરૂરીઆત અને તેમને મદદ તથા ટેકા આપવાની આપણુ મુર્બની ફરજ બાબે બોલાસો કરવા બાદ મુબા વીચર્જણુ યદ.

મુલતવી રાખેલી સભા, સુકવાર, તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૮૭૦

દિ દિ ગાર્ડન ઇસકવાયર—અમદાવાદ.

વિષય—આગગાડીના બાંધકામ ઉપર બીજો એક અભ્ય
દર્શીઆનો કરવા ધારેલા ખર્ચ બાબે તા. ૧૪ મી
ડીસેમ્બર ૧૮૬૬ ને દીને સર આર્થર કાટને
જે નિબંધ વાંચ્યો હતો તે ઉપર તકરાર.

સર આર્થર કાટને જોલ્યા કે મીડ રીડેન, મીડ જ્યાર્ન કંમ્પેન, મીડ
ડા અને મીડ હાઈડ કલાઈ એઓએ છેડી મળામા માહારા નિબંધ ઉપર
જે દીકા કયાએ તેના ઉત્તરમા હું ઘણું પોડુજ બોલવા માચુહું. માહારા
ઉપર એડોલોજ કે જે હું બોલ્યો, જે ગણુડીઓ મે બતાવી તે આ ગૃહસ્થો-
માથી કોઈએ જાગી પાડી નથી. આગગાડીઓ ઉપર આવડો મિહિટો ન
રચ થતો નથી, અથવા નેહરો ઉપર આવડો ચોડા ખર્ચ ન થાઈ શકે, દેશનો
મુલકો માન આગગાડીઓ લાવ લઈજવ કરી શકે, વળી આ દેશના માનવી
લાવ લઈજવ નેહરો કરી ન શકે, આગગાડીઓ ચોડસ દરથી એછા દર લઈ
શકે અને નેહરો તેમ ન કરી શકે હેવુ કોઈએ પુરવાર કર્યું નથી આગગા-
ડીઓ આ દેશ ઉપર મિટા બોલોડે કારણ કે તેઓને લીધે હિંદુસ્તાન ઉપર
કોડનો કર લાગુ પડેડે તે મગણુ કોઈએ ના પાડ્યું નથી. આ ગૃહસ્થો
મહિના એકે જણાવ્યું કે “મગણાઓ કબુલ કરેડે કે આગગાડીઓ પુર ફરે
હમ દીધી પાર ઉતરીડે.” પણ હું તે વાત કબુલ કરતો નથી માટે મગણા
ઓ તે કબુલ રાખેડે એમ ન કેહવાય. પણ આ પ્રમાણે બોલી જવામા શું
ફાયરોડે ? આપણને તો પુરાવા અને તકરારો જોઈએડે અને મેં માહારા
નિબંધમા જે આગગાડીઓ બતાવ્યા તે કોઈએ જાણ પાડ્યા નથી ત્યારે તે ઉ-
પરથી શું મમજવુ જોઈએ ? અમજતાં કે જવાબ આપવા જોગ કાંઈએ નહીં
એક ગૃહસ્થે વધી ઉઠાવ્યો કે આપણને આગગાડીઓ અને નેહરોને સરખાવી
જોવાની અમત્ય નથી કા ન હોય ? આગગાડીઓની તરફેલુ કરનારા ગૃહ-
સ્થા આગગાડીઓ અને નેહરોને સરખાવી જોવાને ના પાડે તેનું ફક્ત એજ
કારણ હોઈ શકે અને તે એકે તેમ કરેશ તેઓનો પાયો ટુડી જાય છેલી
મળામા જે ગૃહસ્થો બોલ્યા તેઓને ઉત્તર આપવાને હું ઘણો ખુશી થાત પણ
તેઓ હેવુ કાંઈ બોલ્યાજ નથી કે જેનો જવાબ આપવો પડે. હું કહુહું કે
આગગાડીઓ કરતા નેહરો સમજી પડે, તે ચોડા વખતમા બધાઈ શકે, અને
આપ્પા દેશનો માન લાવ લઈજવ કરી શકે જે આગગાડીઓથી ન થાય
વળી તે ચોડી કામતે લઈ જઈ શકે જેમ આગગાડીઓથી ન થાય, આગગા

ડીઝીએ આ દેશ ઉપર મોટું દેવું ચઢાવી દીધું છે અને તે માટે ૩ કોડનો કર ઉઘડાવેલો પડે છે ને કર દર વર્ષે વધતો જાય છે, પણ તેથી ઉલટું નેહરો ઉપર બિયતો ખર્ચનું બાજ મળી શકતે એટલું જ નહીં મોટી આવક થતે. વળી લગાઈના વખતમાં આગગાડીઓ કરતાં નેહરોનો ખર્ચ વધારે ઓછો પડે છે. વળી નેહરોમાં પુરતી જગ્યાથી કામ ચાલી શકે અને વળી તેમાં વધારે અગત્યનું એકે કે તેથી ખેતીવાડી મારે પાણી પોતાના ડવાનું મેળવે પડે નેથી આ દેશમાં વારંવાર પડતા દુકાલનો અટકાવ થાય અને ખર્ચ પણ નીકળી જાય તેથી મત્તાનાથ વાલ્મીકી તાવ દુર થાય.

મીંઠ દાદાબાઈ નવરોજીએ ત્યાર પછી મીંઠ ચારબસ હારન તરફથી આવેલા એક પત્ર વાંચ્યો તેમાં તે ગૃહસ્થે લખ્યું હતું કે “જનર્ભ મર આર્થેર કાઠનનો કામિય નિબંધ મેં ઉલટી વાંચ્યો છે અને માહારાષ્ટ્રી આજ માંજની મળામાં આવવાને બનશે નહીં માટે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ ઉપર વધારે ખર્ચ કરવાને નિબંધ લખનારે ને વાંધો ઉઠાવ્યો છે તેની શામે મત આપવામાં મીંઠ કૅપેલ અને પીત્તએને હું એકમત થઈ છું. બાબાજીકર્તાને વિચાર એવો છે કે નેહરો ઉપર નાણું ખર્ચવું. અને તેમ ન કરવાને હું કદીની વિચાર આપનાર નથી. આગગાડીઓ અને નેહરો પેલું અગત્યની છે, પણ તેઓ બેઠુને મરખાવવાની હું કાંઈપણ અગત્ય જોતો નથી. બેઠુને માટે હિંદુસ્તાનમાં પુરતી જગ્યા છે ને કોઈસો પુરા પડી શકે અને લોકો આલવું ન પડે તો હું ધારું કે આગગાડીઓમાં કાંઈ અડચણ નથી જેમાંની કેટલીક નેહરોમાં છે. દરેક રેલવેનું સ્ટેશન સેલેક્ટાઈઝ થવાથી ગાદી અને રાઈલી ગાડીઓએ સંકડો નાશ કરવું એ કાંઈ જેવું ધારીએ છે એ તેવું સેલેક્ટ નથી. પણ એ બાબતમાં તકરાર કરવાની હું મતલબ રાખતો નથી ક્રેક્ટ એટલું જ કેહવા માગું છું કે આગગાડીએ ક્રેક્ટમંદીથી પાર પડી છે અને હજુ પછીની પડશે. પ્રમુખના કેહવા પ્રમાણે ખરેખર મોટો ઉપરાંત નાહાની રેલવેઓ, સાપ્તાઓ અને ટરામવેની ઘણી અગત્ય છે પણ વધતો કરવા ધારેલો ખર્ચ ને મંજૂર કરવામાં આવે તો તે કાંઈ અધીત કેહવાય નહીં, અને માથે લાગી નેહરોના બાંધકામની આણું કરવાં જોઈએ. આગગાડીના મોટા ઉપયોગ એ છે કે તે દુકાલમાં આવી પડેલા મુલકોને જંગમથી આમરે આવી શકે. આગગાડીઓએ અત્યારથી જ ઘણાક પરગણાઓમાં અનાજના ભાવ મક્કતા કરી નાખ્યા છે, અને જો કે આગગાડીઓના બારે દર (જેમાં ખરેખર ઘણાં થયે જોઈએ) ને લીધે વધારે બારી અને સેંધી વસ્તુઓ ન લાવે લઈ જાય થાઈ શકે તો એ હિંદુસ્તાનમાં ખીજ પુરવડે પેદાશ છે કે જેથી આગગાડીઓ અને નેહરો ખુબ શકાયેલી રહે.”

મીંઠ પ્રિમાર્ડ તરફનોની એક પત્ર વાંચવામાં આવ્યો જેમાં તે ગૃહસ્થે

લખ્યુ હતુ કે “ મર આર્થર કાટનના નિમ્ન ધમદિની ધણીક બાબદોને હુ સ્વી કાર છુ અને હિદુસ્તાનમા આગગાડીઓને ઢંકાણે નેહરે વધારે ઉપચારી છે તે અભિપ્રાયને ટેકા આપવાને હુ સખામા હાજર હોતો ધણે ખુશી થી, પણ માટારાંથી તેમ કરવાને બન્ધ નહી માટે દાગીર છુ ”

મી૦ જીનાઠ ઝાનવરમ બોલ્યા કે “ છેતી સખામા જ્યારે મર આર્થર કાટનના નિમ્ન ધ ઉપર વારવિવાદ ચાલ્યો ત્યારે હુ હાજર ન હતો માટે દાગીર છુ પણ આને ખીજો એક અનુચ્છ રીત્યાનો કરવા ધારે ના અરચ બાને જ્યારે વધારે વારવિવાદ ચાનનારે ત્યારે એ મહા અગત્યની બાબતમા મેન થવાને આને હુ આચોછુ આજના વખતમા હિદુસ્તાનમા આગ ગાડીઓ દાખલ કરવાની તરફેણ એકબી શમ્દ ઓચરવો પડે એ જોઈ હુ અચરતછુ તેમ ચનાથી આ દેશમા વ્યપારની રીતે અને નાણા સખી ને નફા થવાં છે તે એના બધાં છે કે હિદુસ્તાનમા તે દાખલ કરવા બાને કાઈ જરાખી વાવા ઉઠ એ વાજખી નથી મર આર્થર કાટન કુર્ષાદ કરે છે કે આ ગગાડીના બાધકામથી હિદુસ્તાનની મેહસુનો નાશ થાય છે તે વાત ઉપર આપણે આચે. હિદુસ્તાનની મેહસુનમારી થોડાક ભાગ આગગાડીઓ પ ઇવાડે અરચો પડે છે તે ઉપર જનરલ મર કાટન આ પ્રમાણે બોલતા હશે ખરી વાત છે હાની મુમવણુ બદલી હાલતમા એ અરચ બારે છે અરેઠ ધણેક ઢંકાણેથી તે આગગાડી બદરે આગ નથી મર થાય છે અને દેશમા દા ખન ધાઈ તેના છેડા આવે છે આવી હાલતમા આગગાડીઓની ખરી કર જીનઠ શકાય નહી અને તે બારી ધાઈ પડે પણ તે અરચ મર આર્થર કાટ નના કેહવા પ્રમાણે વધતો જતો નથી પણ ઘટતો જાય છે મહેને તે આશા છે હવે થોડાજ વખતમા આગગાડીઓથી હિદુસ્તાનની મેહસુનમા વધારે થશે. પણ હિદુસ્તાનની મેહસુન ઉપર ખરેખરી શુ અસર થાય છે તે હિદુ સ્તાનની વડી મગકાર તરફથી આવેલા છેતા એ માગના દસ્તાવેજ ઉપરથી ત પાથી જોઈએ આ દસ્તાવેજ પારલ્યામંટમા રજુ કરવામા આવ્યો છે અને તેમા ખરેખર હિદુસ્તાનની મગકાર જરા અરચ બાને રીતામા પડેલી જણા યે છે પણ તેઓ લખે છે કે “ છેતા ૨૦ વર્ષમા આગગાડીઓ અ ને નેહરેના બાધકામ થવાથી તેની મુધારે કરનારી અમર હવડા હવડા હિદુસ્તાનમા રેખાવા લાગી છે. ” આ મત હિદુસ્તાનની વડી મગકારનું છે મર આર્થર કાટનનો ખીજો વાચો આગગાડીના મોટા બાવ છે હુ ધાર છુ કે હાલ ઉતારેઓના બાવ જોઈએ તે કરતા વધારે છે અને હુ ઓછા બાવને ૫મ્દ કર છુ હુ ધાર છુ કે લાખી મુરતમા ઓછા બાવથી કુર્પનીને કાયદો થશે એટલુજ નહી પણ રેશને ધણે કાયદો થશે ઓછા બાવ જો વાને ૫ ધણે આગુરછુ પણ હાલ નીજ વર્ગના ઉતારેઓ ને બાવ આપે છે

તે કાંઈ ઘણું નથી. ખરી વાતછે કે જેહવા તથા બીજા વર્ગના દર વધારે પડે જયારે સે હે કડે ૮૯ ટકા ત્રીજા વર્ગના ઉતારે ત્યારે ઉપના વર્ગના મોટા ભાગથી કાંઈ અડચણ નેવું નથી. આ આર્થર કેહેછે કે આગગાડીઓથી અપાઝ ઉપર કાંઈ અસર થવી નથી. હવે હું પુછવા માગુ છું કે અમેરીકાની લગાઈ પેનાએ જો મુજબથી મધ્ય પ્રાંતોમા ગાડી ન દેતે તો મેનચેસ્ટરનું શું થતે ? તે વખતમા કેના કોડ ૨૧ હ. ઘોટા ઉપરથી યાંધને મુજબ આવી હતો ? આગગાડી હોવાથી કેના લોકોને ઉંચેગી રેહવાનું બની આવ્યું હતું ? આ મુજબ નેહરોથી થઈ શકતે ? મુજબથી દખલ શું નેહરો થી રીતે લઈ જવાઈ શકતે ? વળી ગીલ્ડે પ્રેસ એકે કે આગગાડીઓ દેશના બચાવ માટે શું કરી શકે ? અવળતા મુજબાઓને લીધું લાગશે કે આગગાડીઓના પાટા એણીમેર પેનીમે રોડી નાખી શકાય અને મડકને ભાગી છુટી કરી શકાય પણ એ તકરાર ખીજી ઘણીક સીતે ઉપર લાગુ પડી શકે. શું તાર કારી નાખે માટે વીજલીના મ પેમા ન ગમવા ? શું પુલો ઉરાડી નાખી શકાય માટે તે નદીઓ ઉપર બાધવા નહી ? એ પ્રમાણેતા ઘણીક ઉપોગી વસ્તુઓ બિરે કેહવાઈ શકાય. હવે મડકોની હાલત લગાઈઓમા શું થાયછે તે જોઈએ. જયારે અમેરીકાના પેનાના દેશમા પડાઈ અનાવતા હતા ત્યારે શું તેઓને મડકથી કાઢજ શકેદો થયે નહી ? અને બનવાની વખતે આગગાડીઓ હોવાથી શું આપણને પોતાને કાઢજ શકેદો થયે ન હતો, આજ સાર પાંચ વર્ષ ઉપર આસ્ટરીઆ અને હુનીઆ વચે લગાઈ આવી ત્યારે આગગાડીએ શું કાઢજ સનન કમ્યું નહી ? વળી હિંદુસ્તાનમા બનવાની વખતે આગગાડીથી શું આપણને કાઢજ શકેદો થયે નહી ? હું ધારે છું કે બજવા ના વખતમા કળકતાથી કંટાળાપુરે મુઝી આગગાડીએ ઘણી નોકરી કરી હતી. હેવું કેહવામા આવેછે કે આગગાડીઓને નેહરો માથ સરખાની શકાય. હું ધારે છું કે કેટલીક સીતેએ સરખાવી શકાય પણ વળી જયારે નેહરો ન કામ લાગે ત્યાં મડકો લાગી શકે, નેહરોખી ખરેખ ઉપોગીએ અને નદીઓના માર્ગ આવી શકેતા હોય અને નેહરો ઝાઝાઈ શકતી હોય તો અવળતા તે થાની જોઈએ પણ આ બંને કામો સારે ચાલવા જોઈએ. જનરલ કેહેછે કે “માત્ર આપણને નેહરોજ જોઈએ મડકો ન જોઈએ.” હું “માત્ર” શબ્દ ઉપરજ વાધા લઉં છું. હિંદુસ્તાન એ બંનેને માટે મારુ છે અને એ બે બાધકામો બેહનપણીઓની માફક હાથોહાથ કા ન ચાલે તે દું જોઈ શકેતા નથી. વધારે ખર્ચ કરવો પણ સંબાલથી, કસરથી કરવો જોઈએ અને જો તે પત્તાડેથી બાજ આવી શકે હેની વધી ન હોય તો તેમાં હાથ ધાલવોજ નહી. સર કાન્ટના વિચારને હું એકમતો છું કે જો આ મુશ્કેલી કરે તેઓના લાભ માટે મુજબાઓ ઉપર કર નાખવો ન જોઈએ.

મબાપતી—હુ ખાત્રીથી કહુ છું કે મીંઠ જાનવરને અત્રે આ સી આપણને ખોલાસો કીરો તે મોટે ઉપકાર માનવામાં મગજા માગેજ થાયે.

મીંઠ ડબલ્યુ. પી. એનડર—હુ ધારે છું કે બીજાઓના કેહવા પ્રમાણે હિંદુ સ્તાન આ જાતના મગજા માં મોટે પુરતું મોહક છે અને હુ જોઈને રંગીમધું કે આગગાડીઓના બાધકામની માં આ માન પામતા જનમને કમર કળીએ. મગજાઓ કંટુલ કરેછે કે મડકો એ સુધારાનું મુજ આવળે, પ્રજના વધારાનું મુખ્ય જોગરછે, બપાર વધારવાનો ચોક્કસ ઉપાય છે અને દશના બચાવ મોટે સર્વેથી સરસ રીતિએ જનમલ સર કાટન કેહે છે કે તેની તકરારનો કોઈએ જ વાખ આપ્યો નહીં એ ચાલળી હુ આશ્ચર્ય પામુ છું. કારણ કે તે નેહરો અને મડકોને સરખાવવા માગેછે, મડકો તો હાથમાગે પછુ નેહરો કયાં ? મોહારા જાણનામાં તેની હસ્તી નથી. હુ ધારે છું કે પોતાની ઉત્તમ આ બાહા પ્રર મરદાર નેહરો તેવાર ચપનીજ મહમત્તે અને તેના અડમગાઓ ગમે કે વાળી ધ્યાનથી કીધા હશે તોયે તે પછવાડેથી જોટા માનમ પડવાના સર કાટનને એતીવાડીના બાધકામો બાખે અનુભવે ખરે. પછુ આગમોટો વિચ તેને જાણતું માન હોય છેવુ ઘેરુ નથી. તે કેહે છે કે મડકોના જાતધંધી નાચ ધાઈ શકે અને તે બચાવી શકાય નહી. હુ હીમતથી કહુ છું કે કોઈની જાણીતો ઈજનેર આ વાતને સીકારશે નહીં મડકો સેહતથી બચારી શકાય છે અને તે લડાઈઓના વખતમાં પુરવાર થયું છે. તેઓ સેહલાઈથી મમારી સમ્પાડે. અમેરીકાની લડાઈવેળાએ એક રતનાને રાફેગો નાધી હોડી ના ખવામાં આપ્યો હતો તે ઘણો જડપથી પાડો તેવાર ધાઈ શક્યો હતો. મડકોનો બચાવ ધાઈ શકે છેવુ મત ઘણાખરા મગજા જાણીતા કાવેત અને વળી લશકરી ઈજનેરોનું છે. જોતે મડકોની સામે આપણો જનરત તરહેવાર કહે છે તોયે તેની નેહરો સામે મે એક ચમ્દખી કાહાડ્યો નથી તેથી ઉનક જીની ઇસ્ટ ઇડયા કુપનીની હજુર ખાનગી વાપણેથી એતીવાડી માર બાધ કામો કરવા મોટેની સુચના મે રજુ કરી હતી અને તે વેળાએ હુ જાણુને હતો કે મરકારના હાયમાં એ કામ મવાથી તે મપૂર્ણ રીતિએ માતનાર નથી. કારણ નાણા કાજલ ન પડવાથી ઘણાક બાધકામો હિંદુસ્તાનમાં બધ પડ્યાં હુડમાં હવે મિશી જવા આગાઉ હુ કેહવા માગુ છું કે મર કાટને નેહરોમાં હથી-આરબ બધ આગમોટો ફરતી રાખવાની સુચના કીરી પછુ તેના અડમોટો તેણે કાઈ જાણ્યો નથી. તે હથીઆરબ બધ આગમોટો લેતા, માચવતા તથા તેના માણુ ખર્ચ નિબાવતાં કેટલુ નાણુ દર વર્ષે જોઈએ તેનો તેણે ખ્યાત કીધેલા લાગતો નથી. એકબારની કંટુન કરે છે તેની ગણતરી પ્રમાણે નેહર બધાઈ શકાય, કાફો લાવી શકાય અને મગજા આવનારાઓની માં ધાઈ રકાય તેણે મડકોનો નાચ કરતા જ્યા હજાર માણુસો જોઈએ ત્યાં નેહરોને ખુવાર

કરતા ફક્ત ૨૦ જોઇએ. ૨૦ માણસો આપણા મરદાગની નેહરને કીડી ના-
ખી તારાજ કરી શકે, અને પછી તેના કચ્છાનું શુ ધાવ ? કાઈજ નથી પણ
કાંઈમા ચીઝી બેથે. ના—એટલુજ નહી પણ આખી નેહર શુધાદને ચર
જેવી ધાઈ બાળ રૂનીઆનોએ કરાઈમીઆમા હા ચા માટે આ ઠી ? ફક્ત
આગમગાડીએ અને વીજવીના તાર ન હોનાથી. મર કાટન મડો ઉપરના
ખર્ચ વીથે રૂઈદ કરેજે તેને હુ પુટી આપુહુ, પણ એ મડો બનાવવા પાઠન
મેહનત, તેની નસાઈ, તરફત અને તે ઉપર તાગેના કામેન કારીગરો તરફ
નિરાહા પગાડી જોઇએ. ત્યા લક્ષ્મિવ લાવ કરવાનુ એમલુ માધુ પડે
કે સોડોહુ લાવતા તે ઉપર ખરાખર તેની કીમત કરતા બમણો ખર્ચ બેઠો
હતો. સોડોહુકામ બનાવતા વેનાતમા જે ખર્ચ બેઠો તેટલો ખર્ચ તેને અને
લાવતા બેઠો આમલુ છતાંની મડો ઉપર ૬૨ મેસે ૧ લાખ ૧૦ હ-
જાર રૂપાથી વધારે ખર્ચ બેઠો નથી. બાહાણર જનરલ કોણે કે
કુપનીઓને મલે મરકાર મડો ખાવાનુ માથે લેતતો કીક ધાત
આ મતને હુ રસીકારવા ના પાડુહુ. માર્ગીતો ખાત્રીકે કે જો મરકારે આ
કામ માથે લીધુ લેતતો તે ઉપર અતીધણો વધારે ખર્ચ ધાત, એટલુજ નહી
પણ મડો બની મકતજ નહી મડો બાધકામે બલે મરકારે તે ઉપર જાદ-
વર્ષે છુડી તરફાર કરવા કી ઠી જો સોડોહુ પોકારે ન હોતતો મરકાર એ
કામ માથે લેતજ નહી અને તેની વળી વિદુસ્તાનમા નહી પણ અવે હંમ-
લાકમા. આજકાલ વિદુસ્તાન માલિતા મગજા મોટા પુલે વગરેના માહાળા
રત બાધકામો કુપનીએ કરગાડે. આપણને હાત મડો, નેહરો, બેવીના બા-
ધકામો અથવા હુઆરની જેની ધાઈ શકે તેના લાખ લેવાની અગત્યછે.
આગમગાડીએતો હજુ મરઆતમાડે હેવુ હુ મરમુહુ.

મળાપનીએ આ કેસાણે ચેતવણી આપી કે રેક મહસ્થને અવે ૬૫ મી-
નીટથી વધારે બાનવાની છુડ નથી.

મીઠ ઇવીઅટ—માઈવાતને ધીકારવા અથવા તરફારી કરવા હુ અને
આવો નથી નેહરો, મડો કે નામો એમાનુ એજે આપણે ધણુજ પમંદ
રોષ હેવુ નથી, પણ જે આગનથી મારો માન સેહનાઈથી નાવ નહલવ ધાઈ
શકે તેને હુ પમંદ કરુહુ. વિદુસ્તાનમા ઘણી નદીઓ છે ખરી પણ વર્ષના
ધણેક બાગ તો તેઓ સુકાઈ જાયકે. માહાર મયક નદી કોઈકે અને જો
માહારી કાઠી હુ મમતે બારે નદીને માને વેચત મોક્ષી શકુ તો ધણુ કીક
પમે પણ હેવી વખતે નદીમા પાણી કવચીતજ મજેકે. ત્યારે હવે તેનો જ-
વાગ મર મગન શુ આપેકે તે હુ માનવતા માધુહુ.

મી. મી. માડ—મર આરપર કાટન મડેકે કે જ્યારે મડો નથી બધા-
બની હવી ત્યારે તે ઉપર પુરતો વાઈવીચાદ આલ્યો ન હતો. હુ બારહુ કે

આગગાડી તે ભુજ કરેછે. કારણકે નામાંકીત લાર્ડ દેવહાઉસીના વખતમા હાલમાં તેમજ હિંદુસ્તાનમાં તકરાર થયેલી મને યાદ છે. અન્યત્ર નેહરોના બાંધકામની અગત્ય ઓછી કે તેવું કોઈમી કેહનાર નથી. હિંદુસ્તાનને સુર્ય અને પાણી આપે અને પૃથ્વીમાં કોઈ ચીજ હેરી નથી કે જે હિંદુસ્તાન કરી ન શકે. અને એટલું છતાં જ્યારે તેવું કેહવામા આવે કે મડકો-હિંદુસ્તાનમા લાગુ પડતી નથી ત્યારે તેથી હું માહારો વિચાર ઉગટો જણાઉં છું. મારું આર્થર કાઠન જ્યારે એમ બોલેછે કે મડકો હિંદુસ્તાન ઉપર એક મિલન ને રીછે અને હ મેં મુની રહેલો, ત્યારે હું ધારું કે તે ભુખ કરે. એતો દેખીનું કે જ્યારે મડકો પેહલી બતાવવામા આવે ત્યારે જાંહાંમુરી તે પેદા કરી નાણું પગાર ન કરી શકે ત્યામુરી તો તે દેશ ઉપર બાંધે ધાર્ પડે. આગગાડીઓમા ઘણા યોગ ઉતાર્યો આવજનવ કરે છે તેવું મારું આર્થર કહેછે અને તે બામે મીંડ જ્યારે કે પનેન ને માલેના પ્રાતોમા ઘણું ફરેલો છે, તેણે બાંધાસો કર્યો છે પણ હું તેમા જાણ્યું મિતી શકતો નથી, તોયે જેઓએ હિંદુસ્તાનમા મુશાફરી કરી હવે તેઓએ દેશીઓના ટોળે ટોળા ગાડીઓમા મુશાફરી કરતા જોવા હશે. આગાઉ એકમાર કેહવામા આવ્યું હતું કે દેશીઓ આગગાડીઓનો લાભ લેનાર નથી કારણકે તેઓને નાત જાતની છીત હોય છે, પણ આ વાત પગારડેથી બોલી પડી છે. જ્યાં પૈશા બચાવવાની વાત આવી કે ત્યાં નાત જાતને કોઈ જોગુ નથી. ઘણાખરા દેશીઓ ત્રીજા વર્ગની ગાડીઓનો મોટો ઉપયોગ કરે છે, અને વખત જતે હજુ વધારે ઉપયોગ કરશે હેમા શક નથી. ઘણાજ યોગા પુરોષનો ત્રીજા વર્ગની ગાડી વાપડે છે. મારું આર્થર કાઠન પોતાના નિબંધમા આગગાડીઓ વિષે લેવી રીતે લખે છે કે જાણે લગાધના હીંમામમા તેઓ તરત નિરંકુષોગી હોય. આ વાતી હું ઘણો અસ્વર્ણ પામ્યો હતો, કારણકે અમેરીકામા શું બન્યું તે મહેને માતમ હતું. વિચાર કરો કે કદાપિ કાંઈ હિંદુસ્તાનમા બજારો યાજ અથવા ધારો કે દેશીઓનો ઉત્તર તરફ ૫૦૦૦૦ ના લશકર ગાયે ઉતરી આવે તો જ્યામુરી આપણું લશકર મજબુત હોય ત્યામુરી દુશ્મનો સાથ લડી શકે અને તેમજ જેમ તેઓ મડકોનો નાશ કરતા જાય તેમ આ પછુ લશકર તે મમારતુ જાય હેમા વાધા જેવું શું છે તે હું જોઈ શકતો નથી દુશ્મનોથી કાંઈ અખડ કેટલા મૈજ લાખી મડક આરત પડે ઉગાડી અથવા ટોડી નાખી રક્ષાવાની નથી બધાર અર્થે આગગાડીઓ કેટલી કામ પાગે છે તે વિષે કેહવામા આવ્યું કે તેને વેપારી તરીકે હું ટેકો આપું છું, અને અમે રીકાની લડાઈ વેળાએ તે કેટલી ઉપયોગી ધાર્ પડી હતી તે હું મારીપટે જ છું. હું તે વેળાએ હિંદુસ્તાનમા હતો અને મીંગાપોગ તથા બીજા જ ગાઓથી રંગી હજારો ગાયડીઓ જડપમા જતી હતી તે મને મારીપટે યાદ છે,

અને તે ગાંધીજીના માર્ગે તે બધું જવા માટે કાંઈ પણ બાબ આપવાને તૈયાર હતા. પણી જાનકેશવરભા અને મોટા દુકાળ પડેલા તેમા આગગાડી-ઓએ ઘણે દરજ્જે ઘટાડો કર્યો હતો, અને તેટલું ખર્ચીત નેહરો કરી ન શકતો.

મીઠ ટેલર—સર કાટનનો નિર્બંધ વાંચ્યા પછી, આજની વાદવિવાદમા મને બે નવાઈ નજરે પડે છે. પેહલુંતો એકે સર આર્થર કાટને રજી કરેલી મ-જબુત તકરારો અને ગણતરીઓ અને બીજીતો તે ગણતરીઓ અને અડ-સડાઓની સામે એકમતથી ને વિચારો અપાયા છે તે છે. હું છેલ્લી મુલાકા હાજર ન હતો પણ છાપેલા નિર્બંધ વાંચ્યા પછી સર આર્થરના એક ચોક્કસ કેહવાને ટેકો આપ્યું કે તે ગૃહસ્થના હયાતો અને ગણતરીઓને કોઈ બીજા ગૃહસ્થોએ જોરા પાડ્યા નથી. એકે ધણાક ગૃહસ્થો આને લાખું બોલ્યા છે, સમજાઓએ અવાર નવાર વિચારો આપ્યા છે, કોઈ કહે નેહરો કીક નથી, કોઈ કહે સડો સમતી છે, કોઈ કહે આ મારું, અને કોઈ કહે પેલું મારું, પણ કોઈએ પોતાના બાધવાળી સમિતી આપી નથી. સર કાટનના નિર્બંધ ઉપર મીઠ ડાનવરસનું હેલું મન જણાય છે કે ઉતાવળોની સંખ્યા, ૬૨ વગર બીજા હયાતો ને સર કાટને આપ્યા છે તે ઘણા સહરાવેલા છે. તે ખરેખર તેમણે કે નહીં તે હું કહી શકતો નથી. કદાચ તેઓમાંથી સેંહરો ૨૦ થી ૨૫ ટકા બાદ કરવા પડે. એટલું જતાં પણ હું કહું કે મને એટલું તેમાંથી બાદ કરો તોએ આ વાદવિવાદમાં તેણે ને મજબુત પાવો પકડ્યો છે તે કાંઈ જોડો નથી. આ અનિવાર્ય માહારો પોતાનાં છે અને હું કાંઈ આગગાડીની બાબમાં સમજનાર અથવા ઈર્ષાનેર નથી પણ હું સર આર્થર કાટનની તરફારી કર્યું કારણ કે તેની તકરારો પુરાવાઓથી, ગણતરીઓથી અને હીસાબોથી મઝ લાગે છે. મહેને તો એવું બસે છે કે સર કાટનના નિર્બંધની મતલબથી આપણે ઘણા વેગળા ગયા છેએ. કોઈ ગૃહસ્થ કહે છે કે નેહરો તથા સડો પેહુને માટે હિંદુસ્તાનમા જગા છે, કોઈ કહે છે કે સડોને આ માટે આ પ્રમાણે ટોડી પાડવી જોઈએ ? આપણે એ જાનેથી ગણ શા માટે ન થઈએ ? કોઈ પુછે છે કે જેને સરખાવથી આ માટે જોઈએ ? સર આર્થર કાટનની મતલબ પેહુને સરખાવવાની છે. આગગાડીઓ જોઈએ કે નેહરો તે મુલાંશ નથી. ખરો સવાલતો એ છે કે છેલ્લા હયાતો પ્રમાણે જ્યારે નાણાની ત્યાં કડાકડી ચલે છે તેવા વખતમા સડો ઉપર બીજા એક અખજ રૂપિયા ખરચવા કે નેહરો ઉપર ૧૫ થી ૨૦ ફોટ રૂપિયા ખરચવા. સર આર્થર કાટને જાહેર કર્યું કે સડો હાલ એક બોલ જેવી છે તે વાગને કોઈએ પુરાવા માથે રદ કરી નથી. ખરી વાત છે કે આગગાડીઓ દેશને માથે મોટો આશીર્વાદ છે તે કોઈ ના પાડી નહી, પણ સડોના ફાયદાની વાતો છેડી આપણે આપણી પ્રથમની વાતથી વેગળા જઈએ. આપણી હજીર વાંધા તો એ છે કે ચોક્કસ ખ-

રચે મડકો વધારે સારી કે નેહરો. વળી યાદ રાખવું કે નેહરોથી મુશ્કેલી અને મતા લાવ લઈલવ થાઈ શકે અને દેશ ફત્તુપ થાઈ શકે. મર આર્થર કાનનની મુખ્ય સામિ થનારે અને આપણને આવી માન આપ્યા પછી ખરેખર જોતા તો મર કાનનની લાભનું જોલ્યોછે, કાગલુ કે મડકો બાંધે તેના ટીકા તથા જલસ્તી ખર્ચ બાંધે તેના નિયમો તથા જેતીવાડીના અગણીત કાયદા વિષે તેના શબ્દો તરફ હું જોઈ લઉં ત્યાં મને હેતુ લાગે છે આ વાદવિવાદની લડાઈમાં મર આર્થરની પોણી ફતેહ થાઈ છે અને તે માટે હું તેને સુમારકબાદી આપુ છું. જો મર કાનનના અડમ્મગ જોડા હોયતો બાજબી ડોના નિકાન આવી ગયતો સમજવો. જો માયા હોયતો આ મુખાના અધિકારીઓએ આ મા હિંદુસ્તાનનું હિત હેઠે ધરી આગગાડીઓ ઉપર ખીજા એક અખજ રીઆ વધારે ખર્ચવા કે ઘણી નાહાની રકમમાં જેતી રેનાવગારી નેહરો બાંધવી તે ઉપર વિચાર કરવાને એક આનાક કમીની નેમરી.

મીં હાઇડ કનાઈ—જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ બાંધવા માટે પૈસી તકરાર થાઈ ત્યારે તેમાં હું સામેલ હતો અને હું ખાનીથી કુહુડું કે તે વેનાએ મુખ્ય વાદવિવાદ થયો હતો અને જે અમનદારોએ કામ ઉપર કુહુડું તેઓને હું ઉતાવળપણના કપકામાંથી મોકના કહ્યું ઉનદું આગગાડીઓ બાંધવા માટે તેઓને આચલ કરવો પડ્યો હતો. મીં ટેનરના મતથી મારૂ મત વિરુદ્ધ છે અને માહારા નજ અભિપ્રાય પ્રમાણે મીં કાનનરસે આજ રીજે જે અડમ્મગઓ આપ્યાં તે મર આર્થર કાનનના કેહવાને ટોડી પાડવાને તત્તલ પુરતાં આ ખારીકીઓમાં મે પેહના માધુ ધાલ્યુ નદી તેની મતનજ એજ કે આ બાજબી નહીં સમજનારા અધિકારીઓ આપણે આ પેના ગિયાનો સેહનથી સમજી શકે નહીં, અને વળી મર કાનનના હયાનો અને ગણતરીઓ સાધારણ અકળથી અને મુશ્કાળથી ઉનદોંડે મર કાનન પોતાની ખીના ખરી જનાવસામાં નિરુજ થયોંડે અને જો તેની જાણવેની ખીના ખરી જોતતો હિંદુસ્તાનના અને ત્યાના રેહવાસીઓના કુખાગ્ય સમજવા મે જેમ અગાઉ જણાવ્યું હતું તેમ આખું પુરોપ અને આખું અમેરીકા હાન નેહરોજ નહીં પણ મડકો અને રસતાઓ બાંધવા પડ્યું કે કારણ કે દેશને સુધારવાની તે ધિક્કતોંડે ત્યારે હિંદુસ્તાનની તેમ કા ન કરે ?

મીં હાઇબાર્મ નવરોજી—૩૦ કોડ રીઆથી હિંદુસ્તાનની મેહમુન ઉપર જોજો થાઈ પડે કે નહીં, વા મરકારે આગગાડીઓ બાંધવી જોઈએ કે નહીં તે સવાન વિષે અરસા સનાવવા હું માગતો નથી હું ફક્ત મીં ટેનરનાજ સવાનને વનગી મહુડું તે પુરોંડે કે એક અખજ રીઆને ખર્ચે મડકો સારી કે ૧૫ કોડને ખર્ચે નેહરો સારી ? પેલાથી હું કેહનોંડે આપ્યોંડું કે જેની વાડીના કામ મારૂ નેહરોની ઘણી અગત્ય છે અને જો વિગિય મરકાર

સામે મને કાંઈપી ક્યાંદ હોયતો તે જોતાવાડીના પુરતા માધનો તેઓએ નહી કર્યાં તે માટે છે. ઉપલા સવાલનો જવાબ હું આ રીતેએ આપું છું કે જાણે બે છેકરાઓનો દાખલો લખાયે; તેઓની ઉંમર ૬૨ વર્ષની છે. એકને નોકરીએ રાખવામા આવ્યો અને તેને અડવાડીઆગી ૧૦ સીલીંગ મહેલે, ખીજને મકુળમાં અને કાસેજોમાં ૨૧ અંચવા ૨૨ વર્ષનો થયો ત્યાંસુધી કેળવણી આપવામા આવી અને તે ઉપર ૨૦૦૦ પાઉંડનો ખરચ લાગ્યો. આપણે મારીપે જાણે છેએ કે બેમાથી પેલલાં કોણ પેદા કરે છે અને પછવાડથી બેડુમા વધારે કોણ પેદા કરશે. એજ પ્રમાણે મર કાટન તથા તેની તરફવાળા ભુજ કરે છે. તેઓ ભુસી જાય છે કે આગગાડીઓ અને મડકો એકદમતો ઉપજાવી શકે જ નહી તેમ થતાં વખત જોઈએ. આજે બીઆં રાખ્યાં તો તેનું ફજ કાલનું કાલજ ગમે નથી. મનેતો મીંતા લાગે છે કે જો આગગાડીઓ બાંધતાંવારજ ઉપજી શકે હોયો હોવા રાખ્યોતો કેઆમતના દાહાડા સુધી જોડી થવું પડશે. એટલા માટે હિંદુસ્તાનની હાલની દબાઈરહેલી હાલતને બાહેર આણવાને અને વધારવાને એક અખજ રૂપીઆ ખીજ જોઈએ છે એટલું જ નહી પણ તે યોગ છે. હિંદુસ્તાનમા અગણીત ચીજો મંતાઈરહેલી પડી છે અને ગમે એટલી નેહરે અને મડકો કરે પણ નેહરું થઈ પુરતું નથી.

મીંડ રચેનમર પ્રાધ્ય—જ્યાં જ્યાં હિંદુસ્તાનમા આપણે મડકો બાંધે છેએ ત્યાં તેનો લાભ લેવાને દેરીઓ ચુકતા નથી હેવું મને લાગે છે. બિબ્બમા જોતાં ફક્ત મડકો કે ફક્ત નેહરે રાખવાથી કાંઈ વળે તેવું નથી. હું કહી શકતો નથી કે હિંદુસ્તાન તરફ પોતાની ફરજ હંથેજ સરકાર પુરી પાડી છે પણ એટલુંતો હું હીમ્મતથી કહું છું કે જેમ બ્રિટીશ સરકાર પજાત પડી છે તેમજ બ્રિટીશ રેલવેની પજાત પડી છે. પણ દલગીરી ભરેલું છે કે બ્રિટીશ લોકો હિંદુસ્તાન વિષે વધારે કાળજી રાખતા નથી અને હજુ સરકારને માથેજ મગળું નાખી મુકાયું છે. માહારો વિચાર હોય છે કે હિંદુસ્તાનમા નેહરે અને મડકો અને જોઈએ. પણ ખુદ પ્રસન્નો એકે કે તેનું નાણું ક્યાંથી લાવવું ? જો પારલ્યામેંટને જેડે હિંદુસ્તાન તથા ઇંગલાંડનું હીત હોત (અને તે જાનેના લાભ એકમેકમાં લેવાયલા છે) તો આજે આમની મુશ્કાના અધિકારીઓની આપણી પેઠકમા મોટી ભીડ ચાત. એક અખજ રૂપીઆ શું ખીસાદમા ? હાલ ૨૦ વર્ષ થયાં આપણે ૫૦૦૦ મૈલ રેલવે બાંધ્યા છે અને અમેરીકામાં ૮૫૦૦૦ મૈલ તેટલાજ વખતમા બાંધાયે છે.

મર આર્થર કાટન—૨૦ વર્ષ અગાઉ હેવી આચા હતી કે મડકો મગળા ઉતાર્યોને ઉપોગી થાઈ પડશે, તથા ચાપણ ઉપર સેંહકડે ૧૮ ટકાનું બાજ મળ્યો. હમણા આપણી નાણા મંબંધી કેવી હાલત છે ? મગળો યુગવારે

ધાર્ પડશે. નાણાની બતગ હાવતને કીધે ત્યાંની મરકાર મગજાં આગ
ઓમા કાપકુપ કરવા પડી. “હુ ધારુ છું” “હુ આશા રાખુ છું” હેવુ મ
મજવાની કાર્ધ અગત્ય નથી. મગજી ખીના ઓનાડી. વર્ષ દાહાડે ૩
કોડ નો ન બરવા પડેતો આને તીજોરીમા રેળડેળ યાદ જાય પણ તેમ ન
યતા ખીજા અબજ રૂપીઆ અરચવાથી કામ હામન નથી. કેનાક વૃદ્ધો
એમ મમજશે કે હુ તેઆ ઉપર ઘણો મજા હુ પણ તેઓએ અરસો કરવો કે
જયારે માહરાથી ઉતર ન અપાય તેવુ હતુ ત્યારે તેઓ કેમવા મગર યતા
હતા. જયારે હિ હુસ્તાનના બનાની વાત આરી ત્યારે માહરાથી મુગ્ર બે
આવાનુ નથી કારણ કે હિ હુસ્તાનના આરામા ધગવાડની મનામતીજે. કોઇ
પેમાદાર ગાડી ઘોડા રાખે તો તેમા નવાઇ નથી પણ કોઇ મરીખ મખેતો ૭
મામ સુરી ગાખી પછી તુરમમા જવુ પડે તેમજ હિ હુસ્તાનનુની મમજવુ.
બાપડાઓએ ગાડીતો તૈયાર કરી પણ તુરમમા જતા કેમ બચવુ તેની તે
ઓને ખબર નથી. પણ નો નેહરે પેહલાથીજ ગાખી હતેતો તેઓ આજ
ધનના ઢગળામા લપગયા હતા.

આઠકાણે મીં ૭૫રે દરખાસ્ત કરી કે વાદવિનાદ ઘણી અગત્યની બા-

અગત્ય ઉપર આસ્પોએ માટે વધારે તકરાર ખીજા બેઠક ઉપર મુતતની રાખવી.

ખીજાઓએ આ મુચનાને પુછી આરી અને મનાપતી બોલ્યા કે—તેઓ
મડકોની તરફદારી કરતા હોય તેઓએ આકડા અને પુગવા સાથે તૈયાર થઇ
આવવુ અને નેહરેની તરફવાળાઓએ તે આકડાઓને ઓઠા પાડવાની ખી
તૈયાર રહેવુ. આ પછી જનર્વ સર આર્યેર કમનમે ઉપડાઝ માની મના
વીમર્જન યાદ.

વાર્ષિક સભા—બુધવાર, ૨૫ મી મે ૧૮૭૦.

ડબલ્યુ. એસ ડીટ્રી ઉવિલ્લમ ઇસકવાયર—મધ્યેસ.

સભાપતી—ગૃહસ્થો જો તમારી ઇચ્છા હશે તો મંત્રી આજ રાત્રે વાર્ષિક રિપોર્ટ વાંચી સંબોધાવશે.

મત્રી—ગૃહસ્થો સભાના હવાલ સભામદેમાં વેહેંચવામાં આવ્યોછે, પણ તેમા કેટલોક ફેરફાર કરવાનાછે તે માટે તમારી હજીર રજી કરુંછુ.

આ પછી સમજાના એકમતથી રીપોર્ટ બાહાજ રાખવામા આવ્યો હતો. ડાક્ટર ગોજાસ્ટકરે સુચના કરીકે રાષ્ટ્ર આનરેબલ લાર્ડ લીવડન છ. સી. ખી. એએને આપણી આસોસીએશનના આવતા માળ માટે અધ્યક્ષ હોવવા. આ સુચનાને મીંડ જમશેદજી જીવણજી ગઝદરે ટેકો આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાય.

મીંડ જમશેદજી જીવણજી ગઝદરે હાજરત કરી કે નિચે જણાવેલા ઉમરાવો અને ગૃહસ્થોને આવતા માળ માટે ઉપાધ્યક્ષો હોવવા. અર્ધ આવ કેપી; યર જેમ ફરબુસન ખારેનેટ; મારકિવમ આવ સામીસબરી; લાર્ડ હા-રીસ છ. સી. એસ. આઈ; લાર્ડ ઉવિલ્લમ હે; અર્ધ આવ શાફ્ટસબરી કે. છ; જનરલ લાર્ડ રાધનારન છ, સી, ખી, છ. સી. એસ. આઈ; અર્ધ આવ એવનબરો છ. સી. ખી, હીસ હાઇનેસ કઝના રાવ; લાર્ડ કમીનટન; કર્નલ મ્રાઇકસ એમ. પી. જેમ્સ સ્ટાનમરીસ ઇસકવાયર; એમ. પી. હીસ હા-ઇનેસ જીનાગદના નવાબ; યર ચાર્લસ ટરવિલ્લન કે. સી. ખી.

મીંડ હેરમજી અરદેશર વાહાડીઆએ આ હાજરતને પુછી આતી અને તે એકમતથી બાહાજ રહી.

જનર્લ યર લી. ગરાંડ જેકબ એએએ હાજરત કરી કે નિચે જણાવેલા ઉમરાવો અને ગૃહસ્થોને આવતા માળ માટે કોન્સીલના અધિકારીઓ નેમવા. લાર્ડ અર્ચકોન, લાર્ડ ઉવિલ્લમ હે; કર્નલ ડબલ્યુ એચ. મ્રાઇકસ. એમ પી, લફ્ટનન્ટ કર્નલ જનરલીસ એમ. પી. એફ, એમ ઉવિલ્લમસ ઇસકવાયર, એમ પી, ઇ. ખી. ઇસ્ટવિક ઇસકવાયર, સી. ખી, એફ. આર. એસ, એમ પી, યર હેનરી રાલીનગન કે. સી. ખી; જનર્લ યર જયાર્ પોલાક છ. સી. ખી. છ. સી. એસ. આઈ; યર સી, ઉવિન્ગરીસ એમ. પી; મેજર જર્નલ ડબલ્યુ. ઇ. એસ. સ્ટ્રાટ; ડબલ્યુ. એસ. રીટ્રીઉવિલ્લમ ઇસકવાયર; પી. પી. ગોર્ડન ઇસકવાયર; કર્નલ પી. ડી. ફ્રેન્ચ; મેજર હવાન્સ બેલ; ડબલ્યુ. ટેલર ઇસકવાયર, એસ. પી. લો ઇસકવાયર, એફ. આર. છ. એસ. પી; એમ. ટેટ ઇસકવાયર, એસ. એસ; દાદાબાઈ નવરોજી ઇસકવાયર; ડી. ડી. કામા ઇસકવાયર; કેપ્ટન ડબલ્યુ. સી. પામર; જે. જે. ગઝદર ઇસકવાયર; ડાક્ટર ગોલડ

સ્કુલર; ડબલ્યુ. એ. વાહાડીઆ ઇન્સપેક્ટર; આઈ. ટી. પ્રિયાર્ડ ઇન્સપેક્ટર; દીવાન કાઝી શાહાબુદ્દીન; મુખ્ય અહમદખાન ઇન્સપેક્ટર; મોલવી મુહમ્મદ મીરઅલી; બાબુ કીસોરીમોહન ચાતરજી.

આ દરખાસ્તને મીંઠ હોમલજી પેમનવજીએ ટેકા આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાઈ.

જનરલ મર હી ગરાડ જેકે દરખાસ્ત કરી કે ગયા વર્ષની કૌન્સીલનો આસોસીએશન ઉપકાર માનવો. આ સુચનાને મીંઠ જધાઈ કે પેમેન ટેકા આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાઈ.

કેપ્ટન પામરે દરખાસ્ત કરી કે આ આસોસીએશનને વધારવાને મીંઠ દાદાબાઈ નવરોઝજીએ જે કોઈએ કરીએ તે માટે તેનો ઉપકાર ન માન્યે તો આજનું કામ અસપૂર્ણ ગણાય.

આ સુચનાને મુબાપતીએ ધણો ઉતરથી ટેકા આપ્યો અને તે એકમતથી પસાર થાઈ.

આ પછી મુબાઈ વખતે ભરવી તે બામે ફેટલીક ચરમા ચાલવા પછી કાઝી શાહાબુદ્દીનની સુચના બાહામ ગમ્પવામા આની કે એ મુબાના વખત વગરે ટેકવાનું કામ કૌન્સીલને સોંપુ.

મુબાપતીએ દરખાસ્ત કરી કે ઇસ્ટ ઇસ્ટ આસોસીએશનની કૌન્સીલને લાર્ડ લીવડને ધણી મદદ કરી એટલા માટે તેમનો ઉપકાર માનવો. મંત્રીએ આ સુચનાને પૂછી આપવાથી એકમતથી પસાર થાઈ. આ ઠગવના ઉતરમા લાર્ડ લીવડને મેલ્યા કે આ ઠગવને માટે તમારો ઉપકાર માનવાને બદલે મા હારે થરમાણુ જોઈએ કે મહને સોફલા કામમા મારેથી ધ્યાન અપાવું નથી. તમોએ મને ફરીને અલ્લહની ખુરશી આપીએ તે માટે તમારો આભારી છું, અને તમોને જે જોઈએ તે મદદ આપવાને તૈયાર છું, જો કે કેટલાકોની મા ફક માહારાથી બરાબર આવવાને બનશે નહીં તોયે ડિપ્રેશન અને હેવાજ ખીજા કામમા હું ઠીક કામે લાગીશ. કારણ કે અતરેના લોકોને લારડા મહા બાવેએ જો કે તેઓને કાંઈ ધણુ માન ઘટતુ નથી (ના—ના—) તોએ હું એક થોભા તરીકે સાધી ચકીશ.

જનરલ મર હી ગરાડ જેકે દરખાસ્ત કરી કે હું આપણા મુબાપતીનો ઉપકાર માનું છું, જે કોઈ આપણા કામમા મદદ કરે અને તેની વગવાળા અને મોટા દરજ્જાના હોય તો તેનો આપણે ઉપકાર માનવો જોઈએ. આ સુચનાને મંત્રીએ ટેકા આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાઈ. આ ઠગવનો મુબાપતીએ ઉતર આપ્યો કે તમોએ મને જે માન આપ્યું છે તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. હિંદુસ્તાનની બાબતોમા હું ધણી કાળજી રાખું છું અને તેમ કરીશ. જપાણી માહારામા આરોમતા અને કોવત હવે ત્યાંથી, આ મંડળીના કામમા હું સદા આસપ આપતો રહીશ.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની કોન્સિલના વાર્ષિક રીપોર્ટ.

૧૮૬૯—૭૦.

ગૃહસ્થો—

છેલ્લાં વર્ષના વાર્ષિક રીપોર્ટ તમારી હજુર રજુ કરવાને તમારી કૌન્સિલ રજા લેયછે.

તમારા માણ મંત્રી કેપ્ટન હાર્બી બાર્બર તથા ગોંદલના કાકોર સહિયના મરણે બહાર કરતાં કૌન્સિલ પોતાની દલગીરી જણાવેછે અને તેઓની ખાતરી કે નિચે જણાવેલા હાથે તમે બાહ્ય રાખશો:—

“પોતાના માણ મંત્રી કેપ્ટન હાર્બી બાર્બરના મરણથી કૌન્સિલ પોતાની અતિથય દલગીરી બહાર કરેછે અને આ આસોસીએશનના લાભમાં મદદ કરવાને તેણે જે કાળજી અને ઘલસોણ બતાવી તે માટે આ ઠાંકણે તેની નોંધ લેયછે.”

“ગોંદલના કાકોર સહિય જે આપણી આસોસીએશનના મોટા હિતેન્દુ હતા તેઓના શોકકારક મૃત્યુથી કૌન્સિલ દલગીરછે.”

વળી આસોસીએશનના પ્રથમથી મદદગાર ઉપાધ્યક્ષો મહિના એક બાવનગરના કાકોર સહિયના મરણથી પણ આ મળાને નોંધ ટોટો ગણાઇ.

મીઠા દાદાબાઈ નવરોઝજીએ મેહરબાનીધી હાનરરી સેક્રેટરીના હુધા ચલાવવાનું કબજાથી કૌન્સિલે નોંધી ખરીથી તેઓને નેમ્યાછે.

ગયા વર્ષમાં ક્યા ક્યા નિબંધો વંચાયા તેની ટીપ નિચે આપીછે અને તે વાંચનારા ગૃહસ્થોનાં તથા તેની તકરારમાં ભાગ લેનારાઓનાં આ ઠાંકણે ઉપકાર માનવામાં આવેછે.

છેલ્લી વાર્ષિક ચૂંટા પછી ખીજ ૨૦૦ નવા અધિકારીઓ મળામાં સોંભવ થયાછે.

મગળાઓને યાદ હોય કે ૧૮૬૭ ના આગષ્ટમાં તે વેલના હિંદુસ્તાનના સેક્રેટરી આફ્ટર સર સ્ટાર્ડ નાર્થકોટ ઉપર એક અરજ લખ ઉપરેશન ગણ હું તેમાં એવી અરજ કરી હતી કે:—૧ હું “વાજખી મરતો અને બંધાખરતોથી “બંડપન સીવીલ સરવીસ” ની નોંધરીઓના યોગ્ય ભાગ માટે હિંદુસ્તાનમાં પરીક્ષાઓ લેવી.” ૨ જુ, “હમા ધાર્યે છેએ કે જો ૧૫ થી ૧૭ વર્ષની ઉમરના દેશી ઉમેલવારોની હિંદુસ્તાનમાં પરીક્ષા લઇ તેઓને પાંચ વર્ષ સુધી સ્કાવરશીપ આપતો કરી વિનાયત ગ્રાહકમાં આપેતો કેટલોકો

“હડયન સીવીન સરવીસ” મા ફોલોમ દીધી પાર ઉતરે અને ખીજાઓ નાના પ્રકારના ઉદ્યોગો સીવી પાછા પોતાને વતન આપેતો ત્યાં આસતે આસતે તે એના એક ભણેલા અને સ્વચ્છ મનનો વર્ગ ઉભો થાય જેઓ પોતાના દેશી બાઈબલ ડેવર ધણી લાભકારી અસર કરી શકે અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય કરતા અને લોકોના મોટા ભાગને જોડનારો એક ગાઠ થાઈ રહે.”

તમારી કમીડી જણાવવાને ખુશી છે કે ૧૮૬૮ મા સર રાહર્ડ નાથકોટ અને સર જેમ્સ ફરગુસન એઓએ પારલ્યામિન્ટમાં એક ખીન રજુ કર્યુ હતુ, તેમા દેશીઓને “ક્રાવિનાનોડ સીવીન સરવીસ” મા વિનાયતના સીવીન સરવીસ કમીશનરોની રજા વગર દાખલ કરવાની વાઈસરાયને સત્તા આપવાની રજા માગી હતી પણ તે વેળાએ પારલ્યામિન્ટમા કામ ધણુ હોવાથી તે ખીન પડી રહુ હતુ, પણ હાલ તે ૩૩ વિક્ટોરિયા, પ્રક્રિયુ ૩ મા આવી ગયુ છે. આસોસીએશનની કોશીસ આઠવી ફોલોમ ઉતરી તે માટે કોન્સીન તેમને સુપારકખાદી આપે છે આ કોશીસમા મિટીય હડયા અને બોમ્બે આસોસીએશનોએ તે એને મદદ કરી હતી પણ એ બાને વાઈસરાય સુ સરતો કરવા માગે છે તે ઉપર વાઈસરાય હાલ કોન્સીલે સુનતરી રાખ્યો છે, તોયપણ તેઓની ખાતરી છે કે પોતાના દેશના રાજકારોઆરમા ધરતો બાગ સેવા જેવી ઉચી સ્થિતિમા દેશીઓને લાગીને આ સરતો લાભકારીજ થાઈ પડશે અને હિંદુસ્તાન તરફ ઇંગ્લેન્ડ પ્રમાણીકરે અને તેઓ તરફ મારી સુખતા છે હેવુ દેશીઓને દેખાડવાથી ઇંગ્લેન્ડની લાભજો, તેમ યવાથી મિટીય રાજ્ય તરફ વફાદારીનુ મુજા ઉત્તુ અને મજબુત થવુ જશે

સ્કાન્ડેશીય બાબેની અરજી સેવક હેવુ આબુ છે કે નવી સ્કાન્ડેશીયો ઉદ્યાગમા આવી છે જેથી જવાન દેશીઓ પોતાનો અજમામ મુકુર્ણ કરવા આ દેશમા આવી શકશે અને હિંદુસ્તાનની સુનદી, વધકિ ખાતાની અને ખીજા નોકરીઓમા દાખલ થાઈ શકશે

છેતા સરસુખા લારડ લારનસે જે સ્કાન્ડેશીયો ઉદ્યાગી હતી તે હાલના હડયન સેક્રેટરીએ આ વર્ષથી ટુર્નામેન્ટે કાઢાડી નાખી છે, જોકે આ રકબર શીયો ખીજા આર પાસ વર્ષ રહેવાથી કોન્સીન રાજા થાત તોયે દેશીઓને સુનદી નોકરીમા દાખલ કરવાને આ નવો આકટ પસાર થવાથી ઉપલો ટોટો ધણે દરજ્જે કમતી થયો છે અને તેથી ઉપલી સ્કાન્ડેશીયો પાછી આલુ કરાવવા માટે કાઈ ઉપાયો સેવાની અગત્ય નથી.

જે ગૃહસ્થોએ અને ઉમરાવોએ તથા પારલ્યામિન્ટના અધીકારીઓએ આ સખાનો હેવુ વધારવાની તથા તેના વાઈસરાયમા બાગ સેવાની મેહનત લીધે તેઓનો મોટો ઉપકાર કોન્સીલે માને છે.

તમારી કોન્સીન જણાવવાની રજા લીએ છે કે તેઓએ “બોનસ કામપે

નસેયન" ની બાબતમાં કાઈ ઉપાયો લીધા નથી કારણ કે તેઓને ખૂબ મનવા મુશ્કેલી છે. અધિકારીઓ એ વિષય બરાબર મહત્ત્વે છે તેઓએ એ બાંજર અને પારલ્યાસિટમાં લાવવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો છે.

૧૮૯૯ ના રૂના કાવતરની કમિટી જે મુંબઈની ધારાબાંધનારી સભામાં પસાર થયો હતો તે બાબે આપણી સભાએ કરેલા કમિટી રીપોર્ટની આવ રીપોર્ટ ઉપર મોકલ્યા હતા, અને કોન્સીલ જણાવવાને ખુશી છે કે આપણી સભાની વિનંતી પ્રમાણે મેન્ચેસ્ટરની ચેમ્બર ઓફ કમર્સ અને કાટન સપ્લાઈ આસોસીએશનને એ બાબે મનાવો કરવા હતા, તે ઉપર તેઓએ ધ્યાન ધરાવી ઉપલા ધારાની સાથે નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈલને અરજી કરી છે. આ આક્ટની સાથે હંગેરી તથા હિંદુસ્તાનમાં એટલુંતો જોય હશે કે તે પસાર કરવાને નામદાર વાઈસરોયે તરતપણ ના પાડી હતી.

આસોસીએશનને કરેલા કડાવ પ્રમાણે નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈલ ઉપર એક અરજી હિંદુસ્તાનની અગામીમાં થતી ધીમ બાબે કરી હતી અને તે મોટે એક ઉપરેશન તે નામદાર આગળ મોકલવાને રજા માગી હતી. આ અરજ નામદાર ડ્યુકે ઘણી ખુશીથી કબ્જ રાખી પણ જણાવ્યું કે એજ બાબ ઉપર નામદાર વાઈસરોય ઉપર લખી વાલ્યુ છે તેનો ઉત્તર આપે ત્યાંસુધી જાહેર રહેલું અને તે પ્રમાણે હાલ તે વાત એક બાજુએ પડી છે.

તમારી કોન્સીલ ખુશીથી જણાવે છે કે મર આર્થર કાટને હિંદુસ્તાનની મડકો ઉપર બીજો એક અવજ રૂપિયાના કરવા ધારેલા અરજ બાબે વાંધા જણાવ્યો હતો તેની ઉપર ત્રણ વાર અગત્યની તક્રાર મોટે બેકેટ થઈ હતી. કોન્સીલ જણાવવાને રજા લેય છે કે આ તક્રારથી આ અગત્યની બાબ ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાને બની આવશે. આ ઉપર કોન્સીલ મંત્રીય સાથે જણાવવાને તક લીધે છે કે મર બાર્ટલ ફ્રિયર અને હિંદુસ્તાનની રેલવે કંપનીના મરકારી ડાયરેક્ટર મીં જુલાઈ ડાનવરમ એઓએ આ વાઈસરોયના બાગ લીધો હતો અને મનાવાલાઓ શું ધારણ ઉપર અને કં મતલબથી વર્તે છે તે મનજાવ્યું હતું. જમણર નિમત જણનારા હેવા ગૃહસ્થોની મદદથી ઘણો ફાયદો થાય છે. મર બાર્ટલ ફ્રિયર અને મીં જુલાઈ ડાનવરમ જેઓના વખતસર બોલામ્નાથી ઘણી બાજુએ જોડા આવે છે અને એકસ-બી આવે છે, મરકારની ખરી મતલબ બહેર પડે છે, બરસો આવે છે અને એક-બેકની મહિતાથી કામ ચલે છે નહિતો બેવીચાસી અને હરીફાઈ બની થાય છે.

ફરી રાજ્યો અને બ્રિટીશ મરકાર વચ્ચેના સંબંધની બાબતમાં આસોસીએશનને ધ્યાન આપવા માડ્યું છે અને મગજાઓ કબ્જ કરશે કે આ બાબ ઘણી અગત્યની છે.

એલા રીપોર્ટમાં કોન્સીલે આશા જતાવી હતી કે ચાલતા વર્ષમાં આપણી

આસોસીએશનને ઘણાં ટેકા મળ્યો અને તેમજ તેઓને જાણવાના સ તોપ ઉપરજે છે કે આ આસોસીએશનની એક શાખા મુખર્ મધે ઉધડીએ, અને તેના મર જમથેજી જીજીભાઈ અલ્પજી કડવાએ આ આસોસીએશનના સ્થાપના હેવાન ચોપાનના વીજ પુસ્તકના વીજ અકમા આપ્યો.

આસોસીએશનની આ શાખાએ આવતા વર્ષમા ઘણું માર કામ બન્યું છે ત્યાના એક આનરરી સેક્રેટરી મીં શ્રીરાજશા મેહવાનજી મેહતાએ “ગ્રાં દનિ એડ” વિષે એક નિબંધ એક મોહરી મળાની હજુર વાચી સ બજાવ્યા હતા. ને આ ચોપાનમા હવે પકે પ્રગ કરવામા આવશે.

એક ખીજી મળામા મીંજ આનરરી સેક્રેટરી મીં બાના મ ગેશ વાગલે એઓએ મગારી સ્કાવરગીષો બધ પાડવા બાપે તકરાર ઉઠાની હતી તેને વગતા મગતા કડાને સેક્રેટરી આવ રોંગીહજુ તમારી કોન્સીલે મેલ્યાએ.

આ શાખાની ખીજી વલુ મળાઓમા મીં કેમ્પાઈ નવરોજજી કાબ રાએ વલુ બાધજી મુજરાની બાપામા આ આસોસીએશનના ઉપોગ વિષે કમ્યા હતા. ઉપના મુલ્યેતો તથા કાકર બાઉ દાજી અને મીં વિનાય કસાવ જમમાયજી સ કરેલે. નેઓએ જુદે જુદે વખતે મળાપત્રીની ખુર મેલ્યા હીરી હતી તેઓનો તથા આસોસીએશન અને તેની શાખાના મળા મદદમારેતો કોન્સીન આબાર માનેડે.

કમીરી જાણવાના દનગીરજે કે સ્વમવાચી કેપટન બાર્બરની માલગી તથા પછાડેના કુ બાવક મળુથી ગના વર્ષના હીમાખ રજુ પાઈ રહતો નથી વલુ હાનગી સેક્રેટરી જાણવેડે કે જે જાહર મળા બે મામ મુરી મુનતરી રા ખતમા આવશેતો તેના મમખમા તે મળા અરીકારીઓને મરવાઈડ પુર પાડી શકશે.

આવરી સેશનમા આસોસીએશનની મેકે કરવાનો ખદોખસ્ત થઈ ચુ ક્યોએ અને ને મુલ્યે નિબધી વાચનારેએ તેઓના નામા જોવા ઉપરથી માનમ પડેએ કે તે નિબધી ઉપોગી અને પસંદ પડતા હશે.

ને મુલ્યેએ પુસ્તકખાનામા મદદ કરીએ અથવા ભે કરીએ તેઓનો આ ઠાકણે ઉપકાર માનવામા આવેએ. જેની ટીપ પછાડેથી પ્રગ કરવામા આવશે. કોન્સીન જાણવાના ખુશીએ કે આ બોટોમા એક કીમતી, હિંદુ સ્તાનના સેક્રેટરી આફ રોટે અગાઉ તેમજ આ વર્ષ કીમતી પુસ્તકોની કરીએ તેમજ મર જમાઈ પોનેડે ‘કનકતા કાઈલી રિબુ’ (Calcutta Quarterly Review) નો એક અનામત સ આપ્યોએ અને ખીજી ભે આમરે ૫૦ પી. ડી ચોપડીએ તથા તાલુગાની જનન સુ હી મરાઈ નેકરે કરીએ. ને પાસી મુલ્યે એક પુસ્તક શનુ સ્થાપવા માટે ૩૦૦ પૌંડની રકમ આપવા જાણીએ પલુ હેરી મરત કરી હતી કે ખીજી મળામદોએ પલુ તેલીજ રકમ ઉભી કે.

રવી, તેણે આ સરત કાઢાડી નાખીછે અને આ તેની બેઠ માટે કૉન્સીલ ઉપકાર માનેછે. કૉન્સીલ આશા રાખેછે કે ખીજા અધિકારીઓ પણ નાણાની અને પુસ્તકોની બેઠ કરી, હિંદુસ્તાનની બાબતનું એક પુસ્તકખાનું સ્થાપવામાં પોતાથી ખતલી મદદ કરશે.

આસોસીએશનનું કામ ધણુ અગત્યનું અને મોટું છે. નાણા મંજૂરી, જમીનના પટા મંજૂરી, મ્યુનીસીપાલ, જાહેર બાંધકામ, કેળવણી અને ઇનસાફ મંજૂરી બાંજરો તેણે હજી કરવીછે, પણ કૉન્સીલ આશા રાખેછે કે જ્યાં સુધી દેશીઓ જોએને માટે તેણે, તેઓ તેમાં સામેલ રહેશે અને હરોળનો જોએ પોતાના હિંદુસ્તાનના મનુષ્ય બાઈઓનું બહુ ઇચ્છેછે તેઓ તેને મદદ કરશે ત્યાં સુધી મુખ્ય કૃતેહર્મદીથી પોતાનું કામ ચલાવશે. આ આસોસીએશનની મતલબ કાંઈ હિંદુસ્તાનની સરકારની સામે નથી પણ તેને ટેકો આપવાનીછે, અને એટલા માટે હિંદુસ્તાનની હાજતો અને ઇચ્છાઓ શિદ્ધીપ સરકાર તથા રાયની હજીર મચાઈ અને છુટાપણથી રજી કરવામાં કાંઈ બાંધ નથી. અને તેમ કરવામાં અનેના તેમજ ત્યાંના સત્તાવાળાઓ મદદ કરશે હવે કૉન્સીલની આબીછે.

આ આસોસીએશનની અગત્ય વિગતોએ કેટલી સરજીએ સત્તાવાળાઓ ઉપર મોકલેછે તે ઉપર આધાર રાખતી નથી. તેના સરમ પરિણામો મોટું એકતો એકેકે તેમાં વાદપિવાદ થવાથી ખીજે માર્ગે અસર થાયછે, અગત્યની બાબતો કાન ઉપર આવેછે અને પુરતી અને છુટાથી તકરાર કરવાને બની આવેછે. ગયાં વર્ષમાં કેટલી બહીશો થાઈ હવે તે વિગતથી ચોખ્ખાના ચોર્થા પુસ્તકના પેહલા અંકને કોડે આપવામાં આવીછે.

હાર્ડ લીવડન, અર્લ આવકેથી, કર્નલ સાર્કિસ, સર સી. હેવિન્ગશીલ્ડ, મી. હ. બી. ઇસ્ટ્રિક અને પ્રીન્સ પારલ્યામેન્ટના અધિકારીઓ જોએ આ આસોસીએશનના કામમાં ચાલુ હિન્દુસ્તાનની તેઓનો કૉન્સીલ માટે આભાર માનેછે.

આસોસીએશનના કામમાં જોએ ૮ મી કલમમાં બીજે જણાવેલા ફેરફાર રકવાની કૉન્સીલ દરખાસ્ત કરેછે.

આસોસીએશનનું કામકાજ એક કૉન્સીલને સોંપવું. તેમાં એક અધ્યક્ષ, એક ઉપાધ્યક્ષ, તથા ત્રીસ અધિકારીઓને વાર્ષિક સભામાં ચૂંટી કાઢવામાં આવશે, તેમાંથી પાંચની એક 'કોરમ' જશે, આઠ ફર પ્રર્ષ તેમાંથી હોદ્દા છોડે પણ તેઓ પ્રાજા ચૂંટી કહાડવાને લાયકછે.

કૉન્સીલની તરફથી,

ફેલી,

અધ્યક્ષ.

દાદાભાઈ નવરોઝજી,

હાનસરી સેક્રટરી.

૪૨૪ ઇ.સ. આસોસીએશન રમસ,

૨૦ મેટ જ્યાર્ગ સ્ટ્રીટ, ૨૫.મી મે ૧૮૭૦.

વધારો. A.

ઈન્ડિયન સર્વિસ ક્લોઝિંગ બિલ.

. ૧૮૯૬.

"THE INDIAN CIVIL SERVICE CLAUSE IN THE GOVERNOR GENERAL OF INDIA BILL"

"ગવર્નર જનરલ આવ ઈન્ડિયા બીલમાં હિંદુસ્તાનની સીવીલ સર્વિસ બાબતની કલમ."

એ બાયલ વિષે મીં હાઇબાર્ડ નવરાત્રીએ મુંબઈ મધે ૩ મી જુલાઈ અને બુધવારે નિબંધ વાંચ્યો હતો.

ઉપલા નિબંધ ઉપર મુલતવી રાખેલી તકરાર તા. ૨૧ મી જુલાઈએ થાઈ હતી.

"THE POPULATION AND MORTALITY OF BOMBAY"

"મુંબઈની વસ્તી અને મરત્યુકો."

એ વિષય ઉપર મીં વી. એમ. ટેલર એફ. એમ. એમ. એએએ તા. ૧૨ મી ઓગસ્ટ અને મંગલવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"TRANSPORT IN INDIA IN REFERENCE TO THE INTERESTS OF ENGLAND AND INDIA"

"હિંદુસ્તાન અને ઈંગ્લેન્ડના લાભના સંબંધમાં"

હિંદુસ્તાનમાં લાવ લઈતવના સાધન."

એ વિષય ઉપર મીં હાઈડ કનાર્ડ એફ. એમ. એમ. એએએ તા. ૨૬ મી ઓગસ્ટ અને મુકરવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE ADVANTAGES OF ENCOURAGING THE ENGLISH LANGUAGE TO BECOME THE COLOQUIAL TONGUE OF INDIA WITH A PRACTICAL SYSTEM FOR ITS DEVELOPMENT"

"ઈંગ્લેશ ભાષાને હિંદુસ્તાનની ચાલુ ભાષા બનાવવાને"

ઉત્તેજન આપવાના કાયદા, અને તેનો પ્રસાર

કરવાની બની શકે તેવી રીતિ."

એ વિષય ઉપર મીં લ્યાર્ડ મીનનમ મી. ઈ. એએએ તા. ૧૭ મી નવેમ્બર ૧૮૯૬ અને બુધવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE BENEFICIAL EFFECTS OF CASTE INSTITUTIONS"

"જાત જાતની લાભકારી સંસ્થાઓ."

એ બાબતે મીં આર. યમ. ક્યોરે તા. ૨૧ મી નવેમ્બર અને મુકરવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE PROPOSED ADDITIONAL EXPENDITURE OF 100 MILLIONS ON INDIAN RAILWAYS."

"હિંદુસ્તાનની સડકો ઉપર બીજો એક અભજ રૂપ્યાનો કરવા ધારેલો ખરચ."

એ બાબે તા. ૧૪ મી ડીસેમ્બર અને મંગળવારે જનરલ મર આર્થર કાટને એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE BOMBAY COTTON ACT OF 1869"

"૧૮૬૯ નો ગુબર્નમેન્ટ ટુ માટે ધારેલ."

આ બાબે મી. દાદાભાઈ નવરોઝજીએ તા. ૨૧ મી ડીસેમ્બર અને મંગળવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

૧૮૭૦.

"THE INDUSTRIAL SETTLEMENT OF EUROPEANS IN THE HILLY CLIMATES OF INDIA."

"હિંદુસ્તાનની ટેકરીવાળી જગ્યાઓમાં યુરોપીયનોના ઉદ્યોગી સંસ્થાન."

એ બાબે ડાક્ટર એ. થોમસે મંગળવારે, તા. ૧૨ મી જાનેવારીએ એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE RELATIONS BETWEEN THE NATIVE STATES AND THE BRITISH GOVERNMENT"

"ધિરીપ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ."

એ બાબે મી. આર્થ. થિયર્ડ, એફ. એમ. એસ. એચ.એ.એ. તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરી અને મુકરવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE BONUS SYSTEM OF THE INDIAN ARMY"

"હિંદુસ્તાનના બંલરાકરમાં બસીસે આપવાની રીતિ."

એ બાબે કર્નલ પ્રીતીપત્ર એચ.એ.એ. મુકરવારે, તા. ૨૫ મી ફેબ્રુઆરીએ એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE DELAY OF JUSTICE TO INDIAN APPELLANTS IN ENGLAND, ITS CAUSES, CONSEQUENCES, AND POSSIBLE REMEDY"

"હિંદુસ્તાનથી અપીલ કરનારાઓને ઈનસાફ મેલતાં વિલાયતમાં થતી ટીલ, તેના કારણો, પરિણામ અને તેના બનવાનું ઉપાય."

એ બાબે મી. ડબ્લ્યુ. ટેલરે મંગળવારે, તા. ૮ મી માર્ચે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"હિંદુસ્તાનની સડકો ઉપર બીજો એક અભજ રૂપ્યાનો કરવા ધારેલો ખરચ."

એ બાબે મર આર્થર કાટનેના નિબંધ ઉપર મુખતબી રાખેલી તકરાર, મુકરવારે, તા. ૨૬ મી આપ્રીલ.

ઉપલીજ બાબદ ઉપર ખીજી મુખતરી રાખેલી સખા,
સુકરવાર, તાં ૨૬ મી આશ્રીત.

મીં આઈ. ડી. પ્રિયાર્ડના “દેથી ગજયો અને ગિરીય રાજયો
વચ્ચેના મંબંધ” બાબેના નિબંધ ઉપર તકગર કરવાને
મુખતરી રાખેલી સખા, તાં ૬ મી મે, સુકરવાર.

મુંબઈમા રાલાઓ.

૧૮૯૯.

“THE WORK OF THE EAST INDIA ASSOCIATION”

“ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું કામ.”

એ બાબે મીં દાદાબાઈ નવરોત્રજીએ ત્રણ બાબાણો
ગુજરાતીમા કયા હતા—એપ્રીત.

ઉપલીજ બાબદ ઉપર બે બાબાણો ઇંગ્રેજીમા મીં દાદાબાઈ નવરોત્રજીએ
કયા હતાં—જુલવાર, મે ૫ મી અને જુન ૩ જી.

ઉપલીજ બાબદ ઉપર એક બાબાણુ મરાઠી બાબામા મીં વિષ્ણુ
પરશરામ ચાસ્ત્રીએ કયું હતું—મનીવાર, તાં ૮ મી મેએ.

હરદ હડયા આસોસીએશનની મુંબઈની શાખા સ્થાપવા માટે
એક સખા મળી હતી—મનીવાર, મેએ ૨૨ મી.

“THE GRANT-IN AID SYSTEM IN THE PRESIDENCY
OF BOMBAY”

“મુંબઈ ઈલાકામા ‘ગ્રાંટ ઈન એડ’ ની રીતિ.”

એ બાબે મીં શીરોત્રયા એમ. મેહતાએ એક નિબંધ
તાં ૨૨ મી ડીસમ્બરે વાચ્યો હતો.

૧૮૭૦.

“THE SUSPENSION OF THE GOVERNMENT OF INDIA
SCHOLARSHIPS.”

“હિંદુસ્તાનની સરકારે આપતી કરેલી સ્કોલરશીપ
બંધ થવા બાબે.”

એક નિબંધ તાં ૨૬ મી જાન્યુએરી જુલવારે મીં બાબા
મ ગેથ વાગજેએ વાચ્યો હતો.

“THE NECESSITY AND USEFULNESS OF THE EAST INDIA
ASSOCIATION”

“ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની અગત્ય અને ઉપયોગ.”

એ બાબે ત્રણ બાબાણો ગુજરાતી બાબામા મીં કેપ્ત્રાયરે
નવરોત્રજી કામાએ ફૂલુએરી માસમાં કયા હતા.

વધારો. 13.

(૩૩ પિયોરીઆ; પ્રશ્ન ૩. ૧૮૭૦)

૧. હિંદુસ્તાનના દેશીઓ જેઓ લાયક અને શક્તિવાળા માલમ પડે તેઓને માહારાણીની હિંદુસ્તાન માહેની સીવીલ સુપ્રીમમાં દાખલ કરવાને વધારે મગવડ કરી આપવાને જરૂર માલમ પડવાથી હેલ્ડે ડેડવામાં આવેલે કે “હિંદુસ્તાનની સરકાર માટે કાયદા” ની ૨૧ મી અને ૨૨ મી કલમથી (૧૮૭૦ chap 106) અથવા “હિંદુસ્તાનની ચોક્કસ નોકરીઓ ડેડવામાં અને સીવીલ સુપ્રીમનો ધારો સુધારવાના કાયદા” ની ૨૪ અથવા ૨૫ મી કલમથી (૧૮૭૦ chap 54) અથવા હિંદુસ્તાનમાં આવતા કોઈની પારલ્યામેન્ટના કાયદાથી હિંદુસ્તાનના સત્તાવાળાઓને, કોઈની હિંદુસ્તાનના દેશીને ત્યાંની સીવીલ સુપ્રીમની નોકરી આપવાને હરકત થયે નહી, જો કે ઉપલી સીવીલ સુપ્રીમમાં કોઈ દેશીને પેહલા કહેલા કાયદાની ૩૨ મી કલમની રહે દાખલ કરી ન શકાય તોયે ગવર્નર જનરલની કોન્સિલ જે સરતો કરે અને તે મંજૂરી આપ સ્ટેટ કાઉન્સિલમાં હાજર થયલા સભાસભાના મતથી મંજૂર રાખે તે સરતો અમલમાં આવેલી. અને આ આક્ટને અમલમાં લાવવાને “હિંદુસ્તાનના દેશીઓ” એટલે મહારાણીના હિંદુસ્તાનમાં જન્મેલા અને રહેનારા વતનીઓ અને ત્યાં પુરા પેલા રહેલા નહીં પણ હમેશ રહેનારા લોકોના હજારો સમજાવાં. “દેશીઓને” અર્થ અગત્ય પડે જાણવાને અથવા ફેરવવાને ગવર્નર જનરલ અને કોન્સિલને સત્તા છે. પણ હવે સગળો ફેરફાર જે તે કરે તે ઉપર સેક્રેટરી આપ સ્ટેટ હવે કોન્સિલની મંજૂરી જોઈ એ અને તે પારલ્યામેન્ટની સભામાં ત્રીસ લાહાડ સુધી પડી રહે નહી ત્યાં સુધી તે પસાર થાય નહીં.

વધારો. C.

મસ્ટ હંડવા આસોસીએશન, ૨૦, ગ્રેટ બ્રાન્ક જીટ,
ઉપેસ્ટ મી-સ્ટર, એસ. ૭૭૯, માર્ચ ૩, ૧૮૭૦.

સાહેબ,

ઈસ્ટ હંડવા આસોસીએશનની મુખ્યની શાખાની એક જાડી સભામાં પસાર થયેલા નિયત્તા હડાવો નામદાર ડ્યુક આપ આરજીબની બિહરણાની બહેલી નજર હજુર રજુ કરવાને મને ઈસ્ટ હંડવા આસોસીએશનની કોન્સિલ તરફથી કૃતમાસ યાદ છે.

કહાવો.

હિંદુસ્તાનની સરકારે હવડાં પ્રહારથી સ્કાલગ્રીવો બંધ પડવાથી જાંડનની

મજાનું વધાન મુખ્યત્વે શાખાની મેનેજર કમીટીએ એ ચુક, અને માથે એ બાબત ઉપર નીચે જણાવેલા ખુલાસો મેનવો —

૧—કેળવણીને માટે વિનાયક જવા માટે હિંદુસ્તાનના જવાનાને બંધી આવે એટલા માટે મુકદ્દરે જે સ્કાલરશીપો આપી હતી તે આ વર્ષથી બધા પાછાં હોવા માંજની મુજબની શાખા ધર્મીજ દનગીર પાછાં.

૨—૧/૦૦૦૦૦૦૦૦ છોને માટે આ મુકદ્દરશીપો ધર્મીજ નજીકે હોવા સારું હાનરેબલ એજેન્ટની આવ એટલેના વિચારે તે મુજબની શાખાને માનમહે અને પોતાના લાખા અનુભવ અને હિંદુસ્તાનના માનતાના અવગમની, અને હિંદુસ્તાનના દેનીઓ તરફ તેણે જે હિંદુ મત અને મહમમદી કમીટી બનાવી કે તેથી, અને પોતાના મોગ અને લાખક નામો ચોખા મહે હેરી રીતે તથા પોતાના દેશને અને પોતાના જાણ હોવાને માન મહે હેરી રીતે તે નામદાર આ વાત મિત્રીર ધારા બાધતારાઓ ની હાલુર રાજુ કરશે હેરી આચારે.

૩—આ સ્કાલરશીપો બધા પડતાના વાજની કાણોથી મેખમર હોવા છતાં મુખ્યત્વે શાખા જણાવવાને પોતાની હજાર મુમત્તે હે આ સ્કાલરશીપો ધર્મી પોડી અને ગુરત પેગા હોવા છતાં બીજી વધારે કાર્ક મજબુત અને પાવવાર કુવિત અમામા અરિ ત્યારુ ની ઠીક કમિ લાગી કેટલેક દરજ્જે ફાવેલા કરતી હતી માટે તે કાલાડી નાખવાની ખરે ખરજ અગમ્ય હોય હેવુ નહી

૪—ગુરી જુરી હિંદુસ્તાનની મુકદ્દરે આ મુકદ્દરશીપો બાને જે અખ રા છપાડી હતી તમાથી લાખ લેવાની મનવને જે જુનાનોએ પોતાનો અબ્યામ કરવા માડવા હોય તેઓ આ મુકદ્દરશીપ એકાએક બધ પડી જવાથી નાશીપાત્ર થઈ ગયાં અને હારી ખાઈ મેક હે.

૫—અમર કર જેની અન વાજ ની રીતે આ બાબત સારું હાનરેબલ સેક્રેટરી આન રોડના દમાન ઉપર લાવવાને ઈસ્ટ મડવા એસોસીએશને મેહબાની કરવી

આ કડીના રાજુ કરતા જોઈગન માન પુરંક જણાવવાની રજા લેય છે કે ૧૮૯૭ ના આગટ માસની ૨૨ મી તારીખે એ સ્કાલરશીપો માટે સુચના કરનાર સ્વર્ગવાની મર એચ એડવોકેટેના સેક્રેટરી આફ્ટર રોડ મર સ્ટાફ્ડ ના ઈકોટ ઉપર એક અરજી કરી હતી તેની મનવન એ હતી કે આ સ્કાલરશીપો સીડીન મરવીમમા દેનીઓને લાખન થવા માટે પરીક્ષા આપવાની ઉનટ આપવા માટેજ નહીં પણ બીજા જુલ જુલ ધધાઓ ની મી પોતાને વતન જવા માટે હતી કે જેથી રૂતે તેઓને એક કેળવણી પામેલા અને મુવતવ વર્ગ થાય તેઓ દેનીઓ ઉપર નાખકારી કમીટી થયે અને રૂતે રૂતે રાજક રતાગો અને દેનીઓ વચ્ચે જોડનારો એક ગાઠ પાઈ રહે " એતા દેખી

તું છે કે તે પેલાના હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલની આ સ્કાલરશીપોની મત-લબ્ધિ, ઉપરના જેવીજ વિચારી હતી, કારણકે ૩૬૦ માં વાળી હડાવમા લાંબું હતું કે “ પોતાની કેળવણી અને અભ્યાસ સંપૂર્ણ કરવા અને કામેલ મંધાઓ શીખવા તથા સીનીસ સરવીસ અને ખીજી નોકરીઓમા પચાસ થવા માટે દેશીઓને પેલાત જવાને વધારે છુટ્ટી બની આવે એટલા માટે તેઓને ઉ-ત્તેજન આપવા માટે આ સ્કાલરશીપોએ.” વળી એજ હડાવના ખીજા ભા-ગમા જણાવેલ છે કે “ કૃત સીનીસ સરવીસની પરીક્ષામા હજાર થવા તથા ઉત્તિ-વરસીટીની પદવીઓ મેલવવાને મગવડ કરી આપવા માટેજ નહી પણ ધારા, વૈદ્યક, ઇજનેરી અને ખીજા માટેજર ધંધામા કેળવણી આપવા માટે.”

આ ઉપરથી કૉન્સિલ જણાવવાને હિમ્મત કરેલે કે સર એચ. એડવર્ડસે દ-ખાડેલી અગત્યની મતવબો લ્યાનમા લેતા આ સ્કાલરશીપો આલુ રાખવી જોઇએ.

કૉન્સિલ જોવાને પુરાં છે કે આમની સભામા કરેલાં તમારા આપાણ પ્રમાણે આ સ્કાલરશીપો જાહેનો સવાલ કાંઈ નહી થયો ન હતો. માટે ઉપલા હડાવોમાં જે અરજો કરવામા આવી છે તે નામદાર ડયુક બાહાલ રા-ખશે હેવા ભરસેલે.

કૉન્સિલને માનવાને કારણે કે ખીજા બધા ઇલાકાના દેશીઓના મત પણ ઉપર પ્રમાણેજ છે અને એટલા માટે આ બાબદ તે નામદારનાજ હાથમા સેરેલે.

હું છું તમારે નમનતાઈ બરેલો સેવક,

દાદાભાઈ નવરોઝજી,

માહિંટ રુટ્ટમર્ટ ઇ. ગ્રાંટ ૩૬,

એમકવાપર એમ. પી.

હાતરરી સેફ્ટરી.

હિંદુસ્તાનના અંદર સેફ્ટરી આવ સ્ટેટ.

ઇડયા આશીસ માર્ચ ૧૮, ૧૮૭૦.

આલેખ,

ગવર્મેંટ આવ ઇડયા સ્કાલરશીપ જાહેનો તમારે તા. ૩ જુનો ૫૩ સ્વી-કારવાને મહને સફેટરી આવ સ્ટેટ ફાર ઇડયા અને કૉન્સિલનો હેકમ થયેલે.

તેના ઉત્તરમા તમને જણાવવાને મને ફરમાસ છે કે સેફ્ટરી આવ સ્ટેટ કૉન્સિલમા આ બાબદ લંબાલુથી તપાસી છે અને ધારે છે કે આ સ્કાલરશી-પોની ગોડવણ આગવ આલુ રાખવાની કાંઈ અગત નથી.

તમને ખબર હશે કે હાલ પારલ્યાર્મિટની હજાર એક ધારાનો ખરડો મુકવામા આપ્યો છે જેની રહે બહાર નોકરીઓમા મોટી અને અગતની ના-કરીઓ હિંદુસ્તાનના દેશીઓને આપવાને સરકારને બની આવશે.

હું છું તમારે આમાકીત સેવક,

(સાહી) હરમેન મેરીવાલ.

વધારો. D.

નામદાર ડયુક આવ આરગાઈલ છે. ટી.

હિંદુસ્તાન માટે માહારાણીજીના સેક્રટરી આવ રોટ હતી. હતી.

ઈરટ ઈંડયા આસોસીએશનનો અરજી.

તમારા અરજદારો, ઇસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનના અધિકારીઓના ધ્યાન ઉપર લાવવામા આવ્યું કે હિંદુસ્તાનના અતીત કરનારાઓનો ઇનમાફ કરવામા ઘણી ઠીન થાય છે, અને તેઓ હેવું ધારે કે માહારાણીજીના હિંદુસ્તાનના વતનીઓના મોહક બાગને આ બામદ કાઈ થોડી અગત્યની નથી માટે તે તમે નામદારના ધ્યાન ઉપર લાવવાની હિમ્મત કરે છે.

તમારા અરજદારોને હેવુ લાગે કે આ અરજી આ કાકણે મોકલવાનો વખત ઘણોજ બગાડે છે કારણ કે ઇનમાફને લગતો ફેરફાર કરવાને તથા અપીન કોર્ટોની ગોઠવણો તપાસવાને એક મુશ્કેલી લાઈ આનસપરે પારલામેન્ટમા ઉમરાવની મુખા હજુર રજુ કરી છે.

વખતે હેવુ ધારવામા આવે કે આ અરજી મોકલતાં તેમા કુર્ષાદ કરેલી ઠીન દેખાડવા માટે સંખીતીઓ અને મણત્રીઓ મોકલવી હતી.

પણ તમારા અરજદારો જણાવવાને રજા સેવ કે મુકદમાઓ તેવાર થતાં મુકતા ઇગતાડમા અથવા હિંદુસ્તાનમા ગમે એટલીની ઠીન થાય તે બાને અચ્ચાર કરવાને તમારા અરજદારો કાઈ પોતાની ફરજ સમજતા નથી પણ તેઓ જે ઠીનની કુર્ષાદ કરે છે અને જેનો ઉપાય કરવા માગે છે તે ટીપમા મુકદમા નોંધાયા પછી અને લાઈની પ્રીવિ કોન્સિડરમા રજુ થયા પછી તે સાબળવા તથા તેનો મુકદમા કરતા જે ઠીન થાય છે તે બાનું છે.

તમે નામદારની હજુર જે ખામી રજુ કરતા ધારી કે તે આજે અને તે કાઈ ઘણી મુદત થાઈ આવી આવતી ખામી નથી પણ છેલ્લા વર્ષમા હિંદુસ્તાનથી જે અણિો વધતી આવી છે અને હજુ આવતી જાય છે તેથી હમણાજ ઉધારી પડી છે.

આ બામદ વધારે સહમજ પડવા માટે નિચે આપેલી બાબતો તમે નામદારની સહમજ માટે મુકવાનું પુરવું ધારીએ છેએ.

"૧૮૬૬ ના ફેબ્રુઆરી અને માર્ચ માસમા હિંદુસ્તાનનો અતીત સાબળવા માટે પ્રીવિ કોન્સિડરની કમીટી વીમ્ દાહાડા મિડી હતી.

"ગયા વર્ષના બાકી સુધાં ૩૬ મુકદમા સાબળવા માટે નોંધવામા આવ્યા હતા તેમાથી ૨૦ સાબળવામા આવ્યા અને ૧૬ બાકી રહ્યા.

"ફેબ્રુઆરી અને માર્ચના આ બાકી રહેલા મુકદમાઓ માફિના ૧૨.

ખીજી મેઠકા જીન અને જીનાઇમા આબવામા આવા, અને એ પ્રમાણે ૭ મુકદમાઓ ફેધુએરીથી તે ડીઝમબર સુધી દસ માસ માનવ્યા વગર પડી રહ્યા.

“આનવા વર્ષના ફેધુએરી માસમા કોઈ ૨૧ દાહાડા મેડી

“૨૨ મુકદમાઓ માનવા માટે નોંધા હતા તેમાંથી માત્ર ૧૩ મુકદમા અને તે માટેના ૧૧ આગળી બેકેડોના ખાત્રી રહેતા હતા.”

તમારા અરજદારને વારેડે કે આ દુક હેવાતથી તમે નામદારને મહમ ન પડશે કે ઇગતાડમા અને હિ દુસ્તાનમા પુબન દીને અમ્મા પછી સુકાદા માટે તેમાર થપના મુકદમાઓ માટેની ગોડવલુ કેની અધુરીએ અને જો હોને મામલો અત્યારથીજે તો દને પછી તો તેમ વધારે થશે જોઈએ કાગલુ કે મધળાઓને જલ્લીનુજે કે છેતા ૧૮ માસમા આગળા વર્ષો કરતા કમકતાના સુકાદાઓ ઉપર વધારે અડીયા આવીએ

તમારા અરજદારને સારીપકે માનમજે કે આ બાબત કાઠ પાધરી તમામ હસ્તકમા નથી અથવા હેની નથી જેમા તમે નામદાર વચ્ચે પડી ચકો, પણ તેઓને ભરસોએ કે હાતના હીગમમા જો તમે નામદારનો વિચાર પાડ્યામે હતા ઉમરાનોમા રજુ કરવામા આવેતો, મધળાઓને પશ્ચ ૫૭૦ આ મુધારો દાખલ કરવામા મોટી અસર થાય

હિ દુસ્તાનની અડીયા જહડપમા અને ખરાબર વખતસર ચુકે હેવુ કરવા માટે અગત્ય માટે એડીનજે કે, જે મુકદમા તેમાર થાય તેવાજ સુધી બાય જેટમા માટે પુરતા વખત સુધી કોઈ ચાલુ મેસે હેવુ કરવુ

તમામ અરજદારો પારેડે કે આ અગતની અને ફર્મીદવાળી માનનખ પાર પાડવા માટે બે અથવા ત્રણ માસ મેઠક થાયતો બચેએ

હાન પ્રોવોકેશનની જેમ ગોડવલુજે તેમતો એક્ટને ન્યાયધિયોની ગેરહાજરીથી બેકેડો વાર વાર અડેડે કારણ કે તેઓને પોતાના પધાની રહે ખોહા ર જલુ આવલુ પડેડે અને તેથી મુનતરી રખાયેડે અને મુકદમા સબનાતા નથી જે જો કોઈ યોડા દાહાડા લાગત મેવેતો તુરત સુધી બાય

જોઈતો ફેરફાર કરવાની ખાત્રીક બ બહો હિપર જાનવાનુ તમારા અરજદારો પોતાનુ કામ વિચારતા નથી પણ પચારદાર જહડનેની કોઈ સ્થાપવાથી, અને તે માહેનો મોટો બાગ હિ દુસ્તાનના દેનીઓની રીત, ભાવ, ધરમ અને દેશના ધારાથી વોકેફાર હોવાથી તમારા અરજદારો સતોષ પામશે.

આ વિચારથી તમારા અરજદાર માનપુર્વક આ અરજ રજુ કરેડે અને અત કાલુથી આવા રાખેડે કે હિ દુસ્તાનની ઈનસાફની અદાલતો તરફથી અપીલ કરનારાઓને ઈજ્તનુ મૂળ અને દુખનુ કારણ તે દુર કરવાને તમે નામદારની નજરમા આવે તેનો ટેકો અને મદદ કરવાને તમે નામદાર તરફથી.

આ બાબત ઉપર વાદવિવાદ કરવાને છેલ્લા માર્ચ માસની તા. ૮ મીએ આસોસીએશનની એક મુખ્ય મંત્રી હવી તેનો દેશાત તમે નામદારની મહમ-
લ માટે તમારા ઉપર માફલોએ.

કે લી.

ક્રોન્મિનના અધ્યક્ષ.

૪૨૮ ઇ. ૩૫ આસોસીએશન રમમ,
૨૦ ગ્રેટ સ્ટ્રાન્ડ ટ્રીડ, ૪ થી એપ્રિલ, ૧૮૭૦.

નામદાર ડયુક ઓફ આરગાઈલના ખાનગી સંદેશી તરફથી જિતર.

ઈ. ૩૫ આપ્રિલ, ૫ મી એપ્રિલ ૧૮૭૦.

“તા. ૨ જુના તમારા પત્રના ઉત્તરમા નામદાર ડયુકે તમોને જણા-
વવાને મને ફરમાવ્યું છે કે આ દેશમાંથી આવતી અભિપ્રાયો યતી કીત વિષે
તેણે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર લખ્યું છે માટે હિંદુસ્તાનની સરકાર તરફથી
ઉત્તર આવે ત્યાંસુધી આ બાબતમા નામદાર ડયુકથી કાંઈ યાદ રાખવું નથી.
આ પ્રમાણે જાણાથી નામદાર ડયુક મેહતર પારિએ કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસી
એશનના ઉપદેશને પોતાની મુતામન વગત પેલા મુતતથી રાખવી, પણ તે
છતાંની જો તેઓ તેને બેટવા માગયે તો તે ખાદી ખુશીથી તેવાર છે.”

આ પત્રનો જિતર.

૯ મી એપ્રિલ ૧૮૭૦.

“નામદાર ડયુક આવ આરગાઈલે મેહરખાનીથી આસોસીએશન તરફ
નું ઉપદેશન જોવાની રજા આપી તે માટે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસીએશનની
ક્રોન્મિન તરફથી તે નામદારનો ઉપકાર માનવાની મને ફરમામ થાય છે. અને
જણાવ્યું તે ખાનમા લેતાં હાલ નામદાર ડયુકને મેહતવ આપવું વાજબી ધા-
રતા નથી; પણ તે નામદારને જણાવવાને તમોને સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે
આરે હિંદુસ્તાનની સરકારનો પ્રતીકર ફરી વળે ત્યારે આસોસીએશનને
જણાવવું કે તેઓને પોતાના વિચાર જણાવવાને બની આવે.

ચોટા કારા ટાઈપમાં

ગજવામાં રેહી ગકે દેવી નાથલી તખ્તીખા

વેલાતી પુઠાંચી બાંધેલી

કી ન ત રૂ ૧૧. ૨. ૩૫

દફતર આશકારા છાપાખાનામાંથી મળશે

(છપાઈ બાહર પડયોડે.)

રૂસતગ અને સોહોરાળ

નારક પ અંકી.

વીકટોરીઆ નારક અંકીએ ચોતાની
નારક માલામાં ૯ વાર કરી બતાવેલો ઉપલો
નારક નેમ અસલ લખાએલો છે તે પરખાણે
અદાખરો અથવાં ગાયણો મુકાં હમણા છાપા
પરગટ કરેયો છે, અને તેનું ૧૨૪ સમાનું
એક પુસ્તક બનીયું છે. એ પુસ્તક દફતર
આશકારા છાપાખાનામાંથી અથવા દર સનોવા
દે વીકટોરીઆ હીથેટરમાંથી મળશે, કીમત રૂ ૧)

રેસામરથી અંગાવનારાઓએ ચોસેટન
૦૭ વડુ વાલવા.

લીલીપટનાં વેહેંતીઆં,

ઉખાંને

ગુલીવર નામના મુસાફરે

લીલીપટ દેગના વેહેંતીઆં ખાણેખોખા

કીધેલી મુસાફરીના

ગુજરાતી તરજુમે.

કીમત રૂ ૧)

દફતર આશકારા છાપાખાનામાં મળશે.

વીકટોરીઆ નાટકના ગાયણો.

દફતર આશકારા પરેસ.

કીમત રૂ ૦૧

સ્ત્રી બોધ.

આ પ્રાચીન ચોપાનીયું સ્ત્રીઓને વાંચ
વા લાયક બાળદેવો પરગટ કરવામાં આવેલે
તેમાં ચીતરો વગરે ઉપર ખરમ કરવાની કાંઈ
કસુર રાખવામાં આવતી નથી.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૩).

સૂત્ર્ય પ્રકાશ.

ગુજરાતી અને મરાઠી પતરો
માં સરવેથી વધારે ફેલાવો પામેલું
દર આદીતવારે નીકળતું પતર.
કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬).

તનદરેસતી.

તનદરેસતી અને સુખાકારો
ને માટે આખા હિંદુસ્તાનમાં ફે
કત એક ઉપલુંન ચોપાનયું દર
માસે બાહાર પડે છે.

કીમત વરસનાં રૂ ૩).

વેપાર પતર.

દરેક ચીનનાં મેલ ઉપડાવના
એક દાહારો આગમ્ય પરગમ્ય
થાય છે.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬).

પુસ્તક ધરુ.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું ઓપાન્યું.

નાં ૧૬ અપાલો સીટ—કોટ

હીસ હાઈનેસ જીનાથદાસ નવાળ સાહેબના આસપાસી
ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની કુંબર્જની સાખાની
મેનેજિંગ કમીટીની સત્તા નલે.

સાંકળી યુ.

		પાણુ
કાઉન	હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર બીજાં એક અમલ રૂપીઆના કરવા ધારેલા અમલ બાબે મુલતવી રાખેલી તકરાર	૧૧૫
પ્રિથાઈ	બ્રિટીશ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ વિશે વાચેલા નિબંધ ઉપર તકરાર	૧૨૨
કારપેન્ટર.	સી કલવણી માટે તેણીએ હિંદુસ્તાનમાં કરેલા કામ બાબે બાંધાણુ	૧૩૫
ક્રીડાવિદ્યમ.	અમેરિકા અને જાંબ રૂનો ઉત્પત્તી કરતારા દેશો સાથ સરખા વતા હિંદુસ્તાનની હાલતી અને હવે પછીની રૂનો ઉત્પત્તી	૧૪૫
ઈવાન્સ બેલ	શુ હિંદુસ્તાનની હાલતી હોયેલુ દેશો અને તેમ હોવતા પછી શુ	૧૬૪

મુંબઈ,

દક્તર આશકરા છાપાખાના મધે
પિંદરામજી રૂઝુનજીની કપનીએ છાપીડે.
કોટ: બેદરામજી હોરમજી સીટ, નાં ૧ તથા ૧૧

સને ૧૮૭૧ ઈસવી

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું ચોપાન્યું.

મુલતવી રાખેલો સભા—સુક્રવાર એપ્રિલ ૨૯, ૧૮૭૦.

વિષય—“હિંદુસ્તાનની સડકો ઉપર બીજો એકઅબજ ફીઆનો કરવા ધારેલો ખર્ચ” એ બાબે સર આર્થર કાટનના નિબંધ ઉપર તા. ૨૪ મી માર્ચ ૧૮૭૦ થી મુલતવી રાખેલી તકશર.

જન પ્રિય મિત્રો—આદરણીય.

અધ્યક્ષ—આ દિવાનખાનામાં છેલ્લા ત્રીસ મહિના ત્યાર પછીની આ મુલતવી રાખેલી મળાએ એ તમારું મૂલ્ય જણાવેલું. હિંદુસ્તાનની હાલની અને ભવિષ્યની સ્થાનમતી અને સુખાકારીને માટે આ આસોસીએશનમાં ચાલતી હાલની ખાખદ ઘણી ઉપયોગી છે એ કેહવાની કાંઈ અગત્ય નથી કારણ કે તમારો તે એકમતથી કબુલ કરીશો.

સર આર્થર કાટન હિંદુસ્તાનમાં જેટલા ફરિયાદો અને એ જાળવવાની ખાખદ સહમત છે એટલા ખીજા યોગ્ય હશે અને મારી ખાતરી કે આજ સુધી જોકે સડકો વધારે ઉપયોગમાં આવે છે તોયે સર કાટનની કેટલીક સુખનાઓ પ્રમાણે જો સરકાર વર્તે તો કાંઈ ઘણું અણધાર્યું કેહવાયે નહીં. ત્યાં ખેતીવાડી શરૂ પાછી પેહોચતું કરવાને હવેનાં જે વાદવિવાદ થયો હતો તે ઉપર એક અમેરીકાથી મળે નિબંધ મળ્યો છે તેમાં જણાવેલ છે કે પુનાઈડ સ્ટેટ્સ ખર્ચ સુધરવું તે નેહરને લીધે. પોડ તફાવતે બધું જવું હોયતો ગાડાં કાઢે લાગે, તેથી વધારે જવું હોયતો સડકો માટે પણ ઘણાં લાભ તફાવત માટે જાળમાર્ગ શીવામ છુટકા નથી. હું ધારું કે સર આર્થર કાટનની દેખાડવાની મતલબખી એજેક્ટ અને છેલ્લી બેકમાં તેનાથી બરાબર જવાબ આપવાને બન્યું નથી માટે આજ પેહલાં બિલવાની તેને તક આપવી જોઈએ.

મી. રીડે પોતાથી આવવાને ન બન્યું તે માટે એક પત્રમાં પોતાની દલગિરી જણાવી હતી અને જણાવ્યું કે નેહર વાળા અને સડક વાળા બેહુ હિંદુસ્તાનનું હિત ધરે છે માટે તેનાથી કાંઈ તરફ વળણ લેવાને બન્યું નથી.

મીં યામમ ખરીગસે એક ચીડી લખી તેમા જણાવ્યું કે હિંદુસ્તાનની બાબદઉપર પુરવી ખાત થતી નથી. જેમકે બેરીવાડી માર નેહરોના બાધકામ ઇત્યાદી. તેણે ધામ્યુ કે મર આર્થર કાટનના લાખનાદલીસો જવાબ ન આપી શકાય હેવાંકે

મર આર્થર કાટન—ગઈ વખતે માહારી માંમે મત આપનારા ગૃહસ્થોના વિચારો મારી પાસે જાવેના આકારમા આજે હેવાંથી તેઓની મુખ્ય તકરારનો હું ઉત્તર આપુછું. મીં કાનવરસે ગઈ વખત જણાવ્યું હતું કે એ બાબદમા મરઆતમા ધણી બાજબી થઈ હતી. તકરાર થઈ હતી ખરી પણ તે શા માટે? નહીં કે મડકો બાધવી કે નેહરો બાધવી પણ પેહલા હેવું કડક રાખ્યું કે મડકો બાધવી, પછી તે કેમ બાધવી અને કાલા બાધવી, તે ઉપર તકરાર ચાલી હતી. હું પોતે મડકો વધારવાને આગૂર હતો અને તેથી હિંદુસ્તાનનું બનું કાવાને બીજાના જેટલીજ મને પણ કાળજી હતી અને મડકો માં કાવાને મેં મરકારને બનામણ કરી તેમા હું ફતેહ પામ્યો હતો. પણ તેનું પરીણામ શું નિપજ્યું. મેં ૧૦૯ મેંલ ઉપર ૨ કોડ રૂપિયા ખર્ચ્યા અને તે ઉપર હાન એક મોડો ઉપજવા લાગ્યો અને રેશને તે માટેના કર માર્ચ વર્ષ દાહાડે ૬ લાખ રૂપિયા કાઢવા પડ્યા, અને આ મડકો ઉપર લાગેના ખર્ચનું વ્યાજ ભગવા માટે ત્રણ કોડ આદમીની વસ્તીના નિમક ઉપર જગત પડી પણ હવે મને માલમ પડ્યું કે જો એજ મધક ઉપર મેં નેહરો કાઢી હોતો ૬૨ મેંસે ૧૮૦૦૦૦ રૂપિયા નાગવાનેકેકાણે ૬૨ મેંસે ૩૦ થી ૪૦ હજાર રૂપિયાનો ખર્ચ જશતે અને ૬૨ વર્ષ રેશના ઉપર ૬ લાખનો ભારી બોલો પડવાને બદલે સેક્ટે ૧૦ ટકા કે તેથી વધારેનું વ્યાજ આપી શકતે. મદ્રાસની બેરીવાડી માટે નેહરોના ૧૮૧૮—૧૮૧૯ નો રીપોર્ટ મને મળ્યોછે તેમા જણાવે કે કે તેઓ ઉપર એક ૬૨ ખર્ચ એક કોડ રૂપિયાનો લાગ્યો, બધાવા પછી તે ઉપર એક ૬૨ ઉપજ મળસો ખર્ચ બાદ કરતે ૪ કોડ ૭૦ લાખ રૂપિયાની થાઈછે. એમ્સે કે ખર્ચ બાદ કરતાની તેઓની ઉપર જાગેલી થાપણનું પાચ ધણ્યુ ઉપજ્યું છે. ગોદાવરી નદી ઉપરના બાવકામા વિષે એજ હેવાંકમા મેંહેકે કે તેઓ ઉપર ૪૮૦૦૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ લાગ્યો હતો અને છેલ્લાં વર્ષમા તેની કુલ ઉપજ ૩૧૬૨૦૦૦૦ ની થાઈછે બાને એક વર્ષમા ૩૩ ટકા વ્યાજ મળ્યું છે.

મીં જ્યાર્ન કંપેન—મડકો બાધી તે આટલી કે માચી તે ઉપર વાદવિવાદ કાવો એ હવે સમય ગુમાવવા જેવું છે. કારણ તે બધાંધ ગુજીછે અને ચાલુની થાઈછે. હું ધાઈછું કે મર કાટનની હાનની મડકોને ઉગાડી દેવા તે કેદ્દર્જન નહીં, માટે હવે મવા તો એછે કે થયું તે થયું પણ હવે પછીનું કેમ? હવે વધારે નાણા ખર્ચવું કે નહીં? હું ધાઈછું કે મડકો જોઈએ કે નેહરો એ પ્રમાણે યમ કીધાથી કાઈ વળવાનું નથી કારણ કે રેશના કોઈ ભાગમાં મડક સેહકાઈથી બા-

ધાય અને કોઈ ઠેકાણે ધણી અડચણ પડે તેમજ નેહરોખી કોઈ ઠેકાણે બંધાય અને કોઈ ઠેકાણે ન બંધાય. નેહરોને માટે મૂળ આગત્યની વસ્તુ પાણી છે. ટેકડી વાળી જગ્યાએ ઉપર સોઢું લઈ જવામાં શક્ય છે પણ પાણી લઈ જઈ શકાવાનું નથી. દેશના કોઈ સગળામાં બાગમા પાણી મળતું નથી, માટે વિચાર કરવાનો એજ છે કે હિંદુસ્તાનના કયા બાગમા નેહરો જોઈએ અને કયા બાગમાં સડકો જોઈએ. પણ વળી એખી ધ્યાનમાં રાખવું કે પેહલી સડક બાંધતાં જેટલા ખર્ચ થયે તેટલા જો બીજી બાંધતાં થાયતો પરવડે નહી. કામ વધારે સોઢું થવું જોઈએ અને તેમ જો ન બની શકેતો પછી બની શકે હેવા ઠેકાણાએ ઉપર મસતાં નેહરોના બાંધકામ થવાં જોઈએ.

મીંડ આનર્થ—સડકો બાંધવા માટે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર કોઈખી ટીકા સરકારને કર્યા હોયતો તે આપણી અને અમેરીકાની સરકાર ઉપર કર્યા ખરાબર છે. આપણે વીંડ એંડ ની મેલની આગવોટાને ષોઈશમાઉધથી બાંધરી નેહરની મારફતે લંડન લાવતા કા નથી? સરકારના કહેવા પ્રમાણેતો આપણે તેમજ કરવું જોઈએ. વળી અમેરીકા જે સગળામાં આગલ પડે છે તે પોતાની આધરીની નેહર મોટી થા માટે કરતી નથી? તેઓને આગગાડી-એની અગત્ય માનમ પડી છે અને મનેતો હેવું લાગે છે કે જો નિષ્કર્ષથી હિંદુસ્તાનમાં કોઈખી કાંઈ હોયતો પેહલાંતો આગગાડીઓથી કરી મોટાં નેહરોને જોડી નાખવાં જોઈએ. કમકતા અને મુંબઈ સડકોથી જોડાઈ જવાથી ધણેજ કારણ થયે છે અને તે સગળાઓને મનપ્રસંદ થયે છે. સર આર્થર કાટનના કહેવા પ્રમાણે સુએઝની નેહર મોટી ફોર્મમાંથી પાર ઉતરી છે પણ એમ હાલ મનજીવું મોટી બળે છે. હજીતો જોવાનું બાકી છે કે તે ફોર્મથી આવે છે કે નહી. સર કાટન કહેવા મગિ છે કે સુએઝની નેહર પાર પડી માટે તેની નેહરોની પાર પડવાની. પણ હુંતો એમ કહું કે સુએઝની નેહર એ ફોર્મ નથી. જો આગગાડીઓ નાણું પગાર ન કરેતો આ નેહર પણ કરી શકનાર નથી અને જો સુએઝની નેહરનો હાલ યથે તેવોજ હિંદુસ્તાનની નેહરોનો પણ યથે હેમાં કોઈ શક નથી.

મીંડ મેક્લીન—સર આર્થર કાટને સગળાઓને હિંમતથી પોતાની સામે બોલાવ્યા છે કે તેના આંકડાનું આટલું બતાવી આપે માટે સડકો બાંધના તેના આંકડા મેં તપાસી જોયા. તે વારંધડીએ કેહે છે કે સડકો ઉપર હિંદુસ્તાનની મેહસુલને દર વર્ષે ૩ કોડ રૂપીઆ લાગે છે. ખરેખર ખર્ચ આપણને દો-હોડ કોડ આપવો પડે છે અને બાકીના ૧૧ કોડ સર આર્થર એમ ગણે છે કે જમીનને માટે સરકારને ૫ કોડ આપવા પડ્યા હતા તેનું સાદું વ્યાજ અગાઉ મળીને ૧૩ કોડ થયું હતું. પણ જમીનના ખર્ચ બાબે, સર કાટનને હિન્દુસ્તાન તદન બુલ ખરેસા છે. સરકારે અવારનવાર જમીન માટે રકમો આપી છે

ખરી પણ ઘણું કરી સગળી જમીન જે મડકો માટે આપવામા આવી છે તે તદ્દન કીમત વગરની અને નિરૂપયોગી હતી અને તે ઉપર તેઓને એક દમ ડીના ખર્ચ ખેડો ન હતો, આમ કરવામા તો તેઓએ ડાહ્યાપણુ ખરચ્યું છે. વગર કિમતની જમા આપ્યાથી તેની થડાઇની પડત પડતી જગ્યાની કિમત વધી છે અને જ્યાં જ્યાં મડક પચાર યાદ છે ત્યાંની જમીનનું મૂલ વધ્યું છે. વળી મુઠ કાઠન બોલે છે કે હિંદુસ્તાન ઉપર ખીલો એક અબજ રૂપિયાનો નવો ખર્ચ લાગ્યું પડ્યું પણ એ બાબે લાર્ડ લાર્ન્સે પોતાની મીનીટમા ચાક જણાવ્યું છે કે આ એક અબજ રૂપિયા જેવી રીતે ખર્ચવામા આવનાર છે કે તેથી મેહસુલ ઉપર કાંઈ જાહેાજો ફેરફાર થનાર નથી આ રકમ ૨૦ થી ૩૦ વર્ષમા ખર્ચવામા આવશે અને જેમ જેમ આ મડકો નાણુ વાળતી જશે તેમ તેમ હિંદુસ્તાનની મેહસુલ ઉપર ૨ કોડથી વધારે ખર્ચ લાગનાર ન થી. પણ તેટલા વખતમા ૫૦૦૦ મેલને બદલે ત્યાં ૧૦૦૦૦ મેલ મડક થશે

મી૦ ડબલ્યુ. પી. એનડર—મડકો બાધવી કે નહીં બાધવી તે બાબે મને સરકારે કોઈવારની પ્રશ્ન કર્યો ન હતો પણ જો કશો હોતો હુ હિંમતથી મડકને માટે જતામણુ કરત. બાધાણુ કર્યાએ બધે વખત જણાવ્યું કે પેહલા મડકો બાબે તકરાર પુરતી યાદ નહી પણ હુ જણાવવાની રજા લઉં છું કે તે વેત્તાએ ઈસ્ટ ઈંડયા કુ પનીના ડાયરેક્ટરે ૨૯ થી ૨૭ વર્ષ અગાઉ ધણાજ ખીલીકણુ હતા અને ખરેખર મડકોની બાબમા ધણી આના કાની કરતા હતા એકદમ ઠડાવ કરવાને બદલે તેઓએ એક નામાકીત ઈજનેરને હિંદુસ્તાન ખીલ બે લયકરી ઇજનેરે ચાથે મોકલ્યો અને હિંદુસ્તાનની ગર્જને માટે મડકોની અગત્ય છે કે નહીં અને ત્યાંના મોહોના પવનમા તેઓ ચાલી શક્ય કે નહીં અથવા પાટાની નીચે નાખેના લાકડાઓને ત્યાંના મોકડા ખર્ચ જશે કે નહીં વગરે બાબદા ઉપર તપાસ કરવાને તેઓનું કમીશન ઠડાવ્યું હતું. દુકમા સતાવાજાઓએ તે વેળાએ એટલું ટચુપચુ મન દેખાડ્યું કે હિંદુસ્તાનમા પાટાઓ નખાધ શકાય કે નહીં અથવા પાણી ઉઠી શકે કે નહીં તે માટેની તેઓ ચીંતા બતાવવા લાગ્યા. સર આર્થર કાઠનને આકડાઓનો ધણો શોખ છે માટે હું દેખાડવા માગુ છું કે આ મડકોથી રાજ્યને નહીં તોયે વ્યપારને કેટલો ફાયદો થયો છે અને જે અગત્ય કરી આપણને જોઇએ છે. ૧૮૩૪—૩૫ માં હિંદુસ્તાનનો દરીઆવરથી વ્યપાર મુજ ૧૪ કોડ રૂપિયાનો હતો પણ ૨૦ વર્ષ પછી એ વ્યપાર વધીને ૩૪ કોડ રૂપિયા ઉપર આવ્યો યાને ૨૨ વર્ષ એક કોડ રૂપિયાની વધતી જતી આવકનું પ્રમાણ આવ્યું. ૧૮૬૪—૬૫ માં જ્યારે મડકોએ કામ ચલાવવા માડ્યું ત્યારે વ્યપાર કયા સુધી આવ્યો હતો તે જણો. ૧ અબજ ૨૪ કોડ રૂપિયા, પણ માહારે ૩ અબ કરવું જોઇએ કે હિંદુસ્તાનની આબાદીનું તે વર્ષ એનાહેકુ હતું, કોરણ

કે તે દેશમાંથી આપણા દેશમાં પ્રવેશ કરી આવતો હતો. પણ ત્યાર પછીથી હિંદુસ્તાનનો વ્યપાર એક અબજ રૂપિયા સુધી આવ્યા કરે છે. આ મોટા વધારા કાંઈ નહીં પણ આગગાડીઓથી થયો છે. જુઓ હિંદુસ્તાન કેટલું મોટું છે અને ત્યાંની વસ્તી તરફ ધ્યાન પુગાડો. એ દેશ દોહોડ કોડ ચોરસ મૈલના વિસ્તારનું છે અને તેમાં ૨૦ કોડ માણસની વસ્તી છે તે છતાં તેમાં ૫૦૦૦ મૈલનો મુઝક ઉંઘાડો નહીં મળે. સુનાઇડેડ સ્ટેટ્સમાં દર વર્ષે નેટલો ઉંઘાડે તેટલો જી નહીં. હું કહ્યું કે એકબારની મુઝકો પાછું નાણું ન ઉપજાવે તોયે તે બાંધવી જોઈએ, ત્યાંના ૧૦૦૦ મૈલ રેલવે તે હાલમાંના ૧૦૦ મૈલ નેટલો જ મુમળ્યા જોઈએ છે.

૨૨ બારટન ક્રિયર—તમે મગજાઓને માલમ હશે કે શી ઉપજાવવાને કાંઈ ચોક્કસ રીત નથી. જ્યારે કોઈ ઈજનેર રસ્તો બાંધવા, નેહર કરવા કે મુઝક બાંધવા માટે ત્યારે તેનું પેહલું કામ અડમ્બલો કાઢાડી નાખી ધસાડો ઓછો કરવાનું છે. હવે ૨૨ કાટનનો મવાલ એ છે કે વધારે ધસાડો ઓછો કેમ થાય. લોડાંના ષાઝ નાખ્યાથી કે નેહરો બાંધવાથી, અને એ વિચારથી જો જોશું તો ૨૨ આર્થર ખરાબર છે. પાણી ઉપર વળણ મેલ્યાથી નેટલો ધસાડો ઓછો થાય છે તેટલો ખીજા ક્ષાથી થતો નથી તે મગજા ઈજનેરને માલમ છે પણ વળી તેમાંની કેટલીક અડમ્બલો છે. જ્યાંસુધી આપણે સમુદ્રમાં હોઈએ ત્યાંસુધી તો પાણી પ્રવેશ મળી આવશે પણ નેહરમાં પેહલાં મજવાઓ ચુક્યા અગાઉ ખીજું કંઈ વિચારવું પડવાનું. જોઈથી આવતો દરેક પ્રવાહી અટકાવવો, ખાડાઓ કરવા વગરે અડમ્બલોથી નેહરો ખીજા વ્યવહાર માર્ગના નેટલોજ અધડી ધારી પડે. ત્યારે હવે આર્થર કાટનનો પ્રશ્ન એ છે કે લાંબા તકાવતો મારું આ અડમ્બલો ખસેડી શકાય કે નહીં, અને જોલ્લા સમુદ્રની માફક મહેનું હંકાડવાનું કામ ધસાડો અને અડમ્બલો વગરનું થાઈ શકે કે નહીં. હું કહ્યું કર્યું કે પેહલાં તો લગાર અધડું લાગશે પણ જેમ જેમ એ બાબત ઉપર મેં વિચાર કર્યો છે તેમ તેમ મારીતો ખાત્રી થતો જાય છે કે ૨૨ આર્થર કાટનની ગણતરી ખરી છે. હિંદુસ્તાન તરફ જોતાં દરીઆમાં જેમ નૌકાનું કામ સેલ છે, એટલું જ નેહરમાં કરવાને કાંઈ જાણ્યું અધડું નથી. મેહુ બાજુએ ગણતરીઓમાં છૂટ ચુકતાં હું સહમત છું કે ચોક્કસ કોડ રૂપિયાની રકમ ખીજી કોઈની રીત કરતાં નેહરોથી વધારે અને વધારે સેધો માલ લઈ જવાઈ શકાય. હું કાંઈ એમ કહેવા માંગતો નથી કે મુઝકો બંધ કરવી. ઉતરું હું તો એમ કહ્યું કે એ બાબતમાં સરકારે કંઈ જોઈું કર્યું છે. જો તમારા ખીજાંમાં નાણું હોય તો તમે મુઝકોના કામ માલુ રાખો અને તે ઉપર તમને ૪ થી ૫ ટકા બાજ મળશે પણ તે ઉપરાંત ખીજા કાયદા થશે. જેમકે કેળવણી, વર્ગોની નાવજગતમાં સુધારા, આખા

દેશમાં બ્વહારનો પ્રચાર વગરે ફેલાઈ શકાયે પણ નો ઉપલુભ નાણુ જળ, માર્ગ માટે વાપરશે તો મર આર્થર કાઠનના કેહવા પ્રમાણે તમોને ૧૦, ૨૦ અને વખતે ૫૦ ટકા બ્યાજ મળી શકશે અને તેથી તમારે માનમતા આ ગગાડીએ ઉપર તથા બજારમાં આવી શકશે, એટલા માટે હું અત કરણથી ઇચ્છુ છું કે મર આર્થર કાઠનની સુચનાને ક્ષમ આશય આપે

મી૦ ફાર્ડીંગ—માહારા વિચાર પ્રમાણે મર કાઠને દેખાડી આપ્યું છે કે એનીવાડીને પાણી પોહોચવું કરવાના બાધકામ માથે નો નેહરે આવી તે ઉપર નો એક અબજ રૂપીઆ ખર્ચવા હોયતો તે વગર હિંદુસ્તાનમાં નો દુકાળ અને રોગોએ દેખાત દીધાં છે તે દુર યાવ અને મડકો ઉપર તેજ રકમ ખર્ચવા કરતા વધારે ફાયદો કરે મારી ઇચ્છા તો એમ કે આગગાડીએ માટે બીજા એક અબજ રૂપીઆ રોતતો માફ. હું ધારણુ કે નો હિંદુસ્તાનની સરકારને બે મહિથી ૫૨૬ કરણ પડેતો તેઓએ નેહરે ઉપર રૂપીઆ ખર્ચવા વાજબી છે

મી૦ દાદાબાઈ નવરોઝજી—અનબતા ખરો પ્રશ્ન તો એ છે કે બેહુ નેહરે તથા મડકોને માટે સરકાર નાણુ મુશ્કે પાડી શકશે કે નહીં અને હિંદુસ્તાનની સરકાર શું મરેખર કેટલાકોના જણાવવા પ્રમાણે નાદાગીની હાલતમાં આવી પડી છે કે તેઓ મડકોને ઠેકાણે હવે નેહરે માગે છે નો હેતુ બતાવવામાં આવે કે આ બેહુ ગર્જને માટે હિંદુસ્તાનની મેહસુત પુરતી છે તો બેહુ બાજુની ધણીક તકરાર વ્યર્થ યાઈ પડે હું એના માટે આશા રાખુ છું કે આ આસોમીએશન હવે પછી આ વાતને વળો પાછી ઉચ્છ્રી પુરતી તપાસ કરશે, અને ત્યારે મર આર્થર કાઠનના નિબધ ઉપર તથા તેની તકરારે ઉપર ધ્યાન આપવાને બની આવશે કારણ કે હમણાંતો આપણે એમજ ઘડીબર સમજીએ છેએ કે એમાંથી એક મડકો કે નેહરે ઉપર ખર્ચવાને મર કાર પાસ એક અબજ રૂપીઆ જ ફાજ નહે, પણ કદાપિ હેતુ નિકરી આવે કે સરકાર બંને કારણ માટે નાણુ ફાજલ પાડી શકે ત્યારે બેહુ બાજુની આ માયાકુટની કાંઈ અગત્ય ન રહે માટે તે ઉપર પેહલાથી વિચાર કરવો જોઈએ

કર્નલ રેથબોન—હું પોતે મંથિમાં હતો અને નેહરે તથા પાણીના બાધકામો વિષ યાક ઘણુ જાણુ છું, અને મર કાઠને એનીવાડી બાબે નો કાદ કહું તેને તદન અનુમતો છું પણ હું કહી શકતો નથી કે નોકાને માટે બાધેની નેહરે પાણી પોહોચાડવાના કામમાંથી ઉપોગી યાઈ શકે કારણ કે વાહાણો માટેની નેહરેમાં પાણી પુરુજ જોઈએ અને મુકા દાહાડઓમાં વાહાણો ચાલી શકે એવુ તેમાં પાણી જોઈએ અને તે છતાં નો નેમાંથી એનીવાડી માફ પાણી નિકળી જાયતો પછી નેહર આવી યાઈ જાય નેહર તથા મડક બાબે બોનતા ને નેહર કરી શકે તે સગર આગગાડીએ કરી શકે પણ નેટલુ આ

ગગાડીઓ કરી ચક્રો તે નેહરથી થતાર નથી. દાખલા તરીકે, લાંડનમાં આગ ગાડીઓને બદલે નેહર હોતો કાલે ત્યાં ભુખમરો આગત. કારણ કે રોજ રાતના ૧ વાગતે ૫૦ ગાડીની એક ટ્રેન ચોક્કસ લઈને એનરેલીનથી, આવી પુગશે અને સહવારના પીછા ૫૦ આવશે. એર આર્થર ખર્ચ ગણવામાંથી ચુકાવે. તે કહે છે કે રેલવે બાંધવાનું જે દામ પડે તે કરતાં નેહરને માટે પાંચ ઘણું ઓછું આપવું પડે અને આગગાડીના દર કરતાં નેહરનો દર ૨૦ હીસ્સા ઓછો છે. હવે આજેના મેં કોમચાના, સ્વેટના તથા ખીજા વપારીઓથી બ- બાર કાહાડી કે નેહરને મારણે ફેરવું દામ પડે છે અને તેઓના કેલવા પ્રમાણે મડકો કરતાં નેહરનું નુર કાંઈ ઘણું ઓછું નથી અને ચોક્કસ માત્ર શીવાય મગજા માત્ર માટે આગગાડીઓ પસંદ કરવામાં આવે છે.

અખલ—એર આર્થર કાઠને આ છકર હાથીએ તે માટે હું ધારણું કે આપણે મગજાઓએ મંતોય પામશે નોંધવું. છેલ્લી બેડક પુરી થવા પછી આખની સખાના કેટલાક વચવાળા અગીકારીઓનું એક ઉપદેશન હંડ્યા આ- શીસમા ગણું હતું અને ખીજાં દમ વર્ષ સુધી હિંદુસ્તાનમાં મડકો બાંધવા માટે એક અખલ રૂપીઆ કાલવાને હિંદુસ્તાનની મરકારને બકામલ કરી હતી આ દરખાસ્ત જયારે કરવામાં આવી ત્યારે એર કાઠને પોતાના બાહિજા અનુભવ પ્રમાણે આ નાણું ખર્ચવાની ખીજી રીત બતાવી તે વાજખી હતું છે. નોંધે તે હિંદુસ્તાનમાં મડકો નોંધવેજ નહીં હેવું કહે છે તેને હું એક મલતો મતો નથી તોયે જે મડકો આપણે નાખીએ તે પુરતો છે અને હવે જ્યાં માર્ગના વિચાર કરવાનો મમય આવ્યો છે. હાલ મેગલાંડ અને હિંદુસ્તાન વચે દર વર્ષે ૨૦ કોડ રૂપીઆનો હનો વ્યવહાર ચાલે છે અને આપણે જો તે માટે પુરતા ઉપાયો લાકિું તો વ્યથાર વધશે અને અમેરીકાની ખરાબર આવશે, માટે જો હિંદુસ્તાનની અંદરજ ખુદ વ્યવહારના માધન તપાસીશું નહીંતો અમેરીકા વધારે આગલ વધેલું હોવાથી આપણી હરીફાઈ વ્યર્થ જશે. આ નિબંધ ઘણો રસીલા હોવાથી મને ઘણો આનંદ ઉપજ્યો છે અને હું આશા રાખું છું જે હિંદુસ્તાનની મડકો પાછલ કાંઈ વધારે નાણું કાહાડયા અગાઉ અથવા ઉપાય કર્યા અગાઉ હિંદુસ્તાનની મરકાર એ ખાબદ ઉપર વાજખી અને ધોરથી વિચાર કરશે.

મેજર ઘવાનમ બેલે સુમના કરી અને તેને એર આર્થર કાઠને પુછી આવી કે સખાપતીનો તેની ચહનતને માટે ઉપકાર માનવો, જે દરખાસ્ત બાહાલ રહી.

• આ પછી મીંઠ દાદાબાઈ નવરોજજીની સુચનાથી એર આર્થર કાઠને તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માની સખા વીચરન યાદ.

સુક્રવાર તા. ૬ ઠી મેએ, ૧૮૭૦ ને દીને મળેલી સભા

વિષય—“બ્રિટીશ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ” વિષે
મી. ઈલિયુડસ પ્રિયાર્ડ તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૮૭૦ ને
દીને વાંચેલા નિબંધ ઉપર તકરાર.

ઉલ્લેખ્ય દેસર એસકવાયર—અધ્યક્ષ.

પોતાના નિબંધનો માર મુમળવતા મી. પ્રિયાર્ડ બોલ્યા કે બ્રિટીશ હિ
દુસ્તાનમા દેશી રાજ્યોનો ધણો મોટો ભાગછે, અને અડમોટો ગણતા તે ક
દમા ૧ અને વસ્તીમા ૩ હશે. જે હાલતમા એ દેશી રાજ્યો બ્રિટીશ રાજ
સાથે મુબંધ રાખેછે, તે બાબતુ કર્તાના વિચાર પ્રમાણે ધણીજ નાપસંદ કર
વા જોગછે અને તેથી વારંધડીએ ઉપલા મરદાર પોતે ધણા બેદીન યાચે
અને દેશી મરદારમા પોતા વચ્ચે અને કોઇ બેજા બ્રિટીશ રાજ સાથે તેઓને
ગેરમજબુતી થાયછે. હાવા મુમળમા વાંધાનો ઇનસાફની રહિ નિકાલ કરવાને
કાંઈ બંદોબસ્ત નથી અને કાંઈની વાંધા ઉઠેછે ત્યારે પેહલા દેશી રાજના
પોલીટીકલ એજન્ટ ઉપર સોંપવામા આવેછે જેના તરફથી તે “ફારિન આ
ફીસ” મા જાયછે. મગજો વાંધવિવાદ કામગીર પત્રોથી છુપી રીતે યાચે, તે
લોકોના જાણવામા આવતો નથી અને તેને ચુકાદો ‘ફારિન આફીસ’ માથી
હિ દુસ્તાનમા અપાઈ જાયછે અને વધારે કાંઈ માનમ પડતું નથી. જેઓને
હિ દુસ્તાનનો અનુભવ હશે અને જેઓ અમલાથી મગજા ખાતાઓમા થતો
ખરાખીથી વડેક હશે તેઓને દેખીતુ હશે કે વારંધડીએ કેટલી ગેરમનસાથી
યાચે, અને મી. પ્રિયાર્ડ તરણવેંતે કે જે આ મગજા કારભારને સુચારુ
અને ખરાખીના માજો કેહવામા આવેતો કાંઈ જોડું નથી. હાવો મામણ
હાવાથી જેઓને હિ દુસ્તાનનુ હીત હેડ હાય તેઓને તે સુચના કરેછે કે આવી
ધાનમેનતા કાંઈ ઉપાય જતાવવા. કારણ હિ દુસ્તાનમા હાંજેનેએ ૧૦૦ વર્ષ
રાજ્ય ચતાવ્યા પછી આ તેમને યોગ્યા અપનાઈ નથી, અને તે મોટે હેવા
ઉપાય કરવા ધારેછે કે હિ દુસ્તાનમા શા અંગે એક ન્યાયખાતુ સ્થાપવુ, જેમા
બેહુ બાજુને સરખી રીતે પોતાનો દાવો રજુ કરવાને બની આવે અને પુરતે
ઇનસાફ થાય. આવા એક ખતાની વધારે અગત્ય એમછે કે કેટલાક વાંધા
ઓમા મરદાર પોતે એક તરફથી હાયછે અને ત્યારે સરકારનો સુકદમો મરદાર
રનેજ ચુકવવો પડેછે અને તેથી અનજતા નબળા પાસામા બેદીલી ઉત્તપજ
યાય હેમા નવાઈ નથી.

આ પછી મી. પ્રિયાર્ડનો નિબંધ વાંચેલો, જનરલ મરલી, ગ્રાડ જેફર્સને
લખેલા એક પત્ર મી. દારાબાઈ નવરોજીએ વાંચ્યો.

૧૨ કિવન્સબરો ટેરેસ ડબલ્યુ,
મે ૫ મી, ૧૮૭૦

માહારા પ્રીય મીં દાદાબાઈ,

મીં પ્રિયાર્ડના નિમ્ન ૫ ઉપર તકરાર કગ્લાને મળેલી સખામા આવવાને
અને તેમા માહારા વિચાર છુટ્ટી જલ્લાવવાને મહને વ્યથુ નથી માટે અરે
અરે દલગીરછુ દેશી સજ્જોનો આહા મેજરવાની તેની મારી નીતિને હુ
સ્વીકારછુ તથા તેઓને આપણા તરફથી નિષેધ ધનશાસ્ત્ર મલ્યોએ તે માટે દન
ગીર કુ, પણ તેઓ તથા આપણી મુકામ વચ્ચે અથવા તેઓ પોતા વચ્ચે
ના વાંધા પતાવવાને એક આમ ન્યાયઆવુ સ્થાપવાની તેની સુચનાને હુ એક
મળતો થતો નથી દેશી રાજ્યો વિષે અને તે માહના ધિગીય આડતીઆ
ઓ વિષે તેણે ને વિચારે. આપણે તે ધણા આધારણ અને આમદાએ તે મ
ગળા રાજ્યોને અને સધળા કારભારીઓને એ મુજબા લેખેએ અને તે મેહુને
ચકિતવાળા અને નુકસાનકારક મનનેએ અને માહારાણીએ ૧૮૫૮ માં હિંદુ
સ્તાનની રાજ બગમ પોતાના હાથમા લીધા પછી ને મુગતા જાહેર રીતે
બાહર પાડવામા આવી હતી તે માટે મીં પ્રિયાર્ડ આપણી તરફના મેદરકા
રપણા અને પ્રમાણીકપણા વિષે મેલેએ તે માટે હુ વાંધો લઈછુ જયારે
આ મરેતો હિંદુસ્તાનના ભલાને માટે બાયક માનમ ન પડેતો તેમા ફરકાર
કરવા માટે સુચના થવી નોઇએ આપણી સુચારી અને હિંદુસ્તાનના દરેક
મુનક સાથે આપણા વગધી નોઇતા ફરકાર આપણે કરી ચક્રુ અને તેટલા
સુધી આપણે મજુરી પકડવી નોઇએ ક્રરલુ કે વખત આનાથી ઉપજતા પરિ
ણામ કરતા વિશ્વાસ યોગ્ય મેક્કનાના પગિણામ મણા માઠાએ નાહાના રાજ
યોને નીજા મોગ અગત્યના રાજો નેવાજ ગણુવા એ એક જગએ, અને
તેઓ બન્નેને આપણે એકમુરખી રીતેજ અનાયે કૈએ એમ મનજવુ ની જૂળ
બરેલુએ તે માહેની મોગી મુજબા પાધરી ધિગીય અમનદારોના તાબામાએ
અને કેન્સીકતો મુતોની કલમોની રહે વધતી ઓછી તામામાએ આ એ
લના રાજોમા ને મીં પ્રિયાર્ડના કેહવા પ્રમાણે ધિગીય અમલદારોને કારે
પર અપાવવાનુ તત્ત્વ આપણમા આવેતો મુજબ કમર્ષ અને બેદીલીનો લો
હોનો મરે આલુ ધામ દરેક નાલીપામ થયેલો કરીઆદી પછી તે બિયો હોય
કે ખરેખરી હોય તોયે તે રાત દાહાડો અમનદારને કટાણિ આપે અને પછી
દરબારનો કાજુ અને વાજખી મોબો વુગી જાવ મુજબ હલાકાની ઉત્તરથી
તે દહીલુ સુધી માહારે નેટલો અનુભવએ તે ઉપરથી હુ ધારછુ કે દેશી ના
હાના નોકરી બાળાઓ વિરેની ક્ષીદ ઘણી વધારેરીએ પોલીટીકન અમન
દારોના હાથ તળેના રાજ્યોમા ન્યાયની અદાનત આવી બેચેએ બધા મગ
જાએને આવવાની છુએ તથા અગજને માટે એક યેગી ખુલ્લી રાખવામા

આવેહે અને તે અગજ્યો ચોકમ નેમેના દાહાડ્યો ઉપર મગજાની હમ્મુ
રમા ઉઘાડીને વાચવામા આવેહે અને તેનો ચુકાદો યાપહે, તે ઉપરાત વળી
મરકાર ઉપર પાધરી અરજ્યો જતપહે અને કોઈવા મરકાર તેનો ખોતસો
માગેહે. મોડી એજનસીઓ ત્યા થોડી અમનદારનો અને થોડા ખુદગ
જનો કાનુ આવેહે, જેમકે મહારાજન જે સાધાગણ કાડીઆવાડને નામે
ઓગખાવહે ત્યા પણ અરજ્યો માટે પેગીઓ ખુદગી રહેહે અને એજટો
તથા તેમના હાથ નિચેના અમનદારે કુર્ચાતે માળગેહે તેઓ હમિશ કુતા
રહેહે અને લોકો સાથે મળધરાખેહે આવી વખતે દેશી નોકરોનુ કાઈજ
ચાનગુ નથી, પણ જ્યા અલુપ્તપણાથી અને મુર્ખાઈથી તેઓ ખીજનએને હાથે
ડગાવ તેમા આપણાથી કમુ યાદ થકતુ નથી મં એક વેળા એક સખમને પ
કડ્યો તે માદારે નામે ગામમા કર ઉધકાવતો ફરતો હતો. તેમા તેનો મોટો
દમતાવેજ એક ખાલી ચુમવેરીની ખાતરી હતી અને તેની ટીકી ઉપર પાહા
દગાહી નીચાનો પાઉંની હતી અને હુકમનામા દાખન એક મેલુ જેવુ કાગળ
હતુ તે ઉપર માદારા છાપનેકાણે રાહની ખાટનીના જુમનો બપ મારેસો
હતો. હવે આનો અચાવ કેજવણીથી અને મારા નોકરોથીજ યાઈ થકુ જેઓ
રકતે રકતે વધતા જતપહે મીં પ્રિમાર્ડ કેહેહે તેવી ન્યાયની અદાનત આ
ગળી મરતેને ફેરવ્યા વગર કેમ યાઈ થકે તે હુ મમજ થકતો નથી. તે ગો
લવલુને પેહલા વર્ગના રાજપો કતુન રાખે નહી અને વરી વાધઆપના હાથ
માથી એ મરતા છીણવી લેવાની કાઈ અગત્યની નથી, કારણ કે જે મુકદમા
મધે ન્યાય જાસ્તનો કાઈમોટો ચુકાદો અથવા ખારીરી હાપતો તે બાયક ન્યા
યવીથો ઉપર મોકળી થકેહે અને તેના ચુકાદાઓ ઉપરથીખી અરીન અને
આવેવી આપણે જાણ્યે છેએ થોડક ઉપર આવેના માઇસેરના મુકદમા
મધે હિંદુસ્તાનની મરકારનો ચુકાદો ૨૯ કરવામા આવ્યો હતો તેથી વધારે
ખાતરી દેશી રાજપોને ખીજુ શુ જોઇએ ? ઇંડ્યા કાઉનસીનની પોલીટીકમ
કમીટી એજ મીં પ્રિમાર્ડ માગેહે તેરી કોર્ટે ત્યારે હિંદુસ્તાનમા ખીજ
સ્યારી વાઈસ્તાપનતો દરજનો હલકો પાડી કજઆએનો રેજા વધારવાની હુ
કાઈ ખામ અગત્ય જોતો નથી હાનતા આપણા ઓમ સાયના વાધનિ આ
પણા બાહિરના મુતક વાળા ન્યાયવીથોને સોલવાની કોઈ સુચના કરેતો આ
પણને કેવુ લાગે ? અને ત્યા પછી ચુકાદો કરવા માટે ઓમ પોતે શુ પોતાના
ન્યાયવીથો ન મોકલે અને તે નાહાના મસ્વીબાર રાજ કરતા તો હિંદુસ્તાનના
રેહલાક મોટા રાજોને વધારે માન આપવુ ઘટેહે.

તાલે પુસ્તક—૬૨૬ દેશી રાજવના પુકી તે આખરુ. ૩૨૫૨ અમિ
૧૪ કે પોતપોતામા હાથ તોપે તેને આખર સુકવવા માટે મુગજી
૧૬૪૯૦ને હુ ૫૨૬ કરકુ કજી નાખવાને ઉતેજન આ

‘યા શીવાય અને ત્યાંના ખુદ રાજ્યને હલકું પાડવા શીવાય આ કેમ બને એ હાલ હિંદુસ્તાનના કારોબારમાં કરવા ધારેલા સુધારાનો એક સવાલ છે અને હાલની માહારી ગમ્મી હાલતમાં માહરેથી એ સવાલ ઉપર વિચાર થાઈ શકતો નથી. પણ આ બાબદ ગાજુવારી ખાતમાંથી નિકળી જાય હેવા કોઈની ફેરફારની હું સામે છું. પણ જો કોઈ રાજ પોતાની રાજખુશીથી આપણા મિત્રીય રાજના ધારા કાયદા પસંદ કરી તે પ્રમાણે ચાલવા ચાહેતો અને આપણે કારોબાર પસંદ કરેતો અપણે તે કબુલ રાખવું જોઈએ અને ત્યારે હાલની આપણી અપીલની રીતિ સુધારવાથી ખમ્મ થશે. જો બાબદને આપણી આસોસીએને ઉચકી લીધી છે, પણ ઉપર પ્રમાણે બનવું સુશકેલ છે. હાલના કરતાં મહેને વધારે ચારાં પરિણામ સુઝ મડે છે પણ તે સગળાં હાલ લખી શકતો નથી.

મિત્રીય સરકાર અને દેશી રાજ્ય વચ્ચે ઉઠતા સગળી જાતના વાંધાઓનું વર્ણન કરીને મીંઠ દાદાભાઈ બોલ્યા કે—“કુદત એકજ અદાલતથી સુકદ-માની સગળી ગરજ સરી શકે? જો સુકદમાં મધે સરકારનો લાભ હોય તેમાં સરકારે સુકદો કરવો નહીં પણ વળી તેમાં સુકદમાંથી એક આપખત્યાર કોર્ટને સોંપાવી ઇંગ્લેન્ડ રાજના મીબાને હલકું લાગે હેવું અને કેહવામાં આવ્યું છે પણ તેમ થાય હેવું હું માનતો નથી. દાખલા તરીકે જ્યારે માઈ-સોરના સુકદમાં મધે વડી સરકારનો સુકદો ફેરવી નાખવામાં આવ્યો ત્યારે કોઈ હિંદુસ્તાનની સરકારની સત્તાને કોઈની રીતે હલકું લાગ્યું નહીં. ઉઘડું દેશી સરદારને અને પ્રજાને હેવું લાગ્યું કે મિત્રીય રાજ કર્તીએ પાસેથી ટક ઇનસાફ મળી શકે છે. જ્યારે આડી રીતે ગજ અલાવવામાં આવે ત્યારે વડાં રાજ વચ્ચે વડી સુલેહ જાલવળી અથવા ત્યાંના સોફેનિજ પોતાપર પડતા જુલમને ઉપાય કરવા દેવો. હાલની રીત પ્રમાણે તો પોલીટીકલ એજન્ટ સરકારને રિપોર્ટ કરે છે કે કલાણા રાજમાં આ રીતનું અર્થે આવ્યું ઇત્યાદી, તે વાંચી તે ઉપર સરકાર અમળ કરે છે અને સરદારને હલકો પાડે છે અથવા ઉઠાડી સુકે છે. જો વડાં રાજ વચ્ચે ગડવું જ હોત તો જોયો ઇનસાફ ઉપજા સરદારે પોતાની પ્રજાને આપ્યો તેવીજ રીતે જાહેર રીતે જોલી દરબારમાં તેને ધડતો ઇનસાફ આપ્યો જોઈએ. પણ જો બાંજધડામાં સરકાર પોતે સામેલ હોય તેનો સુકદો કરવાને કોઈ ત્રીજી મંડળી જોઈએ એવો દેખીતું છે. હું ધા-હંછું કે જો નવી અદાલત સ્થાપવાનું મિત્રીય સરકાર મન ઉપર સેવતો કોઈ જાહાજ અડચણ પડે નહીં અને દેશીએ હેલી કોર્ટ સ્થાપેલી જોઈ ખુશી થશે કારણ કે તેઓનો તેમાં લાભ છે. પણ જો સુકદમાં મધે મિત્રીયો સામેલ ન હોયો એ દેશી સરદારો વચે વાંચી હોય અથવા સરદાર અને પ્રજા વચે સુકદનો હોય. ધારાના વાંકેગાર પુરોણી એક સ્થાપેલી અદાલતમાં તેનો ફે-

મોલો યવો જોઈએ તેમા તે દેશની રીતજાત જાણનાર હુનીયાં દેશીએનોની હાથ જોઈએ. આ ડેલી જાતના વાવાઓમાજ ઘણુકડી વધારે બાજબડ યાચે છે. હેની ફરીયાદો યાચે કે બરાબ તથામ વગર ધાગના ખીનમાહીત ગાર પુરેએ છુપી રીતે ફેરના કપ્પા ધત્વાદી. આ જાતના મુકદમાઓનુ છાણુ કવાનુ જો મરદાર માથે લેતો મેહલાઈથી ફરી શકે.

મેજર ધવાન મેને જણાવ્યું કે મીઠા પ્રિન્સિપલે પોતાના નિર્ણયમા એમારે કહેલે કે આ જાતની એક કોર્ટ સ્થાપવા માટે કર્નલ માર્કમે ઘણીવાર મુસલા ફરી હતી અને વળી મર ખારખ કિયર જવારે ૧૮૬૦ મા મનનર જનરની કૅન્સિનનો અધિગરી હતો ત્યારે તેણે એક મીનિન્ટ નખી હતી અને તેમા આવી અદાત સ્થાપવાની સુચના વગાર લખાણુથી ફરી હતી. તે મીનિન્ટમા હવે કે —

“મુકદમી કોર્ટખી હારિદાર પછી તે ગમે હેવાની મેટા હાથ તેના કામની મામે અરીન કવાને કોર્ટખી દેશીને હક છે તેની મામે મોલવાની મારી મત લખે છેવુ કોર્ટએ મમજવુ નહી. આ અરીનનો હક કામમ રહયાથી હિંદુ સ્તાનની મુકદમી મતાને કામ દાહાડે ની ધાકો પોહોચનાર નથી અને હવે જનનીથીજ તેવુ થયે કે માહારાણીની પ્રિયી કૅન્સિનમાથી એક અદાત તૈયાર રેલે જો અગત્ય પડવે મજદારબાગની એકમ બાખદો ઉપર મુકદમ કરશે, પછી તે હિંદુસ્તાનની મરકારે સોખ્યા કોષ કે તેઓના મુકદમી મામે અરીન કોષ અને તે અ નતે કરેના મુકદમ પારલ્યામેટમા તથા પ્રજામા મર્વેથી હેદતા મણાશે.

“હુ ધારણુ કે આરી અદાત કે નથી હિંદુસ્તાનના મામલા ઉપર રાજ કર્તાનો કાજુ આનશે અને આહુ અવલુ વચે પડવુ નિકરી જશે અને તેથી હિંદુસ્તાનની મરકારનો કાજુ ઘણે દરજ્જે વધશે. પણ માહારી આત્રીકે કે હિંદુસ્તાનના દાનાઓ અને ફર્યાદોના મુકદમ કરવાને હમનાડમા કોર્ટ રીતિ ન રેવાથી આપણી મરકારની મતાને મોઢો જોખમ અને ધાસ્તીકે.”

આ પછી મીઠા ધવાન્ય એલે પોતે મે વર્ષ ઉપર પ્રગટ કરેના પ્રસ્તુકમાથી ફરાર ટાકી બતાવી બાલ્યો કે —

“લાયક અદાતને અરીન યાદ શકે છેની અખરથીજ આપણા મવનરે અને કૅન્સિનરેની સહી રાગ મવદમા તોફાણુ થશે અને અરીનને મોટે મોહાજ તક મળશે નહી અથવા કોર્ટ અરીન જશેતો તેમાથી ઘણી થોડીના મુકદમ ફેરવામ જશે વળી તેથી ઉનદુ એક મરદાર આપણી પાનાદ ચાહી અદાત ઉપર પાધરી અરીન મોઢેલે તે આપણો ઉચા ગણી આપણી પાહાદશાહત કબુલ કવા બરાબર જાનુકે. આરી અદાત સ્થાપ્યામા મુત્તા મા કોર્ટખી રીતે ઘટાડો ચનાર નથી પણ ઉચો આપણી મતામા વધારે થશે.”

માહારે હવે વિચારછે કે હાવી એક અદાલતની જરૂરછે અને હિંદુ-સ્તાનની શાહનશાહતને પાછી તેજ અને નવીસરી કરવાની ને અગત્યછે તે ધણે દરજ્જે આ અદાલતથી પુરી પડશે. કારણ કે શાહનશાહતની સંભાળ તમે શું કાવલ યાવછે તે માટે હું કોઈ ખિટીય પરગણું નોતાર નથી પણ એક મુખરેલું દેશી ગજ નોમય.

મીઠ રમનમજી વીકાજીએ ત્યારપછી નિચે જણાવેલી તકરાર વાંચી હતી. આ બાગદમા હિંદુસ્તાનના સેંકડો ગજયો અને મુરકોનો તથા હથેજી મંપતનતનો આધારછે અને હું ધારણ કે હાલ મુમના થાઇ તેરી અદાલત સ્થાપ્યાથી પુરતો સંતોષ મળનાર નથી અને હિંદુસ્તાન ઉપર હથેજીનો કામુ વધારે મજબુત કરનાર નથી. કોઈ વખત રાજ કરતાઓથીની કાઈ વાંક થાઈ જાય અથવા કાંઈ જૂઠ યાવ અને ઉપલી અદાલતની હજીર તેઓની પ્રવીવાલી તરીકે ઉભા રહવું પડેતો પછી ખિટીય રાજ તરફ દેશીઓ ને મોભા ધરાવેછે તે ઉતરી જાય. વળી જ્યારે હવે અમનતમા હથેજી ન્યાયધિયો મિથે અને તેમા દેશી સરદારે ખિટીય સરકારની સામે ફરીઆદ કરવા જાય તો આ સીકત વિષે દેશીઓ શું વિચારે ? તેઓ એમ ન સમજે કે તેઓને રાજઓ ઉપરથી પ્રજા ખતાવી મેલ્યાછે ? પોતાની સામાવાણાની માહેનાજ ન્યાયધિય બેઠો હોય તેની હજીર ગજ ફરીઆદ કરવા ઉભા રહે તે તેની પદ્ધતિને હપકું નહી લગાડે ? આ અદાલતના ચુકાદાથી પેલાતની પ્રિવી કોન્સિલમા અગીય કરવાનું નિમંધમા જણાવ્યુંછે પણ તેમ થવાથી હિંદુસ્તાનના જીદાં જીદાં નાહાના સેંકડો રાજો આસ્તે આસ્તે શુમ થાઈ જાય. સાતપણે વિચાર કરતાં આપણે કબુલ કરશે છેએ અને ખુશી થેએ છેએ કે દીલહીની પાદશાહતના પડી બાગવા પછી હિંદુસ્તાનની લગામ ખિટીયના હાથમા ગઇછે અને કરગી અથવા ફ્રેંચના હાથમા ગઇ નથી, અને હાલના ગજય અવિકારીઓ વિષે આપણને બરસોછે કે તેઓ પોતાના હાથમા પડેલા આ રાજધને વિચારથી અને નગમાશથી ચલાવી ત્યાં લોકોને મુખ, સુલેહ અને આબાદાની દેખાડશે ને આબાદી સાથે હમવાંડની આબાદનીની નોડાયવીછે. ખિટીય સરકારે કેટલાક દેશી રાજયો સાથે કરેલા કોલકરાર પ્રમાણે દીલહીના શાહનશાહના હાથમા જેમ તેઓ તાબેદાર હતા તેમ હાલ નથી. જેમ શાહનશાહના તેઓને પરગણાઓ ઉપર હાકેમ અને સરમુખાઓ ખનાવતો હતો તેમ હવે ખિટીય સરકાર કરતી નથી. નીજામ સાહેબ અને બંગાલ તથા આઉદના મદમજી તવાબ સાહેબ તથા બીજા કેટલાક રાજઓ દીલહીના શાહનશાહના તાબેદાર હતા, અને તેજ પ્રમાણે મીનીઆ, હોલકર, આયકવાડ તથા બીજા કેટલાકો સતારાના તથા પેશવાના તાબેદાર હતા. કોઈ એમ તકરા લાવશે કે પેશવાનું ગજતો હથેજીએ છીલીલી લીધુંછે માટે મીનીઆ, હોલકર, ગા-

વકવાડ વગરના રાજો શિદ્ધિયોને તામેદાર હોવાં જોઈએ. પણ પેશવાનો
 મુખક લીધા અગાઉ અને પછી ને કોલકરાશે કરવામા આપ્યાછે તેથી આ
 મની ઉંચી વગેરે. કેટલાંક કાગળો માટે આ રાજોને શિદ્ધિય મરકાર જુદાં
 રાજો લેજે ગણ્યાં અને તેઓને હકદાર વારસ કરી આપ્યો એમા કાંઈ થક
 નથી. પણ વળી આમખી કાંઈ મંદેહ નથી કે હાલ શિદ્ધિયોની મતા એટલી
 વડીછે કે દીલહીના શાહાનશાહો અને પેશવા પોતે ઉભા કરેલા મુખકો ઉપર
 કાબુ ગમ્મતા હતા, તે સીવાય બાકીનો મુગજો કાબુ તેઓના હાથમા આપ્યો. છે.
 પણ ઉપલી મતાખી તેઓના હાથમા આવી નથી તેનું કારણ એજ કે એકે મ-
 ગજો કાબુ પાધરે લીધોછે અને ખીજએ આડી અનવી રીતે લીધોછે માટે
 હવેતો દેશી રાજયોને જાળવી રાખવાં જોઈએ; તે નહી કે ઉપમાં રાજોને
 ખચાવવાજ, પણ શિદ્ધિય રાજને વધારે મક્કમ કરવા; જોણે આ એકવેળા મુ-
 ધરેલા દેશમા પક્કો પાયો નાખ્યોછે અને ને આખી પ્રજાના જવાને મારેજો.
 હવે શિદ્ધિયોએ હેરી રાજનીતિ પકડી જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની ૨૦ કોડની
 વસ્તીમા એક મુળીજર હંથેજો પોતાની આસેવાસેનાઓનો ચાહા અને મદદ
 મેળવી આપો કાબુ અનારી થકે. હિંદુસ્તાનની દરેક આવતો મેત કેહેછે કે
 કેટલાક વસો અગાઉ દેશી રાજયો નેવા ક્રુદ્ધતા હતા તેવાં હાલ નથી, અને
 કોણુ વસારે માફ રાજ અતાપે તે માને તેઓમા હરીફાઈ ચાલેછે. આ મુળ કા-
 મમા શિદ્ધિયોએ તેઓને પાછત નાખવા ન જોઈએ. મુધરવાનો વખત આ-
 વનો જાલેછે અને તેને વધારવા માટે કેળવાયલો અને ધારે હાથ જોઈએ અને
 વડા રાજ તરફથી તાહાના રાજયોમા તેઓને એમચી અથવા કારભારી દા-
 ખલ મોકલવામા આવે તેઓને મુદ્દી કાહડવામા ખુબ ચોકશામ ગમ્મવી જો-
 ઈએ. તેઓ પૌંડ મનના અને ક્યાયના જોઈએ, પણ હાલ કેટલાક રાજો
 માહેના મરભારીઓ પોતાના હમતકના રાજ વચે અને હંથેજ રાજ વચે પ
 કેના વાધાને સમાધાન ઉતાગવાને શક્તિવાન નથી અને તેથીજ વડાં રાજને
 માન તથા ાકો મનવાને બદલે મેનીવી ઉત્પજ થાયછે. માટે તે મુગજોને અ-
 ટકાવવા માં પ્રિચાઈને મળવી પણ જુદી બપની હુ મુચના કરેછું, અને તે
 એકે આપખત્યાગ રાજઓની એક પાદગાહી દરખાજ બતાવવી, તે વડી મર-
 કારના મથકમા મલે અને તેમા મળાપવી વડીકે નામદાર વાહખાય મેથે.
 વડી મરકાર અથવા કોહખી રાજવાજો ચાહે ત્યારે આ મળા બોલાવવા
 માટે અરજ કરી થકે દેશી મરદાર પોતે તેની તકરારમા ભાગ લે અથવા
 પોતાને એનચી વા આદમીઓ મોકલે. ચુકાદો કરવા માટે ઝોણામા એકાદી
 કેળવી મુખ્યા જોઈએ તે નક્કી કરવું. આ ચુકાદો છેવટનો હોવો જોઈએ
 અને તેપર અચીન થાય નહી પણ વખતે કાંઈ કામ વડી આવે એટલા માટે
 જેમ પાગલ્યાર્મીના અથવા સેફેટરી આવ મેટના કામકાજોમાં માદારાખીઈની

મંજુરી મળતી જોઈએ તેમ આ મુકાદમાએ મોટે પણુ ગાળવું. હું ધાણું છે કે આ રીતના ઉપાયથી ઘણુકોના મનમાં ચીંતા અને આતુરતા હશે તે દુર થશે.

મીઠા માનડર્જ—હિંદુસ્તાનના મુઘલોને મંખ્યાર્થ અને મનામાં સુરોપના ખીજ રાજવાળાઓના જેવા લેખી શકાય. ખુદ મુનકના ધાગમોમાંથી તેઓ બાતેલછે. પણ જોકે સુરોપના મુઘલોની માફક તેઓ આધારણુ ઇનસાફની કોર્ટોની સત્તામાંથી બાતનછે તોયે તેઓની દસ્તીજ માત્ર સત્તા વગરનીછે કારણુ કે તેઓનો મુગજો આધાર એક મરકારી અમનદારની મરજી ઉપર રહેછે અને તેને ભેટા અથવા ખીજ કોઈપણ રીતે પોતાની તરફ ફરી લેવાને તેઓને મનાઈછે. જો તેઓના મુઘલો કોઈ મતી થયુ અને તેની વર્ગી મુઘલોની રજા વગર તોયે તેઓને જોખમદાર ગણવામાં આવેછે અને કોઈ જાહેર રીતે તેને નીચો પાડી શીક્ષા કરવામાં આવેછે. તેઓ વચ્ચે જવારે કાંઈ વાલો ઉઠેછે ત્યારે આ મુઘલોની સ્થિતિ ઘણી હીન માન્ય પડેછે અને ત્યાંસુધી આપણી મરકાર કાઢી કે ત્યાંસુધી તેઓઈ કાઢી પોતાઈ શકાવું નથી અને તેથી કોઈવાર લડનારાઓમાંના પે માટેથી એકને ઘણુંજ ખરાબ લગાડનાર અથવા સીંગડવનાર હોયછે. જવારે આપણી મુકાર અને આ મુઘલ માહેના કોઈ વચ્ચે વાલો પડેછે ત્યારેતો તેનો મામો ઘણોજ દલકો પડી અપછે અને તેજ મુઘલને ત્યારે ખિટીપોની કરડી ગજબીતિની ખબર પડેછે. મીઠા પ્રિયાર્ડે જણાવેલી જેવી અદાનત લાના લાહાડ પડી રહતી ન જોઈએ. હિંદુસ્તાનમાં અવકાશના માધન દ્વારા જેવાં વધી પડવાછે, અને દેશી મુઘલો પોતપોતામાં મળી જવાના ફાયદા હવે એટલા જલદી જોવા લાગ્યાછે કે, ઉપર જણાવેલી જેવી કાઈ સુચના જલદીથી કરવામાં ન આવેતો ૧૦૦ વર્ષ અગાઉ ઇંગ્લેન્ડે તરીકેનો આપણો હક જાળવવા મોટે જો હુલકું થયુ હતું અને આપણા હકનો પાયો “મેગના કાગઠા” ને લખાવી લીધો હતો તેવા કામ બતાવ વખતે હમણા જની જલપતો તે આશ્ચર્ય ખમાડનાર નથી. તે દસ્તાવેજમાં જન ગણ પાસે આપણે લખાવી લીધુ હતું કે “હવે ઇનસાફ આપવા કોઈને ના પાડશુ નહી અથવા હીન નાખશુ નહી અને ઇનસાફ અથવા હક કોઈને પૈસા મળે આપશુ નહી.” પણ જનના જનના વખતમાં જો કાગળા આવતો હતો તે કરતા વધારે આપખુદ અને જુવમી કાજુ હિંદુસ્તાનના દેશી મુઘલો ઉપર ત્યાનો ગવર્નર જનરલ ચલાવેછે.

આ પડી બાજેના મુઘલોના ઈતીહાસ જોએને માપમછે તેઓ એમ કહી શકશે કે ઇનસાફ તેઓને આપવામાં ન પાડવામાં અથવા હીન નાખવામાં નથી આવી? અથવા ઇનસાફ વેચવામાં નથી આવ્યો? એકખીજ મોટે તેઓની અમલથી અદખાઈ, ભપકા અને દમામનો તેઓને શોખ અને વડુ ધન કોણને ચઢવું ગણેછે તે મોટે ખ્યાલી મરચાઈ કરવા મોટેના ફોંફો તે

માથે વગર ડેજવણી અને પોતાનાજ ઈલીદાસનુ અન્નાનપણુ એ મગનાએ માથે મળી તેઓને એકેકથી જુદા રાખ્યાં અને અલુધ્વતા તથા આપણુ વર્તણુકનો સેકાઠા ધાઈ પડ્યાં પછુ હવે જનદીથીજ હોવા દાહાડો આવશે કે જ્યારે તેઓ પોતાની નાહાની અંદેખાઈઓને બાળી નાખી એકમુખ ધાઈ મનમુત થશે એના માટે મુકાદે અગમચેતી લઈ અગાઉથીજ તેઓને જે જોતએડે તે આપણુ નહીતો અગાઉ આપણા ઉમગવાએ જેમ જાસ્તીથી લીધુ તેમ તેઓ લેશે અને કદાચ તેઓનીજ તકરારખી વાપરે.

નામીયા “મેમના કારગ” ની એક ખીજી ક્વમમા એમહે કે “ગાઈ” ની આદમીનુ છુગાણુ લીધામા ન આવશે અને તેનાજ મુનના ઉમગવાની ધારા મુજબ તપામ વગર તેના બદલને અથવા મીનકતને ઈજા દીધામા ન આવશે” કોઈ એમ મુમતે કે દેની રાજવ શીઓ જેવા દ્વિટીપ મતામા આપ્યા કે તેઓ ઉપર દ્વિટીપ કાપદા લાગુ પડ્યા. કેટલીક મતનપોને માટે તેઓ ઉપર દ્વિટીપ પ્રત તરીકેનો બોલો નાખવામા આવીએ, તેઓ રાણી સાહેબ તરફ વફાદાર રહેવાના મુખ લેએ, બનવા અથવા મુખને માટે તેઓને શિક્ષા થાયએ પછુ દ્વિટીપ માનની એક પ્રતને મળે એણે તેઓને કાપદા મનતો નથી તેઓ ઈનશાફત માટે તથા બરાબર અદાતને માટે કુર્બાની કરેએ તેને કોઈ ગણકાવતુ નથી, તેઓને ગાદી ઉપરથી હાઠી મુકવામા આ વેડે અથવા હનકા પાડે અને તેઓની મીનકત લઈ લેવામા આવેએ અને ફક્ત કુનમના કેકાથી તેઓને કેદ કરવામા આવેએ જો દાખના જોહતા હોયતો આઉના રાજ, કરનારકના નવાબ અને તાનજોરના કુટુબના દાખના જોયો તેઓની ફક્ત અપીન પારલ્યામનમા ધાઈ ચડેએ જ્યાં ૮૦૦ ગૃહસ્થો બેસે જેઓ માહિના પચાસેની હિંદુસ્તાન જેમુ ન હશે અને નવામ તથા ગાજ વચ્ચેનો અતર મુમતતા ન હશે લાર્ડ સ્ટાનની ઉપર એક અનુભવ વાળા ગૃહસ્થે ૧૮૬૫ મા એક પત્ર લખ્યો હતો તે માહિના એક બે વાક્ય ઘણા અગત્યના જાણી નિચે આપુકુ.

“અનુભવ જેવુ છે પછુ એ સાચી વાતએ કે જે મુરદાશાએ હિંદુસ્તાનમા દ્વિટીપો મામે બતતવારીથી હથીઆ પકડ્યા અને મરતો અને ખીજી સાચી કુસલાતોથી કગાઇ જવાની ના પાડી તેઓ સાથ આપણી મુરકાઠ ઘણી છુપી વર્તેએ જેમહે માહસોરના ટીપુ સુનતાનનુ કુટુબ પબ્બ વાલા કેનપર્શીહ, સીવીઆ, હોનકર ઇત્યાદી

“પછુ વળી જેઓ ઇંગ્લેન્ડના અપમાનને તાબે થયા તેઓના તોડેલો વચન બાહાન રાખ્યો તથા પોતાના હક છુકાયા દીધા, તેઓને આમતે આમતે જડમેખથી ઉબેડી નાખવામા આવીઆએ

“આ સગળા મામલાનો હવે પછી અટકાવ કરવા માટે કાઈની આત્મની જરૂર છે અને તે વાજનીની રહે ના પાડવી ન જોઈએ.”

મીં હોરમજી પેસતનજીએ જાનાસો કર્યો કે ગદ્ય મેદકમા તેની કેહવાની મત નબ કેટલાક સહિયો સમજ્યા નહતા, તે કેહવા હેવુ માગતો હતો કે હાવી એકુ અદાનત ખરેખર ઉભી કરતા અને ચનાવતા ઘણી અડચણો પડશે. પેહલુંતો અદાનત કેમ કરવી, તેમા ન્યાયધિયો કેવા નેમવા તથા કયા કાયદાઓથી તે ચનાવવી એ સગલુ વિચારવાનુ કામ છે. મીં દાદાબાઈ અને મીં પ્રિચાર્ડના કેહવા પ્રમાણે તે સાધારણ આકળથી ચાલી શકેજ નહીં તે માટે કાયદાઓ તો જરૂર જોઈએ. મીં પ્રિચાર્ડનો અભિપ્રાય હોય છે કે દેશી રાજ્યો અને ક્રિડીય રાજકરતા વચ્ચે જે ગેરસમજુતી ચાલે છે તેનું કારણ અમલાના આદમીઓ છે. આતો મીં હોરમજીના વિચાર પ્રમાણે પાપનુ પાપ ખેટાને નડવા સરખુ થયું. જો એક આતનો વડો અલુસમજુ અને અપ્રમાણીક હોયતો તેના હાથ તળેના માણસો તેવા હોય તેમા નવાઈ શી ? જો પોલીસીકલ એજન્ટ અપક્ષપાત અને પ્રમાણીક તથા પોતાના હોદાને યોગ્ય હોયતો તેના વિચાર પ્રમાણે અમલાની પ્રિચાર્ડના કેહવા પ્રમાણે કાઈની ખ ગામ્ અસર થાય નહીં.

કાઝી ચાહાજીદન—હુ પોતે એક વેળા અમલાનો આદમી હતો અને માહારા અનુભવ ઉપરથી કુકુલુ કે આતઓના વડાઓ ઉપર દાઘ લગાડવાનુ કાઈની કારણ નથી. ઘણુકરી પોલીસીકલ એજન્ટ ઘણા શક્તીવાળા અને અપક્ષપાત ગૃહસ્થો હોય છે પણ દેશી રાજ્યોમા ઉઠતા વાધાઓ મુકબવાની રી તેમા આમી છે ખરી. એકતો ત્યાનો એજન્ટ ક્રિડીય સરકારનો નોકર છે અને નીચુંતો વાધાઓ છુટી રીતે પતાવવામા આવે છે. સરકાર સાથે મુ વિશે ચ લાવવાને ફક્ત પોલીસીકલ એજન્ટને જ સજા હોવાથી તે પોતાના વિચારોપર અમન કરાવવામા કાવે છે, પુરા ધારા, કાયદા મજે નહીં એ ત્રીજી આમી છે જે સગળી મળી ઈનસાફના કામમા હાન દીન થાયડ કોઈવાર મુકદમો સગળો કકડ કકડ ચાલે છે જુદે જુદે વખતે અને જુદા જુદા ધણીઓ તે તપાયે છે, ઘણી વેળા જોવામા આવશે કે ૨૦ થી ૩૦ રૂપીઆના મુસારા વાળા મેહલાઓ પોતાના અમનદારોની, હાજરી વગર જીજ્ઞાસીઓ લોકે અને સવાલો પુછે છે, જોકે મુકદમા સાથે તેઓને કાઈ લાગણુ વનગણુ નથી. ત્રીજી આમી અમલાની છે જેઓ લાનમુ અને કાવાદવા વાળા હોય છે પણ તેનો કપકો આ તાત્ત વડાને ઘેટે છે, કારણ કે વિચારની અને મોટી જગ્યાઓ ઉપર તેઓ બહેના અને ફેળવાયના પુરુષોને નેમતા નથી પણ તેઓને તો ઉનટા મુ મૂળીય મુ બાલથી દુર રાખવામા આવે છે, ગુરુપ્યન ન્યાયધિયોની અદાલત વિશે મીં પ્રિચાર્ડના મત માટે હુ ધારણુ કે તે સાખી શકશે નહીં. એક અ

ગત્યની વાત ધ્યાનમાં રાખી જોઈએ કે જો પોલીટીકલ એજ યોના હાથમાંથી ઇનસાફ્ટનું કામ લઈ લીધું તો રાજ્યના બનને માટે તેનાથી પુરતો કાંઈ રાખી શકાયે નહીં. જો અદાનત કરાવવામાં આવેતો તેમાં ચરકારી તેમજ બેહુ બાજુના આસામીઓ જોઈએ. ગમે તેમ હોય તોયે છેલ્લું હું કહું છું કે કાઈખી કસ્યા અમારું પેટલા દેશી મજબોને પુછવું, નહીતો ગમે એવી હાલની હાલહવાત રીતિ છતાં જો નવી અદાનત કરવા આનચેતો તોએ કદાપિ પોતાના હકમાં પગપેચારી થયો હેવું મમજી બરખડવા માડશે.

મી૦ એકમવેન ઈર્નસ્ટન—માહારા સ્વદેશીઓ માટે મી૦ હારમજીએ જે વિચારો આપ્યા તેને હું એકદમ ના પાડું છું. હું કહું છું કે હિંદુસ્તાનના મ ગળા દેશીઓ ખગાડનો એક જરૂરો છે. મને ધણાક દેશીઓ સાથે એળખાણ હતી પણ તેમાંથી મને એકખી પ્રમાણીક મળી આપ્યો નથી પણ ઉપગ ઇંગ્લેન્ડે ધણુકરી આખી પૃથ્વીમાં મુવેથી મોહમ મનના છે. મગળા મુકદ માઓ ચુકે છે તે અમનાની મારફતે થાય છે અને આ દેશીઓને શી ભાગી પડી ન હોય હેવો એકખી મુકદમાં મે જોયો નથી અમનાની અમત્ય શુદ્ધિ તે હું જોઈ શકતો નથી. ત્યાંના રસીડટ પોતે નવાખ પામુ કા ન જાય? અને પોતાની પાસે ૨૦, ૨૫ દેશીઓને રાખી પૈસાનો ખરામો તથા ઇંગ્લેન્ડના નામના નાથ કરવાને અટકાવ કા ન કરે? હું સુચના કરું છું કે હિંદુસ્તાનથી જાણી તા ગૃહસ્થોની એક કમીટી આ મગળી બાબદો ઉપર તપાસ કરવાને બોલાવવી.

માહારે રાસ્તીની રહે જણાવવું જોઈએ કે માહારે અનુભવ ફક્ત બ ગાનનાજ છે અને તેખી વળી ધણા વર્ષ અગાઉના છે, ત્યારપછી હું માનખીને ખુશી છડ કે દેશીઓની નીતિ ધણી સુધરી છે અને ગરીબ લોકોની હાલત પણ સુધરી છે. માહારા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે જો તેઓ સાથ પાધરી રીતે આલે તો તેઓ ખચ્યા જોવા છે માટે કાઈખી રીતે તેઓને ગેરઈ નસાવી આપવાને હું ઇચ્છતો નથી.

કરનન રેથબોર્ન—આપખત્યાર રાજ્યમાં વચ્ચે અને આપખત્યાર મર દારો વચ્ચે વાધો પડે તેમાં લવાઈથી કામ ધણુ જલદી થાય, પણ જ્યારે ઇંગ્લેજ રાજ વાળાઓ અને દેશી પ્રજા વચ્ચે વાધો પડે છે તો તેના મુકદો હિંદુસ્તાનની અદાનતોમાં થાય છે અને ત્યાંખી રાજ ન થાયતો વિનાયત અગીત લઈ જવામાં આવે છે, પણ જ્યારે દેશી રાજ વચ્ચે અને ઇંગ્લેજ રા વ વચ્ચે વાધો પડે છે ત્યારે તેને રાજદુવારી ખટપટ ગણવામાં આવે છે ને પ્રીવિ કૉન્સિલની ન્યાય કમીટીને તેમાં વચ્ચે પડવાનો અખત્યાર નથી, હારે ખરે જોતા તો એ જાતના મુકદમાંઓની અગીતજ નથી. હું ધારું હેવા વાધાઓ મવે મુવેથી વડા ચંચાનાઓને અગીત થવી જોઈએ.

મહાપતી—આજે આપણી મળા આમળ જે બાબદ આવી છે તે ધણીજ

અગત્યનીકે, તે મરકાર આગત કૃષ્ણ કુનાગએને લાભકારીકે, એટલુજ નહીં
 પણ આપણી હિંદુસ્તાનની શાહનશાહતની ટસ્તીનીકે મવાલ માત્ર એકે કે
 ન્યાયના તત્ત્વોથી અને માધાગલુ માનથી ઉનદુ એક બાજુવાળા ધનચાક કરવા
 મેંજે નેના ચુકારામા તેએને પોતાને લાભ હોય અને જેમ હાત ઇંગ્લેન્ડે ક
 રેછે તેમ કરવાનુ શુ કારણકે ચાને ધગનાડ તથા આ ગાજયો વચ્ચે હોવા
 કયો મુબધલે કે નેથી આ બેહુરી રીતિ આજી શકે. કોઈ વખતે એમ કે-
 હેથે કે આ પ્રમાણે કરવાને અગાઉ રાજદુવારી અગત્ય હતી પણ હમણા તે
 કારણ નિકળી ગયું કે અને હવે પોતેજ બાવિના કાયદાએ ટોડવાને મરમરને
 કાઢવિ વાજખી કારણ નથી કારણ કે મરકારે પોતેજ કાયદાઓથી હેવુ ગ
 લુછે કે નાહનામા નાહાની રકમો આટલી આધારણ કોરોટોમા તેઓ ની એક
 પક્ષ વાળા તર્કકે જઈ શકે મરકારે જ્યારે સ્ત્રીઓને વારેસોના અથવા પુર
 વોના તેઓ માથ અત્યંતમા ઉતરવાનો ટક કબ્જા રાખેકે અને તેની વળી
 ચાર પાચ વિધા જમીનને માટે ત્યારે ફક્ત રાજદુવારી અગત્ય પતાવી,
 દેશી ઉમરાવો, મરદારોના હક તથા મુત્તા, શકિત તથા કોડા રૂપીઆની ચોતા
 સાથની બાજબડના ચુકાદા પોતેજ ખાનગી રીતે કરવા માટે તેઓ પાસે હેવુ
 શુ મજબુત કારણકે તે હુ પુછુછુ. હિંદુસ્તાનના લોકોનુ હિત ઇચ્છી તથા
 ત્યાની સગકારનુ બનુ ચાહી અને આ એકતરફી ચુકાદાઓથી ત્યાના લોકોની
 વફાદારી અને હિમાનદારી ઉપર કેટલી અસર થાયકે તે ઉપર ચિત્ત લગાડી કા
 ઢખી ઉપાય સુઝાવવાની આપણી મડજીની ફરજ છે અને તે ઉપાય એક વેળા
 લગભગ અમળમા આવતો હતો કારણ કે ઇડયા કેન્સિનમા એક વેળા આ
 હાત ઇચ્છી અસરોયકારક ગણવામા આવી હતી. અમનાની બાબદમા ને-
 ઠલી હુ તેઓની લુમાઈવિયે બાણુકુ તેમજ ખીજ ચોડાજ નાણુતા હયે. પણ
 તેનો ઇપકો અમનાને નહીં પણ મરકારને ઇચ્છે. નેઓ યોગ પગાર ઉપર
 વગર કેળવામા ના સમયોને વગવાની ચાકરીઓ આવેકે પ્રતિ કેન્સિનની
 જ્યુડીસીયન કમીટી આગળ ને ચુકદમાઓ આવેકે ને પોતે દીવસે જડતો
 આગળ મ બનાયકે નેમા કાપેત હિમાયતીઓ તકગર મચાયેકે અને તેમા
 હુપુ છાછ અથવા ઠાક રીકોડો કોઈના માબજવામા આવતો નથી, પણ જ-
 ચારે ગાજદુવારી ચુકદમા સેક્રેટરી આવ રેટ પાસે આવ્યો કે મરઆતથી
 તે રેકડા સુરી ખાનગી રરક, લાચ અને શરમ બરેલી લુચ્યાઈ સીવાય નીજુ
 માફજ માબજવામા આવનુ નથી જ્યાની ખાનગી અદાલત હોય અને તેનુ
 કામકાજ પ્રજાની માંમે એનહુ ન હોય ત્યા રરકને ટેકો મળેકે. બેહુ પક્ષ
 વાળાને હિંદુ લાગેકે, એટલુજ નથી પણ ચુકાદા કરનાર મોટા અમલદારો-
 નેની ખરાબ લાગેકે નો એમ કેલવામા આવેકે જાહેર અદાલત મ્યાખાથી
 સિદ્ધિપોની મુત્તા ઓછી થયેતો હુ એટલુજ કહુછુ કે નો આવવા કાચા અને

નજીવ પાવા ઉપર કિરીવાની ચત્તા હોયતો તે ચપાને તેઓ મુદન ચોખ્ય નથી હિ દુસ્તાનમા આપણુ રાજનો મોટો માયો તો ઉમગનો અને પ્રજા વચ્ચે આપણુ પ્રમાણીકપણુ અને અપક્ષપાતપણુ ઉપર તેઓના વિધાયકે.

મી૦ પ્રિયાર્ડ—ઉત્તર આયતા હુ ધારણુ કે આ બાબદમા આસોસીએ અને કાઈ ઉપાય લેવા જોઈએ અને મારી સુચના એવી કે કે એક કૅન્સિલ અથવા કમીટીએ અરજી ધડી કોહાડની અને તેમા આ ખરાની દેખાડી તે સેક્રેટરી આવ સ્ટેટની હજુર મુકવી કર્નલ રાધમોર્ને એક ઉપાય સુમાર્યો હતો કે સેક્રેટરી આવ સ્ટેટ ચરકારની માફક કરવુ યાને તેના ઉપર જે મુદદમા આવે તે પ્રીવિ કૅન્સિનની કમીટી ઉપર જો નલા સાબળવા માટે મોકલાવી દેવા એક બીજો ઉપાય કેમ્બીક રીને અને સારા લાગેકે તે એક જે રાજદુવારી મુદદમાઓ ચરકાર જુડીશીયલ કમીટી ઉપર મોકલે તે ઉપર તેઓએ મુકાદો કર્યો.

મી૦ રાધાભાઈ નવરોજી—ધણી અગત્યની અડચણુ અને કૃષીદતો એકે કે સરઆતમાજ મુદદમાઓ ખાનગી રીતે ભાગી પુરી હાનતમા સાબળવામા આવેકે અને તેનો જ નવિધી ઉપાય થયો જોઈએકે જેમ પેહલા જાહેરમા અત્રે અગીન સાબળવાની માટી અગતકે તેગીજ પેહલા મુદદમા સાબળવાની પસુકે, કારણુ કે તેમ ન હોયતો સરઆતમા એકતરશી મુ મજબુબા નીધી અગીનમાખી ખોટુ કામ ચાલે મારી હેવી સુચનાકે કે આ બાબદની અડચણુ અને અગત્ય ધ્યાનમા લેતા અને જયારે સુર હી ગ્રાડ જોકબ જેવા એ બાબદ ઉપર વધારે ગૌર કરવાની બતામણુ કરકે ત્યારે તો એ બાબદ વિષે હિ દુસ્તાનમા તેમજ અત્રે કાઈબી ઉપાય લીધા અગાઉ વધારે જાહેરમા વારવિવાદ ચાલવો જોઈએકે.

આ પછી અધ્યક્ષેનો અને નિબંધ કર્તા મી૦ પ્રિયાર્ડનો ઉપકાર માંગી મળા વિસર્જન થાઈ.

સોસાયટી ઓફ આર્ટ્સમાં મળેલી સભા,

સુક્રવાર તા. ૧૩ મી મે ૧૮૭૦.

સી. રેણુ, હોસકીનસ એસક્રામર, એમ. પી.—અધ્યક્ષ.

મીસ કારપેનટરે કરેલું ભાષણ.

વિષય—સી કેળવણી માટે તેણીએ હિંદુસ્તાનમાં કરેલું કામ.

શબ્દામંદોને મીસ કારપેનટર માય ઓળખાણ કરાવી આપતાં મનાવતી બોલ્યા કે મીસ કારપેનટરે આપણા હિંદુસ્તાનના મંર્યાનની બેટ લીધીએ અને માહારાષ્ટ્રીજના સમળા મુન્ડો માટેના આ લગાર ધંકાર રહેલા મુન્ડ-કની હાલતોથી પેતિ વાકેફગાર થયાએ. ધંકાર રહેલા એ શબ્દ તે એટલા માટે વાપરેએ કે તેના વિચાર પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડ પોતાનાજ દેશના લાભ નોઈ તથા તેનુંજ કળ્યાણ કરવા પાછલ લાગી બેથી રહેએ અને પૃથ્વીના ખીજ ભાગ ઉપરના પોતાના ભાઈબંધો ઉપર લગાર નાખતી કરેએ. ઇંગ્લેન્ડ સા-કના આ મંકિડાં મનથી હિંદુસ્તાનને ખમવું પડ્યું એ અને મનાવતીના મત પ્રમાણે તેઓ પોતાના ધાનું ઝૂપ છોડી કેળવણીનો પ્રચાર કરવાને લાખા ત-કવતે જાય તેઓનો ઉપકાર માનવો નોઈએ.

મીસ કારપેનટર—આપણો અને ગૃહસ્થો, મેં હિંદુસ્તાનની વીજવારની બેટ પુરી કરીએ અને તેટલામાં શું પરીણામ નિપળ્યાએ તે જાહેર કરવાની તક મને આજે હિંદુ ઇંડયા આસોસીએશને આપીએ માટે તેમનો ઉપકાર માનુંછું. હિંદુસ્તાનના કીનારા ઉપર મેં ચેહલો પગ મુક્યો તેની મતલબ આપણા હિંદુ જાતબાઈઓનું હિત ઈંછી તેઓની સ્ત્રી કેળવણી માટેની હા-જતો જાણવાની હતી. હુંતો હમેશ માનતી આવીશુ અને મારી આ તણ બેટથી મારી આત્રી થાઈએ કે તે દેશનું કળ્યાણ કરવાને વિદીપ મરકાર ત-ત્વરે. પણ મરકાર ઉપરાંત આપણા વચ્ચે પરમપર ચિત્તની અગત્યએ. આપણે આપણા દેશ પાછલ અને તેઓ પોતાના દેશ પાછલ એટલાતો રા-કાર્ક ગયાએ કે હિંદુસ્તાન વિષે જાણવાનો આપણને ઇંગ્લાંડમાં યોડાજ વ-ખત મળેએ અને આ દેશમાં શું ચાલેએ તે તમારા લોકો જાણતા નથી. એ ઉપરાંત વળી ખુદ હિંદુસ્તાનમાં રહેતા ઇંગ્લેન્ડને રૂકા કામગીર સીવાય દેશી-એ સાથે ખીજો કસો મંજૂ નથી. તેનું મુખ્ય કારણ આપણી સંસારી રીતબાતમાં ફેરફારને બીધેએ, તેમજ આપણે માહારા અનુભવ ઉપરથી અને મેં જે નોંધેએ તે ઉપરથી હું કી ચક્કું કે જો આપણે લગાર ટેક છોડી છ તેઓ સાથે છુટથી મલી જઈએ અને તેઓ માય ગિનામી અને ખાનગી વ્યવહાર

પાડપેતો તેના પરિણામ ધણાજ મનમાનતા ઉતરે. હું છેલ્લી ત્યાં હતી ત્યારે નાગપોરના કમીશનરે એક મેન્નાવડો કચ્છો હતો તેમા ત્યાના ઉમરાવ, અને ધરડા રેહવારીઓ, કનકતાના દેશી અબ્બાલીઓ, મુંબઈથી વિદ્વાનો વિગરને બોલાવ્યા હતા અને તેઓ ઇંગ્લેન્ડ બાનુઓ અને ગૃહસ્થો માથે મળી જવાથી અને મિત્રાચારી બરેલી રીતે વાતચીત કરવા માટે ટોલા પાઈ જવાથી જાણે ફક્ત ઇંગ્લેન્ડનો જ મેન્નાવડો હોય હેવું લાગતું હતું. આતું વારંધડીએ કરવામાં આવેતો પોતપોતા વચ્ચે ધણો મારો મુંબંધ થાય.

સ્ત્રી કેળવણીની બામદમાં મારીપોઠે જણાવ્યુંછે કે તે વાત ત્યાં ધણી મુશ્કેલ છે અને થોડુજ ઉપગ્રામી દેશીઓ પોતાની સ્ત્રીઓને કેળવવાને આગ્રહ હતા. પણ મને આપણા દેશમાં આવેના કેટલાક દેશી ગૃહસ્થોએ મમજાસુ હતુ કે જો કોઈબી ઇંગ્લેન્ડ સ્ત્રી ફક્ત બેડુ કરવાના હેતુથીજ કાંઈબી બાજ-ધડ માથે લીધા વના ત્યા જાયતો તે એક આશીરવાદ ગણાય. એટલા ઉપરથી મે ત્યા જવાની મારી ફજલ વિચારી હતી. મારી મતલબ ત્યાં કાંઈ સ્થાપના કરવાની ન હતી પણ ફક્ત શુ શુ ખામીઓ અને ગરજોએ તે નજરે જોઈ દેશી ગૃહસ્થોને એ કામમાં મદદ કરવાની હતી. ત્યાની બાપા મને ખબર ન હોવાથી ધણી અડચણ પડ્યો હેવુ ધણાકોને લાગતુ હશે પણ તેમ ન હતુ; મને કોઈબી દેશી બાપા આવડતી ન હતી ખરી—પણ ત્યાની દરેક કેળવણીનાં હિંદુ એવીતો મપુર્ણ ઇંગ્લેન્ડ જાણેતો હતો કે ઇંગ્લેન્ડ એ કાંઈ તેમની બાપા નથી એતો હુ જુનીજ ગઈ.

હિંદુસ્તાનમાં મે પેહલી બેઠા અમદાવાદમાં લીધી. અમદાવાદની પેહલી નિયાજ તપાસતાજ સ્ત્રી કેળવણીને મોટો આચડો માથે લાગેછે તેની મને મમજા પડી ગઈતે સ્ત્રી શીક્ષકોની ખુટ હતી. તેઓની મંજારી બાબતો ધર્મને લગતી હોવાથી હુ વચ્ચે પડી નહી તેમાં મુખ્ય ફરી બાજ છોડીઓના લગણને તેઓ ધણા ધિ કારેએ અને તે રમઝ કાહડી બાજવાને ધણા આગ્રહ.

મે અજલવળી માથે સ્ત્રી શીક્ષકોની ખુટ જોયા પછી મને દેશી ઈનરવે કારે અને નીજા સચ્ચ અમદાવાદ તરફથી જણાવવામાં આવ્યુ કે અખતા એ તેઓમાં મોટી ખુટછે અને તે કેમ પુરી પાડવી તે તેઓને મુશ્કેલ નથી. અમદાવાદ મધેની નિયાજ ઉઘાડવાને ૨૦ વર્ષ થયછે અને અજલવળ જોવુ છે કે અમદાવાદ, સુરત અને મુબઇ એ ત્રણેકુદાણે કત્તાશાળાઓ એ કજ વખતે ઉઘડી હતી. આ લાખી મુદતમાં તેઓએ જોડું કે નાહાની નાહાની છોડીઓ નિયાજે આવતી તોયે સ્ત્રીઓના વર્ગમાં કાંઈ સુધારો થયો નહી તેનુ કારણ દેખીતુ હતુ. તે દેશની રીત પ્રમાણે છોડીઓના છ, સાત, અથવા વારંધડીએ આઠ, નવ, અથવા દશ અને કદાચજ અગ્યાર વર્ષની ઉમરે વેશવાજ કરવામાં આવતા હતા અને પછી તેઓને નિયાજ છોડી દે-

વાળી ફરજ પડતી હતી 'કારણ કે તે દેશની રીત પ્રમાણે પરણેલી છોકરીઓને મરદ શીક્ષકોના હાથમાં રાખવાને ત્યાંના લોકોની ઇચ્છા નથી, માટે તેની ઉપેક્ષા બાલકની કેળવણી સર થતી એટલામાં તેને છોડી લેવામાં આવતી. વળી તે સાચે સ્ત્રી કેળવણી કેમ આપવી તેની શીક્ષકોને ખબર ન મળે. ના હોના બાલકોને કેળવણી આપવા માટે તેની સાચે ગમત મેળવી જોઈએ છે અને સાધારણ જ્ઞાન આપવા માટે રસુજી અને બાલકોને રાજી કરે હોવી રીતીઓ વાપરવી જોઈએ છે. પણ હિંદુસ્તાનમાં તે માહેનું કાંઈ મળે નહીં. જુવાન બાલકોને જલદીથી કેળવણી વગર છોડી લીધામાં આવે છે, તેઓ જલદી મેચારમાં પડે છે અને થોડું શીખવવાની જૂની જાપ છે અને પછી પેતિ માતાઓ ધાય છે અને પોતાની માતાઓ કરતા સેવજ વધતું જાય છે. આ ઉપર દેશી ગૃહસ્થોને લાગુ કે કાઈ ખી સુધારો કર્યા આગાઉ ક્યાની ખુદે અને તે સ્ત્રી શીક્ષકો તૈયાર કરવા માટે નારમન સ્કુલની છે. આ ખુદ માલમ પડી એટલે તે ઉપર વિચાર કરવામાં આવ્યો અને ઘણીક અડચણો નહીં. સરકારે જ્યારે મરદ શીક્ષકો સ્થાપવા માટે નારમન સ્કુલો સ્થાપવા માગી ત્યારે વધુ કેળવણી લેવા માટે ઘણાક સ્ત્રીઓ જુવાનો તૈયાર હતા. વળી તેઓથી તો વિનાયત જાહેરની સુધારેલી ગિત પ્રમાણે કેળવવાનું કામ શીખવાને બની આવે હેતુ હતું. પણ સ્ત્રીઓ માટે નારમન સ્કુલ ઉઘાડવા માટે વિનાયતથી કેળવણી સ્ત્રી શીક્ષકો વિનાયત જોઈએ કાણુ હિંદુસ્તાનમાં કોઈ યોગ્ય તો મળે જ નહીં. પછી નિરાખ્યા ક્યાથી લાવે ? દેશની રીતભાવથી તેમાંથી અડચણ હતી. જો કોઈ ખી મળી રહેતો વીધવાઓ હોય કારણ તેઓની માઠી હાલતથી અથવા ખાવા પીવાના વાખા પડવાથી તેઓ આ કામમાં આવી શકે અને તેઓને ખી કાયદો થાય. તેઓ હિંદુસ્તાન વિષે જાણુવે છે તેઓ ના ધ્યાનમાં જનવીથી જ ઉતરે છે કે અડચણો અને વાધાઓ ત્યાં એવા હતા કે પહેલાં તો કાઈ ખી ઉપાય કરવાને હિંમત આવતી ન હતી. કેટલીક હિંદુ છોકરીઓને પાઠશાળાની સ્કુલમાં કેળવવામાં આવતી હતી. તેઓ આ કામ માટે આવી ચડે પણ દેશી વર્ગોમાંની સામે ત્યાંના દેશીઓને એટલાં તો શીટકાગે કે જો આ છોકરીઓને રાખવામાં આવે તો આ કામ ખુન મરી જાય હોવી ધારતી હતી. સાહાનસાહતના જુદા જુદા ભાગમાં જે જાણેના લોકોથી એ વિષેની તજનીજ કાઢાડી હતી અને મુશ્કાળની હજુર તે રજુ કરવાની મારી મત નખ હતી.

જુદા જુદા ઈનાકામાં સ્ત્રી કેળવણી જુદી જુદી હાલતમાં જોવામાં આવી અમદાવાદ અને સુરતના પ્રાચીન કોલેજમાં જ્યાં સ્ત્રી કેળવણીનાં પાયો ધણુ થયું નખાયેલું, ત્યાં હિંદુસ્તાનના ખીજા ભાગો કરતા સ્ત્રીઓને વધારે ધુટાપણું મળે છે. અમદાવાદમાં તેઓ મને દેશી ગૃહસ્થોને ઘરજ નહીં પણ રેસીડેન્ટને ત્યાં મળવા આવી હતીઓ અને સુરતમાં મને સ્કુલમાં મળવા માટે

રસ્તામાં ચાલીને આવી હતી. માહારી છેલ્લી મુલાકાત લેવાએ મને આવકાર દેવાને કેટલાક સ્ત્રી પુરુષ બેગા મળેલા જોઈ હું આશ્ચર્ય પામી. ખુદ મુંબઈમાં ઘણો સુધારો થયેલો અને અંચલ કરતાં ત્યાંની હાલત શુદ્ધિજન્ય છે, ત્યાં ૨૦ વર્ષ અગાઉ બોલેલા ગૃહસ્થો જોવાએ મુંબઈની કાલેજમાં કેળવણી લીધેલી અને પગલાડે એક “સ્કૂલ ટીચરરી એન્ડ પ્રાઈવેટ સોસાયટી” કહાડી, વળી જોવા પોતે કેળવણીના મુલ્ય મમળતા હતા તેઓ પોતાની સ્ત્રીઓ અને બેટીઓ અમાનપણના અધારામાંથી કાઢવાને ધણજા અંતી અને આગર હતા. આ કામ ધણું હિંમતનું હતું કારણ કે મંચારની એક અસરી રીતને તેઓ જડમખથી ઉખેડવા માંગતા હતા. હેલું ધારવામાં આવતું હતું કે જે છોકરી વાચવા શીખશે તેણીને કોઈ પરણનાર નથી અને એ કામ મધે સામે ન થયેલા એક દેશી ગૃહસ્થે મને કહ્યું કે તેઓને રસ્તામાં મુખ્ય કરી સ્ત્રીઓથી અપમાન થયું હતું. હવે આ ગૃહસ્થો જોમાં આપણી સંખ્યાના સે-ફ્ટરીની હતા તેઓએ મીંઠ દાદાબાઈ નવરોજીની માતા તથા ખીજા બા-હોળીના યાજ્ઞતાથી કામ ચલાવવા માગ્યું પણ તેની સામે લોક ધણું હેવાથી અને જો મંચારની મદદ લેવામાં આવેલા તેઓને ધરમ ખુલાડવા બોલે અથવા ખરાબ કરવા મેલે છે કલ્યાણી વેલેમાં આવે, એટલા માટે ધણીજ વા-જખી ગીતે મંચારની મદદ માગવામાં આવી ન હતી અને સમગ્ર કામ પોતે આરંભ્યું હતું. પારસી અને હિંદુઓએ સાથે મળી ધણી તારીફ લાવક રીતે કોથેસ કરવા માડી. તમો મુર્ષે મર જમચેલ જીજીબાઈનું નામ બોલેલો જો તેનું ધન અને અખાવત મુગળી પૃથ્વીમાં જંજીવધાઈ, તેણે એક નિયાજ ઉ-ધાડી અને ખીજા પારસીઓએ પણ તેમજ કર્યું આ જોઈ હિંદુઓને ખી ઉનટ છુટી અને તેઓએ ખી નિશાજો સ્થાપી. હિંદુઓ કોઈ પારસીના જોવા ક્યવાન અથવા મજબુત નથી અને તેઓની નિશાજો વેહવાઓના જોવી મારી ચાલી નથી પણ તેઓ મંચારની મદદ વગર પોતાની કોથેસ જારી રાખે.

મધરાજ હાલકામાં વળી મામલો જુદોજ છે. ત્યાં કેટલાક સંચલ અને ધર્મી પાત્રીઓએ ધણીક છોકરીઓની નિશાજો સ્થાપી છે. તેઓને વેહવા ધણી મેહત પડી હતી અને કોઈ કોઈ વારતો લાખચ આપવી પડતી હતી પણ હમણાં છોકરીઓ સામે પગાર આવે છે પણ મુંબઈમાં કેળવણી મુક્ત છે. ત્યાં “બારડો” સ્કુલો ખી છે. ધીવસની સ્કુલો કરતાં વધારે હાથે કંઈ તેમાં દેશી શીક્ષકો સાથે ધાની છોકરીઓની શીખવે છે અને મંચાર તરફી તેઓને મદદ મળે.

વળી કલકત્તામાં જોઈએલો કેવળ જુદોજ નજરે પડે છે. ત્યાં દેશહિતશ્રી મીંઠ ખીયુને ઉચા કુળના હિંદુઓમાં સ્ત્રી કેળવણીના પ્રચાર કરવાને એક ધણીજ નાદર હમારત ઉઠાવી અને પોતાની જીંદગી સુધી તેને જાતે મદદ કરી.

મીઠાં ડે પલ્લુ એક મોટી છોડીઓની નિશાળ સ્થાપી અને તેનું નામ કલકતામા ઘણુ પ્રીતથી બોલવામા આવેછે. ઘણાઓએ તેનેથી કેળવણીના લાભ લીધાછે અને દેશીઓની હાલત સુધારવા માટે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવા બાબે પાદ્રીઓનું ધ્યાન પણ પેહલું તેણે ખેંચ્યું હતું. હું કેહવાને દલગીરહું કે દેશીઓમા કેળવણી ફેલાવવાને કલકતામા ઘણી થોડી કોશિશ થાયછે અને હુકમા ત્યાંના રેહવાશીઓએ પોતેતે એકની નિશાળ જાણવા જોગ સ્થાપી નથી, સરકારે તેઓને બનતી મદદ આપીછે. હું ધારણું કે મહી મદદથી તે લેનાર આજણુ થાક જાયછે અને કલકતામા તેમજ થકુંછે. તોયે એક બાબદમા કલકતા સગળા કરતાં આગલ વધુછે, ત્યાં રાજા રામમોહનરાય જે વિજ્ઞાપત આપ્યો હતો તેણે ૪૦ વર્ષ ઉપર ફક્ત એક ઈશ્વરને પૂજવાથી નિર્મલ નીતિ હિંદુસ્તાનમા પેહલી આણુ કરી હતી. તેણે પેહમના કોઠાટોડી પાડ્યા. તેના બેથીઓ તેની પુત્રી લાગ્યા તથા તેને કાહાડી ચુક્યો પણ તે એક ઈશ્વરની પ્રાર્થના કલકતામા દાખલ કરવામા કુતેહ પામ્યો, ત્યાર પછી તે હંમલાંડ આપ્યો અને મરણ પામ્યો. તેણે જે કશું તે કાઢ ફેકટ ગયું નહી. તેના મરણ પછી તેની મર્ત્તીને સજીવન કરવામા આવી તે બાબે હું લાંબું કરતી નથી કારણુ તેના પ્રમુખ બાબુ કેશવચંદ્ર સેન અને બેટોછે, જે મારી મુશાફરીમા ઘણાંકિને જોયા કે જેઓ ધર્મના કાનુનમા આગળ વધેલા હતા તથા મુર્તી પૂજવાના પેહમને ટોડી નાખવાને તત્પર હતા તેઓ પોતાની બાપડીને પોતાની બરાબર ગણીને તેઓને જાહેરમા આણવાને તૈયાર હતા.

આ ઠેકાણે લગાર વિચારો લેવાને મીસ કારપેનટરે સભ્યની પરવાનગી માગી.

મીઠાં દાદાબાઈ નવરોજીએ એટલામા સુંબઈઈલાકામા સ્ત્રી કેળવણીકેવી હાલતમાછે તેના હેવાલ આપ્યો. તેઓ જાણ્યા કે મીસ કારપેનટરના કેહવા પ્રમાણે ૨૦ વર્ષ અગાઉ થોડાક નિશાળ્યાઓએ મળી પોતાનાજ ઘરમાં છોડીઓને કેળવણી આપવામાંડી, તેનું પરીણામ એ નિપજ્યું કે હાલ સુંબઈમાજ ફક્ત ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦ છોડીઓને કેળવણી આપાયછે. આ કામનો પ્રારંભ કરવામા હુંની હતો તેથી ફલી શકુછું કે મીસ કારપેનટરે આપેલા હેવાલ સુચ્છે. જોકે આ સગળી હીલચાલ દેશીઓએ રાજપુત્રીથી કરી હતી અને સરકાર પાસેથી કાંઈની મદદ ન માંગવાને ખુબ મંબાલ રાખી હતી તોએ તેઓને ધંચેજ ગૃહસ્થો તરફથી સારી સાજતા મલી હતી, અને તેમા મુખ્ય કરી સર અર્ચકીન પેરીએ મદદ આપવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું ન હતું. મીસ કારપેનટરે આપેલી મદદ આટલી કિમતી થાઈ પડી તેનું કારણ એકે સ્ત્રી શી-હોકાની ઘણી ખુટ હતી. છોડીઓની નિશાળને પુરવ શીક્ષા મળી આવતા હતા અને તેઓ ઉપર પુરોનું ઉપરીપણું હોવાને લીધે જેવી છોડીઓ ૧૧, ૧૨

વર્ષની યતી કે તેણીને ઉઠાડી લેવામાં આવતી હતી. મીસ કારપેન્ટરે આ પેલી મદદ ગણતા હતા. ગુરુત નિયંત્રેના પરીણામ તરફ જોતું નહીં પણ યાદ રાખવું કે ખી વાળ્યા પછી તેના ઝાડવા ઉગવાને અને ફળ આપવાને વિનંતી લાગે છે. આજની સંખ્યાનો હેવાન હિંદુસ્તાનના દેશીઓ ખુશીથી વાચશે, અને જોશે કે તેઓ તરફ ઇંગ્રેજ ગૃહસ્થો અને બાઈઓની મારી મુચના કે જોકે આજે સંખ્યામાં બીડે છે તોયે કેટલાક ગૃહસ્થો અગાધી રોકાઈ જવાના સખખથી આવી શક્યા નથી નહીં તો વધારે બીડ થતે.

મીસ કારપેન્ટરે વચી પાછું જો નવાનું મર કરવું—આ કામ પાર પાડતા દેશીઓ કે ઇંગ્રેજો તરફની મદદ કેવી અગત્યની હતી તે કેહવાની જરૂર નથી. મિત્રીય મરકારે સ્ત્રી સીક્ષકો તૈયાર કરવા માટેની નિયાજોને નાણાંની મદદ આપવાની આનાકાની કરી તે કાઈ સુધારે અગ્રહવા માટે નહીં પણ દેશીઓની મરકારી બાબતમાં વચ્ચે પડવા જેવું તેઓને આ બાબતમાં લાગ્યું હતું. દેશીઓમાં સ્ત્રીઓને માટે કાઈ ખી કરવું તે ખુબ ખારીક કામ હતું. તોય આ ૧૨ મરકારે સ્ત્રી શીક્ષક તૈયાર કરવા મારે એક નિયાજ સ્થાપવાની મદદ આવી. મારે વિચાર રૂપે હતો કે એક દેશીનાર અને ખાત્રી વાળી સ્ત્રી શીક્ષક અનથી ત્યાં જાય અને તે દેશી તેમજ ઇંગ્રેજ નિયાજીઆઓને શીક્ષકનું કામ સીખવે તથા તે નિયાજીઆઓ પછવાડેથી પોતે ઉપરીપણું ચલાવે. હિંદુસ્તાનની રેહના ઇંગ્રેજ સ્ત્રી મળી આવવાની ૫ આયા રાખતી હતી. કારણ કે તઓ વધારે મારી રીતે શીક્ષી શકતે. મારી માય જોઓએ કામ કરવા માર્ગ પર તેઓને કુલ ઇંગ્રેજ આવાડનું હતું ત્યારે અડચણ એ હતી કે માન આપવું શી રીતે? હોમોએ આ પ્રમાણે કરવું, એક પારસી છોકરીઓની નિયાજમાં ઇંગ્રેજ શીક્ષકે એક પાઠ શીખાડ્યો ત્યાં ઇંગ્રેજ સમજનારો એક માર્ટર હાજર હતો તેણે આ પાઠને સુજરાતીમાં કરી સમજાવ્યો. આ પ્રમાણે બે માસ મુડી ચાલ્યું અને ૫ જવારે છેલ્લી મુખમમાં ગઈ ત્યારે તેના પરિણામ આરા નિવડતા જોઈ. ખુશી યાદ માઠા બાબતે હું આ જરૂરી પડવાથી માગથી વધારે કામ યાદ શક્ય નહીં તોયપણુ એક શીક્ષક મીસ થેમખરેલને અમદાવાદ મોકલવામાં આવી અને ત્યાંની નિયાજના અધિકારીઓની હરજાથી તેણીને સેડી ઉપરી ધાખતો રેવવામાં આવી છેલ્લી મારી બેઠ વેનાએ ૫ અધીગાઈથી અમદાવાદ ગઈ અને જોઈ તો નિયાજ મળી મનમાનની આનંદી હતી. મીસ થેમખરેલને પોતાના કામમાં ઉતરેલો અને સુજરાતી બાબા સીખતી હતી. તેનું પરિણામ એ નિપજનું કે પેહલા મુખ્યા ૮૦ થી વધીને ૧૩૦ ની યાદ અને એ ઉપરથી માનમ પડ્યું કે સ્ત્રી

કેટલાંક વર્ષ યયાં ધાત્રા અને નામપોરમાં સ્ત્રી શીક્ષકો તૈયાર કરવા માટે નિશાજોછે અને સ્ત્રીઓને ત્યાં શીખવવામાં આવેછે, પણ કોઈનાની ધ્મનમાં આવશે કે ફક્ત વયે પ્રવેશી સ્ત્રીઓને એકું જે વરમ કાચી કેળવણી આપ્યાથી તેઓ શીક્ષકને લાભક થાય નહીં..

જોકે મેં જે રીત પસંદીછે તે સ્ત્રી લાગેછે તોએ તે જાહાજી ફેલાવે પામતી નથી. એકબારગી આપણી પાસે સ્ત્રી શીક્ષકો ઘણી તૈયાર થયની હોય અથવા પુણ્ન નાણુંની હોય તોયે એક મહા અડચણ નહેછે. તે લેડી સુપરઈન્ટેન્ડેને રેહવાના ઘરનીછે, કોઈની લાભક મકાન મલી આવતું નથી. તેણીને આખર બરેલી રીતે કોઈ સાય રાખવાનું અને હેવું નથી. મુંબઈમાં પણ એજ અડચણછે, આવા મોટા શેહરમાં કોઈ જાણુએ કે ઇંગ્લેન્ડ સીને રેહવાનું સેહજ મળી શકે પણ તેમ નથી. મને પોતાને હાલમાં રેહવું પડયું હતું, મોટે એ કામતો અરકારથીજ થાય. નાણાની તંગીની હું ધાસ્તી રાખતી નથી, હાલતો જે ઇંગ્લેન્ડ બાનુઓ વિલાયતથી હિંદુસ્તાન જાયછે તેઓ પા-દ્રીઓ સાય અથવા ખીજ ગૃહસ્થાના આશરમાં જાયછે કારણ કે ત્યાં એખાની સ્ત્રી હોય એ પસંદ કરવા ભેગ નથી. હું જ્યારે ખીજ વેલા ગઈ ત્યારે મારી સાથે નિશાજનો ઘણો કિમતી સામણ હતો. સ્માવર જંગમવિમાનનો શાખ ઉભો કરવાની મતલબથી હું નાહાનું જેવું માહાઈ સંગ્રહસ્થાન લઈ ગઈ હતી. દેશીઓનું મન ધણું નિકળુછે અને મારી ખાત્રીછે કે બરાબર રીતે તેને કેળવણી મળેતો તે ધણું ખીલે. આ મગજો સામાણ રાખવો ક્યાં તેની મને મોટી પંચાત પડી હતી. હું તે લઈ ગઈ તે એક નિશાજ હું રચાવનાર હતી તે મોટે હતી પણ માહારી તખિયત મારી ન રેહવાથી તે ખતી ઘટયું નહી. માહારી વિચાર કાંઈ પાછું લઈ જવાનો ન હતો પણ જ્યાં ઉપોગી યાઈ પડે ત્યાં આપવાનો હતો. મેં માહારા દેશી મીત્રોને જલામણ કરી કે તેઓએ છોડીઓની એક નાહાની નિશાલ સ્થાપવી જ્યાં આ મગજું મુકવામાં આવે. એ મોટે મોટા ચોક વાળા એક ખંગલાની જરૂર હતી જ્યાં બાલકો રમી શકે અને કોઈ ત્યાં રેહતાર હોય નહી. આવું મકાન મળવું મુશ્કેલ પડે. પણ મીં ગીરારજી ગોકલદાસ નામના એક દ્રવ્યવાન વ્યપારીએ પો-તાના મકાનની આગલ એક મુંદર ખંગલો બાંધેો હતો તેની આસપાસ ખુ-શનુમાં વાડી હતી, તેણે મુક્ત એક વર્ષ આ ખંગલો આપવા જણાવ્યું, તેને આ વાત પસંદ પડી હતી અને પોતાની જે નાહાની છોડીઓનેખી આ નિશાજે મુકી હતી. આ ઉપરથી તે ઘરને સંબાલથી અને સ્વચ્છ રીતે મેં ઉત્તું કર્યું. એક ગૃહસ્થ મીં કરનારાવ પાંડુરંગ સેક્રેટરી અને ખજાનચી હતા તેના સ્વા-ધીનમાં હું નિશાજ મોંઘી આવીહું. આ સ્કુલ જોવાને જે કોઈ આવતું તેઓ સંતોષ પામતા હતા. માહારી ઘણી ઈચ્છાએ કે સરકાર આ સ્ત્રી નિશાજોને

મરદોની નિશાળોના નેરબીજ મદદ આપે અને માહારી ખાત્રીકે કે ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થો અને બાઇઓબી એ કામમાં મદદ આપશે.

મળાપની મિલ્યા કે, મીઝ કારવેનટર ને જ્ઞાન આપણને આને આપ્યું છે તે માટે તેઓના ઉપકાર માનુષ્ય, ત્યારે અને ખબર છે કે તેમાં મગજના ગૃહસ્થો સામિલ થશે. બાજુ કેમ્બ્રિજ દર સેનની આ મળામાં જોજામ કરાવતાં મને બહુ ખુશી ઉપજે. એ ગૃહસ્થે નાત જાતની ઘણી મજબૂત દારી તોડી છે અને તે આ દેશમાં કુદત મીત્રાચારીને અર્થે આવી છે અને મનુષ્ય જાનને માંધનારા નહીં પણ તોડનારા નાત જાતના બિનને કેમ દુર કરશે તે જાતે શ્રી ખવા માટે તજવીજ કરે છે.

બાજુ કેમ્બ્રિજ દર સેન મિલ્યા કે જેમ મેં હિંદુસ્તાનમાં ઘણીકવાર કીધું છે તેમ સ્ત્રી કેળવણી માટે મીઝ કારવેનટરની દીતસોજની માણી દુ અને ખા આપવા હાજર હોવાથી ખુશી છુ. ને ઉદ્યતા અને બહુ કરવાની નેમથી તેણીએ પોતાનું કામ બજાવ્યું છે અને ને મોટા દીતથી તેણીએ પોતાની છ દગી અને આરોગ્યતાને બધામાં નાખ્યા છે તથા ઘણાક દુ જો અને અડચણો ખમી છે તે માટે હિંદુસ્તાનની આખી વખતે તેણીની હમેશની આબારી છે એટલું જ નહીં પણ ઇંગ્લેન્ડમાં નેઓ ઉપોગી કામો ધરે છે તેઓના આ બાર અને માનને યોગ્ય થઈ છે. પેહલ પેહલી ને જાહેર છોડીઓની નિયાજ હાર્ડ ડેનહાઉસીના વખતમાં કલકત્તા મધે મીઝ ખીધું ને સ્થાપી ત્યારે આખા દેશમાં અમતોથી પેદા થઈ હતી અને ઘણાકે જામા થયા હતા. પણ ધણાક પ્રાચીન નિચારવાળા લોકોના મામા થયા છતાં સુધારાના મિલજો આ ગજ ધમવા લાગ્યા છે, તે મોટા ઇલાકાના શેહેરામાં જ નહીં પણ નાહાના શેહેરા અને ગામડાંમાં એક પછી એક નિયાજ ઉભી થવા લાગી અને થોડા વર્ષમાં તો કુરીબ થઈ નહીં પણ સે કો છોડીઓ દેશી બાથાનું જ્ઞાન લેવાને નિશાળોમાં આવવા લાગી. સ્ત્રી કેળવણીનું મુજ કામ હાર પાડવા ઘણાક અડચણો ખમવી પડી હતી અને ઘણાક ખામીઓ સુધારવી પડી હતી એક દેશમાં કે જ્યાં છોડીઓ એટલી ઉમરે મા યાય છે કે સુધરે ના દેશમાં તે ઉમરે પરણવાનો ખી મુમય ગણાતો નથી અને જ્યારે તેઓ મમાઈ ખપાઈ યાય છે ત્યારે તો તેઓના પરણવાને ખરેખરે મુમય ગણાતો જોઈએ, ત્યારે તેવા દેશમાં કોઈ ખી છોડી ને ત્રણ વર્ષથી વધારે કોઈ ખી જાહેર નિયાજમાં આવી શકતી નથી અને ખરે જોતા તો તે ઉમરે તેણીની કેળવણી મર થવી જોઈએ આ નાહાનપણથી લગણની જ્ઞાન ઘણી દુખદાવક છે તે શરીર મ બધી જ નહીં પણ મન મ બધી, કારણ કે જ્યારે છોડીઓ હજવા મરખી રીતે પોતાના બચાઓને ઉધારવાની વાત મહા સબીર દેખાવે કરે છે ત્યારે તેઓની કેળવણી અગ્રેહી હોય છે. ખીજી મેહી ખુજ જી રીક્ષોની હતી, તે જોવી સા.

ગયા માંડી કે તેટલાં મીઠાં કારણેનરના હિંદુસ્તાનમા આવી. તેઓ હિંદુસ્તાનમા સ્ત્રી કેળવણીને માટે કોશેશ કરતા હતા તેઓને તેણીના આપ્તાથી મોટા હરખ ઉપજ્યો. તેણીએ આ સગળી ખુટ પોતાની નજરે જોઈ અને જોઈ લીધું કે અનુભવ વાળી સ્ત્રી શીક્ષકો તરફ સ્ત્રી કેળવણીનું કામ આગલ વધનાર નથી. એટલા માટે તેણીએ એ બાબદ કલકત્તા, મુંબઈ અને મધરાજના બહુલીતા દેશી ગૃહસ્થાની હજુર ધરી. અલખતાં ધણકો તેની ખરી ખુબી મમજ્યા નહી, પણ કેટલાકોએ હિંમતથી બાહાર પડી પોતાથી બનતી મદદ આપવાને હામ બીડી. ત્યારપછી આ બાબદ સરકારની હજુર રજુ કરવાને તેણીને ફરજ પડી. માઠાં બાધે સરકારનેથી એ સુબ કામ પાર પડવાની આશા ન હતી. એમ નહી કે દેશી સ્ત્રીઓને કેળવવાને તેઓ નાખુશી હતા પણ તેઓના મતની વચે પડવાની તથા સોંકોના ઘીવ દુખવવાની તેઓ ખીલીક રાખતા હતા. પણ જ્યારે સેક્રેટરી આવે છેટે એ બાબે હાકમ મોકલ્યો ત્યારે તેઓએ ઉમઠથી કામ કરવા માંડીયું. ત્યારેજ દરેક ઈલિકામાં નારમલ સ્કૂલો સ્થાપવાને સરકારે ચારી રકમો આપી. બંગાલમા હાથી નારમલ સ્કૂલો સ્થાપવાને કાંઈખી કરવામા આવ્યું ન હતું. મીઠાં કારણેનરના કેહવા પ્રમાણે સ્ત્રી કેળવણીમાં બંગાલ કરતાં મુંબઈએ ઘણા પગલાં બંધાં હતાં, અને માહારા અનુભવ પ્રમાણે મુંબઈમા વધારે છોડીએ કેળવણી ચેતી હતી. જોકે મુંબઈ જેટલું બંગાલ આગમ વધેલું ન હતું તેઓ કેળવણીના ઉંડાણમા તે તેટલુંજ ઉતરેલું હતું. ઘણીક બંગાલી સ્ત્રીઓએ કેટલાંક કિમતી પુસ્તકો કાઢાડ્યાં હતાં, તેમા કેટલાક નાટકો, વારતાઓ અને ખુદરતના કામો ઉપર ક્ષેત્રો લખ્યાં હતાં. એક ચોક્કસ મુદતે પત્ર નીકળતું હતું તેમાંની બંગાલી સ્ત્રીઓ ઘણા કારાં લખાણો ઘણાખરાં કવેતિમાં મોકલતી હતી. સરકારે નાણાની મદદ આપવા કહી એટલે એ વાત ઉચકી લઈ સરનામ મેહિઆડવાનું કામ દેશી ગૃહસ્થાનું હતું. હવે હું આશા ગણુકું કે અને હાજર થયલી ઇંગ્લેજ બાનુઓ મીઠાં કારણેનરના ધબ્દોનું તોલ કરી પોતે તેણીને 'રાખણ' પકડશે. હું મીં દાદાબાઈ નવરોત્રજીને તદ્દન એકમત્તો યાઉંકું કે હાલ તરત કોઈ બાણવા જોગ પરિણામની આશા રાખવી નહી પણ સપાટીની નિચે યતા ફેરફાર જોવા.

આ પછી મીં શીટ્ર ઉવિલ્ધમે ખુરસી લીધી. મીં ટેવર બોલ્યા કે— હાલ વિલાયતમા સ્ત્રીઓના હક બાબે ઘણું બોલાયછે પણ જ્યારે આપણે હિંદુસ્તાન તરફ નજર ફેરવે છેએ ત્યારે આપણને લાગેછે કે ત્યાં સ્ત્રીઓના હક જેવું કાંઈછેજ નહી. કારણ કે જો સ્ત્રીઓનો કાંઈ હક હોયતો તે પેલો કેળવણીનોછે. પુરૂષ વધારે ઉંચી બનાવતછે (જોકે એમ કેહવું લગા સ્ત્રીઓ તરફ માનપુર્વક નથી) પણ જેમ તે ઉંચોછે તેમ તેના ઉપર જોખમખી વધારેછે.

તે એ ધર્મ તે બુની જાયતો તે પોતાની ઉંચાઈ ઉપરથી નિચો પડી સ્ત્રીઓ કરતાંની હલકો યાયછે, અને તો પુરુષને મનશક્તીની, બદનની, અથવા ખીજ મહત્તી આપી હોયતો તે સ્ત્રીઓને હલકી ગણવા નહીં પણ તેઓને સુધારવા અને બચાવ કરવા માટેછે. આ વાતો ધ્યાનમાં લઈને પણ ધર્મ સંબંધી મીસ કારપેન્ટરના કેટલાક વિચારોથી જુદો પડીને હું મીસ કારપેન્ટરનો તેણીના હેવાત માટે ઉપકાર માનું છું. સ્ત્રી કેળવણીને હિંદુસ્તાનમાં જે અડચણો નડેછે તે દેશીઓએ પોતેજ ઉઠી કરીછે. ઘણા તરિકે બાબુ કેમબચંદરના કેહવા પ્રમાણે ખાલ લગણુ એ એક અડચણુ છે. જ્યારે દેશી પુરુષોની કેળવણીની બાબદ હિંદુસ્તાનમાં જોશથી ચરચાવામાં આવેછે ત્યારે સ્ત્રી કેળવણી પોતાની બાબાવસ્થામાંએ અને મને આશાછેકે મીસ કારપેન્ટરનો ઘણો પકડી ધણીક બાધો પોતાનો ધૂંગલાંડનો એશ આરામ છોડી પોતાની હિંદુસ્તાન માટેની મહનપણીઓના સુધારા કાળે સગળી અડચણુ ખમી તે દેશ જશે. સેવટે હું સુમના કરું છું કે મીસ કારપેન્ટરે આ સુખ બાબદમાં જે ઉત્ક્ર તથા પદોપકાર દેખાડેછે તે માટે ઘણું ઘડયા આસોસીએશને નેણીને ઉપકાર માનવો અને પોતાથી અને એટલી તેણીને તેણીએ ઉઠાવેલા માહાત્મારત કામમાં મદદ કરવી.

મી૦ ડેવીસ, મી૦ જ્ઞાનડરમ અને ખીજ ગૃહસ્થોએ પોતાના વિચારો જણાવ્યા બાદ સભાપતીનો ઉપકાર માંગી સભા વિસર્જન થાઈ.

સોસાયટી આવ આર્ટસમા મળેલી સભા,
જરેસપતવાર તા. ૩૦ મી જુન ૧૮૭૦.

સર વાર્ડન ક્રીપર, ઇ. સી. એસ. આર્થ. કે. સી. બી.—અધ્યક્ષ.

નિચે લખેલો નિબંધ મી. ડબલ્યુ. એસ. ફીટઝવિલ્કમ
એએએ વાંચ્યો હતો.

વિષય—અમેરીકા અને બીજાં ફની ઉત્પત્તિ દર્શનારા દેશો સાથે
સરખાવતાં હિંદુસ્તાનની હાલની અને હવે પછીની
ફની ઉત્પત્તિ.

મર વાર્ડન ક્રીપર અને ગ્રુસ્થએ—આજે જે બાબત વિષે હું યોગ્યતા મા-
નુષ્ટ તેમા મારી બે મતબબજે. એકતો માહારા હિંદુસ્તાનના બાહ્યિમીના
લાભ વધારવાની અને ખીજું માહારા સ્વદેશીઓ નેએઆ મહા ઉપયોગી
વસ્તુ ને રહે તેના વેપારમા પડવાછે તેઓના લાભ વધારવાનીછે. ને મારા
અનુભવ ઉપરથી હું વધારે છુટ્ટી બોલું અને વધારે કાલુ વિચારે આપું તો તેની
મને મારી આપવી. કારણ કે ફની બાબતમા મારે અનુભવ ૪૦ વર્ષનેછે
અને ઘણાક વર્ષો સુધી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને યુરોપ સાથે ફના વેપારમા હું
સામેલ હતો. એટલી મુલતમા મેં આઝીમના ઘણાક ફના બેતરે દરખી, મી.
મર તથા અમેરીકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના અને છેલ્લાં પુર્વમા ચીન તથા હિંદુ-
સ્તાનના ફના બેતરે નજરે જોયછે.

આટલું જણાવ્યા પછી હવે હિંદુસ્તાનમા ફની ઉત્પત્તિ વિષે હું યોગ્યક
આંકડાઓ અને વિગતો ફના વેપાર રેખાડવાને અને ખીજાં રેશો સાથે મર-
ખાવતાં, હવે પછી તે કેમ ચાલશે તે રેખાડવાને આપીશ અને માહારી ખા-
ત્રીએ કે મજલાઓ અને અનુમળતા યશે કે રાજકુવારી રીતે જોઇએ કે મં-
મારી રીતે જોઇએ તોયે નેએઆ બે દેશના લાભ તરફ જોયછે તેઓએ
એ બાબત ઘણી અગત્યનીછે એમ એકદમ કહીશ કરવું જોઇએ.

પેહલાં આપણુ દેશની રી હાલતએ તે ઉપર નજર ફેરવ્યે. ફની બા-
બત આમતે આમતે ત્યાંની લોક મળામા પગપેશારી કસોએ અને એ વાત
છેક આપણી રાજકરતી મળામાં પણ આવીછે. રાજકુવારી રીતે જોવા કરતાં
બપારની અને મંમારી રીતે લેતાં આ પેદાએમની અગત્ય વધારેછે. ફની
આએઆત યવાથી અને તેના માલ બનીને નિકામ યવાથી આ દેશની રા-
લતમા કોડા રૂપિઆનો વધારે થયોએ, દેશની આબાદી વધીછે અને મ.
જુર અને હસકા લોકોને મારે પગારે કામ કરવાનું મન્યુ છે. આ છેતાનો

દુષ્કાળ પક પુરાવો. નેપો હોયતો થોડાંક વર્ષ અગાઉ લાનકાશાપરના કારખાનાઓમાં રૂના મોટા ભાવને લીધે બંધ પડવાથી ત્યાં ચાલેલા બુખમરાથી મુખી આવશે. દુકમાં હેલું ચાખીત થકું છે કે લખ્ખો પ્રમાણીક અને ગરીબ લોકો માટે આ વસ્તુની અગત્ય છે અને તે ન હોયતો બુખમરો અથવા દુકાળ સમજાયા.

હિંદુસ્તાનથી માત્ર આવે છે તેની ખાબદમાં તો એટલું જ કેલવાનું છે કે ત્યાં પેદાશો વધારવા માટે ત્યાં ખેતીવાડીના સાધનો વધારવાં જોઈએ અને હાલના જમાનાના સુધરેલાં ખેતીવાડીના એજનેરો દાખલ કરાવી કામ ચલાવવું જોઈએ. વધારે નેહરો, રમતાઓ અને સડકો બંધાવી જોઈએ કે નેપો પાણી પોહોચાવું થાઈ શકે અને વેગલે પડેલાં દેશો એકએક સાથે ઝડપથી બ્યવહાર સલાવી શકે નેપો તેઓની રાજદુવારી અને બ્યપારી હાલતમાં સુધારો યાવ. આ વિષે હજુ વધારે ખાલાઈ શકાય પણ આટલાં દુક ખાલવાથી જ-ણાઈ આવશે કે હિંદુસ્તાનને વધારવા માટે ત્યાંની રૂની ઉત્પત્તિને વધારવી જોઈએ. વળી એ પણ દેખીતું છે કે હિંદુસ્તાનના રૂના ખેતી કરનારાઓને આપણે જોઈએ ઉત્તરના આપણું તેટલું આપણી ધરિણ પ્રમાણે હિંદુસ્તાન તથા આપણા વચ્ચે સંબંધ વધતો જાય. કારણ કે આપણાથી જોઈએ નરો તેઓ પામશે તે પ્રમાણે આખી પૃથ્વીના લોકો માફક આપણી મીનાચારીનું તેઓ તોત્ર કરશે. માટે તે દેશનો અખુટ ખજાનો સુધારવાને આપણે મદદ કરશે કે નેપો જાહેરનામાંઓ અને કારો અથવા ખીજ રાજદુવારી ઉપાયો કરતાં તેઓ આપણા ઉપર વધારે વફાદાર રહેશે. હિંદુસ્તાનના બિવિધતા રૂના બ્યપારની યું હાલત છે તે ચોક્કસ દેખાડવાને હાલના રૂ પેદા કરનારાં ખીજ દેશો તરફ ધ્યાન પુગાડે અને જોઈએ કે તેઓની હાલત શું છે અને સુખ્ય કરી અમેરીકાની હાલત જેવી છે ? આ દેશની હવે પછી કેવી સ્થિતિ છે અને શા આધાર ઉપર આપણે આપણી ગણતરી કરવી જોઈએ ? છેલ્લું હિંદુસ્તાનની ખરેખરી સક્તી અને કાષ્ટો કેટલો છે અને શું તેથી હિંદુસ્તાન આગલ વરી આખી પૃથ્વીનો રૂનો બ્યપાર જોટે દરજ્જે કબજ કરી શકે ? વળી સુએઝની નેહર ઉઘડવાથી હિંદુસ્તાનના વેપારમાં યતા ફેરફાર વિશે માટે જોજ-વું છે. યાને રૂ વેચાતો લેવા માટે આખું ડરોપ હિંદુસ્તાનનું ધરાક વાપ હેલું લાગે છે. અમેરીકાની લડાઈ પછી અને અગાઉ ત્યાંના રૂના બ્યપારનો હું દુક હેવાલ આપુલું અને આંડગ્યો વગરથી દેખાડુલું કે તે દેશમાંથી જોઈએ માત્ર આવે છે તેથી વધારે આવવાની કાંઈ વકી નથી.

લડાઈની અગાઉ પૃથ્વીમાં ખપતા રૂનો જો બાગ અમેરીકાથી આવતા હતા. નેપોતે તે આવતો હતો તે રીતે કોઈનું ખ્યાન તે વિષે પુછપાછ કરવા ઉપર લાગુ ન હતું અને ખીજે કોઈએ મેજવવા માટે કોઈએ મેહનત કરી ન હતી. હિંદુસ્તાનમાં, મીસરમાં, ઈસ્રાઈલ, વેસ્ટ ઇન્ડીઝ અને દક્ષીણ અમેરીકામાં

રૂની ઉપજ વધારવાને કાંઈક મેહનત લીધામા આવી હતી. પણ કાંઈ જાહાજો વધારો થયો નહી. મીસર અને આઝીઝથી ર વધતો આવવા લાગ્યો પણ હિંદુસ્તાન, સીરીઆ, ટરકી અને ખીજાં પુર્વના દેશો તરફથી રૂની આવક એકદમ ખર્ચ યાઈ ગઈ. ટુકમા જંમારે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમા “સીસેશન” ની લગાઈ મરૂ થાઈ ત્યારે ર માટે આવું યુરોપ તે દેશ ઉપર આધાર રાખવું હતું. યુનાઆ પાસે મજૂરી કરાવ્યાથી અને આઝલાનટીક મહાસાગરમાંથી ને આવી સેધિ નોજે ર આવતો હતો તેથી તે એકલિતો મસતો પડતો હતો કે ખીજા કોઈથી ટકાઈ ચકાવું ન હતું અને આખાં યુરોપમાં અમેરીકન રતો “મરદાર” થાઈ બેઠો હતો. પણ એ વ્યપારમા લગાઈથી ને ફરફાર થયો તે અમેરીકાથી આવતા અને હિંદુસ્તાનથી આવતા માલના આંકડાઓ ઉપરથી મુમજ પડશે. આ આએઆત ૧૮૬૦ થી ૧૮૬૫ સુધીની મુમજની અને ૬૨ ગાંમડીએ ૪૦૦ રતજ જાણવા.

	અમેરીકા.	હિંદુસ્તાન.
૧૮૬૦	૨૮૩૮૦૦૦	૪૨૨૦૦૦
૧૮૬૧ . . .	૨૦૨૬૦૦૦	૭૪૦૦૦૦
૧૮૬૨	૮૦૦૦૦	૮૦૫૦૦૦
૧૮૬૩ . . .	૧૪૫૦૦૦	૧૦૪૩૦૦૦
૧૮૬૪	૨૧૭૦૦૦	૧૩૪૬૦૦૦
૧૮૬૫	૪૮૮૦૦૦	૧૦૫૬૦૦૦

આ ઉપરથી માલમ પડશે કે ૧૮૬૦ મા અમેરીકા ને સેહેંકો ૮૨.૪૨ ટકા ર પુરો પાડતો હતો તે ૧૮૬૨ મા ધરીને ૭૦૦૩ ટકા થાઈ ગયો અને હિંદુસ્તાન ૧૨.૨૫ ટકા પરથી ૭૧ ટકા ઉપર આવ્યું. યાને, હિંદુસ્તાનનો ર મરદાર થાઈ બેઠો. ૧૮૬૫ મા હવે પછી અમેરીકાથી ર શી રીતે આવશે તે બાબે તકરાર કરતાં કલકત્તાના એક પત્રમાં મેં જણાવ્યું હતું કે અમેરીકા હવે કેટલાંક કારણોને લીધે પોતાની આગલી હાલત ઉપર આવનાર નથી, તેમાનું એક કારણ એકે અમેરીકાની મરકારે યુનામગીરી કાહાડી નાખવાથી હવે તેઓની મેહનતથી મસતો પાક નીવડે એ સક બરેલું હતું. તેઓની સીધીની જાતને એળખેલે, તેઓને માલમ હશે કે એ લોક પછી આઝીઝન હાય કે ગમે તે હોએ તેઓ પોતાની મરજ ઉપાંત. પેશાને માટે કામ કરનાર નથી, અને નેટલું તેઓ જાણીથી કરતાં હાય તે કરતાં તે ઘણું એણું કરવાના. એ જાણની આપણને આપણી પક્ષીમજા સંસ્થાનાની માહીતીએ અને અમેરીકન હજારી બિટીય રાજ તજે ઉધરેલા હજારી કરતાં કોઈની રીતે મહડતો નથી. કલકું અમેરીકાથી યોગક જમિદારી અને ત્રીનીવાદ ગયાએ તેઓએ જુદું પુરવાર કર્યું છે. બની ગોરાં આદમીએ રના કામ ઉપર લાગુ પાડી

ચકાતા નથી. રૂ પેદા કરનારા અમેરીકાના સ્થાનોની આબોહવાથી પુરો પડેલો અને ઉતર અમેરીકાનોથી તે ત્યાજવાઈ ચકાતુજ નથી. મોટે કોઈખી રીતે લગાઈની અગાઉ જેટલો રૂ અમેરીકાથી આવતો હતો તેટલો હવે આ વનાર નથી, અને હવે જેટલાખી રૂની નીકાસ થશે તે ઉગાડવા મોટે કાળાને કે ગોરાને મોટું ધામ આપવું પડવાનું અને તેથી તે પુરોપના બજારમાં પો સાવાનો નથી.

હું ધારણું કે હવે પછી અમેરીકાના રૂના સ્વભાવમાં ત્યાંની મજૂરી એક મોટો સવાલ ધાર્ષ ૫૩થે એટલા મોટે ૧૮૯૫ માં મે એક ખીજી નોંધ કરી હતી તે ટાકી લઈછું અને તે માહારા હાલના વીચારને મનતા આવેછે તેમાં લખેછે કે —

“કોઈ સાથે કબુલાત કરીએ તો કેટલી પનીવું છે તેના એક સીવીને ખ્યાલ નથી અને પોતાથી બનશે તો પોતાના કોન તોડવાના. તેની પાસે જામરીથી તેના બાલ પલાવવાને પાક કરનાર શખ્સ પાસે થોડાજ ઉપાય છે આલસાઈને મોટે અથવા બેદરકારીને મોટે તેને કાઢાડીતો મુકાય નહીં કારણ કે બજારમાં ખીજી મજૂરી મને નહીં અથવા મલિતો સીરીના જેટલા સમતા પડે નહીં. વળી સીરી મજૂરીના ઓછામાં ઓછો પા બાગ દહીં મા રૂ કોઈ ગણેછે કાળી વસ્તીમાં મળે છે પણ સાથે અને ધણાક આનોડોને લથ કરમાં નાખ્યા છે અથવા સામેન થયા છે અને તેમાંથી જેઓ બચ્યા છે તેઓ મોટા શેહરમાં નીકળી ગયા છે જ્યાં બજારમાં કામ કરવા કરતા વધારે માર મનપસંદ તેઓને કામ મલ્યું છે. વળી થોડા ધણા ઉતરમાં ગયા છે અને આમતે આસતે ધણી કમતી થવાની અથવા આખી જાત નાશ્વદ થવાની ધામતી રા ખવામાં આવે છે.” વળી ગોરા લોકો પાસે રૂનો પાક કરાવવા મોટે તે ધારે છે કે દહીં સીવાય ખીજી કાણે તે ધાર્ષ શું છે અને વખતે નરો પણ કરે પણ તે આસતે આસતે અને ધણા સુખ વખતમાં થવું જોઈએ, અને જોકે પો તાના રાજમાંથી હાકી કાઢાડવાને સરકાર પાસે ઉપાય છે, પોતાના દેશમાં લા વવાના ઉપાય નથી આ સગળાના ટેકામાં રાષો જનરો આતેના વિદીષ કાનસત મીં ૬૮ કેહે છે કે ૧૮૫૧ માં જવારથી ચુલામાં ધ ધા બ ધ કરવામાં આવ્યો ત્યારથી તે આજસુધી ક્રાંતીના મજૂરી ૬૨ વરસ ૭૦૦૦ ધરતા ચાલ્યા છે આડનો પાક કમતી ધાર્ષ ગણે તે ઉપરથી પણ એમજ માનમ પડે છે ૧૮૬૨—૬૩ માં સગળી પેલએશ ૧૪૫૦૦૦ ટનની હતી ૧૮૬૮—૬૯ માં તે ધીરે ૧૨૪૦૦૦ ટનની ધાર્ષ ગણ

૧૮૬૫ થી ક્રીટનમાં આવતા અમેરીકન માલને તથા હિંદુસ્તાનથી આ વતા માનને સરખાવી જોઈએ અગાઉની માફક ૪૦૦ ટનની માસુડી સમજાવી

	અમેરીકા.	હિંદુસ્તાન.
૧૮૯૧	૧૨૮૨૦૦૦	૧૧૧૬૦૦૦
૧૮૯૭	૧૩૬૧૦૦૦	૧૩૫૦૦૦૦
૧૮૯૮	૧૩૫૦૦૦૦	૧૩૭૦૦૦૦

અમેરીકામાં ઉપર મુદ્દાઓની મજૂરી ઉપર ફેરવેલા આધાર રાખે છે તે નીચેના આંકડાઓ ઉપરથી માલમ પડશે. કુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં નીચે પ્રમાણે પાક થયેલો હતો.

ગાંસડી.

૧૮૫૬ થી ૧૮૬૦ સુધી	૪૬૬૯૭૭૦
૧૮૬૦ થી ૧૮૬૧ સુધી	૩૬૫૬૦૮૬
૧૮૬૧ થી ૧૮૬૨ સુધી	૪૮૦૦૦૦૦
૧૮૬૨ થી ૧૮૬૩ સુધી	૧૫૦૦૦૦૦
૧૮૬૩ થી ૧૮૬૪ સુધી	૫૦૦૦૦૦
૧૮૬૪ થી ૧૮૬૫ સુધી	૩૦૦૦૦૦
૧૮૬૫ થી ૧૮૬૬ સુધી	૨૧૫૪૪૭૬
૧૮૬૬ થી ૧૮૬૭ સુધી	૧૬૫૧૯૮૮

પાક વધીને ૨૧૦૦૦૦૦ ગાંસડીઓ ઉપરથી
 ૧૮૬૭ થી ૧૮૬૮ ૨૩૦૦૦૦૦ અથવા ૨૪૦૦૦૦૦ ગાંસડીઓ
 ૧૮૬૮ થી ૧૮૬૯ ઉપર આપ્યો છે પણ અમેરીકન વેપારીઓની
 ૧૮૬૯ થી ૧૮૭૦ ગણતરી પ્રમાણે ૨૫૦૦૦૦૦ ગાંસડી સુધી
 આપ્યો નથી.

અમેરીકાની લગાઈ પડી ત્યાં બનેલા ફેરફાર અને રાજકુમારી હાલત ધ્યાનમાં લેતાં હવે પછીનો તેના રૂના પાકનો હસાળ આધારણ ગણતરી ઉપર રહ્યો છે. એ બાબત ઉપર કેસેલાએ ઘણા વાજબી વીચાર આપ્યા છે તે વાંચવાની દરેક વેપારીને બનામણ કરજી. તેણે કહેલી ગણતરીઓ પછવાડેથી લગભગ ખરી પડી છે. જ્યાંસુધી આપણે ફેરવાયેલી હાલતોને ધ્યાનમાં આણ્યું નહીં અને તે ફેરફારથી જ્યાંખ ઉપર થતી અમરને ગણતરીમાં લઈશું નહીં અને જ્યાંસુધી આપણી નજર આગલ બનેલી તવારીખને સ્વીકાર્યું નહીં ત્યાં સુધી આપણા હસાળમાં ભુલ પડવાની. જેટલ જેટલાં તો આ મામ્મી વાતોનેજ આપણા ટેકા તરીકે લઈએ. જેટલું મુદ્દામંગીરીની મજૂરી હવે મલતાર નથી. એના મજૂરીની અછત છે અને તેઓ ચોડા મળે છે. કારણ કે પશ્ચીમ તરફની આબોહવા કુશલનેને વધારે માફક આવવાથી તેઓ તે તરફ ધસાઈ જાય છે. ખરી વાત છે કે એનીવાડીની મુધરેલી રીતિઓ, ખાતરનો વધારે ઉપયોગ અને હાથના બળને બદલે સાંસાકામ ધણેકે ડેકાણે લગાડવામાં આ-

બુદ્ધિ, અને તેથી કરી દર એકરે પાકના પ્રમાણમાં લગભગ વધારો થયો છે અને પુર્વ તરફથી ચીનાઓ અને ખીખ મજુરોને લાવવાની મેહનત થાઇ છે તે જોડે કુતેહમંદ યાદી નથી તોયે આજસુધી વધરાતી આવિતી મજુરી કરતા તે મજુરીની માધી પડે છે. આ મગજી બાબદોનેથી પડતી નાખ્યે અને અમેરીકામાં પાક વધવાની વાતનેથી કબુલ રાખ્યે તોયે આપણે બુદ્ધી જુવું ન જોઇએ કે ત્યાંના મગજા કારખાનાઓ ત્યાંની ઉત્પત્તિના ત્રીજો ભાગ ઉત્પાદનમાં આણે છે. મુખ્ય કરી આ વાત ન્યુ ઇંગ્લેન્ડના મંરયાનની ફાક્ટરીઓને લાગુ પડે છે જે આ મદીથી આલુ થાઇ છે; પણ હમણા આપણને ખબર મળી છે કે ત્યાંના ઉત્તર તરફના વ્યપારીઓ ૩ પેઇ કરનારા ત્યાંના પ્રાતોમાં કારખાનાઓ લાગુ કરવાની તજવીજ માટે, કેટલાક કારખાનાઓ વરજીનીઆ અને કેરોલાઇનામાં કુતેહમદીથી આલુ થયા છે. વળી ખીજી એકે થોડક ઉપર બાહાર જતા ૩ ઉપર જગત નાખવાની તજવીજ થાઇ હતી અને તે પાર પડે હોવી હતી. તેની મતબબ એજ કે દેશમાં ઉગેલો ૩ બાહાર જવા કરતા ત્યાજ કામમાં આવે. આ મગજી ખીનાઓ હુ જાહેર કરૂં છું તેની મતબબ એજ કે એકબારગી વધતો પાકની કબુલ કરશે, તોયે આપણને માનવાને કારણે કે એટલા વધારાથી અમેરીકાની ખેતાની ગરજ પુરી પડનાર નથી અને થોડા ઘણા બાહાર માકલવા માટે ફાજલ પડશે તે ઘણા મુજબી રહેશે. હુ ધારૂં કે આ મગજુ દેખાડી આપશે કે પૃથ્વીમાં ૩ પુરા પાડવા માટે અમેરીકા જે એક વેળા મુખ્ય દેશ ગણાતુ હતુ તે હાલતપર તે કદી પાકુ આવનાર નથી.

હિંદુસ્તાન.

અમેરીકાની લડાઇથી હિંદુસ્તાનના રેતો વ્યપાર ઉપર શુ અસર થાઈ તે આપણે તપાસ્યે. પેહલુ તો જમીનના વિસ્તારની બાબતમાં અને ખીજી તો પાકની બાબતમાં. એ બાબે મીંડી રીપેટ કરનારે આપેલો લાનો અને સંપુર્ણ હેવાલ ઘણી સારી સમજણ આપે છે. તે ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે કે ૧૮૧૧—૧૨ માં નાગપોર, જમ્બનપોર, નરબદા અને મધ્ય પ્રાંતોના ચાર ઉત્તરના ભાગોમાં મરાઠસી જમીન ૩૭૫૬૨૩ એકડાં હતી પણ ૧૮૧૮—૧૯ માં તે વધીને ૭૫૦૮૭૫ એકડાં થાઈ અને એ તથા ખીરાસમાં એકડાં જગા મળીને ૨૦ લાખ એકડાં જમીન એકવામાં આવે છે. હવે સવાલ એ ઉઠે છે કે એમાં વધારો થવાની કાઈ પણ આશા છે? મીંડી કારનાકતા વિચાર પ્રમાણે હવે ખીરાસમાં જાહાજી વધે હેવું નથી. જોડે જમીનના વિસ્તારમાં વધે નહી તોયે મારા ખી વાપરીઆથી અને મુધરેલા ઓળરો કામમાં આણવાથી ઘણો ફેર પડી શકે.

મધ્ય પ્રાંતોમાં ખંડણી રાજ્યો માથે ગણતા મગજી મતી મરાઠસી એકડાં

૧૯૫૩૬૧૬ એકરની ધાયકે અને નદી એકોવી પણ કામમાં આવી શકે હોયી
૧૯૯૦૫૪૫૨ એકરકે તથા જગત અને બાતન જગા ૧૮૯૩૮૮૧૧ એકરકે.

ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં રેનો પાક વધારવાનું માહાબારત મથક હઈઆકે.
હિંદુસ્તાનનો છુપો અગ્નનો જે કેહવાયકે તે પડી રહેયી એડવા લાનક ૭ કોડ
એકર જમીનમાંકે. જે મધ્ય ઘાત માટેની જગા મોઈ દાહાડેયી રેના પાક
માર કામમાં આવવાની.

મધ્ય પ્રતિભાષી ૧૮૧૧ માં ૩૧૨૫૦ ગામડીઓ નીકળી હતી તે ૧૮૧૮
—૬૯ માં વધી વધીને ૫૪૦૦૦ થઈ. ૧૮૧૦ માં હિંદુસ્તાનથી મગનો
મળી કકત ધગલાડ ખાતે ૪૨૨૦૦૦ ગામડી મોકલવામાં આવ્યો હતો ત્યાર
પછી ૧૮૧૮ માં ૧૩૦૦૦૦૦ ગામડી ધાઈ હતી અમેરીકા જે એક વેતા
જગણા રેનો ૮૨૫ ટકા બાગ પુરે પાડવું હતું તે ધમીને મેલેકડ ૭ ટકા પુરે
પાડવા લાગ્યું અને હિંદુસ્તાન જે ૧૨૫ ટકા બાગ હતું તે હાલ આમ્માં ૭૧
ટકા માન બરેકે. તે ઉપરાંત પુરેપના કારખાનાઓમાં અપતા રેનો ૩૬ ટકા
બાગ હિંદુસ્તાન પુરે પાડેકે.

ત્રણડે ઇનાકાઓ મધે મધ્યાશ મોટે હેતુ માનમ પડેકે કે બનારી, મધસેર,
મલિમ વગરેમાંથી ૧૨ વચ્ચે ૨ થી હડી લાખ સુધી ગામડીઓ તઈઆર
થાયકે. નીત્રામતા મુનકમાંથી વધ દાહાડે આસરે ૧૦૦૦૦ ગામડી થાયકે
અને ટીનેવરીની પડોશમાં આસરે ૮૦૦૦૦ થતી હયે. આ ઉપરથી માનમ
પડેકે કે આખા મધ્યાશ ઇનાકામાં માહાક ત્રણ લાખ ગામડીઓની પેદાએ
શકે. એ ઉપરાંત એ ઇનાકામાં ઘણી જગા પડતકે જેને જે મોટા મોટરે
સાય સ બ ધમાં લાવી એડવામાં આવે અને નેહરે વગરેના બાધકામ થાયતો
રેનો પાક કરવાને શકિતવાન થાય

હવે બ માત તરફ જોતા આવણી ખાત્રી થાયકે કે હિંદુસ્તાનના અથવા
પૃથિવના કોઈયી દેવમાં ર થાયકે તે જાતનો અને તેવીજ કીમતનો ર પેદા ક
રવાને બગાવ ઇનાકાની જમીન લાયકકે. પણ મતાવાળાઓએ અથવા જે
એને જમીનને ફળવ ત કરવામાં લાબકે તેઓએ આ ઉપર જહાણુ ધ્યાન
આપેતુ તમતુ નથી ઘણકરી માહાસી મતવળ દેહાણુ બ માત વિષે બાનવા
નીકે માહાગ એક શાહાસીક મીન મીં સ્કિનરે મુદરખ દમાં ર ઉગાડવાને
૧૮૧૨ માં તજવીજ કરી હતી અને તે મોટે વેષ ઇંડીમાંથી એક અનુભવ
વાળા પાક કરનારને બાનાઓ હતો અને તે દર એકરે પુરતો ર ઉગાડવામાં
ફોટ પામ્યો હતો પણ તે મરણુ પામવાથી અને ખીજ કારણેથી આ ને
ડણી આવ રહી ન હતી, અને તે પછીથી દેનીઓ શીવાય ખીજુ કોઈ ર
ઉગાડવું નથી.

• મુખ્યદની આસેપાસેના દેઓમાં ૧૧ લાખ ગામડી વધ દાહાડે થાયકે.

વાવ્યખુણાના પ્રતિભાથી બગાડતી મારફતે ૪ લાખ ગામડી જાય છે અને મગજા રૂમાંથી ૬ ભાગ થ્રેટ પ્રિટન આવે, બાકીના ચીન, કાસ અને પુરૂ પના ખીજ દેશો આવે જાય છે. રૂના પાક ઉપર ધ્યાન આપવાને મરકારે એક મુકર અમલદાર નેમ્યો છે એ હિંદુસ્તાનના લાભમાં ૫૫૬ કરવા જોગ છે.

ભવિષ્યની વકી.

હિંદુસ્તાનના પરગણાઓમાં હાવી રૂ પેદા કરનારી શક્તીનું આપણને માન મલ્યાથી હવે એ વ્યપાર વિષે આપણે ઘણી મોતિપર વકી રાખી શકીએ છે એ મધ્ય હિંદુસ્તાનનો મુકનો નક્કો જોતા પુરત માનમ પડ્યો કે જે પ્રતિ જેમ મુકના વ્યવહારથી નજદીક જોડાયનારે તેમ ત્યાંના વ્યપાર વધારે ખીદ્યો છે. ખામગામ, આકિઠ, ઉમરાવડી, દીઓની, હીંગનધાટ વગરે છ, આઈ પી મુકની ઘણી નજદીક આવેનારે. એજ બાબદ વિષે મીંડીયે કારનાક કેહે છે કે “જ્યા જ્યા રૂની કાળી જમીન અને મુકને ત્યાં મોટા બાવ રૂ હોય અને એમણી કરવામાં આવે છે કુકમાં મુક ન લખત વધારી રૂ ઉા ડવાની બુલ એડો મહમજવા લાગ્યા છે વળી મારી મવાથી આપણા જન હુવામાં આપ્યું છે કે કેટલાંક હજુ ખીજ પરગણાઓએ જેમાં કપાસ વાવવામાં આવે છે એટલું જ નહીં, પણ સેહે કો ગાઉ જમીન વગર એડવે પડી છે જે કામમાં આવી શકે પણ ત્યાં વસ્તી જાહાજ નથી વ્યપાર નખતો છે અને જે થોડી ઘણી ખેતી થાય છે તે અનાજની છે રૂની પેદાએથ વધારવામાં હાન મોટી અડચણ લોકોની તાલુ અને પૈમણી તાલુ છે મોટી જમીનના બાગ કરી તે ઉપર કામ ચલાવવાને વધારે માલુસો જોઈએ, અને તેમાંથી પુરતો પાક ઉપજાવવાને વધારે નાલુ જોઈએ

આ દીકા ઓછા વધતા હિંદુસ્તાનના મગજા રૂના પાક વાળા પરગણાઓ ઉપર લાય પડે છે, અને રૂ ઉત્પન્ન કરનારા દેશોમાં તેને અનુ કરવાને ખીજ દેશોને જે ઉપાયો અને મગવડ મળી રહે તેવી હિંદુસ્તાનને ખી પણ કરી આપવી જોઈએ અરેખર, લાવવા લઈ જવાની ત્યાંની અડચણ એવીની રીત કપા મુની જાત, વગરે જોતા હિંદુસ્તાન જે રૂ પેદા કરવામાં રૂતેહ પામ્યું છે તે જાલુવા જોગ છે ઉપના જીવોમાં મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં વપરાતા એવીના ઓળરે વિષે કેહે છે કે “માહારી ખાત્રી છે કે જે કોઈ આ બાબદ તપાસે તેઓને માલમ પડ્યો કે ત્યાં કેવું હનજી કીમતનું વજ્રકામ થા ઓળરે કામમાં આવે છે એવીને મોટે દોરે ઘણા મોઝ મની આવે છે ઘણાક પરગણાઓમાં એક ખનતી જોડી અને એક હોત ઉપર ૨૪ એકર જમીનનું કામ લીધામાં આવે છે જ્યાં આ પ્રમાણે ખામી હોય ત્યારે ઉંડી જાડવાની અને ખાંતે મુધારે કરવાની વાત ખની શકી નથી કારણ કે એક ખનતની જોડી વાળા એકને ૨૪ એકર જમીન ઉપર કામ સેવું છે મોટે રૂની મળી જમીન ઉપર ઉંડ

બોધવાની તબવીબ કરવા કરતા ઉપર ઉપરથી હવે હાલ ફેરવી જાય તેમા નવાઈ નથી. એજ કારણને લીધે જમીનમા ખાતર ખરાખર પુરાઈ શકાવું નથી, કારણ કે મારા બેળીવાળા પરમણુઓમા જમા ખાતર મનવું નથી અને ખાતવાના હંદણુને માટે જ મની જાહાડો વગરે મની આવતા નથી ત્યારે તેઓ છાણા વાપરે છે. માટે અને જણાવવું જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની એક ખીણ અડમણુ કુરૂપના ખજાર માથે વ્યવહાર રાખવાની તેઓને મુશ્કેલી છે. એ આ દેશના તેમા મુખ્ય કરી મેન્ચેસ્ટરના માહાવીક વેપારીઓએ જાણવું જોઈએ. હવે પછીથી હિંદુસ્તાનના રેતો ખપ મેન્ચેસ્ટર પા ખીજા થોડા સિદ્ધ નતા કારખાના વાળા શેહરમા થવાનો મુખ્યજગી નેહરથી આ વ્યવહારને જોડેકો મનનાર છે તે અત્યારથીજ જણાઈ ચુકે છે, અને હવે થોડીજ મુદતમા આખા કુરૂપ માથે હિંદુસ્તાન સનગ વ્યવહાર ચલાવશે.

કેતાક ફેંચ અને જરમન કારખાનાઓમા કેતાક વર્ષ થયા હિંદુસ્તાનના દુકા તાણા વાળા રૂબ કામ ચલાવવાને પોચા થ નકામ દાખલ કાવામા આવ્યું છે તે ૩ હગનાડની મારફતે મુખ્ય કરી ત્યાં જાય છે, અને જ્યારે અમેરીકાથી ૩ આવતો બધ પડે ત્યારે ઉપના દેશોએ પોતાના મામા બદલી નાખ્યા છે. એ પ્રમાણે જોતા હિંદુસ્તાનની પેદાશો અમલી છે અને બાહર દેશોએ પામતી જાય છે. પણ ખીજા હાથ ઉપર રૂબીઆમા જે વનકામ વધ રાય છે તેમા ઉંચી કીકમનો ૩ જોઈએ છે માટે જ્યારે ફેંચ કારખાના વાળાઓ પોતાના ખરને માટે ઉમરાઓતી અને ખીજો ૩ જડપમા લઈ લેય છે તેમ ૩ શીઆને માટે ખરીદી કરનારાઓ હાંમનધાટ અને ધાગવાડનો લાખા તાણા વાળો ૩ પડે કરે છે જે એ હાલ અમેરીકન કપાસમાથી ઉગાડેલો છે. સ્વીટઝરલાંડના પુષ્કંદ કારખાનાઓમા અને ઉત્તર જર્મનીમા તથા બિએનાની આશપાશ જે હાલ મોટા કારખાનાઓ ઉભા ચલાવે ત્યાં અને ઈટાલી તથા રોમના વગીક હિંદુસ્તાનનો ૩ મારીજો જણાવે છે અને તે કાર્ક હનકો ગણાતો નથી. હિંદુસ્તાનથી કુરૂપ ખાતે ઓવરનાડ યાને મીચરની મારફતે જે મામ જાય છે તેમા ૧૮૬૫ થી ૧૮૬૬ ની અંધરચ સુધી ફક્ત ૧ વર સીવાય બાકી થયો વધારો થતો ચાલ્યો છે. કારણ કે ૧૮૬૫ માં એ મારગે ૧૧૬૮ ગામડીઓ ગઈ હતી. પણ ૧૮૬૬ ના ૭ માસમા ૩૫૨૬૧ થાઈ. તેમજ હંગ લાડ ખાતે ૧૮૬૫ માં ૪૩૫૩૬ ગામડી અને ૧૮૬૬ ના પેહલા ૭ માસમા ૧૦૨૩૧૫ ગામડી ગઈ હતી. યાને ગમે હેવા જોગ અને અગાવ કરનાર ૧૨૬૮૫ મગની મની ૪૬૩૬૦૦ ગામડીઓ એ મારગે ગઈ હતી.

અમેરીકાની લડાઈથી હવે હિંદુસ્તાન સીવાય ખીજા ૩ પેતા કરનારા ૩ ચોમા થુ થયે તે જોઈએ. ૧૮૬૦ ના વર્ષમા કાઝીમ ખાતેથી હાતાડ મુબી ૪૧૦૦૦ ગામડી મીચરથી, ૧૧૬૦૦૦ ગામડી ટરકી, વેરક દડીજ અને

ખીજા ટેકાણેઓથી ૭૦૦૦ ગામડી અને હિંદુસ્તાન ખાતેથી ૪૨૨૦૦૦ તથા અમેરીકાથી ૨૮૩૮૦૦૦ ગામડી તેજ વર્ષમાં આવી હતી. ૧૮૬૧ માં ટરકી સીવાય પેહલા આપેના રેગોની આવક બેશી મહિ. ૧૮૬૨ માં ધ.ગ્રીર્ષ ૧ ગાર આગવ પડી અને ૬૦૦૦૦ ગામડી-હિંદી કીરી અને ૧૮૬૮ માં વરી ૨૫૦૦૦૦ ગામડીપર આવ્યું. મીમરની પેદાશેષ ઘણી જાણવા જોગ વરી ન હતી. ફક્ત ૧ અથવા ૭ વરસમાં જમણી થાઇ દશે. ટરકી અને વેસ્ટ ઇન્ડીઝની આવકનો ધડો ન હતો. ૧૮૬૫ માં ૭૦૦૦ થી વડીને ૧૫૧૦૦૦ થાઈ મપા અને વળી ૧૮૬૮ માં ૮૦૦૦૦ નો આકડો આવ્યો. એ મગ જાતો હમાય સેહે કડે ટકા ઉપર આપ્યાથી વધારે સેંદુ પડ્યે. ૧૮૬૮ માં મિટન ખાતે આવેલી મગજો ગામડીઓમાં (૩૨૮૬૦૦૦) અમેરીકાએ ૪૧ ટકા, હિંદુસ્તાને ૪૧ ટકા, બરાઝિલિ ૭૦ ટકા, મીમરે ૭ ટકા, ટરકી વેસ્ટ ઇન્ડીઝ અને ખીજાઓએ ૨૦ ટકા ખપ પુરે પાડ્યો હતો અને ટરકી, મીમર, વેસ્ટ ઇન્ડીઝ વગરે મગજાઓએ સાથે મળીને હિંદુસ્તાન એખનાના કરતા હડથી માનખી માફતી ન હતો.

૩ ઉગાડવાની અને બાહાર મોકલવાની હાલતની હિંદુસ્તાનની શક્તી કેવીએ અને કેવી હાલતમાં આ હાલતમાં આવ્યોએ તે બાબે વિચાર કર્યા પછી હો તેમાં સુધારે કેમ થાય તેની યોડીક સુચના કરવાની રજા લઈ છું અને અગાઉથી જ જણાઉં છું કે ઘણાક વર્ષો અગાઉ અમેરીકાની લડાઈ ઉડી તે વેળાએ જે વિચારો મેં આપ્યા હતા તેજ વિચારો હું ફરીથી કહી મળનારીય તે વેળાએ રૂની તપાસ રાખવા માટે સરકારી કમીશનર મીંડ યાનડરમ હતો પણ પછવડેથી સરકારે મીંડ રીવેટ કારનાકને મધ્ય પ્રાંતો અને ખીરાસમો કમીશનર કરાવ્યો અને હું રજા માગી જણાઉં છું કે આપણા લાપકરી વાળા અધિક્ષો પણ સુખઈ ઈલાકામાં રૂની પેદાશેષ અને વ્યપાર વધારવાને કાંઈ ખાતરી રાખ્યું ન હતું. આ બાબદમાં ઘણી મેહનત થાઈ છે પણ હજી વધારે થાઈ શકતે અને આ પછી મત નખ વવાવવાને હજી ઘણું કરવાનું ખાતરીએ, કારણ કે મધ્ય પ્રાંતો, ખીરાસમ અને સુખઈ સીવાય સરકારે ખીજા ક્યા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નથી. સાબજવા પ્રમાણે એનીવાડી અને વ્યપારને માટે સરકારે એક ખાતુ જુદું કા-હાડ્યું છે, આ વાત જો ખરી હોયતો બેશક ફાયદો થાય. એ ખાતાના અમ લદારેને અથવા ઉપરીઓને એક જ વર્ષ અમેરીકા માફતો હોયતો બહુ સાર, કેમકે ત્યાં જઈ ત્યાંની ૩ ઉગાડવાની શક્તિ વગરે જોઈ આવવાને બને. લખાણ કરવાને બદલે ટુકડા કુટ્ટું અને મે સત્તાવાળાઓને પણ અગાઉ એમજ કહ્યું હતું કે જો હિંદુસ્તાનમાં પેદાશેષ અને ઉત્પત્તિ વધાર પીજ હોયતો અગત્યનું છે કે ત્યાં એનીવાડી સુધારવાને તથા તે ઉપર દખરેખ રાખવાને એક ખાતુ કાહાડ્યું. મધ્ય પ્રાંતો અને ખીરાસમમાં રૂનું ખાતું જે

વામાં આવેલે કે જે આપણે રેનો પાક વળી અતીથણે. અનાવે તો ખીજ પાક અને મુખ્ય કરી ખોરાકી જોઈથી ધાઈ જાય. મીઠરમાં એ પ્રમાણે અન કુછે પણ તેના ઉપાય એજ કે નવી જગાએને ખેતીમાં લેવી. કેટલીક જગ્યા એવીછે કે જે રે સીવાય ખીજી કાઈ ઉગાડી શકેજ નહી. વળી રેની ખેતીવાડીથી ખેતીનું કામ ધણુ સુવરેડે અને તેથી મગજી જતની ખેતીવાડીમાં સુધારે. યાયડે. પણ આ મગજામાંથી માર એ નિકળેડે કે મરકારે પોતે ચોગ્ય મદદ આપવી. ખેતીવાડીના માધને મમારવાનું કામ મરકારનાજ હાથમાં છે કોઈની ખેડત મડકો અથવા રસ્તા પોતાની પડોશમાં શી રીતે ખાવી શકે, દુરનું કોઈની ખાઈ શી રીતે ઉઘાડી શકે અથવા દુરની નદીનું પાણી પોતાના ખેતરમાં શી રીતે લાવી શકે ? એ કામો ફક્ત મરકારથીજ ધાઈ શકે અને હેવા કામો માટે જે મરકારની સાહતતા ન મળેતો ધાપણુ વાગે વેપારી અથવા રે ઉગાડનાર ખેડત પોતાનું કામ પુરતી રીતે કરી શકે નહી. પણ નિમ્ન ધ વાચનાર ગૃહસ્થ પ્રશ્ન કરેડે કે નાણું કયાથી લાવવું. નાણાનો મોટો ભાગતો વેપારી પાસેથી મળે અને ખીજો મોટો ભાગ માતલજ પ્રજા પાસેથી મળી આવે, માટે માફ બાગમની વાતતો એજ છે કે હેવા હેવા મવાણીને હિંદુસ્તાન અને ખીજ દેશોમાં મેહસુન ખાતા માધ મિત્રી નાખવામાં આવેડે દેશ સુધારા કરતા મેહસુનને વધારે અગત્યની ગણી આગળ પાડવામાં આવેડે. એ બાબદ ગાડાની આગળ ઘોડો જોડવા જેવીછે પણ કમનસીબે આપણા પાસે ઘોડોજ નથી ખરચ કેમ કરવો અને પૈસા કેમ વેરવા તે બાબે વીજેરી ખાતાનો પ્રધાન છે પણ હિંદુસ્તાનની ઉત્પત્તિ વધારવા માટે કોઈ પ્રધાન અથવા ખાતુ નથી ખેતીને માથે કોઈ ખાતુ ન મળે. આપણી પેદાએશ સુધારવા માટે કોઈ મોખીએ નથી અને ફક્ત કર ઉઘડાવનારાઓ વચે આવી આપણા વવારાનો અટકાવ કરેછે.

મીં ૬૦૪૭૫ ટેલર—મીં ફિટ્રવિલ્યમે પોતાના કિમતી અને અગત્યના નિમ્ન ધમાં જે આકડાઓ અને ગણનીઓ આપીછે તેઓ ઉપર ટીકા કરવાને માહારામાં કાંઈ શકતી નથી. તેમજ અમેરીકા અને મીઠર, હિંદુસ્તાન સાથે સરસાઈમાં આવી શકે કે નહી તે હું કહી શક્તો નથી પણ આ નિમ્ન ધ મહિની એક ચોકચ બાબદ ઉપર હું વધારે બરમાથી બોલી શકું છું હું જે બાબદ કેહવા માગું છું તે એકે હિંદુસ્તાનના દરેક ભાગ ઉપર મરકારનું ખેતી વાડીને લગતું ઉપરીપણું જોઈએ મારી વધારે બરમાથી બોલવાની મતલબ એકે કે ૧૨ વર્ષ અગાઉ હિંદુસ્તાનનો એક ધણો અગત્યનો અને દ્રવ્યવાન ભાગ માહારા તાબામાં હતો ત્યારે એનીજ સુચના મે ઉભી કરી અમનમાં આણેની હતી તે સુચના તે વેળા બાગી પડી હતી પણ તે બાબે દસ્તાવેજો ઉપર લેખ લખાઈ રહેતાછે અને તે મીં ફિટ્રવિલ્યમની સુચનાને મર્યાતા

આપેછે. રત્નોના હું હિંદુસ્તાનની બવિબ્બની આબાદીની નિશાન ગણુછું, અને તે નાહાના કપાસીઆં ઉપર ઘણો ભરસોછે કારણ કે આખી પૃથ્વિને રત્નોએછે. હું ધારુછું કે જેમ રત્નો પાક વધશે તેમ તેના અપખી વધશે અને ખીજાં દેશોએ સરસાર્થ કસ્યાથી. હિંદુસ્તાનની સરકાર પોતાના દેશમાં પાંક વધારવાને મેહનત અને મદદ કરશે. ખેતીવાડીનું એક ખાતું જુદું રચાવવાની અગત અને વાંધો ફક્ત એકજ બાબદ ઉપર ટકી રહ્યોછે તે એમ કે કેટલાક (જેઓને વાંધાઓર હું દેહતો નથી) અગતી વિચારના પુરુષોછે તેઓ ઉત્તુ માનેછે કે જ્યારે દેશીઓ પોતાની રસાય જમીન ઉપર પોતાના નાહાના બલદ માથ ઉપર ઉપરથી ખેડી અને પોતાના હાથમાંથી ઘેરલા ખીઆં જેમના તેમ પડવા છઠ્ઠિશ્વર કૃપાથી મારો પાક મેલવી શકેછે ત્યારે ઇંગલાંડના સુધરલાં ઓગ્લરો તેઓને આપવાં એ બર્ચેછે. હું કહુછું કે ખેતીવાડીને અટકાવ કરનારું અને હિંદુસ્તાનને યોગે પેસેઆડનારું અનુમાન આપી ખીજું એકે ન હશે. હિંદુસ્તાનના ઇંતોહાસનો જોશ ભર્યો સમય હવે વહી ગયોછે, લડાઈઓ બંધ પડીછે અને રાજદુવારી અટકે તથા બજવાઓ હવે સંબલાતા નથી ત્યારે એ દેશની ઉત્પત્તી સુધારવાને અને વધારવાને હવે સરકારની ફરજછે એમ કેહવામાં કાંઈખી વાંધો નથી. બેશક આ ઉપ્રાત આપણને ખીજી ફરજ અદા કરવીછે તે ત્યાંના લોકોને કેળવણી આપવાનીછે. આપણે નાણાવડીની નજર અને હિંદુસ્તાનના ખજાનથી તરીકે ત્યાંની નાણા સંબંધી હાલત તથાથરે તો આપણી ખાતીયશે કે તે દેશની છુપી દાલત અને અખુર ભંડારને બાહર આણી સુધારવાખીજા બવિબ્બમાં હિંદુસ્તાનની આબાદી વધશે. કારણ વ્યપારથી વ્યપારીનેજ ફાયદો થતો નથી પણ આખાં દેશની જોહાજગાથી વધેછે. આપણી રાજદુવારી કોયેજ ગમે હિંબીની નખસી હોમ તોય તેનું પરીણામ શું નિષ્પન્નછે. હિંદુસ્તાન અને ઇંગલાંડ વધારે સંબંધમાં આચુછે. આપણી હજુર એક દેશ પડેલુંછે તેમાંથી આપણે ઘણું નીચવી લીધું અને જવાંસુવી આપણા હુજર અને સુધારાથી તેને પાછું ભરશું નહી ત્યાંસુધી વધ આપણાથી નીચવી શકવાનું નથી. પણ આપણા તરફની કળા કોશખ્યા ત્યાં લાગુ કરતાં જળી મતરની અડખણ પડેછે. હિંદુસ્તાનના ફેરનાક અનુભવ વાજાઓને ગોહાડ મેં સંબલ્યુંછે કે દેશી એકુત ઇંગલાંડના સર્વથી મરમ એકુત કરતાં વધારે ખેતીવાડીમાં મમતેછે મોટા ઇંગલાંડની સુધરલી રીતિઓ હિંદુસ્તાનમાં ઘખલ કીધાથી સુધારાને બધે ઓર બગાડાયશે. આપણે માથે નાણાની તંગી અધેછે. અરીમની નેહસુલ બરાબર થતી નથી. જોહર બાંધકામનો બાબો મોટો વધતો જાયછે અને તોયે વધારે મડકો, વધારે નેહરો, વધારે મારા રસ્તાઓ ઉપર આખાં હિંદુસ્તાનના બલતો આધારછે. મોટે તે નાણું પેદા કરવાને ત્યાંની તમુએ તમુ જમીનને

ઉપનપાથન કરવી જોઈએ, અને એટલા માટે મી. ફિટઝવિલ્કિએ જે ચગ્ગા ઉઠાવીએ તેવી ખીજી થોડીજ હશે અને એથી વધારે અગત્યની ખામદ મળી વાળાઓ આગત ધરી તે ઉપર વાદવિવાદ ચલાવી તથા તેના ફાયદા દેખાડી તથા તે વિષે મતો મેનરી પાર પાડવાને વ્યાપણી આસોસીએશનની પાસે થોડીજ ખામદ હશે જે પાર પડવાથી ઈશ્વરે આપણા હસ્તકમાં આનેના મુન કનુ ભાયગ ઉઘડવા માડશે.

મી. રૂપેનસર પ્રાઈસિસ—જ્યારેખી હિંદુસ્તાનની ખામદની તકરોર થાય છે, જ્યારેખી ત્યાંની ગરજોની વાત નીકલે છે અને જનહરે ખાધકામ અથવા રેના વ્યપારની ખામદ છેડાય છે ત્યારે એકની એક વાત આવે છે કે સરકારનો વાકે છે અને તેઓ જોઈતી મદદ આપતી નથી. આસરે એક વર્ષ ઉપર આજ ખામદ ઉપર આજ દીવાનખાનામાં તકરાર ચાઈ હતી જે વેળાએ સર આર્થર મેઝલી એક કાચના ઢાકણમાં પોતે માનચેસ્ટરમાં ઉઠાડેલા રેનો નમુનો દેખાડવા આણુયો હતો. આ જોઈ સર્વે અચરત થયા હતા અને તે કેમ ઉઠાડયો તે પુછવા માટે તેને કહ્યો આપ્યો હતો. તેણે જણાવ્યું કે રેના જથ્થા કરતા તેની જાત મુધરે અને તે ઉંચી કીમતનો કાયતો વધારે ચાઈ અને હિંદુ રાજાતો ર મુધરી થકે હેવું છે તે એટલા મુખી કે માનચેસ્ટરને ધીરજ આવે અને જોઈએ તો અમેરીકામાં આવતે વર્ષ લગાઈ ચાલે તોખી તેની દરકાર ન રહે. અમેરીકાથી રેની આવકનો આધાર ત્યાંની મજૂરી ઉપર છે અને જે હાલ ત્યાંની આવક વધતી હોયતો મુમજવું કે ત્યાંના લોકોએ પોતાની જાતી ઉનટથી અને ધીરજથી મુનામી ધધા નીકરી જવાથી થયખી આગલનો ઉપાય કરવા માડયો છે. ધણક માસ અગાઉ કેહવામાં આવતું હતું કે દક્ષીણ અમેરીકામાં ર ઉઠાડવા માટે એથીઆથી માણસો લઈ જવા પડશે અને માન ફ્રાન્સીસકોને રમતે અમેરીકામાં ચીનાઓને લઈ જવાતે મગજી તઈ આરીઓ કરવામાં આવી હતી પણ કાઈ જાહાજ વલ્યું ન હતું ચીનાઓ જ્યારે પોતાના કામ ઉપર ધ્યાન આપે છે ત્યારે ધણું કરી શકે છે પણ તેઓને કામ કરતા રાખવાની આપદા છે. સર ખાર્લ્સ ફ્રિયરે જણાવ્યું કે પંજાબમાં એક લાખ ગામડીની પેલાએથ યાદ હતી જ્યાં થોડાં વર્ષ અગાઉ એકખી ગાંસડી ન હતી હવે જે આ ગામડી લગાઈને લીધે ચહડતા ભાવ ખાવા માટેજ ઉઠાડી હોયતો આધારણ વખતમાંખી એટલો રે ત્યાંથી નીકલી શકે એ પ્રસાર થયું માટે રેના પાક વધારવાને માટે મુધરેલી ખેતીવાડીની જરૂર છે અને તે માટે સરકારે જુદું ખાતું રચાવવું જોઈએ.

મી. ડિવિલ્કિયમ મેંટલાડ—માહારી અગાઉ જો નનારા ગૃહરેષોના થ પદે પાઝા મોવવા નીવાવ માહારા પામ જાહાજ આ નવાનું કાઈ નથી હું ધારણ કે ખેતીવાડીનું જુદું ખાતું ચવાયી રેશનું કળ્યાણ થશે હિંદુસ્તાનના

એકુતોથી અખતરા થાઈ ન શકે કારણ કે જોકે હવડાં હવડાં તેઓની હાલત સુધરતી જાય છે તોયે તે અખતરાઓનો ખરચ ખર્ચી શકવાની તેઓમા શકતા નથી. પણ હું આ આસોસીએશનને બલામણુ કરજું કે તેઓએ સરકારને આંખતા ઉપાયો લેવા માટે અરજ કરવી અને તે પણ ઉતાવળથી કેમકે “જે જલદી આપે તે ખમણું આપે.” અમેરીકાના પાક વીથે માનચેસ્ટર અને લીપરપુલમા આલતા જે વિચાર મીંડ કેસેલ્સે જણાવ્યા તેને હું એકમળતા થાઈ જું કે અમેરીકાની લગાઈને લીધે ત્યાં જે ખરાબી થાઈ હતી તે અબધાય જેવી જગપથી આપણા અમેરીકન પીતગામ્ઓએ દુર કરી છે અને હજુ દુર કરતા જાય છે અને છેલ્લાં વરસમા વધેલા પાક કરતા આવેતે વરસ હજુ વધારે થયે, અમેરીકાના ગમે એટલા મોટા પાક છતાં હિંદુસ્તાનનો રૂ ન ખપશે હેથી મને ધાસવી નથી કારણ ઇંગ્લંડમાજ નહી પણ આખાં યુરોપમા તેનો ખપ વધે છે અને સુએઝની તેહર ઉંઘાડ્યાથી વધારે સવલ થયું છે. સુંખથી હાલ ધણાક ખારકસો રૂ ભરી તરીએસ્ટ અને ખીલ્ન ખારખિમા જાય છે તે આપણને માલમ છે. અમેરીકાની લગાઈથી હિંદુસ્તાનને વેપારને માટે ખામલું મેદાન મળ્યું છે અને તેમા તેઓએ યારી ભાગ લીધે પણ જેટલો જોઈએ તેટલો નહી. હિંદુસ્તાન અને અમેરીકાને આપણે અરખાવી જોઈએ તો શું માલમ પડે છે ? અમેરીકાનો ધણા ઉપદ વાળા અને સંચાઈ તેઓ પાસ જોઈએ એટલી યાપણ છે. નદીઓ, સડો અને વ્યવહારના અખુટ સાધેનો છે. હિંદુસ્તાન કરતાં વધી તેઓ આપણી વધારે નજીક છે પણ સુએઝની તેહર ઉંઘડીઆથી હિંદુસ્તાન વધારે નજીક આણ છે.

મીંડ રોલાંડ હામીલ્ટન—હું ધારજું કે રૂની ખાખદમા હિંદુસ્તાનને કુનાઈટડ સ્ટેટસ માય સપ્પ હરીફાઈ કરવી પડશે. આપણા અમેરીકન પીતગામ્ઓની આલાકીથી રૂના મોટા પાકની વજાઈ અને જોકે ૨૦ વર્ષ અગાઉના ભાવ આપણા જોવામા આવશે તોયે છેલ્લાં પાંચ છ વર્ષના કરતાં આપણે ભાવ વધારે કરી ચકરું. પણ જ્યારે તેવુંજ ખતનાર છે ત્યારે આપણું ઘર તપાસી મગજી વઈઆરી કરવાની આપણી ફરજ છે. આપણાથી અને તે ઉપાયો લગાડી પેદાએશને કોંઈ કરવાની તજવીજ કરવી જોઈએ. આપણા દેશ કરતાં હિંદુસ્તાન જેવાં દેશમા સરકારની મદદ વધારે જોઈએ છે, અને તે નાણું આપવામાંજ નહી પણ કંપની સ્થાપવાનું ઉત્તેજન આપવામા છે. નમુનાની વાડીઓ ખામે જુલ એ યાપ છે કે સરકાર ઉપર ટપેથી જાય છે પણ તેઓ ખરેખર સ્થાનપર લઈ એવી વાડીઓ સ્થાપેતા તે દેશમા ખેતીવાડી ખીવી જવાને કાંઈ વિચંચ ન લાગે. આ નમુનાની વાડીઓમા યતાં પરીણામ મગજા એકુતોને મોટે જોજવાં મુકવાં જોઈએ. કાંઈ ખાનખી ધણી પેલાંના અખતરામા કુપેતા અવખતાં તે પોતાના લાજ તરફ જોઈ તે ખી-

જાને દેખાડે નહી, પણ મરકારી વાડી જાહેર ખરચે અને જાહેરના ફાયદાને માટે ચનાચાથી મગજાએને ફાયદો થાય અને તેઓને ઉપયોગી મુમજા મળે.

મીંઠ દાદાભાઈ નવરોજી—આ બાબદ ઉપર વિચાર કરતાં આપણે વાજનીની રહે મરેથી અધડી બાજુ પકડી જોઈએ અને એમ મુમજાએ કે અમેરીકા રૂનો ધણો મોટો પાક બાહિર ગવાના કરી શકે મીંઠ ગઈ તરફથી મને ડેલો હેવાન મલ્યોએ તેમાં જાણાવેલે કે ખીન પાચ વર્ષમાં અમેરીકામાં ૬૦ વર્ષે ૫૦ લાખ ગામડીના પાક ઉપજાવી શકશે. આ ગણતરી ખરી પડે કે નહી પણ આપણેતો તે ખરી પડે એમ માની મીંઠ ફિટવિલ્સને આપેલી મગજી ઉનટ છતાં તઈઆર થાઈ રહેલું જોઈએ, અને આમાં સાથે હરીફાઈ ચનાવવાને શક્તિમાન થવું જોઈએ. એતીવાડીના જુદા ખાતા થવાથી મોટી મતનખતો આ મરચે કે કયા બાગમાં નેહરના બાધકામો ચનાવવા તેની મુમજ પડશે કે જ્યો મારો અને મુમજો ૩ પેલા કરનારી હિંદુસ્તાનની જમીન ઉપયોગમાં આવે જો હેવા કામની અગત્ય મરકાર ખરેખર મુમજતી હોય અને તેના પરિણામ જાણના હોખતો તેઓએ ઉપરપે કામ કરવાને બદલે તેઓએ એકમ એક બાગ સ્થાપવું, તેનું કામ એટલુંજ કે તે મરકારને જાહેર કરે કે આ કેમણે નેહરના કામ ચાલી શકશે અને ૩ મારી રીતે ઉગી મોટો પાક થાઈ શકશે માટે જો એ કામ ટીમતથી અને ખરી કાળજીથી હાથમાં લીધામાં આવેતો મુએનની નેહરની મદદથી હિંદુસ્તાન અમેરીકા સાથે હરીફાઈ કરી ચનાવે ખરી વાતતો એકે કે આપણને પુરતી માહીતી જોઈએ અને તે મતવવા માટે આપણને બરાબર માધનો જોઈએ. એવું થવા પડી જોઈએ તો મરકાર અથવા ખાનગી ગૃહસ્થો હિંદુસ્તાનમાં મોટી થાપણ લાવે અને દેશની ઉત્પત્તિ વધારવા કુશલપત્તિઓ જાહેર અને કાળામાં દાખલ કરે કારણ આ જમાનાની મગજી પુકતીઓ લાગુ કર્યા વગર આપણી મતનખ પાર પડનાર નથી.

મીંઠ ફિટવિલ્સ—હું ધણીજ ખુશીકું કે મે જો આશાથી આ નિબંધ વાચ્યો તે આશા પુરેપુરી પાર પડીએ, તે એકે ૨ પકવવાની બાબદમાં માહારા જેટનાજ અનુભવ વાળા ગૃહસ્થોના વિચાર માહારા જાણવામાં આવ્યાં અને એજ મતોની મદદથી ત્યાંના રૂનો પાક વધારવાના ઉપાય લેવાને હું મરકાર સાથે વગ ચનાવવા માચુંકું. હવે પછી અમેરીકાથી આવતા જયા વિશે મે જો આકાશ આપ્યા તે એક ગૃહસ્થ પાસેથી મલ્યોએ અને તે એ બાબે માહીતી આપવાને તદ્દન થોમ્યોએ, અને નુવાઈના દનાલો અથવા હીવ મુક્તમાં મેલતાના હજારો કરતાં વધારે જરૂરેકાએ એક તા માટે હું માહારા અમરકાને વનગી રહુ છું અને ધારણ કે અમેરીકામાં ધારવા જેટલો મોટો પાક થવાને હજુ વારછે કારણ કે યુઆમીની મજુરી હવે બધ પડીએ

અને તેઓ વધારે નફાના ખીલ કામો ઉપર શિક્ષિત થાય છે. હું ધારૂં કે જો પ્રગતિ ચીનાઓ તે રીતમાં દાખલ કરવામાં આવે તો તેઓ ચાલી શકે. થોડો વર્ષ અમાઉ આ અને રૂના પાક માટે હિંદુસ્તાનમાં ચીનાઓ દાખલ કરવાને મેં સરકારને બધામણ કહી હતી, પણ કેવા વર્ગને દાખલ કરશે તે ઉપર મોટો આધાર છે. તેઓ ખેડતો હોવા જોઈએ અને જેમ આસ્ટરેલિયામાં અને અમેરીકામાં બન્યું તેમ માછીમારો અને ખીલઓ હોવા ન જોઈએ. કેટલાક ચીનાઓ મુંબઈ આવ્યા હતા પણ તેઓ જુદા ધંધાદારી હોવાથી હું ધારૂં કે તે મતલબ હાંસલ થાઈ ન હતી. અમેરીકામાં જે ધારવા પ્રમાણે પાક વધશે તો ત્યાંના ખપ્પી વધશે અને તેમની ન થાય તોએ હિંદુસ્તાનનાં પુરોપના બજારમાં માલ ખપવાને કાંઈ અડચણ નથી, પણ તે સંગળાનો આધાર સરકાર ઉપર છે.

અધ્યક્ષની સુચનાથી મીંડ ફિટઝવિલ્સમનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માનવામાં આવ્યો.

મીંડ કમ્પલેક્ષની સુચનાથી સર જાર્જ ક્રીપરે તથા મીંડ પ્રીચાર્ડે અધ્યક્ષના હોમ્સ ચાલાકીયા બતાવ્યા તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવ્યો.

ત્યાર પછી આ આસોસીએશનની સભા મળવા માટે સોમ્પ્સની આવ આસ્ટરેલિયા પોતાનું મકાન આપ્યું તે માટે તે મહત્તીનો ઉપકાર માની સભા બીજાને થાઈ.

જાને દેખાઈ નહીં, પણ મરકારી વાડી જાહેર ખરડે અને જાહેરના કાવધને મોઢે ચતાવાથી મગજાએને કાવેલે થાય અને તેઓને ઉંચોગી મુમજાણુ મને

મીં ૬૧૬૭૫૪૮ તવરોજી—આ બાબત ઉપર વિચાર કરતા આપણે વાજા પીની રાહે મરેથી અધડી બાજુ પકડી જોઈએ અને એમ મુમજાણુ કે અમેરીકા રેના ધણે મોઢે પાક બાંટી રવાના કરી શકે મીં ૭૪૮૬ તરફથી મને હેસા હેવાન મલ્યો કે તેમાં જાણુને કે બીજા પાચ વર્ષમાં અમેરીકોના ૬૦ વર્ષે ૫૦ લાખ આમડીના પાક ઉપજતી શકશે આ મલ્યુની ખરી પડે કે નહીં પણ આપણે તે ખરી પડે એમ માની મીં ફિઝવિલ્યમે આપેલી મગજી ઉતર લતા તઈઆ પાક રેહતુ જોઈએ, અને મામા માથે હરીફાઈ ચતાવવાને ચકિતમાન થતુ જોઈએ એવીવાડીના જુદા ખાતા ય વાધી મોગી મતનખતો આ મરડે કે ક્યા બાગમાં નેહરોના બાધકામો ચતાવવા તેની મુમજાણુ પડશે કે જેથી મારે અને મુમતો રૂ પેદા કરનારી હિંદુસ્તાનની જમીન ઉપોગમાં આવે જો હેવા કામની અગત્ય મરકાર ખરે ખર મુમજાણુ હોય અને તેના પરિણામ જાણુતા હોયતો તેઓએ ઉપગ્રહેકામ કરવાને બદલે તેઓએ એકદમ એક ખાતુ સ્થાપતુ, તેતુ કામ એજાણુ કે તે મરકારને જાહેર કરે કે આડેમણે નેહરોના કામ ચાલી શકશે અને રૂ મારી રીતે ડેમી મોઢે પાક ચાઈ શકશે મોઢે જો એ કામ હીમતથી અને ખરી કાજજીથી હાયમાં લીધામાં આવેતો મુએજની નેહરોની મરડથી હિંદુસ્તાન અમેરીકા માથે હરીફાઈ કા ન ચતાવે ? ખરી વાતતો એકે કે આપણને પુરતો માહીતી જોઈએ કે અને તે મનવવા મોઢે આપણને ખરાબ માધને જોઈએ એજાણુ યવા પછી જોઈએ તો મરકાર અથવા ખાનગી ગૃહસ્થા હિંદુસ્તાનમાં મોઢી યાપણુ નરે અને દેશની ઉત્પત્તી વધારવા રૂપાવન એ જાહેર અને કાજાઓ દાખલ કરે કારણ આ જમાનાની મગજી પુકતીએ લાથુ કર્યા વગર આપણી મતનખ પાર પડનાર નથી

મીં ફિઝવિલ્યમ—૬ ધણેજ ખુલીતુ કે મે જો આશાથી આ નિબધ વાંચે તો આશા પુરેપુરી પાર પડી, તે એકે રૂ પકવવાની બાબતમાં માહારા જોડનાજ અનુભવ વાળા ગૃહસ્થોના વિચાર માહારા જાણુવામાં આ બાંકે અને એજામતોની મરડથી ત્યામાં રેના પાક વધારવાના ડોપાચ લેવાને હું મરકાર સાથે વગ ચતાવવા માથુક હવે પછી અમેરીકાથી આવતા જથ્થા વિષે મે જો આકડા આપ્યા તે એકે ગૃહસ્થ પાસેથી મલ્યા કે અને તે એ બાબે માહીતી આપવાને તદન ચોચે, અને ન્યુયાર્કના દત્તોએ અથવા હીવ રપુતમાં ખાલાતા હમણા કરતા વવારે જરસેતમજે એટલા મોઢે માહારા અડચણને વનગી રહુછુ અને ધારણુ કે અમેરીકામાં ધારવા જોડેના મોઢે પોઢે પાક યવાને હજુ વારછે કારણ કે ચુપામોની મજુરી હવે બધ ધડી

અને તેઓ વધારે નફાના ખીજ કાઢી ઉપર રાકાઈ ગયા છે. હું 'ધાર્ણ' કે નો પુરવા ચીનાઓ તે રેશમાં દાખલ કરવામાં આવેતો તેઓ આવી શકે. થોડો વર્ષ અગાઉ આ અને રેના પાક માટે હિંદુસ્તાનમાં ચીનાઓ દાખલ કરવાને મેં ઝરકારને જલામલુ કસી હતી, પણ કેવા વર્ગને દાખલ કરવે તે ઉપર મોટો આધાર છે. તેઓ ખેડતો હોવા જોઈએ અને જેમ આશરેલ્યામાં અને અમેરીકામાં બન્યું તેમ માછીમારો અને ખીજાઓ હોવા ન જોઈએ. કેટલાક ચીનાઓ સુંબઈ આવ્યા હતા પણ તેઓ જુદા ધંધાધરી હોવાથી હું 'ધાર્ણ' કે તે મતલબ હાંચલ થાઈ ન હતી. અમેરીકામાં જો પારવા પ્રમાણે પાક વધવે તો ત્યાંનો ખપ્પી વધશે અને તેમખી ન થાય તોએ હિંદુસ્તાનનો પુરોપના ખઝારમાં માલ ખપવાને કાઈ અડચણ નથી, પણ તે મગજના આધાર સરકાર ઉપર છે.

અંબક્ષની મુચનાથી મીઠ ફિટઝવિલ્યમનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માતવામાં આવ્યો.

મીઠ કસલચની મુચનાથી સુર બારટલ કીવરે તથા મીઠ પ્રીચાર્ડે અંબક્ષના હોઠમાં આલાકીની બબડ્યા તે માટે તેમનો ઉપકાર માતવામાં આવ્યો.

ત્યાર પછી આ આસોસીએશનની શ્રદ્ધા મળવા માટે સોશાયટી આવ આરટસે પોતાનું મકાન આપ્યું તે માટે તે મંડળીનો ઉપકાર માની શ્રદ્ધા લીધાને પાછી.

તા. ૧૩ મી જુલાઈ ૧૮૭૦ અને બુધવારે મળેલી સભા.

સર ચાર્લસ ક્રાઈક, બારનેટ, એમ. પી.—અરંભવંદ.

મેનર ઈવાન્સ બેબે નીચે આપેલો નિબંધ વાંચ્યો હતો.

વિષય—શું હિંદુસ્તાન ઝીંહીતી લીધેલું દેશ છે? અને તેમ હોયતો પછી શું?

“ઝીંહીત” એ શબ્દનો રાજકુમારી બાબરોમા અને આધારણું વિચારમા અર્થ નેટલો શક નરેલો છે એટલે ખીન થોડાજ શબ્દોનો હશે. આ બુલધી આપણા લોકોપોગી પુસ્તકો નરેલો અને ઈતીહાસને લગતાં તથા ધારા કાપદોને લગતાં સગળા મુખ્ય પુસ્તકોમા એ બાબેની ચુક વારેવાર સુધારેલી જોવામા આવે છે. ૧૮૬૮ માં જે એટિટી ઉચ્ચ પાથપ ઘાઈ તેનેખી ઇંગ્લાંડ ઉપર ડચની ઝીંહીત હેવું નામ થોડી બેચાડવામા આવ્યું છે, પણ હિંદુસ્તાનના ઈતીહાસ અને રાજનીતિમા નેટલો આ શબ્દનો અર્થ ઉલટાઈ ગયો છે તેટલો ખીન ન હશે.

આપણા હિંદુસ્તાનના ગાજકાગબારીઓ અને હિંદુસ્તાનની રાજનીતિ ઉપર લખનારઓ અને બોલનારઓ નેઓ મહિના ઘણાંકોએ આ આસોસીએથનમા બાગ લીધે છે તેઓને જો પુછશું કે કયા હકથી તેઓ હિંદુસ્તાનનું ગાજ પોતાની સત્તામા રાખે છે અને કયા કાપદાથી એ શાહાનશાહત સ્થાપવી જોઈએ તો મને બપ લાગે છે કે મત્ત જમાનાના લોકોની માફક તેઓ બગનો અથવા ઝીંહીતનો હક હેવું બોલવા પડી જશે.

જન સ્ટુઅર્ટ મીંચ પોતાના સંવેથી છેલ્લાં પુસ્તકમા લખે છે કે “બગનો કાપદો સત્તા સ્થાપવાના સગળા ખીન હોકા કગતા હર્મેથ વધારે ખુદરતી માનમ પડયો છે. ઝીંહીતારી પ્રજા મહમને છે કે હાર પામેલાઓએ તેઓને તામે થવું થાને નબવાઓ અને રંકાએ લડવેવા અને શુરાઓને મરણ થવું એ ખુદરતનો જાજ બનાવે છે.”

માહર કેહવાની કાઈ જરૂર નથી કે આ ગર્વ નરેલા અને ઉપર ટપકેના વિચારોને મીંચ મીંચરોકો આપતો નથી અથવા સ્વીકારતો નથી, આ વિચારો કાઈ અમુક દેશદેશના પરસ્પર નીતિના કાપદાઓમાથી કદી ઉભા થયા નથી અને આ મંદીના એ બાબદ જાણનારા પિલ્લોનો તેઓને એકદમ તુચ્છકારી કાલાડશે. જ્યારે કેટલાક કુટુંબો ગ્રામે મજી પેહલા પેહલી મનુષ્યની રોખી થાને મડથી ઘાઈ અથવા જ્યારે એક કુટુંબ વર્તીને પ્રજા થવું ત્યારે જે શખ્સે પોતાના વચતાં બગ અને અહડતા યુક્તોથી તેઓના મરદાર અથવા શાહાનશાહનો દરત પકડયો તેનાથી પેહલા કાપદાઓ ગ્યાવા હશે તેમાં કાઈ શક નથી. એક

જનહિતો કાયદાશાસ્ત્ર મીં હેય. એમ મેન પોતાના “પુરાના કાયદા” (Ancient Law) નામના પુસ્તકના પ્રારંભમા જોનાસે કરેછે કે મનુષ્ય જનોની ખાલ્યાવરવામા કોઈ ધાગ ધડનાગ હતા નહીં અને હાન કાયદાનો અર્થ આપણે જોવો હિંદુએ છેએ તેજ કાયદાની હતા નહીં. ગાજ ઈનિસાફ કરતો હતો પણ કાયદા ધડતો ન હતો. રાજાના સુક્રદ ‘ફકત હોકમો’ કેહેવાય “કાયદા” ન કેહેવાય અને કાઈ ચોકસી રીતિએ કરેના નહીં પણ અમુક વખતે, અમુક રીતિએ કરેના હોયછે.

બાકનો કાયદો, અને બજવાબાને હક છે હેવા વિચાર, તે સાથે હેવા ચોકસી ખ્યાન કે સાચાના હાથને ઈશ્વર ગણિત આપેછે એ મુઘળા ઈતીહાસમા ધણુક વગમો સુરી કાયદા તરીકે આનતા હતા. લગાઈથી સુક્રદો કવાની રીતિ એ ઈ મનાડના કાયદાઓ પ્રમાણે કોઈ ચામ્સ ઉપર ખુનનો આપગવ આચો હોય તેનો સેવકનો આચરે હતા જે ૧૮૧૮ મા પારલ્યામેટના એક ધાગની રહે કાહાડી નાખવામા આચો તે પેલાના ગૃહસ્થો હજુ જીવતા હોય એકે તે તેઓને યાદ ન હોય. વિચાર અથરા ખાત્રી વગર ફકત નિગત ગણિતનું તત્વ, અને બલથી હક સાબિત થાયછે હેવા વિચાર હાન મેહળના કાયદાઓમાથી એકદમ નાબુદ થયછે જોકે એકદમ નહીં તોએ આસ્તે આસ્તે તે પુરોખન દેશોની પાગકી ગજનીતિ અને સ્વગજનીતિમાથી નીકળી ગયુ છે અને પ્રોટેસ્ટન્ટ પથ વાગાઓનો સુધારો દાખ ન થયો ત્યારથી અને પરસ્પરતા કાયદા અને નીતિ શાસ્ત્રની જોકે વિચારો સારતા ગઈ અને ખીનતી ગઈ ત્યારથી એ વિચાર વચારે હી જવા બાગયેછે. દાખ ના તરીકે આપણે ગજકાગબાગ અને ધમ ની બાબદમા એકસાખી રીતે આનવાને સમજાને ફરજ પાડતા નથી. જનના અને નાહાના ગજો જોએ મિત્ર અને બજવાના સાથે બ્યવહાર ચનાયેછે તે ઓનો હક મુજબાજ ગણવામા આપેછે અને તેઓનું આપખખ્યારપણુ કેમુ ન કરવામા આપેછે જો કોઈવાગ નખનાના હક ઉપર જબરો તરાય મારેછે યાને જો પ્રજાના સેવકના સુક્રદ તરીકે હજુ લગાઈના આચરે સેવો પડેછે તો તેનું કારણ એજકે આપણુ કાયદા બાકનાગઓ અને પાગકા ગજના સખ ધ ચના જનાગઓ જોકે ધારાની સચ્ચાઈ કેમુ ન કરેછે તોએ સેવકની અદાત તેઓએ કરી નથી યાને તેરી આનતના સુક્રદાને જબરીથી અમનમા આણુયોને કોઈ અજીત રકનોઓ સાથે મેળવી નથી હિ દુસ્તાનમા, ગજા આ સીપધાત પશ્ચી મના લેકોને ધડા તરીકે અમનમા આણી સકાય જમા રાહાતવાહતનું મોટું જો એક વડાના હાથમાએ જેને આ ની પ્રજા અને નાહાના ગજો માન આપેછે, ત્યાં એક પાધરી અતત અથવા તે મોટેડરેવા કાયદા નથી.

પાગકા ગજકાશબાગ બાકેનું હિ દુસ્તાનનું આવું તથા તે તાખાના પોરીટી કન એમંટા દેશ દેશમા અમસ પરથ ચનાજ સનાવી કાયદા કાનુનોથી આનતા

નથી અને તેઓના કામગાજ ઘેર મૂળ તત્વો ઉપર રચેલા નથી. હિંદુસ્તાનની સરકારનો તાલીનશાહી કારભાર મીઠો મને પોતાની ઉપલી ચોપડીમાંથી ઉપર ટાકેના ફકરા જેવે છે તેઓના સુખદા ફક્ત હાકમો છે, અને ધારા નથી વધવા ધારા ઉપરથી રચેના નથી.

શક્તિવાળા અને પ્રમાણીક ગૃહસ્થો જેઓ મરસુખાઓ, કૌન્સિનના અરી કારીઓ અને પારકા રાજ ગ્રામ મુજબ ચલાવતાગ અરીકારીઓ હિંદુસ્તાનના મદદનીશ અને આમરા નીચે આવેના મળો સાથે ૧૮૫૪ સુધી પહોંચ ચલાવતા હતા તેઓ દરેક કાર્કની પાયા વગર પ્રજાના કાયદાઓમાં કેવળ અણુજનમુદા હતા હેવું જ્યારે આપણે વિચાર્યો છીએ ત્યારે આ પ્રમાણે થવાનું કારણ મહમજ પડે છે, નહિતો મમજનું મુકેન પડતે. તેઓ સમજી રીતે નવામરા હતા, કાર્કની જાતના ધારા કાયદાની તેઓએ કેવળ પૂરી લી રી ન હતી, અને કાયદાના તત્વથી આ નવાને તેઓને ફગમાન ન હતું, એટલા માટે દેશ દેશના કાયદાઓનું તેઓને કામ પડતું ત્યારેજ તે ઉપયોગમાં આણુતા અને હમેશ તેજ પ્રમાણે ચાલવાને પોતે બધાપ નાહે હેવું મહમજતા ન હતા.

૧૮૫૪ માં જ્યારે હિંદુસ્તાનની સરકારનો ૧૮૫૩ નો આક્ટ અમલમાં આવ્યો ત્યારે સુપ્રિમ કૌન્સિનના ધારાને લગતો અરીકારી ફક્ત કાયદા બાધ વામાજ બાગ સેતો હતો પણ પારકા રાજગ્રામ બહુદારમાં તેનો કાર્ક હાય ન હતો, પણ ૧૮૫૩ ના આક્ટ પ્રમાણે રચાયેલી સુપ્રિમ કૌન્સિનની હજુર ને પે હોજાજ રાજકુવારી અગત્યનો મુકદ્દમા આક્ટને જોડી નાખવાનો આવ્યો ત્યારે ધારાને લગતા અરીકારીને પેહલ પેહલોજ એ બાબદમાં હાય ધારાની રતા મની હતી ને પેનાએ તેની મતી તેના આપખુદ અને મગર બધેય કરતા જાણવા જોગ રીતે જુદી હતી. તેઓ આક્ટના લોકો માટે ઉત્ક્રા જતાવી, અને જ ગલી દેશી રાજ્યો કદી ની મુધરે નથી અને નિરૂપાયે હેવી તકમર કરી પોતાની બનામણુ તેઓ કરતા હતા ને વિચારે હાલ જોરા સીધ ચલાહે “નિરૂપાય” અને “કદી ન મુધરે હેવા” રાજ્યો તેઓના જોયરીઆઓમાં વારંધડીએ જોવા મા આવે છે અને તે રાજ્યો નિજામના મુકદ્દમા લાગુ પાડી મગરને બનરલ મત આવે છે કે “ધણક વરસો થયા એ મુતક મરિમાના શ્રાત્ર અને અવેર કાર ભારમાં ચાલે છે અને તે અરેર કાળ્યાર ફક્ત આક્ટના રાજના મુતક કરતાજ ઉતરતો છે” નિરાશાનું આ જાણ મત નોધાયા પછી નનાખ સનામજના મુધરેના કારભાર તલે હાદિગાજમાં ઘણો મુધારો થતો ચાલ્યો છે, અને તેમાં મિત્રીય રેસીડટ ફક્ત મીનાઈના હકમાં ચતાહ આપવા સીધાખ ખીજ કોઈ રીતે વચે પડતો નથી અને પ્રમાનના પોતાના ખુદ કાળ્યાર સીધાખ ખીજ કોઈથી વચે પડી શકતું નથી પણ આ મધના મતો અને વિચારને ધારાના અરીકારીએ ધોત્રાજ વગણુ આપ્યું, તેના ધારાના કાને ન મગજે આણુ વચે

પડવાનો ખર્ચ માર્ગ ૧૮૦૧ ના કચેરામાં સોની કાઢાઈઓ અને આગાઉ ત-
કચેરામાં છોડી દીધામાં આવેલી એક તકચેરા સોની કાઢાઈ કે જે આપણી
ગરબી આક્રમણ અને કચેરાને કચેરા તુલો સહન કરે તે તે રેખા રાજને
હાથ કરી જવા કરતા સેહવાઈની તે કચેરાને જાસ્તીની અમલમાં લાવી શકાય.

મીઠ (હાથ મગ ખારનીય) રીકલે કહ્યું હતું કે “આ મગાવ ઉપર વિચાર
તા હું ધારું છું કે આક્રમણ સોફિને માટે સર્વેથી મુશ્કેલી શુ છે અથવા
ધિરીય મગકારને લાભકારી શુ છે તે વિચારવા કરતા ૧૮૦૧ ના કચેરા થકી
કાલકાનારાઓની મતલબ ભવિષ્યમાં કેમ પણ પડશે તે ઉપર ધ્યાન આપવું
જોઈએ છે.”

વળી તે કહે છે કે “૧૮૦૧ ના કચેરા થકીનાઓની હેરી મતલબ થકી હ
તીજ નહીં કે આક્રમણ સોફિને તે પ્રાપ્ત રાજકર્તાઓના તાબામાંથી પ્રજા તરીકે
નિકળી જઈ ધિરીય મગકારની પ્રજા ધાર્મિક રહેલું, નવાબ વીજીર અને તેના મા
રેસોને તેઓના પાકી ગેરબા મુલકની અને ત્યાં તેની સત્તાની જામીણગીરી
આપવાની તેઓની મતલબ હતી, તથા તે માથ સોફિની આપાદી વરે અને
તેઓના જાન માનની સંજામતી રહેલેવી મરકા મુશ્કેલી કરવા તેઓ આહવાતા હતા.”

મીઠ પીકાકેનો વિચાર હોય તો કે “જો ત્યાંના રાજ પોતાની દેવાની
અને ભયથી સત્તા ધર્મ ઇંડ્યા કુ પગીને સોફિને હવેપણી તેની માલી હોડાવી
દેવા વગર અને તેના સમગ્ર મુલક ધિરીય મગકાર માથ જોડી નાખ્યા વગર
ભવિષ્યમાં મારા રાજકારણમાંથી પુગતી જામીણગીરી મજે.” આક્રમણ “ધિરીય
મુલક ગણવાની” તે બતામણ કરતો ન હતો અથવા “આક્રમણ મેહસુ-
લનો કાર્યની ભાગ” “હિંદુસ્તાનની મગકારના આલુ ખરચમાં” વાપરવાને તે
ના પાડતો હતો. એક ચોક્કસ કાગળ માટે તે આક્રમણી માથ આગમી મરતો
રદખાત ન કરવાની સલાહ આપતો ન હતો અને કહેતો કે “૧૮૦૧ ના કરા
મથી આપણને જે પ્રતિ મલકાતે તે ઉપર આપણે હક આ કરામથી છે માટે
તે જાન ન કરવા કરતા પકડી રાખવો હું વધારે હસત ધાર છું. શકતોના કા-
ચેરા અને જાજી મળતા હક વાજેના વિચાર મેધક આપણી મરકાર ૧૮૫૪
ના વચની આગાઉ રેખા રાજ્યો વિશે રાખતી હતી, તે કેન્સિનના ધારાને લ
ગતા હિમાયતીના વગથી હાથ નરમ પડ્યા લાગે છે. હેલા ૧૬ વચના
કનકતાની મરકારના કામકાજ અને જોગથીઆજે ઉપગમી સાફ જણાય છે કે
ધારાના હિમાયતીનો વગ કેન્સિનના કામકાજ હોતો અને પારકા મગની આલુ
અથવા સાધારણ વાપરમાં તે ઘણીની ભાગ લેતો ન હતો. આક્રમણ મુકદ્દમા
મર્વ મર ખારનીય પીકાકેની કિમતી સુખનાની ઉપાત ખગ હક અને મગો મુ-
જબનો વાજની રરતો કયો છે તે વાચનાને બહુ મગાઓને, તેમાં આપણ-
નેની, લાભકારી શું ધાર્મિક પડશે તે વિચારવાને આપણી વાઈસાઈની મગકાર

મેડી હતી. મુખ મનુષ્ય ધગવનારી પાલુ મનથી નુકસાનકારક આ રીતિ તથા તે લાભો વખત ચાલુ રાખ્યાથી ઉપજતા મોટા ખર્ચો ધારા કાયદા લાગુ થીના વગર દુર યાદી રહના નથી. હુસન મુકદ્દમા મરિ જેમ હમેશ મુકદ્દમા કરે તેમ કાયદે પુરવોને, તથા લાગતા વગતાઓના અવીકારીઓને પુછીને મુકદ્દમા પોતાનો ધારાનો ખર્ચો ઉભો કરે અને તેમા જોઈએ તો પ્રજાના બાહાન રહેના કાયદાઓમા હિંદુસ્તાનના નાહાના દેશી રાજાઓ તથા પોતા વચ્ચેના નરી જાનના મબદને લીધે જો ધરો ફરફાર કરવો હોય તો કરે. હુ તો ધાર છુ કે જો કાઈની જોઈએ તો અદાનની એક અદાનતે, જે મુસતા તા ૨૮ મી જાને વારીએ આ આસોસીએશનની મજેરી સમામા આપણા મીત્ર મી ૦ પ્રિન્સિપલ કરી હતી અને જેને માર ખાગર ન ક્રિયા અને કરના મારકિસે પોતાના મનોથી ટેકા આપ્યો હતો, અને હુ ધાર છુ કે હવે અદાનતને અનાવવાને પ્રજાના કાયદાઓમા કાઈની ફરફાર કરવાની અમલ પડશે નહીં.

હાલ શ્રીધાર રાજ અને દેશી ગણોમા જે મબદે તે મમે એવા લડાઈના ખતાવો, અથવા ખીલ કાગલુથી થયો હોય તેએ કાઈની ધાર કાયદા જાલુનાર, દેશના પરસ્પર કાયદાની મલામ પલુ મહમજ ધરાવનાર એમ કહી નહીં કેહેશે કે હાલ વડ રાજ જે મહદતાપલુ જોમવેહે તે, જીહીતના દાનાથહે તે મત્ર એમલુ જ કેહેશે કે તે મબદ ખસુમ કરેલી મરતો અને કગારથી અને આપણી મરકારના આગના કામકામથીએ અને મુમખ કમુ હિંદુસ્તાનની ગાજ દુવારી હાલત અને મરજને લીધે તથા ત્યાના નાહાનદાઓ અને લેહીની મરલુ રીને લીધે હાલ દેશી ગણો પોડાજહે જે શ્રીધાર મુકદ્દમા જીહીતી લીધેના કેહવાય તેઓનો મોટો ભાગ શ્રીધાર મુકદ્દમા જીહીતી લીધે નથી એમલુ જ નહીં પણ તેઓ માર લડાઈમાની ઉતરી નથી તેઓમા મનથી મિહાદુ અને અમલનુ નીત્રામ હેદગામલુ ગાજ શ્રીધારએ જીહીતી નથી એમલુ જ નહીં, પણ જેહુ મરકારે મારે મનથી કુતેહમતેનો મોટો ભાગ હતો એટલા માટે એટલુ તો ખરીતહે કે જો આપણે કુતેહમત છેએ તો હિંદુસ્તાનના ખડ ઉપર મરદારી અનાવનાગ આપણે એખના કુતેહમત નથી. હાનના કેટલાક મજકગતા શાહાઓના વડવાઓ જેમકે નીત્રામ, મી મીઆ, હા ૧૩૨ એએએ પોતાનો આજો મુનક અથવા પોડા ભાગ જીહીતથી મનથી હતો અને હમણાજ કેહુ તેમ કેટલાકોએતો આપણી જીહીતમા ભાગ લીધો હતો અને મત્ત કરી હતી.

માઈસોર કે જ્યા મારા બાપમે માજી રાજના નાહાના મેડી તથા દત્ત પુત્રને મારી આડી અને એ દેશી ગણને મુખ યાદી જતુ આકાવી બાજાડનો છેડા આલુપેહે તે બાપે તકરાર અને મનહત થતી હતી તે પેજાએ કનકતાની મુકદ્દમા જે માઈસોરને જોડી નાખવાને ઘણી ખતી હતી તેણે આપણી શાહાન થાકી મતા અને આમગ નીચે પડેના રાજો વચેના આપણા મબદ વિષે દેવા

કદલુ ચન્દોમા દીકા કસ્યા હતા કે તે કૌન્સિયના ધાગના હીમાયતીએ અથવા કોઈની હુશિયાર ન્યાયશાસ્ત્રીએ કદાચજ તપાસવા હોય પણ આજના રાખ્યા હોય. રાજાનો આશુજી તથા તેના વિનાયકની મરકાને લખેલા પત્રોના ઉચરમા હિંદુસ્તાનની મરકાર જણાવેલે કે એ મંબધ ફક્ત "શહીતના હક" થી હોતો, પણ એ શહીતના હકની મતલબ હરેલા કુશમન દીપુ સુવતાનના હાયમાથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને તેમના મદદમાર નિજામી માઈસોરનો મુલક શી રીતે લઈ લીધો તે દેખાડવાની હતી. ત્યાંપછી એ બન્ને ગઠવાળાઓએ ૧૭૯૯ ના એક કરાર (Partition Treaty) ની રહે આ મુલક માઈસોરના રાજાને સ્વામીત કરી લીધો અને ત્યાંપછી તે રાજા તથા બ્રિટીશ મરકાર વચ્ચેનો મંબધ એકનસ કરાર (Subsidiary Treaty) થી ચાલુ થયો. મુલક આવી લીધા પછી શહીતનો હક રહેલોજ નહીં.

ગઠના હકને નખસો પાડવા તથા માઈસોરના ગઠને નખલુ કરવા માટે કનકનાની મરકારે જે તકરાર બતાવી હતી તેમા જે બુલો જોવામા આવેલે. પેહલુંતો એકે દીપુ સુવતાન પાસેથી માઈસોરનો મુલક એવના ઇન્ડિયને લીધો એમ કેહેવામા આવેલે, પણ લોગ વેનચરી પોતાના તે વેજાના મગજા એવ શમા ગાક નિજામનો ભાગ કપુલ કરેલે અને શહીત બેલુના જોડાવવા લઈ કરે કરી તથા પાંચે મુલક નેહુ મરકારની મજુરીથી આપેલો હેલુ કેલેલે અને જણાવેલે કે "કંપની મરકાર તથા નિજામના આમરા નીચે માઈસોરના રાજાને ગાદી ઉપર બેસાડી કાયમ રાખવામા આવશે." અને ઉપરો કરાર (Partition Treaty) ને હાથ અમતગાલે તેની કપગો લોગ વેનચરીએ કેલેલી મગજી ધાગનાએની બચાવ મજતી આવેલે.

ખીજી મુલ એલે કે આપણી મરકાર એ શહીતના હકને હમચનો, કાયમ અને જાયેદાન સુરતિ જલેલે બ્રિટીશ મરકારના હાયમા આવ્યો હોય તેમ ગણેલે પણ તેમ ચવાને બદલે તે શહીત ફક્ત મુલક શી રીતે હાયમા આવ્યો તે દેખાડવા માટેલે અને એ હક નેચો એક વેજા વાપરેલો કે તેણે એકદમ મુમ વાઈ બચલે અને નેચો મુલક પાંચે આપેલો અને બીજાની સત્તા કાયમ કરીકે તે પુજા હકનું નામ નીકળી જવું જોઈએલે.

હિંદુસ્તાનના દેશી ગઠોનેનો મોટો ભાગ બ્રિટીશ મરકારે શહીતી લીધી નથી પણ કદાચ શહીતી લીધેલું દેવ શહીતનાગની મેહબબાની અને ઉદાગતા તથા ઘણાપણથી ઝકતુ હોય તોવે તે વડા રાજા અને નાહાના ગઠ વચેનો મંબધ ફક્તુ. શહીતના હકની ખ્યાતી જોમ ગમે તેમ આપણુદીથી કરારને એક ખાશુ મુકીને ચનાનાઈ ચકાવ નહીં પણ ખુદ કરારની રહે વાજખીની રાહે આવેનો જોઈએ, પણ જો હિંદુસ્તાનના દેશી ગઠો શહીતી લીધા એમ કેહેલું મુલ જલેલું છેતો બ્રિટીશ મરકારના હાયમા જે હાન પોલેલો મુલકે તે શ

છીતી લીંબો અને છીતતા હકથીજ પકડી રાખેતો શુ ન હેલાય ? અચોતજ નહીં હુવો કાઢીખી ખ્યાન કર્યોએ ઉપગના જેટલુ જ બુલબરેલુ છે. “છીત” એ સખ્દનો વાજખી અર્થ માન એકે કોઈ મુલક હયાઆગના જોરે લેવો, અને આતો દત્તીહામની ખાસી વાન એકે મિત્રીપ મરયાનો એ રીતથી લેવાયા નથી પણ તજેહવાર રાજકુવારી તાલમેન અને મુદ્દાએ અને શાહાનવાઓ માથ મી તામારી બેસી ગોલવણેથી દાસમા આવેનારિ આ મહિતા જે નાકિને વગમ દાહડિ ખાણીના ખતનામા લશકરી મદદ અને ખયાન આપવામા આવતો હતો પણ પગલોથી તે ખડીખી ખત્તે મુલક આપવામા આવ્યો, કે નાક પ્રતો દરેક ઇંડયા કુ પનીને માગન સેહનવાડે ખાણી લેના કરી આપ્યા હતા જે મુલક છીતથી લીંબો હેલાયજ નહીં અને જે નેમેથી રમ આપતી ખવ કરવાથી કરીખી છીતના નામથી નાખી શકતે નહીં, વળી આડેકાણે કેહવુ વાજ નહીં કે દેરાખાદના નીજામે આપણને કેલકાક વરમ મુવી લશકરી મદદ માટે નાણુ આપુ હજુ પણ તે આપણે ખડીખો મર્દ દાહડિ યથો નથી પણ મિત્રીપ મર કારે ૧૭૬૮ ના કારથી તે ૫૫ વરમ મુ િ મદદમ ઈનાકામાના ઉત્તર સીરકમ ને માટે નીજામને વગમ દાહડિ ૭ લાખ રૂપિયાની ખડીખી બગી હતી ૧૮૨૩ મા ખામર કુ પની માથ લેવડ દેવડથી નીજામની મરકા નાણુની તગીમા આવી પડી ત્યારે ઇંડ ઇંડયા કુ પનીએ આ ખાણી એકતમ નાણુ આવી વે ચાલી લીંબી અને દેરાખાદની મરકાને ૧૨૬૯૯૯૯૯ રૂપિયા રોકડા આપી અડચણમાથી છોડી

ઈરેક ઇંડયા કુ પનીએ જે રીતે રૂતે રૂતે ખ ગા નની હાકમી પોતાના હા થમા લીંબી તેને અચોતજ “છીત” નુ નામ આપાયજ નહીં એ બાને પેહ લોહના પગનાનુ “એટચીયનમ ટરીકીમ” મા જે મર્દો નુ વર્ણન આપુ છે તે આપણે તપારથે

“મુગ્ધ દહિનાનુ મુખ્ય મરદારોમા તેને ઉઘાડી મુલકા માર એકમ પ યથો હતો, તેમા ઇંગ્રેજો શામેલ થયા અને જલ્દઅસીખાન માથ કરાર કર્યો.”

“તા ૨૩ મી જુન ૧૭૫૭ ને દીને પ તાસીની લગ્નમિમા મુરજ દહિનાની પુરેપુરી હાર થાઈ અને તેને ખત્તે ક નાધમે બગા નતા મુનેતાર તરિકે જલ્દઅસી ખાનને બેસાડો.”

ત્યાર પછીથી લીંબોના પાવો, શાહાનવાહાનુ દીનાની રકમ બહોંચ આપ વુ, મીર જલ્દરને ઉઘાડી પાછુ બેસાડવુ અને ત્યાગપછીના દરેક જવાબ માથ કરારની રહે થોડી થોડી હાકમી અને જેટલુલ આપણા તરફ પધારતા જવુ એ કાઈ છીત કેહલાય નહીં તેજ રખતના ખીજન વાધા ઉપરથી મા નમ પોઝ કે ૧૭૫૭ અને ૧૮૦૦ ની રમ્મે મિત્રીપ મરકારે કેલકા દેગાએ િ ખ આ નની હાકમી પોતાની ગેહનત અથા લશકરીખતે કરી લીંબી નથી એટલુ જ નહીં

પણ તેઓના બચકરી કામકાજના પણ તેઓને દેશીઓની મદદ અને ટેકો લેવો પડતો હતો. રાજકારણ અને નાણા સંબંધી બાબતમાં તો દેશીની મદદની અગત્ય વધારે હતી. ધણીવાર કેહવામાં આવેલે તેમ નવાબ નઝીમ આપણે એકબીજાની ગોવામ પણ હતો તેઓ ગજલુવારી બામદમાં તે જરૂરનું હથી-આર હતું. આપણે ધારાની રહે અને હોકમથી કામ કર્યે હોયે હેલુ દેખા-ડવા મોટે અને શાહાનવાહા તથા ઈટિ ઇડયા કુ પનીની વચ્ચે જો નવાબ આ-પણી માયે ન હતો સુધારે અને લોકો આપણી આ હિ ઘાડી પગપેસારે કર-વાની મતવજની મામે હોવા થતે.

અગાલ, ખીલા અને યોરીમાં ઉપરનો બિટીબોનો હક જીલ્લીથી મલ્યો નથી પણ ત્યાંના લોકોની તામેદારીથી મળેલા કગા પ્રમાણે મગયોછે અને જે કાઠિબી કાઠિબી બાહને આ કગામાં હાથ ધાલે તેને રાજઅડીકારી અથવા ન્યાય શાસ્ત્રીનું નામ ઇજાગુ નથી.

મદ્રાસ ઈનાકતો મોઝા બાગ કરનાટીક મગરે જીલ્લી લીધો નથી. કરના-ટીકનો નવાબ કાઠિબારની આપણે તામેદાર હતો નહી. ૧૮૦૧ ની અગાઉ નવાબ ફગવના, અથવા ઉમડી મુકવામાં ઈટિ ઇડયા કુ પનીનું કાઠિ ચાલતુ ન હતું. ફ્રેંચ માયની લડાઈ જે ૧૭૪૫ થી ૧૭૪૮ સુધી વગર અટક્યે ચાલી અને જે આપણે લીધેલ હતો તેમાં નવાબે તથા ઈટિ ઇડયા કુ પનીએ સરખુ અને મળતા રહીને કામ બજાવ્યું હતું. ૧૭૮૦ માં મદ્રાસના ચર્વનરે નોંધ કરીકે નવાબની મીવાઈને લીધે “આપણી માનપૂર્વક કતેહ થાઈએ અને ફ્રેંચ ઉપર જીલ્લીત મેલરી છે તથા લાનની લડાઈમાં સાબુત રહેકો મારયોએ નથી માત્ર ધારવા મોઝે પુર્યેમાં આપણી સત્તા રહીએ.”

નવાબ યનામહાએ જે નોકરી આપણી બજાવી તે બામે ડાએરેકરેશ નવાબને એક પત્રમાં લખેલે કે “હમારી આમની અને હાલની મીવાઈ મોટે ત મને ખાતરી આપવા સાહ તમારા રાજમાં તમને મદદ કરવા અને હમારાથી બને એટલું તમારાજ કુટુંબમાં એ માલો રાખવાની તજવીજ કરવા સીવાય હમારાથી ખીજી રીતે ઉપકાર વાળવાના સુન્દો નથી.” પણ આ નવાબનો પાધરી આલા-દનો વારસ જે એક નવાબનો બેટા, ખીજા નવાબનો ભાઈ તથા બીજાનો કોકો હતો તેણે પોતાના બત્રીજાના ૧૮૫૫ માં મરણ પામવા પછી માલોને મોટે ઘોવે કર-યો પણ ફેંકી.

કરનાટીકમાં આપણી નજની બાજુને પુટી આપવા સાહ આપણાજ આગ ના કામકાજને નીચા પાડવા એ નીતિથી અને ધારાથી ઉપકુછે અને જે રાજલુવારી કામોથી આપણને આવડો નહો યથો તેને હવે હસી કાઢી બા-લપુ કે નવાબનો રક્ત જોવાનો અને પ્રતલા નેવો દોતો અને મગળી ખરી મગાતો ઈટિ ઇડયા કુ પની ચપાવવી હતી એ ઇજાગુ નથી. હેલુ હલુ ખરે

૧૮૦૧ ના કરારના આગળ નવાબે “તથા તેઓના વારસ વજીહા” સાથના સગળા કોલકરાએ મહિની મીનાયારી બરેલી કલમે કાયમ રાખી કરનાટીકમા “દોહાની અને લશ્કરી હકુમતનો વહીવટ” હિંદી ધંડા કુંપનીને સોંપ્યો હતો અને પાદશાહી માનનો દરતલે તથા ચોકસ મેફ્ટલ નવાબને માટે રાખ્યાં હતાં, જ્યાંસુધી આ મરતો પાલવામા આવી (અને તે ૧૮૫૫ સુધી પાલવામા આવી હતી) ત્યાં સુધી એ કરાર આપણે હક હતો અને નવાબ આપણે જમીન હતો, પણ હવે એ આપણા હકનુ લખત ધુળમા કચડી નાખ્યું છે અને આપણા જમીણને તોડી પાડ્યો છે. એટલે હવે કાંઈ નવા કરાર વના કરનાટીકમા આપણે પગદો ખીનકાય છે. આપણી સ્થિતિ ઘણી અવેર છે. જે પુરૂષ ખિટીપ મરકારને આ હાલતમા લાગ્યો છે તે નવા ચાચી કે રાજ્ય અધિકારી હોયજ નહીં. કોઈપણ પુરૂષ જે કાયદાના તત્ત્વ જાણતો હોય અથવા તે ઉપર ગોર કરવાની ટેવ હોય તે રાજ્યના આ ક્રમને મંજૂરી આપે અથવા તે માટે રજુ કરેલી તકરાર ખાલાસ રાખે એ માનવું મુશ્કેલ છે. વજી આ જાણવાભોગ છે કે અક્ટોબર ૧૮૫૫ માં ભારે કરનાટીકનો છેલ્લો નવાબ મરણ પામ્યો ત્યારે ગવર્નર જનરલ લાર્ડ ડેલહાઉસી મદ્રાસ ઇલાકાની હદમા નિલગરી હિંસ ઉપર હતો. તેણે નવાબની સત્તાત માડીવાજવાને પોતાના વિચાર તુરતજ મદ્રાસના ગવર્નર લાર્ડ હોરીસને જાણ્યા અને પછવાડેથી મદ્રાસની કૉન્સિલમા પ્રમુખની જગાપર બેસી એ બાબદ ઉપર એક મીનીટ જખી, અને મદ્રાસની કૉન્સિલના કામકાજના ઓથરીટી સાથ પોતે એક દસ્તાવેજ વિલાપત મોકલી તેમા બહસો દેખાડ્યો કે “એ બાબદ ઉપર નામદાર કોઈ પોતાનો ડરાવ જલદી નહીં જાહેર કરશે.” આ પ્રમાણે કલકત્તાની મુખિમ કૉન્સીલ આ બાબદ ઉપર વિચાર કરે તેની અગાઉ મદ્રાસમા તેનો નિર્ણયખી આવી ગયો. તે સવાલમા ધારાના હી-માવતી મી૦ (હાલ યર) બારનીસ પીકાકની મંજૂરી તે વેલાના કોઈપણ મરકારી પુસ્તકમા જોવામા આવતી નથી. તેના વિચારે શું હતા તે આપણે જાણી શકતા નથી પણ આપણે એમ ધારી શકે કે કરનાટીક ઝીલિતી લીધું હેવું તે કેહેતે નહીં.

ખિટીપ સંસ્થાનનો ચોકસ ભાગ અજબતાં ઝીલિતથી લીધામા આવ્યો હતો. હાખલા તરીકે મદ્રાસ અને મુંબઈ ઇલાકાનો મોટો ભાગ ટીપુ સુલતાન પાસેથી અને છેલા પેચવા પાસેથી પાધરી રીતે ઝીલિતી લીધા હતા, પણ આપણે આગળ કહ્યું તેમ આ મહિની કેટલીક લડાઈમા દેશી મરદારે આપણા મદદ મારે હતા અને ઝીલિતેલો મુલક વેંહું ચાલેવામા તેઓએ ભાગ લીધો હતો તથા ખીજ ઘણાક નાહના મરદારેએ ચારી મદદ આપી હતી. આપણે હિંદુસ્તાનમા જેખી લડાઈમા ચવાવી છે તેમા આપણા લશ્કરમાં દેશી સીપાહીઓનો મોટો ભાગ હતો. મગોલ સાહાનશાહતના પડી ભાગવાથી જે રાજકુમારી ફેરફાર

થવા અને જેથી આપણા માટે માર્ગ ખુલ્લો થયો તે સમગ્ર દેશીઓનું કામ હતું અને આપણી લશ્કરી કારકીર્દીમાં જોઈ આપણું કૌતુહલ ઉત્તરવા તોએ તે સમગ્ર દેશીઓની નોકરીથી હતું, અને તે માટે દેશી સરદારો અને ગણિઓ માથે એટલો કરારો અને સમજુતીઓ થઈ હતી કે ઇતિહાસની રહે વાજની કેહતા હિંદુસ્તાન ઉપર હવેજોની જીલિત થઈ એમ કેહવાઈ ચક્રાવૃત્ત નથી. પણ એકબારગી એમ કહીએ તોયે શુ થયું ? જીલિતનો માત્ર ખરો અર્થ એ કે લડાઈના જોરે સેવું. જીલિતની પો કે જ્યારે મુલેહયાવ અને ત્યારપછી મુલક છોડી દેવામાં આવે ત્યારે તે મરેથી મરમ હક કેહવાય. જીલિતની મરમ મ-જુરીતો પ્રત્નની તોમેદારી અને મજુરીકે. આ ઇંગ્લીશ ત્વિમ કેહે કે “જીલિતનો હક ધારાની રહે, આવી દેવાના હકમાં માને ન થાયકે અને જીલિ તનારના મોટા બળથી તેનો હક ઝાળેન થતો નથી પણ હારેલાઓ પોતાની ગણખુશીથી જીલિતનાગના હક ઝાળેન કરેછે ત્યારેજ તે વાજની ગણાયકે.”

હુ આ કહું છું તેના દાખલા તરીકે આપણે કેનેડાનો મામલો ધ્યાનમાં લઈએ. કેનેડા ફ્રાંસના હાથમાંથી ૧૭૫૯ માં જીલિત લીધામાં આવ્યું હતું, અને ૧૭૬૩ ના પારીસના કરારમાં એ મુલક આવી દઈને ઉપલી જીલિત બ્રિટનના રાખવામાં આવી હતી. આ વેળાએ કેનેડાના સગળા રેહવાસીઓ ફ્રંચ હતા, પણ તે વખત પછી ગ્રેટ બ્રિટનથી ઘણાક લોક ત્યાં જઈ વસ્યાએ અને ફ્રંચો કરતા બ્રિટીશન પ્રમાણુ પાસે ઘણાએ, પણ દહીંણ કેનેડામાં ફ્રંચનું વસ અત્યંત જોવી રીતે વધતું ગયું છે અને હવે ત્યાં આશરે ૮૦૦૦૦૦ ફ્રંચોની વસ્તીએ અને તેજ પ્રાંતના થોડાક હવેજી રેહવાસીઓ કરતા, બાબા, રીતબાત તથા જાતમાં કેવળ જુદાએ

૧૭૫૯ પછીથી કેનેડા ઉપર બ્રિટીશોનો હક જીલિતથી લાગુ થયેલો કેહવાય છે જે ૧૭૬૩ ના સુલેહના કરારથી બ્રિટનને મળ્યો હતો. પણ છેલ્લી મદીમાં વિનાયતમાં કે સરકારમાં હેવા વિચારથી રાજકુવારી પગલા લીધા હોતે કે કેનેડા જીલિતાવણુ દેશે અને ફ્રંચ રેહવાસીઓ જીલિતાવણા લોકએ તો તે કેવું ગર્વ હીન બેહુષુ અને અર્થ કેહવાતે, અને એજ પ્રમાણુ જો ફ્રંચો મોરીશીઅ સમાં, ડચ લોકો કેપ આવ ગુડેપમાં અને સ્પાનિષર્ડો પેરીનીદાદમાં કે જ્યાં હવેજો જઈ વસ્યા નથી ત્યાં એમ કરતેતો તે પણ બેહુષુ લાગતે જ્યારે કે ઇબી દેશ જીલિતવામાં આવે કે ત્યાંની પ્રત્ન બ્રિટીશ કેહવાયકે અને આપણને જે જામથી હક મળેછે તે તેઓને પ્રત્ન થવાથી મળેછે અને શાહાનશા હતની પ્રત્ન તરીકે રાજકુવારી ખટખટમાં તેઓને મરખો લાગકે અને તેજ બાગ સેવાની છુટકે. જેમ જેમ એક પરગણુ અથવા દેશ હાથમાં આવતું જાય તેમ તેઓના હાથમાં તેની કારકીર્દી આવે તેઓની કુરજકે કે તેમ અને તેમ મરમ અને છુટી મરકાર તેઓને આપવી અને સિકાની સમારી વધારા

અને હાલત ઉપર ધ્યાન આપવું. હું કાંઈ એમ કહેવા માગતો નથી કે ૩૫ વરસ અગાઉ કેનેડાને, જેની આપ જોખમદાર અને આપખત્યાર સરકાર સુધરશે કરવામા આવી હતી તેમ હિંદુસ્તાનનેની કરવામા આવે. હું ચાહું ના પાડું કે હિંદુસ્તાન આપ હાંથે રાજઅધિકાર સ્થાપવાને લાયક હોય. હું કોઈની ચોક્કસ જાતનો અધિકાર માગતો નથી પણ હું માગુ છું કે ખુદરતા અને પ્રજાના કાપદાના ને મુખ્યતત્વો જેનો આપણા જાણીતા મતાવાજાઓએ જાનાસો કર્યો છે તે વચ્ચે આનાકાનીએ હિંદુસ્તાનના શિદ્ધિપ મસ્થાન ઉપર લાગુ પડવા. મુખ્ય કરી ને બાબદ ઉપર હું વધારે ધ્યાન એ સ્થળે માગુ છું, ને ઉપર ખુબ વિચાર થયો જોઈએ.

પેહલુ તો એકે આ જમાનાના ન્યાય નીચગા, ત્રીહીત અથવા કોઈ સદતા-પણાથી, નિયા, નીતિ અથવા જાતથી, ઉચી પ્રજા જેવું કાંઈ છેજ નહી, જન-હો નોકરીમા, દાખલ કરવામા, અને સરકારી કાબજારમા પાધરો હાથ નાખવામા સોહી અને જાતનો ફેર હોયો ન જોઈએ, પણ ચોક્કસ પુરવના જાતી ગુણો તપાસવા જોઈએ, અને તે તપાસતાં ધમને વચ્ચે લાવવો ન જોઈએ.

બીજું એકે હિંદુસ્તાનને લાભ કરવાની મનપરેજ તે ઉપર રાજ સ્થાપવું જોઈએ તે એકે છુટાજ દેશની માફક નહી, અને ચાહાનચાહતાના લાભ ઉપર ધ્યાન આપ્યા વગર નહી પણ ખમુસ ચેટ શિદ્ધતા અથવા શિદ્ધિપ પ્રજાના કોઈની વર્ગના લાભને માટે તેમા ખવવ પડી ન જોઈએ. હિંદુસ્તાનમા મા હેના અને બાહાગના મલાખ અને સુલેહ માટે થોડા લશકર આપો અને તેનો ખરચ લ્યો, પણ તે ઘણું મોઢોટું અને ખચવાલું ન જોઈએ અને વિના થતના લશકરના ખરચ તેમા જોળવા ન જોઈએ, લાયક કરો નાખવા પણ નિકા-મની જગાત ઓછી કરતા, અને અજાતની કાહાડી નાખતા, અખરીતસર અને ઘાકા કરતા માનચેદર અને લીડરને માટે હિંદુસ્તાનના રાજકરતાઓએ વધારે કાજજ પતાવરી નહી. જો હિંદુસ્તાનને રેલવે જોઈએ અને તેનો ખચ આપી ચકિતો બાવો પણ લાનકાશાધરને ર જોઈએ એટલા માટે હિંદુસ્તાનમા વગર નફાનો રેલવે બાધવો એ બોટું કહેવાય.

હિંદુસ્તાનની જાહેર નોકરીને માટે ઘણા કામેય અમલદારો મોકલો અને તેઓને દરમાયા તથા મેકો ધગાર આપવામા કાંઈની કચ્છુચારી ન જોઈએ. જ્યામુવી જરૂર માનમ પડે ત્યાસુવી મમજા ખાતાઓમા કેટલાક પ્રમાણમા હંમેશા ગૃહસ્થોને તેઓના અધિકાર સ્થાપવાની કામેલ્યાત માટે અથવા ચાહા નજમહત્તુ હાકમીપણુ દેખાડવા માટે માખવા ધો અથવા કેમ્પીક જમવાઓ તેઓ માટેજ જુદી કાહરી થયેતો આનાકાની વચ્ચે તેમ કરો, પણ એમ કરવામા ફક્ત અધિકાર સ્થાપવાની કામેલ્યાત તરફ જોજો, એમ ન કહેવામા આવે કે ઉપથી મોટાદી જગાઓ શિદ્ધિપ અમલદારોને આપની જોઈએ કારણ કે તેઓ

મડતી પ્રગટે અને દેરીઓને રાજકારણમાં ઘાખત ન કરવા કંદારુ કે તેઓ હારિની પ્રગટે એમ ન માનનામાં આવે કે ગ્રેટ બ્રિટન અને આપરનાના મધ્યમ વર્ગના લોકોને તેઓના મેગાઓ માટે મારી નોકરીઓ હિંદુસ્તાનમાં મેળવવાનો હક્ક છે અને એમણે માટે દરેક આર્થિકી તોકરી માટે ધનનાડમાંથી માણસો પુગ પાડવા જોઈએ

હિંદુસ્તાન જીતીતાપણુ દેશ નથી બ્રિટીષ સરકારે અને બ્રિટીષ પ્રજાએ મગડા રેહવું જોઈએ કે તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં પોતાની હાકમી રીત લડવે પાઓની માફક લીરી નથી પણુ દેશમાં સુરેહથી ઘાખત થના પછી ત્યાના બુગનાને લીરે અદર બાગ લેવા પડ્યાથી તેઓએ આગત વર્ષને લશકરી બળે અને આનાકીએ મારી જમા મેજરી કે પણુ તેમ કવમાં ત્યાના લોકોની મજુરી અને મદદ હતી એકબારની આપણે કબુલ કરવે કે મગો ન શાહાન શાહતના પડી ભાગવા પછી ને રફતે રફતે નવું જોગુ થયું તેને બ્રિટીષાની હિંદુસ્તાન ઉપર જીતીત કહીએ, તોયે શુ થયું ? જ્યારે જીતીતથી મુન કમા લીરામાં આવે ત્યારે વાજબીપણે હારેલી પ્રજા ઉપર કઈ જુલમાત તથા ધીક્કાર નાખી શકાતો નથી અથવા કોઈની રીતે તેઓ પામેથી અડણી લેનાઈ શકાતી નથી જો હું બુતો ન હોઉં તો આ તત્વો હાનના દેશ દેશના કાયદાને મળતા છે

હિંદુસ્તાનના લોકોની મજુરી અને મદદ વગર હિંદુસ્તાનની બ્રિટીષ સરકારને કદી આનવાનું નથી જમામુરી તે ત્યાના શીખેના, સુધરેલા અને વિચારવત લોકોને પોતાના તાબામાં ખુશી કરીને ગખ્યે નહીં અને પોતાના ઠરતો અને કામમાં તેઓને સામેન કચે નહીં ત્યામુરી મુનારાનું અને પધારાનું કામ ત્યાં આનવાનું નથી ફક્ત લશકરી બુતથી અથવા સાગ કાગલા રથી ઠાન કોઈ સરકારથી ગજ અનાઈ શકાવાનું નથી આજનો સર્વેથી મોગો રીનમુક અને ગજઅધિકારી પુડેછે કે એક મ્વનત્ર દેશનો કયો રેહવાથી મારા અધિકારને માટે પોતાનું સ્વત્રત્વ પણુ જોવા તૈયાર થયે ?" આનબના હિંદુસ્તાન સ્વત્રત્ર દેશ ગણાય નથી અને ત તત્ત્વ છુટું રેહવાને લાયકબી નથી પણુ ત્યાં ધારા કાનત્ર ચાલેછે, કોઈ અપખુદ જુલમાત નથી બ્રિટીશોના હાથ તમે છુગપણાનું એક મોટું માધન હિંદુસ્તાનમાં છે તે ત્યાના સ્વત્રત્ર પત્રો છે અને જોગુ મુખા મળવા દેવાનો હક્ક છે આપણે ને કેળવણી હિંદુસ્તાનને આપ્યે છેએ તનો જો તે લાભ લેત તો તેખીની મધ આપણે નડવું ન જોઈએ તમા વચરે છુગપણાની તેની આમેલને તથા અપરાધ્ય અનાવજની અને જીતીતાના હકના અકાર બરેના અન્દોથી દાની નાખવો ન જોઈએ કાર મુ તેમ રેહવું મુન બરેલું છે અને જો મામુ હાવતો તે વગર અર્થનું અને નકામુડે

મી૦ ટેલર—જે જગાએ અને મુલકો આપણા હાથમાં કીકીત, તરકકે અથવા બસેલથી નહીં પાણી કસારથી આવ્યાં છે તે બાબદ ઉપર હવે મોતવાને મને વૈમત છે. જ્યારે આપણે હિંદુસ્તાનના આવલો ધર્મીય તરફ જોઈએ છે અને ખ્રિસ્તીયોની ચડતીની મર્યાદા તરફ નજર પાડીએ ત્યારે, જે પેલાં અગતી જાતની રાજકુમારી ખટપટ, લડાઈઓ, બેઠીલી, વિચારનાત ચાલતો હતો ત્યારે આપણને સેદનાઈથી ચહમચ પડે છે કે ચક્રાગને પોતાની ચડતી રાખવા માટે પોતા તથા નાહાના જમીનદારો વચ્ચેના સેદનાઈ વાદાને પણ પોતાના હાથમાં લેવાની કેટલી અગત્ય હતી, પણ તે વખત હવે વધી ગયો છે, અને મર્યાદા બાંધી ચાલે છે અને દેશીઓની ચડતી ચવાની તજનીને રદ ગણે છે અને હમણની તાબુદ ચાલે છે હવે લડાઈકે લડાઈની જુમ જેવું કાઈ છે નહીં પણ મુલેહ ભરેલો રાજકારણાર ચાલે છે, આપણા વડાપણને કાઈ ના પાડવું નથી ત્યારે ઈનસાફના કાયદાથી ઉત્પન્ન નીતિની સામે મેજર ઈ બાન્સ બેલે જણાવ્યું તેમ પોતા તથા દેશી મરદારો વચ્ચેના વાદાને પોતાના હાથમાં ચુકવવાનો અખત્યાર રાખવાને હમણેને ચી જરૂર છે? તે આ દેશ ના કાયદાથી ઉત્પન્ન છે, ધારા કાયદાના મુજબ પાવાને ચીનો કરનાર છે અને ફક્ત તેના બચાવમાં એક જ બોલ પોપટની માફક મોતવામાં આવે છે તે "દરજા" છે. મેજર ઈબાન્સ બેનની કેટલીક મુસલા વગી કહ્યું છે અને જો તેમજ આનવામાં આવે તો નકી આપણને હિંદુસ્તાનને સત્તામ કરી છોડી જવું પડે. કોઈની રીતે એ દેશ આપણા હાથ આવ્યું છે એવે જવાબુરી પ્રમેયગની કિસ્મત યાવ નહીં ત્યાંસુરી તે પકડી રાખવાનો આપણે ધમકે. છોડી આપવું તે કીકીત બરાબર નથી એ હું કહ્યું રાખવો નથી. પોતાની મીનકત જ્યાં સુધી કોઈ નકામી જાણે નહીં ત્યાંસુરી તે એક પાવનીની કીમતથી આપવાને તેવાર યાવ નહીં અને જો નં આવે તો તે કીકીતી લીવામાં આવે, પણ કરાગનો અર્થ જુલોજ છે. હાખત તરીકે મીર જલ્દ અને ઈસ્ટ ઇડા કુપની વચ્ચેના કર થયો પારી હતો અને જેકુ બાગુવાળા કુર હતા. એક પોતાના ધણીને તોડી પાડ્યો અને બીજો તે પાવના સામેય ચલો, પણ તે છતાં પારી માણસો જ્યારે કરાર કરે ત્યારે કરેનાએના કરાગની માફકજ તે પાવનો જોઈએ. આ બાબદ ઉપર વચારે મોતવું માલુમ છે કારણ કે મેજર ઈબાન્સના દરેક વાક્ય ઉપર ઓગામાં ઓછા એક બે કલાકનો વાદવિવાદ ચાલે શકે.

મી૦ પ્રિચાર્ડ—હું ધાર છું કે મેજર ઈબાન્સ જેલે હિંદુસ્તાનની અને આપણા આસોમીએવનની એક મોટી નાકરી એ બજવી છે કે હિંદુસ્તાન ચી રીતે હાથમાં આવ્યું તે વીચેને જોયો ખ્યાન સોડોના મતમાંથી કાઢી નાખ્યો છે. હિંદુસ્તાન કરાગી, કીકીતથી કે જોગજુલમથી મા નમે એ રીતે આપણા હાથમાં આવ્યું તેવો ત્યાં વાજબી ઈનસાફ ચલાવવાની આપણી ફ.

રજા છે. આપણા ન્યાય રાજીઓ ત્યાં કાયદા ધડેતો દેશ વચ્ચેના કાયદાઓ ઉપર ખુબ ધ્યાન આપવું જોઈએ, કમલુ ઘણીકવાં ભુલો થયેલી આપણા જોવામાં આવે છે. જેમકે દેવ દેવના કાયદામાં લડાઈ કરનારાઓને જોડમ હોડો આપવામાં આવ્યો છે પણ તે હક બનવા જોઈને આપ્યો નથી. હવે જ્યારે લાર્ડ કેનહાલ્ડસીએ આરેલ જોડી નાખ્યું ત્યારે બન્યો ઉકલો તે અગાઉ ધિરી થોનો કાલ મજબુત ન હતો. આરેલના સોડોએ તક જોઈ બજાવે ઉઘડ્યો, અને દેવને છુટું કરવા આહાવા. જ્યારે લડાઈ નજીક પ્રેરી યાઈ ત્યારે નામીઆ લારડ સ્થાનનીવાળા દસ્તાવેજમાં સ્પષ્ટ અને ખોલુ લખેલું હતું કે હિંદુસ્તાનની સરકારે આરેલના સોડોને બનવો દાખ નહીં પણ લડાઈ ઉઘાવનાગ દાખ ન ગણવા પછવાડેથી કદાપિ ધારાની ખીનમાહીતીથી કે જાણી જોઈને દસ્તાવેજની આ મત નબળી જવામાં આવી અને લડાઈ પછી આરેલને નરેસરથી ઉચું કરવામાં આવ્યું ત્યારે જોએએ લડાઈ ઉઘાવી હતી તેઓને તેમ ગણવાને બદલે બનવાખોર તરીકે ગણવામાં આવ્યા. આ ખુબથી થયેલી ગેર ઇનિયાસી થયે છે જો દુર કરવાને હાન ત્રિટીપ મરકાર મણી મેહલત કરતી આવીએ પાચ વરસ ઉપર જેવું હિંદુસ્તાન હતું તેવું હાન નથી, અને દસ વરસ પછી હાન છે તે કરતા જુદુજ યાઈ જાયે, અને જેમ આ રૂંદાર થતા જાયે તથા મુકની જાગી આખા દેશની મપાટી ઉપર પધગયે ત્યારે પોતાની મેગે આપણે દેશી રાજ્યોના સબધમાં વચારે આવીશું અને તેથી વેપાર વલુજનો વધારે યાઈ હોડો અને વાધાઓના મનાવો ઉભા થતા જાયે જે મુકવવાને હાન આપણી પાચે કાઈ ઉપાય નથી.

ડાકટર મુર—એક ખીજ બહોવ આપણું કેલતા આજ ખુબી મયા ઉએ તે ઉપર હું તમારે ધ્યાન ખેચું છું. કતકતા અને ખીજ ૨૮ પરગણાઓ ધી લહીના પાદચાહા અકબરે ડાકટર હામીલખને તેની નોકરીને માટે આ પા હતા અને આપણી સરકાર તથા હિંદુસ્તાન વચે જો કાઈની પ્રમાણીક સેનડ દેવડ યાઈ હાય તો તે આ હતી, અને એ મગજ મેજર ઇવાન્સ જેલ જાણવેલી મર્વે સરતોની અગાઉ હતું.

મી. નવરોજી રૂદુનજી—આખું હિંદુસ્તાન અથવા કોઈની બાગ જીહીતાવલો રૂપ કે તન અથવા તે કેમ રાયમાં આવ્યો તે ખાંડ કાઈની બાગ ઘડ ખીનઅગત્યનીએ, જેવક હિંદુસ્તાનનો થોડો બાગ જીહીતથી, કેલોક કરારથી અને કેલોક આગી દીધાથી તથા મરદારોની મારામાહા લડાઈથી મગયોએ પણ એકબાગી કમુત કરે કે આખું હિંદુસ્તાન ધિરીયોએ ખી હોલુ તોયે શું ધિરીય જોવા બાહાવા અને મુખરેલા સોડોએ પોતાના રાય તમે આગી પડના સોડોને જુલમમાં કચડી નાખવા માહારા દેવી બાઈઓ ત રૂથી હું મેજર ઇવાન્સ જેવનો ઉપકાર માનુછું કે હિંદુસ્તાનના દેશીઓની

તેણે હાવી સેવા બળવી હોમાવત કાઢીએ અને આશા રાખું છું કે ઇંગ્રેજ પ્રજા-
માધી ખીન હવા નીકળે. હિંદુસ્તાનમાં બિટીષ હાકમી કેમ ચલાવવી તે બાબે
મેઝી ધ્યાન્ય બેસે રજુ કરેલાં તત્ત્વોમાં એક દેશીઓને રાજકારભારમાં ભાગ
આપવા વિશેષે તે બાબે હું આશા રાખું છું કે હવાજી મવાસો ઉપર બિટીષ
પારલ્યામેન્ટ અને પ્રજા ધ્યાન વધારે આપશે. એક આગળા મોલનારે કહ્યું કે
વિજાપતના પત્રવાળાઓ એ બાબદ ઉપર બરાબર ધ્યાન આપતા નથી અને
ઈશ્વરે તેઓને હાથ નાખેલાં દેશ ઉપર પારલ્યામેન્ટ પણ પુરતું ધ્યાન આપતી
નથી એ માંભમી હું દલગીર છું. કારણ કે ભારિબી હિંદુસ્તાનની બાબદ ત્યાં
આવેછે અને ત્યાંના ૧૫ કોડ આદમીની અથવા બજેટની માંજઘડ નીકળેછે
ત્યારે આખી મળામાં ભાગે ૨૪, ૨૫ મળામો હાજર હોયછે, પણ હવે નાણાં
સંબંધી તપાસ કરવાનો સમયછે અને વરસોવરસ વધતી મેહસૂજ છતાં આડો
પડેછે અને કર નાખવાની ગરજ પડેછે તેના કારણે ચોથી કાહડવા નોંધ્યો.
મેજર ધ્યાન્ય બેસના નિબંધમાં લશ્કરી ખર્ચ વિશે લખેલું છે. ગરે વરસ
બજેટ રજુ કરતાં અંદર સેક્રેટરીએ મત આપ્યું કે ખર્ચ ઘણો જળ્યેછે
અને સેક્રેટરીએ પણ તે ઘણોછે હેતુ જણાવ્યું તથા તેમાં દર વરસે રોહોડ કી-
ડ રૂપીઆનો ઘટાડો યાદ થકે હેતુ ધાર્યું. હું ધારું છું કે એ ખીને ખર્ચ
ને વગર અટકાવે દર વરસ વધતો જાયછે તે જો કાપવામાં આવેતો નાણાની
તંગી જતી રહે અને તેથી લેકો ઉપર પડતા ભારે કરની જરૂર ન રહે અને જો
આ કુર્મોડો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવેતો દેશી પ્રજા વધારે વધારા થાય.

મી. કી. લોડ—હું આજે એક તમામગીર લખ્ખલ આપ્યો હતો અને
વાદવિવાદમાં ભાગ લેનાર ન હોતા, પણ મળાપતીએ મને મોલવાની રજા આ-
પવાથી તેના હું લાભ લઉં છું. તે એકે છેલા સુખાખીત મોલનાર ગૃહસ્થના
જેહવાથી મને મોલતું પડેછે કે ભારે હું આમની મળામાં હોતા ત્યારે હિંદુ-
સ્તાનની બાબદ વિષેનું ખેદકારપણુ મારા જોવામાં આવતું હતું અને તેથી
મને લાગતું હતું પણ હેથી વખતે ત્યાં હમેશ હાજર રહેવાનો મેં માહારા હ-
રાવ માહારા મીત્રોને જણાવ્યો હતો. મેં આજની મગળી તકરાર ખ્યાનથી
સાંભલીએ અને એકુમે મોલનારના સખ્ત આપણી તકરારમાંથી નીકળી જવા
નોંધ્યો હેતુ હું ધારું છું, જેમકે કુશનો નવાખ મરકારનો ગુજામ હતો કે નહી.
વળી કોઈએ કહ્યું કે હિંદુસ્તાનના પોતાનાજ લાભ માટે તે ઉપર રાજ ચાલવું
નોંધ્યો. હું એકદમ હેથી સુચના વિશે વાંચો લઉં છું, કારણ કે હિંદુસ્તાનના
લાભ તપાસવા નોંધ્યો ખરા પણ ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્તાનના લાભ એકજાએ
માટે જ્યાંસુધી ઈશ્વરેચ્છથી તેઓ મળેછે ત્યાંસુધી તે ખેલુને ધ્યાનમાં રાખવા
નોંધ્યો. નિબંધ કરતાએ ત્યાંના જીહીવેલાં સંસ્થાને વિશે એમારો કરોએ
તે બાબે એકુમે દુક સુચના કરવા માયું છું, તે એકે હવેપછીથી જીહીવતા હક

ઉપર વધારે વિચાર કરવા કરતાં ત્રીજીતરી આપણી ઉપર આવી પડેલી ફરજ ઉપર વધારે વિચાર કરવો જોઈએ. બ્રિટીશ રાજનીતિ અથવા હિંદુસ્તાનની રાજનીતિને જીવી ગણી ખેમાથી એકને પ્રયત્ન કરવાની સુચના હું કરીએ નથી, જ્યારે કોઈદેથી આપણામાં રહેલા આવે ત્યારે તે પોતાના દેશમાં હોય તેમજ બોનામાંથી રહે હેવું કરવાની આપણી ફરજ છે અને કોઈ ઇંગ્લેન્ડ પણ હિંદુસ્તાનમાં જાય ત્યારે તે વિચારવતમાં હોય તેમજ રહેવું જોઈએ છે અને ત્યાં જ કોઈ મળે તેની સાથે બાઈબલધાર્મિક દૃષ્ટી મળી જવું જોઈએ. હિંદુસ્તાનની આપણી રાજનીતિ એટલામાંજ છે કે ત્યાંના લોકોને મનની તથા તનની આરોગ્યતામાં પુષ્ક કરવા. આપણો પેટલો ધર્મનો આવડો આપણની માતા અને કેળવણી આપવાનો છે કે જેથી હાલના કરતાં પણ વધારે મક્કમ મીત્રો આપણને મળશે. આપણી બ્રિટીશ રાજનીતિ જેવી જોઈએ કે ત્યાં જે અનુલદારિને મોકલવામાં આવે તેઓએ ત્યાંની રીતમાં બાધા વગરે બાલુવું જોઈએ અને નેમણુકોમાંથી આરો બાગ દેશીઓને આપવો જોઈએ, અને એમ ક્રીધાથીજ આ બે દેશો વચ્ચે બાઈબલધાર્મિક પરી થશે અને તેથી મોટી શાહી-નવાહતનો પાયો રચાયે.

જેતર ઇલિઅસ બેનના નિબંધમાં લાનકાશાવરના કારખાનાવાળાઓ ઉપર બદ્દો હતો હેવું ધારી માં બિગસે બોનાસો કમ્પો કે લાનકાશાવરના કારખાનાવાળાઓ હિંદુસ્તાનથી જે માન લેતા હતા તેનું મૂલ આપના હતા, અને રૂના લડામી હીયામના જેવા બાવ આદિને તેઓ દસ વગમમાં ૧ અમજ દરીઆ જોઈએ તે કરતા વધારે આપ્યા હતા. તે ઉપરાંત લાનકાશાવરવાળાઓ અમેરીકા વરફ મેટ્રિક ફેરવવાને બદલે હિંદુસ્તાનનેજ પકડી ખેંચા હતા.

જેતરેલ અંદરસ—જેતર વિનમ બેનના દેશીઓની હિમાયત કરવા માટે ઉપકાર માનતા બોલ્યા કે “ત્રીજીત” એ બોન પોંચ રીતે હિંદુસ્તાનને લાચ પડતો નથી. તેમજ એ એક પ્રશ્ન રહેવો છે કે બ્રિટીશ સરકારના હાથમાં જેમ જેમ જીદાં રાજ્યો આવતા ગયા તેમ તેઓ ઉપર શું પાજનીની રહિ અધિકાર ચલાવ્યો છે? અને દેશીઓને તેઓના પૂરતા હકો આપ્યા છે? જોકે આ વાત ખરી છે કે હાલ ત્રણ દેશી સરદારોને ધારા બાલનારી મનામાં દાખલ કરવા છે તેઓ ફક્ત નામના છે. તેઓને સરકારે બેઠાડવા છે અને તેઓને ઉઠાડી મુકવાને સરકારને મના છે. આ પ્રમાણે હાવાથી દેશીઓની પક્ષ ધરવાને બદલે તેઓ ઇંગ્લેન્ડ સરકારને પકડી રહે છે. હિંદુસ્તાનને વધારવા માટે ત્યાં પાલ્યામેંટની જ રહે છે. તેમાં બોલેના દેશીઓને દાખલ કરી દેવની કૃપા ઉપર બાન પોણા-આડુ જોઈએ છે.

સભાચલી—આપણો અને મહારજો જેતર ઇલિઅસ બેન ઉત્તર આપવા ઉઠે તે અગાઉ મારે રહેવું જોઈએ કે ગોપાલ ચંદરની પારલ્યામેંટ બાબતની

સુચના કોઈ દાદાદેવી ત્યાં આગેમીએજન ઉચકી લેવતો મારે એ બાબત
એટલી અગત્યની છે કે દેવે બાકી ગેલા થોડા વખતમાં તે ઉપર ધ્યાન અપાઈ
શકાય નહીં. દેવીએનેજ કુકત તેમાં જગ્યા આપવાથી મોટી અડચણ પડે
પરંતુ તેમ થવાથી મુશ્કેલી મંત્રા ઈસાક્રએના હાથમાં જાય અને તેઓ મુકો
બપોર વગરની બાબતો ઉપર નધારે ધ્યાન આપે અને એટલીવાડીને તત્તન બુધી
જાય જેનીતો મોટી અગત્ય છે એ બાબત ઉપરથી હવે ધરેછું પત્રનાળાઓ
અને ધરેછું પાગલ્યામેટ હિંદુસ્તાનની બાબત ઉપર કેટલું ધ્યાન આપે છે તે
ઉપર આપે અને તે ઉપર મીઠું નવરોજી કુટુંબજીના વિચાર તપાસ્યે.
ત્યાંના યજ્ઞો એ વાન ઉચકી લેતા નથી સેનો અર્થ એજ કે ત્યાંના સેકિને
ત્યાં બાબત ઉપર ધીવ નથી અને જે દોતતો તેનું પરીણામ એજ થાત કે પાર
હાથે ટપી આપોઆપ તે ઉપર ધ્યાન આપત, પણ વળી પારલ્યામેટને બી
ધણે ઈસાક્ર આવી શકતો નથી કાગલુ કે તેના ઉપર કામનો બોલો ધણો મિટોમિ
અને વગરના ઘણાથોડા દાહાડા તે પડે છે અને આખી પૃથ્વીની મોઢીની પા
ગલ્યામેટ કરતા તે વધારે કામ કરે છે તથા ખુદ સેહરનું કામ જે મીઠાઓથી
થવું જોઈએ તેપણુ એનેજ કરવું પડે છે વળી આખી જાણવતું જોઈએ કે
ધણીક હિંદુસ્તાનને જગતી બાબતમાં પાગલ્યામેટ કાઈકરી ચક્રી નથી મીઠું
ગનાડમને એક વેળા પોતાના બાપાણુમાં જાણુશુ કે હિંદુસ્તાનની મેહલ ન ઉ
પર ગમે એજની કાજ છું રાજો પણ તે કેમ ખરચવી અને શુ કરવું તે ઉપર
આપણો કાજુ ક્યમિત પણ રેહનાર નથી. હિંદુસ્તાનના મુઠેયા વિષે દર વગર
પારલ્યામેટમાં જે તકરાર થાય છે તે આવી રીતે છે અને તે સિકિની મ આખી
બાબતમાં નહીં પણ મંત્રાની બાબતમાં પણ હાલ આમની મનામાં લગાર
ધ્યાન વધારે અપાવું જાય છે અને જેઓ એ બાબતમાં કાજ છું ગમે છે તેઓ
ગણીને કેહે છે કે હેલા વગરના હિંદુસ્તાનના બજેટની તકરાર વેળાએ આમની
મનામાં આગના વગર કરતા તરણપણુ મનાગો હતા, પણ જ્યાંમુઠી પારલ્યા
મેટની મંત્રા ત્યાંની મેહલ ઉપર થઈ નહીં ત્યાંમુઠી એ મગજુ જોવાનું છે.

મેજર ઈવાન્સ બેલ—હવે મોટું થયું છે મોટું યોડીક પડથી તમને વ
ધારે જોઈ કડીય નહીં. માહારે ધણુ જોવાનું મેહલ નથી કારણુ આ
આસોસીએજનમાં જ્યારે એકમત પડે ત્યારે તે અનવખ જેની રીતે એક
મરખા હાય છે જોકે હું જ્યાં આપણા ઉચકાઉ તોયે મને લાગે છે કે જ્યાં
આપવાનું મને કાઈ નથી મીઠું ટેવરે આપખન્યાર મગ્યો અને આપણા વચ્ચેના
મુખ ધ વિષે થોડાક વિચારો જાણુયા તેમાં તે મારીજ મનનખ બોલ્યો છે તે
એની બાબતમાં હનિમાઈ કરવાને ફક્ત જાહેરપણુ જોઈએ છે અને રાજ્યના
મવાસો એક ખાનગી જોગમાં મુખમુખ આમી તરફવાતાઓને માખનય વગર
અજવાને ખસે તે ઉધાડા છોડેક માખનયા જોઈ એ અને રાજના મતને

ધાનમાં લઈ ધનવાદ થવો જોઈએ. મીઠા દારૂના પાણી લેવછે કે આરી અદાલતના ચુકાદા અમળમાં શી રીતે લાવી શકાય પણ તેનો જોગસો એ કે હિંદુસ્તાનમાં જે સર્વેથી મોટું રાજ્ય છે તેને તે ચુકાદા જાળવીથી અમલમાં લાવવાને મત્તા છે, મીઠા ધિગસે માનચેસ્ટરનો રૂ પિચે એક સુમના કરી તેનો જોગસો એ છે કે કાટન મુશાઈ આસોસીએશને આપણા સેક્રેટરી આવ રોડને મજબુત બનામણ કરી હતી કે હિંદુસ્તાનમાં ચડક બાધવા માટે મોટી રકમો આપવી અને તેના કારણમાં હેવ રેખાડયુ હતુ કે તેથી માનચેસ્ટરના કારખાનાવાળાઓને લાભ થયે. આ પછી હું સભાપતીનો ઉપકાર માનવાની રજા લઉં છું.

આ સુમનાને કાઝી શાહાબુદીને પુછી આવી અને તે એકમતથી પસાર થઈ. સભાપતીએ પાછો ઉપકાર વાળતા જણાવ્યું કે તે હિંદુસ્તાનની બાબદમાં ઘણી કાજી રાજેએ અને કોઈની રીતે આસોસીએશનને કામનો ધાઈ પડશે હેવી આચાર રાજેએ.

મેનર ધર્માન્સ બેચના નિબંધ માટે જોપાલ અંદરસાયે તેનો ઉપકાર માનવો અને મીઠા ધિગસે દેકા આપ્યાથી તે પસાર થઈ અને ત્યારપછી સમા વિમર્શન થઈ.

પાક ખોરદેહ અવસતી

ત્રોટા કારા ટાઈપમાં

અવામાં રેહી શકે હેવી નાથલી તખતીમા

વેલ્લાતી પુઠાંથી બાંધેલી

કી મ ત રૂ ૧૫ ૨ ૩૫

દક્ષતર આશકારા છાપાખાનામાથી મલશે

(છપાઈ બાહર ૧૮૫૦છે.)

રૂસતમ અને સોહોરાબ.

નાટક ૫ અંકી

વીકટોરીઆ નાટક મંડલીએ પોતાની નાટક શાલામાં ૬ વાર કરી બતાવેલા ઉપલો નાટક જેમ અસલ લખાએલાછે તે પરખાણે સદાખરો સઘલાં ગાપણો સુધાં હમણા છાપી પરગટ કરેગોછે, અને તેનું ૧૨૪ સફાનું એક પુસ્તક બનીયુછે. એ પુસ્તક દક્ષતર આશકારા ગાપાખાનામાંથી અથવા દર સનોવા રે વીકટોરીઆ ટીથેટરમાથી મલશે, કીમત રૂ ૧૧

“રેસાગરથી” મંગાવનારાઓએ પોસ્ટેન

૫ ૦૮ વડુ વાલવા.

ભાગ ૧ લો.

લીલીપટનાં વેહેંતીઆં,

ધ્યાને

ગુલીવર નામના મુસાફરે

લીલીપટ રેશના વેહેંતીઆ માણસોમા

કીધેલો મુસાફરોની

ગુજરાતી તરજુમો.

કીમત રૂ ૧

દક્ષતર આશકારા છાપાખાનામા મલશે.

વીકટોરીઆ નાટકના ગાયણો.

દક્ષતર આશકારા પરેસ.

કીમત રૂ ૦

સ્ત્રી યોધ.

આ આશીક ચોપાનીયું સીઆને વામ વા લાયક બાળદોથી પરગટ કરવામાં આવેછે તેમાં ચીતરો વગરે ઉપર ખરમ કરવાની કાંઈ કસુર રાખવામાં આવતી નથી.

કીમત વરસ ૧-નાં રૂ ૩

સત્ય પ્રકાશ.

ગુજરાતી અને મરાઠી પત્રો મા સરવેથી વધારે ફેલાવો પામેલું દર આદીતવારે નીકળતું પત્ર. કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬.

તનદરેસતી.

તનદરેમતી અને સુખાકારી ને માટે વ્યાખ્યા હીંદુસતાનમા ક કત એક ઉપકુંળ નાપાનયું દર માસે બાહાર પડેછે.

કીમત વરસનાં રૂ ૩.

વૈપાર પત્ર.

દરેક ચીનના મેલ ઉપડવાની એક દાહારો આજનમ પરગટ થાયછે.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું

ઓપાન્યું.

નાં ૧૬ અપાલો સીટ—કોટ.

હીસ હાઈનેસ જીનાથદના નવાબ સાહેબના આસરાથી
ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની મુંબઈની સાખાની
મેનેજીંગ કમીટીની સલા તલે.

બાપાંતર કરનાર,

જાંહાંગીર બેહરામજી ફરુકનજી મરજબાનજી.

સાંકળી યું.

પ્રિર	નાણા સંબંધી હાલત	પાણું.
ફિરર :-	ફરુકનજી બહેર બાંધકામો	૧૮૭
ફિરર :-	ઈન્ડિયા ટ્રિબ્યુન ૭૫૨ વાર્ષિકા	૨૭૨
હાદાભાઈ નવરોજી :-	ફિરુકનજીના દાખલો અને ત્યાના સાધનો	૨૧૦
પ્રાવેલચન :-	ફિરુકનજીના નાણા સંબંધી હાલત	૨૪૦

પુસ્તક ૪માં ડું સાકળી.

મુંબઈ,

ફરુકનજીના આસારા હાપાખાના મધે
બેહરામજી ફરુકનજીની કંપનીએ છાપીકે.
કોટ: બેહરામજી હોરમજી સીટ. નાં ૩ તથા ૧૧.

મેને ૧૮૭૨ મંચી

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું ચો પાન્યું.

સોસાયટી આવ આર્ટસમા મળેલી સભા, શુક્રવાર જુન ૧૫, ૧૮૭૦.

અધ્યક્ષ, એસ. ફિટ્ઝ વિલ્ફ્રમ એસકવાયર—અધ્યક્ષ.

વિષય—હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલત બાબે મી. ડી.

ઈસ્ટિન્ડિયા પ્રિયાર્ડ, એફ. આર. એ. એસ; એફ. એસ.

એસ. એચોએ વાંચેલા નિબંધમાંથી ઉતારા.

હિંદુસ્તાનના અજ્ઞાતા આતાંના ઉપરીને કોઈ એક મુખક ઉપર, અથવા બે ત્રણ મુખક માથે કામ લેવું નથી હોયો જ્યારે આપણે વિચાર કર્યું ત્યારે નાણા સંબંધી વ્યવહાર હિંદુસ્તાનમા કુતેહમંદીથી ચલાવવાનું કામ કેટલું હલકું છે તેના આપણને ખ્યાલ આવ્યો. આવી મોટી સાદાનસાદતનો નાણા સંબંધી કારભાર ચલાવવાનું કામ એટલે મિશનના નાણાના કારભાર કરતાંની વચ્ચે હલકું છે, તોયે ૧૮૫૬ થી ૧૦ વર્ષમા પાચ જુદા જુદા અજ્ઞાનચીઓ ચાલે ગયાછે, તે પાંચ માહિના વચ્ચેનો પેલાં હિંદુસ્તાન વિષે કોઈ માહિતીજ ન હતી. હાલનો અજ્ઞાનચી જોકે પ્રજાને અજ્ઞાતમોછે તોયે હાલ હિંદુસ્તાન માહિના 'સીવિય મરવંદો' માં તે કાચેજે અને હિંદુસ્તાનનો નાણા સંબંધી કારભાર ચલાવવાને જે મગળી અડચણો નોંધે તેની માથે લડવાને જે કોઈની લાચર અધિકારી નોંધે તે તો તે મર રિચાર્ડેખસ છે. જે પરિણામી ચીતિને લીધે ચલે છે તે મોટે તેને કપડા આપવો એ અજ્ઞાતમોછે, તે જાંધાપણે અને હુકમમા હોવાથી તથા પોતાના બજેટને પાંધર ઉતારવાની ફરજ પડવાથી, તેને હાલના મામલાને મોટે, જેમ ૧૮૫૭ ના બગવાને લીધે જે પરિણામી નિષ્ફળતાં તેમા લાર્ડ કાનિંગેનો કોઈ અપરંધ ન હતો તેમ આમા મર રિચાર્ડનો કોઈ વાંક ન કહાય. ૦ ૦ ૦

હિંદુસ્તાનની હાલત હાલ એક મીસકનના જેવી ચાલે, જે ૧૦, ૧૨ વર્ષ અગાઉ હોવા ધમ્મીઓના હાથમા હતી કે તેને મુધારવાથી તે ધમ્મીને નાણાનો લાભ થાય. પણ તેઓના હાથમાંથી અધિકાર હાથ લેવામા આવ્યો અને ધમ્મીએ તે સોંપ્યો, જેઓને તે ઉપર ધ્યાન આપવાને વખત તથા કચ્છ ન હો.

વાધી તેઓએ ખીજાઓને જોખમદાર રાખી એ કામ સોંપુ. તેનું પરિણામ એ નિપજાનું કે ખરેખર જોખમદાર કોઈ મળે નહીં. હિંદુસ્તાનના અધિપતિઓ પોતે સરકારી હોદ્દા મેળવ્યા પછી એટલે તો યોગ્ય વખતે તે C.P. રહેલે કે તેઓની પોતાની રીતિના પરિણામ જોઈને તેઓને તક મળતી નથી. હાલતમાં માણસનો ખરામત હોય છે કે બિવિખના પરિણામની દરકાર કર્યા વગર તુરત પેલાની અડચણોના અપાડા કરે છે. આમની મુલાકાતમાં 'સેક્રેટરી આવ રોટ' જોખમદાર છે અને આમની મુલાકાતે હિંદુસ્તાનની વાત આવે છે ત્યારે જમનાના ઓરડામાં અથવા ખીડી પીવાના ઓરડામાં જઈ બેસે છે. વડી સરકારને માથે જોખમ એવી રીતિ પેટાધારી છે કે તે કોણને માથે ખરેખર છે તે જણાવુ નથી. ખુદ ભૂમીની સરકારની મંજૂરી હેવી બધાણાં છે કે એક ધારે. હિંદુસ્તાનની કોન્સિડેરેન્સમાં પગાર થવા પછી અને 'વાઈસરોય' મળુર રાખ્યા પછી તે વિનાયતના મદદનાતન ધારી રહે છે. પાત્ર વરસમાં આપણને દાખલો મળ્યો છે કે એક 'બજેટ' ને આપણી સરકારે રદ કરી ફરીથી ધડવા માટે હિંદુસ્તાન મોકલાવ્યું હતું, અને હમણાં એક ખજાનચીએ હોકમ પરમાણે બતાવેલું 'બજેટ' 'કોન્સિડેરેન્સ' માં રજુ કરેલું આપણા માનજવામાં આવ્યું છે. હિંદુસ્તાનના કારભાર કીંગડા ગાંધીનિએ અને જાણે તરફેલાર રંગના કટકાઓને રંગ મેળવ્યા વગર સીધા હોય તેવા થયે છે. તે જમ્યાનુ માન ધરાવનારા ગૃહસ્થોની ધારા બાધનારી સભા હિંદુસ્તાનમાં છે તેમજ હિંદુસ્તાન વિરુદ્ધ ધાગનુ માન ધરાવનારા નામાકિત ન્યાય શાસ્ત્રીઓનું ધડવન લા કમીશન ધારા બાધવા માટે લડનમાં બેસે છે અને રાજ્ય અધિકારીઓ, સીપાહીઓ અને એન્યાઓ જે ઓ આજ ૨૦, ૩૦ વરસ ઉપર હિંદુસ્તાન કેલેલું હતું તેની માહિતગારીથી પકાયલા છે, તેઓની ધડવા કોન્સિડેરેન્સ બેસે છે જે પછીથી તો હાલના મુદ્દારાની જુઓળા અહીં આવી રહેને હરેરાજ ફેરવતી જાય છે. હિંદુસ્તાનની ધાગ બાધનારી સભામાં થયેલા કામકાજ હઈઆ મદદનાતન ધારી રહે છે. હઈઆના 'લા કમીશનરો' માલ મેલનત અને અબ્યાવથી ધારાના ખરડાઓ મળાજથી થડીને હિંદુસ્તાન મોકલે છે ને કનકતાની ધારા બાધનારી સભા પાછા પાળે છે કારણ કે તે ત્યાંના લોકોની સ્થિતિને યોગ્ય નથી. ખજાનચીને પોતાનું 'બજેટ' હેવી રીતે ધડવું પડે છે કે બે ધણીઓ સજી થાય એકતો વડી સરકાર અને ખીજી હિંદુસ્તાનની સરકાર તેના 'બજેટ' અને C.P. પોને રદ કરવાને બેહુને હડે છે પણ વિનાયતની સરકાર તો હિંદુસ્તાનની સરકારની મજૂરી C.P. તરફ રદ કરી થકે છે તો પછી ખજાનચી વિનાયતના હોકમ પ્રમાણે આવી સેવો સર્વેથી ઓછી પીડા થાય તેમ કરે છે.

હિંદુસ્તાનના નાણા સબધી કારભાર તદ્દન બેહુધા છે. મેહસન ઉભી થાય છે ખરી પણ તે કાઈ અથ શાસ્ત્રના નિયમથી કરવામાં આવતી નથી પણ દર

વચ્ચે સાધારણ ખર્ચ માટે અસાધારણ ઉપાયો કામે લગાડી તેટલું નાણું ઉઘું કરવાની તમજીજ કરવામા આવેછે. તદ્દન મુલેહના વખતમા જ્યારે હિંદુસ્તાન રાજદુવારી અટપોમાંથી આરામ લેયછે, જેવો આરામ શ્રીકૃષ્ણ મતા હિંદુસ્તાન ઉપર યાદી ત્યારથી દીઠામાં આવ્યો નથી, તેવા વખતમા ત્યાંની પ્રજા ઉપર લડાઈના જેવો કર નાખવામા આવ્યોછે જે સદિકા ઉપર વધારે એછો પડેછે અને જેથી ઘણી મોટી ખેદીલી સાથે ઘણા યોડાં પરિણામ નિપજેછે.

ખીજાં યોડાં વચ્ચેમા હવે સરકારને અશીમની મેહસૂલ પડવાથી દર વચ્ચે ૨ થી ૫ કરોડનો ખાડો ભરવો પડેછે. મેહસૂલની આ રકમ હંમેશ ધારતી ભરેલી ગણવામા આવતી હતી. આજ સુધી હિંદુસ્તાનને અશીમથી યતો નરો ત્યાં યતો મારા માલને લીધે હોતો અને તે માલ મારો હોતો તેનું કારણ કે અશીમ ખતાવવાને મીનમા હરકત હતી, પણ તે હરકત હવે કાહાડી નાખવામા આવીછે અને આખાં દેશમા હવે અશીમના પાક મારૂં જમીન તઈઆર કરવામા આવીછે. આપણે અશીમ હાથ કરી નેહા હતા તે હવે ખલાસ થયુછે. જ્યાં-રથી મીનાએને પોતાના માલ ઉપર ભરસો આવશે ત્યારથી આપણી અશીમની ઉપજ જવાળી. ભવિષ્યમા આપણને બેથી પાંચ કરોડનો ખાડો મેં આસરેજ કહેયોછે. ૧૮૬૮—૬૯ મા આ ઉપજમા ૮૧ કરોડ રૂપીઆ થયા હતા. ૧૮૬૯—૭૦ મા ખરાબર મણુત્રી પ્રમાણે ૭૯૫૩૦૦૦૦ ઉપજમા હતા ૧૮૭૦—૭૧ મા ૬૯૨૨૦૦૦૦ રૂપીઆ થયા હતા અને બનેટ જાહેર થયા પછી રાજ ખખર મલવા મુજબ ભાવો પડતાજ આવેછે.

એ ઉપરાંત ભવિષ્ય તરફ જોતાં, મયા એશિયા સર વિલ્યમ માન્સફિલ્ડને કલકત્તાની કૌન્સિલની હજુર પોતાના વાજબી ધભગદ ભરેલા વિચારો આપતાં સાંભળ્યો હોએ. આએવત ઉપરનો કર જે હમણા ખેવડો થયેછે તે વિશે ખોલતાં સર વિલ્યમ કહેછે કે:—“હું ધારું છું કે આપણે કમ્બલ કરવું જોઈએ કે આ મોહોશમની આપણી અડચણને જો કે એનના વખતનું નામ અપાઈ ન શકાય તોયે એક ખરેખર ન ધારેલી સંકટનો પ્રસંગ ઉભો થયોછે. મારાં બાવળે સર રિચાર્ડ ટેમ્પલના દેખાડવા પ્રમાણે આપણે હવે અડચણમા છઈએ કે જે ન ધારેલી કહેવાય. એક ખીજા વધારે બાબદ ઉપર કૌન્સિલનું ધ્યાન યોજાવ્યાંવા મારું છું અને તે, કોઈ કામ ન કરનાર આત્મચિંતા વધારેછે. હુકમા હિંદુસ્તાનમા આપણી કરકારનો વખત ઘણે બારીક અને ધાયવી ભરેલો આવી પોહિયોછે અને જેટલું ઉધું થાયછે તે કરતાંખી વધારે નકામે ખરચ ગળી જાયછે. હાવી હાલતમાં સોકોની યુમથી ધારતી વધેછે. લશકરોને જોડી નાખવા માટે હિંદુસ્તાનને જે કિંમત આપવી પડેછે તે કર્નલ યુનના કહેવા પ્રમાણે દર વચ્ચે ૫૦ લાખથી વધારેછે અને તે, રીજનીટ વગરના અમલદારો જેઓ પાસે માણસો અથવા કોઈ અધકૂં કામ કરવાનું નથી, તેઓ માટે ખરચ-

વામા આવેછે. ઇતિહાસમા જોનો જોડા નહી હેવી અગમવાળી રીત હેવું દે ખાડેએ કે અરવી કરેડ વડીને આસ્તે આસ્તે દેહિડ કરેડ થયે. આવી કાઈ દાહડે ન જોયવી અને પુત્ર રાજકુવારી મુલેહના સમયમા કમાન છેકે ગુરવપુરી તાણુવામા આવીછે અને અનૂભવ ઉપાંત જોકે હિંદુસ્તાન માતપણું બોગવેછે તોયે નાણા મંબંધી હાલત આપણા ઉપર હેવી ટંગાયવીછે કે જોનો ઉપાય કરવાને આપણા પાસે સાધનો હોમના નથી.

“જે ગૃહસ્થો એક પછી એક આવના અજ્ઞાનચીના બજેટા વાચવાની મેહનત લેયે તેઓને માહગ દીક્રા સેહસાધી મહમલ પડયે. ૧૮૬૦—૬૧ પછીથી ૬૨ વરસ માટે એકકુ બજેટછે. તેઓ એકેકને મજતછે અને જ્યારે તેઓ મગજાં વાચવામા આવેછે ત્યારે કાઈમી રીત અથવા તત્વની ગેરહાજરી ગુરત માયમ પડી આવેછે. દરેક અધિકારી ગુરતની અડચણ કાઈ ગુરત વેવાના ઉપાયથી કાઢાડી નાખવાની તમનીજ કરેછે. તે વરસની મગજી અગત્યો પુરી પાડવાને તરેહવાર ફાફા મારવામા આવેછે, કાઈ હુકમીયાથી કમતી કરવામા આવેછે, કાઈ ત્યાયી કાપેછે, એક વરસ વધારે કર નાખેછે, બીજે વરસ કાઢાડી લેછે અને વળી ત્રીજે વરસ પાછો નાખેછે. અરેઅર કાઈ મારી રીતની ગેરહાજરી વિષે વાઈ મેચોના અધિકારીઓએ હેવાતો સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહી મંબ બાબુએ કે તે પુગવાર કરવાની કાઈ અગત્ય નથી.”

કોન્સિયરમા જે તકરાર ચાલી તે ૨૮ મી એપ્રિલના ‘ગેઝટ’ મા નોંધી લેવામા આવીએ, તેમા મીંડ સ્વામી કહેછે કે “છેવા કેટલા વરસ થયાં ૬૨ વરસ ખાડા પડતો આવીએ અને તેનું દેખીતુ કારણ એજે કે જોકે મેહસલ વધતી જાયછે તોએ અગમનો વધારો તેથી એ જડપમા વરેજે.” અરેઅર મીંડ સ્વામી કહેજે તેમ આ ઘણું બોલ્યું છે. જો મેહસલ વધતી જાય તેની સાથે ખાડોની વસ્તો જતો હોયતો સહ માયમ પડેએ કે મેહસલ ઉપાંત અરચ વડી ગયેએ. તે કહેછે

આપણે એવકુદ્દ અન્ધ છેએ અને મરકાર તથા પ્રજા ખ્યાલી 'અલ્ટો' થી ઠગા ઇએ છેએ" તેની બરાબર છે.

ફાર્ડ મેયો એથીની રપષ્ટ સમ્બંધમાં બોલેછે, તે કેએ છે કે "વારંધડીએ જાણાવનામાં આજુએ કે ૧૮૬૬ થી આજ મુવી આપણે નાણાના ખાડાની યુજના બરાધા છેએ, તે વરસોમાં આપણે જોઈએ તે કરતા ક્રકત માહોડાછ કોડ રૂપીઆનો જુજ વધારે અરચ કરયેછે." ૭ ૭ ૭ ૭ ૭ ૭

હિંદુસ્તાનની ધિટીપ મરકાર અને એક સાધારણ જમીનદાર વચ્ચે જે સગપાપણુ બતાવુછે અને જે વારંધડીએ બતાવવામાં આવેછે તે થોડક દરજ્જે અર છે. આપણે જે મજદુવારી હાલતથી હિંદુસ્તાનને પકડયુછે તે ખુલી જવુ ન જોઈએ. લામી વખત મુલેહ રેલવાથી બરસો વધેછે અરે. પણ આપણી સત્તાને ધારતીમાં નાખનારા સાધનો કોઈ ઘટાડેથી ધરવાના નથી. આપણી માહુચેતીમાં હડા પડી ચક્રવાનુ નથી. આપણી હિંદુસ્તાન ઉપરની વમપરેપરા સત્તા ક્રકત ત્યાના સોડોની વફાદારી અને ખ્યાર ઉપરજ ટોકેલીએ એ વાત ઘણીવાર બેનાવાથી તે માચીજ યાઈ પડીછે. પણ તે પચા અને વફાદારી વધારવાને આપણે કસુ એ કસુ નથી અને જ્યા ફેજવણીથી પ્રજા સુધરશે નહી ત્યામુખી કરવાના પણ નથી. આપણી સર્વેથી સરસ ધારણાએને ઉલટાની નાખવામાં અને ભુવથી સમજવામાં આવેછે. કોઈની વર્ગની વફાદારી મેજવનામાં આપણે ફતેહ માચ્યા નથી. ઉચર હિંદુસ્તાનના માતઅર જમીનદારને જમીનના પટાની બાબતના રાજવ શરખારથી આપણે આપણાથી જુદા કરી પાડયાએ અને ગરીબ વર્ગ પણ આપણને પસદ કરતો નથી. હાજ ના નેવી બેટીથી અને ખગખ વિચાર અગાઈ કોઈવાર ન હતી. બપકા વાજા આકડાએથી દેખાડવાનુ. સેહલુ છે કે મેહસલ આટલી વડીએ અથવા નિકાસ અને અવાતમાં આપણે વધારે થયેછે અને રૂના બાયને લીધે દેવમાં રર કોડ રૂપીઆ રેડાયાએ પણ તેથી કાઈ પ્રજાને ફાયદો થયો નથી પણ એર તેએ ઉપર બોજો વધેછે. 'ફંડ આવ ઈડ્યા' મને એક લખનાર દેશની હાલત મટે નીચે પ્રમાણે લખેછે અને હુ ધારછુ કે તેનો હેવાલ બાજ્યાછે.

"કુકાજ અને ડીપણી કોઈવાર ન જોયલી હુવી દર વરસોવરમ આખ્યાથી, અને સાધારણ ખાવખોરાકની જુલુસો દર વરસ મોઢવારીમાં વધવાથી, જે મજુરી કરતા પણ બાવમાં અડપથી વડતી બપડે, તેથી આખ્યા દેશમાં દબ ગીરી અને બેટીલી પેલ યાદેછે, તોયે ગરીબ આપડાએનો ધીમો ક્ષીદનો માદ હૈયુ કોન્સિય સુવી પુગો નથી. તે ગરીબોને મનથી આગગાડીએ, તારે અને અપાગના મોટા ગસ્તાએ તથા ફેજવણીનો પ્રચાર સુ કામનો ! જે સગળા તરફ આપણુ ધાગ બાધતાગએ મોડેગા ગર્વથી દેખાડેછે. તેએ પોતાની કાનની હાલતને આગળી મોઢવારી સાથે સરખાયેછે. જ્યારે અનાજ સોપો

અને પુષ્કળ હોય, જ્યારે તેઓ પૌતાની અવગમન ભોગવતા હતા, જે તેઓને મદદ કરનારા દેશી મરદારો અને ઉમંગોના ગુમ થવા સાથે ગુમ થતા જાય છે અને તેના બદલામાં હર્ષ કાર્ષ વચ્ચે નથી.”

પણ એ બાબત વચ્ચે ખોલવાની હું હિમત કરતો નથી. હું દેશીઓની હાલત ઉપર ખોલું છું તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે કાર્ષ રાજકુમારી અગત્ય નથી તેના વખતમાં બારી કાઢી નાખીને કમાનની દોરીને તુટવા તજગ તાલુકાનું કેટલું ધાસ્તી ભરેલું છે. જે કરે અરેખર હિંદુસ્તાન ઉપર નફી ન નાખેલા જોઈએ કાંકે કાંઈવાગ ખરી અગત્યને વખતે અને દબાણની વેળાએ કામ લાગે.

હું ધારું છું કે તમે મગજને માહિત હશે કે હાલ હિંદુસ્તાનની તાજેરી ઉપર જે મોટા ભોળો પડે છે તે જાહેર બાધકામ ખાતાના ઉડાઉ અર્થને લીધે છે.

જાહેર બાધકામ ખાતામાં આગળ, હાલના અને ભવિષ્યના કામમાં ઉપર બાર્ડ મેયોએ આપેલા વિચાર તા. ૮ મી એપ્રિલના “ગેઝેટ” માં ધણોજ સ્પષ્ટ રીતે આપેલા મારા લેખમાં આપ્યો છે. તેઓના કામો બે ભાગમાં વહેંચાયેલા છે, આધારણ અને અમાધારણ. પેહલી જાતના વર્ગમાં જેવાં કામ આપે છે કે જે ઉપજમાંથી ચાલે છે અને બીજા વર્ગમાં હિના કામોના અરચ ‘સાન’ કહાડી ચલાવ્યામાં આવે છે. * * * * *

૧૮૬૯—૭૦ માં ધગલાડ અને હિંદુસ્તાનમાં મળી જાહેર બાધકામ ઉપર ૮ કરોડ રૂપિયા અર્ચ થયો હતો. ૧૮૭૦—૭૧ માં ૭૪૭૫૫૦૦૦ રૂપિયાનો અગચ ગણવામાં આવ્યો જે માહેના ૧૬૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા હિંદુસ્તાનમાં અને ૫૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા ધગલાડમાં અગચવામાં આવનાર હતા.

૧૮૬૯—૭૦ ના જુદા કાલકાલા નાણામાંથી ૧૦૪૦૦૦૦૦ રૂપિયા ‘ઈસ્ટ ઇન્ડિય ઇન્ડિગેશન એન્ડ કનાય કુપની’ એવકા જે ‘ઓરીસા એન્ડ સોન ઇન્ડિગેશન કુપની’ ને નામે ઓળખાય છે તેના ભાગીદારોને તેઓની મીલકતને માટે ભગવામાં આપ્યા હતા. ૧૮૬૯—૭૦ ની રકમમાંથી આ બાદ કરતા અરે અરચ તો ૩૬૬૦૦૦૦૦૦ નો ચાર્જ થયો. એટલા ઉપર બાર્ડ મેયો કેહે છે કે ગયા વચ કરતા આ વચ જાહેર બાધકામ ઉપર આપણે ધણી મોટી રકમ અરચી શકીશું. પણ તે બાદ હેવારે છે કે આ રકમના કાર્ષ જાહેર બાધકામ ઉપર અરચાઈ નથી જે ઉપર મરદાર જોખમદાર હાય. ‘રૂલવે’ ના હયાતો ઉપર આપણે ૧૮૬૯—૭૦ માં ૧૫૭૦૦૦૦૦ બ્યાજ ભરવું પડ્યું અને ‘રૂલવે કુપની’ એ એજ વચમાં મરકારી જામીનગીરી તજે બાધકામમાં ૪ કોડ રૂપિયા ઉપર અરચશે. એટલે ખરે જોતા જાહેર બાધકામ ઉપર હિંદુસ્તાનમાં ગયા વચમાં બ્યાજ સાથે ૧૬ કોડ રૂપિયા અરચાવવા કેહવાશે. અને તેમજ ૧૮૭૦—૭૧ માં ૧૪ કોડ ૨૮ લાખ ૮૦ હજાર રૂપિયાનો આકરો થશે.

તે નામદાર કેહે છે કે “હું ઇન્ડિયન પ્રાન્સિય એ બાબત ઉપર

ધ્યાન આપે કાકિ હિ દુસ્તાનમા ઉપેચી બાધકામ ધાજળ આપડો અરચ ધાયલે તેની અબર ધણુકિને નથી. જો આપણે એ જે રકમોને આપે મુકયે તો ૩૧ મી માર્ચ ૧૮૭૧ મા પુરા થતા જે વરમમા આપણે ૨૮૧૧ કોડની ગણી રકમ અરચેની કેહનાય જે રકમ રચેન, ઇશીની, ઉત્તર જમમની એમાની કોઈનીની વારસીક ઉપજ કરતા ધણી વધારેછે અને હાલની ઉપજ કરતા તણુ ધણીકે.”

લાર્ડ મેયો વળી કેહેકે કે “હવે આ રકમ મેલ્ચલના કયા પ્રમાણુમાઠિ. હાલ પુરા થયલા (૧૮૭૦) વરમની હિ દુસ્તાનમા બાકી મેલ્ચલ ૨/ મિડ રૂની આ ગણાયે. બાકી મેલ્ચલ એવેકે, જમા કરવાનો અરચ, બાજુ બરણ, ‘ચેનચનો’ અને કરારની રહે આપાતી રહેતા બાકી રહે તે. આ બાકી રહેલી રકમમાથી સે હેકડે ૧૦ ટકા જાહેર બાધકામ ઉપર અરચવા પડેકે. ૧૮૭૦ —૭૧ ના વરમમા બાકી મેલ્ચલ ૨૮૦૬૦૧૬૧૦ રૂપીઆની રહેશે જેમા ૧૪ ટકા આ રીતનો અરચ થશે.

તે નામદાર કેહેકે કે બીજી રીતે બોલતા “જાહેર બાધકામ ઉપર નક્કી અરચ ૧૩ કોડ ૮૦ લાખનો થશે. જે બાકી મેલ્ચલમા સે હેકડે ૪૭ ટકાના પ્રમાણુમાઠિ. આ ટકા ચાલુ વરમમા વચસે એવે આવેતે માન આપણે જાહેર બાધકામ ઉપર આપણી બાકી મેલ્ચલમાથી સે હેકડે ૫૦ ટકા અરચાશુ અને આશતો મત હેવુ છે કે જાહેરમા સુધારા કરવાની આવી તાત્કાલીક પુલિયા કોઈવિધ કરવામા આવી ન હશે.”

લાર્ડ મેયોના કિમની વિચારનો આ ધણી નખગો ઉતાડેકે, પણ મારી મત નમને માટે તે પુગતોકે, અને માફ દેખાડી આપેકે કે જોકે આ ઉપાયોથી સુધારા ધાયલે અરે પણ તે ઘાઈ ને એવી મારી મેલ્ચલ કરવા માટે બારી કશી નાખવાની કઈ અરેખર્ગી અગત્યજ હાય હેવુ નથી. હેવી ચચના કરવામા આવી હતી કે જાહેર બાધકામને માટે અપાતી રકમ કારી નાખવી. મી૦ સ્વામી કેહેકે “તેમ કરવુ નાચકારકકે” એવો બધતો કામે તરક વામા આવ્યકિ કે ધણુકિને પડતા નાખવા પડ્યકિ અને તેથી માટુ નુકસાન થયુ છે. મી૦ સ્વામી કેહેકે કે “આપણા ઘરમાથી બાહ્ય નિબંધતાજ ધાપલુ ન રાવાને લીધે પડી રહેલી ઈમારતોના મુખ જ જોતામા આવ્યા પના રહેતા નથી.”

મર રિચાર્ડ ટેમ્પલ એકજ ચન્દ અને હિમ્મતથી જે બીજા કામમા લગાડી હોતો ધણી વાક્ય કેહવાય, સે હેકેકે કે આપણુ ઉપરનો હા એ નોંધી મરક રીતકે અને જોએ તેને માટે મત આવી વળી બીજો કાઈ ઉપાય દેખાડવા વગર તેમા વાક કાહડેકે તેઓને તે વાજબીની મહે કપમે આપેકે.

મર રિચાર્ડ ટેમ્પલ આપણ ઉપરના કરની તરફેલુ કરતા મનમાતો હ્યોને હ્યે, તેની ઉપગ્રાધ ધાઈ હુ કુ છુ કે હિ દુસ્તાનમા મરકારી કે પછી કાઈ બીજો હેવા કાઈ અનુબવનાજો અમદદાર નથી કે જે હિ દુસ્તાનને માટે આવણતો

કર તદન નાનાપકછે હેતુ' ન કહે. જ્યારે મીં વિચરન પેહન પેહણો આપ્યો ત્યારે તે આ કુકિત કાપી કૂપીને પોતાના ખીસામાં તૈયાર કરી લાખ્યો હતો. તે આ દેવથી તદન અલુભાણ્યો હતો તથા ત્યાંના સોકની રીતભાંતથી નાવકિં હતો. તેણે અર્થશાસ્ત્રનો અધ્યાય અમેરીકા અને યુરોપના બે ધારણ ઉપગ્રહકર્યો હતો, જ્યાંની રીતભાંત અને હાલત એશિયા ક્રમાં જુદીજ નહીં પણ કેવળ ઉપ-દીછે. મગ આર્યમ દરવેલ્યન ને આ દેશને બરાબર પીછાણતો હતો તેણે આ બેઠુધા ઉપાવની માત્ર વાંધો લીધો અને તેને પાછો વિનાયત બોલાવી લઈ આખરે જાણુ વારસે પાછો ખજાનાના ઉપરી તરીકે મોકળો. પણ ધારા બાધ નારી કોન્સિયના અધિકારીઓ નેઓએ આ ઉપાવની તરફેણમાં મત આપ્યું તેઓ તે બાબદમાં શુ કહેછે? ૨૮ મી અપ્રિલના 'ગેઝેટ આવ ઇંડયા' માં એ બાબતની તકરાર જોવામાં આવશે અને તેથી ધારા બાધનારી મહાના વિ-ચાર અને તેઓની કામ કરવાની રીત મહમત્ત પડશે. દાનરેખન મીં આપ-મેન કહેછે કે "હું ધારણુ કે એ કર હિંદુસ્તાનને તદન નાનાપકછે. હું ધારણુ કે ને થોડા પાસેથી આ કર લીધામાં આવેછે તેઓ ગાયે થતી કુશ મળી સાથ સરખાવતા એની ઉપજ કાઢી નથી અને તે થોડાઓ પ્રજામાં શુ ધરેલા અને આના થોડા." આનરેખન મીં બુલેન સિંઘ કહેછે કે "નેઓએ આ બાબદ સાફ વિચાર કરવાની તમરી લીધીછે તેઓ માથ એકમળતો થઈ હું જણાઉં છું કે આ કર આ દેશને માફક આવતો નથી અને નેમ નેમ એ કરને હું વરાંરે તપાસતો જાઉં છું તેમ માહાર મત પકુ વળું જાયછે." આ-નરેખન ફિટ્ઝ નેમ્સ સિંઘન વિચાર આવેછે કે "આ કર નાખવાની અગત્ય પડે પણ તે ધણીજ થક બરેલી અગત્ય હતી." આનરેખન મીં સ્વામી મીં આપમેન ગાયે એકમળતો થાયછે કે "જો મુલેહ અને આબાદીના વખ તમા આપણે આપવત ઉપરનો કર વધારીશુ તો ધારતી અને અડચણના વખતમાં નાણુ ઉપુ કરવાનો ને ફક્ત એકેનો એકજ અને પત્રો ઉપાવ આ-પણા હાથમાંછે તે જતો રહેશે." મર હે-રી કુરાય, નેપુરના માહારાજના મતને એકમળતો થઈ કહેછે કે "એ કર દેશને કદાબા બરેલા, લોકોને નાપસદ અને ઉપજમાં ઘણો નિર્જવેછે."

આએવત ઉપરનો કર હિંદુસ્તાનને તદન નાનાપકછે હેતુ' હંમેજીને મમજ શકતા નથી, અમનદારો એ ઉપાવને જલદીથી પકડી લેવે તેનું કારણ એકે એકતો તે તદખિયાર ઉપાવ હાથમાં મળી આવેછે, વળી તે ગાયે એ સનાય ઉપર વિચાર કરવાની મેહનત અને જોખમ બનેછે તથા મેહનત વધારવા મરે કુર્ષ ખીજ રીતે શોધવી પડતી નથી. તે મીં વિચરને દાખલ કરી છે અને તે તેના નામિ આવેછે, પણ જો તે પ્રતિષ્ઠ મૂલ્ય જીવતો હતો તે પેહલો બોલી ઉઠતે કે તે જોટો હતો અને તેના બાઈખંધ મર સી. દરવેલ્યન ખરો હતો. વળી ખીજ

મેહનત એ બચેછે કે આવતી ગેઠવણીથી તે એકાં યાદ રહે, પણ તે લોકો ઉપર ધણે બારી કમતી રીતે પડેછે અને તે ઊંચી શકાયછે એટલા મોટે તે ધણે ગેરધનચાહી ભરેલોછે. કોઈ શખ્સ પોતાનું ધન જમીનમાં ગાળે અથવા તેના ધરેલું બતાવી દે તો તમો તેની ખસેયો શી રીતે કર લઈ શકશો? ખીજા કોઈની કર કરતાં આ કરથી ઘણી લુચ્છાઈ, ધણે જુગતમ અને ધણે દગો યાદ રહે, અને બાપડા રિખાતા લોકો ઉપર અમળાએ જે કુંઝડી નાખીછે તેમાં આથી વધારે થાયછે અને તે ઉપર લીધેલી મેહનત, ખરચ, કંટાણી અને ઉત્તપન થતી દુશ્મની માથે ચરખાવતાં એની ઉપજમાં કોઈ છુવ નથી.

પણ હવે હું આ મવાલ ઉપર આવું છું કે આ લગાઈના જેવો કર શા મોટે જરૂરનોછે. શા કારણથી એ કાઢાડવો પડ્યોછે? અને હું તેની અગત્યછે? 'ટાઈમિય' પંચે પોડાક દાહડા અગાઉ એક માતેબર બાબદ લખી તેમાં જણાવ્યું હતું કે ૧૮૬૫ માં જ્યારે મેહસલ ૬ કોડ રૂપિયા આ બોલી હતા ત્યારે મર ચાર્જસ ટરાવિલ્યને મત આપ્યું હતું કે મરકારી હાલતો પુરી પાડવાને હાલના હિંદુસ્તાનના કરો પુરતાછે. ૧૮૬૮ માં મીં માસીએ એજ વિચારો નજીક હુવાજ ચમ્દોમાં આપ્યા હતા ત્યારે હવે ખર્ચ વધેલો ક્યાંથી? આપણે કોઈ બારી ખર્ચ વાલી લગાઈમાં સપડાયા નથી. કોઈ બાબતો મેચાડી દેવાનું આપણે માથે આવી પડ્યું નથી. કોઈ રાજકારણમાં ફેરવવાનું નથી કે નેથી કોઈ ન ધારેલો મોટો ખર્ચ આવી પડે પણ તેથી ઉલટું આપણે તો ખર્ચ ઘટાડવા અને કમર કરવા પડ્યા છે. જ્યારથી મીં વિવરન હિંદુસ્તાનના ખજાનાની લગામ પોતાના હાથમાં લઈ ત્યાં ગયે ત્યારથી કમતી કરવાનો પોકારો ચાલતોજ આજે. જેમ જેમ વરસ દાહડે આપણી મેહસલ વધતી જાયછે તેમ તેમ દર વર્સ ખજાનથી કોઈની ને કોઈની ખુટતી જુમ પાડતો આવેછે અને જો તે ખુટ તેના પોતાના મગજમાંથીજ નિકળેલી હોયછે તો ખચીત આગળા અંધિર કારબારનો તે વાંકે કાઢાડવાનો.

હજી સુધી અગરજો કોઈ દાહડે ન લીધેલી હેથી રાજદુવારી નિંદ્રામાં ખસજ ન પડે, અગર આપણે સુવિદ હાજની માફક બોગવતા રહીએ, જે આજ આગળા ઇતિહાસ પરથી ખરી લાગતી નથી, તેએ આજની મેહસલમાં આમરે કરેડને આડો પડવાની ધામતો અને મર વિલયમ માનમદિ હે રેખાડ્યું તેમ નડામાં લશકરી ખાતખિઆ આમરે ૫૦ લાખનો ખરચ જે લશકરો બિહી નાખવાની ચરમ ભરેલી રીતથી લારડ લાંબાકાસે આપણને એક વારસો આપેછે તે આડો પુરો કરવોછે. જોહર બાંધકામો બાંધવા મરે ઉછીકું નાણું લઈ લગાઈના હિંગામ મોટે આ કર રેહવા દેવાને બસે આપણે ચાલુ મેહસલમાંથી જોહર બાંધકામો કરવા મારું આ લગાઈના કર નાખવોછે. પણ લગાઈના વ.

અતમા ઉછીકુ લેના જેવી આપણી આટ વખતે ન હોય અને તેમ નહીં તો આપણને મોટું વ્યાજ આપવું પડે

ધણી સજ્જ અને ખારીક તપાસની અગત્ય દેખાડવા જેટલું હું ધારણું કે હું બોલ્યો છું, અને હું આ મંજૂરી વિનવી કરું કે કાંઈ સુધારાને અર્થે ઉપાય લેવા. પછી જોઈએ પાત્રાહી 'કમીશન' માંગો, જોઈએ આમની મંજૂરી 'કમીશન' મોનાવો અથવા નાણા મંજૂરી મંજૂરનારા લાયક અનુભવી ગૃહસ્થોની મંજૂરી મોનાવો. હું દંતીરણ કે એક ખીજ બાબતમાં વખતની કોટાઈને લીધે મારાથી મોનાઈ થકાતુ નથી અને તે બાબત જાહેર બાધકામ ઉપર અરચી રીતે કરવામાં આવે છે તે દેખાડવાની છે. જો આ દેશમાં ૨૮ કોડ રૂપીઆ બાધકામ ખાતાના કમીશનરોને વગર જોખમે અરચવા માટે કાંઈની અકાવ અથવા હટાવ વગર આપ્યા હોય તેના પરિણામ શા થાય વાર ? અને હિંદુ સ્તાનમાં તેના પરિણામ આપણે કેવા ધારતા હઈશું ? સરકારી હોલ્ડિંગ અને ખીજાઓ વચે એ બાને કેવળ ઉત્કાષ્ટ વિચારે છે. ખાતા વાળાઓને વિચાર હોય છે કે જાહેર બાધકામ ખાતુ અરીઘણું દિગ્ગે તેઓમાં હોય વિચારે કે ચામલુ સાર ખાતર કરતા સે હે કરે ૨૦ થી ૨૫ ટકા સરકાર વધારે બાવ આવે છે અને કામ ખીજ વગલુ ધાને ઉતરતુ થાય છે અને અખરે છે કે જાહેર ખાતાના બધાવલા કામો ઉપર રેલવેના ઈજનેર હોયે રેલવે ખાતાનું બાધકામ કેલુ મહત્ત્વે તે જાહેર બધકામ ખાતા વાળા બેથક જાણતા હોયે પણ જાહેર ખાતાએ બાનેરી ઈમારતોને ધડીએ ધડી હોનારત ધવાથી તેઓના તે શકો પડી ગરાયે

૧૮૯૨ માં બગબો અને લશકરી બાધકામો કરવાને ૧૦ કોડ રૂપીઆ જુદા કાલંડવામાં આવ્યા હતા જેમાંના ૧૮૯૬ ને હેડ ૫) કોડ અચાર્જ અપા અને હેવુ ગણવામાં આવતુ હતુ કે ૧૮૭૨ ના ચાંચ સુધીમાં મગજા અર્ચવા માં આવશે જે માળા વાળી બરાબો જેને વાજખીની રાહે મેહનના જેવી કે હવામાં આવે છે અને અરેખર તેઓ અર્ચમાં અને કદમાં મેહનના જેવીજ છે તેઓ ૧૦ થી ૧૨ લાખ રૂપીઆથી ઓછા અર્ચે બધાઈ ન હોય એક આ ખી રીજમી રહી શકે જેવી બરાખની હાગમાં આની ૧૦ ઇમારતો હોય વળી એતો નકો છે કે ઘણેક ઠેકાણે સડક અને ખીજ કારણોના પ્રસારથી આ ઇમારતો ૨૬ ધર્ષ પડશે હું ધારણું કે કેવેક ઠેકાણે તે છોડી દીધામાં આવે છે

આ મગજી વાતો અને જેવીજ ખીજ બાધકામો સોકોને મારીપડે માલમજે પણ હિંદુસ્તાનની રીતિ જેવી છે કે કાંઈની સુધારો હોલ્ડિંગ તરફથી તો થતુ, ૨૦૪ નથી, મગજા ખાતાના અમલદારો જેઓ વરસ રાહોડે ૨૦, ૩૦, ૪૦ કોડ રૂપીઆ એકકા કરીને અરચે છે તેઓમાં ખાસસી બાધકામ ધાઈ તેઓને બા હારના ટીકાથી કાંઈની અસર થતી નથી અને જેમ દરીઆઈ જાનવર 'મોડી

પર' ને આગળ લગાડતા તેના મગજા પગે એકી વારે મ કોચાઈ બંધી દુન્ય દેનારની સામે થવા જેમ મળી જાય છે તેમ મરકારી જુદા જુદા ખાતાઓ જ વારે એક ઉપર હોમલો થાય છે એટલે મુગા ચાઈ બંધાય છે અને જ્યારે મુગુ રૂલવાનું નથી ત્યારે હોમલો કરનારને કચડી નાખવાને એકા મગે છે. કાગજ પત્રોના ત્રામદાયક વ્યવહાર અને મત્તાવાળાઓની ભાગ્યદંડ તથા ભમગના માળાને છેડવાની ધારતીની ચાલતી આવે રી રીત અને કામદાને ચુ ચવાનો કઠાસો વગરે કાણેથી આ કારભાર એવો તો મુખ્યાર્થ મરોડે કે કાઈ અપદ્ધવાત તથામ કરવાને ન જને હેલુ છે આ જીવ કાઈ છુડી નથી. મીં વિચરને કાઈની સુવારે કરવાને મોઠે માથે લેવાનો વિચાર કર્યો કે આ ભારી અડચણ મામે આનીને ખડી રહી. તેણે રાત અને દાહડા મેહનત કરી અને મેહનત માને મેહનતમા કચડાઈ મરો. જેમ ખીજા ઘણાઓને થયું છે. હુ ધાર છુ કે મીં ભાગ, મીં મારી અને મર ચાર્મ ટરાવેલ્યન પણ હેવાજ વિચાર આવશે.

પણ હવે હુ મારા ટીકા બધ કર છુ અને ધાર છુ કે જ્યામુડી મજ અથવા પારલ્યામે ટ એ બાબદની જોયેલો કરશે નહીં ત્યામુડી તેના ઉપાય થનાર નથી, આની મુચવણ બરેલી બાબદમા ફક્ત એકજ મત કાઈ જાણજી વગણુ ધરાવતુ નથી પણ જ્યારે મીં આચીએ જાણાજી કે હોમોમા અથવા અડચણોમા કોઈ દાહડાની મનમાનતો મુધારે થનાર નથી અને જ્યામુડી દરેક ઈનાકાની મગજને દરેકને માથે ખરચ નાખવામા આવશે નહીં ત્યામુડી એ મુચવાડાનો નિકાજ આવનાર નથી આ મુગના ઘણીવાર કરવામા આવી છે પણ જ્યામુડી ઇંગ્લાડ એ બાબત ઉચકા લે નહીં ત્યામુડી તેમા કાઈ કરી શકવાનું નથી. ખરી વાતતો એ છે કે હિંદુસ્તાન એટલું મોટું દેશ કે અને ત્યાની વસ્તી એની તો જુદી જુદી અને મુધારતા અદર રેકાર છે કે કોઈ એક જાતના કર અથવા નાણાના બદલાવથી મગજને માફક આવતુ ચાઈ શકનાર નથી, અને ચાલતચાલી ખરચ એટલાતો મોહમ વિખાર ઉપર ચાલે છે અને હમાજ કેરતા મોહમ અને તે ઉપરનું તપામનું આવું હેલુ તો મક્કી છે કે ગમિ એ રી નિશ્ચય જુદીનો આવમી પણ તે મગજા ઉપર ધ્યાન ગમ્મી શકે નહીં. ખરેખરી તથામ કરવાનું મેલુ હથક છે તે વિશે પે નવાને માગ પાસે પુરતા નહોતું નથી જ્યામુડી આપણે રાજદમારી પચાનમારી મુખાએ છુગ છેએ, ત્યામુડી આપણુ આવી નાણા મંબ ખી ત મીએને ખચારી મકમ. હિંદુસ્તાન પણ મોટું અને ફજવન દેશ કે અને ત્યાના લેમિ ઘણા નમ અને મુખાજુ છે, પણ એમનું એમ તે ચાલ્યા કરશે હેલુ આપણાથી બેઠાઈ શકાય નહીં, રાજદમારી ખરપોને મો આપણે તેવા રેલુ જો એ અને વખતે સમગ્રતાજના લેમિ પોતાના હક મો લગત યાવ અને મગજા એકમ પ થવથી ત્વર વરે છે હેલુ મમને જેવા મમવની આપણે વરી ગમ્મની જોએ. ખર

પર તે કાંઈ દાહાડ વખતે આવે પણ રેહવાથીઓનો મુધારેતો માડાં વેલો આવેલો જોઈએ, અને ઇંગ્લેન્ડે ધારે છે તે કરતાં વધારે નબળી છે. જો હવે કાંઈ બનાવ બન્યોતો આપણે ધણીજ માડી દાખલમાં આવી પડ્યું કારણ કે ત્યાંનું યંત્રકામ સગવડું બગડી ગયું છે.

નાણા સંબંધી બાબતની સાથે જોડાયેલી એક ખીજ બાબત ઉપર યોગ્ય ટીકા કરવા વગર માહાગયો રેહવાનું નથી. જમીનની મેહસૂબ, આપણી રાજકારભારી કારકીરદી અને તેથી વચ્ચે દાહાડે આપણા દેશમાંથી ૧૦ થી ૧૨ કરોડની પડતી ધાક, લવકરી મેહાટા ખરચો, વિગતવાત ખાતાના ખરચો અને હવેની ખીજ બાબતો ઉપર હવે જોલવાને મને વખત માગ્યો નથી.

મીંડેકીન બોલ્યા કે—મીંડે પ્રિયાર્ડે ચોતાના નિબંધમાં આએપતના કરને બદલે ખીજ કાંઈ સુક્તિ બતાવી નથી પણ તેનો વિચાર હવે હતો કે બનનારો ખીજ કેઈ રીતે આ પુર પુરી પાડવી તે વાંચી લેનારાઓએ બતાવ્યું જોઈએ. મીંડે પ્રિયાર્ડે વળી જણાવ્યું હતું કે આએપતનો કર કુકત લડાઈના દિગમને મોટે છે પણ ખરી વાતો એ છે કે જોકે તે ઇંગ્લાંડમાં લડાઈને મોટે કામ લાગતો હશે પણ હિંદુસ્તાનમાં તેમ નથી કારણ કે ત્યાંના લોકો લડાઈની યજ્ઞમાં જોકે બેઠાં તો નહીં તોયે કાંઈ ઘણા વધાર નહીં હશે. હિંદુસ્તાનમાં લડાઈના મુખ્યમાં કુકત એકજ ઉપાય છે અને તે તે વખતે હિંદુસ્તાનની સરકારની આડે છે જે જો આપણે દર વચ્ચે આપણું દેવું વગારી આ જઈએ અને અર્થ જોઈની મેહસૂબ મેળવવા મોટે કર ન નાખ્યોતો આખરે રેહવાની નથી. સવાય માત્ર એ છે કે “ઈન્કમ ટાક્સ” ને બદલે ખીજો કયો કર નાખવો. હિંદુસ્તાન, કૃષ્ય અને મહત્તી કામમાં વધતું જાય છે પણ ‘ઈન્કમ’ ની હવેની ખીજ આપવતો વડતી નથી, અને હિંદુસ્તાનમાં મામાન્ય આધારોની જાનસંખ્યા ઉપર વેચાતી માફક હિંદુસ્તાનમાં ઉપજ થનાર નથી. માહા, કાશી, ખાડ અને દારૂ અને તમાકુ વગરે ઉપર કર નાખવાથી કાંઈ મેહાટી મેહસૂબ થનાર નથી અને પાવરે કર નાખવાથી લોકોની વધતી જતી દોલત ઉપર અસર થાય છે, આએપત ઉપરના કરને બદલે જો કાંઈ ખીજ કેલવામાં આવ્યું હોયતો તે નિમક ઉપર જગત વધારવા બાંધે છે જે સ્થળનાં સર ચાર્જસ ટરોવેલ્યને ઘણી પસંદ કરી હતી અને લાર્ડ લારેન્સે ઘણી તારીફ લાયક રીતે રદ કરી હતી. મીંડે પ્રિયાર્ડે કહે છે કે આએપત ઉપરનો કર ઘણો જીવનમાં છે પણ લોકોની આધારોની જાણસંખ્યા ઉપર નખાતો કર વધારે વાધા ભરેલો છે, કારણ કે પ્રજાના ગરીબ ભાગ ઉપર તે પડે છે, પણ “ઈન્કમ ટાક્સ” તો માનવેશદાર ઉપરજ પડે છે. બેમિ અને ખીજ આસોસીએશનોના એ બાબતો મતોને બેશક ધ્યાનમાં લેવાં જોઈએ, જેઓ જ્યારે કાંઈ કર નાખવામાં આવે છે ત્યારે આધારો રીતે પોઝાર કરવા પડી જાય છે પણ એ આસોસીએશન ત્યાંની પ્રજાનો

પૌકારછે કે નહીં એ શક બરેલું છે, પણ ખરી વાતતો એછે કે તેઓ એકબી
બર્નાના સાકર છે. ને લોકો ઉપર “ઇનકમ ટાક્સ” નાખવામાં આવેછે તેઓ ધણી
કરી હુવા હાથછે કે તેઓને આપણા રાજ્યથી ઘણો ફાયદો થયો હોયછે અને
તેઓએ હજી સુધી કંઈ કર બરબોનથી અને હમાઈ મત હેલુ છે કે નિમક ઉપ-
રના કરને બદલે આએપત ઉપરનો કર નાખવો જોઈએ. જેમિ આસોસીએશન
રીતિ ખતાવેછે કે નાણાની અડચણ ટાળવા માટે આપણે જાહેર બાંધકામ માટે
ઉછીકું લેવું જોઈએ અને તે વખતે વખત નવેસરથી ચાલુ રાખવી જોઈએ.
હવે શું ૨૫) વરસ પછીના લોક તે નાણા આપવાને ખુશી થશે ? મીં મેકમીનનુ
મત હેલું હતું કે આ દેશના અગત્યને માટે ખીજા શા ઉપાય ખતાવવા તે ટૂરવ્યા
સીવાય આએપત ઉપરના કરને ધીકારી નાખવો એ ઉતાવળથી કીધેલું કેલવાયે.

મીં નવરાત્રજી ફરદુનજી બોલ્યા કે મુંબઈ આસોસીએશનના સેક્રટરી
તરીકે તેહને આસોસીએશને મોકલેલી અરજીને ઠીક આપવા માટે અમે મોક-
લવામાં આવ્યોછે, તેઓ હુવી અરજ કરેછે કે “ઇનકમ ટાક્સ” કાલાડી નાખવો
અને હિંદુસ્તાનની મેહસૂલને મનમાનતા પાયા ઉપર લાવવી. ઉપલી અરજીમાં
હુવી અરજ કરીછે કે જાહેર બાંધકામનો ફાયદો ધણી પેડીએ એક પછી એક
લેઈ માટે તે ખાનેના નાણા ઉછીકાં લેવાં અને તે ૨૦ થી ૨૫ વરસમાં પાછાં
આપવાં અને ચાલુ મેહસૂલમાંથી એકદમ ન આપવાં. વળી અરજીમાં માગેછે
કે દર વરસ વધતો ખરચ કાપવો જોઈએ. જે આ ઉપાય કરવામાં આવેતા
જીલ્લા અને જાણ કરાથી પૈસા ઉઘડાવવાની કાંઈ અગત્ય રેલ નહીં. આ
રીતિને મુંબઈના લોકોએ અને મરકારી હોલીદારોએ પસંદ કરી હતી. મીં
પ્રિયાડે પોતાના નિબંધમાં ને ખાનેની તરફદારી કરીછે તેને મીં નવરાત્રજી
ધણીકરી એકમજતા થતા હતા. મીં પ્રિયાડે મત આપ્યું કે હાખનો ખજાનથી
બંધાઈ અને ગુચવાઈ ગયેલો અને તેણે હાકમ પ્રમાણે બજેટ રજી કર્યો.
શાહાનશાહતને ખજાનથી હુવી હાલતમાં હોય એ તે રાજ્યના કારબારને દિલ્હી
લગાડનાર છે, અને તે પ્રમાણે એક ઘડીની ચાલવા દેવું ન જોઈએ, ખજાનના
ખાતાં ઉપર તેનો વડો જોઈએ અને પોતાના કામકામનો તેને જોખમદાર રા-
ખવો જોઈએ નહીં કે હુકમ પ્રમાણે ઘડી કાલાડનાર એક “કલાઈ” ની માફક તેને
રાખવો. મીં પ્રિયાડે દેખાડ્યું છે કે ત્યાંના લોકોને માહારાજીના લોકો જોડે
એજી નાખ્યાથી હિંદુસ્તાનની મેહસૂલને દર વરસે ૫૦ લાખ રૂપીઆનો ખર્ચ
વગરપોછે અને તે ચોડી મુદતમાં વડીને રોહોડ કોડનો થઈ. આવા જાણ
ખાંચથી આએપત ઉપરનો કર નાખવાની ગરજ પડીછે. આગળો ખાલનાર
ખાલો કે બોમિ આસોસીએશનના કકત એક વર્ગજો અને ત્યાંથી આવેલી અહીં
કકત ત્યાંના માતબર લોકોએ પોતાને માથેથી કા કાલાડી નાખવાને માટે ઘડી
કાલાડીછે અને તે અહીં કાંઈ ત્યાંના ચમચા દેરીએ તરફથી, ગરીબ વર્ગો ત-

રકૂથી આવી નથી. આ તેના બાલવાનો રીઝો આપ્યા વગર ચાલે નહીં એવું મીઠું નવરોઝનું બોલ્યાં. મુબઈના પૈગાદાર લોકો પોતાની મંબાવતને માટે એટલાતો બળીતાં કે તેઓ ઉપર ઉપલો કપડો લાગુ પડી શકતો નથી, તેઓએ ઉપલી અરજીમાં નિમક ઉપરની જગાતને માટે લખ્યું કે તે ગરીબ લોકો અને એકતો ઉપર ઘણો બારી પડશે. ઉપના અને એવાજ ખીજ વિચારે ઉપરથી આ સંભાને માલમ પડશે કે અહીં ઘડનારાઓની મતનબ કાઈ પોતા તરફ એવું નિર્ણયપણું બતાવવા માટે નથી, આ આસોસીએશન કાઈ તેના અધીક્ષીઓના જ કાયદાને માટે નથી પણ મુબઈના કાના સગળા વર્ગો માટે અને તેમાં મુખ્ય કરી ગરીબ વર્ગો અને વચ્ચે વાંચના લોકોના લાભને માટે જો એ આસોસીએશન કાઈ ચોક્કસ વર્ગના લાભને માટે હોતો મીઠું નવરોઝ તેની સાથે એક ઘડીની મંબલી રાખે નહીં.

મરખારટલ ક્રિયા—હું અને ફક્ત એક સંબળનાર તરીકે આવ્યો છું અને હિંદુસ્તાનની નાણા મંબલી હદી હાનતમાંથી છુટવાને કાઈ સારી સુખના અંગે થાય તે સંબળવા આવ્યો છું, અને આજ રાખુ છું કે જે હું બોલુ તે માદરા પાનગી મત તરીકે મુખ્ય, અને પેલવેલના તો આ આસોસીએશનને પાધરે મારગ આપવાને હું ઈચ્છા રાખુ છું એવા માટે જો કાઈની જાણ કરવામાં આવે તો તે કાદા કરવી અથવા કેમ કરવી તે તપાસી આ અગાઉ કોય નીનું મોહો કોણના સ્વામીનમાં તે તપાસવું જોઈએ જો એ અગત્યના સવાન ઉપર તમે ધ્યાન આપશો તો જણાશે કે સિદ્ધીપ પારલ્યામેટ એ અખતા ઉપર મતા ચનાવે છે, અને જ્યારથી હિંદુસ્તાન ઉપર કાઈની મતા સિદ્ધીવાની ચાલુ થાઈ ત્યારથી થોડુંક અગાઉ સુરી પારલ્યામેટ હિંદુસ્તાનના રાજકારમાંથી એને પખતે વખત હિસાબ આપવા માટે મોત્તાવની હતી તેમ જો ચાલુ રાખતો હાનત જેવી હાનત થાઈ પડતો નહીં, પણ તે માન નિકરી જવાથી અગર રાજકારે બારના એક અગત્યના અગ્રાવને નુકશાન થયું છે. હાઈ ડેલેટાકેસીએ આ માન કાદાડી નાખી કારણ કે એમ વખતે વખત તપાસ કરવામાં આવ્યાથી ફરી દાને એકકી કરી રાખવી પડતી હતી અને તેથી ઘણી અગવડ અને અવધલ થતી હતી. વખતે વખત પરીક્ષા ના સેવાનું આ કારણ ઠીક હોય પણ તેથી કાઈવાંધો માલમ પડે ત્યારે તપાસ કરવામાં અટકાવ ન થાય. તમને યાદ હશે કે પારલ્યામેટ કેક સેવાના વરમ સુવી પોતાના હાથમાં સગળો અખત્યાર રાખ્યો હતો અને કોરટ આવ ડાએરેકરના વખતમાં વિનાયતની મરકારના હાથમાં જે કામ હતું તે કરતા હાલ કેવળ જુદુજુદે એ બાબદ ઉપર હું વધારે મોનુ નાર નથી પણ સગળા રજુ કરેલા ઉપાયોમાં મને મર્યાદા મારે એ લાગે છે કે પારલ્યામેટની એક કમીટી કરવી જે પારલ્યામેટને રિપોર્ટ કરે. આપણે આ મોટા ખાડા બાને પુરકા વાતો કરી છે પણ ગૃહસ્થાને માનુષ હશે કે કેટલાક જણ

હુવાં છે કે જો આડાની વાત કબુલ કરતા નથી અને આગનાની હાલત જોવી
 કેહવામા આવેલે તેથી અરખ નથી એમ કહેલે પણ અલખતાં જ્યારે સરકાર પોતે
 જાણે નહીં કે તેની 'બેંક બ્રુક' મા જમા આવે વધારે છે કે ઉધાર આવે ત્યારે તે
 'અરખ' અધર હોય જોઈએ, પણ તમારા મન ઉપર હું હાલ ઠસાવવા માગું છું
 તે એલે કે હાલ જે તમારા હિમાયમા જોઈ આવેલે તે ફક્ત ગણતરીની છે કે અ-
 રખની ધાસતી ભરેલી અને જુની નાણાની જ જોઈ છે. હિમાયની આપદમા
 એક ઘણો સેહસો ઉપાય મને સુઝ પડેલે અને તેથી હિમાય ઘણો ચોક્કસ અને
 અરખર વખતે મળી શકે. તમને માત્રમ પડશે કે હાલ જે કેટલાં હિમાયો રા-
 ખમા આવેલે. એક હિંદુસ્તાનમા અને એક આ દેશમાં, અને એ બેહુ કેટલા-
 ણાના હિમાયોના સરવેવાને અરખર મેળવવાનું ધણું હથકું છે, પણ તેનો ઉપાય
 એલે કે સગજો હિમાય હિંદુસ્તાનમા નહીં પણ લંડનમા કરી વખતે વખત પા-
 રલાયેલની હજુર રજુ કરે. તમારો જ્યારે હિમાય નફી કરવામા આવશે
 ત્યારે તમને માત્રમ પડશે કે તમારી નાણા મંબંધી હાલત ઘણી નબળી છે અને
 હાલના કરતાં તમને વધારે મેહસૂલના માર્ગોની જરૂર છે. હિંદુસ્તાનની મેહ-
 સૂલ કેટલી ઝડપમા વધે છે તે વાતથી હું અણખણાયો નથી અને તે હંગામો
 અને અમેરીકા જેવાં દેશો સીવાય બીજાં દેશો કરતાં ચડતી છે અને મેહસૂલ
 અરખર ઘણી ઝડપમા ચડે છે પણ વાદ રાખવું કે તેમ ત્યાંના અરખની ઘણો
 ઝડપીએલે, અને દર છ પેની કસ્ટમમાથી વધારે મળશે તે ચેહર મુધારામા કામ
 લાગશે. ત્યારે હવે મેહોડા સવાલ એલે કે આ આડો પૂરવાને કરવું શું
 આ આપદમા મીં મેકલીનને હું એકદમ મળતો પાડેલું. મને કોઈ શક નથી
 કે આએવત ઉપરનો કર ઘણો નાપચંદ પડતો છે અને તે ઘણાજ અગત્યના
 વખત સીવાય નાખેલો નેવાયો હું દલગીરછું, પણ જ્યારે વડી કોન્સિલની
 હજુર મીં વિલર્સને જણાવ્યું કે આડો પૂરવાને માટે અરખર કોઈ નવા કરની
 અગત્ય છે ત્યારે તે વાતને પણ હું એકદમ એકમુખતો થયો હતો. આપણે આટલું
 વાદ રાખવું જોઈએ કે જેકે મીં માક્લીનના કેહવા પ્રમાણે આવપત ઉપરનો
 કર લડાઈની વેળા ભરસો રાખવા જોય નથી તોએ હિંદુસ્તાનના દેશીએને
 લાયકતો કર પાધરા કર સીવાય બીજાં કોઈ નથી અને હું અવિ હાજર થપલા
 સગજા દેશીએને પૂછવા માગું છું કે તેઓ એકબી દેશી રાજ્ય પછી ગમે એટલું
 નાહાનુ હોય તેનું નામ કેહ્યે કે જ્યાં આવતરો. ઉપર પાધરો કર નાખી વરસ
 દાહાડ મેહસૂલનો મેહોડો ભાગ ઉભો કરવામા આવતો ન હોય. જો એમજ
 હોયતો બ્રિટીશ સરકાર પણ તેમ પાછું કરેતો તેમ ચીંતા શું છે? પાછું કેહવાની
 ચીંતા મતલબ એકે ફક્ત પાંચીસ વરસ થયાં સરકારે પાધરા કર નાખતા મંધ
 કર્યાં છે જે દેશી સરકારથી નાખતા આવતા હતા. પાંચીસ વરસ અગાઉ દરેક
 નાહાના મોટાં દેશી રાજ્યોમા, મોટાં ચેહરોમા તથા નહાતા ગામડાંમા પાધરો કર

ઉપગ્રાવવામા આવેલો હતો અને ૬૦ વરસ તેની મોટી મેલસખ થાતી હતી, અને જોકે તેઓ આપણી માફક પાધરો કર ઉપગ્રાવતા ન હતા તોએ અમુક ચ પસ પાસે કેટલુ નાણુએ તે તેઓ ઘણી તાકીલુ જુઘીથી યોડી કાઢાડતા હતા. જો કોઈ ચપસ પોતાની જમીનનો ચેડા અથવા મરહુનો ચેડા અથવા રવીન કાઈ જગત અથવા કાંઈપી રીતે મેલસખમા નાણુ ન બરતોતો તેની પાસેથી છોછોકા લીધામા આપણુ દુર, અને જો એ જાતના ઉધરાણને બરાબર ગોઠવ્યો હોયતો તે આપણે આપણુ ઉપરના કુ જેવો થાય. હુ કાંઈએમ કેહવા મા ગતો નથી કે આપણે વાજખાજ કરુ છે પણ આપણ ઉપરના કરને એકદમ ધીકારી કાઢાડવા અગાઉ વિચાર કરવાની હુ બીનંતી કરું છું કે આપણી મેલસખને બરાબર બરપુર કરનારો અને ખાદ્ય પુરનારો તથા પાધરો નહી પણ ખીજી રીતે પૂરતો કાઈ કરે ?

મી૦ રેલરે મત આપ્યુ કે હાલ હિંદુસ્તાનની નાણા મંબંધી હાલત ઘણી અચોતપકારક છે અને ઘણાક અર્થાળુ ચપસોની માફક આપણે આપણી ઉપજ ઉપાત અર્થ કરવાએ મોટું પેહલુ કામતો એએ કે આપણુ ઘર બરાબર ગોઠવી પછી ઉપજ મુજબનો અર્થ કરવો. હાલની ચકની પેજાએ મરકારે આપ પતનો નાપમદ કુ નાખ્યોએ, ખીજા ક્રેતા આ પાધરો કર કેટલો અવથુલકારક છે તે એક બાજુએ મુકતાં આ કર ઉપગ્રાવવાની રીતે વગરને ઘણીજ ધીકારવામા આગીએ. મી૦ નવરામજી રૂરદુનજીએ જે ઉપાધો બતાવ્યા કે અરસ ધાકડાંને બાધક્રમેનો અરસ ચાલુ વગર ઉપર નહી પણ આવતાં વરસો ઉપર ફાલે પડતો નાખવો તે પ્રમાણે ચલાવે હજુ ઘણો વખત જોઈએ. આ વરસ આપણ ઉપરનો કર નિકળી જાય હેવુ આપણે ધારવું ન જોઈએ. મવાય એએ કે જો આપણ ઉપરનો કર કાઢાડી નાખ્યોતો ખીજો કરો નાખે ? હેવું કબુલ કરવે કે આ બારણ ક્રિયરના કેહવા પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની મેલસખ માથે ત્યાનો અરસની વવતો જાયએ તોએ ખરી રીતતો એએ કે ભવિષ્યના વરસમાની કામે લાગનાર કામેને જુદા પાડી ચાલુ મેલસખમાથી કાઢાડી નાખવા જોઈએ અને 'સોન' કાઢાડી તેનુ બ્યાજ તથા બાધક્રમે ઉપરનો ચાલુ અરસ ચાલુ મેલસખ માથે આપવો અને બાકીનો અરસ આપણુ બેડા અને તેઓના બેડાઓ પા સેધા આપવો, પણ જો હવેપછીના વરસમા આવા ભારી અરસો આપવા જેવી આબાદી નજર ન આવેતો હેવા કામો ઉઠાવવાજ નહી. જો એમ કરવામા આવેતો ખાડાને બદલે આપણી પામ ઘણી બાકી રહે અને મેલસખ રચના અરસને મોટું પુરેપુરો ધાઈ રહે. હુ ધાર છું કે આ બાબદનો વિચાર કરતાને અને ચાલુ અરસ તથા પછીના અરસને જુદા પાડવા બામે ગોઠવણુ કરવાને આપણી આસોસીએચનતા તરફથી પામ્લ્યાર્મેટ પાસેથી કમીટી માગવી જોઈએ અને જો કમીટી એમ ધારે કે હેવા બાધક્રમેનો અરસની આપણે આપવો

તો આપણી આટ ઉપર 'સોનો' કાચી અને તેનું વ્યાજ તથા માણુ ખર્ચ મેહસૂલ-
લમાંથી આપણે પણ મુદત ચાપણ તે કામમાંથી ઉપજ થાય ત્યારે આપણી.

મીં બ્રિટિશ—હું ધારું કે હાલ જે મેહસૂલ મેળવ્યા તે બરાબર મતલ-
બનું જોવા અને તેહનું હાલનું કેહવું અને મીં લાગનું "દાર્મિક" મા લ-
ખવું એકમુખ્ય જ દોરે છે. જો આપણને હવે માન્ય પડે કે હિંદુસ્તાનનો
ખર્ચ ઉપર જણાવ્યા મુજબનો છે (અને હુની ધારું કે તેમજ છે) કે દેશના
ભવિષ્યના લાભને માટે યતાં બાધક્રમેનો ભાગ થોડક દરજ્જે આવતા લેકાએ
આપણે જોઈએ, તો હું ધારું કે આપણે રસ્તો ઘણો સ્પષ્ટ માન્ય પડશે અને
આપણી મહાદી અડચણ ટલી જશે. મર બારટલ ક્રિયર જણાવ્યું કે હિંદુ-
સ્તાનનો કારબાર જવારે 'ડાયરેક્ટર' ની હાથમાં હતો ત્યારે પારલામેન્ટ સંગે
હિસાબ તપાસતી હતી અને જો તેમજ હમણા કરવામાં આવેતો અને બરાબર
તપાસ ચાપતો અચીત ઘણાજ ફાયદો થયા વગર રહે નહીં. જેમ હિંદુસ્તાનની
મેહસૂલ વગતી અને તેમ ખર્ચ પણ વગતો જવાનો એવું જે મર બારટલ
ક્રિયરે કહેવું તે વાજબી છે. હિંદુસ્તાનની મેહસૂલમાં એક અગત્યની રકમ છે
જે ઉપર હું ઘણી કાળજી રાખું છું અને જે ખર્ચની પગથી વગરે ખર્ચાની
પગ આવતી જાય છે તે અશીમનો વ્યય છે. જવારે હું હિંદુસ્તાનમાં હતો
ત્યારે અગ્યાર વગ મુદી અશીમના વ્યયમાં હું માન્ય હતો. હું મે જણું
વાર ચીન જર્મનીઓ કું અને એ વ્યયાર વિશે ઘણું જાણું છું. મે જે જોયું
છે અને સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અશીમનો વ્યયાર તમા ઘણી
માફી હાલતમાં કાળુ કે ચીનમાં હમણા અશીમનો પાક વધતો જાય છે, અ-
શીમની મેહસૂલ વિશે માહિતી વિચાર મે જણવાર પુણ્યામાં આવ્યો હતો અને
મે જેવું જ મત આપ્યું હતું કે જે કાર્ધધારી અશીમના મેહસૂલની હાલતો
તે ચીનમાં પાક વગવાયાં છે. અને સંગળા હવામાં પરથી માલમ પડે છે કે
ચીનમાં પાક વગતો જાય છે. હું ધારું છું કે એ સવાળ હવે છે કે જે ઉપર હિંદુ-
સ્તાન માથ મંજૂર રાખનાગ સંગળાઓએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

મીં દાદાભાઈ નવરોજીએ સુચના કરી કે માણુ વગમાં 'ઈન્કમ ટાક્સ'
નીકળી ન જાયે જેવું જવારે મીં ટેજરે જણાવ્યું છે ત્યારે એ બાબત ઉપર
સલામતી વિચાર કરનારે પૂરતો મન છે આપતા પ્રધવારે મર બારટલ
ક્રિયર જાહેર બાધક્રમ ઉપર એક નિબંધ વાચનારે તે વેનાએ એજ બાબત
ઉપર તકરાર થશે અને જો અગત્ય પડશે તો તે (મીં દાદાભાઈ નવરોજી)
સીં ૨૭ મી જુલાઈએ મળતી સભામાં જાહેર બાધક્રમ અને મેહસૂલના મંજૂ-
રમાં એક નિબંધ વાચી મળનાવશે. માં વધારે વાદનિવાર થાય નહીં ત્યાંથી
હિંદુસ્તાનની મેહસૂલને પકડ પાયા ઉપર લાવનાનો વિચાર મુતતની ગણ્યો,

કર્નલ રેથર્ફોર્ડ—મર બારેટલ ફ્રિયર આગળા વખતના પાધગ કર બાને વાત છેડીછે. જ્યારે મરકારને કાંઈ કામ માટે નાણાની રકમ જોઈતી હતી ત્યારે દરએક શહેર અને કસબા ઉપર એકરુચ મકમ નાખવામા આવતી હતી અને રકમ એત પોતપોતામા રકમો વહેંચી લેતી હતી જેથી ઘણું જ બરાબર કામ ચાલતું હતું. ઇનકમ ટાકસની બાબતમા પણ જો એમજ કરવામા આવ્યું હતેતો ઘણીક અડચણો ટપી જતે. હું ધારું છું કે એ રીતથી મરકાર એક કરોડ કરતાં વધારે મકમ ઉઠી કરી શકતે અને તેથી હાલ ઇનકમ ટાકસમા જે જુલમાત અને જુલમતેજો ચાલેછે અને જેથી હિંદુસ્તાનના વતનીઓને ઘણો ગુસ્સો લાગેછે તે જલો રહેત.

મીં પ્રિયાર્ડ—મીં નવરોમજી કુરકુનજી અને મર બારેટલ ફ્રિયર જે બોલ્યા તે ઉપરથી મારા ધારવામા હેવું આવેછે કે મારે આવપત ઉપરના કરને બદલે કાંઈખીજી સુચવવું જોઈતું હેવું હેવું તેઓ ધારેછે. મારી એવું કાંઈ કરવાની મતબબ છેજ નહીં અને મેં આગાધીયોજ કહ્યું હતું કે આવી દુષ્ટી બાબત ઉપર હું કાંઈખી પુરાજો કરનાર નથી, મારીતો ઈચ્છા એછે કે આ બાબતની પૂરતી જુલમતેજો કરવી અને જોજ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખવું નહીં. હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલત જે હાલ મારી હાલતમાં દેખાયછે તેના કાંઈ ઉપાય દેખાડવાને માથે મેં લીધું જ નથી.

સત્યાપતી—મીં પ્રિયાર્ડનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માનતાં હું એક બે ટીકા કરવાની રજા લઉં છું. હિંદુસ્તાનમા મારા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી રીતિ હાલની અને આગળી એ કાંઈજ નહીં પણ એક જબડી ભુલછે, અને જ્યાંસુધી તેમા નવેસરથી સુધારો થયે નહીં અને અર્થ તથા મેહસૂબ કેટલાંછે તેનો નિવેડો આવશે નહીં ત્યાંસુધી અત્તન નચીનું સરવૈયુ શુદ્ધ આવતાર નથી, અને આ કારણને માટે જે ચીંતા અને મેહનત કરવી પડેછે તે માટે મર પ્રિયાર્ડ ટેમપલ પોતા માટે તથા પોતાની આગળના અત્તનચીઓ માટે જે સેકેન્ડી દવા માગેછે તે વાતખીડે, હું આ એપતનો કર દાખલ કરવાની તર્કેણમાંછું, કાણુકે પાધગ કર વિષે હેવું સુરોપમાં કેહવામા આવેછે કે તે સંધર્ આતમીઓ ઉપરજ પડેછે, પણ જાણે આવપત ઉપરના કમીશનર તરીકે જોતાં, અને જે રીતે આ કર કહડાવવામા આવેછે તથા જે પ્રમાણે તેને કારબાર ચાલેછે તે પ્રમાણે જોતાં, આ કર માતબરે ઉપર પડવા કરતા, અથવા આવવા લાયક આતમીઓ ઉપર પડવા કરતાં, ઘણા ગરીબ વર્ગો ઉપર અથવા જેઓ તદન આપવાને સક્તિમાન નથી તેઓ ઉપર પડેછે. હું પોતે એક વેળા “ઇનકમ ટાકસ” ના ચોરડામા આશરે ૨૦૦૦ થી ૩૦૦ ની અસલ સાબજવા પેઠો હતો જેઓની રહેવાની રીત લાંત હેવી હતી કે મઝલીમા તે બોલાઈ પણ શકાય નહીં. આ કર ઘણી સત્તાઈ અને

ગુજરાતથી નાણામા આવતો હતો અને હવા વર્ગ ઉપર કર પડતો હતો કે કોઈની રાજ્ય અધિકારી તે કબુલ રાખે નહીં. મુસ્લીમોમાં અડચણ માત્ર એ હતી કે તેઓને "ઈનકમ ટાક્સ" ઉઘરાવવાનું સોંપ્યું હતું તેઓ ખીલ કામ-દારો, હતા અને "ઈનકમ ટાક્સ" ને લગતું કામ બજાવવાને તેઓને અવકાશ ન હતો. તેઓ પોતાના કોઈ નાણાને એ કામ સોંપતા, પણ મજૂર નાણા વળી તે કોઈ ખીલને સોંપતો અને તેનું પગિલામ એ ચંતું કે જે કર ભરવાને પૂરતો લાવક તે બધી જતો હતો. આ કારણેને લીધે મારું મત ફરી ગયું અને હવે હિંદુસ્તાનને માટે આ કર નાલાયક છે તથા ઘણું જ ગુજરાત ભરેલો છે હવું હું ધારું છું. મીઠ મેટલાડે અશીમના વ્યપાર બાબત જે જણાવ્યું તેને હું એકદમ મળતો યાદી છું, મેં પોતે થોડુંક ચીન જોયું છે અને હું ધારું છું કે અશીમના વ્યપાર રૂતે રૂતે ધટીને તદ્દન નાબુદ થઈ જવાને કાર્ણ ઘણો વિચંબ નથી. ત્યારે હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી હાલત કેવી થશે ? અને ત્યારે આગળા ખાલના-સામોની રીતિને જાળવી પડશે અને જાહેર બાંધકામ માટે વિલાયતથી નાણા કહડાવી, ચાલુ મેહસલમાથી ખરચ આવતો બંધ કેવળો આવશે. કેટલાક જાહેર બાંધકામોએ જેનો ખરચ અલગતા ચાલુ મેહસલમાથી આવેલો પડશે પણ મળ્યાં મારાં બાંધકામ કે જે બિચંબા કામે લાગે તે માટે તો નાણા ઉછીકાં કહડાવવાં જ જોઈએ.

મીઠ પ્રિયાર્ડનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માનવાની સૂચનાને મીઠ ટેલરે પુછી આપવાથી તે એકમતથી પસાર થઈ.

મીઠ તરફથી ફરફુનજીની સૂચનાથી મળાપતીનો ઉપકાર માની મળા વિચારન થઈ.

સોસાયટી આવ આર્ટસમા મળેલી સભા, બુધવાર, જુન ૨૨, ૧૮૭૦

રાઈટ આનરેબલ લાર્ડ લોચન—અધ્યક્ષ.

નિચે આપેલો નિબંધ સર બાર્ટલ ફ્રિયરે વાંચ્યો હોય.

વિષય—હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામો.

સર બાર્ટલ ફ્રિયર બોલ્યા—હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામને લગતું કાંઈ જાણી ધણું નહીં પણ ૬૫૬૩ ૨૭૦ કરવાની મને આશા નથી પણ કેટલીક જીની બાબતોને નવા આકારમા મુકી આપણે, જેઓ હિંદુસ્તાન ઉપર સત્તા ધરાવે છેએ, તે સત્તા પછી સરકારની હેય કે ચાપલુની હેય, મેહનતની હેય કે બુધનીની હેય, તેઓને કાંઈક ઉપયોગી માન આપવાની મફતથી કાંઈની વધારે દિવાયા વગર તમારી આગત બાંધકામ ઉપરોક્ત અને પેહલા તમને જણાઉં છું કે “જાહેર કામો તે શું તેનો તમોએજ તમારા મનમા વિચાર કરેલો કારણ કે જુદા જુદા રીતોમા તેનો જુદો જુદો અર્થ થાય છે. તમારો એ સવાન ધંગનાડમા પુરો તો તમને જવાબ મળશે કે જે કામો પ્રજાના ફાયદા માટે તે “જાહેર કામ” પણ હેવા પ્રજાના લાભના કયા કામોએ તેના બાગ પાડતા ધણી મુશ્કેલી પડે. મુશ્કેલીમા એથીની વધારે એ શબ્દનો અર્થ બારીકીની લેવામા આવે છે, પણ તેમા બીજા હાથ ઉપર આપનાડ માટેની મતનબ ધણી છુટી લેવામા આવે છે કામમા તેથી એ છુટી અને હિંદુસ્તાનમા તો જેની કોઈ કામ કાંઈની ઉપયોગને માટે હોય છે તેને “જાહેર કામ” નું નામ આપવામા આવે છે એના માટે વધારે બારીક પચાન આપવા કરતા હું જવારે “જાહેર કામ” એ વાક્ય વાપરે ત્યારે મારી મતનબ નિચે પ્રમાણે કેહેવાની છે આનખી ચાપલુ. અથવા જાહેર કરમાથી ઉપજતા નાણાંને ખરચે જે કામો બંધાય અને તેના ઉપયોગ માટે પ્રજા બાજુ આવે અથવા બીજા કોઈ હેતુ અથવા કમરો ચાપલુ આપનારને આપે તે બાંધકામને જાહેર બાંધકામ કેહવું. તેમજ હું એકવાર કહી લઉં છું કે હાલ ત રત ઉપજ કરનારા અને ન ઉપજ કરનારા બાંધકામો વચ્ચેના તફાવત જોવા હું બેઠા નથી કારણ કે જો તેમા કરવા માડીએ તો ત્રણ બાબતોમા, બધો વાલી આપનારા બાંધકામો કયા તેની સમજ પડે કે નહીં અથવા અરજી ઉપયોગી કયા કામોને નહીં બધો વાળનારા આતામા નાખ્યે તેનો ખુરાખર જોવાસો થાય કે નહીં તે વિશે મને શક છે તેવા કામોમા હું કીદનાઓ, અ રાજો અને તેવાજ લગતી બાંધકામોને ગણુ હવે જાહેર બાંધકામો બચાવ માટે બારાઓ અને દીવાદાડીઓ ગણુ. અરી વાત છે કે હેવા બાંધકામોમા ૨૨ અથવા નાહાનો છાપો નાખ્યાથી તેમાથી ઉપજ થાય શકે અને

ખારાંઓ તથા હેવાંજ દેરી આવરતી બાંધકામોના જેવાં ઉપજ આપનારાં ખીન્ન કામોએ કે નહી તે વિષે મને શક્ય છે. હવે આપણે નેહરો પકડવે અને તે વિષે હેવું લાગેએ કે તે ગણવાનું જાણે આપણા હાથમાજ હોય; પણ એ જુલોડે પ્રધરા કર કરતાં હેવા પાણીના વ્યવહાર ઉપર આડા કર વધારે ઉપજ કરી આપેએ અને નદીઓ જગારે સુધારવામા આવશે ત્યારે એ બરાબર સહમજ પડશે.

જાહેર બાંધકામ ખાતાં માથે હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી હામતની તકરારમા હું તમારો અમૂલ્ય વખત રોકવા માગતો નથી. કારણ કે ધણી મારી મતાથી આપણને જણાવવામા આવ્યું છે કે હાલ હિંદુસ્તાનમા જે નાણા મંજૂરી બાબતે લોકોનું ધ્યાન ખેંચેએ તે સમયનું કારણજ જાહેર બાંધકામ છે. જેઓ હિંદુસ્તાનમા રાજ્ય કારેખાર સલાવેએ તેઓ જાહેર રીતે કેહેએ કે હાલની નાણા મંજૂરી યુગવણુ જો ઈધરની કુપાથી જાહેર બાંધકામો, જાહેર કરે વગર યાદ શકતાં હોયતો ઠી જાય, અને આપણી નાણાની હાલતની યુગવણુનું કારણજ આપણું જાહેર બાંધકામ ખાતુએ. અને કેટલાક ગૃહસ્થોને બેઠકા હું લોકોનું જેઓ હિંદુસ્તાનના જુદાં જુદાં પ્રગણાઓથી વાંકેએ પણ કાંઈ છાતીડેછાને એમ કેહેએ કે તેના પ્રગણામા પુરતાં બાંધકામ છે? અથવા પ્રજાના ખીમાં ઉપર બોલો નાખવા વગર તે પ્રાંતને અગત્યના બાંધકામ આપવાને તેના પાસે-ઉપાય છે? આં મોહોડું દેશ જે હાવી સુલિહના વખતમા અને વધતી જતી મુશ્કેલ છતાં જાહેર બાંધકામ ઉપરના મોટા ખર્ચ અને લીધે નાદારી હાંલતમા પોતાને ગણેએ અને તે છતાં એ દેશને જાણનારાઓ કેહેએ કે આપણી મેલસમતો વધતો જતો રેણ તે દેશમા જાહેર બાંધકામો પૂરાં પાડવાને બચ નથી. જગારે આપણે વિચાર કરવે કે હિંદુસ્તાનના હાવા મોહકા વિસ્તાર નીચે ૨૨ વગમ યોડાક લાખ રૂપીઆ બાંધકામ ઉપર શું ગણવીમણે તો એ અડચણુ આપણને મહમજ પડશે. એ દેશનો વિસ્તાર કેહેવો મોહોડાએ તે હું તમારા મનપર કમાવવા માંગતો નથી અને જો સુરેપના સગળા પ્રાંતોમાંથી રૂપીઆ અને એકુ બે ખીજાં ખીન ઉપજ વાળા બાગો કાઢાડી નાઓ તો જે બાકી રહેએ તે હિંદુસ્તાન કરતાં નાહાનું, બોઝી વસ્તી વાળું અને કુદામજ વધારે ઉપજ વાળું રહેએ, અને તે સુરેપના પ્રાંતો ઉપર જે હિંદુસ્તાનના ઘણા છુટથી પડી કાઢાડેલાં 'બજેટ' માંથી જાહેર બાંધકામની રકમ કાઢાડીને વેંદ્યા આપશે તો દરેક પ્રાંતને ખરેખર ધણીજ યોડી રકમ આપશે.

એક ખીજી બાબત વિશે હું બોલવા માગુછું અને તે બાબત ઘણાક ગૃહસ્થો વાજખીપણે બોલશે, તે એએ કે જાહેર બાંધકામ ઉપર યતા ખરચમાં યતો બોટા ખરચએ. હેવું કેહેવામા આવેએ કે હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામ ઉ-

પર નકામો ખર્ચ થયો થાય છે અને હું ધારણ કે એ કુર્બાન કેટલેક દરજ્જે પરથી મહેને હેતુ લાગે છે કે આપણે પૈસા વેચે છે એ માહારી ખાત્રી કે આપણે વખત જાણ્યે છે એ, ઉનદ જાણ્યે છે એ અને દીન જાણ્યે છે એ ને વખત અને પૈસા કરતાની વધારે છે. એટલા માટે તમામ એકલું પૈસા રાખવું કે ઘણો નકામો ખર્ચ થાય છે ને સુધારવાને માહારા પાસે કંઈ પાધરો ઉપાય નથી પણ કાંઈ આડી રીતે વખતે થાઈ શકશે

વળી એક ખીજી બાબત હું કહ્યું તો તમા માયું છું અને તે એકે દીનથી ને નુકસાન થાય છે તે એ ખરા મીને વખતના નુકસાન સાથે ગણવામાં આવે પણ એ માટે થોડાક શબ્દો જુદા મોતવાની જરૂર છે કારણ કે આપણને આદત છે કે હિંદુસ્તાનના બાધકામની વાત આવે છે ત્યારે થોડા વરસની દીન માં જાણે કાંઈ દમ ન હોય તેમ આપણે લખીએ છીએ એ આપણી તબે હોય પણ તેમ અંતે નથી હિંદુસ્તાનમાં જો રચતો અથવા તળાવ થા હેતુ જ કાંઈ ઉપાયો બાધકામ કરવું હાય તો તે જેમ અને તેમ જનવીથી કરવાની અગત્યને અપણે ધ્યાનમાં લેતા નથી આ ખામીને વિસ્તારવા કરતા કુદ કરવાનું કામ થાયું હજી છે પણ હું આશા રાખું છું કે ને ઉપાય હું બનાવીશ તેથી સગતી જાતની ખરાબી અને ઘણી થોડી ધીન થશે, પણ તે પાધરી રીતે એકદમ ચનાર નથી ને આડી અંતરી રીતે થશે ને હું બતાવીશ

એવીજ એક ખીજી બાબત ઘણી અગત્યની છે અને તે રીતમાં મડીપડી થતો ફરકાર છે જેઓ હિંદુસ્તાનમાં ધણાં વરસો થયા હોય છે તેઓ અને જેઓ ફક્ત થોડા અથવા ઓછા જાં આપે છે તેઓ બે એક અવાજે કહે છે કે ને જડપથી તપાસ કરેલા કારણારમાં અને કામકાજમાં મટામટ ફરકાર થાય છે તે ઘણેજ અભ્યવય જેવો છે એટલા માટે હું તમાને બતાવવા કહ્યું કે આ મોટી અને શક્તિવાળી સરકારની આડી અગત્ય આ તરુ કારણ થઈ અને તે બાને ઉપાય થુ કરશે તે ઉપર ધ્યાન પેહોચાડવું હવે એ રીતેઓની ખામીઓ અને કામગીરી હું બતાવ્યા અપુ અથવા તેના ઉપાયો રે વાડવાનું માથે લઉં તે અગાઉ વખત બચાવવાને માટે તમને અગત્ય કહ્યું કે કાંઈખી કહું તેના પુરાવામાં હું તર્કશાસ્ત્રના કાંઈ નિયમો લાવનાર નથી પણ હું ને કહું તે તમારી નજરમાં આવે તે પરમાણે તમા વચરે થાઈ કરે તે અગાઉ હેતુ અને જાણવું કે એ બાબત ઉપર હેતુ પ્રકૃષ્ઠ બોલે છે કે જો એ બાબત ઉપર ઘણા વરસ સુધી ખુબ ધ્યાન આપ્યું છે હવે ને ખરાબીનું મૂળ છે તે ઉપર હું તમારે ધ્યાન બેસું છું તે એ કે આપણે ને ઉપાયો વાપરે છે એ તેનું અંતર પ્રકૃષ્ઠ પ્રકૃષ્ઠ, વખતની અને પૈસાની ખચખચ છે એ મગાને આપણે એકા કરીશું તો માન્ય થઈ કે રે ને મીરાય ને શબ્દો અથવા મતાવામાં બોલા હાથમાં એ ખચ છે તેઓને પૈસા, ખખત થા મેલતની

કરકમર માથ કાંઈ લાગતું વક્રમતું નથી. આ વાત ધણી ઓચળા ભરેલી લાગશે પણ જો એ ખરી હોયતો આ મગજી પંચાતીનું કારણ તુરત માલમ પડશે. હાલમાં જે કાંઈ હોયો મહત્ત્વ હોય કે જે હેતુ ધારે કે જે ધણીઓના હાથમાં ખરેખરી લગામ હોય તેઓને કરકમર કરવાથી લાભ થાય હેતુ કરવા વગર ખરેખર ઘટાડો થનાર નથી તો હું ધારું કે કામકાજ મંબંધી તે મહત્ત્વના વિચાર માહત્તર અનુભવથી કેવળ જુદાજ હશે. અનુભવતાં તમને માલમ હશે કે હિંદુસ્તાનના આધારણ રૂપિ ભાવતાં બાંધકામ કેમ થાયછે.

જેઓના હાથમાં ખરેખરી લગામછે તેઓ ધણું કરી હોયો મહત્ત્વ હોયછે કે જેઓ પોતાની હાંદગીને યોગ્ય બાગ આ દેશમાં શુભરેછે અને પોતા હસ્તક થયલાં બાંધકામનો લાભ પેલે જોવા પામતા નથી. હિંદુસ્તાનનો કાંઈની રાજ્ય અધીકારી હોયો ન યાદ ગયો હશે કે જેણે પોતાના વખતમાં બંધાવેલા રસ્તા ઉપર પોતે મુઆફરી કરી હોય, જો કે કેદારી તે રસ્તા ઉપર તેહને ગીરોથી આપવું પડ્યું હશે. હવે જુઓ કે આપણી અને ત્યાંની કારકીરદીમાં ફેરવો ફરેછે. હાલમાં જે ધણી પૈસા ખરચેછે તે ધણી ખાનગી કે જાહેર કામ માટે હોય, તેહને તે કામનો લાભ આપવાની તક આપવામાં આવેછે. વળી કાંઈવાર હેતુની બનેછે કે કાંઈ ધણી ધણે ખરચાણ મીઠી અથવા ધનિતર રાખેછે અને કાંઈવાર ધણે ખરચ કરવાનું આપણા દેશમાં યેલાપણું લાગેછે પણ તે બાહ્યો વખત રહેતું નથી અને એક બે વરસમાં પસ્તાવો કરી તે છોડી દીધામાં આવેછે, અને તે ધણો વખત શુધી વિચરવામાં આવતું નથી, પણ હિંદુસ્તાનમાંતો એથી કેવળ જુદાજ છે તે હું તમને એક ફક દાખવો આપી મન-જાવીશ. જાણે એમ મહમજો કે ૨૦૦ થી ૩૦૦ મૈલનો એક નવાજ દેશમાં રમતો બાંધવોછે. જાણે હેતુ ધારે કે હોયો પ્રણામાં રમતો લઈ જવોછે કે ત્યાં કાંઈવાર પૈડાંની માડી જઈ શકતી ન હતી. કાંઈક શખ્સ ધણું કરી કાંઈ પ્રદેશી, જે ધણાક તફાવતથી આવેછે અને જે જાણેછે કે આ દેશમાં તેહની મુદત બેથી ત્રણ વરસનીછે, તે જુમી તરફ જોયછે અને સુચના કરેછે કે હાલમાં રસ્તા બાંધવો જોઈએ. એ મામલો કાંઈ ધંગલાંડના જોવા નથી. તે દેશના લાહવા રહેવાથીઓને પુછેછે અને જોવા તેઓ સમજે-છે કે રસ્તો એટલે શું કે તેવા તેઓ તેના મતને મળતા થાયછે. હવે તમને પાદ રાખવું કે ત્યાંના મેહિટાં પ્રણાના કેટલાક રહેવાથીઓએ જોયા રસ્તો એટલે શું અને આધારણ જમીનની સ્પાટી એટલે શું તેના ફેરખી સમજતા નથી. તમને માલમ હશે કે હિંદુસ્તાનના એક છેડાથી તે ખીજ છેડા સુધી કેપ વરસ અગાડિ મુઆફરી કરવાને કાંઈ બચાવર માર્ગ ન હતો. વરસાદના પડના ઉપર અને ખીજ યા પાછાડ જોવી કાંઈ નડતળ ન હોવા ઉપર મોહોડો આધાર રહેતો હતો. અનુભવતાં જે શખ્સ પોતાના બાપદાદાની માફક ૫૦૦

વગર સુધી એકજ દેશમાં રહેવો હોય તેને રસ્તો એટલે શું અને તેની કિંમત કેટલી તે સમજાવવાને મુશ્કેલ પડે. પણ જ્યારે તે સમજાવવામાં આવે છે ત્યારે મેં હેવા કોઈ એક જ અથવા સુખી જોયો નથી કે જેણે પૂલો અને રસ્તાઓ મારે હિંદ ન બતાવી હોય, અને માહાર જાણાવવું જોઈએ કે માહારા ધાન પ્રમાણે હિંદુસ્તાનના એકતો, અને વપારીઓ આપણા દેશના એકતો અને વપારીઓના જેવાજ અપરાધ અને સમજાવે છે. હવે આપણે સમજાવે કે આ રસ્તો બાંધવાની દરખાસ્ત કરનાર તે પ્રગણાનો કમીશનર છે. યોગ્ય વિદ્યા પછી તે એક ઈજનેરને, પોતાને કોઈની મેહનત અથવા કાગળ પત્રના વ્યવહાર વગર પડે છે અને તેને કેહવું કે ૨૦૦ થી ૩૦૦ મૈનનો રસ્તો તપાસવો તથા નકશા અને આકૃષ્ટાઓ, મોડેલી દેવા જે કામ અલગતાં વખત જાયા વગર થાય છે. માહારી ખાતરી કે અને કોઈની હિંદુસ્તાનનો જાણીતો એનજીનીયર મહેનેટો આપશે કે પ્રગણાના વડાઓ બાંધા રસ્તાનો એટલો તો જમદારી "અરવે" માગે છે કે તેટલા વખતમાં રસ્તો કાંઈ નાખવો તેના વિચારની પૂરેપૂરો યાદી ન રહે. એક નવા દેશમાં નથી રસ્તો નાખવાને વખત, સીરજ અને ખીલ ધણા મવાલોના વિચાર કરવાની અગત્ય છે જેવું માહાર કેહવાની કોઈ અગત્ય નથી. હું મારી માને એક મૂલ્યને જોઈશું જેણે પોતાને લાગણ કે હૃદયમાં રસ્તો જોઈએ કે ગુરત ૧૫ દાંડામાં તે બાંધવો મહર્ કરવો, પણ તે પેલાએ તેની પુર લાર્ડ ડલહાઉસી હતો અને તે એ વાત મહમુદો હતો તથા તેમાં જીવ ધાવતો હતો, પણ હું કર્નલ પીટર ફેનેડીને પુછવા માયુ છું કે તે પોતાના અનુભવમાં હેવા કોઈની ઈજનેરને જોઈએ કે જેણે પોતાનો નકસો માગેના વખતમાં મોકલવા અગાઉ તે ઉપર ખરાબર પુખ્ત વિચાર કીધો હોય. આ ઉતાવળનું કાંઈ સમજાવું જોઈએ. પ્રગણાનો વડો અને ઈજનેર બેઠું જણે છે કે તે કોણમાં તેના વખત થોડો છે, અને સેવરનો હુકમ મળતાં ધણી દીલ થયે, એટલા મારે તેઓ પોતાના હસ્તકના પ્રારંભના કામની ઉતાવળ કરે છે. જો બાંધકામનો ઉપર ટપેનો દખાવ આપે હોય છે તો અંદરની ખારીકોને તપાસવાનું માંડી વાળી બલિય ઉપર રાખવામાં આવે છે. પેલ વેલો નકસો તાહેરે તૈયાર થાય છે અને ત્યારપછી તે નકસાઓ અને આકૃષ્ટાઓને પસાર કરાવવાની દોડદોડ ચાલુ થાય છે. તમારે યાદ રાખવું કે હેવા કામો ઉભાવનારા હોયારે કોઈ એક નથી પણ ડગલ છે જેઓ મરસુખાના દરવાજા આગલ ઠોકે છે અને દરેક જણ તે મરસુખાને કંટાળો આવે છે કે પેલનાં પોતાનું માનીતું કામ હાથમાં લેય. આ ઉપર જોવાને બની આવશે કે કોઈ એક જ કામ મરકાર હાથમાં લેય જેવું કરવા મારે કોઈ થોડી મેહનત અને જોઈ ઉપર જોઈતી નથી. જ્યારે પ્રગણાનો હોકમ નકસાઓ અને આકૃષ્ટાઓ ઉપર વિચાર કરી તે બાંધાવ મળે છે ત્યારે એક આકૃષ્ટા આપે આવે છે અને

તે આદિ હિંદુસ્તાનની ખુદ અડચણોને ને 'બલ્લેટ' માં એ રકમ દાખલ કરાવના નીકે. જેકે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર જાહેર વ્યવસ્થાઓમાં ધણો અગત્ય કરવાનો તથા પોતાનો નાશ કરવાનો બદલો મુકવામાં આવેલો, તેમાં કેટલાક વગર થયા એ સગવડે પોતાના અગત્ય ઉપર કાચુ ગણના માડપોલે અને દર મોસમના પ્રાર બમા દરેક ઈનાકાના 'બલ્લેટ' તેના ઈલાકા માટે ફોલુ મળશે તેના અડચણો તેને તીજોરીખાતા નક્કી કેવળમાં આવેલો. હુ ધાર છું કે હુ કાઈપી મ હમગત વગર કલી ચકીન કે દરેક ઈનાકાના હકિમની આમણતર બલ્લેટમાં દાખલ કરાવના માટે એગીતો અરજીઓ આવેલે કે મગળી લેવી એ કેવળ ન બને હેવું છે ને રકમ વેહ્યનામાં આવેલે તે ઘણી થોડી અને માગનાર ઘણા હોવાથી જોઈની અરજીમાં વગર અગત્ય બતાવી હોય તેહને વધારે મજેલે એ વાત મગળાને જાણીતી છે. દરેક જણ પોતાનો દાવો ધણો મજબુત કરવા અને પોતાને ઘણી અગત્ય છે હેવું દેખાડવાની તબીબી કરેલે નેવો કોઈ મજબુત દાવો આપો કે નખજો વગરવેળા મોકલ રહેલે અને કેટલીકવાર તો તે રકમનો કાઈ પીગે ઉપયોગ નજરે પડવાથી મગળાની જાણ તેમજ કોઈવાર ધારના કરતા રકમ વરનાથી તે માટે રોકાતોડ આવેલે. આ મગળી રીત દેશને અગત્યના માનકામ આપના માટે કેનજ અમ પુર્ણ છે. એ એમ જાણો કે જાણે આપણી ઈલાકાનાલુ અમુક કામ 'બલ્લેટ' માં દાખલ થયું એમલે કે વડી મ ગ્રામરે તે બાહાન ગણ્યું અને તે ઉપર આપણી રકમ નક્કી થઈ ચુકી, પણ કોઈ એમ વારશે કે આ રકમ એકલમ અરજવાની હશે પણ તેમ નથી એક ઘણીજ નાહાળી રકમ તે વરનામાં અગત્ય માટે કાઢાડવામાં આવેલે અને બી જા ૧૦ માસ સાય નહી તે અગાઉ કાઈની મેહનતથી વગર નાહુ મળી ચકુ નથી, અને એ પ્રમાણે દર વખત કરવું પડેલે કોઈવાર 'બલ્લેટ' માં તે માટે વ ધારે રકમ મુકી હોયલે અને કોઈવાર નહી, અને કામ એ પ્રમાણે વીરે ધારે પુર થાયલે અને તેની ને જણીએ તે ઉમુ કરક હોય તેના વખતમાં તે પુર થતુ જ નથી. હવે હાની હાનતમાં હુ અને હાજર થયા ગૂહરો જોએએ આ દેશમાં કાઈપી વ્યવસ્થા માટે લીધુ હશે તેઓને પુછુછુ કે મોટી અરાબી થયા વગર કેમ રહે અને મે ઉપર બતાવી તેની નુકસાની થયા વગર કેમ હોય? જો મારે જોનુ તમને મદમજ પડતુ હશે તો હવે તમારા ધ્યાનમાં આવ્યુ હશે કે આ અરાબી કેમ નિપજે છે અને તે કાઈ એક પુરપથી નિપજતી નથી અથવા તેના ઉપાય કાઈ એક પુરપતા હાથમાં નથી પણ જેમ આપણે સાવાણુ જોલ્યે છેએ તેમ "રીતિનો વાકલે" એ મનિવેલી છે કે નેથી દરેક મજાઅધિકારી અને મારે કારબારી ને જાહેર વ્યવસ્થા મેળ ધમા હોયલે તે એ કામમાં અટકાવનાની, કાપવાની અને હરખત કરવાની ચકતી મેળવી ચકેલે. કાઈ એમ । મમજનુ કે જાહેર વ્યવસ્થા ખાતાના એક મારે અધિકારી હોય તેના

તે આ હિંદુસ્તાનની ખુદ અડચણ છે જે 'બ્લેટ' માં એ રકમ દાખલ કરાવવાની છે. જે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર જાહેર બાંધકામમાં ઘણો ખર્ચ કરવાનો તથા પોતાનો નાશ કરવાનો બંદો મુકવામાં આવે છે, તો એ કેટલાંક વસ્તુ થયાં એ સરકારે પોતાનો ખર્ચ ઉપર કાનૂન રાખવા માંડે છે અને દર મોસમના પ્રારંભમાં દરેક ઇલાકાના 'ગવર્નર' તેના ઇલાકા માટે કેટલું મળશે તેનો અડચણ તેને તાજેતરી ખાતાં તરફથી કેળવામાં આવે છે. હું ધારું કે હું કાંઈની મહત્તમ વગર કહી ચકીય કે દરેક ઇલાકાના હાકિમની આમણતર બ્લેટમાં દાખલ કરાવવા માટે એટલી તો અરજીઓ આવે છે કે મગજની લેવી એ કેવળ નાખતે હોય છે. જે રકમ પેંદરવામાં આવે છે તે ઘણી મોડી છે અને માગનાર ઘણા હોવાથી જેની અરજીમાં વધારે અગત્ય બતાવી હોય તેને વધારે મળે છે એ વાત મગજને જાણીતી છે. દરેક જાણ પોતાનો હાથ ધણો મજબૂત કરવા અને પોતાને ઘણી અગત્ય છે હેતુ રેખાડવાની તજવીજ કરે છે. જેવો કોઈ મજબૂત હોયો આથી કે નબળો. પુરતવેળા મોડું રહે છે અને કેટલીકવાર તો તે રકમનો કાંઈ બીજો ઉપયોગ નજરે પડવાથી સગળા રહી જાય તેમજ કોઈવાર ધારવા કરતાં રકમ વધવાથી તે માટે હોડદાડ ચલે છે. આ મગજની રીત જોઈને અગત્યના બાંધકામ આપવા માટે કેવળ અર્થપૂર્ણ છે. હવે એમ જણો કે જાણે આપણી ઇચ્છાવાલું અમુક કામ 'બ્લેટ' માં દાખલ થકું એટલે કે વડી સરકારે તે બાહ્ય રાખ્યું અને તે ઉપર આપની રકમ નક્કી થઈ ચુકી, પણ કોઈ એમ ધારશે કે આ રકમ એકદમ ખર્ચવાની હશે પણ તેમ નથી. એક ઘણી જ નાહાની રકમ તે વસ્તુમાં ખર્ચવા માટે કાલાડવામાં આવે છે અને બીજા ૧૨ માસ ચાલ નહીં તે અગાઉ કાંઈની મેહનતથી વધારે તાણ મળી ચકવું નથી, અને એ પ્રમાણે દર વખત કરવું પડે છે. કોઈવાર 'બ્લેટ' માં તે માટે વધારે રકમ મુકી હોય છે અને કોઈવાર નહીં, અને કામ એ પ્રમાણે ધીરે ધીરે પૂરું ચાલે છે અને તેની જે ઘણીએ તે ઉપર કરવું હોય તેના વખતમાં તે પૂરું ચકવું નથી. હવે હાલી હાલતમાં હું અને હાજર થયલા ગૃહસ્થો જેઓએ આ રકમ કાંઈની બાંધકામ માટે લીધું હશે તેઓને પુછું કે મોટી ખરાબી થવા વગર કેમ રહે અને જે ઉપર બતાવી તેની નુકસાની થવા વગર કેમ હોય? જો મારું બાકવું તમને સહમત પડવું હશે તો હવે તમારા જ્ઞાનમાં આવું હશે કે આ ખરાબી કેમ નિપજી છે અને તે કોઈ એક પુરપટી નિપજતી નથી અથવા તેના કિંમત કાંઈ એક પુરપટા હાથમાં નથી પણ જેમ આપણે સાધારણ માણે છે એ તેમ "શીતિનો વાંક છે." એ શીતિ હોવી છે કે જેથી દરેક રાજ્ય અધિકારી અને આ રાજ્ય કારભારી જે જાહેર બાંધકામના સંબંધમાં હોય છે તે એ કામમાં અટકાવવાની, કાંપવાની અને હરખત કરવાની શક્તી મેળવી શકે છે. કાંઈ એમ ન સમજવું કે જાહેર બાંધકામ ખાતાનો એક ચારે અધિકારી હોય તેના

હાથ તમે મેંથી તારા નામ થયું ને એ અથવા તેનાથી અડઅડુ દુઃખની જોડાએ અને આ જોડાને જાણે થશે જોડાએ તેથી ઉપર હોયો મારો આવ ગરી વાંચા લેવામાં અને કામ અગ્રાવચમાં થશે ખતી રોય છે હેતુ તેના ઉપર્યોગોના મત પ્રમાણે, અને આ પ્રમાણે દરકા નાખવાની તેની અત્યંત કાર્જ બારામમાં અગ્રાવચની નથી પણ તેના ચોડા માફક માર્ગમાં આવી ૬ મનો અગ્રાવચની છે, અને જ્યાંથી આ રીતિ માનવે ત્યાંથી હું રાજ હું કે તમે અને મનના થયો કે કાર્જની નાલ્યા જ્યાં મો વાત કરવી એ નેવ ફરી બરેહું અને આ પુરુષ અથવા પત્ની પુરુષ ઉપર વાક મુકવો એની અગ્રાથી વિવદ્ છે. યાતો ખુદ રીતિમાં કાર્જ વડ જોડાએ અથવાતો મે કલ્પ તે જોડા હોયુ જો એ.

આ અગ્રાની જોડા ખીનુની કાણુ છે ને કોઈ પુરુષના લાગુ પડતું જોડા મે અગ્રા જોડાએ તેમ રીતિનોજ વાક છે પણ ખીનુઓની માફક તે ઉપાધ છે અને તેથી વગી મ-સેહિ ત આખી કાચુ થશે દુઃખ વાળી ૩ હું કેમ માયુક તે હું કદામ મમનરીય એક જોડાએ કાણુ ગમવામાં તે તેની ગામિ હું નથી, પણ જોડા દુઃખ એમ ધાર હું કે ચારી રીતિ એક જોડાએ કાચુ ગમવાથી નાણા મન રી, બાધકામ મન રી અને જોડેર અધિકાર ઉપર છુડી મારી અમર ધાપ કે માલકો મનનો વારી બુદ બરેહો અને અમરુણુ કાચુ બાપેનો છે અને હું રીતિ જોડાએ લઈ છું કે જોડેર બારકામમાં તેમજ નાણા નબ રીતિ અગ્રાની દુર કરવા મારે છે તેઓએ એ જોડા કે એક જોડાએ કાચુ કાલડી નાખવાને બલો તે મકમ પડે છે અને શુદ્ધ કરેલા હો આ કાચુનો મવાન જોડા બાધકામને ની રીતિ લાગુ પડે છે તે ઉપર ચોડા વિચાર કર્યે જે નેવેલ નિતિ વિચાર કરે કે હિંદુસ્તાનમાં તકાવત કેમો જોડા છે અને પછી વિચાર કે તમે કેલવા પુરેવાના વિચારપર કામ સેહિ કો હાનગી રીત રીતે કે એક જોડાને કાર્જકામની સુચના કરે છે ને ઉપર આચરે ૧૦૦, ૨૦૦ માઈલ દુર જોડા ખીનું અમનદાર તપાસ કરે છે, તપાસ પછી ૮૦૦, ૫૦૦ માઈલ દુર પડેલા તરીકે અમનદાર, તે ઉપર કદાચ ૧૦૦૦ થી ૧૧૦૦ મૈલ દુરનો જોડા અને ધણીવાગો ૭૦૦૦ થી ૮૦૦૦ મૈલ દુર રેહ નારે તેથી ખી પડા અમનદાર તપાસ કરે છે

ઉપર અને તેનીજ યજ્ઞનીના રીત અનુસાર ઉપર અને ચોથા ઉપર બપોરે
જેઓ સગાના કાઠ ફેર હોતો નથી અને પેઠા કામ ઉઠાવનારના જેવાજ
સગાના હોયકે, ફેર માત્ર એકાદ જ એક પાત્ર વગરના ત્રણરમા હોયકે અને
ખીન્ને ૧૦ વગરના હોયકે આ પ્રમાણે જો ઈગ નાડમા કરવામા આવેતો કે
દાહડિ કામ પુર થાય? અથવા સગાના પુરિણામ એકેકે જેમ ઈગનાડમા બ
હસો રાખવામા આવેકે તેમ હિંદુસ્તાનમા ઈજનેરે ઉપર ગણવામા આવતો
નથી. ઈગ નાડમા તો જેના સ્વામીના નાણાની કોથરીએ તેને અને કામ
ઉઠાવનારને મળ ૨ રેડકે અને તે કામ ઉઠાવનાર પોતાના ધણીએનો સો વસા
વિધાય ધરાયેકે. પણ હિંદુસ્તાનમા તેનું કાઠકે નહીં. ત્યાં તો દરેક
ચીજમા આકાવકે અને તે ધણે આડીટ આકાવ હતા ત્યાંની નોકરીની
આમર જળવાઈ રહીએ એ આશય જેવું છે પણ એની મહત્ત્વ સેદલાએ
તે એકે મેઈ પણ માણસ ઉપર શક નાખવામા આવતો નથી પણ ત્યાં તો ઉપર
ધારવામા આવેકે કે જે અનુસારના હાથમા નાણા સોખા તે પ્રમાણીકપણે
અરમથ જેવું કદી ધારનું જ નહીં આથી કોઈવ મતે એમ વારે કે એ પ્રમાણે
કરવું હિંદુસ્તાનની સરકારને માફ લગાડનાર છે, પણ હું તમેનિ યાદ ગાન-
વાની બનામણુ કરજી કે તે દેશમા જાહેર બાધકામ આવેતો સવાન માન
ઉપર વગર થવાજ નિકળીએ. હું અને કેવાક ગૃહસ્થોને જોડે જુ જેઓ
તદેશસ્ત અને આનંદ છે અને હિંદુસ્તાનની નોકરીમા માહિગ કરતા જુના
છે તેઓ મે પોતે જોયું છે કે કોઈખીનાગમા હિંદુસ્તાનમા આવેના રસ્તાપરથી
ઢપાન જતો ન હોતો, ફક્ત ૭૫ મૈજ મુરી એક ગાડું જ હતું. પણ દો ૭૫
વરસ પર હિંદુસ્તાનમા શી હાલત હતી તે આપણે તપાસે. મહેને બગાવ
યાદ છે કે તે પેળાએ કતકતથી બરાખપોર મુરી ઢપાન માણસોના માથા પડ
જતો હતો, ફક્ત ૧૬ એક મૈન સીનાવ ધોડાની ગાડી અથવા ગાડા જેવું
કાઠ હતું જ નહીં અને હવે રસ્તા બારવાની, સડોની અને જેવાજ જાહેર
બાધકામોની બાજબડો હાનના મહત્ત્વ ઉભરના ગૃહસ્થોના વખતમા નિકળી હશે.
તે વખતમા હિંદુસ્તાનના જાહેર બાધકામ આવે ઈગ નાડની નીતિમાથી ફેરફાર
ગયો હતો તે ઉપર હું તમારું ધ્યાન એવન માણુ જુ. ૩૫ વગરના પેઠા ૧૦
રસમતો રીત જેવું કાઠ હતું જ નહીં હવે હિંદુસ્તાનની ઉપજ વધારવા
માટે સરકારની ફરજ વિશે મેનવાજ આવેકે તેવી તસદી લેવાનું કોઈના મન
માં ન હતું અને ઈગ નાડના લોક જાનતા હતા કે તેઓ જે દેશમા રહેતા
હતા ત્યાંના ફાયદાને માટે તથા જે દેશમાથી તેઓ આવ્યા હતા તેના ફાયદા
માટે હિંદુસ્તાન ઉપર રાજ્ય ચલાવવા મીવાય તેઓ ખીજી કાંઈ જાણતા ન
હતા. ઉપજ વધારવાની વાત તો ૧૮૩૩ ના ચાર્ટર પછીથી નિકળી
હતી અને તે પછીથી એ ઉપજ વધારવાનું કામ ફાગમા આવતું તે પ્રમાણે

ચલુ હતુ, ધર્મ કરતાં શોખને માટે વધારે ચલુ હતુ. મુગલાં મર જાવ
 યાદ જ્યારે ૧૮૩૩ નો આરદ્ર પચા કરવામાં મદદ કરી હિંદુસ્તાન આવો
 ત્યારે તે દેશના જાહેર આયકામની હાલત જોઈ તે અત્યંત ચોક્કસ હતો અને
 હિંદુસ્તાનને લાયક આયકામો આપવાની માથી રાખ્યો નીતિ પેહલા તેણે જાણ
 કરી હતી. પણ આ આયકામ માટે નાણુ કયાથી લાવવુ તે બાબે તે પેલા કા
 ઈની રીતમર વિચાર કરવામાં આવો ન હતો ત્યાર પછી મુગલની આખ
 દના મનાવના ૧૫ વચ્ચે આવ્યા જે મુઠ્ઠાએ પેહલા મુઠ્ઠા બાને સૂચના કરી
 અને જેણે પેહલા મુઠ્ઠા બાડી તે મીંડુ ડી કનાઈને અને આનંદ અને
 પૂર તનદેશસ્તીમાં બેઠેલા જોઈ હુ ખરેખર ખુશી હતુ અને તેઓ મને ટેકા
 આપશે કે જ્યારે તેણે પેહલા મુઠ્ઠાની વાત મલકી ત્યારે એ બાબે કાઈ રીત
 હતી નહીં, અને મધ્ય આનગી ચાહાસીક પ્રદેશને સોંપવામાં આવતુ હતુ.
 જ્યારે દેશજીતી જેણે જોયુ હતુ કે જમર અગર રેલવેના આયકામો આનગી
 પ્રદેશને સોંપાથી શુ પરીણામ થાયછે, તે જ્યારે હિંદુસ્તાન ગયો ત્યારે તેણે
 તથા 'કોઈ આવ જાહેરકરશે' એ આનગી કામ માથે મુકાગને મુખ્ય ધર્યા
 વાની છાંલીરી તે માટે તેના કામને જુનામાં બરેસુ મણવામાં આવતુ હતુ,
 પણ એ મુઠ્ઠા અને ચીત આયકામોની જાણમાં બુમ આવવા લાગી કે તે
 મુકાર ન હેવુ જોઈએ મુકાર કાઈ તમાના લોકોના લાભને માટે માળાપ
 થાઈ બેઠી નથી પણ એ મુકાર આનગી હાથે થવુ જોઈએ પણ છતાં દેશ
 બાર વરસમાં કાંઈ ફરકા થાઈ ગયો જેની હિંદુસ્તાનમાં પણ અગર થાઈ તે
 વખતે કાઈમીઆની હાલતને લીધે હોય પણ બહુ કરીને "જાહેર રોક"
 આતમ્યા તે વખતે એકદમ બામી પડવાથી આ વિચારે ફેરવાયા હશે ગમે
 એમ હોય તોયે ઇંગલાડમાં અને હિંદુસ્તાનમાં ચીતરની રાજ્ય નીતિને એક
 દમ શોખ વરી ગયો કે મુકાર જ મુકારની માફતે કરવુ અને આનગી હાથે
 કાઈ કરાવવુ નહીં અને એ નીતિએ હિંદુસ્તાનમાં એટલાં જાહેરથી પગે
 મારે કર્યોછે કે હવે તો મુકારને હાથે કામ સીવાય જીજી વાતજ પોતાની નથી
 અને આનગી હાથે નુકશાન થાયછે હેવી વાતો થાયછે હાંસી રીતના પે જણ
 તબક્કાઓમાંથી પચા થયા પછી હવે આપણી હાલતી હાલત ઉપર આવ્યા છે
 હવે એ માટે શુ કરવુ તેના ઉપાય કુકા બતાવે છુ અને તે કાઈ નવો
 અથવા માહારો શોવી કાહોલો નથી એ બાબે મીંડુ સમતર મેને કનકાની
 લેજમલદીવ કાંઈસી નમા કેઈએક અગત્યની ખીના કહી હતી અને તે એક
 મુકાર જાહેર આયકામ જે પ્રજાને આતી ઉપયોગી હોય તેમાં મુકારે હાથ
 મળવો જોઈએ પણ જ્યાં પ્રજાને કાઈ લાગતુ વળગતુ ન હોય તોએ તે કામ
 ગમે એમ જોઈતુ હોય તોની તે આનગી થાયણેને સોંપવુ. અને જેમ
 પારલ્યામે ટેનો કાયદો હોયછે તેમ તાહાની જોઈએ બાકી જીજી બાબમાં
 આનગી થાયણેને પોતાને મરજી માફક કરવા હેવુ જોઈએ :

એ બાબતે દાખલાઓ આપવાથી વધારે મહત્ત્વ પડશે એક મહત્ત્વ અથવા મનો તો યા નેહર તેના ઉભા કરનાર સીમાય બીજાનો જવાબુદી અતઃ લાભ ન હોય ત્યાંસુદી તે કામ પાર પડે નહીં અને કેવી મધ્યગી વખતે સરકારની વચ્ચે મદદ લેવી જોઈએ. આગના કામો, ગમના તથા પાણીના અને હેવાજ બીજા કામો ખાનગી મીનકતના સુરાસ માટે રી કરવામાં આવતા હોય અથવા ચેમ વાનિ મટેવી થતા હોય તેવી વેળાએ સરકાર વચ્ચે આવવાની જરૂર નથી, પણ જ્યાં પ્રજાનો લાભ આવે ત્યાં સરકારની અગત્ય છે. આ ઉપરાંત એવા ન આવે કે કે ચાપણ કયાથી લાવવી જો સરકાર વ્યાજની જમીનગીરી આપે અને લોકો ચાપણ પુરી પાડે તો તેથી સુતરે માર્ગ મીજો કોઈ નથી અને તેથી હ મેચ ચતી ફરીઆદ કર ચાઈ જાય, પણ જ્યારે પાધરી નાણાની ઉપજ ન થાય ત્યારે એ રીતિ કાઈ કામની નથી એવા માટે એ ખીનાને હાલ ન રત પડતી નાખી આપણે વિચાર કે કે લગતરી બાવકામ, ગતાઓ, બારાઓ અને હેવાજ સરકારી જોખમના બારકામોને ખરચ કયાથી પુરો પાડવો, અને એ મનાનજ આપણી મગજી નાણા સંબધી અડચણનું મૂળ છે. અને ખતા હાલ કાઈની રીતિ નથી તેમજ આવવા દેવોતો બગી રહે પણ તેને પચદ કરનારા ધણા ન મગી આવશે વખતે તમો એમ ધારો કે એ કામ હિંદુ રાજાનગી બાકી વેરી મેહજામથી કરવું અને એમ કેહનારા ધણા મળી આવશે, પણ જોએ મહમજે છે તેઓ જોએ કે એ કામ એમણે તો મોહક છે કે બાકી વેરી મેહજામથી તે કરવું કેવળ અવકાય છે, માટે એ બાબદ ઉપર વધુ મેનવા કરતા જ્યારે ઉપલી બેમાથી એકબી રીતિ ન આવે ત્યારે કોઈની રીતે આપણને નાણું ઉછીકું લેવું પડવાનું પણ તે લાવવું કયાથી?

હવે માહારા ધારવામાં આવે કે કે એ બાબતે શુકાલે આ દેશમાં ચાઈ ચુકશે, અને તે મનમાનતો કે જો હ કોઈ હેવા પ્રાતમાં જાઉં કે ત્યાં બપોરના આધનો મફત થયા હોય તો હુ ત્યાં શુ જોઉં છું? ત્યાં મોટા ખદર ના બાધકામો, ઈન્ટ્રાફની અદાલતો, ગુર મો, મોટી અને વિસ્તીર્ણ બજારો અને હેવાજ બીજા બાધકામો એ કેમ ઉભા થયા તે બાબે પુછપરછ કરતા માલમ પડશે કે તેઓ જાહેર બાધકામ છે અને જોએ ત્યાંના સરકારનું કામ અડાલે છે તેઓએ પારસ્પરિક દના અડાલતની રહે તે બાણા ઉછીકા કહાલેલા છે તે હેવી સરતે કે તે ઉપર ચતા બ્યાજ કરતા કર બજારાઓને લગાર વધવું આપવું પડે કે કે જેથી જ નવીથી રેલુ અદા ચાઈ જાય આ રીત ધણી આ રી રીતે સમજવામાં આવે છે અને તેમાં હ કાઈ વાધો નાણા સંબધી અથવા બીજો જોતો નથી તે કામો સારી રીતે જલવીથી કરકસરી અને આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે થયલા હોય છે હવે હુ ખબર કહાલુ કે ઇંગલાંડના અથવા આયરલાંડના કાઈ મોટા જમીનદાર મોતાની મીનકત કેમ સુધારે છે તો મને

શુ જવાબ મળયે ? કે નાકા પાસે આમરે ૧૦૦૦૦ એકર જમીન લેખમાં અને તેને પાણી પોહાવ્યાડવા અને ખીજ ખરચો એવા થાય કે વા તે તેની આરબી શી તણાઈ જાય પણ ત્યારે ધણી શુ કરે ? તે આનંદી નાણા ઉછીકા કહાવે પણ આપરલાડમાં કે ઇંગ્લાડમાં એક રીત ચાલે છે જે આરેખર કાપતકારક અને વગર વાધાનીકે તે એકે હેવા જમીનદારે લોકોએ ધી રેલુ જાહેર નાણુ વાપરી શકે તે રીત એકે કે પારલ્યામંટ વાળે વખતે વખત કમીશનરે અવલા તરમીની હાથમાં નાણુ મુકે છે જેઓ જમીનદારને તે નાણુ ધીરે છે તેઓ આ નાણુ પોતાની મીનકત પર વાપરી પોતાની જીવ ગી શુધીમાં તે પાણુ ભરે છે આ રીતે નાણુ કહાનવાની બે રીત છે, એકો ઇંગ્લાડ અને આપરનાડમાં જમીનદારે પોતાની મીનકતને માર કહાવે છે તે અને ખીજી રીત ઇંગ્લાડમાં પારલ્યામંટના આકટની રહે જાહેર નાણુ ધીરવામાં આવે છે જેથી તે વેજાને પ્રધાન એક માણુમના ઉપર જોખમ નાખી મકે છે, હવે હું આવે હાજર રહેના મુસ્તાને પુકુકુ કે જેલ ઉપર, કોર હા ઉપર અથવા કોઈ બજાર, માનચેમર, જોનરન અથવા લીવરપુનમાં બાધવા માટે ખરચવામાં આવે તો તે પૈસા શુ કમાર્ગે વાપરેલા કેહવાય ? એ રીત ને બીજે કે જેણે હિંદુસ્તાનમાં કામ લેવા નહી પણ અમીન કરી તેમ યેલુ જોઈએ છે

હવે જે રીત હું તમને દેખાડવા માગુ છું તે કાઈ નવી નથી કામલુ કે ઇલાક વરસો અગાઉ બે તે બાને હિંદુસ્તાનમાં મુખના કરી હતી, અને જે રીતિ હાલ આપણા આ દેશમાં ચલે છે અને તે રીત એકે કે પારલ્યામંટે એક પારે પચાર કર્યો જેની રહે એક કમીશન અથવા તરમીઓ નેમી ચકાવ જેઓ કોરોડા રીઆની રકમ ઉભી કરી શકે આ રકમ ઇંગ્લાડમાં લો ન કાહાડી ઉભી કરવી અને તેનું બ્યાજ સેક્રેટરી આપ રોટે હિંદુસ્તાનની મેસનમાંથી આપવું અને તે પૈસા જાહેર બાધકામ ઉપર ખરચવા જે ઇલાકાની મરકાર નાણુ માગે અને તે ચોક્કસ મુલતમાં બ્યાજ રીકે બરવાને કલુ ન થાય તેને આ નાણુ વેહ્યી આપવાની મર્યાદા આ કમીશનરેને આપવી ઇંગ્લાડમાં આ રીત ચાલે છે પણ અત્રેના જમીનદારે અને યેહરની “કોર પોરેશન” ને બદલે ત્યાંની હજીરાની મરકાર મમજવી

તમા કદાપિ મવાન કરશો કે “કમીશન” શા માટે જોઈએ શુ હિંદુસ્તાનની વડી મરકારને અથવા સેક્રેટરી આપ રોટેને એ કામ સોંપવું હોય તો ન થાય ? કેમકે કૌન્સિલના હાથમાં નાણાનો ચોડા ધણો અખત્યાર છે ઉપના બે મતાવાજાઓને એ જાહેર આવકાશમાં નાણુ આવાનું નામ શા માટે ન સોંપવું તે હું તમને મમજવીશ મુખ્ય કારણુ તો એ કામ જેને સોંપવામાં આવે તેને માથે મગજો જોખમ નાખે તો જોઈએ એવા માટે દરદીઓની મજબા ચોડી જોઈએ કે જેથી જોખમ ધણુ જાણુ પર વેહ્યાઈ ન જાય અ

લખતાં બાયક માણસો કૌન્સિલમાંથી મળી આવશે પણ તે સુંદી કાહાડવાં જોઈએ અને તેઓની ફરજ તરીકે આ કામ સ્વાધીન કરવું જોઈએ. હં ગલાં-ડમાં આ પ્રમાણે કંટાળા જાણને સુંદી કાહાડવામાં આવેછે તેની મને ખબર નથી પણ જેઓ ઉપર ખરા જોખમ નાખવામાં આવેછે તે મેં ત્રણથી વધારે નથી. સ્પેટલા માટે હું ધારું છું કે ઘણા યોગ્ય માણસોનું કમીશન પારલ્યામેંટે નેમવું, પણ તે વળી પારલ્યામેંટે શા માટે નેમવું, શું સેક્રેટરી આવ સ્ટેટ અથવા વડી સરકાર નેમે તો ન આવે? કેમકે પેહલી રીતથી ઉપલા જોખમદાર ગૃહસ્થો ઠેક પારલ્યામેંટેને જવાબદાર રહેછે. કદાપી હિંદુસ્તાનની કૌન્સિલમાં ઘણા વખાણવા જોગ અથવા સુંદી કાહાડેલા ગૃહસ્થો હોય પણ તેના ઉપર તમો જોખમ મુકી શકો હોવા ન હોય. તમને કોઈ અહો સરાફ યા નાણાવડી જોઈતો હોય તો ઘણો હુસીયાર ધિતેર અથવા ઘણો અપજ રાજ્ય અધિકારી યા શુભાષીત ચતુર બાપાણ કર્તા નહીં તો બાહાધુર શીપાલી કોઈ તમને ચાલવાનોછે? તમને હોવા શખ્સ જોઈએ કે જે સાદું અને અચુક કામ, ધંધાનું યાત ધરાવતો હોય અને જે ટૂંકી ધવાને યોગ્ય હોય. ખાનગી અને જાહેર બંધારા માટે તો હેવું જ માણસ જોઈએ પછી તમારો મર્વનર જોઈએ તો પુતલું ઉઘું કરવાને યા ચેસ્ટમિ-સ્ટર આખીમાં ડટાવાને લાવકનો હોય, સુલેહ યા, હુદમા માટે રાજ્ય અધિકારી હોય યા તવારીખમાં જાણીતો હોય. પણ ટૂંકી તરીકે તે આંખનારો નહી. તે સગળી રીતે પાધરો હોય પણ ફક્ત ટૂંકી તરીકેજ તેને તમો રદબાતલ ગણો. માટે હોવા કામમાં વડી સરકાર અથવા કૌન્સિલને તમો હાય ધાલવા ન દો. પણ વળી તમો કંઈકે કે એ સગળું પારલ્યામેંટથી શા માટે થવું જોઈએ. ઘણા કારણોમાં એક મુખ્ય કારણ એછે કે પારલ્યામેંટ હિંદુસ્તાનના નાણાની કેમળીપર ખરી સત્તા ધરાવેછે. ગમે હોવા શખ્સો અને સત્તાવાળાઓની તમે વાતો કરો પણ જે પારલ્યામેંટના ધ્યાનમાં આવ્યું કે આ અર્થે યથા જોઈએ તો તે યવાનો જોતે ધારે કે ન થાય તો અચીતજ તે ન યવાનો. ત્યારે ક્રેકળીનું મોહ પારલ્યામેંટના સ્વાધીનમાંછે, એટલે પારલ્યામેંટની પાધરી સત્તા વચ્ચે તમો કાંઈખી અંતર કરવાથી હિંદુસ્તાનને નુકસાન કરોછો અને પારલ્યામેંટેને કોઈ ફાયદો કરતા નથી.

વળી તે ઉપાંત પારલ્યામેંટ એ ધંધાવાળા ગૃહસ્થોની મંડળી છે અને તેમનું કામ સાદું છે. હવે જો એ નાણું ઉછીડું કહાડવી ઉપોગમાં આવવાનું કામ તમો હિંદુસ્તાનના રાજ્યકારખાસીઓને સોંપો તો અજખતાં તેઓ વધારે કામેલ્યત ખતાવશે ખરા પણ તેઓ તે સફાઈથી, સેહબાઈથી કરશે કે નહીં તે એક સવાલછે, અને તે વિષે ખાની કરવાની સર્વેથી ચારી રીત એછે કે પારલ્યામેંટે તે ઉપર યોગ્ય કલાક ધ્યાન આપી એક નિયમ બાંધે એ તેમ કરતાં ઘણી મેહનત પડશે નહીં કારણ કે પારલ્યામેંટમાં કેટલાક આકોષો હોવાત

છે તેમાં ફક્ત નામો બદલવાથી તેઓ ચાલી શકશે. દર વર્ષ વાર્ષિક રીપોર્ટ થા માટે જોઈએ તે વાતથી હું તમને કમલો આપવા માગતો નથી કારણ કે તેની અગત્ય છે એવો તમો કશું ન કરો. કારણ દુકા હીમાખથી સમાધાની લામો વખત રહેશે અને હેવા બરમાના કામોમાં તો દુકાજ હસામો જોઈએ. વળી તમો પ્રુજીયો કે હલાકાની મરકાર કામો પચ્છ કદે એમ થા માટે જોઈએ? વડી મરકાર અથવા ખીજી કાર્ક તે કામ કરતો ન આવે? તમને ખમર હશે કે હતાકાની મરકાર એવે શું? દરેક હલાકા અથવા પ્રગણાની મરકાર નેવી આમરે ૧૦ ત્યાંકિ તેઓમાંની નાહાનામાં નાહાની પુરોપના એક એક રા જપ નેહલી સતા અને વસતી ધાયેકે અને તે મરકાર ગમે એના અગ્રાવ છતા અને વધતી જતી ગમે એટલી આપતી જતા પુરોપના કાર્કખી નાહાના રાજ કરતા વસારે સતા અનાવેકે અને જો તેખી મરકારને લોકાખોગી કામો હગવવાનું નાનાવક ધાયેતો પછી ખીજી શુ કામ કરવાને તેઓ લાયક કેહવાય? પણ તેમ હેવાને બદલે એ મરકારે વળીજ પ્રુજ વિચાર વાળીકે અને કાર્ક ખી કામ સોરી શકાય તેવીકે, તેમાં, કયા આધકાર કરવા તે સોહવામાં કાર્ક અડચણ નથી અત્યાર શુ રીતો તમોએ તેઓને સુપ રાખ્યાકે અને તમોથી આરી ન શકવાને લીધે અગત્યની જરૂરીઆતો બહાર પાડતા અટકાવ્યાકે પણ નાહાના કમીચનરથી ગવર્નર જનરલ શુ રી હેવો કાર્ક અમતદાર નથી કે ખરેખરી હાજતો શુ છે તે ન કહી શકે

હું ધારણ કે પાછું નાણું પમાર કરી શકશે કે નહીં તે ધારવાનું ખી એજ મરકારને સોંપવું જોઈએ તે ઘણું સેહલુંકે. આ દેશમાંતો આ પ્રમાણે નાણું આપવાં હોય છે ત્યારે કોઈ વકીલને તે બાબેના મગજા કાગજઆ સોરી થો ડીક ગીની આવી તેનું મત લેવામાં આવેકે કે બાણા આપવા એ સનામતી બ રેલુ છે કે નહીં. એવીજ સેહલી રીત હિંદુસ્તાનમાં પણ ચાલી શકે. મરકાર રૂ દ્રુડીઓ પાસે માગવું કે નાણાના બદનામાં તેઓ પાસે શું જામીનગીરીકે. પછી એરો તમો પ્રુજીયો કે વળી દ્રુડીઓના સ્વારીનમાં ઘણી મોટી રકમ થા માટે જોઈએ? તેના જવાબમાં હું જણાઉંકે જ્યાં સુરી મોટી રકમ હશે ન હો ત્યાં શુ રી તે કાર્ક કામ લાગશાની નથી હવે એક મચ્છ બોનવા શીવાય તમને બોટી રાખવા હું માગતો નથી ફક્ત તમારી આગળ રજી કરેલી બા બંદો ઉપર વિચાર કરવા તમને અરજ કરું. વિચાર કરો કે કેપ્ટીકવાર ૧૦૦૦ માર્કિ સુધી, કેપ્ટીકવાર ૫૦૦ માર્કિ સુધી તમો નકશા ઉપર રેખા પાડી જશે જ્યાં સુધરેલા લોકો અને એડુઓ વમ્તા હશે પણ જ્યાં એક બા ધેલા રમતો ન હશે. વિચાર કરો કે થોડાક કરોડથી શુ વળનાર છે? શુ તમો માનતા નથી કે ખીજા મગજા આધકાર એકોરે મુકતા ફક્ત રમતાઓથી મોડે વેહલે ખરચ વળી રેહશે? દુકાજનો અટકાવ કરશે, લયરની આવજા

સેહમી યથે અને સોડો ઉપર તથા તેઓના દીન ઉપર તમારી સત્તા કાયમ થશે અને તેથી આર્મ્સેફ તમારી હિપજમા વધારો થયા વના ન રહેશે. હિંદુસ્તાનના જર્જ આર્વેસો દરેક જગત જાણે છે કે જગત ઉપર કમરમ અને દરેક ઉપર એ અમર થશે, એટલુંજ નહીં પણ જમીનની મેલચન ને હિંદુસ્તાનનો પાયો છે તે મઠમ થશે. કયા અચળ ને પ્રગણામા રસ્તો ન હોય ત્યાં આ ગાડીઓ બાધવાનું તથા મેલરો વગર કરવાનું તદ્દન ન બને હેતુ છે.

મને ધાસ્તી લાગે છે કે જરૂર કાન ને સભાને વનારેવાં જોડી રાખી છે પણ તેના ઓનાચામા હું જાણાવવાની રજા લઉં છું કે હું ને કોવા માયુ કે તેનું અરજ હું જોડી ચક્રો નથી મળેને બરસો છે કે ને મૂલરો અને હાજર છે અને નેઓની આગલ ને માહરો નિયમ રજુ કર્યા છે તે ઉપર તેઓ વિચાર કરશે ને નિયમ કાઢી રીતે અમન નથી પણ અને તે ફોલમ દીધી અને સારા પરિણામથી પાર પડી ચક્રો છે ને નિયમના જે ગર્જ વગર આપવા નેનું હશે તો તેઓ આપશે ના કાઈ વાવો લેવા નેનું હોયતો હાલ નહીંતો કાઈ બીજો પ્રયત્ન તે મને સંભવાયે. છેલ્લું તમારું ધ્યાન હું એક બાબત ઉપર એ અવા માયુ છું તે એકે ને કાઈ સહિષ્ણુ પારલ્યામે દના અધિકારીઓની બાબતમા નોનું હોય તેઓએ તે અકાબરોના કાન ઉપર ના અવુ કે પારલ્યામે દના ઉપરજ ફક્ત હિંદુસ્તાનની સરકારનો વાવો છે, બીજા કયા ઉપર નથી. એ બાબત ઉપર કાઈ તકરારમા ઉતરવા હું માગતો નથી અને હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર કાઈ બીજો મેળવા વગર કેલવા માયુ છું કે પારલ્યામે દ તે તે ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ અને હિંદુસ્તાનને ધનશક્તિ આપવો જોઈએ ને કાઈ જોઈએ છે તે કાઈ સુમામા તેન જોઈનું નથી અથવા કાઈ પત્રકામ બદલવા નેનું નથી પણ નવું ચત્રકામ હું બેરવા નેનું છે અને હાલનું સાદુ ચત્ર ને કાઈ બી કળા વગર આજુ અવજુ ચાલે છે અને ને મોટું પારલ્યામે દ કાઈ અબર કાહાકતી નથી, દરકાર કરતી નથી અને પુર પાડતી નથી તેમા કાઈક વનારો કરવો જોઈએ છે. હવે ફક્ત હું કેલવા માયુ છું કે ને સીનની અગત્ય છે તે નાણું ઉછીકુ લેવાથી થશે અને તે ઉછીકુ લેવાનું અને વાપરવાનું કામ હિંદુસ્તાનની હાલની સરકારથી ચલાવ નથી અને પારલ્યામે દ કે નેનુંજ માત્ર કામ છે તેની ફજડે કે ગમે હોય સુધવણુ બરોડો ના અરવાણુ સચિ હોય તે પુર પાડવો પણ તે ધણું મોતો અને છુટા, તથા હિંદુસ્તાનના અ અમા એક દમડીનાબી વધારો ન કરે તેવો જોઈએ.

સંભાષણી—મરે બાર્ડેલ ક્રિયત ને વખાણવા લાયક, જાણવાનુંજ અને ઉપયોગી બાબતુ કર્યું તે મોટું આપણી તરફથી તેમનો ઉપકાર માનવાને આ મળત મહિલા મગજાઓ મળી હશે જેવી માહતી આપી છે, અને મગજાઓનું

મન તે ઉપર હવે પછી શકાયે કોઈ ગૃહસ્થને અને કોઈ બાલવુ છે કે નહીં તે હું કહી શકતો નથી. ધણાક ગૃહસ્થોને હું કોંકા હનાવતા જોઉં છું. માહરા પોતાને મોટેલા કહુ છું કે મારે જ નહીં, આનાકાનીથી ખુરશી છોડવી પડશે અને મર બાઈલના બાબાલુમા હોયો એક શબ્દ નથી કે ને મેં મુખજવા બાહ્યો ન હોય. જ્યાંથી મારી નજર પેહિયે છે ત્યાંથી મિતો હું આખા બાબાલુથી સતોષ પામ્યો છું, અને તે બાને હું ક્યાંથી વિચાર કરીશ અને જ્યારે ઉમ સાવની સબામા ડબક આવ આવતા પોતાનું બન્ટ લાવશે ત્યારે જો હું મ-મન શકીશતો પોડા શબ્દો બોલીશ, પણ તરત પેળા મર બાઈલ ક્રિપરને તેના નિબધ મોટે દીલોજનથી ઉપકાર માનવાને નેઓ આવુર હોય તેઓએ હાથ ઉઠા કરવા.

આ પછી મીંઝ દાદાબાઈ નવરોજીની ફરમાસથી મીંઝ નાસ્મિકે મુચના કરી અને તેને મીંઝ ફિટજ વિલ્પમે પૂટી આવી કે આ બાબાની તકરાર મુન તરી રાખરી આ સૂચના એકમતથી બાહાત રહી તાગબાદ સમાપતીને અને સોસાઈટી આવ આઈસ તેમના મકાન મોટે ઉપકાર માની સબા વિસર્જન થાઈ.

સોસાયટી આગળ આઈસમા મળેલી સભા; શુક્રવાર, ૬ ઠી જુલાઈ ૧૮૭૦.

વિષય—“હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામ” ઉપર સર બાર્ડલ
ફિચરે કરેલાં ભાષણ વિષે મુલતલી રાખેલી તકરાર.

ભારત લીવડનની ચેરહાજરીમા.

અગ્રણીય માધવિક ઇન્કવાયર સી. જી.—અધ્યક્ષ.

વાદવિવાદ સહ યથા અગાઉ નિચે આપેલી યાદી અભાસદાના હાથમા મુકવામા આવી હતી.

હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામ ઉપર અરજ કરાંથી કરવો તે બાબે સર બાર્ડલ ફિચરે આસોસીએશનની હજુર તા. ૨૨ મી જુને વચિલા નિબંધમાંથી ઉપજાવી કાઢાડેલી દરખાસ્તો.

૧—હિંદુસ્તાનમા જે જાહેર બાંધકામ કરવાનું સરકાર માથે લેવ તેનો ખામ્ય આહુ મેહસૂલ ઉપર રાખવો નહીં પણ લેનો કાહાડી તેમાંથી નિચે પ્રમાણે આપવો.

૨—પારલ્યામેન્ટે કમીશનરેટોરાયલ અને ઇંગલાંડમા સેક્રેટરી આવ સ્ટેટની કૉન્સિલની મંજૂરી અને સત્તાથી—૩મીઆ સુધીની લોન કાહાડવાની તેઓને સત્તા આપવી. તે લોનનું બાજુ હિંદુસ્તાનના સેક્રેટરી આવ સ્ટેટની કૉન્સિલે હિંદુસ્તાનની મેહસૂલમાંથી આપવું અને તે નાણું સરકારે માથે લીધેલાં જાહેર બાંધકામ ઉપર ખર્ચવું.

૩—આવી રીતે કહાડવેલા નાણા હિંદુસ્તાનની વડી સરકારને તથા ઇલાકાની સરકારને અને સત્તાવાળાઓને નિચ્છવી સરતાએ આપવું.

૪—ઇલાકાની સરકાર અથવા સત્તાવાળાઓ તેઓને નાણું આપવામા આવે તે નિચે પ્રમાણે:—

મુબંઈ અને મદ્રાસની સરકારે.

બંગાલ, વાલ્મજીલ્લાના પ્રતિ અને પંજાબના લાહૌરનંદે ગવર્નરે.

મિટીય ખરમાના ચીફ કમીશનર.

આઉદનાં ચીફ કમીશનર.

મધ્ય પ્રતિના ચીફ કમીશનર.

માહસોરના ચીફ કમીશનર.

ચંબિના કમીશનર.

૫—કમીશનરેએ ખાતરી કરવી કે,

૧ લું—દરેક વખતે નાણું ધીરતાં ખાતરી કરવી કે તેઓના નકસાઓ અને અડસ્ટાઓ, કરવા ધરિલાં કામની પુરતી હદ ખતાવવાને

ખરાબર છે કે નહીં અને બીજી જોડા કે જે રકમ માગી છે તેમાથી મજબૂર કામ થાય રીતે ધાર્ધ શક્ય છે નહીં.

૨ જી—તેઓએ ખાતરી કરવી કે જે રકમ માગવામાં આવી છે તે—

વરમમાં મગજો ખરચ અથા કરે એટલા વ્યાજ સુધા અમુક મરકાર પાછી આપશે તેની જામીનગીરી મળી છે કે નહીં અને તેમ હોયતો તે પુતી જામીનગીરી છે કે નહીં

૬—આવી રીતે ઉપજતી આવેની અને ઉપલા ધારાની રહે પાછી મનેલી રકમોનો હીસાબ ૬૦ વરમની ૩૨ મી ફીઝેખર નિયમી વિગતો સાથે કમીય નરોએ પારલ્યામેટની હજુર રજુ કરેલો.

(ક) જે મરકાર અથવા મનાવાજાને નાણુ ધીરમુ હોય તે.

(ખ) જે કામને માફ નાણુ ધીરમુ હોય તેનું નામ, તથા દરેક કામ માફ કેટલું નાણુ જોઈએ તથા કેટલું આપ્યું, ખરચાયું તથા પાછું વળ્યું તેના આગળ વરમના છેડા મુનીનો હિસાબ.

(ગ) વખતે વખત નાણુ પાછું બરવા મોટે જે જામીનગીરી મળી હોય તેની વિગત

(ધ) જે કામને મોટે સોલ માગનામાં આવી હોય પણ ના પાડવામાં આવી હોય તે કામની વિગત તથા દરેકમાં ના પાડવાના કારણ.

સર બાર્ડેલ ક્રિચર—મનાપતી, બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આ મગજું માફ બાનવાનું તેની મૂખ્ય મતનબ લખી રૂકત તે ઉપરજ તમારે જ્ઞાન ખે આપી વાદવિવાદ દુકો યજો તેથી હું આજ્ઞા મગજુ. એ સચવાઓ છાપવામાં આવી છે અને મને એક નકલ મળી છે જેમજ બીજા મહિયોને પણ મળી હશે. હું ધાર છું કે મારે કેહવામાં કાઈ દાવ નથી કે જે બાબત ઉપર આપણે તકરાર કરતા હોઈએ તે ઉપર તર્ક શાસ્ત્રના નિયમથી વગગી રહેવામાં ચારે છે

મીં હાદાબાઈ નવરોજી—સર વિલ્યમ ડેનીમનથી આવવાને બ નમુ નથી તે મોટે એક પત્ર લખી તેણે પોતાની દળગીરી જણાવી છે તે વળી ફોટે કે “મે સર બાર્ડેલ ક્રિચરનું બાચાણુ વાચ્યું છે અને તેના તત્વોને ટેકો આપવાને હું તૈયાર છું હિંદુસ્તાનમાં જાહેર બાંધકામની રીત અમેના કરતા અથવા સસ્થાનોતા કરતા કેવળ જુદીજ હોની જોઈએ મોટે એક ઈજનેર તરીકે હું જો આવત તો માફ મત આવી શકત. પણ એ બાબે કોઈ બીજાવાર બોલીવ” વળી સેક્રેટરીએ જણાવ્યું કે મીં ફિટ્ઝ વિલ્યમ જેણે મુગતી ગમવા મોટે પુત્રી આવી હતી તેણે પણ નાદરસ્તી તથા બીજા કાગણોને લાંબે દળગી રીધી પેગાંની અશકિત જણાવી છે પણ સાથે નિચે જણાવેલી વાદી માફગી છે.—

“હિંદુસ્તાનમાં જાહેર બાંધકામ બાબે સર બાર્ડેલ ક્રિચર જે અગત્યનો નિમ્ન ધ વાદ્યો તે બાબે મારી હોયો અભિપ્રાય છે કે એ બાબત વિષે અત્યાર

સુધી હેવી કાપેલ્યતથી સુમોચરા યાઈ ન હતી, અને તેમાં તકરારમાં હેવું પૂરવાર કરવામાં આવ્યું છે કે હિંદુસ્તાનના કોઈની ભાગમાં બાંધકામ થાય છે તે ત્યાંની આગત્યને પુરવું નથી. હવે યુજવામાં આવશે કે તેનું કારણ શું. તે કારણ એવડી રીતિ છે જે આગગાડીઓની બાબતમાં લાણ કીધાથી તે કામને અડચણ કરી છે, એટલું જ નહીં, પણ તેના ખર્ચમાં વધારો કરવો છે. આજે મોટાં કામો માટે લેનારા સીવિય એનજીનીઅરો હવે લગભગ એનજીનીઅરોની તપાસદારીથી અને બેઝીલી અને દુરમની એ બેહુ નોકરીઓ વગેરે વાઈ અને એજ કારણને મટિ વાઈ પ્રકારે કેટલાક ઘણા બાબત સીવિય એનજીનીઅરો પોતાના હોસ્પિ ઓડી હિંદુસ્તાનથી જતા રહે છે. મર બાઈ જ કિયર કહે છે કે જ્યારે ૧૮૪૩ માં પેહલાં રેલવેની શરૂઆત હિંદુસ્તાનમાં કરવામાં આવી, ત્યારે સગળું ખાનગી ગૃહસ્થો પર નાખ્યું હતું અને સરકારે વચ્ચે પડ્યા ના પાડ્યું હતું. એ વાત તો ખરી હતી પણ તે વખતે પ્રાપ્ત પોતાનું નાણું પુરોગામના તથા ઇંગ્લેન્ડમાં રહેલોઓમાં પરચવાને રાજી હતી કે તેથી તેઓના નાણાનું શું થાય છે તે તેઓ જોઈ શકે. વળી આ પ્રમાણે તેઓને વધારે કરવાનું કારણ એ હતું કે આ દેશના માતખરો જેઓ રહેવાય છે તેઓમાંના કેટલાક ઘરડા અને ઘરડીઓ હિંદુસ્તાનના મુલકને એક આણખણી જગ્યા લેખતાં હતાં અને કેહતાં કે ત્યાંના રહેવાશીઓ જંગલી અને અસુધરેજ છે, તેઓ આગગાડીમાં બેસનાર નહીં અને તેઓને નહીં પ્રાપ્ત થનાર નહીં. ખરેખર કેટલાક હિંદુસ્તાનના અનુભવ વાળા ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થોને મોહિત પણ મેં એમજ સંબોધ્યું છે. આવી હાલતમાં હિંદુસ્તાનમાં સડક ઉભી કરનારાઓ જેઓ ઘણાખરા ઘણા કામીય પુરવો હતા, જેઓને હિંદુસ્તાનને ઘણો અનુભવ હોતો તેઓએ પોતાથી બનવું એટલો વગ કાગાડી તે વખતના સત્તાવાળાઓને સમજતી તે મટિ કહડાવેલી રકમ ઉપર ૫૦ ટકાની જામીનગીરી અપાવી. જ્યારે આ વાત બાહાર પડી ત્યારે યાપણવાળાઓ જેઓ પેહલાં ખીલીતા હતા તેઓ હવે હિંદુસ્તાનમાં નાણું રોકવાને હોડ્યા અને ત્યારથી આજ સુધી એવાજ મામલો રહેલો છે. હવે મર બાઈસ જેમ કહે છે કે હાલ હિંદુસ્તાનના જાહેર બાંધકામની બાબતમાં કેટલાક રેફર થવો છે તે સવાલ ઉપર આવું છું, તે જાણ્યો કે અગાઉ સગળું કામ ખાનગી રીતે આપવામાં આવતું હતું પણ હમણા તે સરકારીય કરવાનો વિચાર સુઝ પડ્યો છે. તેના માત્ર જવાબ એ છે કે જો કે બાગીચાઈને ફક્ત બાળની જ દરકાર છે તેઓ કેટલાકના મીનો હિંદુસ્તાનથી લખે છે કે હાલની જેવડી રીતિથી તે દેશની સડકો જેનો મોટો ભાગ એકવડી સડક છે તે ઉપર એટલોતો ખર્ચ લાગે છે કે સાધારણ વખતે તેટલા મંથી આખાં હિંદુસ્તાન ઉપર બેવડી સડક નખાઈ શકાય અને તે સગળો ખરચ તે દેશના કર, બરનારાઓને માથે છે.

“અને તથા ત્યાં મતમાં ને ફેર પડેલે તેનું ખરૂં કારણ જો સોંબયો તો એજાએ અને તે માટેની અગત્ય ચર બાજે હેતી સ્પષ્ટ રીતે બતાવેલ છે તે ઉપાત વધારે કેલવાને મારી પાસે કાઈ નથી એ બાધકામિનું નાણું ઉત્તુ કરવા માટે હું એટલું જ કહું છું કે જેટલી જોઈએ એટલી રકમ અમર રેનવેને અપાતા વ્યાજ કરતાં એકે બાંધે મળી શકશે વધુ મેહસૂજમાંથી એ કામ માથે લેવાની સુચના માટે ચર બાઈલના વિચાર પ્રમાણે એકમળતો પાઈ હું કહું છું કે તે ન બને હેતુ છે હિંદુસ્તાનની હાલ નાણાં સંબંધી હાલ તરફ જોતાં એ આપકાત કરવા જેવું છે. સેવે માહારે વિચાર છે કે જાહેર આધિકારો માટે નાણાં ઉછીકા કહાડી તેને પારલ્યામે ટે નેમના કમીચનના હાથમાં આપવા એ કમીચનમાં હિંદુસ્તાનના અનુભવવાળા મૂલ્યોને ચુટી કાઢાડવા તેઓની સંખ્યા ઘણી હોવાની અગત્ય નથી, કારણ કે મારેતો અભિપ્રાય એવોજ છે કે ઘણી મમનહતમાં હમેશ દાહાપણુ જોતું નથી ગમે જેટલી રીતની ઉપયોગમાં આવતી હોય તોયે હાલ ને રીતની સચના કરવામાં આપીએ તેને પાર પાડવાને વડી ચકારના સંબંધની નીતિ કેવળ નિરકરોધી છે.”

મીં નારિમયે મત આપ્યું કે ચર બાઈલની એમની સચના ઉપર તકરાર કરવાને બદલે શાયે મીં પ્રિચાઈના નિબંધની સેવા તે બાલ્યો કે મેહમાલ એકે કે હિંદુસ્તાનની હાલત ઘણી અસંતોષકારક છે ચર બાઈલ ફિયર ને ઉપાય બતાવેલે તે હું ધારું છું કે માહારા હાથમાં મેજેલા કામગામિ, મને તે વાચવાનો વખત મલ્યો નથી પણ ઉપર ટપ્પે જોતા તેમ લાગેલે, પણ મીં પ્રિચાઈ આથેના ઉપાયો એક ને સંખેદોમાં આપ્યા છે તે લખેલે કે “માહારા ધારવા પ્રમાણે જવાશુધી પારલ્યામેટ અચર રાજકરતા એ પાત હાથમાં ન સે ત્યાશુધી કાઈ ઉપાય ચનાર નથી હવે ચનાર એકેકે વાજની કોણુ મીં પ્રિચાઈ કે ચર બાઈલ ફિયર તેઓ મેહુ વાજની હોય, પણ જો મીં પ્રિચાઈની સુચનાઓ ઉપર ધ્યાન આપવું હોય તો ચર ફિયરની સચનાને ટેકો આપી શકાય નહીં ત્યારપછી મીં નારિમયે એક કુટુંબને દાખલો આરીસમનલ્યુ કે જ્યાં મુઠી એક છોકરા સ્કુલમાં જ્યાંને લાયક હોય નહીં ત્યાશુધી તેને કલિજમાં મોકલે ન જોઈએ અને વળી તે જ્યારે કામકાજમાં ધુ દાખલો હોય ત્યારેની તેને કલિજમાં મોકલે ન જોઈએ અન્યથા કલિજ એ મારી છે ખરી પણ તેનો ફાયદો લેવા ઉપાત સંવની હાલ તથા વખત તપાસે જોઈએલે હવે એ દાખલો આપણે હિંદુસ્તાનને લગાડે હું ધારું છું કે મોડા સંખેદોમાં હવે મહાનુ ધ્યાન શું વિચારવું તે ઉપર લાગવું જોઈએ પેહનિતો કેઈ પ્રત્ન શાયે કામ પાડવું છે? ખીજું તેઓની હાલત શું છે? અને તેઓની હાજતોની અગત્ય જાણવાની તથા તેઓ જાહેર ધ્યાનને લાયક છે તે નહીં કરી, હવે ચનાલ એકે કે ને ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો છે તે શું મરુણું છે? આપણે કયુલ કરી છીએ

કે જાહેર બાંધકામની અગત્ય ન થઈ પામ હવે છે. જે દેશમાં રેલવે ઉતરથી દક્ષિણ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ દોડતો હોય તે અરેબર સારી હાલતમાં હોવા જોઈએ. પણ તે હજી બાંધવાનો છે, અને હાલની સ્થિતિમાં બંધાયેલી સ્થિતિમાં દેશ છે? જે મેલ્બા અરબે તે બાંધવો હોય તો પણ કુપરિડે જ્યાં શુધી ધણું જ દાહા પણ વાપરવામાં આવશે નહીં ત્યાં શુધી સમજે બેટીલી અને નુકશાન થશે અને જે મતમળ છે તે ઉંધી પળશે. એક ગૃહસ્થ (હું ધારું છું કે મીંઝ મેક્લીન) સર બાર્ડલ રિપરના મતને એકમતો થતો હતો કે આ મીંઝે એક સરતથી સારી હોવાથી તે અગત્યના છે અને તે કાંઈની અરબે થવી જોઈએ. તે સી રીતે કરવી તે એક રીતે સર બાર્ડલ રિપર બતાવે છે અને મીંઝ મેક્લીનની ખાતરી સીજ આગેપત ઉપરનો કર છે. જે ગૃહસ્થ કર તે શું તે સમજતા હશે તેના માથામાં કામચળ આ ઈનકમ ટાકમ જેવો બેઠેલો વિચાર આવ્યો હતો હવે હું તે ગૃહસ્થને માન પૂર્વક કહું છું અને જે મીંઝ પ્રિમાર્ડ મુસલેલી બાબદેની સીધ ક્યો હોય તો સર બાર્ડલ રિપરનીજ સમજાને ટેકા આપવો જોઈએ.

મીંઝ સમાલેટ—માહારા વિચાર પ્રમાણે હિંદુસ્તાન નાણીની હાલતમાં જાય છે કારણ કે ત્યાં ઘણેજ અરાખી બરેલો ઉડાડે અરબ કરવામાં આવે છે અને જાહેર બાંધકામ ખાતામાંજ નહીં પણ રાજ્યના સગળાં કામમાં તેમ ધાય છે. હવે આપણે હાલના હિંદુસ્તાનને થોડાં વચ્ચે પૂર્વના સાથ સરખાવી જોઈએ. ૧૮૫૧ માં બલવાની અગાઉ લાર્ડ ડેલહાઉસીના વખતમાં ૩૬ કરોડ રૂપિયાનો અરબ થયો હતો. ૧૮૫૧ માં બ્યારે તે હિંદુસ્તાન છોડી ગયો ત્યારે તેણે એક ઘણેજ ક્ષણે નિબંધ લખ્યો જે સરકારે પ્રગટ કર્યો હતો. તેમાં તેણે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે જાહેર બાંધકામ માટે સારી રકમ કાઢાડ્યા ઉપાંગ ખીજ સગળાં અરબ માટે ૩૬ કરોડ રૂપિયાની રકમ હિંદુસ્તાનને તથા ધંગલોડને માટે બચે. હવે લાર્ડ ડેલહાઉસી કોઈ ચિરોટો રાજકર્તા ન હતો તેણે જાહેર બાંધકામ ઉપર પુષ્કળ નાણું અરબ હવું. હું તેના વખતમાં હિંદુસ્તાનમાં હતો અને હું જાણું છું કે જાહેર બાંધકામ માટે તેણે એક અરબ આપું રાખું હવું. તે વેળાએ આપણા હાથમાં થયે હવું, આપણે પંજબ ખીલીતી લીધું હવું અને આઉદને જપત કર્ય હવું, અને ૧૮૫૬ માં આપણા હાથમાંની હાલની સગળી ચતા હતી. લાર્ડ ડેલહાઉસીએ ધંધેજ સચકર બધારવાને અરેબર કોઈ ઉપાય ક્રીયા ન હતા. તે હવે ડેલહાઉસી હતા. તે માનતો હતો કે હિંદુસ્તાનની પ્રજાનો બિટીય રાજ્ય ઉપર ઘણો આ-હા છે અને પારકાં સચકરને ઉપયોગમાં આણવાની કોઈ અગત્ય નથી. તેણે આ ઘણેજ થોડકરક બુલ કરી અને તેના પરિણામ આપણને હમણાં ખરેખરે. પણ હાલ ૧૮૭૦ માં હિંદુસ્તાનની હાલત શું છે? તે ઘણી સુધરી છે, સુધરી નથી એમ તો કહેવાય નહીં. ગઈ કાલના ટાઈમમાં મેં જોયા પ્રમાણે હિંદુસ્તા-

ની આવક ૧૮૬૬ માં ૪૬૨૫૦૦૦૦૦ રૂપિયા હતી અને અરવ ૪૧૫૦૦૦૦૦ રૂપિયા આવક ઉપાત વધારે થયો હતો. ૧૮૭૦ ને માટે ગણતરી હેતુ છે કે ૫૦૦ કોડ રૂપિયાની આવક થશે અને અરવ તે ઉપાત ૩૦ કોડ રૂપિયા વધારે થશે. હવે શું એમ કેલ્ક્યુલેશનથી કેલ્ક્યુલેશન ૧૮૫૬—૫૭ માં ફક્ત ૩૬ કોડ રૂપિયાનો અરવ ચારી ચક્રો, ત્યારે ૧૮૭૦ માં ૫૦ કોડનો નોંધવો? પણ આપણને ૫૦ કોડના નોંધવા નથી ૫૪ કોડ નોંધવો, આજ પાત ફક્ત હિંદુસ્તાનનો ઉપાત અરવ દેખાડવાને બરાબર, તે એકલાનો મોહોરો કે તે મ રાડવાને દાહમ રેવા નોંધવો, જેને બળવો કેલ્ક્યુલેશન અને નોંધવો હું બંદ કહું છું તે ઉપર ૪૦ કોડ રૂપિયા ઉચીકા થેવા પડ્યા હતા તથા તે ઉપર પ્રભુ કરના હુબરવા તેનું વ્યાજ વચ્ચે દાહડે ૫) દાહ થેવો ૨) કોડ થાય છે. વળી ૧૦ કોડ કરના વચ્ચે આપણે વચ્ચે દાહડે આજ ગાડી ઉપર આપણે ઉપર. હિંદુસ્તાનની રેલવેમાં નાણા આપનારાઓને આપણે ૫) દાહ ભખીનગીરી આપીએ અને તે ભખીનગીરી પુરી પાડવાને રેલવેના નકા ઉપાત આપણને ૧૬૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા કાઢાવા પડે છે વળી આપણે કુરોમન ભચકરમાં ૨૦૦૦૦ માણસો વચ્ચેને ૬૫૦૦૦ નુ કરા છે અગાઉ તે ૪૫૦૦૦ માં હુસોનુ હતું. હું પાર છું કે રેલવે ભચકરમાં થરો કચી કુરોમન ભચકરમાં એકલા વધારા કીવાથી દર વચ્ચે ૩ કોડથી વધારે અરવ ન થાય. તે ચળુ માણના દર વચ્ચે ૬ થી ૭ કોડથી વધારે થતાર તથા જે ૧૮૫૬ ના અરવ માત્ર વધારે ગણવાની અમર છે, પણ ૧૮૭૦ માં અરવ ૧૮૫૬ ના અરવ કરતા ૧૪ કોડ વધારે છે આ અરવને હું રાહી કહું છું કરણ કે જાહેર આવકમાં ચાર્જ રેલવેમાંના વખતમાં આ ના હતા અને તે ઉપરાંત જાહેર આ પકામ ઉપર મોહોરો અરવ કરવો હતો. હિંદુસ્તાનમાં અરવનો મોરો બાગ મેચક જાહેર આપકામ ઉપર થાય છે, હિંદુસ્તાન એકલેનુ રેલવે કેલ્ક્યુલેશનથી થાય, થા હું કહું છું કે, તે જમીના માથે કરાગે જાહેર આવકમાં માટે જુલેવી રકમનો મોરો બાગ હમણાં બરાબર, કીલનાઓ, લીલાદારીઓ, રચનાઓ, પુલો વગરે આજ નવા આવકામ ઉપર અરવથી હતો, માહારા અભિયન ૪ માણે આ આવકામ હિંદુસ્તાનના વાલની કારબારને માટે અમલવાનો અને ગમે એવા અરવ છતાં દર વચ્ચેના રેલના સાધારણ અરવનો તે ગણવા નો ઈએ આ જાહેર આવકામમાં મોરો થયારો અર્થ પડે છે એમાંથી કાલેચર નથી સર આર્થિક વિગતોમાં કારણથી દમગમે વચ્ચે જાણી હતું કે વિધાન તમા સાત આજ વચ્ચેના બરાબર ઉપર ૧૫ કોડ રૂપિયા અરવમાં હતા અને એટલું છતાં એ બરાબર રેલવા લાવક ન હોવાથી તોડી પાડી ૫૦, ૪૦ માર્ક દુર ખીજ આવવામાં આવતી હતી આ મોરોના અરવ મોરોમાં નોંધવા થાય છે તે તપાસવાને હિંદુસ્તાનમાં એક કમીશન મોકલવાની અગત્ય છે ૪

એ ખરાબી કરનારા ગુનેહગારને ઇનિયાફની દરબારમાં ધસડવો લોકોએ, પણ એ બાંધકામને છુપાવી રાખવા એ વાળખી નથી, જે રીત હાલ હિંદુસ્તાનના અબ્જનથીઓએ પકડેલી થીયે છે. તેઓ આ ખરચને દુર રાખી “સમપેનસ” હિસાબમાં નાખવા માગે છે. મીંન્નાસી જેને હિંદુસ્તાનના કાંઈપી માન વગર ત્યાં (વખતે તપ્પીલોઈને) મોકલવામાં આવ્યો હતો તેણે ૧૮ માસ અગાઉ પોતાના બજેટમાં આ બરાબોના હિસાબને “સમપેનસ” હિસાબમાં લઈ લખાવી ભલામણ કરી હતી. ૧૫ ફોડ રૂપિયા ઉછીકા લઈને તેની વધારે મેહસલ ગણવી એ કાણું પસંદ કરવા જોગ છે ખરું, પણ એ કાંઈ હિસાબ રાખવાની રીત નથી. આ દેશમાં રેલવેનો હિસાબ પણ એમજ રાખવામાં આવે છે. મર બાર્દલ ફિયર ચચના કૌરે છે કે આ બર્થ ઇમારતને અટકાવવા માટે પારલામેન્ટમાં એક ‘આક્ટ’ પસાર કરાવી પગારદાર ‘ટ્રસ્ટીઓ’ નેમવા. માહારા વિચાર પ્રમાણેતો આ રીત કાણી બેહુંધી, આડી અવળી અને કંઠાળા બરેલી છે. પાણું બરવાને માટે જે હિંદુસ્તાનની મેહસલ બચ ન પડે અને જે ઇંગ્લેન્ડમાંથી નાણું ઉછીકું કઢાવવું પડે તો હાલના જેનીજ હાલત રેહ. હિંદુસ્તાનની પ્રજા ઉપર નવા કર નાખવા પડે અને ‘ટ્રસ્ટીઓ’ ને પાછ બરવા મરિના બે ફોડ રૂપિયા માટે આપવત ઉપર કર નાખવો પડે અને એ રીતેએ નાણાનો મ-મારો ન થયે તેની જામીનગીરી શું ? કાંઈજ નહી. ઇંગ્લેન્ડમાં નાણું કઢાવી હિંદુસ્તાન માંજે અને ત્યાંની સરકાર હાલની માફકજ ઉગાડે ખરચ ચલાવે. પાછી તેજ આદત, તેજ નોકરો પાછ ઉપયોગમાં આવે અને લંડનમાં બેઠેલા યોગક યોગક તે અટકાવી ચકનાર નથી. માટે મારું મતતો એ છે કે જે ચાપલુ વાળાઓ નાણું આપવા હમ્મતા હોય તેઓએ તે બાંધકામની ઉપજમાંથી મળતાં બ્યાજ ઉપર સંતોષ થામી બેસી રેહવું. તે ઉપજ કાણી વધુ કેહવામાં આવે છે અને જેટલોતો તે ઉપજમાંથી તેઓ ૧૦ ટકા જે તેની મને દરકાર નથી.

મીંન્નાસ કલેમીંગ—સજાપતી માહેબ હેલસા બાલનાર મૂદરચે જે શીકા કર્યા તે હાલની બ્યાબધી લગાર વેગળા છે. ધસારાના આમ તેમ અપરાધી સુકાથી તે કાંઈપી ઉપયોગમાં આવતા નથી પણ જે મૂદરચે કાંઈએક હમ્મસા બતાવે તે ખરેખર આપણુ રાજને ફાયદો કૌરે છે. આપણી આગમ સર બાર્દલ ફિયરે આ ધસારો કેમ પુરો પાડ્યો તે રજુ કાવું નથી પણ એ ધસારો કેમ એકદમ કાઢાડી નાખ્યો તે બાબે ઉપાવ બતાવ્યા છે, મનેતો હેકું સુગે છે કે સર બાર્દલ ફિયરની દરબારતોની મતબબ કરકાર કાવવાની છે. જે ઇમારતની સરકાર અથવા જેઓ નાણું ખરચે છે તેઓ ઉપર તે યાદી રીતે ખરચવાનો બોલો સુકવાની તેની મતબબ છે. તે એટલા માટે કેહે છે કે જે સરકાર નાણું માગવા આવે તેની પાસે તે યાદી રીતે વાપરવાની જામીનગીરી

પી અને તેમ કરવાના તે ઉપાય દેખાડે. એક મૂઠમુએ હિંદુસ્તાનને એક પક્ષના સાથ સરખાવ્યું અને મુજબ ઉપચારો કે હિંદુસ્તાનને વધારે અરમ મેંદમીએ કે નહીં અને વો જોઈતો હોયતો તે પાછો બની શક્ય કે નહીં. હું ધારણું કે જોએ હિંદુસ્તાનની વાકેફો તેએ જોએ કે હિંદુસ્તાનમાં મોટી ખામીની અગત્યએ અને તે અરમ પાછો જરવાને તે દેશ સકિતમાન છે. મેંદમીમાંથી એ અરમ પૂરો પાડવાની હાલની રીતિથી તે દેશના હિંદુસ્તાન ધણો મુશ્કેલી જરવાની હાલના આવી પડેછે. હિંદુસ્તાન કાઈ નાદાર નથી, મેંદમી એટલું નાણું તે અરમયે પણ મગજુ તે મેંદમીમાં પાછું આવશે. આપણા દરેક આતામાં મેંદમી વપવાથીજ માનમ પડેછે કે નાણું કાંઈ બધું અરમ વામા આપ્યું નથી માટે લાખા લાખા રૂપકાએ મુકવા કરતા આપણી આગળ રજુ થયેલી દરખાસ્તો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. મનથી ખીનાનો ઉપાય આપણે કરી શકનાર નથી પણ બિવિબ્યને કરશે જોઈએ. જૂનાકાળ મેંદમીએ તેમાંથી આપણે ડોઝ મેંદમી જોઈએ. આ દેશમાં નાણું કહાજવા માટે એક 'કમીશન' ની દરખાસ્ત અને કરવામાં આવીએ. હું જો કાંઈ મેંદમીએ તે વાંધા તરીકે જો નતો નથી પણ પ્રશ્ન તરીકે કહું. હું ધારણું કે તે સમયમાં કો-લીક દરજ્જો કે પાને એ પાછો જોઈએ હિંદુસ્તાનની સરકારની એક દરજ્જી સત્તા ઉભી થશે. તે અગત્ય સર જાર્જલ ઉપર કેમ ઠામશે તે હું સમજી શકતો નથી. જો એ ઉઠીકા નાણું આજ મેંદમીમાંથી આપવામાં આવેતો તે નાણા કેમ કહાજવા તે બાને વડી સરકારને પુછવું જોઈએ. તેના જવાબ માં સર જાર્જલ કરીવર કહેછે કે "દરેક હવાકાની સરકાર તે અરમ કમીથી લાવશે એ દેખાડવું. પણ કેટલાક કમીએ જેમાંથી પેદાએય થવી નથી અને દરેક સરકારની ઉપજ હાન દેશની એકદર મેંદમીમાં જાયએ. સર જાર્જલ ક્રિયરની આ રીતિથી વડી સરકાર અને હવાકાની સરકાર વચેના મેંદમીમાં ફેર પડે હેવું લાગે. આ ફેરફાર કાંઈ અરાજ થશે હેવું કેહવા હું માનતો નથી પણ તે હેવો થશે કે દરેક હવાકાની ઉપજનો ચોક્કસ ભાગ 'હમિ રીવન' અરમ માટે ખાતના ખાતે જાય અને જાકીનો ભાગ અમુક હવાકાના અરમ માટે રહેશે. વળી હું ધારણું કે એ હવાકાની સરકારને પોતાના હવાકા માટે કોઈ નાખવાની સવા આપવી જોઈએ. આખા હિંદુસ્તાનને એકજ જાતનો ફર નાખશે એ જૂન જરવાએ. ત્યાં ઘણીક જાતના લોકો સાથે કામ થાડવું એ અને હું ધારણું કે પેશાને હવાકાના લોકો સાથે કરની ખામદ વર્તવાને હવાકાની સરકારને મળા આપવી જોઈએ. આટલા દીકા કરી હું સમાપ્ત કરું છું કારણકે મમય થોડીજ છે.

સર જાર્જલ ઉપરનું જોલવાને મીંડ હાલ તરન એકમળતો થયો પણ તેણે આગમ પગલું બરી હવાકામાં જાહેર બાંધકામ કેમ થાયએ તે ઉપર વિચાર

કરવા કરવાનું. પેહલાં જે ચીજ જોઈએ, એકતો બરાબર હિસાબ અને ખીજું તો બરાબર નાણા. એ જો હોયતો કામ પાર પાડવામાં કાંઈ કાઠાણ અડચણ રહે નહીં. બપોરે ઇંગલાંડમાં કાંઈ કામ ઉઠાવવામાં આવેછે ત્યારે શું કોઈએ ? તમારા બરસેદાર કોઈ ઇન્જનેરને તમો તે કામની ગણતરી કરવાનું સેદિએ. તે થયા પછી તમો ઇન્જનેર આવેછો અને ઇન્જનેરની મંજૂરી વગર ગણતરીમાં તમારેથી કાંઈ ફેરવાવું નથી. પણ જો ફેરવવાની અગત્યજ પડીતો શું કરેછો ? તે ગણતરીમાં તમો એક ગૃહસ્થનું નામ લખાવ કરાંછો જે ઉપર ઇન્જનેરના બરસે હોયછે અને ફક્ત તેના હેકમથીજ કાંઈની ફેરફાર થઈ શકે. જો કાંઈની વાધો પડેછે તો તે ગૃહસ્થ એક વિદીય જુરીનો અખત્યાર ધારણ કરી વાતનો નિવેડો આણેછે અને કામ થાયછે. આ પ્રમાણે જો તમો કરોતો સર બાર્દલ ક્રિયરે બતાવેલી તણ અડચણનો રસતો આવે, તે એછેકે ઉપાયો વાપરવામાં આવેછે તે વદન અમંપુર્ણ છે, ખીજું શું કરવું તે હમેશ અંબુધન રહેછે અને ત્રીજું વખત તથા નાણાનો બર્થ થયારાંછે. પણ ગણતરીઓ અને ઇન્જનેરો પૈસા વગર નકામો, તમારી પાસે યુક્ત નાણું જોઈએ. તમો ગમે એટલું નાણું કાઠાડી શકો પણ ચોક્કસ કામ ઉપર ખર્ચ શું થયે તે કેમ કહી શકો ? એક ચોક્કસ કામ પાર પાડવા માટે આટલી ઇંટ, આટલા ગજાર, આટલા પુલ વગર જોઈએ એમ કોઈ વિદ્યાવાન કારીગર તમને કહી શકે અને જો કોઈ હોનારત ન અને તો ફેરફાર વખતમાં થયે તેની કેહે. પણ એ કામ જે પણ વરસ માલિ ત્યાંબુધી મંજૂરી ફેરફારી મોટી હશે અથવા મરકી, લગાઈ વા હેવાં કારણોથી શું શું ફેરફાર થયે તે કોણ કહી શકે ? હેવાં હેવાં કારણોથી ખર્ચ થણો થયી જાયછે એટલા માટે તે બચાવવાને આગાઉથી મોટી રકમ હાથમાં જોઈએ. આપણે હિંદુસ્તાન બાંધે જોની પુસ્તક વાંચે છોએ તેમાંથી માલમ પડેછે કે તે દેશમાં મંજૂર મોટાં બાંધકામો થયછે. આ કામો કેમ થયાં તે બાંધે તવારીખથી શું કાંઈની માલમ પડતુ નથી ? હિંદુસ્તાનના લોકોથી એ બનવું મુશ્કેલ છે ? જો તેઓ બની જુરીથી તે ન કરેતો જખરીથી તેઓ પાસે કર લઈને કરાવવું વાજબી છે કે નહીં એ એક રાજદુવારી સવાલ છે. બરસો વાળી આપનારા બાંધકામો બાંધે બોલતાં મીંડ ઉડ મીંડ ગમતરમિત વાળી ચાચાર્ય રજુ કરી હતી કે “જાહેર ઉદ્યોગના અને ખાનગી હોંડોને અમર કરે હેવાં બાંધકામો ચલાવવામાં અને બાંધકામો સરકારના હાથ રાખવા જોઈએ. વળી મીંડ ઉડ કેહેછે કે જણાવ્યા જોઈએ બર્થ થમોડો થતો નથી અને જો ચોક્કસ કામો કરીથી કરવામાં આવેતો તે કાંઈ ઘણે એછે બાંધે થાય નહીં. ત્યાર પછી ઉડ પૈસા કેમ ઉઠા કરવા તે બાંધે સૂચના કરેછે. તે લગતર અચકાઈને સર બાર્દલ ક્રિયરની જાચવાઓની ખામીઓ બતાવેછે કે તે રીતે તો ‘મોકેટરી

આવ સ્ટેટ ના હોકમ પ્રમાણે નાણું ન કહડાવ પણ તે હોદ્દાદાર કુલત આજ્ઞા બદલે. આપણે જે કરવું જોઈએ તે એકે હિંદુસ્તાનની મેહસૂલમાધી દર વરસ એક ચોક્કસ રકમ જેમકે ૩ કરોડ રૂપિયા કાઢાડવી અને પછી તે રકમનું ગમે તે કરવાને 'કમીશનર' ને મના આપવી. પ્રજાએ માત્ર આટલું કરવું કે જે 'કમીશનર' પાસે જઈ કેલવું કે હમારી પાસે ઉછીકું આપવા માટે કાંઈક નાણું છે ત્યારે 'કમીશનર' ઉપર આપણે કે તે નાણા પાછા ભરવાને તમારી પાસે હિંદુસ્તાનની મેહસૂલની જામીનગીરી છે, પણ એ નાણું કાઢાડવાનું હાગ્યાંડમાજ શા માટે રાખવું જોઈએ.

અહીં આ મીંડેલરે પાંચે લીધે કે દરેક બોલનારને આસોસીએશનના ધારા પ્રમાણે કુલત ત્રણજ મીનીટ બોલવાનો હક છે.

મીંડેલરે—ત્યારે હું સર બાર્ટલ ક્રિસ્ટની ચચનાઓ ઉપર એક સુધારા કરવાની ચચના કરી ચમાસ કરું. તે એક ઇંગ્લાંડની મેહસૂલમાધી દર વરસ જાણે ૨) કોડ રૂપિયા ઉભા કરવા અને હિંદુસ્તાનના 'કમીશનર' ને તેમજ એક કોડ રૂપિયા આપવા, તથા ૫) મીંડેલર કાઢાડી નાખવી. ધણી ખીજું એમ કરવું કે કરજ વાળી દેવા માટે સમજાં નહીં પગાર કરનારાં જાહેર બાધક્રમોમાં તે ઉપર થતા ખરચના બાજબી ઉપાત્ત સેટિફકેટ ૫) ટકા ખીજા 'કમીશનર' ને આપવા.

ડાક્ટર બીટ્ટી બોલ્યા કે હિંદુસ્તાનની હાલની હાલતને ધણી ખીલીકથી જોવાની જેવ પડી ગયલી લાગે છે. પાદ રાખવું કે ધણીક મોટાં બાધક્રમો થયા છે અને તે ઉપર રૂલવેની ઝડપથી પૈસા વેરવામાં આવ્યા છે અને તેથી મજબૂરી અને સામાજિકતા બાવ ધણી વધી જવાથી ખરચ મોટો પડે છે. તેવાર થયેલા બાધક્રમોને ઉપયોગી કરવા માટે વખત જોઈએ છે, અને મહત્તો જેવી બાધો ધરોપત સીવાહીઓ માટે બાવી તેના માત્ર ઉપર ચરમીને લીધે રૂલવાઈ ન ચક્રાવાથી તે છોડવી પડી તે ખરાબો સીવાય ખીજાં સમજાં બાધક્રમો પાછો બદલો ધીરેધીરે વાળી આપે રૂની વધે છે. સર બાર્ટલ ક્રિસ્ટ જાહેર બાધક્રમ માટે જે નાણું કહડાવવાની રીતિ બતાવી તે રૂલવેની "ગારેન્ટી સીસ્ટમ" ના જેવી ડાક્ટર બીટ્ટીને પસંદ ન આવી. તે જામીનગીરીની રીતિથી ઇંગ્લેન્ડ પ્રજા રાજી હતી અને તેઓને મહત્તમહત્ત બાજબી મળતું હતું. પારલ્યામે દત્તા ત્રણ અધિકારીઓને 'ટ્રસ્ટીઓ' લખાવ હિંદુસ્તાનના ખર્ચ ઉપર તકેદારી રાખવા માટે નેમ્યાથી કાઈ ખર્ચમાં ઘટાડો થયો આપવા કામ ઝડપમાં થાય એવું તેને લાગતું નથી. શું આપણને ખબર નથી કે ચોડાક ચિવાય બાજીના પારલ્યામે દત્તા અધિકારીઓ હિંદુસ્તાનની બાબદમાં ઉતર રાખતા નથી અને તે દેશ વિશે ધણી અજાન છે? ડાક્ટર બીટ્ટીનો પિયાર હતો કે જે સર બાર્ટલ ક્રિસ્ટની ચચના પસાર થઈ તો ઇંગ્લાંડની 'કોન્સિમ' પ્રજા ત્રીજી જામે

અને હિંદુસ્તાનના અનુભવવાળા ગૃહસ્થો ને ત્યાંની સરકારને મદદ કરે છે તે આપણા હાથમાંથી જતી રહેશે.

શ્રી ૦ મેંકલીન—મહેને હવે લાગે છે કે સર બાર્ડેન ક્રિયરના નિબંધ બે ભાગમાં પેંહચાઈ ગયેલો છે. પેહચેલો બહાર બાંધકામમાં ચોક્કસ સુધારો કેમ કરવો તે તથા માણું કેમ મેનવવું તે બતાવે છે. પેહલી બાબતમાં તેને ઘણાં એકમબતાઈથી કે તેઓને મોટાં કામો સોંપાછે તેઓને માથે સંખ્યાબંધ સત્તાવાળાઓ રાખી જરા જરામાં નડવા કરતાં તેઓને છુટા રાખ્યા હોય તો વધારે સારું. તે ઉપરાંત એ કામ કરનારા અમલદારો વધારવા માટે કોઈ ઉપાયો કીધાં હોય તો ખી ઘણું ઠીક પડે. અલબત્ત 'રાયસ એન્ટ્રાન્સીટી' નેવા કાબજ કારીગરો ખીજ ન હોય પણ આપણને માલમ છે કે જ્યારે કામ હવે પેંહચાઈ ગય ત્યારે તે કાબજીઓ રદ બાવશે. હિંદુસ્તાનમાં બહાર બાંધકામની મોટી ખામી એ છે કે આને એક માણસને રેલવેનું કામ સોંપું હોય તો તેને જ ખીજે દાહાડે કોઈ મોટીનું અને ત્રીજે દાહાડે વળી ટંકશાળનો વડો અથવા તે વડી 'એકાઉન્ટન્ટ જનરલ' તરીકે કામો મેચાડેલો આપણે જોઈશું. આ રીતિ બંદોસ્તી બદલવામાં આવે ત્યાં સુધી વગર ઈલિ અને ધસામ વગર કામ ચલાવવું માહાલ છે. સર બાર્ડેન ક્રિયરના નિબંધના ખીજ ભાગમાં વધારે નાણું ઉત્તું કરવાની અમલની ગાબદ ઉપર વિચાર કરવો છે. ખરી વાત તો એટલે વધારે નાણું જોઈએ પછી તે ઉછીકું ત્યો કે મેહસલમાંથી આપો એ એકનું એક છે. ઉછીકું સેવું એ જોડે ઠીક નથી અને ઉછીકું લીધા વગર આપણા ખીજામાંથી કામ ચાલે તો મેહતર છે ખરું પણ હિંદુસ્તાનની સરકાર જમ છે તેમ ધરધણી તરીકે ઉછીકું સેવાની રીતિ જવાંસુધી આપણા હાથમાં ઉપલબ્ધે ત્યાં સુધી કાવતીસર છે. ત્યારે ને કોઈ એ પ્રમાણે નાણા કહડાવવા માટે અચના કરે તેણે ખાતી કરવી કે તે ઉપાયો શું છે. હું ધારું છું કે આ કાણે સર બાર્ડેન ક્રિયરની ચચના બુદ્ધ બરેલી છે. વિજાવત મેવે મેન-એસ્ટર અને બોલકન નેવા મેહરને તે હિંદુસ્તાનની મીલકતો સાથ સરખાવે છે તે મને વાતખી લાગતું નથી. તમારે વાદ રાખવું જોઈએ કે મેન-એસ્ટરનાં સહિ સારી પેક બાણે છે કે તેઓના સાધન કેલછે, કાંઈકુંથી તેઓ પેહિયા શકશે ઇતિયાદી. પોતાની અદ ન યાઈ શકે હવું રહું તેઓ કવીખી કરનાર નથી પણ હિંદુસ્તાનમાં તેમ નથી. ત્યાંના સોકોને પોતા ઉપર કરનાખવાની સત્તા નથી અને નાણું કોણે કહડાવવું કમીશનરોએ કે હિંદુસ્તાનની સરકાર તે સર બાર્ડેન ક્રિયર પોતાના બાણાલુમાં શક બરેલું રાખ્યું છે. સર બાર્ડેન હવે કેહતો જણાય છે કે વડી સરકારની સત્તા હવે હિંદુસ્તાન ઉપર કાયમ રહેવી જોઈએ અને ઇલાકાની સરકાર ફક્ત જો વડી સરકારની રજા હોય તો હિંદુસ્તાનની મેહસલનો કાંઈખી ભાગ શકવો અને જો તે સત્તા મેલે તો નેવા કર ના-

ખેડો. હું એટલા માટે ધારું છું કે જો ઇલાકાની સરકારના 'કમીશનર' ને નવાં માહાબારત કામો ઉઠાવી પોતાનું નામ કરવાની ઇચ્છા હોય તોએ તેઓથી નવા કર નાખી નાહુ મેજરી ન ચકાવ. હાલના વખતની ઇલાકાની સરકારમાં ખાંધો એજાં કે તેઓ ધારું થોડું કરતા તરી પહુ અનીધયું કરવા ઇચ્છે. આખા દેશનાં મગજાં જોહેરને પારીસ જેવું બનાવવાનો તેઓને ઇરાદો છે, સર બાર્ડલ ક્રિયરની રીત પ્રમાણેતો ઇલાકાની સરકાર ઉપર હજી આક્રમ રહેશે અને જાહેર બાંધકામમાં નાહુ ખર્ચનાં વડી સરકાર તેમને અટકાવશે. ત્યારે વડી સરકારે તેમાં શું કરવું ? હું ધારું છું કે વડી સરકારની ફરજ એજાં કે દર વરસ બાંધકામ ઉપર ખર્ચવા માટે જમીનની મેહસૂલમાંથી તેઓ પા સેધી શું ફાજલ વડી શકે તે રકમ ચોકસુ જીદી પાડવી જોઈએ વડી તે આમ ખર્ચો કે તેમ ખર્ચો અને આપણે ઉછીકા લઈએ કે નહીં પણ એટલુંતો માખમ પડશે કે આપણી હદ શું છે, અને દર વરસ બરવાને આપણી પાસે કેટલી મેહસૂલ છે તે માલમ પડશે.

મીર યાદવિક—આ વખતે લગાર વચ્ચે બોલવાની હું રજા મહિલુ. આપણે પેહલાથી જે સમજવું જોઈએ કે જે બાંધકામો ખામે આપણે વિચાર કરે છેએ તે કરકસરી થતા તથા ઉપજવાલા બાંધકામો છે. જો આપણને હિંદુસ્તાન રાખવુજ હોયતો તે આપણે ચારાં બાંધકામોથીજ રાખવું અને તે ચારા કામમાં પાછી પોહાયવું કરવાનાં, એકઠું કરવાનાં, બરી રાખવાના બાંધકામો ગણાઈ ચકાવ. જો આ કામો બરાબર યાચતો ધણી કરકસર યાઈ શકે, તેમજ નાચકારક રાગો દુર કરવાની ફરજ છે તેથીખી સરકારને ઉપજ યાઈ શકે. ખીજી જાતના બાંધકામ છે તે માખ લઈ જવા લાવવા ખામેનાં છે, જો બાંધકામ ચાલતું હોય તો માલ ખસેડવાને રચના જોઈએ. આ મગજાં ઉપજવાલાં બાંધકામ કેહવાય, પણ મગજાં એજાં કે કરકસર કેમ કરવી ? સર બાર્ડલ ક્રિયર જે સચનાઓ રજી કરી છે તેમાં એકપરતો ધણુંજ ખારીક ધ્યાન આપવું જોઈએ. પાછીના અને તનદારીને લગતાં બાંધકામ ઉપર શહેર વિલાયતમાં ધ્યાન આપવું પડકું હવું અને તે ઉપરથી હું કહી ચકું છું કે તેવા કામો બે ત્રણ કેકાશે ધ્યાન આપનાર આચામીએને સોંપવું યાને 'કોન્સિલ' કે જે આ વાતમાં સમજ નહીં તેને સોંપવું, એ કામ કરવા કરના તે તોડી પાડવા જેવું છે. હવું કેહવામાં આવેજાં કે બરાબર ઉપર ખર્ચેના રૂપ કોડ નકામાં ગયાં છે પણ ત્યાં બધાયલી બરાબર માટે "સેનેટરી કમીશનર" કેહેજાં કે તેઓને માથે જોખમ નથી પણ તે ઇલાકાના ઇજનેરને જોખમ બધાં છે. આ ઇલાકા કામજ નહીં પણ મજલહત ન સેવાથી અને બરાબર ધ્યાન ન આપાયથી લાગશેજાં નહીંતો "સેનેટરી" કામો ધણાં કરકસરવાલા માખમ પડશે. આલજીરીઆમાં કંઈ લશકરમાં મરણ હિંદુસ્તાનની માફકજ દર હજાર

સાહાઈ હતાં તે ઘડાડીને ૧૨ કરચાં છે. આપણે હિંદુસ્તાનના લશ્કરના માત્ર ૨૦ નો આંકડો આપ્યો છે પણ તેઓની ખાતરી થાઈ છે કે બરાખની બાંધકામો નહીં પણ આયપાસેના મુકામની મટરો કરવી જોઈએ અને વળી એમ કીધાવી નહીં થાય છે હેવું તેઓએ દાખલા આપી દેખાડ્યું છે. નકશાઓને ૫૪૬ કરાવવાને વરસોના વરસો ચાલ્યાં જાય છે તે બાબે મારે એટલું કેહવાનું છે કે હિંદુસ્તાનથી આવતાં તથા જતાં જે વખત જાય તેથી ઉપાંત વિશંખની કાંઈ અગત્ય નથી અને ઇંગ્લાંડમાં નકશાઓ ૫૪૬ થાય છે તે કરતાં વધારે વિશંખ શા માટે લાગેલાં જોઈએ. અગ્રે ૧૫ દાહાડમાં એક નકસો તે આર થાય છે ખીજા આસરે ૧૫ દાહાડમાં તે ડેઝાએના સોફોને જાહેર કીધામાં આવે છે અને આસરે ખીજા ૧૫ દાહાડમાં અને ઘણાં બે માસમાં સંપૂર્ણ નકસો તૈયાર થાય છે. 'સરવે' કરવામાં આવે છે, પણ તે કામ આગલ ચલાવવા માટે નાણા વગરનો બંદોબસ્ત બે ત્રણ માસમાં થઈ જાય છે. હું હીમતથી કહું છું કે મારા વખતમાં જે આસરે ૬ કોડ રૂપિયાના બાંધકામ થયાં તે જે હમિયની ખાતરી રીતથી કરવામાં આવતે તો ૧૬ કોડ રૂપિયાની આંદર થતે નહીં. એટલા માટે હું કહું છું કે સર બાર્ટલ ફ્રિયરને નિબંધ ધણો ઉપયોગી છે અને તેમાં બતાવેલી કસ્ટરની રીત જે બરાખર અમલમાં આવે તો જે કરતાં હમણા વરસો લાગે છે તે માટે તેટલાં માસ લાગે અને વખતનો તેમજ ખીજો ધ-સારો અટકી જાય. એક ગૃહસ્થે આપણા હિંદુસ્તાન માહેના લશ્કરપર થતા મોહાટા ખરચ બાબે એસારો કરે છે એ સવાલ હિંદુસ્તાન માટે મોટા કસ્ટરને છે, જે હડી લાખ લશ્કરથી હિંદુસ્તાનને ઇંગ્લાંડ પહોંચી ન શકતે તો છતાં રાજીનું શું થાત? આ હડી લાખના લશ્કરથી ૩૦ લાખના લગ-યક, લશ્કરની અગત્ય જવી રહે છે જે તે ગંજાવર લશ્કર હોતો હિંદુસ્તાન સુધારાના બાબમાં કાંઈ કરી શકતે નહીં.

મી૦ ડબલ્યુ ટેલર—દરેક ગૃહસ્થે દર મીનિતથી વધારે ન લેવી તેના કાષ્ઠ બતાવી તથા સર બાર્ટલ ફ્રિયર જેવા કમિશનર ગૃહસ્થ આ મુલાકાત આપી અગત્યની બાબ દેખાવી તે બાબે સમાને મુજારકાદી આપી બોલા કે, આ-પણે હાથમાં જે તકરાર કરવાને મળ્યા છે એ તેની માત્રમ સમજવામાં માહારી અમારે કટલાક અખાતીત બાંધનારાઓએ જોતું આપું એમ કેહવામાં હું કાંઈ તેઓને હિંદુ લગાડવા માગતો નથી. હિંદુસ્તાનને લગતા તથા ઇંગ્લાંડને લગતાં કટલાક સવાલો ઉપર તેઓએ મારી તકરાર ચલાવી છે, પણ હું ધાઈ છું કે આપણી હજુરમાં સવાલ એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં નાણા સંખ્યા મોટી કમકડી ચાલે છે. આ કમકડીનું કારણ હિંદુસ્તાનમાં જુદા થાય અને જાહેરબાંધકામનો મોટો ખર્ચ છે. અને ઘોડાંક અથવા ડીઆંપર મી૦ પ્રિન્સિપલ વાંચેલા નિબંધ અને સર બાર્ટલ ફ્રિયરને આ નિબંધ એક એક થાય સંખ્યા ધરાવે છે. જ.

હર આધિકારમાં જે હિંદુસ્તાનમાં મોટા ખરચનું ચોટું માંદનહે તેને નાણા સંબંધી કારબારથી હું કાઢી જીવું ગણતો નથી. મર ખાઈલ કમુલ કરે છે કે કારબારમાં નાણા સંબંધી, મતા સંબંધી, ઉતર અને ઝડપ સંબંધી મોટા ધંધારો છે અને તે નાણાના ધંધારા કરતા મણુ ઘણો નુકસાનકારક છે. ખીજો મોટો ધંધારો દીનનો છે તે દીન એવી છે કે એક કામ આને મર યીજ તો ઘણો વરસે પુર પાવે ત્રીજું શું છે? ફરફાર અને લાશરવાપ હું આ લાશરવાપણા, ધંધારો અને દીનનું કારણ એવું છે કે આ મોટા ખરચમાં હાથ ધામનારાઓમાં કોઈને તેમાં લાભ નથી એટલા માટે મર ખાઈલની બનામણુ છે કે 'ટુસ્ટીઓ' નેમવા, તેઓ નાણુ ઉછીકું કહડાવી હિંદુસ્તાનમાં ખરચ મારૂં વેદ્યી આપે આ ઉપાયતો ઠીક છે પણ તેમાં જે તણુ અડચણો મને ઘેરે છે. પેહલી તો એકે 'ટુસ્ટીઓ' નેમ્યા તથા નાણુ કહડાવ્યા પછી તે કયા ન્યાય? તે પાણુ એવ ખરચાણુ ખાતામાં જાય વળી આ 'ટુસ્ટીઓ' ધંધનાડમાં રહે કે હિંદુસ્તાનમાં તે મર ખાઈલે જણાણુ નથી, જો તેઓ ધંધલાડમાં રહે તો તેઓ ઘણા દુર પડે અને હિંદુસ્તાન જાય તો ત્યાના ખાતાની અમર તેઓ પરખી લાગુ થઈ. ખામી માત્ર એકજ છે તે તખ્તો કારબાર છે જેઓને હિંદુસ્તાનનું હીત હૈરે હૈરે તેઓ તથા દરેક કર બગનાર માગી શકે છે જવારે ત્યાના નાણાની કોઠીનું મોઢો પારલ્યામેટના કબજામાં છે ત્યારે તો તે નાણુ કયાથી આવે છે, કયા જાય છે તથા ખીજું શું જોઈએ તે બાબે તેઓએ ચોકસી રાખવી જોઈએ અને પોતે કારબાર અસા બધો જોઈએ એટલા માટે મર ખાઈલ કિયારની અમતાને ટેકા આપવાને બદલે હું આસોસીએશનની હજુર નીચે આપેલી દરખાસ્ત રજુ કરું છું.

મીંડ ટેનરે ત્યાર પછી પોતાની દરખાસ્ત વાંચી તેની મતમજ એ હવી કે, હિંદુસ્તાનની હાલની નાણા સંબંધી ખારીક હાલતના કારણ તપાસવા માટે એક "સીલેક્ટ કમીટી" નેમવાની અમર આ આસોસીએશને પારલ્યામેટને કરવી.

મીંડ ટેનર પછી બોલ્યા કે — આ દરખાસ્ત કરવાની મારી મતમજ એ છે કે એક ચોકસ ખાતાની તપાસથી કાંઈ વળવાનું નથી. વિશિષ્ટ પારલ્યામેટની તથા હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલતની હાલી અમાન હાલતમાં ઉપરકથે તા મુકારાથી આપણે સતોપ પકડી બેઠી રહેવું ન જોઈએ. જો પારલ્યામેટના સ્વાધીનમાજ નાણાની કોઠલી હોય તો એક કર બરનાર તરફકે માહારખી નાણુખી તે કોઠલીમાં છે અને એક કર બરનાર તથા વિશિષ્ટ રાજની પ્રજા તરફકે મહેને પુછવાનો હક છે કે એ કોઠલી શા માટે ઉંધાડી. એટલા માટે હું આ દરખાસ્ત કરું છું.

મીંડ મેટલાડનું મર ખાઈલના નિમજ ઉપર કેટલાક ટીકા કરનાર હોતો પણ કોઈ કોઈ ગૃહસ્થોએ મારા હાથમાંથી એ તક ઘીલુવી લીધી છે જે હોવા

પર તે હોય અને ને હોય પર છે તે ઉપરથી એ બાબદ મુમત્સાને તે મારા વિચાર પ્રમાણે સર્વેમા લખાયે. સર બાર્ડલ ક્રિપ્પરની એક કૃત્યના હેવી ઈ-સ્ટે કે કમીશનરો કરાવવા અને નેમ અને કરવામા આવેલે તેમ પારલ્યામેન્ટની સત્તાથી નાણું કંઈકાવવુ અને તે ઇન્ડિયાની સરકારને ધીરવું, પણ તે માટે વડી સરકારની પરવાનગી મેલવવી અને તે સરકારે તે થાપણ તથા બ્યાન સુધા પાછુ વાળવુ. આપણે યાદ રાખવુ નેમએ કે આ રીતિએ તે આપણી અ-ગત્યની રેલવે સંબંધી બાંધકામોથી કેવળ જુદી છે. તે રીતિએ હાલ એક અખળ રૂડીઆ કંઈકાની અમલમાં આવ્યાછે અને હિંદુસ્તાનના લોકોતો કંઈક પોતે સુચારુ કરે તેનું ધમ આપી બાંધે. પણ એ દર ઉપાત ને તેઓને ફરે તથા બ્યાન એટલું જ નહીં પણ મુદત નાણું બગુ પડે, તો વાતમા ધણો ફેર પડી જાય, અને હેવુ યથાથી બારકામો નેની હિંદુસ્તાનમા ધણી અગત્યએ તેમા આકાષ થાય અને હાલની કાનઉપર ધણો મોટો બોલો થાઈ પડે. કેમકે એક રેલવે ઉપર થાય કોડ અથવા દમ કોડ રૂપીઆનો ખર્ચ કીધા પછી વીસ વરસમા તેનું નાણું વાળવામા આવેતો વચ્ચે પર વાપરવા નેમ બાંધકામનો ખર્ચ કંઈક વીસ વરસના લોકો પાસેથી લીધા નેવુ થાય. આ બાબદ ઉપર ઘડતી સબાલથી વિચાર કરવો નોંધએ. એક મૂલ્ય ચોલ્યો કે પેદાશ કે ખાડનારા બાંધકામ માટે નાણું મેલવનારો આવે કે ઉછીકુ તે વાપ એ સગળ સમાતરતએ, હુ ધારણ કે તે કેવળ ઉચ્ચ છે. હુ ધારણ કે પાછી પેદાશ કરનારા બારકામો ધણાજ નફા ભરેલાછે અને તે હાલની માફક વડી સરકારની જમીનગીરી વાળી કુખનીઓથી અથવા હમણા નેમ હિંદુસ્તાનની સરકારે ધારણ તેમ પોતેજ કરવા નોંધએ અથવા તો સર્વેથી સગ્ય રીતિ પ્રમાણે નેમ હોલકર તથા બીજા રાજ્યોએ મદદ આપી તેમ થતા નોંધએ. વળી માહારા જમણા હાલ પરનો મૂલ્ય ચોલ્યો કે હિંદુસ્તાનની સરકારે પો-તાના મોટા ખર્ચમા ગઠેર બાંધકામ ઉપર કાર્ક બહાણુ ખર્ચ નહીં તેને હું એકમળતો થતો નથી. વડી સરકારે રેલવે બાવવા પર નહીં પણ બ્યાન જમીન-ગીરી માટે ને નાણું ખર્ચુછે તે તરફ જોતા તથા ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલવે ને ત્યાં સર્વેથી મોટી અને જુની છે તે દર સેલેક્ટ થાય ઠકા બ્યાન આપેલે અને હજુ વધુ આપવાની આશા બતાવેલે તે તરફ જોતા તથા દર વચ્ચે આ રેલવે કુખનીઓની ઉપજમા વધારો થાયલે તે તરફ જોતા એમ ન કેલ્ક્યુલેશન કે હિંદુસ્તાનની સરકારે સગળ નાણું નહીં પેદાશ કરનારા કામો ઉપર ખર્ચુ છે. હુ ધારણ કે તેઓએ ધણી મોટી રીત ખર્ચુછે અને પાછા જમીન માટે મોટા ફાવો કરી રાખ્યો.

સબાલતીએ આ પછી પુછ્યું કે કોઈ મૂલ્ય ઉપલી દરખાસ્તને ટેકા આપે?

મી૦ પ્રિયાર્ડે દરખાસ્તને ટેકા આપતા જણાવ્યું કે—આ દરખાસ્તનું

હું'કે હાથ જેમ કાંઈકાની ચરકાર જાણતી નથી કે તેમના ચરકા કેટલુંકે, નાણા ક્યાંકે પણ ફક્ત કેટલુંકે લખવાથી અને મેહનતથી નાણા મેલેકે તેને બદલે તેઓ મારી ચીતથી જાણશે કે તેઓને ધીરનાર કેટલુંકે, કેટલી પ્રજાકે અને ખીજું નાણું કાંધા અગાઉ તેઓને કેટલું બરવુંકે. આ ચીતથી તેઓનો હસાળ જાણે પોતાના ચરકાને તાંહાં કેમકે તે તેઓને માખમ પડે. એક ખીજી ચચના કરવાની રજા લઈંધું તે એકે મારા એક મીત્ર ખાલ્યો કે હું ને ખાલું'કે તે હિંદુસ્તાનની વડી કૌન્સિલ કબુલ કરેકે. પણ તેમ નથી અને હું માફ કેહવા માયું'કે હું ને ખાલું'કે તે મારા પોતાના તરફથીકે.

મીંડેતર—હું ખચીત કરી તેમ ખાલ્યો હતો.

ચર બાઈલ કિયર—જે તમારા ખોલવાની મતલબ મુમજવામાં મેં જુવ કરી હોયતો તે તમારું સુધારવાથી હું ઉપકાર માનીય. મેં ને આ નિમ્મ'ધ ઉમેા કરેકેકે તે કાંઈ ખુદ ચતાવાળાઓ તરફથી મળેલા હેવાલ પરથી તહીં પણ વર્તમાન પત્રોમાંથી અને ચરકારી જેનેટમાં ચરકારે લોકોના ફાયદા માટે છપાવેલા હેવાલ પરથી લીધેકે અને ને મુચવાઓ મેં કરેકે તે એક ખાનગી ગૂહરકે તરીકે સમજવી. હું હવે કાંઈ ખીજી ચચના ખોલી જમને તરફી આપનાર નથી અને દરખાસ્ત વિરે કાંઈ નોવી ચકતો નથી કારણ કે હું કાંઈ આસોસી-એચનનેા અધિકારી નથી, પણ એટલું જાણવું'કે તે દરખાસ્ત આપણા હાથમાં ને ચતાલકે તેને લગતી નથી.

મીંડેતર દારાબાઈએ ચચના કરી કે તે તાંડે ૨૭ મીએ એક નિમ્મ'ધ વાંચના-શકે ત્યારે ઉપલા ડાયવ માટે અગાઉથી ખખર આપવી કે જ્યાં સબામેદાને તે ઉપર તકરાર કરવાને સમય મલે.

મીંડેતરે મત્રીની આ ચચના બાહાલ રાખી.

મીંડેતરે પણ ચર બાઈલ કિયરની દરખાસ્ત મુજબની એક ખીજી દરખાસ્ત રજૂ કરનાર હતો પણ તે મુલતવી રાખવામાં આવી.

સબાપતીએ ચર બાઈલ કિયરનેા દીલોખતથી ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત કરી, જેને મીંડેતરે પુટી આખ્યાથી એકમતથી પસાર યાઈ.

મીંડેતરે દરખાસ્ત કરી અને મીંડેતરે ટેકા આપ્યાથી સબાપતીનેા ઉપકાર માની તથા આસોસીએચનના ઉપોગ માટે સોચાઈટી આવ બાઈલે પોતાનું મકાન આપ્યું તે માટે તેમનેા ઉપકાર માની સબા વિચર્જન યાઈ.

સોસાયટી ઓફ આર્ટસમા મળેલી સભા, જુલાઈ ૨૭, ૧૮૭૦

સર ચાર્લસ ટરવેરથન, કે, સિ. બિ. સમાજ નામદર સરખાતે—આદેશ.

વિષય—“હિંદુસ્તાનની હુજૂતો અને ત્યાના સાધનો” બાબે

નિચે આપેલો નિબંધ મીં દાદાભાઈ નવરોજીએ લખેલો

સભાસદોમા અગાઉથી વૈહથવામા આપ્યો હતો.

ગૃહસ્થો—મીં પ્રિયાર્ડનો કામેન નિબંધ સાબતાવા પછી તથા મર બાર્ડલ
ફિર ને આપણી હજુર મેહરબાનીની રહે વિચારવત, સાત અને ઉતર
બરેલુ બાપાલુ કર્પુ તે પછી ચોથીવાર નાણા મુલવી બાબલ ઉપર તમને અમ
આપના માટે હુ કાઠકિ ખોલાસો કરવા ધાગતો હતો, પણ હવે તે ક્ષમા માગ
વાની કાઠકિ અગત્ય રહી નથી કારણ કે આજે મળવાથી કરી આપણા અ
ધક્ષતા વિચાર બાણવાની આપણને તક મળશે, જેની શક્તિથી તથા લાખા
અનુભવથી તમે વાકિફો તેને મોનવાને વચારે વખત મજે એટલા માટે આ
નિબંધ મે પેહનાથી વેહુએ હતો કે જેથી તે વાચતા જેટલો વખત તે હવે
ચાચી રીતે કામમા આવશે હુ નિચે આપેના ચવાસો મળુ કરુ —શુ હાલ
હિંદુસ્તાન પોતાની મગની હાલતો પુરી પાડવા જેટલી ઉપલ કમવાની હાલતમાછે ?
હુ પેહતા જોવા માગુ છુ કે તેની હાલતો શુ છે

૧ જુ પુતો ઝાગક, કપડા, અને આખી વસ્તીને નિરોગી હાલત-
મા રાખવા માટે માનો.

૨ જુ. જુદી જુદી સચારી દરએ અને હાલતો માટે પૂરતા સાધન

૩ જુ દરેક પુરુષ પાસે પુતી બાકી તથા ધણુ કરી દર વરસ પ્રગની
દાનતમા બાકી કે જેથી કોઈ ખુદરની આફત અથવા ન ધારેલા ખનાવની
સામે ચવાને બની આવે.

૪ જુ. નવા બાધકામ અથવા સુધારાને માટે સાધનો.

૫ જુ પારકા રાજઅધિકારને માટે ચગાર કરવાને નાણુ જે દર વ
રસ ૧૦ કોડ રૂપીઆ હિંદુસ્તાનથી એચાર્ડ જવાને લીધે મેહિયો અને ના
ધુકતો પાડો પાડે.

પેહની ચાર હાલતો મગની પ્રબને સમાનજે પણ પાચમી ફકત હિંદુ
સ્તાનનાજ મુબધમાજે આપણી નાણા મુલવી મુચવણ અને ખરાબીનુ એ એક
મુખ્ય કાગણુજે આ ચોકસ કરણ ઉપર પારકા રાજઅધિકારના ચવા
લતો પાયોજે એક સુધરેલી પ્રગની મગની હાલતો પુરી પાડવા જેટલુ, એટલુ
નહી પણ સે પારકા રાજઅધિકારને તેની કિમ્મત આપવા જેટલુ જે પેદા ક
ચી ન શકેતે રાજઅધિકાર ટકી પણ ન શકે જો કોઈમાફુ રાજ આ પરિ

હામ નિપજાવી ન શકે તો તે પ્રજા ઉપર એક કચડી નાખના જોગ જેવું થાઈ પડે. અને પછી ભુખમરો, મરીની યા બળવોએ તેના પરિહામ થાય. મોટે જો શિદ્ધિયો પોતાનું રાજ્ય કાયમ રાખવા માગતા હોય (અને હું અંતઃકરણથી ઈચ્છું છું કે તેઓ હમણાંડ અને હિંદુસ્તાનના લાભ મોટે ધણાક કાજ સુધી તે બોગવે) તો તેઓ એ મગજ ઉપર તતકાજ ધ્યાન આપવું જોઈએ, તેઓએ પોતાને સાફ પુછવું જોઈએ કે પોતાની મગજી હાજતો ઉદાંત વળી ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય અધિકારની ૧૦ કોડની કિમત આપવાજોગ સ્થિતિમા હાલ હિંદુસ્તાન શું છે? જ્યારે હિંદુસ્તાન એ મગજા મોટે પ્રશ્ન પેદા ન કરી શકે ત્યારે તે મોટે 'વાહિલાય' ને અથવા ખજનનચીને કપડો આપવામા કાંઈ માલ નથી, કેમકે તેઓ બીલામાધા આકડો ઉપજાવી ન શકે.

કોઈ એમ ધારશે કે ફક્ત આ ૩૧૦ કોડના મોટા ખર્ચને લીધેજ હિંદુસ્તાન મરમોઈ કરી ચકત્ર નથી પણ તે ઉપરાંત તેને માથે એક અખજ રૂપી આનુ રેવુ છે. આ રેવાનુ કરજ જો હિંદુસ્તાનમાજ રાખવામા આવેતો તેથી કચકચરમા કાજ ફેરવદાજો ન પડે, પણ હિંદુસ્તાન કુલ રેવામા ૧૫ કોડ રૂપીઆ આ રેશ મોહુનાંડે તે ઉપરાંત આ રેશમા ૩૦ કોડ રૂપીઆની 'લોન' કહાડવવામા આવીંડે જેથી કરી ૬૨ વરસ આ રેશમા રૂપીઆ ૨૦ લાખ બ્યાજ તરીકે આવેંડે. વળી હિંદુસ્તાનના ખીજન નોધાવવા રેવાના ૩૧૦ કોડમાથી નજરોડ ૩૦ કોડના નાણા પુરોપ્પનોનાંડે જેથી કરી તે રકમના બ્યાજનો મોટો ભાગખી હોમગ્રાંડ હમગ્રાઈ જાયડે. વળી ઈસ્ટ ઇંડયા કંપનીના અમુક યાપણુના બ્યાજ તરીકે ખીજ ૧૦ લાખ રૂપીઆ જાયડે, એસે ૧૫ કોડ ઉપરાંત ૩ કોડની આ ખીજ રકમ થાઈ, જે મગજ હિંદુસ્તાનને પોતાની હાજતો ઉપરાંત વધારે કાહાડવુ પડેંડે. વળી છેવટી ૨૦ વરસમા 'રેલવે' બધાઈતેના જમીનમીટીના બ્યાજ મોટે આમરે ૩૦ કોડ રૂપીઆ હાલના જમાનાને કાહાડવા પડવાંડે. આ મોહુથી ૧૪ કોડ તો 'રેલવે' ની ઉપજમાધી પાછા વમુક પડવાંડે, પણ આપણેતો એ વાદ રાખવુ જોઈએ કે આ ૩૦ કોડ રૂપીઆનો જોગો આવતા જમાનાના ફાયદા મોટે હાલના જમાના ઉપર જ્યારે તે ન આવી શકે ત્યારે નાખવામા આવ્યો હતો.

પણ હજુ આ મગજાની છેડો આપ્યો નથી. આ જમાનાને છેલ્લાં ૧૨ વરસમા "અમુક માધારણુ જાહેર બાધકોમા" ને નામે કહેવાના કામ ઉપર આમરે ૩૦ કોડ રૂપીઆનો ખર્ચ કર્યો પડ્યોંડે અને તે મગજા જગરેના ૬૦ લાખ રૂપીઆ યવાંડે તે જુદા અને એ મગજુ આવતા જમાનાને મોટે હાલના જમાનાને કરવું પડ્યુંછે અથવા તો જાણે કે જે વરસમા આ બાંધકામ બધાઈતેજ વરસ સુધી ચાલવાના હોય તેમ કરવામા આવ્યુંછે.

હાલ રીતની તાણુ હાલના જમાના ઉપર પડેંડે અને હવે હું પ્રહ્લ્હુંડે

આવા બોજાઓ નાખીને તે પેદા કરવાને હિંદુસ્તાનને હંથેલ રાજવાળાઓએ શક્તિવાન કીધું છે એમ કોઈ પુરવાર કરી શકે? અથવા આ મગણ પુર પાડવાને હિંદુસ્તાન કેલેક્ટર હજારો બુએ મુનુકે? અને જો એમ હોય તો હાલનાં અને ભવિષ્યના લોકો પેતાને મળતા કાયદા અને મુજબ માફક ભરે તેમ કરવાને બદલે ભવિષ્યના લોકોના મુખને ચાર દાલના લોકોના ઉપર બોજો નાખે. એ શું વાજબી છે?

ખીજો મનામ એકે કે હિંદુસ્તાન પેદા શું કરે છે? આ મનામનો પુરેપુરો વ્યવાજ આપવાનું હું માયે સેતો નથી, આથી મૂળ મત વજ હિંદુસ્તાનના મીજોને એ અગત્યની આમદ ઉપર તકરાર લગાડવાની છે, જો કોઈ પુરતી રીતે દેખાડી શકે કે હિંદુસ્તાન પેતાની દાજતોના જોડા પેદા કરી શકે તો મારા જોડા કોઈ મગણ થાય નહીં. હું ખુશી જોના મોટે યાદે કે જેમ હિંદુસ્તાનને દલીલતામાં અને દુશ્મતામાં ન જોવાને હું આતુર છું, તેમજ વિદીધનુ રાજ્ય થણા લાખા કાળ સુધી કાયમ રહે તે જોવાને મી હું આતુર છું. હવે આપણે જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની કાકમગની હાલત કેવી છે.

આપણી આસોમીએશન ઉપર કામનું થણું દયાણું હોવાથી માદારી નિનધ થણી આડઅણુથી જો તેવા કરો છે અને એટલા મોટે જોડા જોઈએ એટલા આકાશ હું ગણું કરી શક્યો નથી, અને જોના ગુગ મળી આપ્યા તેને કામે લગાડનાની કાજ પડી છે.

‘યુનાઈટેડ કિંગડમ’ માં ૧૮૫૮ થી ૧૮૯૭ સુધી ૬૦ વરસમાં નવઢી મળી અપાત ૨૧૪૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆની દલી અને નિકાસ ૨૧૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆની યાઈ દલી આ અપાતમાં ‘સોને’ ની પાછી ભરણી તથા વ્યાજ હિંદુસ્તાનનું તથા ખીજા દેશોનું ગણુનામાં આણુકે અને તેમાં ૧૦ કોડ હિંદુસ્તાનથી રાજદુવારીનાની આપ્યા છે તેમજ ખીજા હાય ઉપર નિકાસમાંથી ચડક મોટેની ‘સોન’ અને તેની જ મુદતમાં હિંદુસ્તાનને મોટે ખીજા નાણુ ઉછીકું ગણુ તે તથા ખીજા રાજને આપેલું ઉછીકું નાણુ બાદ કરણ પડે છે. નાહાની રકમને હું હયાળમાં ગણુતો નથી મગણ જોતા હું ધારણ કે ન વેપારી અપાત કરતા તેની જ નિકાસ વચ્ચે દેશે થા ખીજા શબ્દમાં વેપારી નિકાસ કરતા વેપારી અપાત અરજીની આમરે ૫૩ કોડ હવે થાને નિકાસ ઉપર ૨૫ ટકા જોડા નહીં થણા ગયો. વચ્ચે હદમાં રહેલા મોટે કોઈની જાનના વેપારી નહીં સોંદે કડે ૧૫ ટકા થા જોઈમાં જોડા ૧૦ ટકાથી અવર ન હવે. ‘યુનાઈટેડ કિંગડમ’ ની હાલી હાલત છે હાંઆ મારે કેલણ જોઈએ કે ધંગલાડના અને હિંદુસ્તાનના ખાજનશીઓ વચે મુકામલો કરેલો એ શું આણુકું નથી પેદાના હાયમાં વિસ્તારિત દેશોને જેની ૬૦ કોડની મગણી જોઈએ ન પાછી કાજ ભાજાગોમાજ જાણે અને તેમાં વલી હિંદુ

સ્તાનથી રાજકુવારી ૧૦ કોડ રૂપિયાનો દર વરસે વધારા ચાપડે, પણ ખીજ પાસેતો ગરીબ દેશને જેની મગળી મેલ્લુલ ૫૦ કોડ રૂપિયાની પાછી કરે બ રનાગએમા જલ્દી નથી પણ એમા ૧૦ કોડ રૂપિયા દેશમાથી બહાર જતા રહેડે

હવે આપણે જોઈએ કે મરયાનોની શી હાલત છે. ધાનના તરીકે આ એલ્યા અને કનેડા આએલ્યાની અવાત નગદી મળી ૧૮૫૮ થીતે ૧૭ સુધી ૧૦ વરસમા ૩૦૬૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનીએ, અને નિકાસ નગદી મળીને ૨૬૮૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનીએ અને તેથી નિકાસ ઉપાત અવાતની રૂપિયા ૪૧ કોડની બાકી રહેડે. કનેડાની અવાત નગદી સુધા ૧૪૮૦૦૦૦૦૦૦ નીએ અને નિકાસ ૧૨૦૦૦૦૦૦૦૦ નીએ જેથી અવાતમા ૨૮ કોડ રૂપિયા વધેડે.

આ ઉપરથી દેખાવડે કે મરયાનો કેવા આવાદ થતા જાયએ અને એજ પ્રીય હાકમી તજે હિંદુસ્તાન 'ધલુજ ગરીબ' છે તે હુ દેખાડીશ.

હિંદુસ્તાનના આકડા જોવા અગાઉ આપણે મુનાઈડ સ્ટેટમેન તપાસે ૧૮૬૮ અને ૧૮૬૯ ની એકદર અવાત ૩૮૧૦૦૦૦૦૦ તથા ૪૬૩૦૦૦૦૦૦ ડાલરની થાઈ હતી અને તેજ મુદતમા નિકાસ માત્ર ૩૪૧૦૦૦૦૦૦ તથા ૩૬૫૦૦૦૦૦૦ ડાલરની થાઈ હતી.

હવે હિંદુસ્તાન માટેની ૧/૫૮ થી ૧૭ સુધીના ૧૬ વરસ હુ લઈ છુ. આ વરસો માટે હુ આકડાએ આપુ તે અગાઉ પાદ રાખતુ કે મારા 'હિંદુસ્તાન તરફ ધીનાડની ફરજ' બાનેના નિબધમા મે જણાવ્યુ હતુ તે પ્રમાણે ૧૮૫૮ સુધી ધનનાડે હિંદુસ્તાન પાસેથી રોતાની હાકમીની કિમત તરીકે એાછામા એાછી મલુત્રી કરતા અને બ્યાજ, હુડો તથા આગળા વખતની લગિ ન ગણતા ૨ અજબ રૂપિયા લીધાએ. આ નાણા એક તરફથી આ દેશના મપજ અને મ મજ લોકોના હાથમા ફળવત થાઈ પડાએ, કાહા સુધી તે હુ કહી શકતો નથી પણ ખીજ હાય ઉપર હિંદુસ્તાનની નિપજ શક્તિને એાછી કરીએ. આ આડને આપણા રાજકર્તાએએ કોઈ દાહાપણ ભરેલી રાજકુવારી કુચિતએ પુરો કરયોએ. તોપપણ હાલ પુરત આ વાતને એક કોર નાખતા અને હિંદુસ્તાનને હાલ જેમ છે તેમ લેતા, આપણે જોઈએ છીએ કે 'રલવે' ની ઉપજ અને અરીમની મદદ છતા તથા મેહરે અને ખીજ બાધકામો તથા વલની ખેડાતી જમીન છતા દુકમા પેદાએશ વધારવાની મગળી બાબદોને ગણતાખી ૧/૫૮ થી ૧૭ સુધીની કુન નિકાસ, ખાતના સુધા ૪૫૧૦૦૦૦૦૦૦ ની થાઈએ અને અવાત ખાતના સુધા ફક્ત ૪૧૬૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની થાઈએ. આ અવાત જો કે નિકાસ કરતા ૩૭૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા સુમારે એાછીએ તોયે તેમા 'રલવે લોન' અને ખીજ જગેર દેવાની 'લોન' ને આ દસ વરસમા કાહાડવામા આવી હતી, તે તથા અમેરીકાની લડાઈ પેજાએ રમા યવના મોટા તથા સુધાએ. જો આ 'રલવે લોન' દલ્યાદો તેથી, મ-

જલ્દવારી નાણું વાળવામા જવા સંવળ પડે છે તે જો ન હતેતો હિંદુસ્તાનની હાલ હાલત શું હતે ?

ગણેર કે હિંદુસ્તાનની નિકાસ વચ્ચે દાહાડે ૫૦ કોડની છે. હવે આ ૨૪૫ શું ૨૪૫૦૦૦ ૫૦ કોડ રૂપિયા નફાના કરી આપવાને તથા વળી અચન થાપણમા બાકી રાખવા માટે ચકિતમાન છે? જોગે તેમ આશીમની ગેહચલ ને ચીનથી રૂપાવે છે તે ગાજલવારી ધસાડા માટે ૭ કોડ કરી આપે છે અને બાકીની વચ્ચે દાહાડે દેખની ઉપજમાથી લેવામા આવે છે, જેથી વચ્ચે દાહાડે એટલી ઉપજ કરનારી થાપણ નળળી પડે છે.

એ ઉપ્રાત હિંદુસ્તાનને એક બીજો ગેરફાયદો અનવા પડે છે તે મીં મિલના ચમ્દોમા નિચે પ્રમાણે છે —

“એક દેશ ને પાગડા દેશને જાણુક બગલું કરવું હોય તે પોતે પગાર કરે છે તેટલું જાપડે, એર્લુન નહીં પણ પારકા રાજના માજ સાથ પોતાની પેદાએશને ગેરફાયદે આદલ બદલ કરવાની ફરજ પડવાથી પોતે કાઠક જાપડે.”

“મગલુ જોતા હિંદુસ્તાન ધણુ ગરીબ દેશ છે, અને લોકોનો મોટો જાગ્યો ધણુ થોડા નિર્વાહ ઉપર રહે છે.” હેવુ ને મન લાઈ લારેન્સે તાં ૨૧ મી માર્ચ ૧૮૬૪ ને દીને આપ્યું તેમ હાલની હાલત જોતા અનુભવ જેવું કાઠ નથી. તે પોતાની ‘મીનીટ’ મા વવારે લખે છે કે “જે કરેની લાખા અનુભવથી જોયેને રેવ પડી ગઈ છે તે ઉપ્રાત મીન કરેને માટે તેઓ અવીશ પડી ગયા છે. નવા કરેની મતી ગુસ્સો કરાવનાની અને જીવમાત બદલે છે, અને જેમ અને તેમ આવી બેઠેલીના વગર ફળના કાગળો આપણે દુર કરવા જોઈએ.” ૧૮૬૪ ના વચ્ચેમા જ્યારે રૂના સકાળથી મુબઈ દેવાની બની ગઈ હતી, જ્યારે ચેરના સ્વખતા સરખા દ્રવમા બાજ મારતી હતી, જ્યારે તે રેજાની આપાત ધણી મોટી આસરે ૫૦ કોડની હતી (જો કે તે નિકાસ કરતા ૧૬ કોડ ઓછી હતી) તે વેળાએ હિંદુસ્તાનના સર્વેથી વડા અમલદાર ‘વાઈ-આયે’ પોતે જાહેર કર્યું કે “મગલુ જોતા હિંદુસ્તાન ધણુ ગરીબ છે અને લોકોનો મોટો ભાગ ધણુ થોડા નિર્વાહ ઉપર રહે છે.” અને મીં સાટ ૩૬ ને હિંદુસ્તાનને લગતો સર્વેથી વડા અમલદાર આમની સમામતિ તેણે છેક છેલ્લી ૧૦ મી મેએ આમની સમામતિ આશીમની ગેહચલ બાને મીં લાચનના સવાલના ઉત્તરમા આમની સમામતિ સચા કર્યો કે “શુ અત્યારથી ગરીબ વસ્તીને વચારે ધુનમા કચડવાનું” વાળખી છે ત્યારે દુકાળ પડતામા જ લખે લોકો ધસાડાઈ જાય અને જેમ ૧૨ વચ્ચેમા બન્યું છે તેમ બનવામા કાઠ આનુભવ જેવું છે? હું પ્રિટીષ પ્રાવને અરજ કરે છું કે શુ તેઓના મગલુ

આ પરિણામએ યા આ દેશમાં તેઓનું કામજ એ છે હું ધિગિયોના તેમજ હિંદુસ્તાનના લાભ માટે કહું છું કે જો ધિરીય પ્રજા અને પાગલ્યામેટ હિંદુસ્તાનને માટે પોતાનું ધણું મુશ્કેલ ચિત્ત આપશે નહીં અને મોઢેાગી રકમોની અપાતો કરી પારકા રાજઅધિકારથી યતી ખરાની અટકાવશે નહીંતો મને ધારી લાગેએ કે તેઓને ચોકસ વખતમાં હિંદુસ્તાનથી એક અ યલુ નડશે અને તે કોઈ દાહાડે ન જોયની હેરી દેલીએને માથે ભારે અને નાશકારક યાદી પડશે યતી આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે અશીમની મેલ્સન કોઈવારની આપણા હાથમાંથી છટકી જશે અને જવામુદી રતો જરૂયા અને જન સુધારવાની મોટી તાજવીજ કરવામાં આવશે નહીં ત્યાંસુધી એ વ્યપાર જયારે ઘણી અ મત્ય પડશે ત્યારે આપણા હાથમાંથી છટકી જશે, કારણ કે અમેરીકા પોતે ખોપલી બાજી પાછી હાથ કાવાને અન્યત મેલન કરેએ તે દેશે ૩૦ લાખ માસડીઓ પેગ કરીએ, આને માન રા દકા આપનારએ અને બીજુ વાસ થાય એનામાં ૫૦ લાખ માસડી કાઢાડવાની આવા રાએએ

હવે આપણે જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની ગરીબી આપણે ખીજી રીતે પુરવાર કરી શકાય એએ કે નહીં

હિંદુસ્તાનની મગજી પેદાએય જમીનમાંથી એ એક દર જમીનનું મેલ્સન ૧૮૭૦—૭૧ ને માટે ૨૧ કોડ રૂપિયાથી લગાર વનવુ મુકવામાં આવ્યું એ અમર હું એમ કહું કે આ જમીન પેસ માટે મગજી ઉપજમાંથી મરકાર આદ મો ભાગ લેપએ તો તે કાઈ બાદુ કેહનાયે નહીં આથી કરી આ મા દેશની કુલ ઉપજ ૧૮૮૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની ગણાયએ તેમાં અશીમની કુલ મેલ્સન ૭ કોડ, નિમકની ૬ કોડ અને જગલોની કુલ ઉપજ ૧૦ લાખ હું જોયે તો આ દેશની કાચી પેદાએયની કુલ ઉપજ ૧ અબજ ૮૨ કોડની થાય વધારે સભાજમાં રેહવા માટે આપણે કહીએ કે પાપ લા ૫ દન મેનએ માથે ગણના એ રકમ ૨ અબજ રૂપિયા ગણુએ હવે આખી ધિરીય ધંડવાની વમતી આ મર ૧૫ કાડનીએ, એએ આખી વમતીને માથે દરેક માથા દીડ ૬૨ વગે ૧ મા રૂપિયાથીની એ ૩ પડએ હવે આ ઉપજ ઠેરી એાછી વડતી પે દ્યાતી દએ એએ ૧૦ કોડ આ દેશમાં આવેએ અને મહડતા વગગના તથા મપ્યમ વર્ગના લોકો પાતાને માટે વડારે દિસે નાખસથી તથા લયકરી અને રીજ રાજ અધિકારી ખરચ માટે મુદુ કરતા હવે વિચાર કરએ કે ઘણાજ ગરીબો માટે ખ રખર કેપુ ચોકુ રેહુ હશે હું દનથીર છું કે હિંદુસ્તાનની ગરીબીની આ પુરવારી હું પુરેપુરી રીતે કરી શકેા નથી પણ હાલ વગતનો કાચો અડમો લીધાએ

જો હું ખુતો રોક અને કોઈ મહેને જતાયે કે હિંદુસ્તાન પોતાની હાલતો નેટપુ પુર કરી શકેએ તો માફમાં નેટપુ ખુ બી કોઈ ન થાય જો લાર્ડ લા રૂ.અ અને મીંડ આ ૩૬ ખગ રોપતો એ ખાપદા ઉપાય કરવા જોએ

જો હિંદુસ્તાન પોતાની હાલતો જોઈશું પેદા ન કરતી હોયતો દેખાતી જવાબ એકે કે વધારે પેદા કરાયા, અને વધતી પેદાએશમાજ તેની આબાદીએ. હિં-
દુસ્તાનના પોતાની સત્તા કાયમ રાખવાને માટે ઇંગલાંડ તેમ કરવાને બંધાયેલું છે.
હું 'ધાર્મિક' કે 'સર બાઈલ ક્રિયર'ની સચના મેંથી વધારે વાળ્યોછે. મોટા
જહિર બાંધકામો ખરેખર અગત્યના છે અને તે માટે યાપણ આ દેશે પુરી
પાડવી જોઈએ અને તે ઉગાડપણે તથા ગેરવાજબીપણે ન ખર્ચાય તે માટે
પારલ્યામંટ તે ઉપર વારેવાર નજર રાખવી જોઈએ. જ્યાંતુથી અન્ન આપની
સંભાળા કરવામા આવેછે તેમ 'બજેટ' ની દરેક રકમને તપાસવા માટે આપ-
ખ-ચાર અને સોફ તરફના સંભાળેલા હિંદુસ્તાનની ધારા બાંધનારી સંભાળા
હોય નહી ત્યાંતુથી આવા 'ફૂડ' ઉપર દેખરેખ અને કબજો રાખવાને તથા
વખતે વખત હિંદુસ્તાનના કારખાસ ઉપર છાન રાખવાને પારલ્યામંટની જ-
રૂર છે. ચરકારના હોધિદારે ઉપર કાંઈના પ્રિકા કરવાની મારી મતલબ નથી પણ
એતો ખુદરતી છે કે જ્યારે હજાબ આપવાની કોઈને ધારતી હોય ત્યારે તે
પોતાના કામમા વધારે ધારતી રાખે.

પડત પડેલી જગ્યાએમા ખુદરતી સાધનો ધણીએ, અને હાલ એવાતી જ-
મીનમા વધારે પેદા કરી થકે હેવાં ખીછે અને જો પારાપર કામમા લાવવામા
આવેતો પાણીખાં ધણીએ, જેકે ધાતુ અને હેવા ખીત્ત મદારીનો આપણે હાલ
ગુરત વિચાર કરતા નથી. પડત પડેલી જગ્યાને કામમા લાવવાની ધણી મોટી
અગત્યછે, પણ જ્યારે ચરકાર તે ઉપર ત્યાન ન આવે ત્યારે તે કેમ કામમા
લાવવી અને સુધારવી તથા એવીવાડી કેમ દાખલ કરવી અને ધાપણ તથા મ-
જૂરી વગર વ્યવહારના સાધનો કેમ સુધારવાં? જો કુશળથી હજારો ધરકાઈ
ન જાય અને ધરમા કામ મળવાથી બાહાર જવાની ફરજ ન પડેતો મજૂરીનો
પ્રવક્ત મલી થકે. ૧૮૫૮—૬૦ સુધીના સમયમા હડી લાખથી વધારે કામ
કરવાને શક્તિવાન આદમીઓ ખીત્તે દેશ ગયાછે. જો પોતાનાજ દેશમા કામ
મળેતો ખીત્તે કોણે જવાને હિંદુસ્તાનના દેશીઓ રાજી નથી. આ વાતો ખ-
તીએ કે ૧૮૬૨—૬૩ અને ૬૪ ના મુંબઈ ઇલાકાના રતા રોકાળના આણે
માં એક માણસ બાહાર ગયું ન હતું પણ હમણાં તે વગી પાછું આણે થકે,
પણ મજૂરી અને જમીન વાળણુ જરૂર નહીંમીએ. ત્રીજા મિત્ર આજુ પુરવાર
કરેછે કે ધાપણથી કરી હોયોગની હલે અને કાપડ તથા મુઝાર ધાપણ ઉભી
કરવા વગર ઉદ્યોગ ચલાવી થકે નહી, માટે ધાપણ હિંદુસ્તાનની મોટી હાલ-
તછે, અને તે જોમ પારકા રાજને કામનાછે તેમજ તે દેશના લોકોની ઉન્નયોગીએ.
રાજ્યમેધિકારને અને લશ્કરી ખર્ચ જાણે અગત્યનો અને વાળખી હોય
તેવું ધારણ કરીને અત્યાર સુધી હું ખાલ્યો છું.
પણ ૧૮૬૩ ના એપ્રિલ માસમા મળાપત્રીએ પોતાના 'બજેટ' ના બા-

પાણીમાં બાંધીને લઈ કે “હાથ નેમ છે તેમ લગકર રાખ્યે તોની મનની જા
તના વચકરને ગણવાને જો કંઈકમુઘી અગ્ય કરવામા આવેતો ૧૨ ફોડ
ફીઆ બચકે, હેવું જેઓએ મત આપ્યું તેઓને હું મળતો ધાડું છું. અનેની
‘વાર લાઈમ’ ના હાથે નેમ ‘પારલ્યામેન્ટ’ માં જવા અગાઉ તપાસવામા
આવેતે તેમ હિંદુસ્તાનના લગકરના અગ્ય તપાસવામા આપણી હિંદુસ્તાનની
પ્રાનનો મોટો લાભ છે.”

હવે ૧૮૬૯ ના ડિસેમ્બર માસમા મીં ૧૧૨૧૪૭૭ ફરડુનજીએ દેખાડ્યું
તેમ નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈ ૧ મોલ્યા કે “જ્યારે મારો નંબર ૧૨ મા
વાજો નાણા મંબંધી દસ્તાવેજ છે. ની ૨૭ જાનેવારીએ લખ્યો ત્યારે નેમ
બને તેમ અગ્યમા ઘણાં કાવાની મરજ અને માફ દીધી હતી. તે દસ્તાવે-
જમા લશ્કરી અગ્ય ઉપર મે તમારું ધ્યાન બેચુ હતું; અને ૧૮૬૩—૬૪
ના જીટલા આકાશ પર તે લાગી મેજવાને અને હાલની રકમ કાતા, મામલુ
જો જામ મંગલુ ગણતા ૩૫૦ લાખ આમરે યોગ કેમ ધાર્ધ વકે તેના કામલુ
ખતાવ્યા હતા.” મીં ૪૭ ૬૬ ફેબ્રુએ કે “એનો (લગકરનો) નમનો બાગ
એનો મોટો અગ્ય કે (બાપાલુ તાં ૩૭ આગટ ૧૮૬૯).

આનંદેબન મીં આચીએ તાં ૨૮ મી એપ્રિલ “અગ્રિમ લેજિસલેટીવ
કોન્સિડ” માં લાગતી નાણા મંબંધી ત મીનુ કામલુ હેજ ખતાલું કે “જો કે
મેહજન ઘણી મોટી વડતી જાયકે પણ તેમ અગ્યની તે કરતા વધતી ઝડપથી
વધતો જાયકે. ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ હું માફ ધારું છું કે જે
ઠસો વાજની અગત્યનોતે તે કરતાની વધારે અગ્યમા વધારો થતો જાયકે” અને
તેના પુગાવામા હાવની નાણા મંબંધી અગ્યલુ માનમ પડવા પછી ૭ માત
વાસમા થયેલો અગ્ય ખતાવેકે. તે વળી ફેબ્રુએ કે “આપણી નાણા મંબંધી
રીતમા મૂજમાયીજ સુધારો થવો જોઈએ.”

તેજ દીવસે નામદાર વાઈસરોયે પોતાના બાપાલુમા ફેબ્રુએ કે “જો મને
પુઠામા આવે કે હવે પછીના ‘બજેટ’ ના મુખ્ય નીપમો હાવના જિવાંજ
જોઈએ કે નહીં તો હું રજા કડુ કે તેમ ન જોઈએ.”

જાહેર બાંધકામ ખાતામા દરેક જાતનો ધગારો આપણે ધણકેને મોહિડ
તેમા મુખ્ય કસી મર બાઈલ ક્રિવરને મોહિડ આપણે ધણું સાબલ્યુંકે.

રાજઅધિકારને લગતા અગ્યની બીજી રીતે તપાસ વર્ધ થકી, ૧૮૫૯
ના વરસમા એકંદર અગ્ય ૩૨૦૦૦૦૦૦૦ ફીઆ કરતા યોઠો થયો હતો,
૧૮૭૦—૭૧ ના વરસમા ૪૦૦૦૦૦૦૦૦ ફીઆની ગણતરી કરવામા આવી
હતી. મેહજનમાથી અમંત બાંધકામિનો અગ્ય હું તરતવેતા છોડી રહું છું
કારણ કે તેનોતો મગજાઓએ ધિક્કાર કરીઓએ, એટલા મોટે અગ્યમા વધારો
આમરે ૧૭૦૦૦૦૦૦૦ ફીઆનો થયોકે. હવે મવાંત એકે કે ૬૨ વરસ

૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનું વધારે મેહસૂતર પેદા કરવા માટે એ રાજ્ય અધિકારી અરસ વાજખી ગણાવા માટે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા કેટલાંવાર ફરી ફરીને ઉપજાવ્યા હશે ?

કોઈ એવું દેખાડશે કે ૧૮૫૬ ના કરવા એ ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા હાલ તણુમણા વધારે ઉપજાવ્યા કે જેથી સરકાર રાજોપોષ્ય આદિ રમ ટકા લઈ શકે ! વળી આ કેવો જુનમજે કે આ વધુ રૂપિયા ઉપાત નિમકની મેહસૂતર માથી ત્રણ કોડ રૂપિયા ઉપજાવવામાં આવેલે !

આ ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનો અગ્રમ વધારો તે વેળાએ બળવા અને દુકાળથી કેટલા જન અને મિત્રતાની તથા પેદા કરવાની શક્તિનો નાશ થયો હશે.

એટલા માટે હું આશા રાખું છું કે હિંદુસ્તાનનું ભણ કરવાનો માર્ગ પાણી પોહામવું કરવાના બાવકામ, સડકો, રસ્તાઓ, અને અગત્યના જાહેર બાધકામો તથા તે દેશના રાજકારણાર ઉપર પારલ્યામિટની દેખરેખએ એવું જ સારી રીતે દેખાડ્યું છે. ત્યાંસુ રી પારકા રાજનો અરસ આપવા માટે બધારની નિકાસ પુરતી માહટી ન હોય અથવા ઇંગલાંડને તેના રાજઅધિકારની કિમ્મત આપતા આવા તથા નિકાસ સરખી ન હોય ત્યાંસુ રી પોતાની હાલત જોઈશું હિંદુસ્તાને પેદા કીચેલું ન ફેલાય.

હિંદુસ્તાનની હાલતો પુરી પાડવાનો એક બોલો માર્ગજે જેથી હેંગનાડ એક ભલા કારભારીની પેઠે હિંદુસ્તાનને પોતાની આજ અને શક્તિનો કામદો હંમેશા પ્રજાને એક દોહોડીવાનો ચલુ મેલે લગાડવા વધર આવી શકે. જો જાહેર દેવા માટે ઇંગલાંડ જમીનગીરી આપેતો હિંદુસ્તાનને માથે બાળનો બોલો હ નકો થાય. હું વળી અગત્યના કચેલું કે આ ફેર પડે તે હિંદુસ્તાનના કર ભરનારઓના ગજવામાં ઠેરવા કરતાં દેવું અછ કરવામાં આપવું, તેનું પરિણામ એ થશે કે આખું દેવું ટુંક વખતમાં અપાઈ જશે અને હેંગનાડને પોતાની મેહસૂતરમાથી કાઈ આપવું પડશે નહીં. ઇંગલાંડની મદદ આપવાની કેટલી ફરજએ અથવા એ બાબદ વિચે વધારે આ સમયે હું બોલી શકતો નથી.

મીંડ પ્રિયાર્ડના નિબંધ વિચે સર બાર્ટલ ફ્રિયર પોતાના બાધાણમાં કહેએ કે જોહું હિંદુસ્તાનની મેહસૂતર વધતી જાયએ તોરે ત્યાંનો અરસ તેથી વધારેએ અને ખીજીરીતે મેહસૂતર વધારવાને તે ઉપાયો માંગેએ માનપુર્વક કહેવા મા શુધુ કે હિંદુસ્તાનના રાજ્ય અધિકારી અથવા અજાનચીની કાળજી મેહસૂતર કેમ વધારવી તે બાબે નહીં પણ આબાદી કેમ વધારવી તે બાબે જોઈએ. પરંતુ રમાથી સોહી નિકળી ચકતું નથી. જો આબાદી વધશેતો મેહસૂતર પોતાની મેલે વધશે અને અજાનચીને ખાડાઓથી અડચણ ન પડશે પણ આ દેશની માફક નાણાની રેળએતથી શુચવણ પડશે.

પાણીમાં જાણુ મુ ૮૫ કે “હાન જેમ કે તેમ લગત રાખે તોની મગજી ન તના નશકને મળ્યાને ને કરકમથી ખચ કરવામાં આવેતો ૧૨ કોડ રીઆ બચે, હેવુ જેઓએ મન આપ્યુ તેઓને ૬ મળતો થાક છુ, અવેની ‘વાર હાઈમ’ ના હાથો જેમ ‘પારલ્યામેટ’ માં નવા અગાઉ તપાસવામાં આવેલે તેમ હિંદુસ્તાનના લગતના ખચ તપાસવામાં આપણી હિંદુસ્તાનની રાજનો મોટા લાભ છે.”

હરે ૧૮૯૬ ના ડીસેમ્બર માસમાં મીં નરેશ્વરજી ફરફુનજીએ દેખાડ્યુ તેમ નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈત ખોલ્યા કે “જ્યારે મારે ન બા ૧૨ મા વાજો નાણા મળ પી દરતાવેત કે સી ૨ છ અને મારીએ લખ્યો ત્યારે જેમ બને તેમ ખચમાં ઘટાડો કરવાની મન મને માફ દીધી હતી તે દરતાવે જમા લમકરી ખચ હિંદુ મે તમારે ધ્યાન જેમ્યુ હુ, અને ૧૮૯૩—૯૪ મા જેટના આકાશ પર તે લાગી મેજવાને અને હાનની રકમ કમ, મામાલુ મુ જમ નગરુ મણુતા રૂ ૫૦ લાખ આમરે યોગ કેમ થાઈ ચકે તેના કારણુ થતાયા હતા” મીં આ રૂ કેહેલે કે “એનો (લગતરનો) નવજો બાગ એનો મોટા ખચ છે (બાપાણુ તાં ૩ છ આગા ૧૮૯૬)

આનજેત મીં આચીએ તાં ૨/ મી એપ્રિલ “અપ્રિમ લેજસલેટીવ કોલિન” માં હાનની નાણા મળ સી ત ગીનુ કારણુ હેવુ બતાવ્યુ કે “જો કે મેહમુદ ધપી મોડી વડતી બધે પલુ તેમ ખચની તે કમતા વડતી અડપથી વડતો જાય છે * * * * * હુ માફ થાઈ છુ કે જે ટસો વાજખી અગત્યનો કે તે કરતાની વધારે ખચમાં વધારે થતો જાય છે” અને તેના પુરાવામાં હાલની નાણા મળ સી અડમલુ માનમ પડવા પછી છ માત વચમાં થયેલો ખચ બતાવેલે તે વગી કહેલે કે “આપણી નાણા મળ પી રીતમાં મૂળમાથીજ સુધારે થયો જોઈએ”

તેજ દીવસે નામદાર વાઈસરોયે પોતાના બાપાણુમાં કહેલે કે “જો મને પૂછવામાં આવે કે હવે પછીના ‘બજેટ’ ના મુખ્ય નીયમો હાનના નિવાજ જોઈએ કે નહીં તો હુ સ્પષ્ટ કહુ કે તેમ ન જોઈએ”

જાહેર બંધકામ આવતા દરેક જાતનો ધમારે આપણે ધણકોને મેહાડે તેમાં મુખ્ય કરી મર બાઈલ કિલ્લને મેહાડે આપણે ધણુ ચાલવ્યું છે

રાજઅધિકારને લગતા ખચની ખીજ રીતે તપાસ થઈ ચકી, ૧૮૫૯ ના વચમાં એક દર ખચ ૩૨૦૦૦૦૦૦૦ રીઆ કરતા એકો થયો હતો, ૧/૩૦—૭૧ ના વચમાં ૪૬૦૦૦૦૦૦૦ રીઆની મણુની કરવામાં આવી હતી મેહમુદમાથી અચન બાવકોમેનો ખચ હુ તસ્તવેના છોડી રૂઈ છુ કારણુ કે તેનાનો મગજાઓએ ધિક્કાર કરીઓ, એટલા માટે ખચમાં વધારે આમરે ૧૩૦૦૦૦૦૦૦ રીઆનો થયો હવે મવાન એકે કે ૬૨ વચ

૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆનું વધારે મેહસૂબ પેદા કરવા માટે એ રાજ્ય અધિકારી અરસ વાળખી ગણાવા માટે ૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ કેટલીવાર ફરી ફરીને ઉપજાયા હશે !.

કોઈ એવું દેખાડશે કે ૧૮૫૧ ના કત્તાં એ ૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ હાલ ત્રણગણા વધારે ઉપજાયા કે નેથી મરકાર રાજોધોગ માર ૨૫ ટકા લઈ ચોકે ! વળી આ કેવો જીવનમાં કે આ વધુ રૂપીઆ ઉપાંત નિમકની મેહસૂબ-માથી ત્રણ કોડ રૂપીઆ ઉપજાવવામાં આવે છે !

આ ૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆનો અરસ વાળો તે મેજાએ બજવા અને દુકાનથી કેટલા બન અને મિલકતની તથા પેદા કરવાની શક્તિનો નાશ થયો હશે.

એટલા માટે હું આવા રાખુકું કે હિંદુસ્તાનનું બધું કરવાનો માર્ગ પાણી મોહામતુ કરવાના બાંધકામ, મંડકો, રસ્તાઓ, અને અગત્યના જાહેર બાંધકામો તથા તે દેશના રાજકારણના ઉપર થરલ્યામંડની દેખરેખએ એવું મંજારી રીતે દેખાડુ છે. જ્યાંસુધી પારકા રાજનો અરસ અથવા મટે વ્યવસ્થાની નિકામ પુરાવી જાહી ન હોય અથવા ઇંગલાંડને તેના રાજઅધિકારની કિંમત આપતાં અપાત તથા નિકામ મરખી ન હોય ત્યાંસુધી પોતાની હાજત નેહલું હિંદુસ્તાને પેદા કીધેલું ન દેહવાય.

હિંદુસ્તાનની હાલતો પુરી પાડવાનો એક ખીતો માર્ગે નેથી ઇંગલાંડ એક બલા કારભારીની પો હિંદુસ્તાનને પોતાની આંટ અને શક્તિનો હાથે ઇંગ્રેજ પ્રભને એક રોહિડીપાની પણ ગોદો લગાડ્યા વગર આવી શકે. નો જાહેર દેવાં માટે ઇંગલાંડ જામીનગીરી આપેતો હિંદુસ્તાનને માથે બાજતો જાનો હલકો થાય. હું વળી અચ્ચનાં કંઈકું કે આ રેર પડે તે હિંદુસ્તાનના કર ભરનાર એવા ગજવામાં કરવા કત્તાં રેવું આવ કરવાના આપણું, તેવું પરિણામ એ થશે કે આખું રેવું ટુક વખતમાં અપાર્થજયે અને ઇંગલાંડને પોતાની મેહસૂબમાથી કાંઈ આપણું પડશે નહીં. ઇંગલાંડની મદદ આપવાની કેટલી ફરજ છે અથવા એ બાબદ વિષે વધારે આ મુમરે હું બોલી શકતો નથી.

મીઁ પ્રિમ્મર્ડના નિર્બંધ વિર સર જાર્જ સ્પિર પોતાના બાપાણમાં કહે છે કે નેહિ હિંદુસ્તાનની મેહસૂબ વધતી જાય છે તોયે ત્યાંના અરસ તેથી વધારે છે અને ખીટી રીતે મેહસૂબ વધારવાને તે ઉપાયો મારે છે. માનપૂર્વક કેટલા મા-ગુકું કે હિંદુસ્તાનના રાજ્ય અધિકારી અથવા ખાલનચીની કાજી મેહસૂબ કેમ વધારતી તે બાને નહીં પણ આજાદી કેમ વધારતી તે બાને જાહેર. પદ્ય-રમાંથી સાહી નિકળી શકતું નથી. નો આજાદી વરશેનો મેહસૂબ પોતાની મેજ વધશે અને ખાલનચીને ખાડાઓથી અડચણ ન પડશે પણ આ રેગની માફક નાણાની રેજ છેવળી યુચકુ પડશે.

હાની જામીનગીરીની રીતમા મર બાઈલ ક્રિયર કાર્લ વાનો લેતો નથી, મીં ફિટક્રિયવમને એકમજોતો થઈ જુ છુ કે એ રીત અમન નિયમમા આમી બરેની અને કાર્લ ધણી માફક આવતી નથી હુ ધારછુ કે ધિક્કારમા પડેલા જોડેર બાધકામ તરફ પયગ કે ક્યાને ડેલવે બાધનારાએને કાર્લ સત્તા નથી હુ દત્તગીરછુ કે મીં એનહુના નિયમ વેનાએ જામીનગીરીની રેલરે અને મરકારી રેલરેનો વાલો તકરારથી પલો નહી મારી આવીકે કે જામી નગીરીની રેલરે કપર ઘણો ખેડો અમ્ય થયોકે પણ મીં જુનાડ ડાનવગમ જે એ બામર મમજેકે તેનુ પણ એવુજ મતકે એવુજ બમકે અનન્યતા આનગી કામો ઉકાવના જોઈએ પણ તે આચા જોએ ખાલી નહી ચોડમ કામા મરકાર અને આનગી કપણીએ માયે મળી કરે અને તે કપર મરકારનો કુબજો રેલેકે નથી મરે કાર્લ પોતાના હિસ્સા જેલો જોખમ લેવ તેની મીં મમતર મેનની મમતા જે આપણને મર બાઈલ ક્રિયરે કહી મળનારીતે મને વાજની લાગેકે એથી કરી આનગી બાગીદારે તરફથી અનુભવવાના અધિકારીએનો આપણને લાજ મળશે કેમકે જો કાર્લની જોડુ થયેતો બાગીદારે તેમને પુછી વચ્ચે

હિંદુસ્તાનમા તથા અને ઘણી તકરાર થાઈ ચુકીકે હિંદુસ્તાનની અને ત્યાના ગજબ કારભારની હાલત કેવીકે ત બાન કેના જુલ જુલ મત પડેકે તે આપણે જોઈએ છીએ, અત આ મી બાવતમા પાગલ્યામે દેલવે આનનુ જોઈએ તે આપણને અગાડે કરતા દમણા વગરે માફ રીતે દેખાયકે કાગલુ કે મગજુ જોતા પારલ્યામે કે એ મુખ્ય મૂળકે અને મને આવાકે કે ૨૦૦,૦૦૦,૦૦૦ લોકો તરફ પોતાની ફરજ બજાવવાને પાગલ્યામે જુ નથી નહી

આ નિબધની તથા આગળા નિબધની અમન મતનબ મીં ટેતરની મુચામા આવી રેલકે માટે મજાપતીનુ બાવલુ પુર મળવા પછી મીં ટેતર જે પોતાની દરખાસ્ત પાછી રચ્છુ કરશે તો વાલનિશાદ ચારી રીત મર કોરે નીકેલવાશે

રાજઅધિકાર બાને તપાસ કરવાને પારલ્યામે ટેને અરજ કરવા બાને મર બાઈલ ક્રિયરનુ મોતિયર અભિક્રાય આપણે સાબિત્યોકે આપણા મજાપ તોએ પણ આપણને હવેજ વિચાર આપ્યોકે અને વગી મીં ફારસે પોતાનો વિચાર આપેકે કે “આમની સમ્મ તરફથી બારીક અને તિક્ષણ હિંદુસ્તાનની નાણા મળથી તપાસ કરવાને આ જોવા અમત્યનો હિગામકે તેનો કાર્લવા અપ્યલ ન હતો”

આ તપાસથી કરી જેમ હિંદુસ્તાનના લોકોને કાપદો થશે, તેથી વગરે થા તેમ નહી તો તેમણા કાપદો હિંદુસ્તાનની મરકારને થશે

આ પછી ૪૨ ચાર્મિસ દ્રાવિલ્પને નિચે આપેલુ ભાષાલુ કર્વે હતુ.

“હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલત.”

નામદા ઉમરાવો, ખાનુઓ અને મુલ્કમો—હુ ધારું છું કે હાલમાં જેઓ આવ્યાછે તેઓ માહારા તરફથી કાંઈ મોહિતો અગત્યની બાબત વિષે ભાષાલુ સાંભળવાની વજીવી આવ્યાછે એટલા માટે માહારાજી ભાષાલુ કરવાની મરમદ હુ કહી મેં ભળાવુ છું.

મારી છદ્દગીના પેહલા ૧૨ વરસ હિંદુસ્તાનના રાજઅધિકારની નોકરીમાં ગયા તેમાના પેહલા છ દિવસી, રજપૂતાના અને હિંદુસ્તાનના ખીજ ભાગમાં ગયા અને બાકીના છ કાલકાળી ‘સેક્રેટરીવેટ’ માં ગયા. ત્યાં બાદ બ્રિટીશ ખાજના આતમા ૧૯ વરસની નોકરી કાંધા પછી મને મધ્યામનો ‘ગવરનર’ ને મવામાં આવ્યો જ્યાં ૧૪ માસ સુધી નોકરી કાંધા પછી મને હિંદુસ્તાનના ખાજનસીની જગ્યા આપવામાં આવી અને વડી કોમિશનને ત્રણ બજેટ આપ્યા જેથી એ મોટા સલાવનો મને અનુભવ થયોછે. હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલતમાં એક ધારતી ભરેલો મામલો આવ્યોછે અને મારી અનુભવનો ફાયદો પ્રજાની હજારો ધરવાની હુ મારી ફગલ વિચાર છું, અને તેમ કરવાનું વધારે કારણ મને એમ મણુ છે કે મુબદ્દના રેહવાશીઓની અરજીથી મને થયું બાગ્યુંછે. તેની દરેક લીટીમાં બ્રિટીશ તરફ વફાદારી દીશેછે, મોટા કરમાંથી છટકી જવાની કાંઈમી નિયામી આ અરજીમાં અથવા ને મુખામાં તે ખચાર યાંઈ તેના કામકાજમાં જોવામાં આવતી નથી. તે અરજી પારલ્યામેટની હજારો મુશ્કેલ માનપુર્વક અને વાજખીની રહે આવીએ અને કોઈપણ ધેરેજ પ્રજાને બોલવાને નેટલો હક છે તેટલોજ તેઓને મીડે. માહારાજી શુવાનોના નિર્મળ પેહલાં વરસો હિંદુસ્તાનમાં ગ્રહાડવાથી હિંદુસ્તાન પર મારી પેહલી પ્રીતી હતી અને હવે માહારા ઘડપણના વખતમાં એ છેની પ્રીતી રેહ્યે તેવું મહેને લાગેછે (સાંભજો સાંભજો) અને એજ કાળજી કાપમ રાખનાના વિચારથી મેં માહારાજીને હિંદુસ્તાન મોકળી તેમાં લાખ લેતા શીખવ્યોએ. (સાંભજો સાંભજો) માહારાજી ભાષાલુ અનુભવતા દરેક બાબત ઉપર ટીકા કર્યે પણ તે બાબતને ચાલુ પુરી કરી વકર્યે નહી.

માહારાજી મીઠા મીઠા દાદાબાઈ નરસીભટ્ટ વિરાવતમાં લેવાતા દર બાને જોવી પોતાનો નિબધ રાશ કરેછે. એક માસમાં પણ માહારાજી વિચાર પ્રમાણે જુદા ભરેલા વિચાર પ્રમાણે તેઓ કહેછે કે “નાણા સંબંધી આપણી જાવના મંડાવુ એ મુખ્ય કામ છે.” પોતાના નિબધમાં તેને તે “અડણી,” “રેજ,” “ગાજુવારી હંતા” વગેરેના નામ આપેછે તથા “વાગ્દાર રાજથી થતા પશિલામ” વિષે ને લેખે પણ હું તેને એકમંતેલો થતો નથી, આ વિરાવતના અગ્ર મુદ્દે પેહલુ તો

માન, હિંદુસ્તાનથી વિનાયતમા આવેલે તે માન મુવેંધી સોધા બજારમા આવેલે અને પોતે જેટલું નાણું ભરેલે તેમણે માન લેલે એવે પછી ખોટ જેવું કાર્ગ રહેલું નથી.

હવે એવા ઉપરનું બાજર મણ્યે એકલે શું ? હિંદુસ્તાન સોધાના સોરી બજારમાથી ઉછીડું નાણું લેલે આ પુરાનું માતબર અને પૈમા લા કરનાર દેશ થાપણ પુરી પાડવાને માટે મુવેંધી મરતુ દેશ જાણીતું છે. હિંદુસ્તાનના નદી પણ અમેરીકા, ઈઝીપી સ્પેન, અને ખીજા પાકા રાજે ઇંગ્લાન્ડમા થાપણ માટે આવેલે અને નીજાઓખી ને ખતેતો આવે અમેરીકા મુવેંધી વચારે આવેલે પણ ઇંગ્લાન્ડમા નાણા લીવાથી અમેરીકા ગરીબ થાઈ જાયલે એવા તેનો વિચાર નથી. ને દેશમા નાણું માણુ રોપ તેને બાહારથી મરતુ ઉધડાવ પામા ફાપદાલે.

ખીજી મોગી રકમ 'પેનચન' નીલે, હવે જગ્યાશુધી આ 'પેનચનો' મારી નોકરીને માટે આપવામા આવેલે ત્યાશુધી એ રકમ દેવીલેલે ને માટે હિંદુસ્તાનને કાર્ગ મળેલે કોણુ કેદસે કે નાઈ મગકા અને લાઈ એનફિન્સટનના પેન ચનો ગેરવાજખીલે ?

જોલએ તે કરતા વખતે વિનાયતનો દર મોટો હોય પણ તે અચત નિયમમા વાધા ભરેલો નથી. મેચક બાહારના રાજમા ક્રેમીક અગાખીઓલે ને હું મારા ભાપણમા જાણવીય પણ તેને આપણાથી અને તેમણી દુઃ કરવાને આપણી ફરજલે.

પણ આ ચિતાના મૂલ કારણેને ધાવી કાઢાડવાને ધણુ લાખુ જવું ૫૩ થાનું નથી. બનવા પછી ને ૧૩ વગ્ગ મપાડે તે અનુપમ જેવી રીતે પાગડી લડાઇએ. અથવા દલનીજ ગરબડથી એનફિન્સટન મપાડે અચીત અનિવા અને જુતાનના મામનાઓ બ વા હતા. અથ પણ હિંદુસ્તાન જેવી મોટી શાહાનયાદ તમા તે એકે ડોલોવાયલા તત્તવમા થતા પુકાન જેવલે અને નાનો મામનો તો આપણુ પોતાથીજ બનેલે. આપણે પાહોડો મવે જગવી લોગમા ગણ અને વડી રા વડા પ્રમાણેનિ મરથાવ યાગવા વગી એમ ફેલવામા આવચે કે કમનો દુકાળ થલે જલ ભરેલો હતો પણ કચ એ એક જુલામા પડેલુ આ પણુ મરથાન હતું. હિંદુસ્તાનમા આવા મુ મના દાહોડા કદી જોવામા આવ્યા ન હતા. ૧૮૫૬ મા મેલ્કેપ ૩૩૦૦૦૦૦૦૦ રૂનીઆની હતી તે ૧૮૭૦ મા વડીને ૫૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂનીઆની થાઈ થાને ૧૪ વગ્ગમા ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂનીઆનો વચારો થયો, માને ૬૩ વગ્ગ ૧૧ સીડ રૂનીઆ વડા. આપણે હિંદુસ્તાનની મેચક વધવી નથી દેરી બાખદને પોકાર કરતા હતા પણ હમાજોતે મીં દાદાબાઈ નવરોજી તેની વચવાની ગડિ બાને મગદરી જાણારે અને તે જાણુ તથા અમેરીકા કરતાની વચારેલે એટલું છતાખી આ ૧૪ વગ્ગ

નેમવામાં આવ્યાં છે. આ લોકોનો પુરોષ્વન અમનદારો ઉગ્રાતે, બગાડમાં જ્યાં મેલેકન એકઠું કરવાનું કામ હતું તે પક્ષ પુરોષ્વન કલેક્ટરોનાજ હાથ મળે, અન્યથા આ કામ દેશીઓને આપવું જોઈએ એ બાબતે અકબર અને તોદરમજના વખતથીજ નક્કી થઈ હતી કામણુકે દેશીઓ અને મુખ્ય કરી હિંદુઓએ મેલેકન એકી કરવા અને નક્કી કરવાના કામમાં ઘણા બહિષ્કાર ગણતા આવ્યાં છે. આ બાબત ઉપરથી મારા એક બિમાર મીનજી વાત યાદ આવે છે. તેને સેરવો તથા જોલી ખાવાની બનામણ વેદ કરી હતી. તેણે શુ કરવું કે સગળા મજબુત બેરારક ઉગ્રાત ઉપર ચોંટી તરિકે સેરવો અને જોલી ખાવા માડી.

આટલું છતાંની આપણાં રાજ્ય અધિકારીઓ પોતાને કુકમરવાળા મ મળે છે કામણુ કે તેઓનો સગળાઓએ કંટુ ન કરેલી રાજ્યની નિ પ્રમાણે આ સેરવો હાનની રીતિ માટે નર, ખાલેશ અને છુગ હાથવાળાં પગારમાં અને ખીજી બાબતમાં પણ તેમજ છે આગળા ગવર્નર જનરલોના વખતમાં વડી સગળાની નીતિ હતી કે પુરોષ્વન સગળા અમનદારોને ગરમીના દાદાના કામ છોડી સી ડાલ તથા દેવે કાણે બગાડ બેરાર ન દેવા. હું જ્યારે હિંદુસ્તાન ગયો ત્યારે જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો કે તે ખાસી રીતિ થુમ થઈ ગઈ હતી. ન જોઈક અરવા વગર મુ રી હિંદુનાનના જુદા જુદા બાગના લશકરી અને ખીજા અમનદારોના મોઢા મેનાવડા થાય છે અને તેઓ પોતાના દોષો પોતાના હાથ તજોના અમનદારોને સોંપે છે. વડી અગાના વખતમાં કામચલાઉ દોષોએ શામે મજબુત વિચાર હતો, હેવું ધારવામાં આવતું હતું કે જોલો મજબુતના અમનદારને અનુભવ તથા કાજી દોષ તેટલી કામચલાઉ અમનદારને નહોત, પણ હમણાં એ વિચાર નિકળી ગયો છે. વડી તમણા ગેરહાજરીની રજા આપ વામાં ઘણી છુટ વપરાય છે. હું કાઈ તેનો વાક કાહામો નથી પણ હાનની મર કર કેટલી છુગ હાથવાળી છે તે દેખાડવા માયુ છું.

નાણા સંબંધી સંબંધના બાબતમાં ત્રણ ચીજો વિશે હું બે રીત પેલું — લશકર, આપણી સરકારી આ આગળા દેશી રાજ્યો રણુતરની, ગોવાલિયર, આંધ્ર અને દેરાખાદ જોકે હયાત વગરના થઈ ગયો અને બાકીના સગળા દેશી રાજ્યોને મુલેહમાં રાખી આપણી પક્ષમાં લીધાં છે જોકે આપણું બગાડનું મોટું લશકર જોળી થુકે દેખરેખ રાખવાને ઘણાક અમનદારો અને દેશી લશકર ગમ્મણુ મડતુ હતું તે હવે નથી અને દેશી રાજ્યોની બહુકો સેઈ જઈ આપણે તેઓના દાન કાહાડી નાખ્યાં છે, જોકે આપણું લશકર હાલ સર્વેમાં વડું અને હરીફ વારતુ છે અને સંકેપી કરી એક લશકર ૧૦ નું કામ કરી રોકે છે અને છેલ્લું તથા મુખ્ય જોકે હિંદુસ્તાનના દેશીઓ મેળવણી તથા વિગા સંપાદન કરવા તથા પોતાના આગળા બતવાપી હવેના ઉદ્યમ કરવા મડપા છે.

તેવા વખતમાં પણ 'બેન્ટ' જોતાં લશકરી ખર્ચ ૩૧૫૭૮૫૩૪૧૦ નો થયો છે, અને આવી બેહસલનો ત્રીજો ભાગ ખર્ચો આઈ નવે છે. પુરો-પના લશકરી રાજીના ખર્ચ કરતાંની તે વધારે છે એટલું જ નહીં, પણ હંગામો પોતે કાપુઓનો જ નહીં પણ શિદ્ધિય સ્થાનોનો તેમાં કનેડા મુધાનો બચાવ કરે છે તેના ખર્ચ કરતાંની વધારે છે, જે સમજા પ્રવૃત્તિ કદાપી વસ્તીમાં નહીં તોયે કુસમ્મતમાં તથા કદમાં શિદ્ધિય હિંદુસ્તાન જેટલા જ મોહક છે. શિદ્ધિય લશકરનો આ વર્ષનો ખર્ચ ૧૧૭૬૨૨૦૦૦ રૂપીઆનો અને હિંદુસ્તાનનો લશકરનો ખર્ચ ૧૫૦૦૬૧૧૬૦ રૂપીઆનો અને ૩૬૮૩૧૪૧૦ રૂપીઆનો વધારે થયો છે.

આ લશકરી ખર્ચ કેમ વધ્યો તે બાબે જોતા જ્યારે રાજ્યો પોતાને હસ્તક રાજ્ય લીધું ત્યારે અજાણતા હિંદુસ્તાન તથા શિદ્ધિયના લશકર જોડી નાખ્યાં પણ તેમ કરતા ખર્ચની કાંઈ દરકાર કરી નહીં.

બેહસલે જોતા હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત નામના હોમધાઓ ઉપર મોટા પગારના અમલદારો છે તે બાબેની ફક્ત આપણે માયે છે.

વળી અગાઉ હોવા ધારે હતા કે જેમ નોકરીમાં અગત્ય પડે તેમ ખાતાઓ નેમવામાં આવતાં હતાં અને તે ખાતાઓમાં ફક્ત ખાતી પડેલી જગાઓને ચ-હડાવ્યામાં આવતી હતી જેથી કાંઈ પક્કે પાંચે કહી શકાયું ન હતું કે તેને ક્યારે ચહડાવ્યામાં આવશે જેથી કરી જેઓને કાલુ નોકરી કરવાનો ચોખ્ખો નહીં તેઓ જલદી માકરીએ છોડતા હતા પણ હમણા એક ન માંલજેનો નવો ધારે રાખલ કરવામાં આવ્યો છે જેથી નોકરીમાં વધતી પડતી નોકરીની સુલત પ્રમાણે આવવામાં આવે છે અને ખાતી જગા વગરે કાંઈ જોડામાં આવતું નથી પણ જેને એક અમલદારે ચોકસી વરસની નોકરી પુરી કરી કે વસ્તી પદની ઉપર તેના હક લાગુ થાઈ ચુકે છે પછી ખાતી જગા હોય કે ન હોય, આનું પરિણામ હેતુ નિષ-ત્તે છે કે મોટા હોમધાનો આધાર ફક્ત નોકરીની મુદત ઉપર રહે છે અને બીજા અમલદારોના હક અથવા દેવને અગત્ય છે કે નહીં તે જોવામાં આવતી નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી જે કોઈની ચોકસી વગરે સુધી નોકરી કરે છે તે મોટા હોમધા ઉપર આવી શકે છે અને મોટું 'વેનચન' મેળવી શકે છે. એટલા માટે મને કોઈ સેવક સુધી રહેવાનો ફાવ કરે છે, અને મગજા, ચાંચે ધરડા થવા માગે છે. ચોડકમાં અમલદારોની એક મોટી સંખ્યા મોટા વેનચનવાળી થયે જેવી કોઈ પોતાના જનમમાં પણ જોઈ ન હોય.

અજાણતાં આ કાંઈ મોહક નથી. ગયા એવિષમાં આવેલ ઉપરના કર બાબે વડી ચરકારની કૌન્સિલમાં તકગર કાંઈ તે વેજાએ પણ સેનાપતી મો વિલ્યમ મોન્સફિલ્ડે બોલ્યા કે "વગર કાગલના ખાતાઓના થતા વધારા ઉપર હું તમારું ધ્યાન એવંચા માગું છું, જનને દાનિશદન અને કર્નલ મુમ એઓના

દીકા જોકે ખારીક ખાખરોમાં જુદા છે તેમજ મગજુ જોતા તેઓ હો પછીનો ચીતાર ખરેખર ઘણો બધા કાર આપે છે. હુન્માં આપણી મગજી કરકમર આ વગર કારણનો ખરચ ખાઈ જાય હવી વાસ્તીમાં આપણે જોએ સારી હાલતમાં તે ખરચ પેદા કરવાને ધારતી બરેલા ધગડા કરવાને લોકોની જુમથી ફગ્ગ પડવાને લીધે વગર જોખમ બરેલુ ચાઈ પડયે.

પણ એટલાથી જ કાઈ ખમ ચુ નહીં ધણાક વગરો થયા કાઈ જ ફરીઆદ નહીં પણ હિંદુસ્તાનના અમનદારોની કરવામાં આપે છે અને જેમ છુ મુક વામાં આપે છે તેમ તેમ વધતા ઘવાઓ ઉભા થતા જાય છે જાણે કે ને કાઈ છુ મુકવામાં આવી તો ખ અને ગ ને પણ તેજ પામાં ઉપર રાખવા જોઈએ, અને એ રીતે ઘવાઓની હવ વગરો ગઈ સેવો દેલુ માનમ પડુ કે મગજા રાણીના અમનદારો કરતા હિંદુસ્તાનના અમનદારો વગી ગયા અને પછી આગળાઓના ઘવાઓની મલુમીમાં સેવા પડ્યા.

લાઈ મેઓએ અગાઉ કરતા વગી નચકરી મરચમાં અતિધણી ધગડા દેખાડશે અને તેનું પરીણામ વિનાયતની મગજગના ઉત્તર ઉપર રાખ્યુ તેમાં પેહલો સવાન રોપખાતાને લગતો હતો. રોપખાતાની બાજબડ માત્ર એ હતી કે ઇંગનાડ, હિંદુસ્તાન અને મધ્યનો મગજા મગી તોપખાતુ ધણ વગી મગુ અને હિંદુસ્તાનમાં વગી પડે તો રોપખાતામાં અડચણુ હતી કે તેનું કરણુ શુ એ રોપખાતાના સવાન મેવા માળખુનછે કેમકે હવે માત્ર ઘવા મગી દેલી રોપખાતુ જેજ નહીં રણજીતશયિ એક રોપથી કામ મર કરુ અને પોતાથી ખની એવી રોપો એકવી કીકી, જયા જયા તે કીસ્તો લેતો ત્યાંથી રોપોને પાછળ ધસડતો હતો તે એટલા સુધી કે તેના પડોશીઓ કરતા તેનું રોપખાતુ મોટું થયુ અને તે ઉપર તે ઘણે મુસ્તાક હતો. દેલીએ મારી પો જાણતા હતા કે જેમ રણજીતશયિનો પ જાળમાં તહરામ હતો તેમ આપણે આપ્યા હિંદુસ્તાનમાં હતો અને તે એકે આપણી પાસે આપ્યુ રોપખાતુ હતુ એજા મોટે આ વગી મોટો રોપખાતાનો ખરચ હિંદુસ્તાનના લાખમાં નહીં પણ ઇયેજોના લાખમાં હતો.

વગી મરકાગને જે મચના કરવામાં આવી હતી તેમાં દેલી લચકરનેની ક મતી કરવાનો વિચાર હતો. બ ગાળના લચકરનેતો જોલુ જોઈએ તેણુ ધગડામાં આપ્યુ છે પણ મુખઈ અને મદ્રામ અને મુખ્ય કરી મદ્રામના નલક રમાં હજુ ધણા વગરો માણસો છે અગાના કોસ્તાનુ લચકર અગાઈ હિંદુસ્તાનનો મોટો કામ હતો તે ઉચ્ચજાણુથી કરી આપણે હિંદુસ્તાન જીવીતુ હતુ, તેને ૧૦૦ વરચ વગી ગયો અને મગજો મામલો ફરી મયો છે આનો મમાં ધાની બરેલો હવે માહારાણીનો એકે મુલક નથી અને મદ્રામ ઇતિહાસ સેકોની રીતમાત, લગાઈ તથા બડ શીવરથી તદ્દન જુદી ચાઈ ગઈ છે બ ગરોર ખાતે

એક ક્વાર્ટરવાળું સાઈ લગકર અને મદ્રાસ ખાતે એક કુરેશિયન રીજમીટ
ચકની મદદથી તથા હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે જે મુંબઈ પોલીસખાતું સ્થાપ્યામા
આબું છે તેથી માધારણ રીતે કેહવાતો હિંદુસ્તાનનો અખંડ દિવસકલ્પ તથા તેને
લગતું મગણું આપ્યાનીથી બચાવીચકાવ. સીપાહીઓ તથા ખીજાઓ આજસાધ્ધિ
દાહડા કાઢેડે એ તેઓના હકમા લાભકારી નથી. હમણા આપણે જોયું હતું કે
મદ્રાસની દેરી રીજમીટને કોઈપણ પારકાં રાજ્ય માટે ઉપયોગમા આણી નથી.
ખરી વાતતો એટલે ખીજ લોકોની માફક તેઓ લગાવક આદત ભુલી ગયાછે
અને તેઓના બાવડી છોકરાઓ તથા ખીજાં સગાઓ માથે પડાયછે. આ એક
ખીજો સવાલ વિચારત મુજાવવામા આવ્યો હતો. મદ્રાસના લગકરમા કમતી
કરવા માટે પેહલાં મર પાસીક ગ્રાંટ અને જે પોતે તથા હવે લાર્ડ મેયોએ ક્લચના
કરી હતી તે બામે કોઈ રીજમીટના લાભમા અથવા કરકમરના લાભમા વિચાર
કરવામા આવ્યો ન હતો પણ અમલદારોના લાભમા વિચાર કરવામા આવ્યો
હતો. હું ધારૂં કે હુણી અગત્ય વિચારવામા આવી હતી કે હિંદુસ્તાનમા
નોકરી કરતા સગાના હિંદુ અમલદારોને મરજો ધનમાફ આપવો જોઈએ અને
એ ધારણુપર સગણ કામ મુલતવી રાખવામા આવ્યું.

આ કારણોને સીધે લાર્ડ મેયોએ મુખવેણી પ્રકારે લગકરમા ધાર્ધ મકમો
નથી અને પારકા રાજ્યના મોટા ખરચનો આ એક જાણુવાળોગ નમુનોછે.
જો આપણને હિંદુસ્તાનના દેરીઓ માથ નહી પણ આપણા સ્વદેશીઓ માથ
કામ હોતો આ મામળો તદ્દન ફેરવાઈ જતો. જો કાજણ રાખનારી પ્રજાની
દેખરેખ હતે અને પારલ્યામેંટ લોકોના નહી પણ પોતાના નાણા ખરચતેતો
ફર્કાદ કરવા જેવું કોઈ રહેતે નહી. પારલ્યામેંટ ઉપર જે દખાણુ કરવામા
આબું હતું તે હિંદુસ્તાનનાં કર ભરનારઓના લાભને માટે નહી પણ હિંદુજી
અમલદારો જેઓ લાભની આસા રાખતા હતા તેઓને માટે હતું.

ખીજો દાખલો જાહેર બોલકામનોછે. ૧૮૨૮ ઇ.સ. કુ'પનીના વખતમા
જ્યારે માધારણ રમતાખી ન હતા ત્યારથી તદ્દન જે ફેરફાર થઈ ગયોછે તેનો
આ મુંબઈ દાખલોછે. લાર્ડ મેયોએ કૌન્સિલને વાદેવાડી કે "૧૮૬૬-૭૦
મા આંક ક્ષેડ રૂપીઆ અને ૧૮૭૦-૭૧ મા ૭૩ મેડ રૂપીઆ જે જાહેર
બાંધકામ ઉપર થયાછે તેજ કોઈ ખરચ મરકારને જોખમે યોગ હોય હેવું
નથી. આપણે હિંદુસ્તાનમા રેલવે ઉપર બ્યાજ વગરે ખરચ માર્ચ ૧૮૬૬-
૭૦ મા ૧૫૭૭૦૦૦૦ રૂપીઆ કાઢાડ્યા ૫૪થે. મરકારી જમીનગીરી તજોની
રેલવેઓ એજ વરસમા બાંધકામ ઉપર ૮૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ ખરચથે. જેથી
કરી ગયા વરસમા ઉપયોગી બાંધકામ પાછવ બ્યાજ તથા અચતમની 'સાન'
ની તેરીખ મુંબાં ગણુતા ૧૪૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ યાવ! એજ પ્રમાણે ૧૮૭૦,
'૭૧ નો એકંદર ખરચ ૩૧૪૨૮૮૦૦૦૦ નો થયે." ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

તે નામદાર બોલ્યો કે “બીજી રીતે બોલતા જોઈ બાલકામ ઉપર કુલ ખર્ચ આ માનની મેલેક્સ બાદ કરતા ૩૧૩૮૦૦૦૦૦૦ ની થશે જે કુલ મેલેક્સ માં સરખાવતા ૪૭ ટકા થાય છે. આ પ્રમાણે માત્ર વરસમાં વધશે, જેથી માત્ર માનમાં કુલ મેલેક્સનો હડધો બાગ જોઈ બાલકામ ઉપર થવા જશે, અને સુધારો કરવાની આવી કાળજી પૂરવિના કોઈની સંકોચે બતાવી ન હશે.”

આ ઉપર કોઈને બોનસને વખતે મન થાય કે “we guard ‘mammoth’ ‘festina lente’” “આવી ઝડપ કરતા ધણી ઉતાવળ” થાય છે. જોકે બાલકામ ધણી સારાં પાલુ એના જેવાજ થા નેહત નીજ કામો છે. જ્યારે જોકે બાલકામ અને રીવાજો અથવા કમડી નાખનાર કરે વચ્ચે આપણને પસંદ કરવાની કુલ પાડે ત્યારે આપણને વિચાર કરવો જોઈએ. એ બાલકામ અને રીવાજ નીજ કામમાં ઘણાપણની ધણી અગત્ય છે. ૨૫ વરસનું જે કામ તે પાંચ વરસમાં કરવાની તકનીકના પરિણામ, આ કાર્ડ આપણે પેલ્લી વાર જોવા નથી આપનાડના કુકાળની પેળા તથા ત્યાં પછી મગજના મોલ્ મા હેવાજ શબ્દો હતા કે “આવજાડમાં એટલો અપ્પુ કુપાઈ રહેલો ખજ નોંડે કે ૮૦૦૦૦૦૦૦ રોકોની આપરીય વસ્તીને પાળવાને તે બચે,” અને ફેલીક રીતે એ વાત ખરી છે પણ તેમ કરવા આગાડ બીજી એક સદી ઉપર કુકો મારવો જોઈએ. જે કોઈ જાડુઈ લાકડીના જોઈ એ દેશનો મગજો અપ્પુ ખજનો એકદમ બાહાર પડે તો તેથી વસ્તીનું પાળણ થઈ શકે, પણ એ મગજો એકદમ બાહાર પડી શકે નહીં

હિંદુસ્તાનમાં આ દાંડદાંડીના તથા ૩૫ વરસ સુધીની ઉતાવળના પરિણામ મીંઠ ઘણાં બાઈ નવરસજીના શબ્દોમાં બોલે તો “મગજી રીતની ખરાબી છે, ખરાબો પડી ગઈ, પુલો અને દેવલો થાવાઈ ગયા” આ મગજ માહારા પોતાના જોવાથી અને ખીજાએના આમગયી કહ્યું.

નેહરોના બાલકામો જે કરકમર અને મધ્યમપણાથી કરવા હોય તો તે ધણી કાપકાકાંડે, તેમાં સુખ્ય કરી નાહના પણ હિંદુસ્તાનની મગજને નામે હાલતા ખજનથીએ જે કામો બતાવે છે તે કાર્ડ નહીં પણ ચાલો ખર્ચ અને બાકાત કામો. “ખરેખર આપણે સુધારાના મુદ્દમાં ભુરકો માર્યો છે એ હાલતા આપણા ૧૦ અબજ દેવામાં બીજા ૧૦ વરસમાં બીજા ૪૦૫ અબજ વધશે.” ગોદાવરીના બાલકામો જે એક પેળા ધણી પસંદ પડતા હતા તેથી આપણે હડા લેવો જોઈએ કે ‘કાક ઈસિગેચન કુપની’ ને આપણે આચરે ૧ કોડ રૂપિયા આપ્યાં છે ‘એનફિનચન લાડ કુપની’ ને ૧૮૩૦૦૦૦૦ રૂપિયા આપ્યાં છે. કાર્ડિંગ ટાઈનમાં ‘રેલવે’ કાંવા માટે કાર્ડિંગ હાલત વગર આપણે આપણા ખીસામાંથી ૫૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા આપ્યાં છે જે કનકતાથી ૪૦ મેલ દુર છે. કોઈની દેશના ઈનિહામમાં આપણે જોઈ નથી કે જે આખા

આરંભે એકકથી ૪૦ મૈલને વ્યાપ્તિ હોય તેમજ આમાં સુલભતા નાખનારાં કામ માટે હિંદુસ્તાનની પ્રાંત પાસેથી ૫૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ લીધામાં આવ્યાં છે અને તે રૂબરૂને ચાલુ. રાખવાને જે અરજ થાય છે તથા પોર્ટ કાનાંગ કુંપનીને જે નાણું ધીરું છે તેવો જુદુ.

‘લોનો’ કાલવાની હાલની નથી રીતથી જોઈને બાંધકામ ખાતાં કરતાં વધારે જરૂરયાનંધ નાણાનો નિકાજ થઈ જાય છે અને એ વધારે ધારતી બરેલા એમણે કે તેમાં ચોક્કસ ધણીઓના લાભ છે અને વારિધીએ જેવી રકમો ‘બનેટ’ મા નાખવામાં આવતી નથી. આટલાં બધાં જોઈને બાંધકામ માટે કાલવાની રીતથી મજૂરીની તંગાસ થાય છે અને તેમાં કામો માટે લેવામાં મરમાઈ આવે છે. મુંબઈમાં પણ જોઈને બાંધકામની દાકાદોડ હોવાથી મજૂરીની કિંમત ધણી વધી ગઈ છે.

એકજ ટેકાણે મગજું કરવાની ગોડવલુ વગર આ બાંધકામો થાઈ શકે નહીં. દરેક કામમાં સંચય ઈતિનેશ અને ધણીઓના લાભ જોઈએ, પણ હિંદુસ્તાનમાં તેમ થવાને બદલે અમનદારોના અટકાવ એકાદી એક ચોડાબંધ આવી પડે છે અને મગજો ભોખમ જીતી રહે છે પછી તેના પરિણામ સુલભ અને મગજો અખચારની મેરહાજરી છે. જે રકમ દર વામ વેહેંચવામાં આવે છે તે ધણી પોડે છે અને જુદી જુદી મરકાર, અધિકારીઓ અને તેઓના હાથ નિચેના અમનદાર પોતપોતાનો ‘પતાન’ રજુ કરવાથી સુલભ અને અધી-શર્ધિયાઈ પડે છે અને કાંઈ કામ ચલું નથી. મર બાર્ડમ ક્રિયરે આ આસોસી-એશનની હજુર બાપાણુ કર્યું તેમાં જણાવ્યું તેમ જોઈને બાંધકામ ખાતાનો ખરેખર ઉપોગી અમનદાર તે નવા ‘પલાનો’ રજુ કરે તે નહીં પણ જે નવા ‘પલાનો’ કાવી નાખી તેઓને અખચારમાં રાખી શકે. હિંદુસ્તાનનું જોઈને બાંધકામ ખાતાનો ચોડા હોવાનો મોટો છે કે હંમરેજ લગતું આનું ની તેવું નથી. તે ધણી વરચનો કચરો મહાઈ થયા વગરનો એકો ધાઈ પડે છે.

ખરચની એકજ રકમ ઉપર માત્ર હું જોતલા મુયુંકું તે “કારેશ અને મરતોની રહે અપાતા સવાજો” ને નામે ઓલખાય છે. તે રકમ ૧૦૮૭૦૦૦૦ રૂપીઆની છે, પણ આટલાથીજ કાંઈ વળું નહીં. દાખલા તરીકે મીંઝ મારી-એ ધણીજ આણુકાનીથી ૧૮૧૭—૧૮ ના ‘બનેટ’ મા મહાજાદા અઝીમ જોહાના દેવાની ૧૫૦૦૦૦૦ ની રકમ દાખલ કરી હતી તથા તેના મગજો અને નોકરેશ માટે ૩૧૫૦૦૦૦ ની વધુ રકમ વરચ દાહોડે જુદી કાહોડી હતી. કેજવણી, વિદ્યા, હુનર બાને જણાવ્યું કે તે મુજબરકામી આપવા નોગ બાખો. એ પણ તેમાં જોઈએ વધારે થયો તેના જણવામાં આવ્યો નથી. મગજો વખતે અને કાંઈની ખરચે રાતનો વિધાય કામમ રાખ્યો નોઈએ પણ ન-વપે, એકોતોની માહા મેહનતના ઉપખરેના પેમાથી ધનો ઉગાડે ખરચ

અને હાલનાંકમાં 'એજન્ટસી' ને મોટે જાતી મોટી રકમની વાત ચાંધારણ રીતે જાણીયતો આની કીયમના નવા દાવાવાળા મોટા લોકોના દાવા ઉપર થોડુંજ ધ્યાન આપવામાં આવે.

૧૨૬૮ વર્ષનું કરવા પછી હરે ૭ તેની વિધાય ઉપર આવું છું 'આપણી હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી અરખ હાતતનું એક મોટું કારણ આપણો અમરુણ હિસાબ છે. આપણી હાલત શુ છે તે જાણને તક બજે એણે જનદીથી હિસાબ કોઈવાર તેવાર કરવામાં આવતો નથી અને તેમાં અટકાવ થાય એણે જનદીથી તે તપાસવામાં આવતો નથી. આની હાલતનો ઉપાય કરવાને મે તજવીજ કરી અને લાર્ડ હારીફાકસે એમાં મદદ કરવાને માહારા હાય તમે મે ધણા હુશીયાર અમનદારો નેમ્યા સર રિઆઈ ટેમ્પન પોતાના ૧૮૬૯-૭૦ ના નાણા મંજૂરી રિપોર્ટમાં કરે છે કે "મારે કહ્યું કરવું નો હુએ કે હંમનાડથી મેલરમ કીમરુ અને વીલીફીન એઓને સર આર્મિસ દ્વારે લ્યનના હાય તમે મોકલવામાં આવ્યા તેઓએ, હિસાબની રીતમાં અને ત પાસમાં ધણો સુરાસે કર્યો હોતો " પણ મને ખાસ્તી લાગે છે કે ઉપના મુહરિયાની આ સુધર રીતે હજુ પછી રાખવામાં આવી નથી. હ વધારે બાણ કરવા વગર એ બાબતને ૬૬ મુદ્દાથી જોઉં છું.

જ્યારે દરેક ઈનાકો પોતપોતાનો ખરચ ચનાવતો હોતો ત્યારે કરકસરનું એક મોટું કારણ હવું. પણ હવે જ્યારે મગળી મેહસુન એકાદ ટુકાણે એકી કરવામાં આવે છે ત્યારે દરેક ઇલાકાની સરકારની માત્ર એકજ મકસદ એ છે કે આવતી ધાપણમાંથી પોતે સર્વેથી મોટો બાગ લેવો. ગણુનીઓ કરતી વખતે ખજાના ખાતા ઉપર ઈનાકાની સરકારોનું દબાણ ધણું જખર છે, સગમ પોતા તાક તાણવા માગે છે.

હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી બાબતમાં ધારો કાયદાથી કાઈની મ બાળ રહી નથી, જો કે દરેક ખજાના ખાતાનો ફેરફાર ધારો કાયદાની રહે ધાય છે. જો કે લાર્ડ મેક્લેના વખતથી હિંદુસ્તાનના ન્યાય ચાત્રમાં હવું કરાવવામાં આવ્યું હવું કે દરેક ધાગ કાયદાને અમલમાં લાવ્યા અગરિ વધુ માસથી તેની અગર સરકારી ગેઝેટમાં આપવી જોઈએ અને ધારો બાવનારી સભા યના પછી હવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે દરેક ધારાને બા રીકીથી તપાસવાને એક કમીટી ઇલાવી, પણ હોતા આવપત ઉપરના કરની વેળા તે તા. ૨ જીએ જાહેર કરવામાં આવ્યો અને તા. ૫ મી એપ્રિલે ૫ માં કરવામાં આવ્યો અને એ કાયદો ડોન્ટિનમાં રાંધે જવામાં આવ્યો હેવી ખખર મુબાર્ક મલે તે પગાર યના પછી ૧૬ રાહાડે પડી હતી.

માઠા બાયગે રાજ્ય અધિકારી અમકાવ કાઈ મારો નથી. 'એકમકુટીવ ડોન્ટિન' માં અથવા ખજાના ખાતામાં દરેક હિસાબને તપાસવાની તો પ્રાગ

છેત્ર નહીં. અગ્રે દીક્ષા ધરનાથી ધાર્મિકતા તથા તે બાબતની આગ્રહી ને કા
ચલે ધાર્યે તે હિંદુસ્તાનમાં તો જોડામાં આવતોત્ર નથી. હિંદુસ્તાનનો દેશ
કાઈ એક દેશ નથી પણ ઘણા દેશો એકા મળી ધરવાડે. પુરોહિતની રીતી.
આ કાઠાકી નાખ્યે અને બાકી રહે એકા એ જોડે, અને તેના મુખ્ય રાજ્યો
તરફથી હાલકાની મરકાને અને કમીસનને છે તેઓ વડી મરકાર માથ પા
ધરે અવધાર માળે, જેમ આખો પુરોહિત એક રાજ્યથી આવી ન શકે
તેમ આખું હિંદુસ્તાનની એકા રેકાણેથી આવી ન શકે. વાર્ષિક 'બજેટ'
તૈયાર કરવાના વખતમાં અગ્રના આવામાં કલકત્તા મરે ને પુરુષ પડે
તેથી આગરનાના દુકાણે વિચાર કાઢવાર અગાઉ સાબજનામાં આવી ન
હતી. ગણતરી કરવામાં અને તેઓને જોડવામાં તથા નાણા સંખ્યા સંગ્રહ
પરિણામ મ પુલું કરવામાં દાર્શનિકો આખો વખત ભાગે, અને એકામાં
કનકતામાં પડેપુલું રિયેતો મળી મરેતો તેને જોડવાનો પણ વખત રહે
તો નથી. કેટલાક અગત્યના હતાકાઓનો હિગામ 'બજેટ' બાહાર પડવા
પુરીમાં આવી પણ પેહોઆતા નથી.

"ડીસેન્ટ્રેલીઝેશન" યાને મરે મરે હુદ પાડી આપવાનો મવાત
આપણે હિંદુની પડે કરડે એ. માહારા વલુ જુદા જુદા 'બજેટ' ઉપ
રથી માનમ પડે છે જેમ મરે તેમ સોકન રૂડ વરફિ ધારવાને દર વરસે
શોધ રૂડા હતાકાઓની મરકાને રકારીન કરવામાં આવ્યા હતા અને શો
કસ મરકાઓ જેમકે હતાકાઓના રચતા અને પોલીસો તેઓને મવારીન ક
રવામાં આવ્યા હતા. વળી રૂડ વરસ 'સોકન રૂડ બજેટ' તૈયાર કરેતો
હતો. ત્યારપછીથી વગર રીક્ટની ધણીક વકારો આવી હતી પણ કાઈ ની
વેડા આવેલો લાગતો નથી, પણ એ બાબતની ખાતોઓ દરે દેવી તો જોડથી
પ્રકાશના લાગી છે કે હવે તેઓ નિરેડા લાવવાની અરજી અગત્ય માનમ
પડી છે. હવે મસ્તીઓર ઓધાને મિગામમાંથી પ્રકાશનો મમમ આવ્યો છે,
હિંદુસ્તાનને અરેઅરે કાગળા હતાકાઓની મરકાના હાથમાં છે. મગના
અગત્યના રાજ્ય કારભારને માટે હતાકાની મરકા માટી છે અને વડી મર
કાર નાહાની છે. હતાકાઓની મરકા રુ કાલુ તે પુરવાર કરવા વગર એ
બાગને ઉત્કાશી નાખવી જોઈએ. વડી મરકા રુ રુ રામતે તે પુરવાર ક
રુ જોઈએ, અને તે ઉપાત ને બાકી વધે વે હતાકાની મરકાને માથે ના
ખવું જોઈએ.

વડી મરકારના હાથ તજે લગાડ, પાગલ રાજ્યો માથ વનીવર, કમલ, મારા
કામરા બાધવાનુ કામ, ટપાન અને તાર ખાતા મગના સોપવા જોઈએ, પણ
ટપાતને લમતા ને મગતે.

લમકાના આગા દરે મગરે દેવી બમરી મગવાનાઓને દેવી આર

મુખી દેવાડી દિ કુમ્તાનમા સુમેહ કરીએ અને મરકો ધણુ કરી મધુર્ણ પાકે
અને હતાકાની સરકારના હાથમા મજબૂત પોષીમ આપીએ તેથી લશ્કરનો
મોટો ભાગ રામપોએ તેથી આપો મામલો ચાલેએ આની કરકમર કે
લીએ તે દેખાઈતો હોવાથી કેલવાની જરૂર નથી

પારકા ગાજ્ય માથ ખદોખરતો ચનાવવાને હાન ને ગોઠવણુએ તેમજ
રાખરી જોઈએ

જ્યારે કરજનો મુગનો મોળો આપ્યા હિંદુસ્તાન ઉપર પડેએ ત્યારે તેનો
મુગનો જોખમ વડી મરકા ઉપર રાખનો જોઈએ

ધારા કાવલાના બાબમા વડી મરકારનુ કામ એ કે આ ની શાહાનશાહતમા
સુમેહ આ જોખમ ધારા રાખરી, આપમતનખથી અથવા કાચા અનુભવથી
કામ વાકુ આનુ હોય તે અગ્રાવનુ અને આપા રાજના અનુભવને દરેક
બાગમા કામે નગરડો

તમજ અનમતા વડી મરકારે કોઈની વખતે પોતાની શાહાનશાહતની
મુગની શક્તિ એક ચોરસ બાબદ ઉપર લગાડવાની મતા આપરી

હતાકાની સરકાર પાસેથી વખતે વખત કેટલુક મિચતા કરણો મોટો
લેવાની વડી મરકારન મતા આપરી તે કરણો એકે ૧ હુ, જાહેર નોક
રીઓનો ખર્ચ ને અગત્ય કરી વડી મરકારના હાથમા રેહયો જોઈએ અને
૨ જુ કે નોક રાજો ને હજુ કાચી ઠાનમાએ તેમા નોક રાજ્ય અધિકાર
રચાવવાની મતા જુલો જુલો હતાકાની સરકાર વચે ખરેખરી હિંમત
નકરી કરવાની અન્યાય નકમ વેંચાઈ જવાને લીધેએ અને ખીલ ખરચો
મા કાઈ વાસી પડતો નથી મોટો એ લશ્કરી ખરચનુ મગજુ વડી મરકારના
હાથમા રેહતા મરે અન દરેક મરકારની ખરી વરીરી મેલકતમારી મથ
કાને મારે રમાણુ રમાણે રડી મરકારે રેણુ.

વડી મરકારે અને હતાકાઓની મરકારે પોતપોતાના 'મનેર' કરવા
અને તે પસાર થતા અમારુ અમુક 'કેન્સિમો' મા તપાસાવવા જુલો
જુલો 'કેન્સિમો' મા પ્રગતી તરાર થમથી રેખીઓની અપનાત, જલો દિ
મત અને આપ રાજ્ય ચનાવવાની શક્તિ કેમ વરી અને જલો તથા
ખાતગી બાબદમા પોતાનુ કામ દમીઓએ કેમ ચનાવવુ તે મીખવાની
આપણી નેમએ તે કેમ પાર પડે એ ખાતે એક નિપથ લખાઈ થપાપ આ
મુજબા 'મનેરો' રડી મરકારે તકામી તે હાત મતા રીપા કરી વિનાયત
ગોઠવવા પડુ વડી મરકાર પડુ જોખમ રૂપ તેઓએ પોતે કીધીમા આ
ચેતોજ રાખરી

હિંદુસ્તાનની ગાજ્ય નીતિ આ ખર તાજુએ અને તે ચાલતમા આ
લખાથી આપણી મુગની અડઅણો મરી જાયે જ્યા જ્યા ખરી અમજો

અને ખારીક ખાખરો ખમર હશે અને જ્યાં જ્યાં પાધરે રાજકારભાર ચલાવનારા કારણો હશે ત્યાં ત્યાં મેહસુનના બાગો વાળાની રીતે ઉપયોગમાં આવશે. નેએને લાગે કે વળે કે તેઓ સર્વેથી સારી રીતે જાણે કે તેઓને શુભેષ્વરે અને તે કેમ મેજરી સકાય. ને ઘણે અને નકામો ખર્ચ થતો હશે તો તેમાં તેઓનો પોતાનો વાક કેલવાયે કારણ કે હાથ કાવાનું તેઓના પોતાના હાથમાં છે. ને અગત્યનું મેહસુન એક આગળ અને લોભને નાખત કરી એક કરતું પડશે તો વસારે મારે રસ્તો શોધવાનું તેઓનાજ હાથમાં રહેશે. નેડો પેહડનાર જાણે કે નેડો ક્યા ખુબે છે. હવે જાહેર પાધકામ બાને પોખતા આપણા હાથમાં નકામો અને નુકશાન કરનારા આવેલોના યોગમાંથી સીરીન એનજનીયર આવશે, આપણા હાથમાં પાધરી મળી અને નેખમ આવશે અને અણુરૂપણને તથા મારામારીને બદલે મુંડ મુંડને હકનું મળશે.

યોગક વગર યથા હિંદુસ્તાનના શેહરોમાં “મધુનીમીપાલીની” ની રીતને સુરારવા પાઠન ઘણી મેહનત કાવામાં આવી છે અને તે રીત હવે એ પ્રિય ની માફક તથા હુરેપના ખીલ સુરરેના દેશની માફક નાંદાના ગામડાઓ માંથી દાખલ કરી જોઈએ. ને કામો સ્પષ્ટ રીતે જોના એકજ ગામ અથવા શેહરનેજ માટે હોય તે ‘મધુનીમીપાલીની’ એ કામ જોઈએ, ને નાણુ સાધારણ ખજાનામાંથી અથવા બાકીમાંથી ન મળે તે યોડી સુકળના માલખાણથી કાવવું જોઈએ. બારકામો ઉપજ કરનાર કે નથી કરનાર હોય ને ફેર બગાવવામાં આવો કે તે કળપિતે હોય અથવા બાઈલ ક્રિયાના જોખમ માહરો પલ્લુ મિચાર કે મુગળા બારકામો ઉપજ દેખાડનારા હોવા જોઈએ, નહીં તો તે બાધવા ન જોઈએ. ને કામો ઘણા વગર સુરી આવે તેવા મફત હોય અને જવિખના લોકોને લાખકારી હોય તેવા કામોના ખર્ચ ઘણાક વરસોપર પેહચી માખવાની નીનિ ઘણી આવી છે પણ એ નીનિ કેના કામો ઉપર લાગુ પાડી તેનો આવક તે કેવી ઉપજ કરશે તથા કેવી કરશે તે ઉપર કે. કેવીક ઉપજમાં પાધર નાણુ આવે કે પલ્લુ કેનાકમાં તેથીએ વધારે અગત્યનું આવે કે. દાખના વરકિ એક સાધાગણુ રમતો કે, કે દક્ષની ઉપજ કરતા વધારે ઉપયોગી કે કારણ કે તેથી ખીજ જાનની ઉપજોમાં મદદ પાવે.

આની રીતની મરકારે વડી મુકારની મળ વગર જાહેર કરતમાં કાંઈ ખી હુ પડે કરતો નહીં હેવા કામો કે જોમાં પ્રજાનો લાખ હોય થા આ નગી હક હોય તે કામો વડી મરકારની મળ વગર કાવા નહીં.

હવે હુ કર ઉપર આવું છું, મોહરા બગવા પછી કામ નહીં પણ નવા કરે શોખના આપણે આપ્યા દેએ. આ કરે શોખી કાલકાવા કામ

આપણા ધણાક અર્થ શાસ્ત્રીઓને અને રાજ્ય અધિકારીઓને માનીતુ ચાઈ પડ્યું છે પણ તેમ મરતામા આપણે ને ધણી મોહટી ખુશી કરી છે. ૧ કુતો કરની જાળ થી આપણુ પ્યાન એમણુ તો જે આઈ મધુ હમુ કે આપણે ખામ્ય તો મુશગોજ વિમરૂ મયા હૈવે અને ખર જોતાતો તે મુખ્ય સીમએ કામણુકે જવાસુરી ખામ્ય ન હોય તથાસુરી કરનીની જરૂર ન પડે અને ૨ જુ જેમ આપણી કુશરે તેમ આપણે ત્રિઆ કરવો નથી કે કઈ જાતનો કા હિંદુસ્તાનને માફક આવશે (માબજો માબજો)

પાંચમ કરો અને આઠમ અરજા પડતા કરો માફ રીતે જુદા જણા વપાડે, આઠમ અવજા કરથી મગજી વગલી ઉપર મવજ પડતી રીતે મરખી રીતે ને જો પડે અને તેઓના મુખ્ય અને રીંગભાતો ઉપર ધણોજ નજરો જોતો પડે છે. ધણકરી તેઓ માતતા ઉપર પોતાને વગર જાણુરે કા જા મા જાય છે આડો કર મગજાડમા એટલો બધોતો માલિકે કે આપણી કુ જગાત ખપની સીજોમાથી મગેરે અને તે જરૂરની યાઈ પડી છે હાની જાતના કરો હિંદુસ્તાનમા નિમક ઉપરની જગાત અને દારૂ તથા દવાઓ ઉ પગની જગાત અને તે આખી મહસુલનો ૧ ડો ભાગ છે, પણ જો લોકોના નિમાર પ્યાનમા લખએતો આપણી નાણા મંજી રીતિમા તે વગર વાધાને માનમ પડે છે આપણ ઉપરના કાને ખતે જવારેખી કોઈ દેશીઓ ખીજી ચચના કરે છે તવારે કોઈ દેવો આડી રીતે પડતો કર લાયકે અને જવારે તેઓનુ કામગાજ અને “મધુનીસીપારી” તેઓને સોફનામા આ વે છે તવારે દેશમા આવતી જીલ્લો ઉપર કર નાખી તેઓ નાણુ ઉધુ કરે છે

હિંદુસ્તાનમા હેવા આઠમ અરજા કર મો હ મેશ દેવો વાગે હોવામા આવે છે કે હિંદુસ્તાન ધણુ મરીજ દેશ છે અને લોકોના મોટા ભાગને ધણા થોડા ભાગ ઉપર નિર્ભર કરવો પડે છે હિંદુસ્તાન મરીજ હોય કે માતમર પણ તેનામા પેદા કરવાની શક્તિ અતિશય મોહીમી છે તે માધથી ના કેદવાઈ શકાયે નહીં અને તે શક્તિને ઉપયોગમા આણુવાને આ મરીની મ રૂઆતથી ધણી મેહનત કરવામા આવી છે તથા વધુ ઉપજ ત્યાના રેહવાળી ઓને વે હમવામા આવી છે

અગાઉ હિંદુસ્તાનમા કર નાખવામા આવતો હતો જેથી ધણાક હમવા મરખા અને ધણાક અગીલિ બરેના ખવાનો ખતતા હતા તેને બદલે લાર્ડ કાર્નવાલીસે જગાત દાખલ કરી જેથી થોડીક ગણુનીની વસ્તુઓ ઉપર જગાત પડતી હતી, પણ પછવાડેથી દર વધારવામા આવ્યો અને આખા દેશ ઉપર સેત્રજના યોગ્યની માફક કુરજાઓ ૫ આઈ મયા પણ તે મગજુ લાર્ડ વિ લ્યમ જે ઠીક કાહાડી નાખ્યુ “ટાનસી” અને “ટાઉન ડ્યુમી” ઉપર ૧૮૩૫ મા તેના દેકમથી મે જે “ગિયોઈ” થડી કાહાડ્યો તે ઉપરથી હાલના જ

તેથી જવાબી અને ઘોડા આધારી પ્રજાને મોટો ગેરફાયદો થયો છે. મોગા બાવથી મરકાને નો લાભ થયો તે મોગા પગારોમાં ઘટાડાઈ ગયો. પણ એ કુતોનો નફોતો બચ્યો. અને તેઓનો નફો મર્યાદી અરીક હતો તેનું પરિણામ એ નિપજાયુ કે હવે ગરીબ બાપડો જુએ મરતો એકાદ એ હાતના વખતનો નહીં પણ આગળા વખતનો મુમજવો.

ખરી ઉપજવાળા કરેતો આડા અવજા કરેડે નો લોકોનો મોટો બામ આપેડે અને હિંદુસ્તાનના એકાદો તે આજકાને પુરુ શક્તિમાન છે. મુખ્ય કર નિમક ઉપર જગતડે અને જુનથી તેનો મરકો પડયો છે. માધારણુ રીને ઠેનુ કેહવામાં આવેડે કે એ કર નિમક ઉપર જવાબી મગજા લોકોએ ઓહુ નિમક આવુ પડયે. તોએ નિમક ડેરી ચીજડે કે હિંદુસ્તાનનો દેશી તેમા કદીની કમર કરવાનો નથી, ખીજી કોઈની ચીજમાં તે કરકમર કરશે પણ નિમકમાં તેમ કરનાર નથી.

વળી દારૂ અને દવા ઉપરની જગતડે તેને એનીતો ઉચી ચઢાવની જોઈએ કે જેથી દાનચોરીને ઉત્તેજાન મળે નહીં એ રીતિથી હિંદુસ્તાનની સરકાર કામ ચલાવેડે.

હવે આપણે 'હરિયાણા' જોઈએ. કાષાની બાબતમાં રૂાપ મારવાથી મુકદમાઓ ચલાવવાનો હોય નરમ પડેડે માટે 'રૂાપ' રાખવા જોઈએ એ વિચારને હુ એકમજતો થતો નથી. કેમકે એનેથી ઉનગીજ કેહવતડે કે "ઈન માફ ગમે હેવા ગરીબનેની મળી શકે હેવા જોઈએ" એ વાત નહીં તો કેમ ખરી પડે? હિંદુસ્તાનની નાણા મંચથી માડી હાતતને લીધે ધારા કાષદાના કામ ઉપર આપણને દનગીરીથી કર નાખતો પડેડે અને જેવા નાણા મંચથી કારબાર પકા પાયા પર રચવામાં આવેડે પેહો કર એ કાહાડી નાખ્યો જોઈએ.

હવે આપણે 'કચ્છ' ઉપર અવ, ૧૮૬૦ માં મીં વીતમને પોતાના 'બજેટ' રજુ કરતી વખતના બાપણમાં જણાવ્યુ કે "મગજુ જોતા આ પછી 'કચ્છ' માં આ રાજ ૩૪૩૦૦૦૦૦ રૂાઆ ઉપજશે અને આગળા વરમમાં ૨૦૭૩૦૦૦૦ રૂાઆ ઉપજવા હતા." પણ મર રિચાર્ડ ટેમ્પલ પોતાના ૧૮૭૦-૭૧ નાં 'બજેટ' માં 'કચ્છ' ની ઉપજ કુલ ૨૪૧૬૫૦૦૦ રૂાઆની દેખાડેડે. આ ઉપરથી માનમ પડેડે કે જોકે હિંદુસ્તાનનો અપાર આ હેના દસ વરમમાં ૬૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂાઆથી ૧૦૬૦૦૦૦૦૦૦ રૂાઆ થુરી વધ્યોડે તોએ 'કચ્છ' માં ૧૦૧૩૫૦૦૦ રૂાઆ ઓછા ઉપજ્યા છે. જો 'કચ્છ' ની જગત કાષદામરની કેદવાય તો આખા હિંદુસ્તાનને માટે ૩૨૪૦૦૦૦૦૦ ની ઉપજ હોય એ કાઈજ નહીં પણ હમવા મરીજુડે.

જ્યારે હિંદુસ્તાન પોતાના અરજને સામે મગજુ કર પડેડે ત્યારે જેમ ત્રિગિષ મર્યાદાને પોતાને મવજ પડની રીતે મેહમગ ઉભી કરવાનો અવત્યા.

રહે તેમ હિંદુસ્તાનની આપણે જાણીએ. જ્યારે આશ્રેયના અને કાનેડા વિદીય વ્યપારને નુકસાન કરે હેવા કરી નાખે છે ત્યારે આપણે તે માંખી જઈએ હોએ, પણ ખીજા હાથ ઉપર આપણે હિંદુસ્તાનને સાધારણ ચેહરો મારે જગતથી નાખવા દેતા નથી. નમૂનાને માટે એક કાપડો અને સુખવાને માટે બીજો કાપડો એમ આપણે રાખવું ત જોઈએ. અથવા ખીજા સંબંધમાં બેચેનતાં ઇનકારની રહે જોતાં ને દેશમાં છુટી રીતિ મણીએ અને તેનું બલિયમ ધણું મોટું છે પણ ને ઉપર આપણો કામ ધણી વડ મેસી ગયે છે તે ઉપર આપણે સાબ લેવા ન જોઈએ, ચાને ને કેનેડા અથવા આશ્રેયના અથવા કેપ અને સુન્ડીનાં તરફ માત્ર ચલાવવાને આપણે હિંમત ન કરે તે માત્ર હિંદુસ્તાન તરફ ચલાવવી ન જોઈએ. ખરી રીતે જોતાં હિંદુસ્તાન અને મેન્ચેસ્ટરના સાબ એકજ છે. (સાંભળો સાંભળો) આપણના વ્યપારે હિંદુસ્તાન ઉપર હેવીનો મળજીત વડ ધાણીએ અને દેશી વસ્તુ કામને એટલું અંધારામાં રાખ્યું છે કે એક માધ્યમ મેહરજ માટે જગત નાખ્યાથી કાંઈ ધણી ફર પડે નહીં. નિમ્નસની જગત ઉપર છુટું ધ્યાન આપવું જોઈએ.

હિંદુસ્તાનનો વ્યપાર એક તરફને છે તેની ઉપલક્ષ્ય પૂરતી સગળા ભાગમાં પુરુષ જોઈએ છે પણ ખીજા દેશની ઉપજનો હિંદુસ્તાનના બનારમાં મોકલ અપડે અને એ ફર કિમતી માન્યતાથી પુરો પાડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ધરદ ધંડા કુંપનીએ અવાત ઉપર ૫૦ ટકાની ઓછી જગત નાખી હતી અને નિકાસ જોઈકે છુટી, આશીમ અને વડ ઉપર વધારે ઓછી હડીથી પણ ટકાની જગત નાખી હતી.

હવે એને જ લગતી એક ખીજી અગત્યની બાબત ઉપર આપણે આવે. હિંદુસ્તાનના નિકાસ વ્યપારની હદ કાંઈ તે દેશની પેદા કરવાની રીતિ ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ તે પેદા કરવા પાછલ ને હદવાથી યાવલ અને મજૂરી લગાડવામાં આવે છે તે ઉપર છે. એટલેકે જ્યારે કાંઈ ચોક્કસ ભાવની ઉપજને માટે ધણી માગણી યાવ છે ત્યારે ખીજી વસ્તુઓ પડી રહે છે અને તેનો ભાવ પડી જાય છે, જ્યારે અમેરીકાની લગતી પેદાશને રોડો ભાવ વધે ત્યારે તેની ખેતીવાડી એટલીતો વધી ગઈ કે ખીજી ચીજોને મોટું નુકસાન થયું અને તેઓના ભાવ પડી મવા અને તે વખતે સાધારણ રીતે કેલવામાં આવત્ર હવું કે ૩ વગરે ખીજી ચીજોના વ્યપારમાં માત્ર નથી. એજ કારણે થી અનાજનો ભાવ ચઢી ગયો તે એટલા સુધી કે આવડી મોટી આવડ થતાં ૨ પકવવા કરતાં અનાજ પકવવામાં વધારે કાપડો યવા લાગે ત્યારે હવે આપણે જેમાં ડાંગણપર આવ્યા છે એ કે પોતાની નિકાસના બાબમાં હિંદુસ્તાન આગળના કરતાં વધારે આપણના હાલતપર આવ્યું છે. ઉપર કરતાં તેની

લેવડ વધારે છે અને એ એકની ઉપર પડી બાગે છે તો ખીજની નમેડે, હાલની થાપણ અને મજૂરી નોંધએ તે કરતાં ઘણી યોડી છે અને જ્યાંથી તે વધારવામાં આવશે નહીં ત્યાંથી નેખી વસતુના ખર્ચ જગશે તેમા મજૂરીના ખર્ચ નિકળવાનો.

સુરાખાર ઉપર જગાત નાખીને મીંઠ વિવચને દેખાડ્યું હતું કે નિકામ ઉપર જગાત નાખવાની નીતિને તે નાપમંદ કરતો નથી પણ તે ઉપર તેણે ઘણી જગાત નાખ્યાથી પરિણામ મનમાનનું નિષ્ફળ નહીં. એ તેણે આગળો ત્રણ ટકાનોજ ભાવ રાખ્યો હતે કે એ ઈશ્ટ ઈડયા આસોસીએથને ઘણા વરસ સુધી ચલાવ્યો હતો તો નવે સુરેખા જનાવવાનું નિકળતે નહીં. અનાજની નિકામ ઉપર એક આનો વધારે નાખવાને મેં ૧૮૬૫ માં બજામણ કરી હતી તે વિધાયતની સરકારે નામંજૂર રાખી, પણ પછવાડેથી મીંઠ માસીની બજામણથી તે મંજૂર રાખવામાં આવી અને તે વાજની યજ્ઞ. અમેરીકાની લગાઈ પછી ખાસા કેશલાધના ચોખા યુમ ધાઈ ગયા છે અને તેને બદલે પેગુના ચોખા ઉપયોગમાં આવ્યા છે, ભાવમાં બધે એટલેખી ફેરફાર થાય છે તોખી આપણા ખજારમાં સીઆમ, પેગુ અથવા ખંગાળી ચોખા સીવાય ખીજું કંઈ નોવામાં આવતું નથી. ૧૮૬૭—૬૮ ના પોતાના નાણાના હિસાબમાં મીંઠ માસીએ જણાવ્યું કે “૧૮૫૯ ના વરસમાં ૬૨ મણે આરધા આનાથી જે આના સુધી જગાત વધારવામાં આવી પણ તેથી કાંઈની અટકાવ થવાને બદલે ખીજે વરસે ૫૦ લાખ મણ અનાજને બદલે ૮૦ લાખ મણ આવ્યો અને ૬૨ વરસ તે રકમ વધતીજ આવી. પણ છેજાં વરસમાં અને આજ વરસમાં જ્યારે ભાવ એટલો વધે છે કે વિધાયતનું ખજાર ખાદારના ખજાર કરતાં વધારે ફાયદાકારક ધાઈ પડ્યું ત્યારેજ માત્ર નિકામનો ખર્ચ ખંધ પડ્યો. સવાલ માત્ર એજ છે કે એ મેહકલ સુધારવા માટે મધ્યમ વધારો કર્યો હોયતો શું કાંઈ નિકામના ખર્ચમાં ફેર પડશે? પણ આપણી ઉપલી તપાસ ઉપરથી માત્રમ પડ્યે કે તેમ કાંઈ થનાર નથી, આપણે એટલા માટે મુચના કરવે છેએ કે નિકામ ઉપરની જગાત ત્રણ આના સુધી વધારવી નેથી ૧૬૦૦૦૦૦ રૂપીઆ સુધીનો વધારો થશે.”

ગુલીએ ઘણો વખત સુધી ૪ ટકાની જગાત ભરી છે અને અગ્રીમે અવાર નવાર અહડ ઉતર પણ ધારી રકમ ભરી છે. એ વસ્તુ ઉપર લગાર જગાતથી પારકાં ખજારોમાં ફેર પડી જાવ તેવાપર જગાત નાખવી ન નોંધએ પણ તેથી કાંઈ મુખ્ય વસ્તુ ઉપર અસર થતી નથી. જુટ અને તેલ કુશવના ખજારમાં એટલેખી મજબૂત પગપેસારી કરવાએ કે અચીત તે યોડીક જગાત ખમી શકશે. આજની હમણા વાર્ષિક નિકામ વધીને ૧ કરોડ ૧૦૧ લાખ અને કાશીની ૪ કરોડ ૮૦ લાખ સુધી વધી હતી. ખેતીવાડી જંગલી પા-

હાડોમા અને જંગલોમા યવાથી તે ઉપર ખરચ થયો બારે ધાયડે અને તે કોશ્વતા ઉપર પોહોઆડવાને અને અદરખાને લઈ જવાને ખુબ આપદા પડે છે. ૧૮૫૬ મા સીનાનના પાક વાળાઓ જોએને પોતાના કારખાનમા હાથ ધીજવાને યોગિક હકે તેઓએ કાશી ઉપર દર હડરવે ૧ શીનીંગ નિકાસ પર જગાત આપવાને કલુત કર્યું હતું અને તે નાણુ કોન પો અને કાનકી વચ્ચે રેલુવે બાધવાપર ખરચવામા આવનાર હતું. ૧૮૬૫ મા આચામના આદેના પાકવાળાઓએ બગાળના લફટનટ ગવરનરને સુચના કરી કે તેઓ જોટળી આદા પકવે તે ઉપર તેઓ રા દકા જગાત આપે પણ પોળી એકે ગસ્તા મારા બધાય. હમંશ નિકાસ ઉપર જગાત હજારી જોઇએ અને જ્યા તેના પરિણામ વિષે ચક્ર હોય ત્યા તે નાખનીજ ન જોઇએ, મારી મતનખ કાંઇ ખાતીક ખાખદમા દાખત યવાની નથી પણ આપણી મેહસુલ વધારવાના એકે સાધન તરીકે હું આ દેખાડુ છું.

હિંદુસ્તાનના ખજાનાના કાયદા મોટે કાશી ઉપર પણ દકાની જગાત નાખવાને જોડે માહારાષ્ટ્રીની મરકારે ના પાડ્યુ તેઓ છ ગનાડના ખજાનાના કાયદા મોટે ૪૫ દકાની જગાત કાશી ઉપર નાખવાને તેઓને આચકો લાગે નહીં. આ પ્રમાણે કરવુ વાજખી અથવા યોખા લગાડનાર નથી. આ જગાત બને વચ્ચે અરધી અરવી વેહચી નાખવી જોઇએ અને તેનુ મુખ્ય કારણ એકે કાશીનો ગ્રાહો બાગ હિંદુસ્તાનમાથી પાધરી કાસ ખાતે જાયડે અને તેથી હિંદુસ્તાનના ખજાનાને થયો ટોટા જાયડે તેમજ આદેની નિકાસનુ પણ સમજવુ.

એ બાબે સ્વર્ગવાસી મીં મકનક સાય મને વારંધડીએ તકરાર થવી હતી અને જ્યારે મને હિંદુસ્તાનમા ખજાનચી તરીકે નેમવામા આવ્યો ત્યારે મેં તેનુ મત લખાડી મંગાવ્યુ હતું તે તેણે નિચે પ્રમાણે કાગજ લખી જણાવ્યુ.

રૈયતરી—આશીમ,

૨૦ મી જાનેવારી ૧૮૫૯.

પ્રિય સર ચાર્લ્સ.

નિકાસ ઉપર જગાત નાખવાના વાધાઓ રજુ કરનારા કોઇખી પુસ્તક ની મને ખબર નથી અને ખર જોતા કોઇખી વાંચે નહીં કોઇકે સમજો આવાર સમય ઉપરડે અને જોડે સાધારણ રીતે જોગતા નિકાસ ઉપર જગાત વાધા બરેજીડે તોયે કેટલીક વાં એ જગાત જેવી ખીજ કોઈ હોવી નથી. સગળી વખતે જ્યારે નિકાસવાળી ચીજને બદલે ખીજ વખતે મળી ગકેડે અથવા નિકાસ કરનાર દેશ તે બાખદમા કોઈ થાયુ જણી નથી હોતુ જ્યારે નિકાસ ઉપર જગાત વાધા બરેજીડે અને ત્યારે તે દેશના ખપારને

મારી સંમતા એહેલે મગજા આડા અવળા કરે. મુજાબથી તપાસીને ફરીને નેમવા જોઇએ નથી એવીવાડીને અચવા ખીજ પેતાએકને નુકસાન કરવા વગર મેહચન ઉભી થાઈ શકે પણ વળી હું કાંઈ એમ જીદ કરવા માગતો નથી કે આપવત ઉપરનો કર કાઢાડી નાખવો. તેના આગળ ૧૮ કાના બાવ પર આણીને સેકોને મનવચ દ હલકો રાખીને આપવત ઉપરના કરને એક મોટા હાથીઆર તરીકે રાખવું જોઇએ, જે આગત્યની પેતાએ કામ લાગે અને જ્યારે લાગ ફરિ અને કામ પડે ત્યારે વધાર ઘટાડ થાઈ શકાય, પણ આપવત ઉપરના કર માટે એક રીતિની જરૂરીયાત છે તે એકે તે મોટા હોય થા નાહાનો હોય પણ ચોક્કસ રકમ ઉપજાવવા માટે તે પછી ૫ ધાદારી હોય, જમીનદારો, પૈસાદારો અથવા જાહેર નોકરો હોય તેઓ મગજા ઉપર પડવો જોઇએ.

જ્યારે જુની 'કુપની' હતી ત્યારે દર ૨૦ વર્ષે તેઓ પોતાનો કરાર નવેસરથી સેવાને પારલ્યામેં પાસે બીજા માગવા જતા હતા અને તે પેલા તે ઓના કામકાજની ખારીક તપાસ કરવામા આવતી હતી અને નવા કરાર આપ્યા અગાઉ નવી સરતો કરવામા આવતી હતી. ૧૮૧૩ માં હિંદુસ્તાન સિદ્ધિષ વ્યપારીઓ અને પાદરીઓને માટે ઉઘાડું મેળવામા આવ્યું અને એક લાખ રૂપિઆની રકમ જુદી કાઢાડીને જાહેર કેશવણી ખાતાનો હાવનો નવા પાવો નાખ્યો ૧૮૩૩ માં ચીન ખાતેની ખડી કાઢાડી નાખવામા આવી અને હિંદુસ્તાન સિદ્ધિષ સેકોને માટે આવી વસવા ચાર ખાલુ મુકામા આ લ્યુ. ૧૮૫૮ માં માહારાણીની સરકારે પોતે પોતાના હાથમા રાજની લગામ સીરી અને તે પછી તે સરકાર જે આપવત્યાર કાણુ ચલાવતી હતી તે વહી ગયો અને ખાલતથી અને હિંમાખ તપાસનાર ખબ જાણે એક ચક્ર ગયા.

હેવી ધારતી રાખવામા આવતી હતી કે હિંદુસ્તાનની ખાખદમા પારલ્યા મેંટ હાય ધાળી કાળો આપવે અને તે અઠકવરો માં ચોક્કસ મુદતની "ઇડવા કેન્સિન" રચાવવામા આવી પણ પઞ્ચાઉધી તો માલમ પડ્યું કે હિંદુસ્તાનના ચુલવલુ બરેલા કરબારમા હાય ધાલવાને બદલે પારલ્યામેંટને માથે પોતાનુજ કામ ધણુ બારે હતું. આનુ પરિણામ હેવુ નિપજ્યુ કે પારલ્યામેંટના ટેકા અથવા કાણુ વખરનુ હિંદુસ્તાન ધાઈ પડ્યું છે. ખાતાઓમા થીની કાંઈ કામ નિપજ્યુ નથી. દાખલા તરીકે સોનાના મિકાનુ ચનલુ હિંદુસ્તાનમા કરવા ખામેનો સચાલ આજે કેરલુ થયુ સુચાયા કરવો અને હું તો ધારણુ કે જ્યાસુધી એ ખામે પારલ્યામેંટ ધાન આપશે નહીં ત્યાસુધી હિંદુસ્તાનમા માહા ઉપયોગી સોનાનુ ચનલુ આજુ થનાર નથી માટે હરે હેવો સમય આવ્યો છે કે જ્યારે હિંદુસ્તાનની ખાખદ પાછી પારલ્યામેંટ હાય ધારી જોઇએ આ તપાસ કરવાનુ ખીજુ કારણુ એકે કે નિનાયન તરફથી એ માનુ

નાણું ૧૮૫૬-૫૭ માં હા મોડ પરથી વધીને ગયા વરસમાં એક ૧૨ મોડ ચાર્જ મળ્યું તેથી પ્રજાને બેવિધાશ બેસી ગયોએ. અલખતાં તેની સમજ સેહલથી આવી ચકાવ પછુ તે સહમત આપવી જોઈએ. કેવી રીતે તપાસ ચકાવવી તે બાબદ મતો હું કહું છું કે પારલ્યામેંટની બેઠુ મનાઓની યુદ્ધી કહાડેલી 'કમીટી' એ જોઈએ. મારી પારલ્યામેંટની 'કમીટી' હોય તે તે ખરેખરે. આ તપાસની શુષ્ક અગત્ય નાણા સંબંધી છે. (તાળીઓ).

મી. દાદાભાઈ નવરોજી—હાર્ડ વોર્નકિલ્ડ તરફથી મને એક કા-
ગળ મળ્યોએ તેમાં તેનાથી આવવાને બન્યું નહીં મોટા પોતાની દલગીરી
જણાવેએ. તેમજ મહારા મી. મી. હાઈડ કલર્કની એક કાગળ મોકલ્યોએ,
જેમાં મહારા નિર્ણય ઉપર કેટલાક ટીકા કરી મહારા શુષ્ક નેમને પશ્ચે રા-
ખીએ, પણ કેટલાક ફકરાઓ બામે ર્પીદ કરેએ કે તેથી વખતે કેટલીક બેઠીથી
અને વૃદ્ધાન કરનારી અમર થયે. આ બાદવિવાદમાં વચ્ચે માધું ધાળવા હું
માગતો નથી પણ અધ્યક્ષ પોતેની મારી મતમજ બુલ્યાએ ત્યારેતો યોગ્ય
જોલાસો કરવાથી ટીક પડે. પેહલપેહમાંતો હિંદુસ્તાનને એક નોકીયા બીને
તકે હેવા કોઈ દેશી ન મળી આવશે કે ને મહારા કરતાં વધારે વધારે હોય
(સાંભળો સાંભળો) કોરલુ કે મહારેતો પકો વિચારેએ કે હિંદુસ્તાનની આ-
બાહી, સુધારા અને વધારાનો આધાર મળે. બ્રિટીશ રાજના રહવા ઉપરે.
બ્રિટીશ રાજ હિંદુસ્તાનમાં ટકે એટલા મોટા દેશીઓના મત અને વિચારો
જાહેર પાડવાને હું આ પ્રમાણે હિંમતથી જાહેર પડ્યો છું. જો મારી જુમ
હોય અથવા મેં આપેલી બાબતો બાદી હોયતો તે સુધારવાથી હું ખુશી થાઈમ.
અરબી 'પેનથો' 'વિત્રાવતના દર' વગરે બામે ને ટીકા કર્યા તેને હું સંપૂર્ણ
રીતે મળતો થાઈ છું. હું, પોતે કજીવ કર્ણુ કે જવાંતુથી લખવું
અરમ ન થાય ત્યાંમુરી વિજાતના દરની અગત્યએ પણ મહારા નિ-
બંધની મતલબ કેવળ જુઓએ. મહારી મતલબતો એએ કે બ્રિટીશ
લોકો નેએ હિંદુસ્તાન ઉપર રાજ્ય ચલાવેએ તેઓથી પાળનાં દેશ
ઉપર કેટલીક સંસારી, રાજકુમારી અને બીજા અમરો ચાપએ. હંચેન ગૃહ-
સ્થોએ હિંદુસ્તાનમાં જઈ મુફત ચાકરી કરવી હેવું બેવકુશી ખરેહું હું કેહવા
માગતો નથી પણ હવે મનાવ એએ કે પારસાં રાજમાં આ પ્રમાણે નાણુ પચ-
ગાઈ જવાનો બદલો બ્રિટીશ રાજ્યથી વળી રહેએ કે નહીં. જો તેમ પડું
હોયતો દેશીઓને તે રખાડુ નોંધએ અને નેમ એ બાંજાડના નિયંત્ર
આપે તેમ હંચાંડ અને હિંદુસ્તાનને બનેને લાખએ. દેશીઓએ આ બા-
બદમાં મતમાને મતમાં યોગાવું ન જોઈએ, માત્ર ઉપર રહે જાળવાથી નહીં
પણ રાખલા અને આંકડાઓથી એ મુંબવાએ નથી થયો જોઈએ. જો હિંદુ-
સ્તાન આનાદ ન હોય, તો તે એ હેવી હજારે જુમ પાડવાથી કાંઈ વળવાવું

નથી આપણે તે પુરવાર કરવું જોઈએ સુભાષીના ખીજા ડીકાઓથી હું તમારો વખત ખોવા માગતો નથી તેનો વખત આવશે ત્યારે હું ખોનાસો કરીશ. હું ખુબી એના માટે છું કે સુભાષીએ માહારાજ નેજાજ માર કાદા ડોકો કે હિંદુસ્તાનની મોટી હાજત સોધુ બાહેરનું નાણું છે, જો તેમ યાદ થકેતા પારકા રાજથી ધમડાતા નાણાનો ઘણેક દરજ્જે બદલો વળી રહે. વિ દીપ રાજ્યની મારે હું એક શબ્દ બોલવા માગતો નથી હું તો તે હિંદુસ્તાનનું સુભાગ્ય સમજાવું અને માહારાજ સાચ્યા જીવરથી ધમકું છું કે હિંદુસ્તાન તથા ઇંગ્લેન્ડના લાભ માટે તે ધણું મુશ્કેલી કામ રહે.

મી૦ ટેલર—સાહેબ, માહારાજ હાથમાં જે દરખાસ્ત મુકવામાં આવી છે તે રજુ કરતા યોગ્ય ટીકા કરવા માગું છું. એવી સુભાષી વેળાએ જ્યારે મર બાઈલ ફિયરે આપણી હજુર એક ઘણોજ વાચવાળો નિબધ રજુ કર્યો હતો અને જે ઉપર વાંચવિવાદ થયા હતા, તે વેળાએ જ્યારે હું એક સ્થળના કરવા ઉઠ્યો હતો તે પરથી તેણે હેવા વિચાર આપ્યો કે તેના બાપણ માથ તેને કાઈ લાગવું વળગતું ન હતું, તારખાદ આપણા વાચકમાં ઘણાક નાદર નિબધો જાહેર બાધકામ તથા નાણા મુખવી આવ્યા છે તેમજ હજુ કેળાક મવાલો નેવા કે પાણી તથા ઘોડો, નેહર તથા આગગાડીઓના આપણી પાસે તપાસવા વગર પડ્યા છે, અને તે સગળા રાજ્ય કારબારને અતનગતો સુબધ ધરાવે છે માટે હું ધાર છું કે જો આમની સુભાષી એક મુશ્કેલી કાદાડેલી 'કમીટી' આ સગળા મવાલો તપાસવાને નેમવામાં આવેતા તે એક મોટા આશીર્વાદ અને છુટકારા જેવું ગણાય. જો આ આસોસીએશન બેહુ સુભાષી એક 'કમીટી' કરવાની ઇચ્છા રાખતી હોય તો તેની ટીકા હાથી 'કમીટી' જો ઇંગ્લેન્ડમાં બેથ અને લાયક ગૃહસ્થો પાસેથી રાજ્ય કારબારને લગતી જુબાની લે તો હિંદુસ્તાનના લાભ અને વાતને ખાતર જે જે મવાલોના કુડ્યો થવા જોઈએ તે તેઓ આશાનીય કરી શકે. પેહલા તો તેઓએ સગળા ખરાખીનું જે મૂળ લશકરી અને રીવાની ખરચ તેના ધટાડો કરવાના ઉપાય લેવા જોઈએ કહ્યા, કયા અને કેટલો ધટાડો કરવો તે તેઓએ શોધી કાદાડવું જોઈએ જાહેર બાધકામને લગતો તથા પેદાશ કરનારા અને ન કરનારા બાધકામને લગતો તેઓએ વિચાર કરવો જોઈએ તથા હેવા કામ કયાં છે કે જે હાલના જમાનાપર પડવા જોઈએ અને જે પડવાડેના લોભપર પડવા જોઈએ તે શોધી કાદાડવું જોઈએ, એ મવાલ એટલેવો અગત્યનો અને અધકારમાં છે કે તે બાબે કાઈ બે મત એકમળના યાદ થકતા નથી. માહારાજ વિચાર હેવાં છે કે એક ચાકચહ બાધકી જોઈએ તે એક દરેક કામ કો છવી રીતે ઉપોગી છે પણ ફરમાન એટલે છે કે કોઈ નાણું રોકડ વાળી આપે છે અને કેટલાંક આવી અવળી રીતે નર્સ કરે છે. હાથ અને ખીજા પ્રસ્તાની.

મેહુ મળાઓની કમીથી તપાસ કરે અને બંધિયને માટે કાયદા અને નિયમો કરે તથા હિંદુસ્તાનને પાંચરા કર જોડાએ કે નહીં તે ઉપર ઠગવ કરે અને તમારેજ પછી મલિકના સનથમાં જે લગાઈના કા ખાવાની જીવસો ઉપર પડેછે તેની જીમ અને સોરોજ બંધ પડશે. વળી જો હરી 'કમીટી' મેળેતો તેઓએ રિયાઝ કરવા કે શુ 'બજેટ' છેક ગરમીની મોહામમ મુદી થોભારી ગાખવું નહીં, જ્યારે મગજા અધિકારીઓ મેહુતલથી તથા ગરમીથી કે કાળાં મયલાં તે ધરે. આપણે આશા રાખી જોડાએ કે આ 'કમીટી' ની મેહુ તત્તવ પાંચામ મગજી ગુમખલુ શક, અડમલુ અને કર્ષાદો દુર કરનાર થશે. સેવેટ ના સૂચના જે હુ કરે છું તે કાર્મ મરકાને વધારે ગુમખલુમાં નાખવા માટે નહીં પણ જેમ એક ઉદરે મિલને છોડી કોઈ તેમ તેઓને વધારે ગુમખ પડવા માટે કરે છું અને આશા ગાખુ છું કે એ 'કમીટી' થી મરકાર મેલોપ પામશે, કોને રાજ કરશે અને જ્યાં તથા તળીકાને દુર કરી મગજે આ બાદી કે તાવશે. સેવેટ હુ મારી દરખાસ રજૂ કરી મમાપ્ત કરેછું—

“ હિંદુસ્તાનની તરફ આખરોની હાલતની ગુમખલુ વારંબી હાલતને ઉપાય કે ના તથા હાલ કર વધારવાથી જે અસરોથી અને ધનરાશ થયેછે તે દુર કે થા અને હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી હાલતને વધારે પક્ષ પાયા ઉપર લાવના માટે હસ્ત ઇડવા આસોસીએશનની કોમિશનને અરજ કરવી કે તેઓએ એક પારલ્યામેંટ ઉપર અરજી વેંચાર કરી મોકલવી અને તેમાં માગી સેવુ કે નામદાર મણીતા હિંદુસ્તાનના મુનકના કાગલાં બાંધે બારીક તપાસ કરવાને મેહુ મળાઓની એક મુદી કાહાડેથી 'કમીટી' ઠગવથી અને ગુમખ કરી નામદાર હસ્ત ઇડવા કૃપનીય કારબારથી તે ગાજપની લગામ, તરમ ગના ટાંચમાં આની તથા સુમીના નાણા મંજૂરી વહીવટ તપાસી તેના પગિ લામ તથા તે ઉપર પોતાના ક્રીકા કરવાને તેઓને સોંપવું.”

મીં ઉડ—આગળી મળાઓમાં જે બંધુ તે બાંધે હુ કેટલાક ક્રીકા કે ગવા માગુ છું. અને હાલ વચના સેરાસ ગદરથો મેહાગણી પાયેથી 'પાદલાહી કમીશન' મારે કો નગા લોભકારકે. જે પગાડેથી આ મંડલીની કોમિશનને અસરોથી હરી કે આપણા કામકાજને માટે નિયમ બાધવા જોડાએ, પણ આ કેલી અસના બાંધે માહાર ઉપના જેવા વાધો લેવા નથી. આગળી અને ઉમરાવની મળાની 'કમીટી' એ થાય તે નિર ઉચોગી હોય એમ હુ કેહના નહીં

મર ચાર્લ્સ ઉલિન્ગફિલ્ડ મોલ્યા કે હિંદુસ્તાનની બાબત ઉપર જો મેહુ મળાની 'કમીટી' થાય તો તે કિમી થાક પડે. ૧૮૫૩, ૧૮૭૨, ૧૮૮૨ અને ૧૮૯૨ માં જે 'કમીટી' એ મુદી કાહાડવામાં આવી હતી તેઓએ આપેના રિપોર્ટો આને હિંદુસ્તાન મંજૂરી બાબતમાં એક તાલુવા જોગ સંગ્રહ કેહવાય છે. 'કમીટી' ઠગવના માટે 'પારલ્યામેંટ' ઉપર જે અરજી સંચા વારંબી તેને મર ચાર્લ્સ ઉલિન્ગફિલ્ડ એકમગતો ધરો હતો. પણ તે દરખાસ કરનારને પુછવા માગતો ટોલ કે શુ એ તપાસ હિંદુસ્તાનને માટેજ કરવી કે સાથે નિનામતા કાગલાંનીથી કરવી એ શુ માફ અહમલ પડે તેવું છે? આ પછી મર ચાર્લ્સ ઉલિન્ગફિલ્ડ દરખાસ કરી કે—

“જો કે આ ‘આસોસીએશન’ ની ખાતરી થાકે કે વિશાવતના અને હિંદુસ્તાનના કારખાન મારે પારલ્યામેન્ટની.” એ મુખાની અગત્ય છે તેમને ‘સેશન’ ધણી મોડી થવાથી અને વધુ ની કઠર હોવાથી આ મુખા આવતા નવેમ્બર સુધી મુજતરી ગમ્પરી.”

મીં કિંગ વિલ્યમે આ સંચનાને ટેકો આપે.

મીં નવરોજી હરદુનજી—હું યોગક મીત ટિકા કરવા માગું છું. આ મુખામા ને ચોનાય છે કે બેહુ મુખાની ‘કમીટી’ કરાવવા મારે ‘પારલ્યામેન્ટ’ ને અરજ કરવા ધારીએ તેમા કોઈને કોઈ વોધી નથી હેવું મહને આગે. દરેક તપાય કરાવા મારે બેહુ મુખાઓની ‘કમીટી’ મુંગી મહાડવી.

અર દરીડ વેડમર્ન—મહને હેવુ લાગે કે આ સંચના તરત અમમમા લાવવી જોઈએ અને અર આર્મ કોમિશનરે અપવા હેવાજ કોમિશનરો આધિકારીઓએ આવવી ‘એમન’ મા સંચના કરવાની દરખાસ્ત કરવી.

મીં ક્રાઇસે વિચાર આપે કે આ મુખાએ જેતે કરાવ તેજ ગને કરવા જોઈએ.

મીં ઇન્ડિક—હું હેવા માગુ છું કે માહાર, માહાર મીં મ આનેમ કોમિશનરોથી જુદા વિચાર આપવાની ફરજ પડે. હાલ કરાવ પમાર કરવા જોઈએ. ફર્પાનુ કારણ હાલકે કે નહી તે આને હમણા વાધો હું કાઈ કરવા માગતો નથી.

મીં કેપ્ટને વિચાર હેવો હતો કે આ મુખાએ જુદાજ કરાવ પમાર કરવા જોઈએ.

મીં હાલામાઈ નવરોજીએ સંચના કરી કે એ કરાવ આનિજ પમાર થો જોઈએ અને મુદી મહાડેલા ‘કમીટી’ એ મારે આએજ ‘એમન’ મા પારલ્યામેન્ટને અર આર્મ કોમિશનરે અરજ કરવી.

મુખાપતીએ વિચાર આપે કે આના, અથવાડીઆ સુધી વાદનિવા મુજતરી ગમ્પવાની કાઈ અગત્ય નથી કારણ કે જો અથવાડીઆમા કાઈ વધાર અગત્ય પડે હેવુ નથી.

એટલા પાત્રી મીં નવરોજી હરદુનજીએ દરખાસ્ત કરી અને મીં કેપ્ટને ટેકો આપે કે મુખાપતીને ઉપકાર માવે, ને સંચના બાહાલ મહી.

મુખાપતીએ પાછો જાણ અપવા જણાવ્યું કે તેની જીમ્મનિ. મીં ભાગ હિંદુસ્તાનમા અને હિંદુસ્તાનમા મુખપમા મરેડે અને હવે જવારે હિંદુસ્તાનમા નાણા મંબુધી તમામ આપડે ત્યારે મીં જાણની માફક કરવાની તેની ફરજ છે કે માહાર જેવુ મગ હોવ તેવુ રજુ કરવું અને તે મારે કોમિશને મને તક આપી તેથી તેઓનો ઉપકાર માગુ છું. ત્યાર બાદ ‘સેશન’ મહી આવ આર્મ’ ની કોમિશનરો ઉપકાર માવવામા આવ્યો અને મુખા વિમર્જન થઈ.